

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

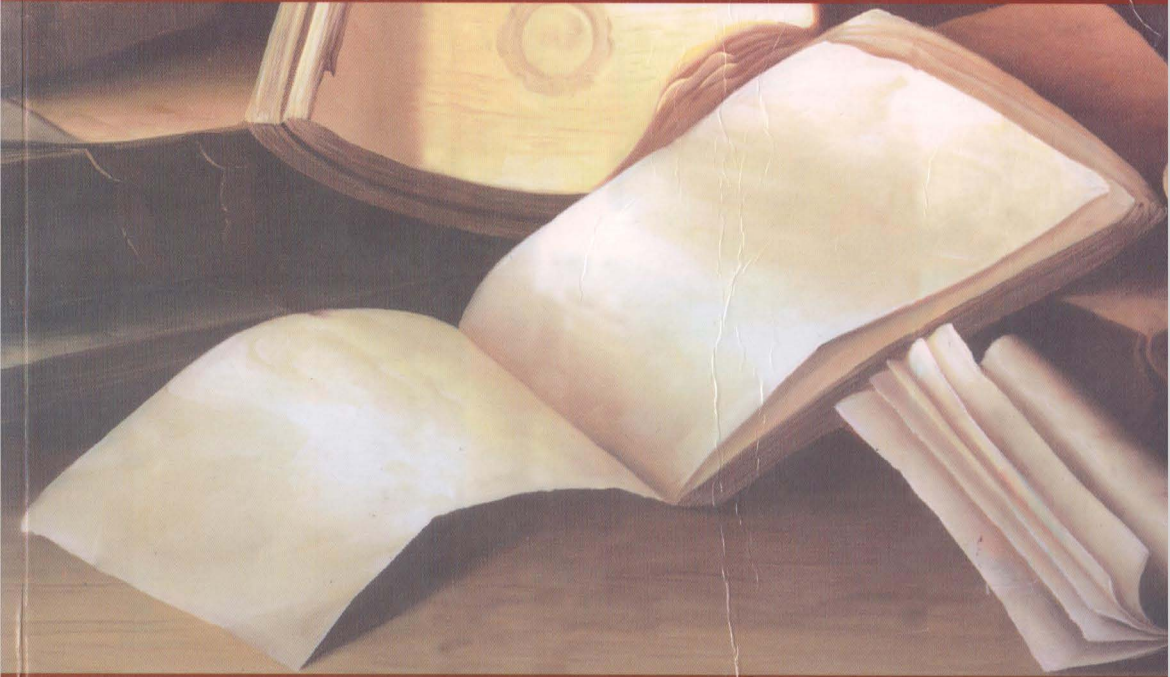
<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

Örneklerle **EDEBİYAT** **BİLGİLERİ-1**

CEVDET KUDRET

CEVDET KUDRET

**Örneklerle
edebiyat
bilgileri**

Cilt – I

© 2003, İnkılâp Kitabevi Yayın Sanayi ve Tic. A.Ş.

Bu kitabın her türlü yayın hakları Fikir ve Sanat Eserleri Yasası gereğince İnkılâp Kitabevi Yayın Sanayi ve Tic. A.Ş.'ye aittir.

Dizgi

Girişim Dizgi

Yayına Hazırlayan

S. Asaf Taneri

Kapak Tasarım

Aret Demirkaynak

Baskı

ANKA BASIM
Matbaacılar Sit. No. 38
Bağcılar-İstanbul

ISBN

975-10-1962-1

04 05 06 9 8 7 6 5 4 3

 İNKILÂP

Ankara Caddesi No: 95 Sirkeci - 34410 İSTANBUL
Tel: (0212) 514 06 10 - (Pbx) • Fax: (0212) 514 06 12
Web sayfası: <http://www.inkilap.com>
e-posta: posta@inkilap.com

Metin incelemelerinin ne kadar üstüne düşsek azdır; her türlü bilgiye ulaşmak için en kısa, en zevkli yol budur; her şeyi ilk elden alın, kaynağa gidin; metni evirin çevirin, ezberleyin, fırsat düştükçe kullanın; hele anlamını bütün genişliğiyle, incelikleriyle anlamaya bakın; metni yazanın türlü düşüncelerini birbirine bağlayın, ilkelerini uzlaştırmaya çalışın, sonuçlarını da kendiniz çıkarın.

Yorumcular ne yapıyorlarsa sizin de onu yapmanızı istiyorum; ancak kendi bilgilerinizin yetmediği yerde yorumcuların bilgilerinden ve görüşlerinden yararlanın; onların açıklamaları hiçbir zaman sizin malınız olmaz, kolayca aklınızdan çıkabilir. Buna karşılık, sizin gördükleriniz kendi zihninizden doğmuştur ve sizde kalır; onları konuşurken, danışırken, çekişirken, tartışırken aramadan bulursunuz.

(La Bruyère)

İÇİNDEKİLER

GİRİŞ

(1)

Yardımcı okuma parçaları: Recai-zâde Mahmut Ekrem, *Edebiyat*, 1

— Örnekler: *Ankara'da yoksul halka parasız ilaç dağıtacak belediye eczanesi hizmete açıldı*, 2; *Anayasa (birkaç madde)*, 2; *Hurma ağacı*, 3; Ahmet Haşim, *Bir ağaç karşısında*, 3

Dünyada Başlıca Uygarlık Kuşakları (5)

Yardımcı bilgiler: *Türk Edebiyatı*, 6

BİRİNCİ KESİM

ANLATIM YOLLARI

(15-433)

Yardımcı okuma parçaları: Molière, *Nazım*, *Nesir*, 17; Recai-zâde Mahmut Ekrem, *Nazım*, *Nesir*, 17

Birinci Bölüm - Nesir (18-34)

Örnekler: Ziya Gökalp, *Zevk*, 19; Sabahattin Eyuboğlu, *Halktan yana*, 19; Vedat Günyol, *Ateş yakmak*, 19; Ruşen Eşref Ünaydın, *Damla damla*, 20

Devrik Cümle (21)

Yardımcı okuma parçaları: Nurullah Ataç, *Devrik cümle*, 22. — Örnekler: Nurullah Ataç, *Okumak*, 23

Türk Edebiyatında Nesir (25-29)

Yardımcı okuma parçaları: Ziya Gökalp, *Yazı dili ve Konuşma dili*, 30. — Örnekler: *Savlar*, 31; *Kül Tigin yazıtı*, 31; *Oğuz Kağan Destanı*, 32; *Kitâb-ı De-de Korkut*, 32; *Âşık Paşa-zâde*, *Süleyman Şah'ın ölümü*, 33; *Lâmiî*, *Nefahât-ül-üns (Yunus Emre)*, 33; *Sinan Paşa*, *Tazarrûnâme*, 34; *Fetvâlar*, 34; *Koçi Bey*, *Koçi Bey risâlesi (Reâyâ fukarâsı ahvâli beyânındadır)*, 35

İkinci Bölüm - Nazım (36-433)

Yardımcı okuma parçaları: Nurullah Ataç, *Şiir mi güç, nesir mi?* 37. — Örnekler: Karacaoğlu, *Semai*, 39; Faruk Nafiz Çamlıbel, *Çoban çeşmesi*, 39; Ahmet Muhip Dıranas, *Şehrin üstünden geçen bulutlar*, 40

Nazımın Nesre Yaklaştırılması (41)

Yardımcı okuma parçaları: Yahya Kemal Beyatlı, *Nesirleşen şiir dili*, 42; Sabahattin Eyuboğlu, *Manzum nesir*, 43. — Örnekler: Tevfik Fikret, *Çınar*, 44; Mehmet Akif, *İstibdat*, 45

Nazım ile Nesir'in Kullanıldıkları Yerler (45)

Örnekler: Erzurumlu Darîr, *Muhammed'in doğuşu*, 46; Süleyman Çelebi, *Mevlid (Muhammed'in doğuşu)*, 46; Şükrullah, *Kosova savaşında I. Murat'ın öldürülüşü*, 46; Ziya Gökalp, *Dil Türkçülüğünün ilkeleri*, 47; Ziya Gökalp, *Lisan*, 47; Hüseyin Cahit Yalçın, *Ev sevgisi*, 48; Yusuf Ziya Ortaç, *Evim*, 48; Necip Fazıl Kısakürek, *Kaldırımlar*, 49; Peyami Safa, *Kaldırım çocukları*, 50; Sünbül-zâde Vehbî, *Tuhfe-i Vehbî*, 50; Mustafa Nihat Özön, *Osmanlıca-Türkçe sözlük*, 51; Yusuf Halis, *Miftâh-ı lisan*, 51; Mehmet Ali Ağakay, *Fransızca-Türkçe sözlük*, 53, — Yardımcı okuma parçaları: Roy, *Şiir üzerine*, 53; Lynd, *Şiir üzerine*, 54

“Nazım” ile “Şiir” Arasındaki Ayrım (55)

Yardımcı okuma parçaları: Ahmet Haşım, *Şiir üzerine bazı düşünceler*, 56; Yahya Kemal Beyatlı, *Şiir*, 56; Cahit Sıtkı Tarancı, *Şiir*, 57; Suut Kemal Yetkin, *Şiir*, 57.

Nazımın Öğeleri (58-433)

Ayrım I — Ölçek (Vezin) (58-168)

Yardımcı bilgiler: *Hece*, 59

I. — Hece Ölçeği (61-118)

Örnekler: *Yigittlik*, 62; *Doğa*, 62; *Âşık Veysel*, *Kara toprak*, 62

Hece Ölçeğinin Özellikleri (63)

Örnekler: Faruk Nafiz Çamlıbel, *Sanat*, 64

Hece Ölçeğinde Dizelerin Bölünüşünde Genel Kurallar (65)

Hece Ölçeğinin Başlıca Kalıpları (68-109)

2 Heceli Kalıp (68)

Örnekler: *Deyimler*, 68; *Çocuk oyunu tekerlemesi*, 68

3 Heceli Kalıp (69)

Örnekler: *Atasözleri*, 70; *Deyimler*, 70; *Bilmeceler*, 70; *Masal tekerlemeleri*, 70; Necip Fazıl Kısakürek, *Kafiyeler*, 70

4 Heceli Kalıp (71)

Örnekler: *Atasözleri*, 72; *Deyimler*, 72; *Bilmeceler*, 72; Çocuk oyunu tekerlemesi, 72; Hasan Şimşek, *Mehmet*, 72

5 Heceli Kalıp (73)

Örnekler: Yunus Emre, *Nefes*, 74; *Türkü kavuştakları*, 74; Hasan Şimşek, *Sebepler*, 74; *Atasözleri*, 75; *Deyimler*, 75; *Bilmeceler*, 75; Çocuk tekerlemeleri, 75

6 Heceli Kalıp (76)

Örnekler: Yunus Emre, *Nefes*, 77; *Türkü*, 77; Necip Fazıl Kısakürek, *Zaman*, 77; Cahit Sıtkı Tarancı, *Her günkü şarkım*, 77; *Atasözleri*, 77; *Deyimler*, 77; *Bilmeceler*, 77

7 Heceli Kalıp (78)

Örnekler: Yunus Emre, *Nefes*, 79; *Oyun havası*, 79; Kemalettin Kamu, *Gurbet*, 79; Necip Fazıl Kısakürek, *Dağlarda şarkı söyle*, 80; *Atasözleri*, 80; *Deyimler*, 80; *Bilmeceler*, 81

8 Heceli Kalıp (82)

Örnekler: Yunus Emre, *Nefes* 83; Karacaoğlan, *Varsağı*, 83; Gevheri, *Semai*, 83; *Türkü*, 84; Ahmet Kutsi Tecer, *Orda bir köy var uzakta*, 84; Ahmet Hamdi Tanpınar, *Mavi maviydi gökyüzü*, 84; Ziya Osman Saba, *Orda da geçiyor günler*, 85; *Atasözleri*, 85; *Deyimler*, 85; *Bilmeceler*, 85

9 Heceli Kalıp (86)

Örnekler: *Atasözleri*, 86; *Deyimler*, 87; Cahit Sıtkı Tarancı, *Yağmur yağadursun*, 87; Sait Maden, *Şarkı*, 87; Necip Fazıl Kısakürek, *Garipçik*, 87

10 Heceli Kalıp (88)

Örnekler: *Türkü*, 89; Karacaoğlan, *Koşma*, 89; Cahit Sıtkı Tarancı, *Mazi-yi yâda daldığım zaman*, 90; Molière/Ahmet Vefik Paşa, *Okumuş kadınlar*, 90

11 Heceli Kalıp (92)

Örnekler: Karacaoğlan, *Koşma*, 92; *Türkü*, 93; *Türkü*, 94; Rıza Tevfik Bölükbaşı, *Uçun kuşlar*, 94; Necmettin Halil Onan, *Bir yolcuya*, 95; Orhan veli, *Masal*, 95

12 Heceli Kalıp (96)

Örnekler: Faruk Nafiz Çamlıbel, *Münzevi*, 97; Rıza Tevfik Bölükbaşı, *Cunya*, 98; Cahit Sıtkı Tarancı, *Uzak bir iklimde*, 98; Ahmet Muhip Dıranas, *Ağrı*, 99; Ahmet Kutsi Tecer, *Şimal rüzgârı*, 99

13 Heceli Kalıp (100)

Örnekler: *Türkü*, 100; *Türkü*, 101; Kemalettin Kamu, *Kimşesizlik*, 101

14 Heceli Kalıp (101)

Örnekler: Faruk Nafiz Çamlıbel, *Sefillerin ölümü*, 102; Ahmet Hamdi Tanpınar, *Her şey yerli yerinde*, 102; Ömer Bedrettin Uşaklı, *Deniz hasreti*, 103; Sabri Esat Siyavuşgil, *Akşam ve develer*, 103

15 Heceli Kalıp (104)

Örnekler: *Türkü*, 105; *Türkü*, 105; Mehmet Emin Yurdakul, *Bırak beni haykırayım*, 105; Rıza Tevfik Bölükbaşı, *Koca Hasan Dayı*, 106; Ziya Gökalp, *Vatan*, 106; Victor Hugo, *Muharebeden sonra*, 107

16 Heceli Kalıp (107)

Örnekler: Yunus Emre, *Nefes*, 108; Yusuf Ziya Ortaç, *Gecenin hamamı*, 108; Orhan Seyfi Orhon, *Gözlerde seyahat*, 108

17 Heceli Kalıp (109)

19 Heceli Kalıp (109)

15-19 Heceli Kalıpların Genel Değerlendirilmesi (110)

Duraksız Hece Ölçeği (111)

Yardımcı okuma parçaları: Abdülhak Hâmit, *Namık Kemal'e mektup*, 113;

Örnekler: Abdülhak Hâmit, *Nesteren*, 113; Abdülhak Hâmit, *Liberte*, 114; Ahmet Muhip Dıranas, *Ayaklar*, 114; Cahit Sıtkı Tarancı, *Gün eksilmesin pencereden*, 114; Ziya Osman Saba, *Kanat*, 115; Melih Cevdet Anday, *Tohum*, 115; Oktay Rifat, *Bana benzer*, 116; Sabahattin Kudret Aksal, *Bir tren penceresinden*, 116

Hece Ölçeğinin Kısa Tarihi (117)

II. — Aruz Ölçeği (118-168)

Örnekler: Yahya Kemal Beyatlı, *Hüzün ve hâtıra*, 119

Aruz Ölçeğinin Özellikleri (120)

Aruz Ölçeğinin Başlıca Kalıpları (124-161)

A. Düz Kalıplar (125-140)

1. *Fâilâtün fâilâtün fâilün* (125)

2. *Fâilâtün fâilâtün fâilâtün fâilün* (125)

Örnekler: Ziya Paşa, *Şarkı-i Sabâ*, 126; Faruk Nafiz Çamlıbel, *Sabâ*, 126; Fuzuli, *Su kasidesi (beyitler)*, 127; Tevfik Fikret, *Hür bir şair*, 127; Mehmet Akif Ersoy, *Bahar*, 127

3. *Feilâtün (fâilâtün) feilâtün feilün (fa'lün)* (128)

4. *Feilâtün (fâilâtün) feilâtün (feilâtün) feilün (fa'lün)* (128)

Örnekler: Yahya Kemal Beyatlı, *Mehlika Sultan*, 129; Ahmet Haşım, *Süvari*, 130; Mehmet Akif Ersoy, *Çanakkale Savaşı (beyitler)*, 130; Yahya Kemal Beyatlı, *Koca Mustâpaşa*, 130; Faruk Nafiz Çamlıbel, *Kızıl saçlar*, 131

5. *Feûlün feûlün feûlün feûl* (132)

Örnekler: Keçeci-zâde İzzet Molla, *Mihnet-Keşan*, 133; Tevfik Fikret, *Yağmur*, 133

6. *Mefâilün mefâilün* (134)

7. *Mefâilün mefâilün mefâilün mefâilün* (134)

Örnekler: Mithat Cemal Kuntay, *Tesâdüfen*, 135

8. *Mefâilün mefâilün* (135)

9. *Mefâilün mefâilün mefâilün mefâilün* (136)

10. *Mefâilün mefâilün feûlün* (136)

Örnekler: Süleyman Nazif, *Türk İlâhisi*, 137; Mehmet Akif Ersoy, *Şark*, 137; Mehmet Akif Ersoy, *Bülbül*, 138

11. *Mütefâilün mütefâilün* (138)

12. *Mütefâilün mütefâilün mütefâilün mütefâilün* (139)

13. *Müfteilün müfteilün fâilün* (139)

14. *Müstefilün müstefilün müstefilün müstefilün* (139)

15. *Müstefilâtün müstefilâtün* (140)

B. Karışık Kalıplar (140-162)

16. *Feilâtün (fâilâtün) mefâilün feilün (fa'lün)* (140)

Örnekler: Tevfik Fikret, *Tarih-i kadim*, 141; Cenap Şahabettin, *Yakazâtı Leyliyye*, 142; Ahmet Haşım, *Sonbahar*, 143; Ahmet Haşım, *Orman*, 143

17. *Mefâilün feilâtün mefâilün feilün (fa'lün)* (143)

Örnekler: Tevfik Fikret, *Sabah olursa*, 144; Ahmet Haşım, *Merdiven*, 144

18. *Mefûlü mefâilün feûlün* (145)

Örnekler: Abdülhak Hâmit Tarhan, *Makber*, 146; Ahmet Haşım, *Ağaç*, 147; Yahya Kemal Beyatlı, *Gece*, 147

19. *Mefûlü mefâilü feûlün* (148)

20. *Mefûlü mefâilü mefâilü feûlün* (148)

Örnekler: Ahmet Haşım, *Karanfil*, 149; Ahmet Haşım, *Bülbül*, 149; Tevfik Fikret, *Millet şarkısı*, 149; Faruk Nafiz Çamlıbel, *Kış bahçeleri*, 150

21. *Mefûlü mefâilün mefûlü mefâilün* (151)

22. *Mefûlü fâilâtü mefâilü fâilün* (151)

Örnekler: Baki, *Kanunî mersiyesi (beyitler)*, 152; Yahya Kemal Beyatlı, *Eylül sonu*, 153; Hüseyin Siret Özsever, *Ayrılık*, 153; Halit Fahri Ozansoy, *Aruza veda*, 154.

23/a *Mefûlü failatün mefûlü fâilâtün* (154)

23/b *Müstefilün feûlün müstefilün feûlün* (154)

24. *Mefâilün feûlün* (155)

25. *Mefâilün feûlün mefâilün feûlün* (156)

26. *Mütefâilün feûlün mütefâilün feûlün* (156)

C. Rubaî Kalıpları (156-161)

Örnekler: Ömer Hayyam, *Rubaî*, 157; Yahya Kemal Beyatlı, *Rubaî*, 157

Hece Ölçeği ile Aruz Ölçeği Arasındaki Farklar (158)

Aruz Ölçeğinin Kısa Tarihi (161)

Yardımcı okuma parçaları: Ziya Paşa, *Şiir ve İnşâ*, 164; Ziya Gökalp, *Milî vezin*, 165; Cenap Şahabettin, *Mes'ele-i evzân*, 165; Yahya Kemal Beyatlı, *Vezinler*, 166

Ayrım II — Ayak (Kafiye) (168)

1. Tam Ayak (171)

Örnekler: (171)

2. Zengin Ayak (173)

Örnekler: (174)

Cinaslı Ayak (176)

Örnekler: *Divan ve Tanzimat şiirinden örnekler*, 177; *Halk şiirinden örnekler*, 177

3. Yarım Ayak (179)

Örnekler: Yunus Emre, *Nefes*, 181; Karacaoğlu, *Koşma*, 181; Âşık Veyssel, *Semai*, 182; Ahmet Haşim, *Orman*, 183; *Başka örnekler*, 184

Göz İçin Ayak, Kulak İçin Ayak (187)

Yardımcı okuma parçaları: Recai-zâde Mahmut Ekrem, *Sanat müşkil ise de muâhaze de âsan değildir*, 190; Cenap Şahabettin, *Kafiye*, 191

4. Dönerayak (Redif) (192)

Örnekler: *Divan edebiyatından örnekler*, 193; *Halk edebiyatından örnekler*, 195; *Çağdaş edebiyattan örnekler*, 197

5. Aliterasyon (198)

Ayağın Yumuşatılması (199)

Örnekler: Ahmet Haşim, *Parıltı*, 204; Fazıl Hüsnü Dağlarca, *Vücut*, 204; Ahmet Muhip Dıranas, *Sen ve gökyüzü*, 204; Oktay Rifat, *Ayna*, 205; Cahit Sıtkı Tarancı, *Sulh bir hatıra oldu*, 205

Ayaksız Nazım (206)

Yardımcı okuma parçaları: Recai-zâde Mahmut Ekrem, *Ayaksız şiir*, 207; Aragon, *1940'ta ayak*, 208; Orhan Veli, *Ölçekle ayak*, 208. — Örnekler: Abdülhak Hâmit Tarhan, *Vâlidem*, 209; Cahit Sıtkı Tarancı, *Bahar sarhoşluğu*, 210; Oktay Rifat, *Bademler*, 210; Eski Yunan şiirinden örnekler: Homeros, *Odyseia*, 211; Hesiodos, *Çalışmak*, 212; Sappho, *Aşk*, 212; Menandros, *Temistokles ile Epikuros için*, 212; Latin şiirinden örnekler: Catullus, *Karşılıklı*, 213; Horatius, *Mersin*, 213; Japon şiirinden örnekler: *Haikai'ler*, 213

Ayağın Kısa Tarihi (215)

Yardımcı okuma parçaları: Yahya Kemal Beyatlı, **Kafiye**, 215

Ayrım III — Nazım Biçimleri (218-433)

I.— Halk Edebiyatı Nazım Biçimleri (220-316)

Örnekler: Ruhsatî, *Koşma*, 230; Gündeşlioğlu, *Koşma*, 221

A. Dörtlüklerle Kurulan Nazım Biçimleri (222-274)

1. Mani Tipi (222-238)

a. Mani (222)

Örnekler: (225)

Yedekli Mani (231)

Örnekler: (231)

Kesik Mani (Ayaklı Mani) (232)

Örnekler: 4 dizeli, 233; 5 dizeli, 233; 6 dizeli, 233; 8 dizeli, 233; 9 dizeli, 233; 16 dizeli, 233; 18 dizeli, 234; *İstanbul manileri*, 234

Manilerin Konuları ve Kullanım Yerleri (235)

Örnekler: *Karşılıklı maniler*, 236; *Fal manileri*, 237; *Mektup manileri*, 237; *Davulcu manileri*, 238

2. Koşma Tipi (239-259)

Örnekler: *Sagu*, 239

a. Koşma (240-259)

Örnekler: Gevherî, *Koşma*, 242; Erzurumlu Emrah, *Koşma*, 243

Güzelleme (243)

Örnekler: Karacaoğlu, *Koşma*, 243; Karacaoğlu, *Koşma*, 244; Dadaloğlu, *Koşma*, 245

Koçaklama (246)

Örnekler: Koroğlu, *Koşma*, 246; Dadaloğlu, *Koşma*, 246; Dadaloğlu, *Koşma*, 247

Taşlama (248)

Örnekler: Seyrânî, *Koşma*, 248; Seyrânî, *Koşma*, 249; Ruhsatî, *Koşma*, 249; Ruhsatî, *Koşma*, 250; Âşık Ali İzzet, *Koşma*, 250

Ağıt (252)

Örnekler: Kağızmanlı Hıfzı, *Ağıt*, 252; Celâlî, *Ağıt*, 253; Bayburtlu Zihni, *Ağıt*, 254.

Öğretici (Didaktik) Şiir (255)

Örnekler: Pîr Sultan Abdal, *Koşma*, 255; Dertli, *Koşma*, 255; Seyrânî *Koşma*, 256; Serdârî, *Koşma*, 257; Sümmânî, *Koşma*, 258; Sümmânî, *Koşma*, 258; Karacaoğlu, *Koşma*, 259

b. Semai (260)

Örnekler: Gevherî, *Semai*, 260; Karacaoğlan, *Semai*, 260; Âşık Ali İzzet, *Semai*, 260; Âşık Ömer, *Semai (Güzelleme)*, 261; Köroğlu, *Semai (Koçaklama)*, 261; Dertli, *Semai (Taşlama)*, 262; Ruhsatî, *Semai*, 262

c. Varsağı (263)

Örnekler: Karacaoğlan, *Varsağı (Güzelleme)*, 263; Karacaoğlan, *Varsağı*, 264

ç. Destan (265)

Örnekler: Kayıkçı Kul Mustafa, *Genç Osman Destanı*, 265; Ispartalı Seyrânî, *Vak'a-i Hayriye destanı*, 266; Âşık Ömer, *Semtlar destanı*, 268; *Esnaf destanı*, 269; Selimî, *Mirasyedi destanı*, 270; Serdârî, *Bostan destanı*, 270; *Bekçi destanı*, 271.

d. İlâhi, Nefes, Deme, Şathiye (272)

Örnekler: Yunus Emre, *İlâhi*, 273; Tamaşvarlı Âşık Hasan, *Nefes*, 273; Pîr Sultan Abdal, *Deme*, 273; Yunus Emre, *Şathiye*, 274; Kaygusuz Abdal, *Şathiye*, 274

B. Kavuşaklı Nazım Biçimleri (275-316)

Örnekler: 3 *türkü*, 275-277

Türkü (277-317)

a. İkili Türküler (278)

Örnekler: 4 *türkü*, 278-279

b. Üçlü Türküler (280)

Örnekler: 13 *türkü*, 281-289

c. Dörtlü Türküler (290)

Örnekler: 9 *türkü*, 291-295

ç. Kavuşaksız Türküler (296)

Örnekler: 8 *türkü*, 296-300

d. Aruzlu Türküler (301)

Yardımcı okuma parçaları: M. Fuat Köprülü, *Âşık tarzı*, 302; Çankırlı Ahmet Talât, *Halk şiirinde aruz*, 303

Halk Şiirinin Aydınlar Edebiyatına ve Çağdaş Şiire Etkisi (304)

Yardımcı okuma parçaları: Ziya Gökalp, *Halka doğru*, 306 Ziya Gökalp, *Edebiyatımızın kültürleştirilmesi ve uygarlaştırılması*, 306; Nurullah Ataç, *İşin kolayı*, 307. — Örnekler: Nedim, *Türkü*, 308; Şeyh Galip, *Türkü*, 309; Ziya Paşa, *Türkü*, 310; Akif Paşa, *Mersiye*, 310; Rıza Tevfik Bölükbaşı, *Bir meçhuleye*, 311; Rıza Tevfik Bölükbaşı, *Sorma hocam, (Şathiye)*, 311; Orhan Seyfi Orhon, *Maniler*, 312; Ahmet Kutsi Tecer, *Yağmur duası*, 312; Oktay Rifat, *Eşraf tekerlemesi*, 313; Melih Cevdet Anday, *Barış*, 314; Necip Fazıl Kısakürek, *Sayıklama*, 314,

Ahmet Muhip Dıranas, *Evreni sevmek ki*, 315; Cahit Sıtkı Tarancı, *Paydos*, 315; Cahit Sıtkı Tarancı, *Robenson*, 315; Orhan Veli, *İstanbul türküsü*, 316

II. — Divan Edebiyatı Nazım Biçimleri (317-375)

Örnekler: *Dizeler*, 318; *Beyitler*, 319

A. Beyitlerle Kurulan Nazım Biçimleri (322-337)

1. Gazel Tipi (322-339)

a. Gazel (322)

Yardımcı okuma parçaları: Ahmet Mithat, *Gazel üzerine*, 324. — Örnekler: Nedim, *Gazel*, 324; Baki, *Gazel*, 325; Fuzuli, *Gazel*, 325

b. Müstezat (326)

Örnekler: İzzet Molla, *Müstezat*, 326

c. Kaside (327)

Örnekler: Nedim, *Kaside*, 329; Nefî, *Kaside*, 330; Eşref, *Abdülhamîd-i Sâni'nin hayatından bir nebze*, 331

ç. Kıta (334)

Örnekler: Ziya Paşa, *Kıta*, 334; Namık Kemal, *Kıta*, 335; Eşref, *Kıta*, 335

2. Mesnevi Tipi (336)

Örnekler: Fuzuli, *Leylâ ve Mecnun*, 336

B. Dörtlüklerle Kurulan Nazım Biçimleri (338-340)

a. Rubai (338)

Örnekler: Ömer Hayyam, *2 Rubai*, 338, 339; Haletî, *2 Rubai*, 339

b. Tuyug (340)

Örnekler: Kadı Burhaneddin, *Tuyug*, 340; Seyyid Nesimî, *Tuyug*, 340.

C. Musammat (341-354),

a. Murabba (341)

Örnekler: Namık Kemal, *Murabba*, 342; Fuzuli, *Murabba*, 342; Nedim, *Şarkı*, 343

b. Muhammes (345)

Örnekler: Nevî, *Muhammes*, 345; Taşlıca'lı Yahya, *Muhammes*, 346; Yahya Kemal Beyathı, *Neşâtî'nin gazelini tahmîs*, 347; Yahya Kemal Beyathı, *Râmî Mehmet Paşanın gazel matlânı taşîr*, 348; Şeyh Galip, *Tardıye*, 349

c. Müseddes; ç. Müsebbâ; d. Müsemmen; e. Muâşşer; (350)

1. Terkib-i bend; g. Tercî-i bend (350)

Örnekler: Bağdat'lı Ruhî, *Terkib-i Bend*, 351

Nazîre (353)

Örnekler: İzzet Ali Paşa, *Gazel*, 353

Divan Şiiri Üzerine Yargılar (354)

Örnekler: Namık Kemal, *Osmanlı dilinin edebiyatı üzerine*, 355; Namık Kemal, *Bahâr-ı Dâniş önsözü*, 355; Namık Kemal, *Celâl önsözü*, 355; Ziya Paşa, *Şiir ve İnşâ*, 356; Diyarıbekirli Sait Paşa, *Şiirler üzerine düşünceler*, 356; Ahmet Mithat, *Muallim Naci'ye mektup*, 357; Ruşen Eşref Üneydin, *Divan bahçelerinde*, 358; Nurullah Ataç, *Şiirimiz üzerine*, 358; Ahmet Hamdi Tanpınar, *Es-ki şiir*, 360; Sabahattin Eyuboğlu, *Divan edebiyatı*, 360

Divan Edebiyatı Nazım Biçimlerinin Çağdaş Şiire Etkileri (362)

Yardımcı okuma parçaları: Sabahattin Eyuboğlu, *Yeni Türk sanatçısı ya da Frenk'ten Türk'e dönüş*, 364; Nadir Nadi, *Yahya Kemal*, 365. — Örnekler: Yahya Kemal Beyatlı, *Mâhûrdan gazel*, 365; Yahya Kemal Beyatlı, *Rubâi*, 366; Ahmet Haşim, *Bahçe*, 366; Nâzım Hikmet, *Çelebi Sultan Mehmet*, 367; Nâzım Hikmet, *Rubai*, 368; Necip Fazıl Kısakürek, *Otel odaları*, 368; Ahmet Muhip Dıranas, *Tatlı zaman*, 368; Oktay Rifat, *Hürrem Sultan'a gazel*, 369; Sabahattin Kudret Aksal, *Çeşitleme*, 369; İlhan Berk, *Çıkırıkçılar yokuşu*, 370; Cahit Külebi, *Küçük haberci bulut*, 370; Turgut Uyar, *Sâlihât-ı nisvandan Saffet Hanımefendi'ye*, 371; Turgut Uyar, *Sâdâbâd'a kaside*, 372; Attilâ İlhan, *Müjgân'a aşk şarkıları*, 373; Fazıl Hüsnü Dağlarca, *Kızılırmak kıyıları*, 373

III. — Yeni Nazım Biçimleri (375-433)

Örnekler: Yahya Kemal Beyatlı, *Geçmiş yaz*, 376; Ahmet Haşim, *Havuz*, 377; Ali Mümtaz Arolat, *Havuz*, 377

A. Klasik Nazım Biçimleri (378-399)

a. İkili (378)

Örnekler: Régnier, *Ziyaretçi*, 378; Yahya Kemal Beyatlı, *Ses*, 379; Ahmet Hamdi Tanpınar, *Bursa'da zaman*, 380

b. Terza rima (381)

Örnekler: Dante, *Tanrısal Komedya (Birinci kanto)*, 381; Tevfik Fikret, *Şehrâyin*, 382; Ali Canip Yöntem, *Yaprak*, 383; Ali Mümtaz Arolat, *Kaval*, 384; Ahmet Telli, *Giz*, 384

c. Dörtlü (385)

Örnekler: Çapraz ayaklı: Nerval, *Fantazya*, 385; Cenap Şahabettin, *Şikâyet*, 386; Necip Fazıl Kısakürek, *Çile*, 386; Cahit Sıtkı Tarancı, *Gün eksilmesin pencereden*, 387. — Sarma ayaklı: Baudelaire, *Çalarsaat*, 387; Abdülhak Hâmit Tarhan, *Tenaggum*, 388; Cenap Şahabettin, *Senin için*, 389; Cahit Sıtkı Tarancı, *Bahar hikâyesi*, 389

ç. Sone (390)

Örnekler: Petrarca, *Sone*, 390; Du Bellay, *Sone*, 391; Ronsard, *Hélène için sone*, 392; Shakespeare, *Sone* 66, 392; Ziya Osman Saba, *Şu vakitsiz giden yaz*, 393; Oktay Rifat, *Fatih'in resmi*, 393

d. Balad (394)

Örnekler: Villon, *Asılmışların baladı*, 394; Chaucer, *Boş kese baladı*, 395; Rostand, *Mösyö de Bergerac'ın Burgonya otelinde hazele güruhundan biriyle cenkleşmesi*, 396; Wilde, *Reading zindanı baladı*, 397; Attilâ İlhan, *İhtiyarlar baladı*, 398

B. Bağımsız Nazım Biçimleri (399-423)

a. Düzenli Nazım Biçimleri (399-415)

Üçlü (399)

Örnekler: Yahya Kemal Beyatlı, *Akşam musikisi*, 400; Kemalettin Kamu, *İstiklâl ordusu şehitlerine*, 400; Mustafa Seyit Sütüven, *Sütüven*, 401; Ahmet Muhip Dıranas, *Çeşme başında*, 402; Sabri Esat Siyavuşgil, *Bağdat Caddesi'nde öğle*, 403; Cahit Sıtkı Tarancı, *Bizimkiler*, 403

Dörtlü (404)

Örnekler: Mehmet Akif Ersoy, *İstiklâl Marşı*, 404; Ömer Bedrettin Uşaklı, *Dağların düşü*, 405; Ahmet Haşım, *Şafakta*, 405

Beşli (406)

Örnekler: Beaudelaire, *Balkon*, 406; Yahya Kemal Beyatlı, *Sicilya kızları*, 407; Tevfik Fikret, *Doksan beşe doğru*, 408; Cahit Sıtkı Tarancı, *Otuz beş yaş*, 408; Yahya Kemal Beyatlı, *Erenköyü'nde bahar*, 409; Ahmet Muhip Dıranas, *Kar*, 410

Altılı, Yedili, Sekizli, vb. (411)

Örnekler: Altılı: Cahit Sıtkı Tarancı, *Düşündüğüm yer*, 411; Oktay Rifat, *Uludağ sokak satıcıları*, 412. — Yedili: Yahya Kemal Beyatlı, *İtri*, 412; Ahmet Muhip Dıranas, *Fahriye abla*, 413. — Sekizli: Abdülhak Hâmit Tarhan, *Makber*, 414

b. Düzenli Olmayan Nazım Biçimleri (415-440)

Örnekler: Ahmet Haşım, *Karanlık*, 415; Ahmet Kutsi Tecer, *Çıkmaz ay-lar*, 415; Ahmet Hamdi Tanpınar, *Bütün yaz*, 416

c. Özgür Müstezat (417)

Örnekler: La Fontaine, *Kurtla Kuzu*, 417; Tevfik Fikret, *Sen olmasan*, 418; Ahmet Haşım, *O belde*, 419; Faruk Nafiz Çamlıbel, *Gurbet*, 421; Ahmet Kutsi Tecer, *Tabiat odam*, 422

C. Özgür Nazım (423)

Yardımcı okuma parçaları: Ahmet Hamdi Tanpınar, *Şiir hakkında*, 425; Nurullah Ataç, *Vezin başka, Şiir başka*, 425. — Örnekler: Nâzım Hikmet, *Taranta-Babu'ya mektuplar*, 426; Fazıl Hüsni Dağlarca, *Geçen şey*, 428; Ziya Os-

man Saba, *Bir yer düşünüyorum*, 429; Cahit Sıtkı Tarancı, *Abbas*, 429; Orhan Veli, *Kitâbe-i seng-i mezar*, 430; Oktay Rifat, *Ekmek ve yıldızlar*, 430; Melih Cevdet Anday, *Rahatı kaçan ağaç*, 430; Attilâ İlhan, *Böyle bir sevmek*, 431; Cahit Külebi, *Tokat'da doğru*, 431; Behçet Necatigil, *Evlerle savaş*, 432; Edip Cansever, *Masa da masaymış ha*, 433; Salâh Birsell, *Hacivat'ın evi*, 433

İKİNCİ KESİM ANLATIM ÇEŞİTLERİ (437-494)

Birinci Bölüm — İki Çeşit Anlatım (437-482)

Ayırım I — Düz Anlatım (438-464)

Örnekler: Pertev Naili Boratav, *Folklor*, 438; *İstanbul festivali bugün başlıyor*, 439; Yakup Kadri Karaosmanoğlu, *Salih Ağa*, 439

Ayırım II — Mecazlı Anlatım (440-453)

1. Benzetme (Teşbih), 441; 2. İstiâre, 445; a. Açık istiâre, 445; b. Kapalı istiâre, 447; 3. Temsili istiâre, 448; Örnekler: Faruk Nafiz Çamlıbel, *At*, 448; Tevfik Fikret, *Devenin başı*, 449; 4. Mecaz-ı mürsel, 450; Kinâye, 452; 6, Târîz, 452; 7. Kişileştirme (Teşhîs ve İntâk), 453

Ayırım III — Anlam ve Söz Sanatları (454-462)

1. Tevriye (İhâm), 455; 2. Cinâs, 455; 3. Tenâsüb (Mürâât-ı nazîr). 456; 4. Leff ü Neşr, 456; 5. Karşıtlık (Tezat), 457; 6. Tekrîr (Yineleme), 458; 7. Abartma (Mübâlâğa), 459; 8. Hüsn-i tâlîl, 460; 9. Bilmezlikten gelme (Tecâhül-i ârif), 461; 10. Dereceleme (Tedric), 462

Türk Edebiyatında Mecazlı Anlatımın Geçirdiği Evreler (463)

Yardımcı okuma parçaları: Cenap Şahabettin, *Sâl-i edebî*, 468; Tevfik Fikret, *Müsâhabe-i edebîyye*, 469; Hüseyin Cahit Yalçın, *Parlak tabirler*, 469. — Örnekler: A. İslâmlıktan önceki mecazlar, 470; B. Halk edebiyatı mecazları, 470; C. Divan edebiyatı mecazları, 472; Ç. Edebiyat-ı Cedide mecazları, 474; D. XX. yüzyıl edebiyatı mecazları, 476; E. İkinci Yeni mecazları, 476

Düz ve Mecazlı Anlatım Üzerine Yargılar (478)

Yardımcı okuma parçaları: La Bruyère, *Süslü söz*, 480; Halit Ziya Uşaklıgil, *Süs düşkünlüğü*, 480; Yakup Kadri Karaosmanoğlu, *Yalın söz*, 481; Ahmet Haşim, *Üslûp üzerine bir düşünce*, 481; Orhan Veli, *Söz ve anlam sanatları*, 481; Nurullah Ataç, *Deyiş*, 482; M.Ş.E., *Hâmit için bir yazı*, 482

İkinci Bölüm — Üslûp (486-494)

Yardımcı okuma parçaları: Buffon, *Üslûp üzerine söylev*, 488; Recai-zâde Mahmut Ekrem, *Üslûp*, 489; Falih Rıfkı Atay, *Üslûp*, 490. — Örnekler: A. Nesir: Memduh Şevket Esendal, *Bir hikâye başlangıcı (Hayat ne tatlı)*, 491; Nurullah Ataç, *Kolay şiir*, 491; Ziya Gökalp, *Halka doğru*, 491; Abdülhak Şinasi Hisar, *Saz fasılları*, 492; Falih Rıfkı Atay, *Allahâısmarladık*, 492; Abdülhak Hâmit Tarhan, *Tarık yahut Endülüs fethi*, 493. — B. Nazım: Tevfik Fikret, *Sabah olursa*, 493; Ahmet Haşim, *Merdiven*, 494; Mehmet Akif Ersoy, *Sokak*, 494

GİRİŞ

EDEBİYAT

Edebiyat sözü Tanzimat'tan sonra kullanılmaya başlanmıştır. Daha eski dönemde, onun yerine, *şiiir ve inşâ* (nesir) sözleri vardı.

“Edebiyat” sözü çeşitli anlamlarda kullanılır.

1— Bir dil ürünü olan sözlü ve yazılı eserlerin hepsi.

Bir sanat amacı güdülsün güdülmesin, her türlü söz ve yazı, bir devrin dili ni ve anlatım özelliğini göstermesi bakımından, edebiyat çerçevesi içine girer. Güzel söylenmiş bir nutuktan günlük konuşmaya kadar her türlü söz; ve okuyucuda güzel izlenimini bırakan bir yazıdan herhangi bir gazete haberine kadar her türlü yazı, birer dil ürünü olmaları yönünden, edebiyat sayılır. Sözgeli mi, sanat değeri taşıyan bir roman nasıl bir edebiyat eseri sayılıyorsa, bir hukuk ya da tıp eseri de, bu anlayışa göre, bir edebiyat eseridir. Hukuk ya da tıp bilimleri üzerine yazılmış eserler anlamına gelen “hukuk edebiyatı”, “tıp edebiyatı” vb. gibi terimler bu anlayıştan doğmuştur.

2— Yalnız sanat amacı güdülerek meydana getirilen sözlü ve yazılı eserlerin hepsi.

“Edebiyat” sözü daha çok bu anlamda kullanılır ve sanat amacı güdülmeden söylenen ve yazılan dil verimleri bu anlayışa göre “edebiyat-dışı” sayılır.

• 3— Söz ve yazı sanatının kurallarını öğreten bilim.

YARDIMCI OKUMA PARÇALARI

EDEBİYAT

“Edebiyat” terimi, özellikle beş on yıldan beri yazarlar arasında en çok kullanılır olmuş terimlerdenidir. (...) Bunun yazarlarca kabul edilebilecek kısa veya açık tanımlanmasına şimdiye kadar rastlanamamıştır. Bu yüzden, öyle bir tanımlamanın birinci olarak benim tarafımdan yapılması, büyücek cesaretlerden sayıldığını bildiğim halde, öğretim görevi ile buna mecbur olmuş ve öğrencilere şöyle anlatmış idim:

Pek geniş, yani genel olarak bakılırsa “edebiyat” terimi düşünce ürünlerinin hep-

sini kapsamak gerekir. Çünkü her türlü düşünce ürünlerini bir düzen altına alacak şey, yazı yazma bilgisidir. Öyleyse, yazı yazma bilgisi dahi edebiyatın temeli sayılmış olur ve bununla ilgili her şey doğal olarak edebiyattan sayılır. Oysa, edebiyatı en çok zevk, duygu ve hayalden doğan; red ve kabulü yine en çok bunlara bağlı bir güzel sanat sayan, değer ve üstünlüğünü öyle ölçen incelemeciler, bunun tanımlanmasında:

“En ünlü yazarların en seçme, en beğenilen eserlerinden anlaşılan ve alınan yöntem ve örneklerin bilgisidir” der.

Gerçekten, edebiyatın genel anlamına göre, sözelimi bir esnaf tezkeresini ya da bir ev ilanını da edebiyat eserlerinden bir şey saymamız gerekecek. Oysa bunu herkese kabul ettirmek olanaksızdır. Öyle olduğuna göre, herkesin akıl ve duyuncuna

(vicdanına) uygun olması gereken tanımlama, edebiyatı bir dereceye kadar sınırlı bir çerçeve içine alan ve üstün bir yere yükselten ikinci tanımlamadır.

(Recai-zâde Mahmut Ekrem, *Talim-i Edebiyat*, “Kabl-eş-şürû”, 129961882)

ÖRNEKLER

1

Aşağıdaki parça bir gazete haberidir.

ANKARA'DA YOKSUL HALKA PARASIZ İLAÇ DAĞITACAK BELEDİYE ECZANESİ HİZMETE AÇILDI

Ankara'daki yoksul halka parasız ilaç dağıtacak belediye eczanesi dün hizmete açılmıştır. Yapılan törende, Ankara Belediyesi'nce hizmete açılan eczanenin öteki belediyelere de örnek olacağını bildiren belediye başkanı: “Belediyeler öncelikle yoksul ve dar gelirli halka hizmet götürmekle yükümlüdürler” demiştir.

Belediye Sağlık İşleri Müdürlüğü'nün yetkisi altında hizmete giren belediye eczanesinden yararlanmak isteyen yoksul başkentlilerin mahalle muhtarlarından yoksul belgesi almaları gerekmektedir. Söz konusu belge ile belediye hastanelerinin yazdığı reçetelerdeki ilaçlar hiçbir ücret alınmadan hastalara verilecektir.

(Cumhuriyet, 23.9.1977)

2

Aşağıdaki parça, “hukuk edebiyatı” sınırı içine giren bir kanun metnidir.

ANAYASA

(Birkaç madde)

Madde 12— Herkes, dil, ırk, cinsiyet, siyasî düşünce, felsefî inanç, din ve mezhep ayrımı gözetilmeksizin, kanun önünde eşittir.

Hiçbir kişiye, aileye, zümreye veya sınıfa imtiyaz tanınmaz.

Madde 20— Herkes düşünce ve kanaat hürriyetine sahiptir; düşünce ve kanaatlerini söz, yazı, resim ile veya başka yol-

larla tek başına veya toplu olarak açıklayabilir ve yayabilir.

Kimse, düşünce ve kanaatlerini açıklamaya zorlanamaz.

Madde 21 — Herkes bilim ve sanatını serbestçe öğrenme ve öğretme, açıklama, yayma ve bu alanlarda her türlü araştırma hakkına sahiptir.

Eğitim ve öğretim, devletin gözetim ve denetimi altında serbesttir.

Çağdaş bilim ve eğitim esaslarına aykırı eğitim ve öğretim yerleri açılmaz.

Devlet, basın ve haber alma hürriyetini sağlayacak tedbirleri alır.

(Türkiye Cumhuriyeti Anayasası, 1961)

3

Aşağıdaki parça, hurma ağacı üzerine yazılmış bilimsel bir yazıdır.

HURMA AĞACI

Hurma ağacının boyu 15-20 metreyi bulur. “Ayağı suda, tepesi ateşte” diye nitelenen bu ağaç, hem nemli toprak hem de kuvvetli güneş ister. 15°-30° enlemler arasında yetişir. Etli, tatlı ve besleyici meyveleri vardır. Geniş ölçüde yetiştirilir. On ikinci yıla doğru meyve verir. Bir hektara genellikle 200 ağaç dikilir. Odunu yakacak olarak işe yarar; özsuyundan palmye şa-

rabı, yapraklarından hasır, sepet, vb. yapılır. Hurma ağacı Güney Cezayir, Tunus, Mısır, Arabistan, İran, vb. gibi ülkelerde çok yetiştirilir. Çiçekleri iki evcikli olduğundan, bir ağaçtan alınan erkek çiçekler dişi çiçekli hurma ağaçlarının üstüne silkelenerek döllenme sağlanır.

(Meydan-Larousse, c. VI, s. 59)

4

Aşağıdaki parça, hurma ağacı üzerine yazılmış bir sanat yazısıdır.

BİR AĞAÇ KARŞISINDA

Soğuk bir kış günü, karanfıl almak için çiçekçi dükkânına girdim. Tatlı bir yaz sıcaklığıyla ısıtılan bu yerin havası, bitkisel özsuların hafif, sert ve yeşil bulgularıyla dolu idi. İstedğim çiçeklerin destelenmesine kadar, bana gösterilen sandalyeye oturdum. Mutlu bir insanın hayal evi gibi, mevsim, yer ve zaman dışında, istenilebilecek her türlü renkte otlar, yapraklar ve çiçeklerle dolu olan bu âdeta sihirli dükkânda sessiz bir hayat ile nefes aldığı hissedilen karanlık yapraklı, bodur bir hurma ağacından başka hiçbir şeyle ilgilenmedim. Hayalim sanki güçsüz bir sinekti ve bitkisel örümcek onu birden ağlarına

avlamıştı. Hareketsiz duran sert ağaca baktım ve düşündüm: Bir limonlukta hapsedildiği için, uzaklarda kalan öteki cinsdaşları gibi, öğle güneşlerinde sıcak toprağa gölge salamayan, yağmurlarla ıslanamayan, fırtınalarda sarsılamayan, gökyüzünü, yıldızları, ayı görmeye görmeye unuttan şu ağaç, bulunduğu köşede acaba mutlu muydu? En değersiz ottan en görkemli çınara kadar her bitkinin gerekseme duyduğu hava ve ışıktan, kuş ve böcek ziyaretinden yoksun olarak, bu ağacın soha sıcaklığı ve insan nefesiyle yaşamaktan mutlu olabileceğini sanmak için kendimce akla yakın bir sebep bulamadım.

Bitkilerin zekâsı üzerine büyük Metarlinck'in anlattığı akılları şaşkına döndüren gözlemlerden sonra, bir ağacın mutlu olduğunu ya da acı çektiğini zihinde canlandırmakta hiçbir gariplik kalmıyor. Varlıkların susmasına aldanmamalı. Acı çekenler yalnız "acı çekiyorum" diye bağırabilenler değildir. Bilinmez niçin, acıya hayat katan güç, insandan başka hiçbir yaratığa acının gizini açıklama olanağını vermemiştir. Her yaratık, hayatın kanlı yollarında, boynuna geçirilen ve sesini boğan bir ağır "sessizlik" zincirini sürükleyip yürüyor. Hiçbir beygir, hiçbir arı, hiçbir sinek, başının ağrıdığını ya da midesinin bulandığını bize söyleyememiştir. Fakat bu türlü bir acının, gözü, başı, ağzı olan bir yaratığa yabancı olabileceğini sanmak ne merhametsizliktir.

Rüzgârlı, karanlık gecede, bahçenin ağaçları vahşi gürültülerle hışırıyor; bu ağaçlardan niceleri kırılan bir dalın yarısıyla kaniyor, niceleri gizli bir böceğin zehiriyle için için ölüyor, niceleri anlaşılmaz

acıların kısılcına yakalanmış, kıvrınmaktadır. Fakat bunu hiç kimse bilmiyor; çünkü rüzgârlı, karanlık gecede hepsi aynı gürültü ile sallanıp hışırıyor. Çöllerin özgür bir ağacı iken, soyaçekimsel bir eğitimle, yavaşyavaş ateş yanında yaşamaya mahkûm uyusuk bir kedi gibi alçaltılmış, bu şimdi çiçeksiz, meyvesiz, aşksız ağacın her dokusunun, duyulması için ağız ve sestten başka bir şey istemeyen bir karanlık bağırsılla dolu olduğunu pek olası gördüm.

Dar saksıya gömülen kısa kütükten çelik süngüler gibi fışkıran yapraklar, korkunç bir acı ile gerilmiş büyük bir elin bana doğru uzanan sert parmakları gibi göründü ve demir kafes arkasında yatan hasta arslanın sıtmalı, büyük, sarı gözlerini andıran bitkisel gözlerle, hapsedilmiş ağacın bana bakmakta olduğunu, tüyletim ürpererek düşündüm.

(Ahmet Haşim, *Gurabâhâne-i Lâklâkaan*, 1928).

Dünyada Başlıca Uygarlık Kuşakları

Uygarlık, dünyada, İsa'dan binlerce yıl önce başlayıp bugüne değin dört coğrafya kuşağı üzerinde gelişmiştir.

1. Uzakdoğu uygarlık kuşağı (Japonya, Çin, Hind, vb.)

Bu uygarlık günümüze kadar sürüp gelmiştir.

2. Orta ve Yakındoğu uygarlık kuşağı (Mısır, Mezopotamya [Sümer, Akad, Babil, Asur, vb.], İran [Elam, Med, Pers], Suriye [Fenike, Filistin], Anadolu [Hitit, vb.]).

Bu uygarlık, Ege uygarlık kuşağının oluşmasını etkilemiştir.

Dünyanın ilk büyük uygarlıklarının olduğu bu bölgede (özellikle) Arabistan, Mısır, Suriye, Irak [Mezopotamya], İran, vb. de) Ortaçağ'dan bu yana yeni bir uygarlık meydana gelmiştir (İslâm uygarlığı).

3. Ege uygarlık kuşağı (Girit [Minos uygarlığı] merkez olmak üzere, Yunanistan [Akha'ların Peloponnesos'ta yarattığı Miken=Mikenai uygarlığı], Batı Anadolu kıyıları, Ege adaları).

Bu uygarlık, sonradan eski Yunan ve Latin (Roma) uygarlığını oluşturmuştur.

4. Avrupa uygarlık kuşağı (Batı uygarlığı).

Bu uygarlık, Ortaçağ'dan bu yana, eski Yunan ve Latin kültür ve sanatından yararlanarak gelişmiştir.

Yakınçağ'da, ulaşma ve haberleşme araçlarının gelişmesi, söz konusu uygarlık bölgelerinin birbirleriyle ilişki kurmalarını kolaylaştırmış; o çağda teknik ve kültür alanlarında büyük ilerleme gösteren Batı uygarlığı, öteki uygarlık bölgelerini etkisi altına almış; onların Batı uygarlığına yönelmelerine yol açmıştır.

Türkler, Ortaasya'da yaşadıkları dönemde Uzakdoğu uygarlık kuşağı içinde yer almışlar; Orta ve Yakındoğu'ya doğru göç etmeye başladıktan ve İslâmlığı kabul ettikten sonra Ortadoğu uygarlık kuşağı (İslâm uygarlığı) içine girmişler (X. yüzyıldan sonra); daha sonra da Batı uygarlığını benimsemişlerdir (XIX. yüzyılın ortasından bu yana).

Bu kitapta, genel olarak edebiyatın; özel olarak da, o üç ayrı uygarlık dönemlerindeki Türk edebiyatının yapı özellikleri üzerine bilgi verilmiştir.

YARDIMCI BİLGİLER

TÜRK EDEBİYATI

Türk edebiyatı, Türk diliyle yaratılmış olan edebiyattır.

Türk tarihi gibi, Türk edebiyatı tarihi de başlıca üç döneme ayrılır:

1. *İslâmlıktan önceki Türk edebiyatı;*
2. *İslâm uygarlığı çerçevesindeki Türk edebiyatı;* 3. *Batı uygarlığı çevresindeki Türk edebiyatı*

I. İSLÂMLIKTAN ÖNCEKİ TÜRK EDEBİYATI

İslâmlıktan önceki Türk edebiyatı, Uzakdoğu uygarlığı çevresinde oluşmuş; dil, ölçek, nazım biçimi ve içerik bakımlarından ulusal ve yerli bir edebiyattır.

Bu edebiyat, kaynaklardan XI. yüzyıla kadar sürmüştür.

İslâmlıktan önceki Türk edebiyatı iki kola ayrılmıştır.

1. *Sözlü edebiyat;* 2. *Yazılı edebiyat.*

1) SÖZLÜ EDEBİYAT: Sözlü edebiyat, Türkler arasında yazının henüz kullanılmadığı dönemlerde meydana gelen, kuşaktan kuşağa ve ağızdan ağıza geçerek sürüp giden bir edebiyattır.

Bu dönem şiirinin başlıca verimleri *destan*, *koşuk* ve *sagu* (ağıt)lardır.

Şiirler hece ölçüleriyle, dörder dizelik bentlerle (dörtlüklerle) ve çok kere yarım ayak ile söylenirdi. Her dörtlüğün ilk üç dizesi kendi aralarında, dördüncü dizeleri de birbirleriyle ayaklı olurdu: *aaab-cccb-dddb...*

Bu dönemde ozanlar, şiirlerini kopuz denen bir sazla söylerlerdi.

2) YAZILI EDEBİYAT: Yazılı edebiyat, Türkler arasında yazının kullanılmaya başlamasından sonra meydana gelen edebiyattır.

Türkler İslâmlığı kabul etmeden önce “Gök-Türk yazısı” ve “Uygur yazısı” diye iki çeşit yazı kullanmışlardır.

Yazılı edebiyatın en önemli verimi, VII. yüzyılda, Gök-Türk harfleriyle yazılmış bulunan *Orhun Yazıtları*’dır. Uygur Türklerinin IX. yüzyılda kullanmaya başladıkları Uygur yazısıyla yazılmış eserlerin çoğu, Budizm ile ilgili birtakım dinsel metinlerdir.

Türk dili, İslâmlıktan önce, başlıca iki lehçeye ayrılmıştır:

1. *Gök-Türkçe (Kuzey lehçesi);*
2. *Uygurca (Güney lehçesi).*

II. İSLÂM UYGARLIĞI ÇEVRESİNDEKİ TÜRK EDEBİYATI

Türkler X. yüzyıldan başlayarak topluluklar halinde İslâm dinine girmeye başlamışlardır. İslâmlığın kabulünden sonra Türk toplum hayatında kökten bir değişme olmuş; bu hal, Türk edebiyatının da

dil, konu, ölçek, biçim ve içerik bakımlarından değişmesine yol açmıştır.

İslâmlıktan sonra Türk dili başlıca iki lehçeye ayrılmıştır: 1. *Doğu lehçesi (Hâkaniye lehçesi);* 2. *Batı lehçesi (Oğuzca).*

1. **DOĞU LEHÇESİ (HÂKAANIYE LEHÇESİ)**: Bu lehçe, İslâmlıktan önceki Uygurca'nın ardıdır; XIV. yüzyıldan bu yana *Çağadayca* adını almıştır. Doğu Türkistan, Mâverâünnehir, Harzem, Altınordu bölgelerinde gelişmiştir. İslâm uygarlığı çevresindeki Türk edebiyatının elimizdeki en eski örnekleri bu lehçe ile yazılmıştır. (XI. ve XII. yüzyıllar).

2. **BATI LEHÇESİ (OĞUZCA)**: Bu lehçe, İslâmlıktan önceki Gök-Türkçe'nin ardıdır; Oğuz Türklerinin egemen olduğu Azerbaycan, İran, Irak, Anadolu, Rumeli, vb.de yayılmıştır.

Bu lehçe XIV. yüzyıldan bu yana iki kola ayrılmıştır: a. *Azerî lehçesi*; b. *Türkiye lehçesi (Osmanlıca)*.

a. **AZERİ LEHÇESİ**: Bu lehçe; Azerbaycan, İran, Doğu Anadolu, Irak bölgelerinde yayılmıştır.

b. **TÜRKİYE LEHÇESİ (OSMANLILCA)**: Bu lehçe, Osmanlı İmparatorluğu'nun egemen olduğu Anadolu, Rumeli, vb.de yayılmıştır.

İslâmlıktan sonra Türk edebiyatı üç koldan yürümüştür: 1. *Divan edebiyatı*; 2. *Halk edebiyatı*; 3. *Tekke edebiyatı*.

1) **DİVAN EDEBİYATI**: Divan edebiyatı, medreseden yetişme aydın kimselerin Arap ve Fars edebiyatlarını örnek tutarak meydana getirdikleri yazılı bir edebiyattır. Bu edebiyatta, ozanlar şiirlerini "divan" denen kitaplarda toplamışlardır.

Divan edebiyatı, XI. yüzyıldan XIX. yüzyılın ortalarına kadar sürmüştür.

Divan edebiyatının başlıca özellikleri şu noktalar üzerinde toplanabilir:

a. Dil yabancı sözcüklerle ve yabancı dil kurallarıyla çok yüklüdür.

b. Arap nazımının ölçüsü olan *aruz* ölçüğü kullanılmıştır.

c. Arap ve Fars edebiyatlarından alınan değişmez birtakım nazım biçimleri (kaside, gazel, mesnevi, rubai, vb.) kullanılmıştır.

ç. Divan edebiyatının nazım birimi *beyittir*. Beyit, başlı başına bir bütün sayılır.

Düşünceleri anlatan cümleler mutlaka birer beyit içinde tamamlanır. Beyitler arasında konu birliği olması gerekli değildir. Eserlerin uzunluk ve kısalıkları beyit sayısı ile ölçülür.

d. Divan şiirinde, her ozan tarafından ortaklaşa kullanılan aşk, medhiye (övgü), hicviye (yergi), mersiye (ağıt), tasavvuf, vb. gibi birkaç tür ve konu işlenmiştir.

e. Düşünceler ve kavramlar her ozan tarafından ortaklaşa kullanılan birtakım kalıplaşmış mazmunlarla anlatılmıştır ("kaş" için *yay*, *hilâl* vb., "kirpik" için *ok*, "ağız" için *konca* vb., "saç" için *yılan*, *zincir* vb., "boy" için *selvi* vb., "âşık" için *bül-bül*, *pervane* vb...).

f. Bunların sonucu olarak, Divan şiiri, biçim ve öz bakımından belli kurallara uymak zorunda bulunan, hayatla ilgisi kopmuş, "kitabî", "zihnî", soyut bir şiir olarak kalmıştır.

g. Divan edebiyatında nesir yazıları da tarih, tezkire, seyahatname (gezi yazısı), münşeât (mektuplar), ahlâkî ve felsefî yazılar, hikâyeler, vb. olmak üzere sadece birkaç tür üzerinde yazılmıştır.

h. Divan nesri "sade nesir", "süslü nesir" ve "orta nesir" olmak üzere üç koldan yürümüştür. Halk için yazılan eserlerle bazı tarih kitapları, halkın konuşma dilini temel alan sade nesirle; aydın kimseler için yazılan eserlerin çoğu yabancı sözcük ve yabancı dil kurallarıyla yüklü olan süslü nesirle; hem aydınlara hem de halka seslenen pek çok yazı ve eserler (ahlâk ve siyaset yazıları, fetvalar, dinsel eserler, çoğu tarih ve coğrafya kitapları, seyahatname ve sefaretnameler vb.) ikisi ortası bir yol alan orta nesirle yazılmıştır.

Divan şiirinin en önemli ozanları şunlardır:

Hâkaaniye lehçesi: XI. yy.: Yusuf Has-Hâcib (eseri: *Kutadgu Bilig*).

Çağatayca: XV. yy.: Ali Şîr Nevâî; XVI. yy.: Babur Şah.

Azerî lehçesi: XVI. yy.: Fuzulî.

Türkiye lehçesi: XV. yy.: Şeyhî, Ahmet Paşa, Necatî, Süleyman Çelebi, (eseri: *Mevlid*) vb.; XV. yy.: Hayalî, Baki, Nev'î, Bağdatlı Ruhi, vb.; XVII. yy.: Nefî, Şeyhü-

İslâm Yahya, Nailî, Nabi, vb.: XVIII. yy.: Nedim, Şeyh Galip, Ragıp Paşa, vb.

Divan nesrinin en önemli yazarları şunlardır:

Türkiye lehçesi: XV. yy.: (sade nesir) Nasihatname: Mercimek Ahmet (eseri: *Kaabûsnâme*); Tarih: Neşrî, Âşık Paşazâde; (süslü nesir) Sinan Paşa (eseri: *Tazar-runâme*); XVI. yy.: Tarih; Selânikî Mustafa, Âli, vb.; Tezkire: Sehi Bey, Lûtfî Âşık Çelebi, vb.; XVII. yy.: Seyahatname: Evliya Çelebi; Bilim: Kâtip Çelebi; Tarih: Peçevî İbrahim, Naîmâ, vb.; Siyasal yazı: Koçi Bey; (süslü nesir) Nergisi, Veysi; XVIII. yy.: Tarih: Silâhdar Mehmet Ağa, Raşit, vb.; Sefaretname: Yirmisekiz Çelebi Mehmet, Ahmet Resmî Efendi, vb.; XIX. yy.: Sözlük: Mütercim Asım (eserleri: *Burhân-ı kaatî*, *Kaamûs*).

2) **HALK EDEBİYATI**: Halk edebiyatı, halk arasında gelişen ve İslâmlıktan önceki Türk edebiyatı geleneklerini sürdüren sözlü bir edebiyattır.

Halk edebiyatı iki koldan yürümüştür: A. *Ortak Halk Edebiyatı*; B. *Sanatçısı Belli Halk Edebiyatı*.

A. *Ortak Halk Edebiyatı*: Bu, kimin tarafından söylendiği bilinmeyen, halkın ortak malı bir edebiyattır. Başlıca verimleri *mani*, *türkü*, *destan*, *masal*, *halk hikâyesi*, *karagöz*, *ortaoyunu*, *atasözü*, *bilmece*, vb.dir.

Ortak Halk Edebiyatı, folklor biliminin konusu içine girer.

B. *Sanatçısı Belli Halk Edebiyatı*: Bu, kimin tarafından söylendiği bilinen bir edebiyattır. İki koldan yürümüştür: a. *Âşık Edebiyatı*; b. *Halk Tasavvuf Edebiyatı*.

a. *Âşık Edebiyatı*: Din-dışı konuları işleyen ve *âşık* denen saz ozanları tarafından söylenen edebiyattır. Kasabalarda, şehirlerde ve yeniçeri ocaklarında gelişmiştir.

b. *Halk Tasavvuf Edebiyatı*: Tasavvuf konularını işleyen bir edebiyattır. Tekke-

lerde gelişmiştir. (Halk edebiyatının bu konuları, ileride, *Tekke edebiyatı* bölümünde ele alınacaktır).

Halk edebiyatının başlıca özellikleri şu noktalar üzerinde toplanabilir:

a. Dil, halk arasında kullanılan konuşma dilidir. İslâm uygarlığının etkisiyle, konuşma diline birtakım yabancı sözcükler girdiği için, halk şiirine de, özellikle XVI. yüzyıldan sonra, birtakım yabancı sözcükler ve yabancı dil kuralları girmiştir.

b. Halk edebiyatında şiir, musikiden ayrılmamıştır. Bu edebiyatta şiir, *saz şairi* (ozanı) ya da *âşık* denen ozanlar tarafından, *bağlama* adı verilen bir sazla söylenir.

c. Halk şiirinin nazım ölçüsü hece ölçüsüdür.

ç. Halk şiirinin kendine özgü birtakım nazım biçimleri vardır. Bunların başlıcaları *mani*, *koşma*, *semâi*, *türkü*, vb.dir.

d. Halk edebiyatının nazım birimi *dörtlüktür*; yani düşünceler dörder dizelik bentler içinde anlatılır. (Saz ozanları, şiirin içindeki dörtlüklerin bir tanesine *hâne*, hepsine birden *katar* derler).

e. Halk şiirinde çoklukla yarım ayak kullanılır.

f. Halk edebiyatında konulara göre ad alan şiir türlerinin başlıcaları şunlardır: *Güzelleme*, *taşlama*, *koçaklama*, *ağut*, *şat-hiye*, *ilâhi*, *nefes*, vb.

g. Halk edebiyatında da, Divan edebiyatında olduğu gibi, birtakım kalıplaşmış mazmunlar ("boy" için *selvi*, "diş" için *inci* vb.), kalıplaşmış konular ve söylemiş biçimleri kullanılmaktadır. Ne var ki, halk ozanı zaman zaman bu kalıpların dışına çıkmakta; doğayı, insanı ve toplum olaylarını kendi görüş açısından ele alabilmektedir.

Ortak Halk Edebiyatı'nın yazıya geçirilmiş önemli ürünleri şunlardır:

XV. yy.: *Kitab-ı Dede Korkut* (Destansal nitelikte olan Dede Korkut hikâyeleri, halk ağzından derlenerek yazıya geçirilmiştir).

XIX. yy.: Geçmiş yüzyıllarda oluştuğu ve ağızdan ağıza geçerek geldiği anlaşılan

bazı halk hikâyeleri (*Kerem ile Aslı*, vb.) ile bazı halk oyunları (*Karagöz*, *Ortaoyunu*) ilk kez bu yüzyılda yazıya geçirilmeye başlanmıştır.

3) **TEKKE EDEBİYATI**: Tekke edebiyatı, tasavvufî ilgili konuları işleyen bir edebiyattır. Tekkelerde, derviş-ozanlar tarafından yaratıldığı için *Tekke edebiyatı* diye anıldığı gibi; tasavvuf konusunu işlemesi bakımından, *Tasavvuf edebiyatı* diye de anılır.

(*Tasavvuf*, Tanrı'nın niteliğini ve evrenin oluşunu inceleyen din felsefesidir. Bu felsefe sistemine *Vahdet-i vücüt* [tek varlık] ya da *Vücutiyye* adı da verilir. Bu felsefeye göre, evren tek bir varlıktan ibarettir, bu tek varlık da Tanrı'dır. Tanrı, kendi güzelliğini görmek için —bir aynaya yansır gibi— “adem”e [yokluğa] yansımış; böylece, yokluğun içinde evren biçiminde görünmüştür. Bu âlemde görülen her şey, Varlık'ın yokluk aynasındaki hayalinden ibarettir. Öyleyse insan da Tanrı'nın bir hayalidir. İnsan “nefsine egemen olarak”, yani “benliğini öldürerek” kendindeki yokluk öğesinden kurtulup Tanrı'ya ulaşabilir. Vicdanında Hakkı [Tanrı'yı] bulan kimse “Enel-Hak” [ben Tanrıyım] der. Böyle kimselere, aydınlar arasında “insanı kâmil”, halk arasında “ermiş” denir. Kendini Tanrı'nın varlığına karışmış hissedeni “ermiş” insana göre evrende artık “ikilik” yoktur, her şey “bir”dir.)

Tasavvuf felsefesinde, görüş ayrılıkları dolayısıyla birtakım kollar meydana gelmiş, bunlara *tarikât* adı verilmiştir. Ayrı ayrı tarikatlara bağlı kişiler, ayrı ayrı tekkeler kurmuşlardır. Her tarikatın kendine özgü birtakım âyinleri (dinsel törenleri), yöntemleri, düzenleri vardır. Tasavvuf şiiri de, tarikat kişilerinin görüşlerine ve bağlı bulundukları toplumsal sınıflara göre dil ve biçim bakımından ayrılıklar göstermiştir. Sözelimi, geniş halk topluluklarına seslenen Bektaşî, Alevî, vb. tekkelerinde dil ve biçim bakımından halk şiiri yolunda tasavvuf şiiri söylenmiş; aydın kişilere seslenen Mevlevî, vb. tekkelerinde ise dil ve biçim bakımından Divan şiiri yolunda tasavvuf şiiri yazılmıştır. Bundan dolayı, Tasavvuf edebiyatı iki kola ayrılmıştır: a. *Halk Tasavvuf Edebiyatı*; b. *Divan Tasavvuf Edebiyatı*.

Tasavvuf edebiyatının en önemli ozanları şunlardır:

Hâkaaniye Lehçesi: XII. yy.: (Halk tas. ed.) Ahmet Yesevî [eseri: *Divan-ı Hikmet*].
Oğuzca: XIII. yy.: (Halk tas. ed.) Yunus Emre; (Divan tas. es.) Sultan Veled.

Azerî Lehçesi: XIV. yy.: (Divan tas. ed.) Seyyid Nesimî; XVI. yy.: (Halk tas. ed.) Hatayî.

Türkiye Lehçesi: XIV. yy.: (Divan tas. ed.) Aşık Paşa; XV. yy.: (Halk tas. ed.) Kaygusuz Abdal, Eşrefoğlu Rumi; XVI. yy.: (Halk tas. ed.) Pir Sultan Abdal, vb.

III. BATI UYGARLIĞI ÇEVRESİNDEKİ TÜRK EDEBİYATI

XIX. yüzyılın ortalarında, Türkiye'nin Ortaçağ düzeniyle yönetilmesine artık olanak kalmadığı, içinde yaşanan dönemin gereksemelerine ve Batı yöntemlerine göre devlet kurumlarının yeni baştan düzenlenmesi gerektiği düşünülmüş, yapılacak olan yeniliklerin ana çizgilerini belirten bir ferman ilân edilmiştir (3 Kasım 1839). Bu fermana *Tanzimat fermanı* (ya da *Gülhane Hattı*), bu fermanla yazılı program gereğince ıslahat (reform) yapılmasına

Tanzimat-ı Hayriyye (ya da sadece *Tanzimat*), bu programın yürürlüğe geçirildiği döneme de *Tanzimat dönemi* denir.

Toplum hayatındaki değişiklikler bir süre sonra edebiyat üzerinde de etkisini göstermiş; Batı kültürüyle yetişen yeni kuşaklar, eski edebiyatın hayatı anlatmaya elverişsiz olduğunu görerek, Batı edebiyatı yolunda yeni bir edebiyat çıkışı açmışlardır.

Batı uygarlığı çevresindeki Türk edebiyatı başlıca üç döneme ayrılır: 1. *Tanzi-*

mat Edebiyatı; 2. Edebiyat-ı Cedide (Servet-i Fünun Edebiyatı); 3. XX. Yüzyıl Edebiyatı.

1) **TANZİMAT EDEBİYATI:** Tanzimat edebiyatı, Tanzimat döneminde Batı edebiyatı örnek tutularak meydana getirilen edebiyattır.

Tanzimat edebiyatı 1860'tan 1895'e kadar sürmüştür.

Tanzimat edebiyatının başlıca özellikleri şu noktalar üzerinde toplanabilir:

a) Divan edebiyatında bulunan şiir, tarih, mektup, vb. gibi edebiyat türleri Batı anlayışına göre yenileştirilmiş; ayrıca, Divan edebiyatında hiç bulunmayan makale, tiyatro, roman, hikâye, anı, eleştiri, vb. gibi yeni edebiyat türleri getirilmiştir.

b. Fransız devrimci yazarlarının etkisiyle, zulüm, haksızlık, gerilik, vb. gibi kavramlar düşünce ve sanat yazılarında kullanılmaya başlanmıştır.

c. Fransız edebiyatında görülen Klasizm, Romantizm, Realizm, Natüralizm akımlarının etkileri görülmüştür.

ç. Dilin sadeleştirilmesi düşünülmüşse de, eski alışkanlıklardan büsbütün kurtulma olanağı bulunamamış; yabancı sözcük ve dil kurallarıyla yüklü dil yine sürmüştür. (Tiyatro, anı, mektup, halka seslenen bazı romanlar vb. de sade dil epey başarıyla kullanılmıştır).

d. Tanzimat edebiyatında en önemli yenilik, nesirde, anlatımın kuruluşunda görülmüştür. Bu edebiyatta söz hüneri göstermek değil, birtakım düşünceleri halka yaymak amacı güldüğünden, "secc"iler (nesirde ayak) atılmış, asıl düşünce ile ilgisi bulunmayan doldurma sözlere yer verilmemiş, düşünceler sayfalarca süren uzun cümleler yerine kısa cümlelerle anlatılmaya çalışılmıştır.

e. Şiirde:

aa. Aruz ölçüğünün kullanılışı sürmüştür;

bb. Şiirin konusu genişletilmiş; günlük hayatla ilgili her türlü olay, duygu ve düşünce şiir konusu olarak seçilmiş;

cc. İlk zamanlarda yeni düşünceler eski nazım biçimleri içinde söylenmiş; sonra-

ları eski biçimler büsbütün atılarak yeni biçimler kullanılmaya başlanmış;

çç. Beyitlerin başlı başına birer bütün olması anlayışı bırakılmış; şiirin bütün dizeleri arasında bir anlam bağı bulunmasına. Divan şiirinde "parça güzelliği" anlayışı yerine şiirin baştan sona kadar belli bir düşünce çevresinde gelişmesine; yani, "konu birliği"ne ve "bütün güzelliği"ne önem verilmiştir.

f. Hikâye ve romanda:

aa. Vakalar çoklukla günlük hayattan ya da tarihten alınmıştır; vakaların olmuş ya da olabilir izlenimi bırakması gerektiği konusunda bütün Tanzimat romancıları birleşmiştir.

bb. İlk zamanlarda Romantizm, daha sonraları Realizm ve Natüralizm etkileri görülmüştür.

g. Tiyatroda:

aa. Sahneye çoklukla aile, gelenek, görenek, vatan, vb. gibi toplum sorunları çıkarılmış;

bb. Komedyalarda Klasisizm, dramalarda Romantizm akımlarının etkisi görülmüştür.

Tanzimat edebiyatı sanatçılarının başlıcaları şunlardır:

Şinasi, Ziya Paşa, Namık Kemal, Ahmet Mithat, Ahmet Vefik Paşa, Recai-zâde Mahmut Ekrem, Abdülhak Hâmit Tarhan, Sami Paşa-zâde Sezaî, vb.

2) **EDEBİYAT-ı CEDİDE (SERVET-İ FÜNUN EDEBİYATI):** Edebiyat-ı Cedide, II. Abdülhamit döneminde, *Servet-i Fünun* dergisi çevresinde toplanan sanatçıların Batı edebiyatı yolunda meydana getirdikleri bir edebiyat hareketidir.

Edebiyat-ı Cedide, 1896'dan 1901'e kadar sürmüştür.

Edebiyat-ı Cedide'nin başlıca özellikleri şu noktalar üzerinde toplanabilir:

a. Divan edebiyatı gelenekleri kökünden yıkılmış;

b. Çağdaş Fransız edebiyatı örnek tutulmuş;

c. Toplumsal temalara dokunmak; vatan, hürriyet, istiklâl, ihtilâl, inkılâp, vb. gibi sözcük ve kavramları kullanmak ya-

sak olduğu için, çoklukla aşk, acıma, vb. gibi bireysel duygular işlenmiş;

ç. Yabancı sözcük ve dil kurallarıyla yüklü bir dil kullanılmıştır.

d. Nazım'da:

aa. Aruz ölçęęi kullanılmış;

bb. Fransız şiirinde görülen nazım biçimleri (sone, tarza-rima, özgür müstezat, vb.) benimsenmiş;

cc. Cümlelerin beyit sonlarında bitmesi kuralı kesinlikle kırılmış, anlamın dizeden dizeye geçerek sürüp gitmesi sağlanmış; cümleler dize ortasında da bitirilmiş;

çç. Kimi ozanlarca nazım nesre yaklaştırılmış;

dd. Sözcüklerin söylenişlerinin bozulmamasına (ölçek zorlaması yüzünden imâle ve zihaf gibi kusurlardan kurtulmaya) çaba gösterilmiştir.

e. Hikâye ve romanda:

aa. Teknik kuvvetlenmiş;

bb. Fransız realist ve natüralist yazarlarının eserleri örnek tutulmuş;

cc. Vakalar çoğu zaman İstanbul'da geçirilmiştir (II. Abdülhamit döneminde yurt içinde dahi gezi özgürlüğü olmadığı için, yazarlar İstanbul dışındaki yerleri tanımıyorlardı).

Edebiyat-ı Cedide sanatçılarının en önemlileri şunlardır:

Şiir alanında: Tevfik Fikret, Cenap Şehabettin, vb.

Nesir (hikâye, roman, anı, makale, vb.) alanında: Halit Ziya Uşaklıgil, Mehmet Rauf, Hüseyin Cahit Yalçın, vb.

3) EDEBİYAT-I CEDİDE DIŞINDA KALAN SANATÇILAR:

Bu dönemde ayrı bir sanat anlayışı yüzünden, Edebiyat-ı Cedide topluluğuna katılmayan sanatçıların en önemlileri şunlardır:

Hikâye ve roman alanında: Hüseyin Rahmi Gürpınar, vb.

Fıkra ve anı alanında: Ahmet Rasim, vb.

“Sanat sanat içindir” anlayışıyla hareket ederek yalnız aydın kimselere sesle-

nen Edebiyat-ı Cedide sanatçılarına karşılık, bunlar, “halk için sanat” görüşünü benimsemişler, geniş halk topluluklarına seslenmişlerdir.

4) XX. YÜZYIL EDEBİYATI: XX. yüzyılda Türkiye’de üç edebiyat hareketi görüldü: A. *Fecr-i Âti*: B. *Millî Edebiyat*; C. *Cumhuriyet dönemi edebiyatı*.

A. *FECE-İ ÂTİ*: “Fecr-i Âti”, İkinci Meşrutiyet ilân edildikten (1908) kısa bir süre sonra *Servet-i Fünun* dergisi çevresinde toplanan genç kuşağın oluşturduğu bir edebiyat topluluğudur (1909). Ne var ki, bu hareket, gerek dil, gerek sanat anlayışı bakımından Edebiyat-ı Cedide geleneğini bütün özellikleriyle sürdürmekten ileriye gidememiş; birkaç yıl sonra dağılan topluluğun önde gelen sanatçıları (Yakup Kadri, Refik Halit, Ahmet Haşim, Fual Köprülü) “Millî Edebiyat” hareketi içinde yerlerini almışlardır.

B. *MİLLÎ EDEBİYAT*: İkinci Meşrutiyet (1908)’ten sonra memlekette başlayan ve o dönemde “Türkçülük” adı verilen ulusçuluk hareketi, “edebiyatta ulusal kaynaklara dönme” düşüncesinin doğmasına yol açmıştır. “Ulusal kaynaklara dönme” sözü, dilde sadeleşme, aruz ölçęęi yerine hece ölçęęini kullanma, yerli hayatı yansıtmaya anlamında kullanılmış; bunları gerçekleştirmeyi ülkü edinen edebiyat hareketine *Millî Edebiyat* adı verilmiştir.

a. Dilde sadeleşme hareketi, 1911’de Selânik’te çıkarılan *Genç Kalemler* dergisinde “*Yeni Lisan*” adıyla ileri sürdürülmüştür. Derginin kurucusu üç yazar (Ömer Seyfettin, Ali Canip, Ziya Gökalp), “ulusal edebiyatın ulusal dilden doğacağı”nı (Ömer Seyfettin), bunun için de, konuşma dilinin yazı dili haline getirilmesi gerektiği görüşünü savunmuşlardır. Bu hareket kısa zamanda tutunmuş ve XX. Yüzyıl Edebiyatı’nın ayırıcı niteliği olmuştur.

b. Aruz ölçęęi yerine hece ölçęęinin kullanılışı yaygınlaşmıştır. (Aynı dönemde

aruz ölçeğinin kullanımı da bir yandan süregelmis; aruz Mehmet Akif, Ahmet Haşim, Yahya Kemal gibi üç kuvvetli sanatçının elinde varabileceği gelişmenin en yüksek noktasına erişmiştir).

c. Ulusal kaynaklara dönme düşüncesinin etkisiyle, halk edebiyatı nazım biçimleri (özellikle “koşma” biçimi) gittikçe daha çok kullanılmaya başlanmıştır.

ç. Yerli hayatı yansıtmaya dâvası ise, yalnız birkaç ozan (Mehmet Emin, Mehmet Akif, vb.) ve daha çok hikâye ve roman yazarları tarafından benimsenmiştir. Tanzimat ve Edebiyat-ı Cedide hikâye ve romanlarında vakaların İstanbul sınırları içinde kapalı durmasına karşılık, bu dönemden, hikâye ve roman yurdun her köşesine açık tutulmuş, köy ve taşra hayatını anlatan başarılı ilk örnekler (Refik Halit: *Memleket Hikâyeleri*, Reşat Nuri: *Çalıkuşu*, vb.) verilmiş, her tabakadan halkın yaşayışı ele alınmıştır.

Bu dönemin başlıca yazar ve sanatçıları şunlardır:

Bilim alanında: Ziya Gökalp, Fuad Köprülü, vb.

Şiir alanında: (Aruzla yazarlar) Mehmet Akif Ersoy, Ahmet Haşim, Yahya Kemal Beyatlı; (Hece ölçeği ile yazarlar) Mehmet Emin Yurdakul, Rıza Tevfik Bölükbaşı, Faruz Nafiz Çamlıbel, vb.

Nesir (hikâye, roman, oyun, gezi yazısı vb.) alanında: Ömer Seyfettin, Halide Edip Adıvar, Yakup Kadri Karaosmanoğlu, Refik Halid Karay, Falih Rıfkı Atay, Reşat Nuri Güntekin, M.Ş.E. (Memduh Şevket Esendal), Abdülhak Şinasi Hisar, Peyami Safa, vb.

(Not: Bu dönem sanatçıları, Cumhuriyet döneminde de çalışmalarını sürdürdükleri için, iki dönemi kesin bir çizgiyle ayırma olanağı yoktur; Meşrutiyet döneminde yazı hayatına başlayıp adını duyurmuş olanlar, o dönemin sanatçısı sayılmıştır.)

C. CUMHURİYET DÖNEMİ EDEBİYATI: Cumhuriyet dönemi edebiyatını “İkinci Dünya Savaşı’ndan önceki dönem” (1923-1938) ve “İkinci Dünya Savaşı’ndan

sonraki dönem” (1939-.....) diye ikiye ayırabiliriz.

a. Meşrutiyet döneminde yazı dilinin sadeleştirilmesi için girilen dil reformu (konuşma dilinin yazı dili olması), Cumhuriyet döneminde amacına ulaşmış; bir süre sonra dilin özleşmesi yolunda atılan yeni bir adımla dil devrimi başlatılmış (1932); bu yeni atılım da, Atatürk devrimlerine bağlı sanat ve düşünce adamlarının çabalarıyla başarıya ulaşmıştır.

b. Cumhuriyet döneminde kültür kurumlarının çoğalışı (okul, basın, halkevi, köy enstitüleri, klasiklerin çevirisi) ve okulların parasız oluşu, toplumun her katından insanların yetişme ve sanata atılma olanağını hazırlamış; böylece, çeşitli toplum katlarından gelen sanatçılar, yakından tanıdıkları çevreleri (köy, kasaba, kenar mahalle, gecekondu, vb.) ve o çevrelerin insanlarını anlatmaya başlamışlardır. Aşırı Batı taklitçiliği tavsayarak, kendi duygu, görgü ve hayat koşullarını yansıtan yerli edebiyat, önemli bir gelişme göstermiştir. Özellikle Cumhuriyet’in ikinci döneminde gelişen bu halka dönük, toplumsal edebiyatın doğmasında Atatürk devrinin halkçı, ulusçu, devrimci eğitiminin büyük payı vardır.

c. Cumhuriyet döneminde özellikle şiir alanında büyük değişiklikler olmuştur.

aa. Aruz ölçeği büsbütün bırakılmış;

bb. Hece ölçeği aruz kadar ahenk veren bir nazım aleti haline getirilmiş;

cc. Yeni bir şiir estetiğiyle ortaya çıkan (1928) ve her türlü biçim kalıplarını kıran “serbest (özgür) nazım”, Türk şiirini temelinden etkilemiş; bu yeni hareketi genç ozanların benimsemesi üzerine, hece ölçeği, Cumhuriyet edebiyatının ikinci döneminde yerini özgün nazım’a bırakmıştır.

çç. Cumhuriyet dönemi edebiyatının ikinci döneminde, şiirde anlamı, açıklığı, yapmacıksız yalın söyleyişi öne alan *Garip* (1941) hareketi; ona tepki olarak doğan ve soyutluğu, kapalılığı, alışılmadık mecazlarla kurulu söyleyişi öne alan “İkinci Yeni” (1950) hareketi birbirini izlemiştir.

ç. Hikâye ve roman alanında, gözleme dayanan Realizm, Natürallizm, Toplumcu Gerçekçilik (Sabahattin Ali, Orhan Kemal, vb.), Egzistansiyalizm gibi akımlar; yine gözlemden yararlanmakla birlikte, izlenimleri öne alan (Sait Faik, Nezihe Meriç, vb.) davranışlar; kimi zaman alabildiğine sert ve acı, kimi zaman mizah (Aziz Nesin), ironi ve humor (Haldun Taner) yoluyla anlatımlar, Cumhuriyet dönemi edebiyatımıza zengin bir çeşitlilik kazandırmıştır.

d. İkinci dönemde tiyatro edebiyatı önemli bir gelişme göstermiştir.

e. Daha önceki dönemlerde “musâhabe, sohbet”, vb. adlarıyla bir yan çalışma olarak ele alınan deneme türü de, Cumhuriyet döneminde üzerinde önemle durulan belli başlı türlerden biri olmuş, gelişip yaygınlaşmıştır.

Cumhuriyet dönemi edebiyatının başlıca sanatçıları şunlardır:

Şiir alanında: (Hece ölçüğü ile yazanlar) Ahmet Hamdi Tanpınar, Ahmet Kutsi

Tecer, Necip Fazıl Kısakürek, Ziya Osman Saba, Ahmet Muhip Dıranas, Cahit Sıtkı Tarancı, vb.; (Özgür nazımla yazanlar) Nâzım Hikmet, Fazıl Hüsni Dağlarca, Orhan Veli Kanık, Oktay Rifat, Melih Cevdet Anday, İlhan Berk, Behçet Necatigil, Cahit Külebi, Attilâ İlhan, Salâh Bırsel, Turgut Uyar, Edip Cansever, Cemal Süreya, vb.

Hikâye ve roman alanında: Sabahattin Ali, Sait Faik, Aziz Nesin, Kemal Tahir, Orhan Kemal, Yaşar Kemal, Haldun Taner, Oktay Akbal, Nezihe Meriç, Fakir Baykurt, Abbas Sayar, Fûruzan, Sevgi Soysal, Selim İleri, vb.

Tiyatro alanında: Vedat Nedim Tör, Turgut Özakman, Güngör Dilmen, Sermet Çağan, vb.

Deneme alanında: Nurullah Ataç, Suut Kemal Yetkin, Sabahattin Eyuboğlu, Vedat Günyol, vb.

İnceleme, eleştiri alanında: Mustafa Nihat Özön, Pertev Naili Boratav, Cevdet Kudret, Rauf Mutluay, Metin And, vb.

BİRİNCİ KESİM

ANLATIM YOLLARI

BİRİNCİ KESİM

ANLATIM YOLLARI

Duygu, düşünce, hayal ve eylemlerin sözle ya da yazıyla anlatılmasına “anlatım” denir.

İki çeşit anlatım yolu vardır: 1. *Nesir*; 2. *Nazım*.

Sözle ilgili anlatımda bu iki yol dışında bir başka yol yoktur.

YARDIMCI OKUMA PARÇALARI

1

NAZIM, NESİR

Felsefe Hocası — Bu hanıma nazım mı yazmak istiyorsunuz?

Mösyö Jourdain — Hayır, hayır, nazım istemez.

F. Hocası — Nesir mi olsun istiyorsunuz?

M. Jourdain — Hayır, ne nazım isterim, ne nesir.

F. Hocası — İyi ama, ya nesir olacak ya da nazım.

M. Jourdain — Neden?

F. Hocası — Çünkü efendim, meramı söylemek için nesirle nazımdan başka bir yol yoktur.

M. Jourdain — Nazımla nesirden başka bir yol yok mudur?

F. Hocası — Nesir olmayan söz nazımdır, nazım olmayan söz de nesirdir.

M. Jourdain — Ya konuşulan şey nedir?

F. Hocası — Nesir.

M. Jourdain — Ne? Şimdi ben, “Nicole, terliklerimi getir, gecelik takkemi de ver” diyecek olsam bu nesir midir?

F. Hocası — Evet efendim.

M. Jourdain — Demek kırk yıldan fazladır, bilmeden, farkında olmadan nesir söylüyorum; bana bunu öğrettiğiniz için minnettarım.

(Molière, *Kibarlık Budalası*, P. II. s. VI; çev. A.S. Delilbaşı)

2

NAZIM, NESİR

Edebiyat alanına giren eserler iki biçimde meydana gelir: Birisi *nesir* ve başka bir deyimle *inşâ*; öteki *nazım* ve başka bir deyimle *şiiir*’dir.

(Recai-zâde Mahmut Ekrem, *Talim-i Edebiyat*, önsöz)

Her dilde anlatım yolları nesir ile şiiir arasındadır. Bunun dışında bir şey olamaz.

(Recai-zâde Mahmut Ekrem, Abdülhak Hamit’e mektup: A. Hâmit. *Mektuplar*, c. I. s. 85).

BİRİNCİ BÖLÜM

NESİR

Nesir, dil kurallarından başka hiçbir kurala bağlı olmayan, düz, doğal bir anlatım yoludur.

Nesir (Arapça söylenişiyle *nesr*) sözcüğü, “yaymak, saçmak, dağıtmak” demektir; bugün “düzyazı” terimiyle karşılanmaya çalışılmaktadır (söylev, halk hikâyesi, Nasreddin Hoca fıkrası, vb. gibi sözlü edebiyat ürünleri bu terimin dışında kaldığı için; hem sözlü, hem de yazılı ürünleri kapsayacak —“düz söz”, vb. gibi— başka bir terim bulmak gerekiyor). Eskiden nesir biçimindeki yazılara “mensur”, küçük nesir parçalarına “mensure” (ya da “mensur şiir”), nesir yazarlarına “nâsir” denirdi. Daha eski dönemde (Divan edebiyatında) “nesir” yerine “inşâ”, nesir yazarlarına “münşî” denirdi.

...Akdeniz kıyıları, Anadolu dağlarını siper almış olan milletin öz malı idi ve öyle kalacaktır. Bu dağların önüne yerleşmeye özenen her istilâcı, bir gün sökülüp atılmıştır.

Anadolu millî olmaya mahkûm bir memlektir. Onun ne toprak, ne de halk birliği bozulabilir.

Bu kıyıların mutluluğu, iç toprağın, sarp ve yalçın dağların zahmetini çeken insanlara ait olmalıdır. İç toprak bu kıyılarda nefes alır ve burada baskı gördüğü zaman, boğazına basılan bir dev gibi, tarihin görmediği kahramanlık destanlarını yaratır.

Şu dağların üstünde Türk özgürlüğünün sesi hiç dinmemiştir.

Türk Akdeniz’inde, bizim olan ve olmayan, bütün uygarlık anılarının hepsini geçecek olan Cumhuriyet uygarlığını kuracağız.

(Falih Rıfki Atay, *Bizim Akdeniz*, 1934)

a. Yukarıdaki parçada, cümleler, genel olarak, sözdizimi kurallarına uygun biçimde kurulmuş; yani, özne, nesne, yüklem, vb. belli kurallara göre sıralanmıştır.

İç toprak bu kıyılarda nefes alır.

Anadolu millî olmaya mahkûm bir memlektir.

b. Satırların uzunluk ve kısalıkları hiçbir kurala bağlı değildir; yani, satırlar, kâğıt genişliğine göre uzatılıp kısaltılabilir.

c. Bir düşünceden başka bir düşünceye geçtikçe satır başına geçilmiştir (yani, her düşünce kümesi, ayrı bir paragraf içinde verilmiştir); onun dışında, satır başına geçme zorunluluğu yoktur.

ÖRNEKLER

1

ZEVK

Her ulusta güzellik anlayışı başkadır. Bir ulusun güzel gördüğü şeyleri başka ulus çirkin görür. Onun için zevkin ulusal olması gerekir. Gerçekten de, her ulusun ulusal bir zevki vardır. Eğer bir ulus, ulusal zevkinden uzak düşmüşse, sanat alanında yaptığı şeyler hep âdi taklitlerden ibaret kalır. Osmanlı ozanlarıyla nesircileri buna örnektir; çünkü onlar, ulusal zevki büsbütün kaybetmişlerdir; yazdıkları şeyler ya Acem taklitlerinden ya da Fransız taklitlerinden ibaretti. Öyleyse, güzel sanatlarda yükselmek isteyen bir ulus, her şeyden önce ulusal zevkini bulmaya çalışmalıdır.

Ulusal zevki bulmak için halka doğru gitmek, halk sanatçılarından uzun uzadıya bir güzellik eğitimi almak gerektiğini

anladık. Fakat, gerçek sanatçı olabilmek için güzellik eğitimi görmüş olmak yeterli değildir. Gerçek sanatçı olabilmek için, güzel sanatların uluslararası ustaları olan sanat dâhilerinden zevk dersi, zevk eğitimi almak da gereklidir.

(...)

Rönesans'tan sonra, Avrupa'da her ulus, estetik hayatının gelişmesi sırasında hep böyle yaptı. Shakespeare, Rousseau, Goethe gibi romantik dâhiler, hem halk eğitimi almışlar, hem de eski Yunan-Latin tekniklerini benimsemişlerdir. Bu sayede, her biri kendi ulusu için hem ulusal, hem de gelişmiş bir edebiyat yarattı. (...)

(Ziya Gökalp, *Türkçülüğün Esasları*, ikinci kısım, ikinci mebhas, VI, 1923)

2

HALKTAN YANA

Atatürk'ün en güzel resimleri, onu halkın ortasında gösterenleridir. Atatürk halka ne saygılı; halk ona ne candan, ne umutla bakar bu resimlerde. Bir tanesi —neden-se hiç çoğaltılmamış bir tanesi— hiç aklımdan çıkmaz: Mustafa Kemal, kalpağı ve alıcık bakışlarıyla devcilerin ortasında bir çuvala oturmuş. Çevresinde iki deve başı ve develer kadar yorgun ve sabırlı insan başları. Ne Mustafa Kemal talkım verir gibidir,

ne halk hoca dinler gibi. Hem sıcak, hem ağırbaşlı bir karşılamadır bu. Ne baş ayakları küçümsemekte, ne ayaklar başı yadırgamaktadır. Anadolu'nun tarihinde böyle bir sahnenin eşini zor bulursunuz. Yeni Türkiye'nin alinyazısı, bu sahnenin unutulup unutulmamasına bağlıdır.

(Sabahattin Eyuboğlu, *Mavi ve Kara*, 1967)

3

ATEŞ YAKMAK

Prometheus, ateşi tanrılara karşı bir silâh olarak kullansınlar diye armağan etmiş insanlara. İnsanlar bu tanrısal gücü,

Prometheus'un öcünü almada, yani insanı köle durumuna düşüren bağlardan kurtarmada, aklın ışığıyla doğayı yenmede, yeni-

yi, sonsuz yeniye aramada kullandılar, kullanıyorlar da. Her yaratıcı insan bir ateş yakıcıdır bu anlamda.

Her ateş yakıcı kendinden sonraki yaratıcı atılımlar için bir atlama tahtası olmuştur. İsa, Platon'dan; Muhammed, Musa'dan; Rönesans düşünürleri Eski Yunan ve Roma'dan ateş almışlardır. Uygarlık, dünya yuvarlağının şurasında burasında, zaman zaman yakılan ateşlerin, her türlü sınırlar ötesinde, birbirine eklenen alevle-riyle beslenip gelişmiş ve gelişmektedir.

Hiçbir ateş başlıbaşına yüzyılların sınavına dayanamamış, er geç sönüp geçmiştir. Sönüp giden nice uygarlıklar, nice dinler bunun tanığıdır. Her sönen ateşin ilerisinde başka ateşler yanıp insanlığa yeni gelişme olanakları, yeni mutluluk yolları getirmeseydi, dünyamız, birbirine

sadece içgüdülerini, biyolojik özelliklerini geçiren hayvanlardan farksız güdük bir insan soyunun korkunç kalabalığıyla dolup taşardı çoktan.

Ne var ki, insanlar birbirlerine biyolojik özelliklerinden başka şeyler de geçirirler. Bunların başında kültür gelir. Kültür, insan aklının, deneylerinin durmadan gelişen, yenilenen bir ürünü; durmadan ateş alan, başka ateşleri yakan atılımlarıdır.

Yakılan her ateş günün birinde ister istemez gücünü yitirecek, ister istemez sönecektir. Bu değişmez bir gerçektir. Ateşi diri tutmanın yolu, onu durmadan tazelemektir. Yoksa küllerin içine gömülüp kalır insan. (...)

(Vedat Günyol, *Yeni Türkiye Ardında*, 1966)

4

Aşağıdaki parça, bir “mensur şiir”dir

DAMLA DAMLA

Çoğu zaman gönülden böyle sesler alıyorum:

“Aç mısın? Önce senden açını doyur, o zaman lokman sana belki daha tatlı gelecektir.

Susuzsun, tasını önce dudakları seninkilerden fazla kurumuşa uzat, o zaman bağrını belki zülâl (saf su) serinletecektir.

Yorgun musun? Mutlak senden yorgun bir baş vardır, yastığını evvelâ ona uzat, dizinde ihtimal sen de daha ferahla dinlenirsin.

Üşüyorsun. Örtünü teninden fazla ürpermiş bir tene sarabilirsen onun sıcaklığı omuzunu ısıtmaya da ruhunu ısıtmez.”

(Ruşen Eşref Ünaydın, *Damla Damla*, 1929)

Devrik Cümle

Devrik cümle, cümle öğelerinden (özne, nesne, yüklem, vb.) herhangi birinin yeri değiştirilerek kurulan cümledir.

Konuşma dilinde zengin örneklerine rastladığımız devrik cümle, cümle öğelerinin cümle içinde rasgele kullanılması demek değildir. Devrik cümlelerin kendine göre kuralları vardır.

Devrik cümle, bir düşünce ya da duyguyu daha belirli anlatmak, vurgulamak gerektiği zaman kullanılır. Bir Karagöz oyunundan aldığımız şu konuşmayı o bakımdan inceleyelim:

H a c i v a t — Gel, elimi öp!

K a r a g ö z — Senin elin öpülür mü? Kirlidir.

H a c i v a t — Gel, öp elimi!

Hacivat, ilkin, “*Elimi öp*” diye düz cümle ile konuşuyor; Karagöz razı olma-
yınca, Hacivat aynı sözü devrik cümle ile söylüyor, “*Öp elimi!*” diyor; böylece,
verdiği emri şiddetlendirmiş oluyor.

Türkçe’de bazı duygu, düşünce ve haller yalnız devrik cümle ile anlatılabilir. Şu deyimlerde olduğu gibi:

— Ayıkla pirincin taşını. — Öp babanın elini. — Al takke ver külâh. — Vur abalıya.
— Var mı bize yan bakan! — vb.

Bu sözleri düz cümleye çevirdiğimiz zaman anlamları değişmektedir: *Öp babanın elini* başka anlama gelir, *Babanın elini öp* başka anlama.

Deyim dışındaki söyleyişlerde de bunun çeşitli örneklerini görüyoruz.

Söyletme beni... Günaha sokarsın. (Hüseyin Rahmi, *Şıpsıvdi*)

Hahahay! Güleyim bari! (*Kanlı Nigâr*)

“*Söyletme beni*” sözünde şiddet ve tehdit gizlidir, “*Beni söyletme*” sözünde yalvarma ve rica vardır; “*Güleyim bari!*” sözü alay, “*Bari güleyim*” sözü razı olma ve boyun eğme anlamı taşır.

Konuşma dilinde olduğu gibi, yazıda da, devrik cümleyi gerektiği zaman kullanmak doğru olur. Bir yazının baştan aşağı devrik cümle ile yazılması, doğal söyleyişe aykırı düşer.

YARDIMCI OKUMA PARÇALARI

DEVİRİK CÜMLE

Benim gibi konuşma diliyle yazmaya özenenler günden güne çoğalıyor. “Benim gibi” derken, “Benden öğrendiler, bana uyuyorlar” demek istemiyorum. Hayır, ne onlar benden öğrendi, ne de ben onlardan. İçlerinde benim yazımı hiç okumamış, adımı duymamış olanlar da bulunur. Konuşma diliyle yazmaya özenmek havadaydı sanki, bu toplumun geçirmekte olduğu devrimin buyruklarındandı, hepimiz ona uyduk.

Özenmesine özeniyoruz ya, başarabiliyor muyuz? Benim yazılarımdan dili bir mi konuşma diliyle? Çarşıda pazarda konuşulan dille? Doğrusunu söyleyeyim: Başaramıyoruz. Biz okur-yazarlar konuşma Türkçesini unutmamışız, yitirmişiz de onun için başaramıyoruz. Biz de okula gittik çocukluğumuzda, bize öğretiler yazı dilini, kesin kuralları bellettiler, “fiil hep sonda gelmelidir” dediler, biz de inandık, belledik o dersi, kafamız öyle yoğruldu, o kurallara göre konuşmaya başladık. Kitaplar okuduk: Onlar da bize öğretilen kurallara göre yazılmıştı, dilimiz gerçekten öyledir sandık.

Sonra da dinledik çarşı pazar konuşmasını. Baktık ki kitaplardaki dilden daha açık o, daha canlı, daha sıcak. “Fiilin başa, ortaya gelmesi Rumeli ağzıdır” derlerdi, Anadolu lular da öyle konuşuyor. Biz de onların konuştuğu gibi yazalım, dedik. Kolay mı? Kitaplardan öğrendiğimiz dil değil ki o, bizim konuştuğumuz dil de değil, bizim unuttuğumuz bir dil. Onu yeniden bulmaya çalışıyoruz. Yüzyıllardır o dili unutmaya, unutturmaya çalışmışlar, biz yeniden ortaya çıkarmak istiyoruz.

Anlamıyorlarmış bizim yazılarımızı. Kafaları yapma bir söz dizimine alışmış da onun için anlamıyorlar. “Bizim yazdığımız dil tabii dildir” demiyorum, eremedik biz o tabiiğe, daha uzun zaman da eremeyeceğiz. Ama bizimki bir kurtulma kıp-

ranışıdır, yüzyılların kurduğu o ölü söz diziminden kurtulmak için bir çabalama. Biz başarabiliyor muyuz, başaramıyoruz muyuz? Şimdi karıştırmayalım onu. Biz başarabilirsek de, başaramasak da, doğru olan, gerekli olan budur. Gerçekten konuşma diliyle yazmaya varmasak bile o eski yapma kuralları yıkılmış oluruz, onlardan ayrılınabileceğini göstermiş oluruz, bizden sonra gelenler bulurlar belki gerçek konuşma dilini.

*

Şiirde cümleyi istediğiniz kadar karıştırabilirsiniz, “vezin hatırı için, kafiye hatırı için” dediniz mi, akar sular durur. Onu anlıyorlar, hoş görüyorlar, beğeniyorlar, seviyorlar bile. Şiir başka şeymiş! (...)

Nesirde devrik cümle kullandınız mı, kızıyorlar. “Sizin o hep bir kalıp cümleleriniz sıkıyor insanı, çoğu kolay kolay da anlaşılmıyor. Sizin kurduğunuz cümleler düşüncenin yürüyüşüne uymuyor, onun için de yitiriyor düşüncenin izini” diyorsunuz, dinlemiyorlar bile. Kafaları saplanmış bir yol o hep bir kalıp cümlelere, bir türlü kurtulamıyorlar. Düşünmeyen kişi de, kafası bir şeye, bir noktaya saplanmış olan kişi demektir. Düşünmedikleri için, birtakım doğru yanlış kurallarla kafalarını sallayıp bellediklerinden, o inançlarından öteye geçemedikleri içindir ki vezin, kafiye hatırını sayarlar da mânada, düşünce hatırını saymazlar.

*

Bay Hüseyin Cahit Yalçın’ın bugünkü başyazısı şöyle başlıyor:

“Asıl suçumuz çıktı meydana: Hürriyet istiyormuşuz. Gördünüz mü yaptığımız başyazımızdan büyük münasebetsizliği?”

Devrik cümleyi ben çıkarmışım, ben yayıyormuşum. Öyle diyorlar. Bir de Yalçın'ı okusunlar. O da mı benden öğrendi? Öyle sanıyorum, Yalçın okumaz benim yazdıklarımı, hiç okumamıştır. Neden öyle yazıyor? Söyleyeyim ben size: Yazı dilini konuşma dilinden başka olmasını isteyen dar görüşlüler dilediklerince tepinsinler, devrik cümle giriyor, girdi yazı diline. Ben istediğim için değil, çağımız istediği için.

Genci de ona gidiyor, yaşlısı da. Yaşsızlar vardır, yaşsız, çağısız, tatsız, ölü gibi yaşayanlar; bir onlar gitmiyor, gidemiyor konuşma diline.

Konuşma dili, devrik cümle, yarının canlı, güzel ışıklı Türkçesi. Onun geldiğini göremeyenler, sezemeyenler kendilerine ağlasınlar!

(Nurullah Ataç, *Günce*, c. I. 1974, s. 45, 139, 306)

ÖRNEKLER

OKUMAK

Bir yazı okudum geçenlerde. Bir gazete de mi, bir dergide mi çıktı? Kimindi? Unuttum şimdi. Yalnız şunu biliyorum: Beğenmedim o yazıyı. Yalnız beğenmemek değil, iyice kızdım, tepem attı. Yazar, şu “ağır-başlı”, “bilgin” denen kimselerden olacak; öğütler veriyordu gençlere, kitabı nasıl okumalı, onu anlatıyordu.

Siz de bilirsiniz öylelerinin bu konuda neler söylediklerini. İyi seçeceksiniz okuyacağınız kitabı; değersizine para da vermeyeceksiniz, vaktinizi de harcamayacaksınız. Seçtiniz, iyisini buldunuz mu?.. Ama nedir iyisini bulmanın yolu? Olur olmaz kitabı almayacaksınız; peki, olur olmaz kitabı almayınca da hangisi iyidir, hangisi kötüdür, nasıl anlayacaksınız? Benim de şu sorduğuma bakın! Bilmezmişim gibi iyi kitabın nasıl seçildiğini. Bilenlere sorarsınız, seçmişlere sorarsınız. Örneğin o yazıyı yazana sorarsınız, o bilir elbette hangi kitapların okunması gerektiğini. Ben adını bulamıyorum şimdi bellegimde, siz de yazısını görmemişsiniz, bilmiyorsunuz kim olduğunu. Tasalanmayın. Bunca eleştirmen var bu ülkede; “yok” diyorlar ya, gene bakıyorsunuz, bütün gazetelerde, dergilerde yaşlısından, gencinden birçok eleştirmen. Onlara sorun, gösterebilir size en iyi kitapları. Böylece, seçmek için uğraşıp yorulmaktan da kurtulursunuz.

Önce şu seçme işine öfkelen dim. Seçmeyeceksiniz de, çıkan kitapların hepsini birer birer okuyacak mısınız? (...) Hayır, “seçmeyin” demiyorum. Ancak kendiniz seçin, başkalarından öğrenmeyin hangi kitapları okumanız gerektiğini. Size yarayan onlar kestirebilirler mi? Yanılmayı da göze alın, kendi okuyacağınız kitapları kendiniz seçin. Danışmayın bilginlere, eleştirmenlere. Konuşabilirsiniz onlarla, bir arkadaşla, bir gönüldeşle konuşur gibi; yargılarına boyun eğmezsiniz, gerekince tartışmaya da girişirsiniz. Siz yanılabilir misiniz, aldanırmısınız; onlar yanılmaz mı sanki? Aldanmaz mı? Ben söyleyeyim size: O bilginler, eleştirmenler, öteki okurlardan daha çok yanılır. “Çok bilen çok yanılır” denmesi boşuna mıdır?

Seçtiğiniz, okuyacağınız kitabı ya bilginlere, eleştirmenlere danışarak, ya kendi kendinize seçtiniz. Açıp da şöyle rahat rahat, eğlene eğlene okumayacak mısınız. Ya ne yapacaksınız? Dura dura okuyacak mısınız; kemiğin üstünde et, içinde ilik bırakmamacasına. Hâfız olacaksınız o kitabın, incini cinciğini çıkaracaksınız. Belleğinize de güvenmeyeceksiniz okurken. Yanınızda kalem bulunacak; beğendiğiniz, önemli bulduğunuz bir yer oldu mu, hemen çeceksiniz altını. O da yetmezmiş; bir kâğıt alacaksınız, daha iyisi bir defter; ona geçireceksiniz beğendiğinizi, önemli

bulduğunuz yeri. Görüyorsunuz ya! Çalışır gibi, savaşır gibi okuyacaksınız... Böyle yazıları görünce, anlıyorum bizde gençlerin niçin çok okumadıklarını. Okumak sıkıntılı bir iş gibi gösteriliyor da onun için. Sen beğensen de, beğenmesen de benim seçtiğim kitabı okuyacaksın, hem de bin türlü zahmetlere katlanarak okuyacaksın... Böyle bir buyruk, en isteklileri bile okumaktan soğutur. (...)

Birtakım kişiler için bir eğlencedir okumak, eğlencelerin en eğlencelisi. Doldururlar evlerine kitapları; bir yerde bir kitap gördüler mi, nedir diye bakmadan geçemezler, benim sokakta her gördüğüm kediye okşamak istemem gibi. Onlarda bir kitap tiryakiliği vardır; öğrenmek için okumazlar kitabı, kendilerine bir yararlığı olacak diye okumazlar, okumayı içleri çeker de onun için okurlar. Ne biçim okuyacaklarına da kimseyi karıştırmazlar; ne bilginleri, ne eleştirmenleri. Bir kitabı başından başlayarak okurlar, atlaya atlaya şurasını burasını okurlar; iki sayfasını okuduktan sonra bir daha ellerine almak üzere bırakırlar, sonra unutup gene

açarlar, beğendikleri yerleri bir deftere geçirirler, geçirmezler... Hepsinin ayrı bir huyu vardır.

Şöyle okuyacaksınız, böyle okuyacaksınız diye gençlere öğüt vermeye kalkanlar, okumanın ille bir çıkar sağlamasını isteyenlerdir. Bir şey öğretecek okumak, sonunda bir şey kazandıracak, yoksa niçin okuyasınız?... Ama ben bir şey söyleyeyim mi size: Okumak, gerçekten okuma tiryakisi olmak, bir çıkar beklemeden, bir kazanç aramadan, sadece geçmişin, yahut bugünün kişileriyle konuşmayı sevdiğimiz için, eğlenmek için okumaktır.

Aldırmayın okumak için şunun bunun dediklerine. Benim dediklerime de aldırmayın. Belki siz bir çıkar, bir kazanç beklediğiniz için okursunuz; kitabınızın içine türlü türlü çizgiler çekmekten hoşlanıyorsunuz; bir kitabı pek beğenmişsiniz de baştan aşağı ezber etmek istiyorsunuz, ben ne karışırım? Keyif sizindir, bildiğiniz gibi okuyun.

(Nurullah Ataç, *Söz Arasında*, 1957)

Türk Edebiyatında Nesir

Anlatım yollarından biri olan nesir, her ulusta, her dönemde konuşma aracı olarak kullanılmıştır. Konuşmada uygulanan düz anlatım, yazı öncesi dönemde olduğu gibi, daha sonraki dönemde de uzun süre sanat-dışı sayılmıştır. Öteki anlatım yolu nazım ise —ilerde görüleceği üzere— birtakım söz ölçülerine (ölçek), ses benzerliklerine (ayak), satır (dize) kümelenişlerine (nazım biçimi) bağlı bulunduğu için sanat sayılmıştır.

Bu özellikleri dolayısıyla akılda kalması daha kolay olan nazım, yazı öncesi dönemin sözlü sanat ürünü olarak kuşaktan kuşağa ve ağızdan ağıza geçerek sürüp gelmiş; hattâ yazı sonrası dönemde dahi, bu gelenek, okuma yazma bilmeyen sanatçılarca (saz ozanları) yürütülmüştür.

Konuşma aracı olarak kullanılan nesir ise, yazı öncesi dönemde sanat sayılmadığı için, o dönemde herhangi bir sanat verimi oluşmamış; akılda tutulamadığı için de, daha sonraki döneme atasözleri dışında herhangi bir ürün kalmamıştır. Nesirle ancak yazı sonrası dönemde sanat eserleri verilmeye başlanmıştır.

Türk edebiyatında yazı öncesi dönemde oluşup da, XI. yüzyılda yazıya geçirilen en eski nesir örnekleri “sav”lar (atasözleri)dir (bk. Örnekler: 1). Savlar da, nazım gibi ağızdan ağıza ve bellekten belleğe geçerek yazı dönemine kadar gelmiştir.

Türk edebiyatında yazı döneminde tarih ve sanat değeri taşıyan en eski belge, VIII. yüzyılda, dikili taşlar üzerine yazılmış bulunan *Gök-Türk Yazıtları*’dır (bk. Örnekler: 2). Konusu XIII. yüzyılda nesirle yazıya geçirilmiş bulunan *Oğuz Kağan Destanı* da elimizdeki en eski nesir örneklerindendir (bk. Örnekler: 3).

İslâmlıktan sonraki dönemde, Doğu lehçesiyle (Çağatayca) birtakım mensur eserler yazılmıştır (Ali Şîr Nevâî, *Muhakemet-ül-Lûgâteyn* [yaz. 1498,], vb.; Bâbur Şah, *Vakaayi* [yaz. XVI. yy.], vb.; Ebûlgazi Bahâdır Han, *Şecere-i Türk* [yaz. 1663], vb.)

Batı lehçesiyle (Oğuzca) yazılmış mensur eserlere XIV. yüzyıldan sonra rastlıyoruz. Anadolu’da kurulan Anadolu Selçuklu devletinde (1071-1308) resmî dil Farsça olduğu için, o dönemde Türk diliyle yazılmış eser yoktur. Anadolu Selçuklu devleti yıkıldıktan sonra kurulan bağımsız beyliklerin (Menteşeoğulları Beyliği, Karamanoğulları Beyliği, Germiyanogulları Beyliği, Candaroğulları Beyliği, Hemidoğulları Beyliği, Saruhanogulları Beyliği, Aydınoğulları Beyliği, Ramazanoğulları Beyliği, Osmanogulları Beyliği vb.) başlarındaki beyler ordudan yetişmiş kimseler oldukları, Arap ve Fars dillerini bilmedikleri için, nazım ve nesir alanlarında Türkçe kullanılmaya başlanmıştır. XIV. yüzyıl sonlarında Anadolu’da siyasal birliği kuran Osmanlı devletinde Türkçe resmî dil olarak kullanılmış; din, bilim ve sanat alanlarında nazımla ve nesirle pek çok eser yazılmıştır.

Sözlü gelenekte yaşayan halk hikâyelerinde nazım nesir karışık olarak kullanılmıştır. Bunların, elimizdeki en eski örneği XIV/XV. yüzyılda yazıya geçirildiği sanılan *Dede Korkut Kitabı*'dır (bk. Örnekler: 4)

Daha önce de işaret ettiğimiz üzere, Osmanlılar döneminde nesir dili üç kol-dan yürümüştür: a. *Sade nesir*, b. *Süslü nesir*, c. *Orta nesir*.

SADE NESİR: Sade nesir, konuşma diliyle yazılan, açık, doğal bir nesirdir. Bu nesirle halk için eserler (menâkıbnâmeler, kısas-ı enbiyâ kitapları, dinsel-destansal halk kitapları, bazı ahlâk kitapları, vb.) ve bazı tarihler yazılmıştır (bk. Örnekler: 5,6).

SÜSLÜ NESİR (İnşâ): Süslü nesir, yabancı sözcük ve dil kurallarıyla yük-lü; çeşitli söz sanatlarıyla, sözcük oyunları ve "seci"ler (nesirde kullanılan ayak) ile süslü bir nesirdir. Bu yoldaki nesirde hiçbir düşünce yalın olarak, kı-sa yoldan söylenmez; demek istenen şeyler birtakım mecazlar ve çeşitli sanat-larla bezenerek anlatılır; sözgelimi, *kedi* kavramı, *gürbe-i şîr-ı pençe-i şîrin-se-mâil* (tatlı huylu arslan pençeli kedi) sözüyle; *kalem* kavramı, *hâme-i hamâme-i mevzun-terâne-i dil-keş-âvâz-ı mârifetperdâz* (sesi gönül çekici, ötüşü ölçekli bir güvercin olan marifet düzenleyici kalem) sözüyle anlatılmıştır. (Bu iki kü-çük örnekte, *şîr* ile *şîrin* sözcükleri arasında ses benzerliği bulunmasına; birbir-leriyle ayaklı olan *hâme* ile *hamâme* ve *âvâz* sözlerinin bir arada kullanılması-na ayrıca özen gösterilmiştir).

"Seci" (nesirde kullanılan ayak), süslü nesrin başlıca öğelerinden biridir (ayak üzerine, ilerde, nazım bölümünde ayrıntılı bilgi verilecektir):

Necati'nin tab'ı çâlâk, edası pâktir. Bil-cümle şuarâ-yı
Rûma üstâd-ı evveldir ve eş'ârı dillerde darb-ı meseldir.

(Âşık Çelebi tezkiresi).

(Necati'nin tabiatı hareketli, anlatışı temizdir. Bütün
Türkiye ozanlarının ilk ustasıdır ve şiirleri dillerde atasözü-
dür).

(Bu örnekte birbirine bağlı cümleciklerin sonlarındaki sözcükler birbirleriyle ayaklıdır: *çâlâk, pâk - evvel, mesel*). Süslü nesirde cümleler kimi zaman ku-ruluşları ve sözcük sayıları bakımından birbirleriyle simetrik olarak düzenle-nir:

Dil verdin, zikrinden ayırma; gönül verdin, fikrinden ca-yırma. (Sinan Paşa, *Tazarrunâme*)

Cümleler alta alta yazıldığı zaman simetri daha iyi görülecektir:

Dil verdin, zikrinden ayırma;
gönül verdin, fikrinden cayırma.

(Bu örnekte karşılıklı sözcükler ayrıca birbirleriyle ayaklıdır: *dil*, *gönül* / *zîkr*, *fîkr* / *ayırmaq*, *çayırmaq*).

Kimi zaman, cümlelerde eşanlamlı sözcükler kullanılır:

Dil tahtının hanı, sîne serîrinin sultanı
(Sinan Paşa)

(Bu örnekte *taht*, *serîr* [taht] - *han*, *sultan* sözcükleri eşanlamlıdır; ayrıca, *dil* [kalb, gönül] ile *sîne* [göğüs] arasında da ilişki vardır; cümle sonlarındaki *han* ve *sultan* sözcükleri de ayaklıdır).

Aydın kimselere seslenen süslü nesirle bazı tarihler, tezkireler, resmî ve özel yazışma dergileri (münşeât mecmuaları), hikâyeler, vb. yazılmıştır.

Yazarlar öğretmek ve bir yarar sağlamak istedikleri zaman sade nesirle, yazı hüneri göstermek istedikleri zaman da süslü nesirle yazmışlardır. O bakımdan, sade nesirde düşünce amaç, deyiş araçtır; süslü nesirde ise deyiş amaç, düşünce araçtır.

Süslü nesrin bugün için anlaşılması güç, hattâ olanaksız olan ağır dille yazılmış metinlerinden örnekler seçilmemiş; bu yoldaki nesrin ilk ustası sayılan, fakat dili epey sade olan Sinan Paşa'nın eserinden bir örnek vermekle yetinilmiştir. (bk. Örnekler: 7)

Süslü nesirde, bir yandan da, bileşik cümleye düşkünlük gösterilir; bileşik cümleyi oluşturan cümlecikler çeşitli ulaçlar (bağfiller) ile, (*-ip*, *-erek*, *-ken*, *-ince*, *-icek*, *-inceye dek*, *-dikçe*, *-diğinde*, *-den dolayı*, vb.) birbirine bağlanarak, cümle kimi zaman sayfalarca uzatılır. Bu alışkanlık, süslü yazma amacı güdülmeyen resmî yazılarda, hattâ bazı gazete yazılarında dahi uzun zaman sürüp gitmiştir. Sözgelimi, *Tanzimat Fermanı*'nın birçok paragrafları bu yolda yazılmıştır:

... Tâyin-i vergi maddesi dahi, çünkü bir devlet muhâfaza-i memâlikiyçün asker ve leşkere ve sâir masârif-i muktaziyyeye muhtaç olarak bu ise akça ile idâre olunacağına 've akça dahi tebaanın vergisiyle hâsıl olacağına binâen bunun dahi bir hüsn-i sûretine bakılmak ehemmiyet olup (...) her ferdin emlâk ve kudretine göre bir vergi-yi münâsib tâyin olunarak hiç kimseden ziyâde şey alınamaması ve Devlet-i Aliyyemizin masârif-i askeriyye ve sâiresi de kavânîn-i icâbiyye ile tahdid ve teybin olunup ona göre icrâ olunması lâzımedendir.

ORTA NESİR: Orta nesir, ikisi ortası bir yol tutularak yazılan nesirdir. Bu yoldaki nesirde de, zaman zaman yabancı sözcüklere, yabancı dil kurallarına ve söz oyunlarına yer verilmekle birlikte; okuyucuya bir düşünceyi aktarmak isteği gözden uzak tutulmamıştır. Bu yoldaki nesirle bazı tarihler, tezkireler, biyografyalar, seyahatnâmeler, sefaretnâmeler, ahlâk ve siyaset eserleri, fetvâlar, dinsel eserler (tefsîr, hadîs, fıkıh, tasavvuf, vb.), bilimsel eserler, resmî yazılar yazılmıştır. (bk. Örnekler: 8,9).

Başlıca niteliği halka seslenmek olan gazete ve tiyatronun Tanzimat'tan sonra memlekete girmesi, dilin de ister istemez halkın anlayacağı yolda kullanılmasını gerektirmiştir. Bu alanda, bilinçli olarak ilk adımı Şinasi (1826-1871) atmış; yazı ile okuyucu ve seyirci arasında bağlantı kurma zorunluluğuna işaret etmiş ve ilk örnekleri vermiştir. Arkadaşı Agâh Efendi ile birlikte kurduğu (1860) ilk özel gazete olan *Tercümân-ı Ahvâl*'in önsözünde, bu konuda şöyle demiştir:

Târife hâcet olmadığı üzere, söz, merâmı anlatmaya mahsûs bir Tanrı vergisi olduğu gibi, insan aklının en güzel icâdı olan yazı dahi, sözü kalemle tasvîr eylemek fenninden ibârettir. Bundan dolayı, giderek bütün halkın kolaylıkla anlayabileceği yolda bu gazeteyi kaleme almak gerekli görüldüğü dahi, yeri gelmişken şimdiden hatırlatılır. (*Tercümân-ı Ahvâl*, "Mukaddime", 1869, no.1)

Yabancı sözcükler, yabancı dil kuralları ve söz oyunları ile yüklü nesre ilk olarak bilinçle karşı koyan Şinasi'nin yazdığı şu yangın haberi, yazıda onun nasıl bir yol tuttuğunu göstermeye yeter:

Bugün İstanbul'da Marpuççular civârında bir hâne (ev) içinden ateş alarak muhterik olmuştur (yanmıştır).

(*Tasvîr-i Efkâr*, 1862)

Şinasi'nin açtığı bu yol, daha sonraki yıllarda çıkarılan dergi ve gazetelerde de izlenmiştir:

Herkesin anlayacağı sûrette kolay anlatımlı olmak üzere...

(Münif Paşa, *Mecmûa-i Fünûn*, 1862, no.1).

... Belirtilmesi gereken her şeyi, İstanbul'da kullanılan âdî lisan ile, yani herkesin anlayabileceği ifâde ile yazacaktır. (Ali Suavi, *Muhbir*, 1867, no.1).

Edebiyatımızda ilk tiyatro oyununu yazan Şinasi, o alanda da aynı yolu izlemiş; oyunun sonuna eklediği bir notta şöyle demiştir:

Bil-iltizâm (gerekli görülerek) lisân-ı avâm üzere (halk dili ile) kaleme alınmış olan işbu tiyatro oyunu...

(Şinasi, *Şair Evlenmesi*, 1860)

Tanzimat döneminde yazı dili ile konuşma dilinin birleştirilmesi görüşünü ele alan en önemli inceleme, Ziya Paşa'nın (1825-1880) *Şiir ve İnşâ* adlı makalesidir (bk. s. 171). Bu görüş, o dönemde daha başka yazarlarca da (Namık Kemal, Ali Suavi, Ahmet Mithat, Ahmet Cevdet Paşa, Şemsettin Sami, vb.) savunulmuşsa da, mektup, oyun, anı, vb. gibi birkaç tür dışında uygulanamamıştır.

Daha sonraki dönemde, Edebiyat-ı Cedide ozan ve nesircileri sade dil hareketine kesinlikle karşı çıkmışlardır.

Yazı dili ile konuşma dilinin birleştirilmesi görüşü, İkinci Meşrutiyet'ten sonra, Selânik'te çıkarılan (1911) *Genç Kalemler* dergisinde Ömer Seyfettin, Ziya Gökalp, vb. gibi sanat ve bilim adamlarınca yeniden ele alınmış, *Yeni Lisan* adıyla ileriye sürülen bu görüşün bu kez hem kuramı, hem de uygulaması birlikte yürütülmüştür.

Genç Kalemler dergisinin ilk sayısında Ömer Seyfettin'in *Yeni Lisan* adlı makalesinde; daha sonra, Ziya Gökalp'ın *Türkçülüğün Esasları* adlı kitabının *Lisânî Türkçülük* başlıklı bölümünde, konuşma dilinin yazı dili olarak kullanılması sırasında uyulması gereken kurallar saptanmıştır. Bunların başlıcaları şunlardır:

a. İstanbul halkının, özellikle İstanbul hanımlarının konuştuğu gibi yazmak;

b. Halk dilinde karşılığı bulunan bütün yabancı sözcükleri atmak (*âb* ve *mâ* yerine *su*; *şeb* ve *leyl* yerine *gece*, vb.);

c. Yabancı sözcüklerin halk ağzında bozulmuş biçimlerini de Türkçe saymak (*hasta*, *ayna*, *zehir*, vb.) ("Türkçeleşmiş Türkçedir", Ziya Gökalp, *Lisan*).

ç. Yabancı dillerden alınmış bütün kuralları atıp, onların yerine, Türkçe'deki karşılıklarını kullanmak (yabancı edatlar, yabancı isim ve sıfat tamlamaları, vb. atılmalı);

d. Yeni kavramları karşılamak için yeni sözcükler yaratmak gerekince, halkın kullandığı ek ve köklerden yararlanmak ("Yeni sözler gerekse / Bundan da uy herkese; / Halkın söz yaratmada / Yollarını benimse", Ziya Gökalp, *Lisan*).

Konuşma dilinin yazı dili olması konusunda güçlü bir mantığa dayanan söz konusu inceleme, dilin sadeleşmesi yolunda önemli bir aşamadır. (bk. Yardımcı Okuma Parçaları; ayrıca bk. s. 46, Örnekler: 3/a, b). Yukarda işaret ettiğimiz üzere, ilkin *Genç Kalemler* dergisinde başlatılan (1911) bu *Yeni Lisan* hareketi, o dönemin genç sanatçılarınca benimsenmiş, kısa zamanda tutunup yaygınlaşmış, XX. yüzyıl Türk edebiyatının ayırıcı niteliği olmuştur.

Dilin yabancı öğelerden kurtulması sorunu, Kurtuluş Savaşı'ndan sonra devletçe de benimsenmiş; 1932'de Atatürk'ün öncülüğüyle başlatılan "Dil Devrimi" Türkçe'nin kendi benliğine dönmesi, özleşmesi akımını hızlandırmıştır. Bu akımın tutacağı yol, 1930'da çıkan *Türk Dili İçin* adlı bir kitabın başına Atatürk'ün yazdığı kısa bir yazının sonundaki şu cümle ile çizilmiştir:

Ülkesini, yüksek istiklâlini korumasını bilen Türk milleti, dilini de yabancı diller boyunduruğundan kurtarmalıdır.

Birinci Dünya Savaşı sonunda yurdumuzu ele geçirip orada yerleşmeye kalkışan yabancı ordulara karşı nasıl bir “Kurtuluş Savaşı” açtıysak; dil devrimini de, dilimize girip yerleşen yabancı sözcük ve kurallara karşı açılmış bir “Kurtuluş Savaşı” diye görmek yerinde olur. 1923’te kurulan Türkiye Cumhuriyeti Devleti, dış siyasette “bağımsızlık”, iç siyasette “halkçılık” temeli üzerine kurulmuştur. Atatürk, dil devrimini de işte bu iki temel üzerine oturtmuştur.

Dil işinde “halkçılık” demek, halkın anlayabileceği bir dille yazmak ve konuşmak demektir. Şu noktayı her zaman göz önünde bulundurmamız gerekir: Devletimizin temeli halktır, dilimizin temeli de halka dayanır.

(Not: Tanzimat’tan sonraki yeni nesir örnekleri, ilerde, edebiyat türleri ile ilgili bölümlerde verilecektir.)

YARDIMCI OKUMA PARÇALARI

YAZI DİLİ VE KONUŞMA DİLİ

Türkiye’nin ulusal dili İstanbul Türkçesidir; buna şüphe yok. Fakat İstanbul’da iki Türkçe var: Biri, konuşulup da yazılmayan İstanbul lehçesi; öbürü, yazılıp da konuşulmayan Osmanlı dilidir. Acaba, ulusal dilimiz bunların hangisi olacaktır?

Bu soruya karşılık vermeden, dilimizi başka dillerle karşılaştıralım: Başka ulusların başkentlerinin hepsinde konuşulan dille yazılan dil aynı şeydir. Demek ki, konuşma diliyle yazı dilinin birbirinden başka olması yalnız İstanbul’a özgü bir haldir. Bütün uluslarda bulunmayıp da yalnız bir ulusta rastlanan bir hal “normal” olabilir mi? Öyleyse İstanbul’da gördüğümüz bu ikilik bir dil hastalığıdır. Her hastalık sağtılır, öyleyse bu hastalığın da sağıtılması gerekir. Fakat bu sağıtmayı yapabilmek, yani dildeki ikiliği ortadan kaldırmak için şu iki şeyden birini yapmak gerek: Ya, yazı dilini aynı zamanda konuşma dili haline getirmek, ya da konuşma dilini aynı zamanda yazı dili haline koymak.

Bu iki şıktan birincisi olamaz; çünkü İstanbul’da yazılan dil doğal dil değil, Es-

peranto gibi yapma bir dildir. Arapça, Acemce ve Türkçe’nin sözlüklerini, gramerlerini, sözdizimlerini birleştirmekle meydana gelen bu Osmanlı Esperantosunu nasıl konuşma dili olabilir? Her anlam için en az üç sözcüğü, her edat için en az üç sözü içine alan bu yapma alayım nasıl canlı bir dil haline gelebilir?

Demek ki, İstanbul’da yazı dili konuşma dili olamaz. Bunun olamadığı, yüzyıllarca uğraşıldığı halde başarı elde edilememesiyle de belli olmuştur. Diyelim ki, birtakım zorbaca yasalarla İstanbul ahali si bu acayip yazı diliyle konuşmaya başlamış olsaydı bile, gene bu yazı dili gerçekten ulusal dil olamazdı. Çünkü onu konuşma dili olarak yalnız İstanbul’un değil, bütün Türkiye’nin kabul etmesi gerekirdi. Bu kadar büyük bir topluma ise zorla hiçbir şey kabul ettirilemezdi.

Öyleyse yalnız bir şık kalıyor: Konuşma dilini yazarak yazı dili haline getirmek. Zaten halk yazarları bu işi eskiden beri yapıyorlardı. Osmanlı edebiyatının yanında halk diliyle yazılmış bir Türk ede-

biyatı altı yedi yüzyıldan beri vardı. Demek ki, dil ikiliğini kaldırmak için yenden hiçbir şey yapmak gerekmiyordu. Osmanlı dilini hiç yokmuş gibi bir yana atarak, halk edebiyatına temel olan Türk dilini olduğu gibi ulusal dil saymak yeterdi. İşte Türkçüler dildeki ikiliği kaldırmak için şu ilkeyi kabul etmekle yetindiler: İs-

tanbul halkının ve özellikle İstanbul hanımlarının konuştukları gibi yazmak. Bu yolda yazılacak olan İstanbul konuşma diline “Yeni Lisan”, sonra “Güzel Türkçe”, daha sonra “Yeni Türkçe” adları verildi.

(Ziya Gökalp, *Türkçülüğün Esasları*, İkinci kısım, birinci mebhaz. 1923)

ÖRNEKLER

1

SAVLAR

- 1 Ernegüğe bolıt yük bolur.
- 2 Evdeki buzağı öküz bolmas.
- 3 İt ısırmas, at tepmes time.
- 4 Kişi alası içtin, ylık alası taşın.
- 5 Koş kılıç kına sığmas.
- 6 Suv içürmesge süt bir.
- 7 Tağ tağka kavuşmas, kişi kişige kavuşur.
- 8 Yılan kendü egrisın bilmes, tevi boynun eğri tir.

(Kâşgarlı Mahmut, *Divânü Lügaat-it-Türk*, XI. yy.)

1) Tembele bulut yük olur. 2) Evdeki buzağı öküz olmaz. 3) İt ısırmas, at tepmez deme. 4) İnsanın alası içinde, hayvanın alası dışındadır. 5) Çifte kılıç kına sığmaz. 6) Su içirmeze süt ver. 7) Dağ dağa kavuşmaz, insan insana kavuşur. 8) Yılan kendi eğrisini bilmez, deve boynun eğri der.

2

KÜL TİĞİN YAZITI

Bu yazıtta, Gök-Türk devletinin kuruluşu, Doğu Gök-Türklerinin 50 yıl Çin tutsaklığında kalışı (630-681), Kutlug Kağan tarafından tutsaklıktan kurtarılışı, daha sonra kardeşi Kapagan Kağan ile oğulları Bilge Kağan ve Kül Tigin'in yaptıkları anlatılmıştır.

Yazıt, Kül Tigin'in ölümünden bir yıl sonra onun adına dikilen (732) anıtın üzerine yazılmıştır.

İçre aşsız, taşra tonsız, yabız, yaplak budunda öze olurtım. İnım Kül Tigin birle sözleşdimiz: Akanımız, eçimiz kazanmış budun atı küsi yok bolmazun tiyin, Türk budun üçün tün udımadım, kündüz olur-

madım; inım Kül Tigin birle, eki şad birle ölü yiti kazgandım.

İnım Kül Tigin kergek boldı. Özüm sakındım. Körür közim körmez teg, bilir bilgim bilmez teg boldı.

İçi açsız, dışı giysisiz, zayıf, zavallı budun üzerine oturdum (hükümdar oldum). Küçük kardeşim Kül Tigin ile sözleştik: Babanızın, amcanızın kazandığı budunun adı sanı yok olmasın diye, Türk budunu için gece uyumadım, gündüz oturmadım;

küçük kardeşim Kül Tigin ile, iki şad ile ölesiye, bitesiyeye çalıştım.

Küçük kardeşim Kül Tigin öldü. Ben yaslandım. Görür gözüm görmez gibi, bilir bilgim bilmez gibi oldu.

3

OĞUZ KAĞAN DESTANI

Oğuz Kağan Destanı, Kun (Hun) Türkleri'nin destanıdır. Mete'nin (M.Ö. 209-174) fetihlerinin ve Kun devletinin kuruluşunun izlerini taşıdığı sanılmaktadır. Destanın konusu, XIII. yüzyılda Uygur harfleriyle ve nesirle yazıya geçirilmiştir; içinde manzum parçalar da vardır.

Oşul ogulnun ağzı ataş kızıl irdi, közleri al, saçları, kaşları kara irdiler irdi. Yakşı nepsikilerdin körüklügrek irdi. Oşul ogul anasının kögüzündin oguznu içip mundın artıkrak içmedi. Yiğ et, aş, sürme tiledi. Tili kile başladı. Kırık künden son bedükledi, yürüdi, oynadı...

Bu çocuğun ağzı ateş kızılı idi; gözleri elâ, saçları, kaşları kara idi. Güzel perilerden daha güzeldi. Bu çocuk anasının göğsünden ağzı (ilk sütü) içip bundan sonra içmedi. Çiğ et, aş, şarap diledi. Dile gelmeye başladı. Kırk günden sonra büyüdü, yürüdü, oynadı...

(W. Bang / R. R. Arat, *Oğuz Kağan Destanı*, 1936)

4

KİTÂB-I DEDE KORKUT

Kitâb-ı Dede Korkut'un içinde 1 önsözle 12 hikâye vardır. Aşağıdaki parça, "Kanlı Koca Oğlu Kanturalı" hikâyesinden alınmıştır.

[Kanturalı yaman bir yiğittir. Trabzon tekfurunun çok güzel ve usta bir okçu olan kızı Selcan Hatun'la evlenmek ister. Kızı almak için üç canavarla (bir boğa, bir arslan, bir deve) savaşıp hepsini yenmek koşulu konmuştur. Kanturalı, hepsini yenip kızı alır.]

Aşağıdaki parçada Kanturalı'nın boğa ile savaşması anlatılmaktadır.

Demir zincir ile boğayı getirdiler. Boğa dizin çöktü, boynuzuyla bir mermer taşı yoğurdu, peynir gibi ditti.

Kâfirler Aydur:

— Şimdi yiğidi atar, yıkar, serer, yırtar dediler.

Bunu işidecek kırk yiğit ağlaştılar.

Kanturalı sağına baktı, kırk yiğidin ağlar gördü; soluna baktı, öyle gördü. Aydur:

— Hey kırk eşim, kırk yoldaşım! Neye ağlarsınız? Kopuzum getirin, öğün beni, dedi.

Burada kırk yiğit Kanturalı'yı öğmüşler, görelim Hânım nice öğmüşler. Aydur:

— Sultanım Kanturalı!
Babanın ağban eşiğinde
Karavaşlar inek saçar, görmedin mi?
“Boğa boğa” dedikleri
Kara inek buzağısı değil midir?
Alp erenler kırımından korkar mı olur?

Kanturalı:

— Mere, boğanızı koyuverin, gelsin!
dedi. Boğanın zincirin aldılar, salıverdiler.
Boynuzu elmas cıda gibi. Kanturalı'nın
üzerine sürdü. Kanturalı adı görklü Mu-
hammed'e salavat getirdi. Boğanın alnına
bir yumruk öyle urdu kim, boğayı çökertti.
Alnına yumruğun tayadı, sürdü, meyda-
nın başına çıkardı. Çok çalıştılar, ne boğa
yener, ne Kanturalı yener. Küt küt boğa
solumaya başladı, ağzı köpüklendi.

Kanturalı aydur:

“Bu dünyayı erenler akılla bulmuşlar.
Bunun önünden sıçrayayım, ne hünerim
varsa ardından göstereyim” dedi. Adı görklü
Muhammed'e salavat getirdi, boğanın önün-
den savuldu. Boğa boynuzu üzerine dikildi.
Kuyruğundan üç kere küterip yere çaldı.
Sünükleri hurd oldu. Bastı boğazladı; bıçak
çıkarpı derisin yüzdü, etin meydanda ko-
yup, derisini tekürün önüne götürüp, Aydur:
— Tanla kızını mana veresin, dedi.

S ö z c ü k l e r : *Aydur:* der (*ayutmak, eyitmek:* demek). *İşidecek:* işitince. *Ağlarsız:* ağhyorsunuz. *Nice:* nasıl. *Ağban:* büyük çadır. *Karavaş:* carıye. *Alperenler:* kahraman yiğitler. *Kırım:* bir savaşçının kendi payına düşen düşman. *Mere:* bre. *Sürmek:* yürümek, ilerlemek, *Görklü:* güzel. *Salavat getirmek:* “Peygamberimiz Muhammed'e selâm olsun!” demek. *Kütermek:* kaldırmak. *Sünük:* kemik. *Hurd olmak:* ufalanmak, tuz-buz olmak. *Tekiir:* tekfur, Hristiyan beyi, derebeyi. *Tanla:* yarın. *Mana:* bana.

5

SÜLEYMAN ŞAH'IN ÖLÜMÜ

Câber kalesinin önüne vardılar. Önle-
rine Fırat Irmağı geldi. Geçmek istediler.
Süleyman Şah gaziye eyittiler:

— Hânım! Biz bu suyu nice geçelim?
dediler. Süleyman Şah dahi atın suya dep-
ti. Önü yarmış. At sürçtü. Süleyman Şah

suya düştü. Ecel mukaddermiş. Allah'ın
rahmetine kavuştu. Sudan çıkardılar. Câ-
ber kalesinin önüne defnettiler. Şimdiki
hinde ana “Türk mezarı” derler.

(*Âşık Paşa-zâde, Âşık Paşa-zâde Tarihi*)

S ö z c ü k l e r : *Eyitmek:* demek. *Nice:* nasıl. *Mukadder:* Tanrının bir iş için önceden
belirttiği şey, alna yazılmış olan. *Rahmet:* acıma. *Defnetmek:* gömmek (*defn:* gömme).
Hin: zaman, vakit. *Ana:* oraya.

6

NEFETÂH-ÜL-ÜNS

Nefahât-ül-Üns, Fars ozan ve yazarı Câmî'nin (1411-1492) en ünlü eseridir. Türk
ozan ve yazarı Lâmiî (1472-1532) tarafından, bazı eklemeler yapılarak, Türkçe'ye çevril-
miştir. Eserde din ulularının hayatları ve menkabeleri anlatılmıştır.

Aşağıdaki örnek, Lâmiî'nin eklediği parçalardandır.

YUNUS EMRE

Rûm'da meşhûrlardan biri Yunus Emre'dir. Meşhûr ve mârûf sözleri vardır. Kendisi Tapduk Emre'in mürîdidir. Derler ki, arkası ile nice yıllar şeyhine odun getirdi ve hergiz bir eğri ağaç getirmedir. Tapduk eyitmiş:

— Yunus, hiç bu odunların içinde bir eğri görünmez.

Eyitmiş:

— Sultanım, bu kapıdan eğri sığmaz.

Kendisi Kütahya Suyu'nun üzerinde Sakarya Suyu'na karıştığı yerin kurbünde yatar. Meşhûrdur. Ziyaret ederler.

(Lâmiî, *Nefehât-ül Üns*, 1872, s. 691)

S ö z c ü k l e r : *Rûm*: Anadolu, Türkiye. *Mârûf*: bilinen, tanınmış. *Mürîd*: bir şeyhe bağlı derviş. *Hergiz*: asla, hiçbir zaman. *Eyitmek*: demek. *Kütahya Suyu*: Porsuk. *Kurb*: yakın. *Kütahya Suyu'nun Sakarya Suyu'na karıştığı yerin kurbü*: Sarıköy.

7

TAZARRÛNÂME

Îlâhî! Ben yoğiken ne olacağımı ve beni yaratmadan ne edeceğimi bilirdin. Benim ne kulpa yapışacağımı başıma yazmış, ne yola gideceğimi ezelden çizmiş idin. Eğer ezelde kulluğa kabul ettinse fazl senindir, nîmet bana. Eğer reddeyledinse adl senindir, hasret bana.

Îlâhî! Kabul senden, red senden. Îlâhî! Şifâ senden, derd senden.

Îlâhî! Gönlüm oduna her ne yaktınsa ol tüter. Îlâhî! Vücudum bâğına her ne diktinse ol biter.

Îlâhî! Dil verdin, zikrinden ayırma; gönül verdin, fikrinden çevirme. İmân verdin, dâim eyle; ihsan verdin, kaaım eyle.

(Sinan Paşa *Tazarrûnâme*)

S ö z c ü k l e r : *Îlâhî*: Tanrım. *Ezel*: başlangıcı olmayan geçmiş zaman. *Fazl*: erdem, lûtufl. *Adl*: adalet. *Od*: ateş. *Ol*: o. *Bâğ*: bahçe. *Dâim*: devamlı, sürekli.

8

FETVÂLAR

a

Mes'ele: Tatlı bozayı içmek helâl midir, yohsa haram mıdır?

Cevâb: Bozahaneye varıp fâsıkların üslûbu üzerine içecek su dahi helâl olmaz.

b

Mes'ele: Çalgılı düğüne varıp taâmın yiyip ve gayrı çalgı çalınan yerlere varan Zeyd'in hatîb ve imâm olması câyiz olur mu?

Cevâb: Azli vâcibdir.

Mes'ele: Bir mahallenin müezzini olan Zeyd eyyâm-ı idde salıncak kurup papas tekkesini başına geçirip ve burnuna masnû kâfir sûreti geçirip papas şekline girip halka oynayıverse Zeyd'e ne lâzım olur?

El-cevâb: Azl ü tâzir ve tecdîd-i imân ü nikâh lâzım olur.

(Prof. F. İz, *Eski Türk Edebiyatında Nesir*, c. I, 1964)

S ö z c ü k l e r : *Fâsık*: Tanrı buyruğunu tanımayan. *İçicek*: içince. *Taâm*: yemek. *Gayrı*: başka. *Câyiz*: câiz; din, yasa ve töre bakımından yapılmasında sakınca bulunmayan; yapılabilir; uygun. *Vâcib*: dinde yapılması gerekli olan. *Eyyâm-ı id*: bayram günleri. *Masnû*: yapma, yapay. *Sûret*: surat, yüz, (burada) maske. *Azl ü tâzîr*: azil ve azarla-
ma. *Tecdid-i imân ü nikâh*: iman ve nikâhı yenileme.

9

KOÇİ BEY RİSÂLESİ

Koçi Bey (ölm. XVII. yy. ortaları), IV. Murat'a ve I. İbrahim'e birer risâle sunmuştur. Bunlar, birtakım arz tezkirelerinden (rapor) birleşiktir. Söz konusu risâlelerde yönetim, askerlik, maliye sorunları ele alınmış; devlet yönetiminin geçmişteki hali, neden bozulduğu, nasıl düzeltilebileceği anlatılmıştır.

REÂYÂ FUKARÂSİ AHVÂLİ BEYÂNINDADIR

990 (1582) tarihine gelince reâyâ fukarasından her bir nefer başına kırkar akça hâne avârızı ve iki koyundan bir akça resm-i ganem alınıp ziyâde alınmazdı.

Hâlen ulûfeli kul tâifesi ziyâde olup, kul ziyâde oldukça teklif ziyâde olup, teklif ziyâde oldukça reâyâyâ teaddî ziyâde olup âlem harâb olmuştur.

Vel-hâsıl şimdiki hâlde reâyâ fukarâsına olan zulm ü teaddî bir târihte ve bir ıklîmde ve bir pâdişâh memleketinde olmamıştır. Memâlik-i İslâmiyyeden bir memlekette zerre kadar bir ferde zulm olsa, rûz-

i cezâda mülûkten suâl olunur, vükelâdan sorulmaz; ve “anlara sipâriş ettim” demek huzûr-i Rabb-il âleminde cevâb olmaz.. Küfr ile dünyâ durur, zulm ile durmaz. Adâlet tûl-i ömre sebebedir ve intizâm-ı ahvâl-i fukarâ pâdişâhlara mûcib-i cennettir. Bu dediklerim kelâm benim değildir, ulemâ ve meşâyih kavlidir. İtimâd buyurulmazsa anlardan suâl oluna. Ahvâl böyledir. Bâkî emr ü fermân saadetlü sultânım hazretlerindir.

(Koçi Bey, *Koçi Bey Risâlesi*, 1885)

S ö z c ü k l e r : *Reâyâ*: halk. *Cizye*: vergi. *Hâne avârızı*: ev vergisi. *Resm-i ganem*: koyun vergisi. *Hâlen*: şimdi. *Ulûfe*: yeniçeri ve sipahiye verilen aylık. *Kul*: kapıkulu, asker. *Teklif*: vergi. *Teaddî*: zulüm etme. *Memâlik-i İslâmiyye*: İslâm memleketleri. *Rûz-i cezâ*: ceza günü; âhiret. *Mülûk*: hükümdarlar. *Vükelâ*: vekiller. *Huzûr-i Rabb-il-âlemin*: Tanrı'nın huzuru. *Küfr*: imansızlık. *Tûl-i ömr*: uzun ömür. *Intizâm-ı ahvâl-i fukarâ*: yoksulların hallerinin düzgünlüğü. *Mûcib-i cennet*: cennete girme sebebi. *Kelâm*: söz. *Ulemâ*: bilginler. *Meşâyih*: şeyhler. *Kavl*: Söz.

İKİNCİ BÖLÜM

NAZIM

Nazım, ölçek (vezin), ayak (kafiye) gibi bağlarla bağlı olan bir anlatım yoludur.

Nazım (Arapça söylenişle *nazm*) sözcüğü, “dizmek” demektir. Eskiden nazım biçimindeki yazılara “manzum”, küçük nazım parçalarına “manzume”, nazım yazarlarına “nâzım” denirdi.

Bakıp imreniyorum akınına
Şehrin üstünden geçen bulutların.
Belki gidiyor onlar yakınına
Rüyamızı kuşatan hudutların.

(Ahmet Muhip Dıranas,
Şehrin Üstünden Geçen Bulutlar)

a. Yukarıdaki parçada, cümleler, sözdizimi kurallarına uygun olarak kurulmamış; yani, özne, nesne, yüklem, vb. cümle içinde belli kurallara göre sıralanmamıştır:

Bakıp imreniyorum akınına şehrin üstünden geçen bulutların
(Düz söyleyiş: *Şehrin üstünden geçen bulutların akınına bakıp imreniyorum.*)

Belki gidiyor onlar yakınına rüyamızı kuşatan hudutların
(Düz söyleyiş: *Onlar, belki rüyamızı kuşatan hudutların yakınına gidiyor.*)

Nazımda ahenk ön plana alındığı için, cümle kuruluşları sözdizimi kurallarına göre değil, ahenk göre ayarlanır. (Nazımda ölçek, ayak, vb. gibi zorlayıcı bağların da bunda etkisi olmuştur).

b. Satırların hepsinin hece sayısı birbirine eşittir:

<i>Ba</i>	<i>kıp</i>	<i>im</i>	<i>re</i>	<i>ni</i>	<i>yo</i>	<i>rum</i>	<i>a</i>	<i>kı</i>	<i>nı</i>	<i>na</i>
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
<i>Şeh</i>	<i>rin</i>	<i>üs</i>	<i>tün</i>	<i>den</i>	<i>ge</i>	<i>çen</i>	<i>bu</i>	<i>lut</i>	<i>la</i>	<i>rın</i>
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
<i>Bel</i>	<i>ki</i>	<i>gi</i>	<i>di</i>	<i>yor</i>	<i>on</i>	<i>lar</i>	<i>ya</i>	<i>kı</i>	<i>nı</i>	<i>na</i>
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
<i>Rû</i>	<i>ya</i>	<i>mı</i>	<i>zı</i>	<i>ku</i>	<i>şa</i>	<i>tan</i>	<i>hu</i>	<i>dut</i>	<i>la</i>	<i>rın</i>
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11

Her satırda hece sayılarının eşitliğine dayanan bu ölçüye *ölçek* (vezin) denir. (İlerde ölçek konusu üzerinde ayrıca durulacaktır).

c. Her satırda hecelerin sayısı belli ölçüyü doldurunca, cümle bitmemiş bile olsa, satır başına geçilmiştir:

Bakıp imreniyorum akınına
Şehrin üstünden geçen bulutların.

(Nesirde ise, ancak bir düşünceden başka bir düşünceye geçtikçe satır başına geçilir).

ç. Satır sonlarındaki bazı sözcükler arasında bir ses benzerliği vardır: *akınına, yakınına — bulutların, hudutların*.

Satır sonlarında, sözcükler arasındaki bu ses benzerliğine *ayak* (kafiye) denir. (İlerde ayak konusu üzerinde ayrıca durulacaktır.)

d. Her satır büyük harfle başlamıştır; bir satırın sonunda cümle bitmemiş bile olsa, ondan sonra gelen satırın ilk harfi yine büyük harftir:

Bakıp imreniyorum akınına
Şehrin üstünden geçen bulutların.

(Nesirde yalnız cümle başlarında büyük harf kullanılır.)

YARDIMCI OKUMA PARÇALARI

ŞİİR Mİ GÜÇ, NESİR Mİ?

“Nesir güçtür şiirden” diye çok kimse-lerden işitmiş, çok kitaplarda okumuştum. Gene de inanamazdım. “Nasıl olur? derdim içimden, nasıl olur? Nesir yazan, düşündüklerini, duygularını, başından geçenleri, yahut hayal ettiklerini söyleyivercek. Deyişine bir çeki-düzen vermeye özenecek elbette, dilinin pürüzsüz olmasına bakacak, kelimelerini seçip her birini cümlede tam yerine oturtmaya çalışacak. Onun da kendine göre kaygıları var, var ya, şiirinkiler gibi mi? Şair de çeker o sıkıntıları; üstelik sözlerini vezne uydura-

cak, kafiye arayacak; vezinsiz, kafiyesiz şiirler söylüyor diyelim, gene de bir ahenk yaratacak, hem de kuralların yardımını teptiği için yaratılması daha da çetinleşen bir ahenk. Hayır, olamaz, nesir şiirden güç olamaz” derdim.

Bugün de öyle düşünüyorum. Nesir az çok benim de elimden geldiği için midir nedir, kabul edemiyorum şiirden güç olduğunu. (...)

Ama büsbütün de yanlış mı onların dedikleri? Şiir söylemek, iyi şiir söylemek gerçi çok güç bir iştir; ben çok özendim,

iyisini değil, şöyle orta hallisini bile söyleyemedim. Şiir güç ya, şair olmak, şair geçinmek o kadar değil. Şair, duygusunun, düşüncesinin cılızlığını, bayağılığını vezinle, kafiye ile, ahenkle örtebiliyor; şair olduğu için birçok kusurları bağışlanıyor. O kusurlar nesirde daha çok göze çarpıyor. Ben otursam da boyuna bülbülü, gülü anlatsam, çekilir mi? Şairler, nice yüzyıllardan beri hep onu söylüyor, gene de seve seve okuyanlar bulunuyor. Hele bir hikâyesinin anlattıkları başka bir hikâyesinin anlattıklarına benzesin, bir kıyamettir kopuyor, üşüşüyorlar zavallının üstüne. Şairlere neden çatmıyorlar? Nesir yazanınki çalmak da onlarınki çalmak değil mi?

Güçtür şiir söylemek, ama ne türlü şiiri söylemek güçtür? Bir şair vardır, yıllardır, yüzyıllardır bilinen, alışılmış şeyleri tekrar eder durur; yaygın duyguları, yaygın düşünceleri alır, onları vezne uydurur. Güç değildir onun yaptığı. Kendimizi biraz sıkmakla elde edeceğimiz bir ustalıktan başka bir şey değildir. Saygım yoktur öyle şairlere. Neden olsun? Yaratıcı değil ki onlar. Birtakım kalıpları belliyorlar, yazı yazıveriyorlar. Birer asalak onlar; çalışmadan, kendilerini yormadan şair geçinmeye, şairlerin gördüğü itibardan kendilerine pay çıkarmaya kalkıyorlar. Ama şair de vardır, öteden beri alışılmış sözleri öteden beri alışılmış kalıplara dökmekle yetinmez; yeni yeni duygular, yeni yeni düşünceler getirir; yaygın olanları almaz, kendi bulduklarını yaymaya çalışır; kalıplarını kendi yaratır. Galip gibi: “Bir başka lisan tekellüm ettim” der, Hugo’nun Baudleaire için söylediği gibi, “yeni bir ürperme getirir”; işte o şairinki güçtür. Onda gerçekten bir Tanrı gücü vardır. Yaratmıştır, yoktan var etmiştir, güzelliği sezilmeyen, bilinmeyen şeylerin güzelliklerini göstermiştir. İnsanlar onlara ne kadar saygı gösterebilirler; azıklarını, benliklerinin azıklarını çoğaltmıştır onların. Duygularımızı biz doğuştan mı getiririz sanırsınız? Şairler öğretir bize onları, gerçek şairler yaratır onları. Şairler olmasaydı, gerçek şairler olmasaydı, bugün bizim duygularımız da olmazdı, bülbül ötüşünün, güldeki koku-

nun güzelliğini de anlamazdık.

Ama azdır öyle şairler, binde bir gelir. Ötekiler de kendilerini öyle göstermeye çalışırlar. Hani arslan derisine bürünen eşeğin masalı yok mu, onun gibi. Bundan yüzyıllarca önce gelmiş, adı bile unutulmuş büyük bir şair, gülün, bülbülün güzelliğini göstermiş; bugünkü şair onu söylemekle övünüyor. Şaşarım onun kendini beğenmesine, böbürlenmesine! Gerçekten şairse, yaratsın; eskiden kalma ile, babalarından öğrendiği ile yetinmesin de, kışoğlunun baba mirasına yeni bir güzellik katsın. (...) Gölle bülbül şiirini ilk söyleyen, o güzelliği yaratmış, kışoğluna yeni bir dünya aşılammış; eskiye bağlı değilmiş o, gelenek diye direnmiyormuş, yenilik aramış, bulmuş. Bugün gölle bülbül şiirini söyleyenler ona benzediklerini sanıyorlar. Gülerim onlara! Yeni değiller ki ona benzesinler. Her büyük şair yenidir, yenilikler getirir, yeni biçimler yaratır, kendinden öncekilerin çizdikleri yoldan yürümez, kendi yeni bir yol açar.

Bakıyorum da, bugünkü şairlerimizin çoğu hep eskilerin, başkalarının gösterdikleri yoldan gidiyorlar; eskiden kalma duyguları, düşünceleri söylüyorlar. Birtakımının yeni gözükmelerine bakmayın, onlar da bundan on beş yıl öncesini taklit ediyorlar. Beş yüz yıl önceki eskidir de, on beş yıl önceki eski değil midir? Bir şairin kendi yaratmadığı, başkasından öğrendiği her şey eskidir.

Çağımızı kötölemek, “bugün gerçek şair eskisinden azdır” demeye getirmek için mi söylüyorum bunları? Hayır, günümüzde gerçek şair eskisinden ne daha çok ne de daha azdır. Bugün de, kendi yaratıklarını değil, başkalarından öğrendiklerini söyleyen şairler dünkü kadardır. Her çağda çoğunluk onlardadır. Bunun için de, bazı kimseler yalnız onlara bakmış, onları görmüş, nesir yazmanın şiir söylemekten daha güç olduğunu ileri sürmüşlerdir. İnanmayın onların dediklerine. Onlar da yalnız uydurma şairleri okumakla yetinip ona göre yargılayan kimselerdir.

(Nurullah Ataç, *Ararken*, 1954)

ÖRNEKLER

1

SEMAİ

İncecikten bir kar yağar
Tozar Elif Elif diye
Deli gönül abdal olmuş
Gezer Elif Elif diye

Elif'in uğru nakışlı
Yavru balaban bakışlı
Yayla çiçeği kokuşlu
Kokar Elif Elif diye

Elif kaşlarını çatar
Gamzesi sineme batar
Ak elleri kalem tutar
Yazar Elif Elif diye

Evlerinin önü çardak
Elif'in elinde bardak
Sanki yeşil başlı ördek
Yüzer Elif Elif diye

(Karacaoğlan)

S ö z c ü k l e r : *Abdal*: derviş, gezici derviş. *Uğur*: ön. *Uğru nakışlı*: önü, elbisesinin ön kısmı, nakışlı. *Balaban*: büyük başlı bir çeşit çakır doğan. *Gamze*: yan bakış. *Sine*: göğüs. *Bardak*: testi.

2

ÇOBAN ÇEŞMESİ

Derinden derine ırmaklar ağlar,
Uzaktan uzağa çoban çeşmesi;
Ey suyun sesinden anlayan bağlar,
Ne söyler şu dağa çoban çeşmesi?

Gönlünü Şirin'in aşkı sarınca
Yol almış hayatın ufuklarınca;
O hızla dağları Ferhat yarınca
Başlamış akmağa çoban çeşmesi.

O zaman başından aşkındı derdi,
Mermeri oyardı, taşı delerdi;
Kaç yanık yolcuya soğuk su verdi,
Değdi kaç dudağa çoban çeşmesi.

Vefasız Aslı'ya yol gösteren bu,
Kerem'in sazına cevap veren bu,
Kuruyan gözlere yaş gönderen bu,
Sızmazdı toprağa çoban çeşmesi.

Leylâ gelin oldu, Mecnun mezarda,
Bir susuz yolcu yok şimdi dağlarda;
Ateşten kızaran bir gül arar da
Gezer dağdan dağa çoban çeşmesi.

Ne şair yaş döker, ne âşık ağlar,
Tarihe karıştı eski sevdalar:
Beyhude seslenir, beyhude çağlar
Bir sola, bir sağa çoban çeşmesi...

(Faruk Nafiz Çamlıbel, *Çoban Çeşmesi*, 1926)

3

ŞEHRİN ÜSTÜNDEN GEÇEN BULUTLAR

Bakıp imreniyorum akınına
Şehrin üstünden geçen bulutların;
Belki gidiyorlardır yakınına
Rüyamızı kuşatan hudutların.

Evler, ağaçlar, sular, ben ve bu an
Sanki bulutlarla bir, akıyoruz;
Onların hevesine uyaraktan
Cenup ufuklarına bakıyoruz

Biz de hafif olsaydık bir rüzgârdan,
Yer alsaydık şu bulut kervanında,
Güzel'e ve Yeni'ye doğru koşan
Bir sonrasız gidişin bir yanında;

Dağlara, denizlere, ovalara
Uzansaydık yağarak iplik iplik,
Tohumları susamış tarlalara
Bahar, gölge ve yağmur götürseydik.

Bakıp imreniyorum akınına
Şehrin üstünden uçan bulutların.
Gidiyor, gidiyorlar yakınına
Rüyamızı kuşatan hudutların.

(Ahmet Muhip Dıranas, *Şiirler*, 1974)

Nazmın Nesre Yaklaştırılması

Cümle öğelerinin nazımda da, nesirde olduğu gibi, sözdizimi kurallarına göre sıralanmasına, “nazmın nesre yaklaştırılması” denmiştir.

Edebiyat-ı Cedide ozanlarından Tevfik Fikret, cümle öğelerinin, nazımda herhangi bir kurala bağlı olmadan kullanılışını, doğal söyleyişe aykırı, yapmacıklı bir davranış olarak görmüş; konuşma dilindeki söyleyiş biçimlerini hiç bozmadan nazımda kullanma denemelerine girişmiş; bu yolu, ondan sonra, Mehmet Akif daha da geliştirmiştir.

..... Senin bugün
Cennet kadar güzel vatanın var: Şu gördüğün
Kimdir bilir misin? Vatanın... Şimdi saygısız
Bir göz, bu nazlı çehreye —Allah esirgesin—
Kem bir nazarla baksın tahammül eder misin?
(Tevfik Fikret, *Ferdâ*)

Herkesin hissi bir olmaz. Meselâ karşıdaki
Sâhilin, baş başa vermiş, düşünen, pis, eski,
Ağlamış yüzü, sakıl evleri durdukça, sizin
İçinizden acı şeyler geçecek hep... Lâkin

.....
(Mehmet Akif, *Süleymaniye Kürsüsünde*)

Yukarıdaki nazım parçalarının dizelerini yan yana yazdığımız zaman, her ikisi de tam bir nesir gibi görünmektedir:

... Senin bugün cennet kadar güzel vatanın var: Şu gördüğün zümrüt bakışlı, ince şetaretli (neşeli) kızcağzı kimdir bilir misin? Vatanın... Şimdi saygısız bir göz bu nazlı çehreye (yüze) —Allah esirgesin— kem (kötü) bir nazarla (bakışla) baksın tahammül eder misin?
(*Ferdâ*)

Herkesin hissi bir olmaz. Meselâ karşıdaki sahilin baş başa vermiş, düşünen, pis, eski, ağlamış yüzlü, sakıl (çirkin) evleri durdukça, sizin içinizden acı şeyler geçecek hep... Lâkin...

(*Süleymaniye Kürsüsünde*)

Bu tutumun etkileri, çağdaş edebiyatımıza kadar sürüp gelmiştir:

Kaç yıl fiskiyenin bu ince uzun
Suları, bükülmüş altın çiçekler
Halinde, bu ölgün, sessiz havuzun
Üstünde sessizce dökülecekler.
(Ali Mümtaz Arolat, *Havuz*)

Bu ıssız, gölgesiz yolun solunda
Gördüğüm bu tümsek, Anadolu'nda
İstiklâl uğrunda, namus yolunda
Can veren Mehmet'in yattığı yerdir.

(Necmettin Halil Onan, *Bir Yolcuya*)

YARDIMCI OKUMA PARÇALARI

1

NESİRLEŞEN ŞİİR DİLİ

... Tevfik Fikret'ten beri Türk şiir dili-
miz nesirleşti. Aruzla âdeta nesir yazmak
merakı türedi. Aruz olsun, hece olsun, ve-
zinlerin varlığının sebebi duyguları anlat-
maktır. Vezinlerle hikâye yazmak, tıpkı
rahmetli Tanburî Cemil Bey'in tanburla
çocuk ağılatmak ya da sokaktaki satıcının

sesini taklit etmek gibi, asıl dehâsı dışın-
da olan özel hünelerine benzer. Tanbur ve
vezinler musîkiyi ve şiiri anlatmaya ya-
rarlar, bu hüneler tabiatlarında yoktur.

(Yahya Kemal Beyatlı, "Vezinler",
Edebiyata Dair, 1971)

2

MANZUM NESİR

(...)

Namık Kemal Türk dünyasının yetiş-
tirdiği büyük ozanlardan değildir. Onu
ozan diye övmek, hem onu, hem şiiri yan-
lış tanıtmaktır. İşin garibi, Namık Kemal'e
büyük ozan demiş olanlar, öte yandan her
"manzum söz"ün şiir olmadığını da söyle-
mekten geri durmamışlardır. Namık Ke-
mal'in Vatan Kasidesi, ünlü murabбалarı,
beyitleri ve dizeleri şiir diye öne sürüldük-
ten sonra, şiirin "manzum nesir"den başka
bir şey olduğunu söylemek boştur. Bu
manzumeler şiirse, nesir acaba nedir?
Gerçi ruhtan ruha heyecan, şiirin özellik-
lerindendir, ama heyecan taşıyan her sö-
zün şiir olması gerekmez ki!

Namık Kemal'in ruhunu taşıyan şiir
değil, nesirdir. Düşündüğünü açıkça söyle-

mekle Türk şiirinde değil, asıl Türk nes-
rinde yenilik yapmıştır. "Manzume"leri,
güncel bir düşünceyi edebiyata geçirmek-
le, Avrupa'da öteden beri nesrin gördüğü
iş görmüştür. Bizim eski edebiyatımız ya-
lın söze, yani herhangi bir düşünceyi en kı-
sa yoldan anlatan söze yer ve değer verme-
miştir.

Divan edebiyatından çıkarken bize
güçlü ozandan çok güçlü yazar gerekti. Ba-
tı'dan öğreneceğimiz, bir an önce öğrenme-
ye zorunlu olduğumuz şey nesirdi. Ama
"vezinsiz, kâfiyesiz söz" anlamındaki nesir
değil, "bir düşünce taşıyan söz" anlamın-
daki nesir. (...) Nesir, Rönesans'tan sonra,
yani Avrupa düşüncesinin akla ve gerçeğe
döndüğü devirden sonra gelişmeye, edebî
bir değer kazanmaya başlamıştı; bizde de

Tanzimat'tan sonra başlayacaktı. Çünkü nesrin önem kazanması için akılcı ve gerçekçi bir dünya görüşünün doğması şarttı. Bizim edebiyatımızsa ne "akıl"a değer veriyordu, ne "gerçek"e.

Avrupa bize şiiri öğretmezdi. Çünkü şiiri biz ona öğretecek durumdaydık. Edebiyatımız baştan başa şiirdi. Türk ruhunun bütün çeşmelerinden şiir akıyordu, sultan-dan dilenciye kadar şiire yakınlık duymayan kimse yok gibiydi. Fransız edebiyatında "Hint kumaşı" olan "güzel dize" bizde ucuz bir mal haline gelmişti. Yani, Fransız şiirinin aradığı hayal ve ahenk sarhoşluktan biz bezmiştik. Bütün yollar şiir cennetlerine gidiyordu. Saray da, medrese de, tekke de ozan yetiştiriyordu. Ama şiir cennetleri bize pahalıya oturdu. Bayağılıktan kurtulmak, eşsiz düşlerin tadı ile yaşamak isterken yeryüzü ile bağlarımızı kopardık. Güzeli yalnız gökyüzünde görüyorduk. Güzellik düzenini yalnız iç âlemden çıkarıyorduk. İçinde yaşadığımız âleme gözlerimizi kapamıştık. O kadar ki, yaşayabilmek için yeryüzüne inmek, yanımızı yoremizi görmek, "bayağılaşmak" zorunda kaldık. Avrupa bize güzeli yeryüzünde, bayağı gerçeklerde, yaşayan insanlar arasında görmeyi, "prozaik" olmayı öğretti. Nesrin gereğini de bu ilk dersten sonra anladık.

† Namık Kemal'den Türk dünyasının beklediği şiir değil, nesirdi. Bize gökyüzünden değil, yeryüzünden söz etmesi gerekiyordu. Edebiyatımızın dünyalaşması, dış âlemin varlığına inanması gerekiyordu. İşte bu zorunluluğa uyduğu içindir ki, Namık Kemal'e bütün bir kuşak dört elle sarıldı; sözlerini bilgelik bildi ve ezberledi. Namık Kemal'in manzumeleri şiir gereksemeleri-

mizi değil, nesir gereksememizi karşılıyordu. Ama, Namık Kemal bize kendisini ozan, nesrini şiir diye sundu. Makaleleri kadar, romanları kadar, belki bunlardan daha çok "nesir" olan, yani dünya düzeni üstünde konuları açık ve çıplak bir anlatımla söyleyen ve haykıran *Vatan Kasidesi*'ni şiir diye ortaya attı ve böylece Türk edebiyatında "manzum nesir" diyebileceğimiz bir şiir dönemi başladı. Yüzyıllarca özşiiri tanımış olan aruz, öz-nesirle doldu. Fikret, Akif gibi çok yazan sanatçılarımız bu yanlış anlamayı sürdürmekle hem kendileri, hem taklitçilerini, hem de bizi boşuna yordular. Bize dünyadan, insan gerçeğinden, doğadan söz etmekte haklı idiler, ama bundan "manzum" olarak söz etmenin ne gereği vardı?

Namık Kemal'de şiir, özü yönünden nesrin kendisidir. Vezin ve kafiye, sözlerinin gerçek değerine hiçbir şey katmıyor. Onun "manzum" anlatımı ile "mensur" anlatımının bize verdiği heyecan aynıdır. Her ikisi de hareketli nesirdir; her ikisinde de düşünce coşkunluğu, aynı inandırma yeteneği vardır; her ikisinde de Namık Kemal aynı mantığı kullanan güçlü bir hatiptir. İşte mensur anlatımı:

"Tezellüden ümit ettiğiniz fayda nedir? Toprak daima pâyimâl olur; hiç avucuna alıp başına koyan var mıdır? Solucan daima yerlerde sürünür; hiç birini kaldırıp da kafeste besleyen görülmüş mü? Kimin eteğini öptünüz de ağzınız lezzet oldu? Kimin ayağına kapandınız da başınız göğe erdi? (...)

(Rüya)

Namık Kemal bu parçayı:

"Tezellüden nedir ümmidiniz, maksûdunuz bilmem"

diye başlayıp manzum olarak söyleseydi *Vatan Kasidesi*ne benzer bir manzume meydana çıkardı; ama sözlerinin gerçek

nitelik ve değerine hiçbir şey eklemiş olmazdı. Bunun aksini de düşünebiliriz. İşte manzum bir sözü:

*"Memleket bitti, yine bitmedi hâlâ sen ü ben
Bize bu hâl ile bizden büyük olmaz düşmen
Dest-i âdâdayız, Allah için ehl-i vatan
Yetişir, terkedelim her emeli her hevesi."*

Bu kıta nesre çevrilmekle değerinden hiçbir şey kaybetmez. Çünkü zaten nesir-
dir. Vezin ve kafiye bu nesrin saflığını boz-
maktan başka bir şey yapmamıştır.

Amaç, anlatıma güç ve sıcaklık ver-
mekse, Namık Kemal bunu nesirde yap-
mıyor değil ki... Cümlelerinde, anlattığı

dünyanın ya da kendi heyecanının ahengi-
ni kolayca verebiliyordu. Gerçek ile kay-
naşmak isteyen Türk sözdiziminin ilk ba-
ğimsız atılımlarını onda görüyoruz.

(Sabahattin Eyuboğlu, *Sanat Üzerine*
Denemeler ve Eleştiriler, 1981)

Sözcükler: *Tezellül*: kendi kendini aşağılama, yüzü suyu dökme. *Pâyimâl*: ayak altın-
da kalmış, çiğnenmiş. *Maksûd*: maksat, kast olunan, istenen. *Düşmen*: düşman. *Sen ü ben*:
sen ve ben (sen ve ben kavgası) (ü: ve). *Dest-i âdâ*: düşmanların eli. *Ehl-i vatan*: vatandaş.

ÖRNEKLER

1

ÇINAR

Hani bir gün seninle Topkapı'dan
Geliyorduk; yol üstü bir meydan,
Bir çınar gördük; enli, boylu, vakur
Bir ağaç, hiç eğilmemiş, mağrur
Koca bir gövde; belki altı asır,
Belki ondan da fazla, dalgın, ağır,
Kaygısız bir ömür sürüp gelmiş;
Öyle serpilmiş, öyle yükselmiş,
Ki civârında kubbeler, damlar
—Sanki bir tövbe secdesinde yatıp—
Onu korkuyla seyreder gibidir.
Duyulan hep onun hikâyesidir,
Görülen hep odur uzaklardan;
Fakat ayyûka başçeken, uzanan
Öyle görkemli gövde çırpıplak,
Ne yeşil bir filiz, ne bir yaprak...
Kuruyor; âh, pek yazık! Şu derin
Yara göğsünde belki bir hâin
Baltanın, bir hışımlı yıldırımın
Zehridir... Söyle, ey çınar, bağrın
Hangi odlarla yandı? Hangi siyah
Kurt içinden kemirdi? Hasta, bozuk,
Seni kim şimdi bağlayıp saracak?
Kim şifalar verip de kurtaracak?
Şu dönen kargalar başında senin,
Söyle bunlar mıdır zehirleyenin?
Söyle, ey mustarip vatan, bildir:
Çektiğin hangi kanlı bir çiledir?...

(Tevfik Fikret, "Halûk'un Vedâ", *Halûk'un Defteri*, 1327/1911; bugünkü dile çev.
A.M. Dıranas, *Kırık Saz*, 1975)

İSTİBDAT

Aşağıdaki parçada, II. Abdülhamit devrinde veliaht Reşat Efendi'nin kilercisinin selâm gönderdiği bir adamın tutuklanışı anlatılmaktadır.

..... Bırakın
Kocam ne yaptı? Nedir cürmü bi-günâh adamın?
Acıklı, göğsü sakat, koyverin, didiklemeyin;
Günahtır, etmeyin, oğlum; ayıptır, eylemeyin!
Efendi kim, o ne bilsin? Bilirse hem ne çıkar?
Kilercisiyle uzaktan biraz hısımlığı var.
Geçende komşuyu görmüş, demiş: "Selam söyle!"
Demek alınmayacak Tanrı'nın selâmı bile.
Köpek sürür gibi insan sürüklenir mi ayol?
— Kadın çekil, döverim haa! Sokulma, haydi def ol!
— Kuzum, nasıl paşasın, görmüyor musun? Kocamı
Sürükleyip duruyorlar... — Def ol kadın, adamı
Vurunca öldürürüm haa! Benim şakam yoktur.
— Çekil, hanım, paşa lâf dinlemez. Vurur mu vurur.

(Mehmet Akif Ersoy, *Sefahât*, birinci kitap, 1911)

Nazım ile Nesir'in Kullanıldıkları Yerler

Her türlü duygu, düşünce, hayal ve eylem —kişinin isteğine göre— ya nesirle ya da nazımla anlatılabilir. (Yani, kimi duygu, düşünce ve konular nesirle, kimileri nazımla anlatılır diye bir kural yoktur.) Şu iki parçayı o bakımdan karşılaştırınız:

Türk halkının bildiği ve kullandığı her sözcük Türkçe'dir. (...) Halk dilinde müterâdif (eşanlamlı) sözcükler yoktur. (...) Bilginlere ve edebiyatçılara gelince, bunlar hem Türkçe sözcükleri, hem de Arapça ve Farsça karşılıklarını aynı anlamda kullanarak. Böylece, onların Türkçesinde, her özel anlam için biri Türkçe, diğeri Arapça ve biri Acemce olmak üzere en az üç söz vardır. Sözelimi, *sı*, *âb*, *mâ*; *gece*, *şeb*, *leyl*... gibi.

(Ziya Gökalp, *Türkçülüğün Esasları*)

Halkın söylediği Türkçe bizimdir;

Leyl sizin, *şeb* sizin, *gece* bizimdir,

Değildir bir mânâ üç ayda muhtaç.

(Ziya Gökalp, *Sanat*)

En umulmadık konular dahi nazımla yazılmıştır. Sözelimi, nesirle yazılması doğal olan sözlüklerin bile, kimi zaman nazımla yazılmış olduğunu görüyoruz (ezberleme kolaylığı sağlamak için, Farsça'dan Türkçe'ye, hattâ Fransızca'dan Türkçe'ye bu yolda birtakım sözlükler hazırlanmıştır). (bk. Örnekler: 6,7).

ÖRNEKLER

1

MUHAMMET'İN DOĞUŞU

a

Karşımdaki duvar yarıldı, üç hatun
kişi içeri girdiler; sağ yanımda, sol yanımda
oturdular. Susadım, su diledim; bir cevher
ibrik ile bana su verdiler: Kardan ak,
şekerden şirin (tatlı). Aldım, içtim. Sonra
bir ak kuş kanat ile arkamı sığadı, ol (o)
dem içinde Resûlü Rabb-il-âlemin (âlemlerin
Tanrısının peygamberi) vücuda geldi.

(Erzurumlu Darîr, *Siyret-ün-Nebi*,
XV. yy.)

b

Yarılıp divâr çıktı nâgehan
Üç bile hûrî bana oldu ayan.
Çevre yanımda gelip oturdular,
Mustafâ'yı birbirine muştular.
Susadım gaayen harâretten katı,
Sundular bir cam dolusu şerbeti.
Kardan ağ idi vü hem sovuğ idi,
Lezzeti dahi şekerde yoğ idi.
Geldi bir ak kuş, kanadıyla, revan,
Arkamı sığadı kuvvetle heman,
Doğdu ol sâate ol sultân-ı din.

(Süleyman Çelebi, *Mevlîd*, XV. yy.)

S ö z c ü k l e r : *Nâgehan*: ansızın, birdenbire. *Bile*: birlikte. *Ayan olmak*: görünmek. *Muştular*: müjdelediler (*Muшту*: müjde). *Katı*: çok. *Câm*: kadeh. *Vü*: ve. *Revan*: giden, yürüyen, akan. *Ol*: o. *Sultân-ı din*: din sultanı.

2

KOSOVA SAVAŞ'INDA I. MURAT'IN ÖLDÜRÜLÜŞÜ

a

... Gazi şah, birkaç haseki ile bir tepe
üzerinde durdu ki yağının (düşmanın) ar-
dınca giden çeriler geriye döneler ve gazi-
ler sultanını bulalar. Meğer bir kâfir yara-
lanmış, kanlar içinde kendini ölüler ara-
sında gizlemiş imiş. Yerinden kalktı, düşe
kalka hünkâra doğru geldi. Çavuşlar ko-
yuvermediler. Hünkâr gazi, bir iş için gel-
mektedir, bir dileği vardır sandı. Çavuşa
bıraktırdı. Karganmış (mel'un) kâfir ilerle-
yip bıçakla vurdu. Kazâ (alinyazısı) gelin-
ce fezâ daralır. O saatte, hattâ o anda şe-
hitlik rütbesine erişti. Tanrı uğrunda gazi
olduğu için, şehit de oldu.

(Şükrullah, *Behcet-üt Tevârih*, çev. N.
Atsız)

b

Kaldı birkaç kul ile bir yerde şah.
Durdu orda kim dönecegez çeri
Ol arada bulalar ol serveri.
Bir gebir yatur imiş anda meğer.
Gövdeler içinde kalmıştı nihan,
Lîk gaazî Hanı görürdü nihan.
Çün kazâ erdi, yatarken durdu ol,
Sıçrayıp hançerle şahı urdu ol.
Ol arad(a) ol demde sultân-ı said
Gaazi idi, mutlaka oldu şehid.

(Ahmedî, *Tevârih-i Mülûk-i
Âl-i Osman*)

S ö z c ü k l e r : *Server*: başbuğ, başkan. *Gebir*: gâvur. *Lik*: lâkin. *Nihan*: gizli. *Kazâ*: ahınyazısı. *Ol*: o. *Dem*: zaman. *Sultân-ı saîd*: kutlu sultan.

3

Aşağıdaki parçalarda, dilin sadeleştirilmesinde tutulacak yol anlatılmaktadır.

a

DİL TÜRKÇÜLÜĞÜNÜN İLKELERİ

1. Ulusal dilimizi meydana getirmek için Osmanlı dilini hiç yokmuş gibi bir yana atarak, halk edebiyatına temel olan Türk dilini olduğu gibi kabul edip İstanbul halkının ve özellikle İstanbul hanımlarının konuştukları gibi yazmak.

2. Halk dilinde Türkçe müterâdifi (eşanlamlısı) bulunan Arapça ve Farsça sözcükleri atmak.

3. Halk diline geçip söyleyiş bakımından ya da anlam bakımından “galat” (yanlış) adını alan Arapça ve Acemce sözcüklerin bozulmuş biçimlerini Türkçe saymak ve imlâlarını da yeni söyleyişlerine uydurmak.

4. Yerlerine yeni sözcükler geçtiği için taşıl haline gelen eski Türkçe sözcükleri diriltmeye çalışmamak.

5. Türk halkının bildiği ve kullandığı her sözcük Türkçe’dir. Halk için alışılmış olan ve yapma olmayan her sözcük ulusaldır. Bir ulusun dili, kendisinin cansız köklerinden değil, canlı kullanışlarından bileşen bir varlıktır.

6. Yeni terimler aranacağı zaman ilkin halk dilindeki sözcükler arasında aramak; bulunmazsa, Türkçe’nin kurala uygun edatlarıyla ve kurala uygun tamlama ve çekim yöntemleriyle yeni sözcükler yaratmak.

(Ziya Gökalp, *Türkçülüğün Esasları*, 1923)

b

LİSAN

Güzel dil Türkçe bize,
Başka dil gece bize,
İstanbul konuşması
En saf, en ince bize.

Uydurma söz yapmayız,
Yapma yola sapmayız,
Türkçeleşmiş Türkçedir,
Eski köke tapmayız.

Açık sözle kalmalı,
Fikre ışık salmalı

Müteârif sözlerden
Türkçesini almalı.

Yeni sözler gerekse
Bunda da uy herkese
Halkın söz yaratmada
Yollarını benimse.

Yap yaşayan Türkçe’den,
Türkçeyi incitmeden,
İstanbul’un Türkçesi
Zevkini olsun yeden.

(Ziya Gökalp, *Yeni Hayat*, 1918)

EV SEVGİSİ

Küçük, büyük, ailelerin bir baba yurdu vardı. Dar, kaldırım bozuk bir sokağa bakan, yağmurlar ve fırtınalarla dış görünüşü kararmış bir evde gözlerimizi dünyaya açardık. Bu evin küçük büyük, herhalde bir bahçesi olurdu. Bu bahçenin her yeri kendi ellerimizle işlenirdi. Annemiz, babamız, bize bazı ihtiyar kayısı ağaçları göstererek bunları büyükbabamızın, aşısını bilmem nerden alarak yetiştirdiğini; çocukluklarında onun altında oynadıklarını anlatırlardı.

Evin içinde evle birlikte yaşırdık. Ufak tefek tamirlerini babamızın kendi eliyle yaptığını görür; o, merdivenin üzerine çıkarak bir yere bir çivi çakarken, düşmesin diye merdiveni biz tutardık.

Bu ağaçlar, tahtalar, çiviler, kiremitler cansız birer madde değildiler. Bizimle birlikte yaşıyorlar; bize geçmişten, büyükan-

nelerimizden, büyükbabalarımızdan haber getiriyorlardı. Biz onların içinde geçmiş ile birleşiyor, onlarla geçmişe kök salıyorduk.

Evimizin içinde odaların her birinin ayrı, sevinçli ya da acıklı, tarihleri vardı: İşte şu sofada büyükbabamız ölmüştü; şu odada annemizin gelinliğinde başından para serpilmişti... Evimiz, ailemiz ve biz hep bir vücut idik.

Bu ev sevgisi maddî bir avuç toprak, bir yığın tahta ve sıva sevgisi değildi. Biz, evimiz kavramı içinde ailemizi, çevremizi, atalarımızı severdik. Bu sevgi ruhumuz için bir dinginlik ve ferahlık, bir inanç ve irade kaynağı olurdu.

(Hüseyin Cahit Yalçın, *Yedi Gün*, c. V, 1935, no. 119)

EVİM

Dedemden yadigâr olan bu evi
Kışın fırtınası, yazın alevi
Daha ben doğmadan ihtiyarlatmış.

Fikrim bir hülyaya bazan dalar da,
Düşünür, derim ki: "Bu odalarda
Kimbilir kaç kişi oturmuş, yatmış."

Şimdi bir ben varım, bir de annem var,
Benim ömrüm onun, onunki benim.
Zaten ondan başka dünyada nem var?

Senelerden beri, akşam oldu mu,
Donuk gözleriyle ıssız yolumu
Ondan başka yok ki bir bekleyenim.

(Yusuf Ziya Ortaç, *Yanardağ*, 1928)

KALDIRIMLAR

Sokaktayım, kimsesiz bir sokak ortasında,
Yürüyorum, arkama bakmadan yürüyorum
Yolumun karanlığa karışan noktasında
Sanki beni bekleyen bir hayal görüyorum.

Kara gökler kül rengi bulutlarla kapanık,
Evlerin bacasını kolluyor yıldırımlar.
Bu gece yarısında iki kişi uyanık:
Biri benim, biri de uzayan kaldırımlar.

İçimde damla damla bir korku birikiyor,
Sanıyorum her sokak başını kesmiş devler.
Simsiyah camlarını üzerime dikeyor.
Gözleri çıkarılmış bir âma gibi evler.

Kaldırımlar, ıztırap çekenlerin annesi,
Kaldırımlar, içimde yaşamış bir insandır,
Kaldırımlar, duyulur ses kesilince sesi,
Kaldırımlar, içimde uzayan bir lisandır.

Bana düşmez can vermek yumuşak bir kucakta.
Ben bu kaldırımların istediği çocuğum.
Aman sabah olmasın bu karanlık sokakta,
Bu karanlık sokakta bitmesin yolculuğum.

Ben gideyim yol gitsin, ben gideyim yol gitsin
İki yanımdan aksın bir sel gibi fenerler
Tak... tak... ayak sesimi aç köpekler işitsin,
Yolumun tâkı olsun zulmetten taş kemerler

Ne ışıktâ gezeyim, ne göze görüneyim.
Gündüzler size kalsın, verin karanlıkları.
Islak bir yorgan gibi iyice bürüneyim,
Örtün, üstüme örtün serin karanlıkları.

Uzanıverse gövdem taşlara boydan boya,
Alsa bu soğuk taşlar alnımdaki ateşi.
Dalıp sokaklar kadar esrarlı bir uykuya
Ölse kaldırımların karasevdaı eşi.

(Necip Fazıl Kısakürek, *Kaldırımlar*, 1928)

KALDIRIM ÇOCUKLARI

Şapkamın kenarını gözlerimin üstüne indirdim, pardösümün geniş eteklerini bir harmaniye gibi vücuduma sımsıkı dola-
dım, ellerimi divan durur gibi önümde ka-
vuşturdum, kendi kendime sarıldım ve yü-
rüdüm.

Geceyarısından sonra üçüncü saat.

Beyoğlu kaldırımlarındaydım. Ağır
ağır yürüyordum. Caddenin kenar çizgile-
ri bir makas ağzı gibi açılarak bana doğru
geliyorlar. Ara sıra sendeliyorum. Bir tes-
pihin taneleri gibi havaya dizili ışıklar,
ben sendeledikçe, sallanıyorlar. (...)

Ben, geceyarısı kaldırımların hürriye-
tine, kimsesizliğine vurgunum. Ben de
kimsesiz ve hürüm, ben de kaldırım çocu-
ğuyum.

Hey!.. Bütün hayatım onların üstünde
geçti, bütün hulyalarını onların üstünde
kurdum; o hulyalar ki, hiçbirisi olmadı; fa-
kat ben severim onları, kaldırımları.

Onların üstünde evimde gibiyim. Ge-
lip geçen bütün insanlar misafirimdirler,
sanki bahçemde geziyorlar. Bütün dü-
kânlar ve binalar kendi malım. Ve onları
veriyorum, isteyenlere, hırsızlara ve mal
düşkünlerine. Bana yalnız kaldırımları bı-
raksınlar yetişir.

Geceyarısından sonra yoldaşlarım pek
kibar şeyler değillerdir; arabacılar, şoför-
ler, sefiller ve köpekler. (...)

Geceyarısı kaldırımların üstünde esen
hürriyetin rüzgârıdır.

Ah, biz, o rüzgârı severiz; binbir ihti-

yaçlarla yüzleri yanan kaldırım çocukları,
o rüzgârla hırslarımızı soğuturuz.

Hey!.. Kaldırımların üstünde ne güzel
bağırılır ve şarkı söylenir; kaldırımların
üstünde ne güzel yıldızlara bakılır; arka-
daşlarla ne coşkun kahkahalar fırlatılır ve
yalnızken, ve ağır ağır yürürken, için için
ne güzel ağlanır!

Yağmurlu havalarda kaldırımlar ne
güzeldirler, rugan gibi parlarlar. Orada
gölgemizi görürüz, ruhumuzu sürükleyen
iskeletimizin gölgesi. (...)

Kaldırımlarda ayaklar boş ve baş do-
ludur. Baş... Ah... Başımız... Biz kaldırım
çocuklarının başı... Orada nağmeler ve
mısralar, hayaller ve resimler, hatıralar ve
ümitler doludur. (...)

Bir bardak çay, haydi, yarına kuvvetli
çıkma için bir bardak çay.

Yarın gece gene buradayız, bu kaldı-
rımrlarda.

Ve sabahlara kadar...

Ve gene şapkamın kenarını gözlerimin
üstüne indirerek, pardösümün geniş etek-
lerini bir harmaniye gibi vücuduma sımsı-
kı dolayarak, kendi kendime sarılarak.

Yarın gece.

Ve her gece.

Buradayım, buradayız; ben, sen, o,
biz, bütün kaldırım çocukları.

Allahaismarladık! Yarın gece!

(Peyami Safa, *Bir Tereddüdün Roma-
nu*, 1933)

TUHFE-İ VEHBİ

Tuhfe-i Vehbi, Farsça'dan Türkçe'ye manzum bir sözlüktür. (Türkiye Türkçesinde
XV. yüzyıldan bu yana, bu yolda manzum sözlükler hazırlanmıştır. Bunların hepsi aruz
ölçeği ile yazılmıştır. Aruz ölçeği üzerinde ileride bilgi verilecektir).

Âsman “gök”tür, “güneş” *hurşid ü mihr ü âftâb*,
“Yıldız” *ahter*, *mâh* ‘ay’, “aydınlığı”dır *mâhtâb*.
Zindegânî “dirlik” oldu, *zindegî* “sağlık” demek,
“Can” *revân ü merk* “ölüm”dür, *mürd* “ölmüş”, *zinde* “sağ”

Ölçek: *Fâilâtün fâilâtün fâilâtün fâilün*

- . - - - . - - - . - - - . -

“Sarılıp koçma” *der-âğuş* demek,
Ber denir “göğs”e, “kucak”tır *âğuş*.

Ölçek: *Fâilâtün feilâtün feilün (fa'lün)*

- . - - - . - - - . - - - . -

(Sünbül-zâde Vehbi, *Tuhfe-i Vehbi* [Yazılışı: 1197/1783],
Taşbasması, İzmir 1295/1878)

b

OSMANLICA-TÜRKÇE SÖZLÜK

Yukarıdaki parçada geçen Farsça sözcükler, nesirle yazılmış bir Osmanlıca-Türkçe sözlükte şöyle anlatılmıştır (sözcükler alfabe sırasına göre sıralanmıştır).

ahter: 1. yıldız; (mec.) talih, baht.

âğuş: 1. iki kolun açılmış çevresi, kucak;

2. (mec.) sığınılacak yer.

âsman: âsuman, gök.

ber: göğüs

der-âğuş: kucaklama, sarma.

hurşid: güneş.

mâh: 1. (gök cismi) ay; 2. yılın on ikide bir bölümü; 3. (mec.) güzel genç veya kız.

mâhtâb: ay ışığı.

merk: ölüm.

mihr: 1. güneş; 2. sevgi, dostluk.

mürd: ölmüş, gebermiş.

zinde: 1. diri, canlı; 2. dinç, sağ, sağlam.

zindegânî: 1. dirilik, hayat; 2. yaşayış, geçim.

zindegî: dirilik, canlılık.

(Mustafa Nihat Özön, *Osmanlıca-Türkçe Sözlük*, 1971)

7

a

MİFTÂH-I LİSAN

Miftâh-ı Lisan, Fransızca’dan Türkçe’ye manzum bir sözlüktür. (Tanzimat döneminde Osmanlı İmparatorluğu Batı uygarlığına yönelince, Batı dillerini öğrenmek isteyenlere kolaylık sağlamak üzere, Fransızca’dan Türkçe’ye manzum bir sözlük hazırlanmıştı. Bu sözlük de aruz ölçegi ile yazılmıştır).

“Allah” Diyo, “gökler” siyö, “yer” ter, komanse “ibtidâ”,
Dieu cieur terre commence

“dâim” tujur, “bakî” eternel, enfini “bî-intihâ”.
tousjour éternel infini

“Öğle” midî, “gece yarısı” minüi, “akşam” suvar,
midi minuit soir

Jur “gün”, “yıl” an, “hafta” sömen, “yarın” dömen, “ay”dır muva.
Jour an semaine demain moi

Ölçek: Müstef’ilün müstef’ilün müstef’ilün müstef’ilün
- - . - - - . - - - . - - - . -

Er, zenan “kendüye süs vermek için
Kullanıp yaptığı şeyler” tuvalet.
toilette

“Kız-oğlan” madmuvazel, “kız”dır fîl,
mademoiselle fille

“İşvebazlık edici zenne” kokeş.
coquette

Ölçek: Fâilâtün failâtün fa’lün (feilün)
- . - - - . - - - - . . -

“Benim” mon, “senin” ton, “onun” son, tü “sen”
mon ton son tu

Muva “ben”, tuva “sen” lûi “o”, jö “ben”.
Moi toi lui je

Ölçek: Feülün feülün feülün feül

(Tahir Ömer-zâde Yusuf Halis, *Miftâh-ı Lisun*, Taşbasması, İst. 1266/1850)

FRANSIZCA-TÜRKÇE SÖZLÜK

Yukarıdaki parçada geçen Fransızca sözcükler, nesirle yazılmış bir Fransızca-Türkçe sözlükte şöyle anlatılmıştır (Sözcükler alfabe sırasına göre sıralanmıştır):

an: yıl.

cieux: “ciel” kelimesinin çoğulu. (*ciel*: gök, gökyüzü.)

coquette: güzel görünmeye özenen, kendini beğendirmeye çalışan.

demain: yarın.

Dieu: Tanrı, Allah. (Paganizmdeki tanrılardan bahsedilirken küçük *d* ile yazılır.)

éternel: 1. başı sonu olmayan; 2. sonsuz; 3. tükenmez, sonsuz, 4. Tanrı.

fille: 1. kız evlât, 2. kız; 3. hizmetçi.

infini: 1. sonsuz, 2. uçsuz bucaksız; 3. sonsuzluk.

je: tekil birinci şahsı göstermek üzere fillere özne olarak getirilir, ben.

jour: 1. gün; 2. gün ışığı; 3. gündüz.

lui: 1. o; 2. ona, kendisine.

mademoiselle: hanım kız, küçük bayan.

midi: öğle.

minui: geceyarısı.

moi: ben, beni, bana.

mois: 1. ay; 2. aylık (para).

mon: benim.

semaine: 1. hafta; 2. haftalık (ücret); 3. bir haftalık iş; 4. haftalık cep harçlığı,

soir: akşam.

son: onun.

terre: 1. yer, yer yuvarlağı; 2. mülk; 3. yer, toprak; 4. kara.

toi: sen, seni, sana.

toilette: 1. tuvalet; 2. tuvalet masası; 3. kadın giyim kuşam eşyası.

ton: senin.

toujour: 1. her zaman, hep; 2. bir düzye.

tu: tekil ikinci şahsı göstermek üzere fillere özne olarak getirilir, sen.

(Mehmet Ali Ağakay,
Fransızca-Türkçe Sözlük, 1971)

YARDIMCI OKUMA PARÇALARI

1

ŞİİR ÜZERİNE

(...)

Konulara gelince... Aragon açıkça söylüyor: “Şiire özgü konu yoktur.” Bunu yalnız o söylemiyor. Robert Prost’un en güzel şiirlerinden biri, elma yedikten sonra geviş getiren bir ineği anlatır. Cendrars, Supervielle, Whitman, Eluard da şiirlerinde, pekâlâ, fabrikalardan, buğdaydan, liman doklarından, music-hall kızlarından, Remington yazı makinelerinden söz etmişlerdir. Baudelaire de *Leş* şiirinde aynı düşün-

cededir. Güzel! Demek ki şiire özgü konu yok. Sözcükler için de aynı şey. Şiir, bazı sözcükleri seçip bazı sözcükleri kullanmak da değildir.

Biri, kültürü, “öğrendiğimizi unuttuktan sonra bizde kalan şeydir” diye tanımlamış. Sözelimi, bir roman ya da denemenin kuvveti, içindeki hikâyeler, düşünceler unutulduktan sonra bizde kalan şeyle ölçülür. Ama şiir, duyguların, hayallerin, düşüncelerin, sözcüklerin, ölçeklerin, ayakla-

rın öyle çözülmez bir bileşimidir ki, olduğu gibi belleğimizde kalır. (...) Şurasını inkâr etmemek gerek: Elektriği, sudan çok, bakır iletir; nesirle nazım için de öyledir. Öl-

çekle ayak, nazım kuralları ve yöntemleri, nesirden daha çok şiir iletkenidirler.

(Claude Roy, çev. S. Eyuboğlu
Tercüme, c. VI, 1946, no. 34-36)

2

ŞİİR ÜZERİNE

Doğada, büyük bir mutluluk ya da heyecan doruğuna cıkıldığı zaman, düşünceleri ve duyguları ahenkli bir coşkunluğa yönelten bir raks düzeni vardır. Bütün insanlar bu düzene bağlıdır. Bir kaşığı masanın üzerine makamla vurmaya başladığı çağdan bu yana her çocuk ozandır. İsteddiği yalnız gürültü etmek değil, birtakım düzenli sesler de çıkarmaktır. (...) Salıncaklardan, tekerlekleri düzenli sesler çıkaran trenlerden hoşlanması da hep o ahenk isteğinden ileri gelir. Hattâ, belki de, ilk ozan, çocukları trene “çuf-çuf”, köpeklerle “hav-hav” demeye yönelten taklitli seslerle işe başlamıştı. Çocuk, bir sesin ancak ayak (kafiye) olabilecek biçimde tekrar edildiği zaman anlam kazandığına inanır ve kendiliğinden, sözgelimi kediye “pisi-pisi”, çemberi “tin-tin” diye adlandırır. İnsanın çocukluğunda ilk olarak zevk aldığı edebiyat parçasının ne olduğunu hatırlaması çoğu zaman olanaksızdır. Fakat bence bu parça hemen her zaman manzumdur. Hayalimiz ilk adımlarını nazım dünyasında atar; nitekim çocukken dinlediğimiz masallar arasında manzum olanlar bizi daha çok etkilemiştir.

(...) Şiir, insanların tabiatında vardır. Nitekim, ayağın (kafiyenin) başlangıcını, çocuğun da duyduğu sesleri tekrar etmesinde aradığımız kadar, öğrencilerin ve büyüklerin her şeyi kolayca akılda tutmak için ayağa başvurmalarında da arayabiliriz. İnsanların ayağa başvurması, sırf güzelliğinden değil, aynı zamanda yararlı da olduğundan ötürüdür.

(...) Kolayca hatırdan tutulması niteliği, edebiyatın bellibaşlı niteliklerinden biridir. Bir yazarın değerini, yazdığı hatırlanmaya layık satırlardan anlarız. Şüphesiz, bir yazar bundan daha çoğunu yapmalıdır, ama arada bu sınavı da geçirmesi gerekir. Bel-

lek, ayak olsun, ölçek olsun, seci olsun, belli kalıplar istiyor.

(...) Tolstoy gibi ölçek ve ayak düşmanı olsak da, nazımla söylenmiş olan her şeyin nesirle daha iyi anlatılabileceğini iddia etsek bile, yine de kabul etmek zorundayız ki, birçok şeyler nazımla söylenince daha çok yaşar. Büyük hikâyeciler de, büyük zekâlar gibi, farkında olarak ya da olmaya- rak, bu sürekliliği aramışlar, nazma başvurmuşlardır. Bu eğilim sonucunda Homeros insan serüvenlerini anlatırken, bizi hiçbir nesrin çıkaramayacağı yüksekliklere ulaştırmayı başarmıştır.

(...) Bununla birlikte, şiirin bellek bakımından savunulması işi, kitap, hele basımevi ortaya çıktıktan sonra önemini kaybetmiştir. Homeros'un, çağdaşlarının belleklerine yerleştirmeye çalıştığı birçok şeyler bugün kitap raflarına yerleştiriliyor. Artık başvurulacak tek kaynağımız belleğimiz değildir. Bu yüzden, tarım, tanrıbilim ya da tarih gibi bilimlerin öğreticileri, son yüzyıllar içinde, söyleyecekleri şeyleri şiirle anlatma gerekmesini duymamışlardır. Zamanımızda herhangi bir bilgi'nin, düşüncenin ya da fıkranın ölçekle anlatılması hoşumuza gitmeyeceği gibi, çiftçilik ya da bitkibilim üzerine yazılan bir makalenin manzum oluşu da alayla karşılaşılır. Gerçi zekâ, nazım alanında, şiir ateşinden yoksunken de başarı gösterebiliyor; lâkin genel olarak bugünün şiir meraklısının, vakaları anlatırken ayak düşüren adamdan çok, mest olmuş bir halde kaşıklı masanın üzerine vuran çocuğun torunlarından olduğunu ileri sürebiliriz.

(Robert Lynd, çev. B. Ecevit-T. Yalman, *Tercüme*, c. VI, 1946, no. 34-36).

“Nazım” ile “Şiir” Arasındaki Ayrım

Sanat değeri taşıyan manzum eserlere “şiir” denir; her şiir nazımdır, fakat her nazım şiir değildir. Ünlü ozanlardan seçilen ve aynı sözcükler kullanılarak aşağıyukarı aynı konularda yazılmış olan örnekler bunu yeterince aydınlatmaktadır:

1) Aşağıdaki parçalarda sular, dökülen yapraklar, nesnelerin (yaylaların, yaprakların, suların) sararması, ağlamak, vb. anlatılmıştır:

Yürüyordum: ağhyordu ırmaklar,
Yürüyordum: düşüyordu yapraklar,
Yürüyordum: sararmıştı yaylalar,
Yürüyordum: ekilmişti tarlalar.

(Mehmet Emin Yurdakul, *Anadolu*)

Ağır ağır çıkacaksın bu merdivenlerden,
Eteklerinde güneş rengi bir yığın yaprak
Ve bir zaman bakacaksın semâya ağlayarak.

Sular sarardı... yüzün perde perde solmakta,
Kızıl havâları seyret ki akşam olmakta.

(Ahmet Haşim, *Merdiven*)

2) Aşağıdaki parçalarda, mezar dışındaki canlı doğa (güneş, gök, çiçek, dal kuş) ile mezar içinin karanlığı karşılaştırılmış ve kişinin mezardaki yalnızlığı anlatılmıştır:

Güneş güler, kuşlar uçar havada,
Uyanırlar nazlı nazlı çiçekler;
Yalnız mısın o karanlık yuvada?
Yok mu seni bir kayırır, bir bekler?

(Recai-zâde Mahmut Ekrem, *Ah Nijat*)

Öldük, ölümden bir şeyler umarak.
Bir büyük boşlukta bozuldu büyü.
Nasıl hatırlamazsın o türküyü?
Gök parçası, dal demeti, kuş tüyü...
Alıştığımız bir şeydi yaşamak.

Şimdi o dünyadan hiçbir haber yok;
Yok bizi arayan, soran kimsemiz.
Öylesine karanlık ki gecemiz,
Ha olmuş, ha olmamış penceremiz.
Akar suda aksimizden eser yok.

(Cahit Sıtkı Tarancı, *Ölümden Sonra*)

Recai-zâde'nin mezar içini anlatan dizelerini bir de Yunus Emre'nin aynı konuda yazılmış şu parçasıyla karşılaştırınız:

Ne kapı vardır giresi,
Ne yemek vardır yiyesi,
Ne ılık vardır göresi,
Dün olmuştur gündüzleri.
(Yunus Emre)

S ö z c ü k l e r : *Dün*: tün, gece.

Bütün bu örnekler nazımla yazıldıkları ve aşağı yukarı aynı konuyu ele aldıkları halde, her iki karşılaştırmada da birinci parçalar, anlatım bakımından başarılı değildir; bunlar, şiir düzeyine yükselememiş nazımlardır.

YARDIMCI OKUMA PARÇALARI

1

ŞİİR ÜZERİNE BAZI DÜŞÜNCELER

...Ozan ne bir gerçek habercisi, ne bir belâgatlı insan, ne de bir yasa koyucudur. Ozanın dili “nesir” gibi anlaşılacak için değil, fakat duyulmak üzere vücut bulmuş, musiki ile söz arasında, sözden çok musikiye yakın, ortalama bir dildir. Nesirde üslûbun oluşması için zorunlu olan öğelerin hiçbiri şiir için söz konusu olamaz. Şiir ile nesir, bu bakımdan, birbiriyle bağlılık ve ilişkisi olmayan, ayrı düzenlere bağlı, ayrı alanlarda, ayrı boyutlar ve biçimler üzerine yükselen ayrı iki yapıdır... Denebilir ki, şiir, nesre çevrilemeyen nazımdır.

... Şiirde her şeyden önce önemli olan şey, sözcüğün anlamı değil, cümledeki söyleniş değeridir. Ozanın amacı, her sözcük-

gün cümledeki yerini, öbür sözcüklerle değme ve çarpışmalardan doğacak tatlı, gizli, uçarı ya da sert sese göre saptamak ve türlü türlü sözcük ahenklerini, dizenin genel gidişine uydurarak, dalgali ve akıcı, karanlık ya da aydınlık, ağır ya da hızlı duygulara, sözcüklerin anlamı üstüne, dizenin musiki dalgalanmalarından, sınırsız ve etkili bir anlatım bulmaktır.

Sözcük değişimleri ve ahenk kaygıları arasında anlam karanlıklaşırsa, ruh, ahengin tadıyla onun yerini doldurur. Zaten “anlam”, ahengin telkinlerinden başka nedir? Şiirde, konu, ozan için ancak şakımaya ve hayale dalmaya bir bahanedir. (...)

(Ahmet Haşim, *Piyale*, 1928)

2

ŞİİR

a

... Şiirin nesirle de olabileceğini sananlar aymazlık içindedirler. Şiir ancak ölçkle

ve ayakla oluşur. Şiir musikinin kızkardeşi-
dir, âletsiz söylenemez. (...) Olağanüstü güzel bir nesri olan Victor Hugo, nesre “fukara şiiri” derdi. Şüphesiz Hugo’nun bu sözü

de böylesine birçok sözleri gibi aşırıdır; biraz kendi zararına olarak da söylenmiş; yalnız, nesri şiirden tam olarak ayırma bakımından doğrudur.

(Yahya Kemal Beyath, “Kafiye”,
Edebiyata Dair, 1971)

b

... Şiir, nesirden bambaşka bir kimliktir. Musikiden başka türlü bir musiki-
dir, diyeceğim. Şiirde “nefes” ve “ses” iki temel öğedir. Dizenin ayakları yerden kopmazsa ve uçmazsa, ya da ister en hafif perdeden olsun, ister İsrail’in sürü (borusu) kadar gür olsun, kulağı bir ses gibi dolurmazsa halis şiir değildir.

... Şiir duygusunu dil haline getirinceye kadar yoğurmak, onu çok toplu bir madde haline sokmak, o kadar ki, dize güya duygunun ta kendisi imiş gibi okuyucuda içten bir sanı uyandırmak. İşte bunu özlüyorum.

(Yahya Kemal Beyath, *Yedigün*, c. V.
1935, no. 122)

c

Aruzda, ozanın kendi ahenginden başka bir mihanikî ahenk de vardır. Bu mihanikî ahenk, ahenk denmeye değer mi? Bu, ahenk değil, vezindir.

Bence ahenk veznin sustuğu yerde başlar.

(Yahya Kemal Beyath,
“Vezirler”, *Edebiyata Dair*, 1971)

3

ŞİİR

Şiir, sözcüklerle güzel biçimler kurmak sanatıdır, başka bir şey değildir. Ama sözcük nedir? Bir anlamı, bir çağrışımı, bir gölgesi, hattâ bir rengi ve tadı olan nesnedir. Sözcük, insanoğlundan haber verir. Sözcük boş bir kalıp değil ki. Ozanın duyguları, düşünceleri, hayalleri, dünya görüşü, felsefesi, kişiliği, her şeyi şiirde belli olur. Şu var ki, sözcükleri tanımak, sevmek, okşamasını bilmek gerek. Hangi sözcük hangi sözcükle yan yana geldiğinde nasıl bir ışık ortaya çıkar? Bunu bilmek gerek. Malların’nin “şiir,

sözcükler dinidir” demesi bundandır. Şiir, böylece hüner ve marifet işi oluyor. Öyledir de. Ata binmek, ok atmak, elbise dikmek, kundura yapmak hatta boyamak ne ise, şiir de odur; yani ustalık ve uzmanlık işi. En zengin malzeme, kötü bir ozanın elinde berbat olup gider, tıpkı çok iyi bir İngiliz kumasının kötü bir terzi elinde çarçur olup gitmesi gibi. Sanat, terzilikte olduğu gibi, makas sorunudur. Makasdar olmak gerek.

(Cahit Sıtkı Tarancı)

4

ŞİİR

... Hepimiz biliyoruz ki, nesri de, şiiri de sözcüklerle yazarız. Sözcükler her ikisinin de öğeleridir. O halde nasıl oluyor da, insanların birbiriyle anlaşmasını sağlayan gündelik sözcükler, bazı dizelerde bu özelliği kaybederek büyüleniyor, bizi şiirin saf iklimine götürüyor?

Şiir havasının her şeyden önce, sözcüklerin seslerinden doğduğunu kabul et-

meye olanak yoktur. Yalnız şu var ki, nesri içinde yer alan sözcüklerin sesleri, şiiri kuran sözcüklerin sesleri değildir. Sözcüklerin, konuşurken, yazarken duyulan sesleri, şiir olan dizelerin yapısında, sırrı bilinmeyen bir düzen içinde kaynaştıkları zaman, başkalaşırlar, bir özellik kazanırlar. İşte bu özel ses, bizi şiir dünyasına çağırır sestir.

Fransız ozanlarından Mallarmé, anlamdan kurtulmuş, yalnız ses olmuş bir şiir kuruntusundaydı. Bu uğurda ömrünü tüketti. Ama onun en güzel şiirleri, anlama yüz çevirmemiş olanlar arasındadır. Zaten ses, şiirliğini kaybetmeden anlama yüz çeviremez de.

... Bu bakımdan, hiçbir anlam taşımayan sözcüklerle şiir yazmaya kalkışan Lettrisme (Letrizm) tarafçıları daha başlangıçta şiiri yok etmekle işe koyulmuşlardır. (...) Şiir, ne tek başına anlamdan, ne de tek başına söyleyişten doğmaktadır. Zaten ikisini birbirinden ayırt etmek de olası değildir. Çünkü şiirde, dizeler içinde yerlerini alan sözcüklerin yarattığı sestten ayrı bir anlam yoktur. Bir şiirin sesi ve anlamı, bedenle ruh gibidir, o kadar kaynaşmışlardır. Böyle olunca, saf ve gerçek şiirlerde söylenilen ancak bir türlü söylenir; yani söylenmiş olduğu gibi söylenir. Oysa buna karşılık, bir düşüncüyü nesir diliyle türlü biçimlerde söyleyebiliriz. Canınız kahve mi istiyor, bunu türlü türlü söyleyebilirsiniz, anlam birdir. Şiire gelince, iş değişir. Şiir olan bir dizede sözcüklerin yerlerini değiştirdiniz mi, şiirden iz bile kalmaz. Fuzuli'nin:

Gözüm, cânım, efendim, sevdiğim, devletli sultânım
dizesini okurken, ozan gibi, içimizin derin bir sevgi, büyük bir saygı ile titrediğini duyarız. İşte şiir, bu titreyiştir. Şimdi sözcüklerin yerlerini değiştirerek şöyle okuyunuz:

Efendim, sevdiğim, devletli sultânım, gözüm, cânım

Vezin bozulmamış, ama, şiir yok olup gitmiştir? Çünkü yerleri değişmekle, bir-biriyle uyuşan sözcükler ayrı düşmüş, şiir akımı kesilmiştir. Böylece, içi titreten şiir *chock* (şok)u kalmamıştır.

Bu gerçeği, bir nesri türlü şekillerle hatırlayıp tekrar edebildiğimiz halde, bir şiiri ancak yazılmış olduğu biçimde hatırlamamız da gösterir. Durum bu olunca, yani söyleyiş değişir değişmez, şiirden bir eser kalmazsa, yabancı bir dilde yazılmış bir şiiri başka bir dile çevirmek olanağı var mıdır? Daha geçenlerde Fransız Akademisi üyeliğine seçilen Jean Cocteau: "Bir şiir hiçbir dile çevrilemez, yazılmış olduğu dile bile" diyerek bu olanaksızlığa dokunmuştu. (...)

(Suut Kemal Yetkin,
"Bir Şiir Başka Bir Dile Çevrilebilir mi?"
Günlerin Götürdüğü, 1965)

Nazmın Öğeleri

Nazmın üç ögesi vardır: 1. *Ölçek* (vezin), 2. *Ayak* (kafiye), 3. *Nazım biçimi*.

AYRIM I

ÖLÇEK

Ölçek (vezin), hecelerin sayılarının ya da uzunluk ve kısalıklarının düzenli biçimde sıralanması temeline dayanan ve nazımda ahenk aracı olarak kullanılan "söz ölçüsü"dür.

Bir dilin ölçek sistemi, o dilin yapısına uygun olur. Uzun ve kısa heceleri bir-biri ardınca değişen (yani beş altı tane uzun ya da kısa hecesi art arda gelmeyen) bir dilden ancak hecelerin uzunluk ve kısalığına dayanan bir ölçek doğar; uzun ve kısa heceleri bir-biri ardınca değişmeyen (yani beş altı tane kısa ya da uzun hecesi art arda gelebilen: *Gelibolu'yu göremedi; İstanbul'dan dün geldik*, vb.) bir dilden de hecelerin sayısına dayanan bir ölçek doğar. ("Hece" için bk. Yardımcı Bilgiler: Hece)

YARDIMCI BİLGİLER

HECE

Hece, ağzın bir hareketiyle, bir çırpıda çıkan sestir.

Türkçe'de iki türlü hece vardır: a. *Açık hece*, b. *Kapalı hece*.

a. **AÇIK HECE**: Sonu sesli harfle biten hecedir: *A na do lu, Ge li bo lu* sözcüklerindeki bütün heceler açık hecelerdir.

b. **KAPALI HECE**: Sonu sessiz harfle biten hecedir: *İs tan bul, Er zin can* sözcüklerindeki bütün heceler kapalı hecedir.

Heceler, seslerinin musiki değeri bakımından da ikiye ayrılır: a. *Kısa hece*, b. *Uzun hece*.

a. **KISA HECE**: Türk dilindeki açık heceler kısa hecedir.

b. **UZUN HECE**: Kapalı heceler uzun hecedir.

Kısa heceler bir nokta (.), uzun heceler bir çizgi (—) ile gösterilir. Yukarıdaki sözcüklerin hecelerini, musiki değerleri bakımından, nokta ve çizgi ile gösterelim:

A na do lu, Ge li bo lu

.

İs tan bul, Er zin can

.

AÇIK OLDUĞU HALDE UZUN SAYILAN HECELER: Arap ve Fars dillerinden gelen sözcüklerde bazı açık heceler uzun hecedir; çünkü, bunların sesleri, Türkçe sözcüklerdeki açık hecelerinkinden daha uzundur:

Arapça ve Farsça : *Hâlâ, Tûbâ, Fânî*
Türkçe : *Hala, Duba, Hani*

Bu sözcüklerin hecelerinin ses değerlerini nokta ve çizgi ile gösterelim:

Hâ lâ, Tû bâ, Fâ nî

.

Ha la, Du ba, Ha nî

.

Yunan, Latin, İngiliz, Alman, Arap, Fars, vb. dillerinin ölçekleri hecelerin uzunluk ve kısalığına dayanan ölçeklerdir. Fransız, Türk, vb. dillerinin ölçekleri ise, hecelerin sayısına dayanan ölçeklerdir.

İki ayrı ozandan seçilen şu iki parçayı, hecelerin sayısı ve değerleri bakımından inceleyelim:

*Dinle solgun bahçenin kalbe anlattığını
Ağacın yaprak yaprak, havuzun damla damla.*

(Ziya Osman Saba, *Bu vakitsiz giden yaz*)

*Mâzi köyünde, hâtıralar gölgesinde kal,
Yaklaştığın tabiatı günlerce seyre dal.*

(Yahya Kemal Beyatlı, *Geçiş*)

a) Bu parçaların her ikisinde de satırların hecelerini sayalım:

Din le sol gun bah çe nin kal be an lat tı ğı nı
1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 11 12 13 14

A ğa cın yap rak yap rak ha vu zun dam la dam la
1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 11 12 13 14

İKİ HECE DEĞERİNDE SAYILAN KAPALI HECELER: a. Arap ve Fars dillerinde bazı kapalı hecelerin sesli harfleri “uzun sesli” oldukları için, bu hecelerin sesleri Türkçe sözcüklerdeki kapalı hecelerin seslerinden daha uzundur:

Arapça ve Farsça: *Yâr, Dûr, Sim*
Türkçe : *Yar, Dur, Kim*

Arapça ve Farsça sözcüklerin bu yoldaki heceleri, aruz ölçüğünde iki hece (bir uzun, bir kısa) değerinde sayılır. Yukarıdaki sözcüklerin hecelerinin ses değerlerini nokta ve çizgi ile gösterelim:

Yâr, Dûr, Sim
- . - . - .

Yar, Dur, Kim
- - -

Aruz ölçüğünde iki hece değerinde sayılan bu yoldaki heceler, hece ölçüğünde bir hece sayılır.

b. Arapça ve Farsça sözcüklerde sonu iki sessiz harfle biten heceler de, aruz ölçüğünde iki hece (bir uzun bir kısa) değerinde sayılır:

Arapça ve Farsça:
Aşk, Derd, Renk, Dost.
- . - . - . - .

Gerek yabancı, gerek Türkçe sözcüklerin bu yoldaki heceleri, hece ölçüğünde bir hece sayılır:

Arapça ve Farsça:
Aşk, Derd, Renk, Dost
- - - -

Türkçe:
Ark, Berk, Denk, Kurt
- - - -

Mâ zî kö yün de hâ tı ra lar göl ge sin de kal
1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 11 12 13 14

Yak laş tı ğın ta bî a tı gün ler ce sey re dal
1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 11 12 13 14

b) Her iki parçada hecelerin uzunluk ve kısalıklarını çizgi ve nokta ile gösterelim:

Din le sol gun bah çe nin kıl be an lat tı ğı nı
- . - - - - -
A ğa cın yap rak yap rak ha vu zun dam la dam la
- - - - -
Mâ zî kö yün de hâ tı ra lar göl ge sin de kal
- - - - -
Yak laş tı ğın ta bî a tı gün ler ce sey re dal
- - - - -

Görülüyor ki, 1. parçada satırların yalnız hece sayıları arasında bir eşitlik vardır; 2. parçada ise, hece sayılarının eşitliğinden başka, hecelerin uzunluk ve kısalıkları arasında da bir eşitlik vardır. Şu halde, 1. parça hece sayısına dayanan bir ölçekle, 2. parça ise hecelerin uzunluk ve kısalığına dayanan bir ölçekle yazılmıştır.

Türk edebiyatında iki türlü ölçek kullanılmıştır: 1. Hece ölçeği, 2. Aruz ölçeği.

I — HECE ÖLÇEĞİ

Hece ölçeği, hecelerin sayısına göre kurulmuş bir ölçektir. Birinci dizede (nazım satırında) kaç hece varsa, öteki dizelerin hepsinde o kadar hece vardır:

De rin den de ri ne ır mak lar ağ lar
1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 11

U zak tan u za ğa ço ban çeş me si
1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 11

Ey su yun se sin den an la yan bağ lar
1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 11

Ne söy ler şu da ğa ço ban çeş me si
1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 11

(Faruk Nafiz Çamlıbel, Çoban Çeşmesi)

Hece ölçeği, Türk dilinin doğal ölçegidir. Nazımla söylenen bütün halk ve rimlerinde, eldeki en eski örneklerden bugünkü halk şiirine kadar, hep bu ölçek kullanılmıştır.

Eskiden bu ölçege “parmak hesabı”, ya da “vezn-i benân” (parmak ölçeği) denirdi.

ÖRNEKLER

a) XI. yüzyıldan iki örnek:

1 YİĞİTLİK

Öpkem kelip ogradım
Arslanayu kökredim
Alplar başın togradım
Emdi meni kim tutar

*Öfkem gelip fırladım
Aslan gibi kökredim
Alaplar başın(ı) doğradım
Şimdi beni kim tutar*

(*Dâvânü Lûgaat-it-Türk*, c. I, s. 73)

2 DOĞA

Etil suvı aka turur
Kaya tübi kaka turur
Balık telim baka turur
Kölün takı küşerür

*İdil suyu aka durur
Kaya dibi(ni) kaka durur
Balık çoktur, baka durur
Gölü dahi taşırır*

(*Dâvânü Lûgaat-it Türk*, c. I, s. 73)

b) XX. yüzyıldan bir örnek:

KARA TOPRAK

Dost dost diye nicesine sarıldım
Benim sadık yârim kara topraktır
Beyhude dolandım boşa yorulduğum
Benim sadık yârim kara topraktır

Âdem'den bu yana neslim getirdi
Bana türlü türlü meyve yetirdi
Her gün beni tepesinde götürdü
Benim sadık yârim kara topraktır

Karnın yardım kazmayınan belinen
Yüzün yırttım tırnağınan elinen
Yine beni karşıladı gülünen
Benim sadık yârim kara topraktır

İşkence yaptıkça bana gülerdi
Bunda yalan yoktur herkes de gördü
Bir çekirdek verdim dört bostan verdi
Benim sadık yârim kara topraktır

Bütün kusurumu toprak gizliyor
Merhem çalıp yaralarım düzlüyor
Kolun açmış yollarımı gözlüyor
Benim sadık yârim kara topraktır

Her kim ki olursa bu sırra mazhar
Dünyada bırakır ölmez bir eser
Gün gelir Veysel'i bağrına basar
Benim sadık yârim kara topraktır

(Âşık Veysel, *Dostlar Beni Hatırlasın*, 1970)

Hece Ölçeğinin Özellikleri

Durak: Hece ölçeğinde dizeler iki, ya da daha çok parçaya bölünür. Dizelerin bu bölüm yerlerine *durak* denir. Sözelimi, Faruk Nafiz Çamlıbel'den seçilen aşağıdaki parçada, her dizenin sözcükleri 6'şar ve 5'er hecelik kümelere bölünmüştür:

<i>Derinden derine</i>	/	<i>ırmaklar ağlar,</i>
1 2 3 4 5 6	+	1 2 3 4 5

<i>Uzaktan uzağa</i>	/	<i>çoban çeşmesi;</i>
1 2 3 4 5 6	+	1 2 3 4 5

<i>Ey suyun sesinden</i>	/	<i>anlayan bağlar,</i>
1 2 3 4 5 6	+	1 2 3 4 5

<i>Ne söyler şu dağa</i>	/	<i>çoban çeşmesi?</i>
1 2 3 4 5 6	+	1 2 3 4 5

Hece ölçeğinde sözcükler ortalarından kesilemez; yani, duraklar sözcüklerin sonuna rastlatılır.

ÖRNEKLER

Ölçek: 14 (7+7)

SANAT

Yalnız senin gezdiğin / bahçede açmaz çiçek,
Bizim diyarımız da / binbir baharı saklar.
kolumuzdan tutarak / sen istersen bizi çek,
İncinir düz caddede / dağda gezen ayaklar.

Sen kubbesinde ince / bir mozayık arar da
Gezersin kırk asırlık / bir mabedin içini;
Bizi sarsar bir sülüs / yazı görsek duvarda,
Bize heyecan verir / bir parça yeşil çini.

Sen raksına dalarken / için titrer derinden
Çiçekli bir sahnede / bir beyaz kelebeğin,
Bizim de kalbimizi / kımlıdatır yerinden
Toprağa diz vuruşu / dağ gibi bir zeybeğin.

Sen anlayan bir gözle / süzersin uzun uzun
Yabancı bir şehirde / bir kadın heykelini,
Biz duyarız en büyük / zevkini ruhumuzun
Görünce bir köylünün / kıvrılmayan belini.

Başka sanat bilmeyiz / karşımızda dururken
Söylenmemiş bir masal / gibi Anadolu'muz;
Arkadaş, biz bu yolda / türküler tuttururken
Sana uğurlar olsun... / Ayrılıyor yolumuz!

(Faruk Nafiz Çamlıbel, *Bir Ömür Böyle Geçti*, 1941)

Hece Ölçeğinde Dizelerin Bölünüşünde
(yani, durak yerlerinin saptanmasında)
Genel Kurallar

a. Hece sayısı az olan ölçeklerde dizeler ya hiç bölünmez ya da ikiye bölünür.

B. Hece sayısı çok olan ölçeklerde dizeler ikiye, üçe ya da dörde bölünür.

1. *İkiye bölünen ölçekler:*

a. Eğer ölçegin hece sayısı çift ise, dize tam ortadan iki eşit bölüme ayrılır:

6 (3+3)

Annesi / azabın,
Sonsuzluk, / şarkısı
Ruhumun / tıpkısı.

(Necip Fazıl Kısakürek, *Zaman*)

8 (4+4)

Biz dünyadan / gider olduk
Kalanlara / selâm olsun
Bizim için / hayır dua
Kılanlara / selâm olsun.

(Yunus Emre)

10 (5+5)

Türk çocukları, / Türk çocukları,
Gözler ileri, / başları yukarı;
Yarınki hayat / yurt ufukları,
Her şey sizindir / Türk çocukları.

(Akagündüz, *Marş*)

14 (7+7)

Enginde gün batıyor / suların süsü gibi.
Sular öyle temiz ki, / annemin yüzü gibi.

(Kemalettin Kamu, *Enginde Hâtıralar*)

b. Eğer ölçeğin hece sayısı tek ise, büyük bölüm başta, küçük bölüm sonda olur:

7 (4+3)

Bahçelerde / saz olur
Gül açılır / yaz olur
Ben yârime / gül demem
Gülün ömrü / az olur

(Mani)

11 (6+5)

Eğil dağlar eğil / üstünden aşam
Yeni talim çıkmış / varam alışam

(Halk türküsü)

Hece sayısı az olan kısa kalıplarda (3, 5, 7, 9 heceli kalıplarda) bu kural tam olarak uygulanmaz; küçük bölüm başta, büyük bölüm sonda da olabilir:

5 (2-3)

Şu halk / içinde
Bize / güler var

(Yunus Emre)

7 (3+4)

Evleri / karşımızda
Sevdası / başımızda
Bu nasıl / sevda imiş
Gencecik / yaşıımızda

(Mani)

2. Üçe bölünen ölçekler:

a. Eğer ölçeğin hece sayısı tam üçe bölünebilirse, dize üç eşit bölüme ayrılır:

9 (3+3+3)

Elimi / sallasam / ellisi
Başımı / sallasam / tellisi

(Atasözü)

Başımı / başımdan / alan yar,
Bana bir / baş verin, / baş verin.

12 (4+4+4)

Kargı gibi / kara saçın / yoldun mu kız?
Kara gözden / acı yaşı / döktün mü kız?

(Dede Korkut Kitabı)

b. Eğerölçeğın hece sayısı tam üçe bölünemezse, ilk iki parçanın hece sayıları birbirine eşit olur; üçüncü parçanın hece sayısı öncekilerden ya bir sayı eksik ya bir sayı artık olur:

11 (4+4+3)

Sarı zeybek / şu dağlara / yaslanır
Yağmur yağar / silâhları / ıslanır.
Bir gün olur / deli gönül / uslanır.

(Halk türküsü)

13 (4+4+5)

Akşam olur / güneş batar / şimdi buradan
Garip garip / kaval çalar / çoban dereden.
Pek körpesin / esirgemesin / seni Yaradan

(Ziya Paşa, *Türkü*)

3. Dörde bölünen ölçekler:

a. Eğerölçeğın hece sayısı tam dörde bölünebilirse, dize dört eşit bölüme ayrılır:

16 (4+4+4+4)

Ey aşk eri / aç gözünü / yeryüzüne / kıl bir nazar
Gör bu lâtif / çiçekleri / bezenip üş / geldi geçer

(Yunus Emre)

Sahillerin / kucagında / fıkırdayan / deniz yatar,
Kayaların / kurnasında / şarkı söyler / bazan rüzgâr

(Yusuf Ziya Ortaç, *Gecenin Hamamı*)

b. Eğerölçeğın hece sayısı tam dörde bölünemezse, ilk üç parçanın hece sayıları birbirine eşit olur; dördüncü parçanın hece sayısı öncekilerden bir eksik olur:

15 (4+4+4+3)

Dün gece yâr / hanesinde / yastığım / taş idi
Altım toprak / üstüm yaprak / yine gönlüm / hoş idi.

(Halk türküsü)

Hece Ölçeğinin Başlıca Kalıpları

Hece ölçeğinin Türk edebiyatında kullanılan başlıca kalıpları 5 ile 6 hece arasındadır.

5 heceden daha küçük sayılı kalıplarla söylenmiş ya da yazılmış örnekler çok azdır. Şiir bir söz sanatı olduğu için, sözün daraldığı yerde şiirin yaşama olanağı yoktur. Söz konusu kalıplarla, ancak, az sözle çok şey anlatma kuralına bağlı bulunan atasözü, deyim, vb. gibi folklor ürünleri; bir de, sözcük dağarcığı sınırlı olan çocukların oyunlarındaki tekerlemeler söylenmiştir. (3 ve 4 heceli kalıplarla son yıllarda birkaç şiir denemesi yapılmıştır).

16 heceden daha büyük kalıplarla yazılmış nazımlarsa artık nazım ahengini kaybetmiş, nesre yaklaşmıştır.

Şimdi başlıca kalıpları görelim.

2 Heceli Kalıp

2 heceli kalıpla söylenmiş ya da yazılmış şiir yoktur; sadece deyimler ve çocukların oyun tekerlemeleri vardır.

Allı	İpsiz
Güllü	Sapsız
Ivır	Kaba
Zıvır	Saba

ÖRNEKLER

A. Deyimler

Abur	Deli	Yamrı
Cubur	Dolu	Yumru
Afur	Delik	Yaşlı
Küfür	Deşik	Başlı
Akça	Hapır	Yorgun
Pakça	Hupur	Argın
Çürük	Yalan	
Çarık	Dolan	

B. Çocuk oyun tekerlemesi

Enna	Habbel
Menna	Hubbel
Dadi	Sen gir
Dinna	Sen çık
İnci	
Düğme	
Semer	
Kanca	
Yare	
Sere	

3 Heceli Kalıp

3 heceli kalıpla atasözleri, deyimler, tekerlemeler, bilmece, bazı türkülerin kavuştak bölümleri söylenmiş; bütün bir şiir söylenmemiş ve yazılmamıştı. Ancak son yıllarda iki ozan (Necip Fazıl Kısakürek, Hasan Şimşek) bu kalıpla birkaç şiir yazmıştır.

3 heceli kalıpta duraklar şöyledir:

2+1 ya da 1+2 ya da 3 (duraksız)

(Üçü bir arada kullanılabilir)

Yaş/yetmiş	1+2
İş/bitmiş	1+2
(Atasözü)	

Yaşı / ne	2+1
Başı / ne	2+1
(Deyim)	

Canı / var	2+1
Kanı / yok	2+1
Yol / alır	2+1
İzi / yok	2+1
(Karınca)	
(Bilmece)	

Aşam / gel	2+1
Paşam / gel	2+1
Sabah / dur	2+1
Akşam / gel	2+1
(Türkü, kavuştak bölümü)	

Tepemde	3 (duraksız)
Mavi / dam.	2+1
Yıldızlar	3 (duraksız)
Güneş / ay	2+1
Ve / uzay	1+2

Bir / tezgâh	1+2
Kurmuşum	3 (duraksız)
Kocaman,	3 (duraksız)
Ve / zaman	1+2
İpliğim	3 (duraksız)

(Hasan Şimşek, *Bir Beyaz Bir Siyah*)

ÖRNEKLER

A. Atasözleri

Az olsun
Öz olsun

Bir inat
Bir murat

Dünya bir
İşi bin

Gün geçer
Kin geçmez

Mart ayı
Dert ayı

B. Deyimler

Abacı
Kebeci
Sen neci

Ağzı var
Dili yok

Akıl var
Yakın var

Al takke
Ver külâh

Armut piş
Ağz(ı)ma düş

Bir oldu
Pir oldu

El ermez
Göz görmez

Eti ne
Budu ne

Gel zaman
Git zaman

Hem suçlu
Hem güçlü

İsmi var
Cismi yok

Karnı tok
Sırtı pek

Ölmek var
Dönmek yok

Tam takır
Kur(u) bakır

Ya herru
Ya merru

C. Bilmeceler

Ağzı yok
Burnu yok
Karnı tok
(*Yumurta*)

Halk görmez
Hak örür
(*Rüya*)

Önü kaf
Sonu kaf
Ortada
Var dört harf
(*Kaymak*)

Ç. Masal tekerlemeleri

1

Bir varmış
Bir yokmuş
.....

2

Az gittik
Uz gittik
Dağ tepe
Düz gittik
.....

3

*Masalda kumru
ile çocuğun konuş-
ması:*

— Ku ku kuk!
— Neredesin?
— Ambarda.
— Ne yersin?
— Arpacık.
— Kim verdi?
— Dedecik.
— Ku ku kuk!

D. Şiirler

KAFİYELER

Ne diye
Bu şu'na
Şu bu'na
Kafiye?
Baş'a taş,
Aş'a baş,
Hey'e ey.
Tuhaf şey!
Kafiye
Mantığı
O mantık,
Hediye
Sandığı
Bu sandık.
O mantık
Bu sandık-
ta sandık.
(...)
Sorular
Sordular:
Neden çok?
Nasıl yok?
Niçin var?

Sanatsız
Papağan
Neden çok?
Ve adsız
Kahraman
Niçin yok?

Çok ve yok,
Yok ve çok
Aç ve tok,
Tok ve aç;
Tut ve kaç!

Saklambaç
Neden çok?
Nasıl yok?
Niçin var?
Ve derken
Nasıl yok?
Niçin var?
Bir varmış,
Bir yokmuş...
Kararmış
Ve kokmuş
Dünyamız
Rüyamız
Kapkara
Manzara.
Gebeler
Döşeksiz.
Ebeler
İsteksiz.
Kubbeler
Desteksiz.
Habbeler
Süreksiz.
Türebeler
Meleksiz.
Tövbeler
Gerçeksiz.
Cübbeler
Yüreksiz
Cezbeler
Şimşeksiz.
İzbeler
Emeksiz.
Heybeler
Ekmezsiz

Kafiye
Hikâye
Dâva tek
Ölmemek.
Bir batan
Var: Vatan!
Kandil loş,
Ocak boş;
Ve dağ dağ
Elveda!
(...)

(Necip Fazıl Kısa-
kürek, *Sonsuzluk*
Kervanı, 1955).

4 Heceli Kalıp

4 heceli kalıpla atasözleri, deyimler, bilmeceler, bazı türkülerin kavuştak bölümleri söylenmiş; bütün bir şiir söylenmemiş ve yazılmamıştı. Ancak son yıllarda bir ozan (Hasan Şimşek) bu kalıpla birkaç şiir yazmıştır.

4 heceli kalıpta duraklar şöyledir:
2+2 ya da 1+3 ya da 4 (duraksız)
(Üçü bir arada kullanılabilir.)

Yarım / elma 2+2
Gönül / alma 2+2
(Atasözü)

Su / küçüğün 1+3
Söz / büyüğün 1+3
(Atasözü)

Çatlasa da 4 (duraksız)
Patlasa da 4 (duraksız)
(Deyim)

Takke / düştü 2+2
Kel / göründü 1+3
(Deyim)

Altı / deri 2+2
Üstü / deri 2+2
Ortada bir 4 (duraksız)
Avuç / darı 2+2
(İncir)
(Bilmece)

Dağlar / bana 2+2
Derler / sana 2+2
Elâ / gözler 2+2
Ağlar / bana 2+2
(Türkü,
kavuştak bölümü)

Bu / akan şey 1+3
Her / olukta 1+3
Dağ mı, / çağ mı, 2+2
Su mu / ne ki 2+2
Bu / akan şey? 1+3
(Hasan Şimşek,
Ben Değilim)

ÖRNEKLER

A. Atasözleri

Aç ne yemez
Tok ne demez

Aç seğirir
Tok geçirir

Akşam az ye
Sabah kaz ye

Dert ağlatır
Aşk söyletir.

Eken biçer
Konan göçer

El mi yaman
Bey mi yaman

Gördün deli
Savul geri

İşten artmaz
Dışten artar

Kaş ile göz
Gerisi söz

Nerde birlik
Orda dirlik

Peynir ekmek
Hazır yemek

Selâm para
Kelâm para

Sona kalan
Dona kahr

Varsa pulun
Herkes kulun
Yoksa pulun
Dardır yolun

Var varlatır
Yok söyletir

Yaşa yaşa
Gör temaşa

B. Deyimler

Aldı ele
Girdi yola

Allah bana
Ben de sana

Anan yahşi
Baban yahşi

Ayvaz kasap
Her bir hesap

Delik büyük
Yama küçük

Düğün dernek
Hep bir örnek

Düşün düşün
Boktur işin

Gelen ağam
Giden paşam

Hem nalına
Hem mihına

İki dirhem
Bir çekirdek

Kaval elden
Yel Allah'tan

Mart içeri
Pir(e) dışarı

Saçı uzun
Aklı kısa

Selâm verdik
Borçlu çıktık

Uma uma
Döndük muma

Üç aşağı
Beş yukarı

Vur patlasın
Çal oynasın

Vur vuranın
Kır kıranın

Yalın ayak
Başı kabak

Yel üfürdü
Sel götürdü

Yere bakar
Yürek yakar

Yorgan gitti
Kavga bitti

C. Bilmeceler

Anası var
Babası yok
(*İsa*)

Altı tahta
Üstü tahta
İçinde bir
Sarı sofra
(*Badem*)

Altı kaya
Üstü kaya
İçinde var
Sarı maya
(*Yumurta*)

Bir evim var
Sivri ucu
Taştır dışı
Boştur içi
(*Minare*)

Bizi gizler
Sizi gözler
(*Kafes*)

Dağdan gelir
Taştan gelir
Beş bıyıklı
En(i)ştem gelir
(*Muşmula*)

Dışı kütük
İçi katık
(*Ceviz, fındık,
badem*)

Ele sığar
Eve sığmaz
(*Sırık*)

İçi beyaz
Peynir değil
Dışı kara
Kömür değil
Başı yeşil
Emir değil
Kuyruğu var
Fare değil
(*Kara turp*)

Ç. Çocuk oyunu tekerlemesi

Ali Ali
Hurma dalı
Yeme beni
Yerim seni
Atma taşı
Yarma başı

D. Şiirler

MEHMET

Ben Mehmet'im,
Kışlada er,
Köyde rençper,
Şehirde bir
Garip konuk.
Ve cephede
Meçhul asker.

(Hasan Şimşek,
Beyaza Duran,
1963)

5 Heceli Kalıp

5 hece, bir düşünceyi anlatmaya yetecek kadar sözcüğü içine alabilmektedir. O yüzden, 5 heceli kalıpla İslâmlıktan önceki dönemden günümüz edebiyatına kadar çeşitli şiirler söylenmiş ve yazılmıştır. Onun yanı sıra, atasözü, deyim, bilmece, tekerleme, vb. gibi folklor ürünleri de söylenmiştir.

5 heceli kalıpta duraklar şöyledir:

3+2 ya da 2+3 ya da 5 (duraksız)

(Üçü bir arada kullanılabilir)

Burası / Muş'tur	3+2
Yolu / yokuştur	2+3
Giden / gelmiyor	2+3
Acep / ne iştir	2+3
(Halk türküsü, kavuştak bölümü)	

Uyandığımda	5 (duraksız)
Saat / beş idi	2+3
Sabahın / beşi;	3+2
Döndüm / bir ara	2+3
"Merhaba!" / dedim	3+2
Uçan / kuşlara.	2+3
(Hasan Şimşek, <i>Yıl On İki Ay</i>)	

Dağda / bir keçi	2+3
Sivridir / kıçı	3+2
Şeytanın / piçi	3+2
Bunda / bir iş var	2+3
(Ortaoyununda curcuna tekerlemesi)	

Gülme / komşuna	2+3
Gelir / başına	2+3
(Atasözü)	

Havada / bulut	3+2
Sen onu / unut	3+2
(Atasözü)	

Alçacık / boylu	3+2
Kadife / donlu	2+3
(Patlıcan)	
(Bilmece)	

ÖRNEKLER

A. Şiirler

1

NEFES

Yar yüreğim yâr
Gör ki neler var
Bu halk içinde
Bize gülen var

Girdik bu yola
Aşk ile bile
Gurbetlik ele
Bizi salar var

Bu yol uzaktır
Menzili çoktur
Geçidi yoktur
Derin sular var

(Yunus Emre)

S ö z c ü k l e r : *Bile*: birlikte, *Menzil*:
yollardaki konak yeri.

2

NEFES

Bilmem nideyim
Aşkın elinden
Kanda gideyim
Aşkın elinden

Meskenim dağlar
Gözyaşım çağlar
Durmaz kan ağlar
Aşkın elinden

Kaddim yay oldu
Bağrım nay oldu
İşim vay oldu
Aşkın elinden

Dinle zârımı
Kodum ârımı
Verdim serimi
Aşkın elinden

Yunus'un sözü
Doğrudur özü
Kan ağlar gözü
Aşkın elinden
(Yunus Emre)

S ö z c ü k l e r : *Nideyim*: ne edeyim.
Kanda: nerede, nereye. *Kadd*: boy. *Nay*:
ney. *Zâr*: inleme. *Âr*: ar, utanma. *Ser*: baş.

3

TÜRKÜ KAVUŞTAKLARI

a

Rastık kaşında
On dört yaşında
Aklı başında
Aman ben yandım

b

Ağam ben yandım
Paşam ben yandım
Elin köyünde
Eğlendim kaldım

c

Yar ele girmez
Yanıma gelmez
Halimden bilmez

4

SEBEP

Sarhoşum yarab!
Geceden beri
Sarhoşum işte!
Bu hale sebep
Ne aşktır, ne de
Yıllanmış şarap;
Değil hiçbir.

Bu hale sebep
Halk türküleri,
Halk türküleri.

(Hasan Şimşek, *Gece Gündüz*, 1952)

B. Atasözleri

Azıcık aşım
Kaygısız başım

Az veren candan
Çok veren maldan

Demir tavında
Dilber çağında

Eşeği bağla
İşini sağla

Gelin eşikte
Oğlan beşikte

Görmemiş görmüş
Gülmeden ölmüş

Güzellik ondur
Dokuzu dondur

Harman yel ile
Düğün el ile

Kadının fendi
Erkeği yendi

Mazlumun âhı
İndirir şahı

Nerde hareket
Orda bereket

Rençper kırk yılda
Tüccar kırk günde

Sakla samanı
Gelir zamanı

Tarlayı düz al
Kadını kız al

Utanma pazar
Midneyi bozar

Üvey öz olmaz
Kemha bez olmaz

Ya devlet başa
Ya kuzgun leşe

Yazın gölge hoş
Kışın çuval boş

Yiğit bin yaşar
Fırsat bir düşer

C. Deyimler

Açtı ağzını
Yumdu gözünü

Anca beraber
Kanca beraber

Astığı astık
Kestiği kestik

At görür aksar
Su görür susar

Atsan atılmaz
Satsan satılmaz

Dediği dedik
Çaldığı düdük

Dışı kalaylı
İçi alaylı

Gündüz külâhlı
Gece silâhlı

Geçmişe mazi
Yenmişe kuzu
(derler)

İnadım inat
Adım Kel Murat

Ç. Bilmeceler

Alçacık katır
Yüklenir bakır
(Sacayağı)

Alçakta biter
Yükseğe çıkar
(Sarmaşık, asma)

Anaya değmez
Babaya değer
Dayıya değmez
Amcaya değer
Kardeşe değmez
Bacıya değer
Değere değmez
Değmeze değer
Vallahi değmez
Billaha değer
(Dudaklar)

Bağlarım gider
Gözlerim durur
(Çarık)

Çıncınlı hanım
Kubbesi tamam
Bir gelin aldım
Babası imam
(Saat)

Yemesi tatlı
Güneş suratlı
(Kayısı, zerdali)

D. Çocuk tekerlemeleri

1

*Bu tekerleme yağ-
mur yağarken söy-
lenir.*

Teknede hamur
Gal(a)ta'da çamur
Ver Allahım ver
Bir selli yağmur

2

*Bu tekerleme, oyun
sonunda, eve dön-
me zamanı gelince
söylenir.*

Evli evine
Köylü köyüne
Evi olmayan
Sıçan deliğ(i)ne

6 Heceli Kalıp

6 heceli kalıpla İslâmlıktan önceki dönemden günümüz edebiyatına kadar çeşitli şiirler söylenmiş ve yazılmıştır. Onun yanı sıra, atasözü, deyim, bilmece, tekerleme, vb. gibi folklor ürünleri de söylenmiştir.

Bu kalıpta duraklar şöyledir:

3+3 ya da 4+2 ya da 2+4 ya da 2+2+2 ya da 6 (duraksız)
(Hepsi bir arada kullanılabilir)

Şeyhimin / elleri	3+3
Uzaktır / yolları	3+3
Açılmış / gülleri	3+3
Dermeğe / kim gelir	3+3

(Yunus Emre)

Dağlar / duman / oldu	2+2+2
Çaylar / çimen / oldu	2+2+2
Görmedim / ben yâri	3+3
Halim / yaman / oldu	2+2+2

(Halk türküsü, kavuştak bölümü)

Zamanın / çarkları	3+3
Beni / öğütüyor	2+4

(Necip Fazıl Kısakürek, *Zaman*)

Bu toprak / azizdir	3+3
Bu toprakta / kader	4+2
Bu toprakta / gurbet	4+2
Kızkardeşimizdir	6 (duraksız)

(Hasan Şimşek, *Memleketime Kadise*)

Açtırma / kutuyu	3+3
Söyletme / kötüyü	3+3

(Atasözü)

Gideceğin / Antep	4+2
Yiyeceğin / pekmez	4+2

(Deyim)

ÖRNEKLER

A. Şiirler

1

NEFES

Şol benim şeyhimi
Görmeğe kim gelir
Zevk ile safalar
Sürmeğe kim gelir

Şeyhimin elleri
Uzaktır yolları
Açılmış gülleri
Dermeğe kim gelir

Ahd ile vefalar
Zevk ile safalar
Bu yolda cefalar
Çekmeğe kim gelir

Hak için malını
Hep vere varını
Aşk için arını
Atmağa kim gelir

Ah ile gözyaşı
Yunus'un haldaşı
Zehr ile bu aş
Yemeğe kim gelir
(Yunus Emre)

S ö z c ü k l e r : *Şal:*
Şu. *Ahd:* söz verme,
yemin. *Vefa:* sözünde,
dostluğunda durma.
Ar: utanma.

2

TÜRKÜ

Evleri var engin
Babası var zengin
Name benim dengim

Andım Name gelin
Yandım Name gelin
Bir konca gül idim
Soldum Name gelin

Evleri var düzde
Name gelin yüzde
Name'm benim sizde

Andım Name gelin
Yandım Name gelin
Bir konca gül idim
Soldum Name gelin

3

ZAMAN

Nedir zaman, nedir,
Bir su mu, bir kuş mu?
Nedir zaman, nedir?
İniş mi, yokuş mu?

Bir sese benziyor:
Çukurdur önünüz.
Bir sese benziyor:
Kül oldu dününüz.

Belki de bir hırsız,
İzi, lekesi var.
Belki de bir hırsız,
O yok, gölgesi var.

Annesi azabın,
Sonsuzluk, şarkısı.
Annesi azabın,
Ruhumun tıpkısı.

İçimde bir nokta,
Dönüyor aleve.
İçimde bir nokta,
Beynimde bir güve.

Zamanın çarkları
Sizi yürütüyor.
Zamanın çarkları
Beni öğütüyor.

Zaman her yerde ve
Her şeyin içinde.
Zaman her yerde ve
Acem'de ve Çin'de.

Bir yer verin onsuz,
Ha yakın, ha ırak.
Bir yer verin onsuz
Ya sema, ya toprak.

(Necip Fazıl Kısakü-
rek, *Ağaç*, 1936, no. 2)

4

HER GÜNKÜ ŞARKIM

Şehirde bir kasvet,
Rüzgârda bu davet,
Enginde hürriyet,
Serde gençlik varken,
Beyaz açılırken
Bu mavi sulara
Her gün bir yelken,
Âni bir kararda
Edip şehre veda.
Niçin acep niçin
Sen de bir gemisin
Yolcusu değilsin?
Şehirde bu kasvet
Rüzgârda bu davet,
Enginde hürriyet,
Serde gençlik varken.

(Cahit Sıtkı Tarancı,
Otuz Beş Yaş, 1946)

B. Atasözleri

Az eli aşta gör
Çok eli işde gör

Bir anaya bir kız
Bir kafaya bir göz

Bir elin nesi var
İk(i) elin sesi var

Buldum bilemedim
Bildim bulamadım

Gönül var otluğa
Gönül var bokluğa

Güvenme varlığa
Düşersin darlığa

İneğin sarısı
Toprağın karası

Ne aşkın ol asıl
Ne şaşkın ol basıl

Sen ağa ben ağa
İneği kim sağa

Sözünü bil pişir
Ağzını der devşir

Uşağı işe koş
Sen de ardından koş

C. Deyimler

Al Allah kulunu
Zabteyle delini

Armudun sapı var
Üzümün çöpü var

Ekmeğini it yer
Yakasını bit yer

Emmim dayım kesem
Elim soksam yesem

Gelirse hane boş
Gelmese daha hoş

Karaca kuruca
Gönlüme görece

Ç. Bilmeceler

Elimde bir tane
İçinde bin tane
(*Nar*)

7 Heceli Kalıp

7 heceli kalıp, İslâmlıktan önceki dönemden günümüz edebiyatına kadar *en çok kullanılan* kalıplardan biridir. Bu kalıpla, ayrıca, atasözü, deyim, bilmece, tekerleme, vb. gibi folklor ürünleri de söylenmiştir.

Bu kalıpta duraklar şöyledir:

4+3 ya da 3+4 ya da 7 (duraksız)

(Üçü bir arada kullanılabilir)

Ne haldeyim / ne bilem	4+3
Tuzaktayım / ne gülem	4+3
Bir garipçe / bülbülem	4+3
Ötmeğe / güle geldim	3+4
(Yunus Emre)	

Kim bilir / neredesiniz	3+4
Geçen dakikalarım,	7 (duraksız)
Kim bilir / neredesiniz?	3+4

Yıldızların, / korkarım,	4+3
Düştüğü / yerdesiniz	3+4
Geçen dakikalarım.	7 (duraksız)
(Necip Fazıl Kısakürek, <i>Geçen Dakikalarım</i>)	

Ayrıldım / gülüm senden	3+4
Saçı sümbülüm senden	7 (duraksız)
Dağlar araya girdi	7 (duraksız)
Kesildi / yolum senden	3+4
(Mani)	

At ölür / meydan kalır	3+4
Yiğit ölür / şan kalır	4+3
(Atasözü)	

Herkes gider / Mersin'e	4+3
Biz gideriz / tersine	4+3
(Deyim)	

Ben giderim / o gider	
Önümde / tın tın eder	3+4
<i>(Baston)</i>	
(Bilmece)	

ÖRNEKLER

A. Şiirler

1

NEFES

Dervişlik der ki bana
Sen derviş olamazsın
Gel ne diyeyim sana
Sen derviş olamazsın

Derviş bağı baş gerek
Gözü dolu yaş gerek
Koyundan yavaş gerek
Sen derviş olamazsın

Dövene elsiz gerek
Sövene dilsiz gerek
Derviş gönülsüz gerek
Sen derviş olamazsın

Derviş Yunus gel imdi
Ummanlara dal imdi
Ummana dalmayınca
Sen derviş olamazsın
(Yunus Emre)

S ö z c ü k l e r : *Baş*: yara. *Yavaş*: yumuşak huylu. *İmdi*: şimdi. *Umman*: engin deniz, okyanus.

2

OYUN HAVASI

Şu derenin alıcı
Kınalı parmak ucu
Yârim gelin oluyor
Olaydım ben sağdıçı

Oğlan döne kız döne
Gelin mi oldun gene
Gelin olduğun gece
Oynarım döne döne

Şu derenin uzun
Kıramadım buzunu
Aldım şehir kızını
Çekemedim nazını

Oğlan döne kız döne
Gelin mi oldun gene
Gelin olduğun gece
Oynarım döne döne

3

OYUN HAVASI

Peşkir çektim direkt
Bir of çektim yürekte
Benim derdim dert değil
Hekim gelsin Frenk'ten

Hop cilveli cilveli
Kaşlar gözler sürmeli

Peşkir astım sicime
Güvenme el piçine
Yâr üstüne yâr sevmiş
O da gider gücüne

Hop cilveli cilveli
Kaşlar gözler sürmeli.

4

GURBET

Gurbet o kadar acı
Ki ne varsa içimde
Hepsi bana yabancı,
Hepsi başka biçimde.

Eriyorum gitgide,
Elvedâ her ümide,
Gurbet benliğimi de
Bitirmiş bir içimde.

Ne arzum, ne emelim,
Yaralanmış bir el'im,
Ben gurbette değilim,
Gurbet benim içimde.

(Kemalettin Kamu, *Kemalettin Kamu, Hayatı, Şahsiyeti ve Şiirleri*, 1949)

DAĞLARDA ŞARKI SÖYLE

Al eline bir değnek
Tırman dağlara şöyle.
Şehir farksız olsun tek
Mukavvadan bir köyle.

Yel olsa sende esen,
Cücesin şehirde sen,
Bir dev olmak istersen
Dağlarda şarkı söyle.

(Necip Fazıl Kısakürek, *Ben ve Ötesi*,
1932)

B. Atasözleri

Ağlarsa anam ağlar
Başkası yalan ağlar.

Ava gelmez kuş olmaz
Başa gelmez iş olmaz

Biri yer biri bakar
Kıyamet ondan kopar

Dazlayan daza düşer
Kel başlı kıza düşer.

Değirmen iki taştan
Muhabbet iki baştan

Ecel geldi cihana
Baş ağrısı bahane

El yarası onulur
Dil yarası onulmaz.

Evi ev eden avrat
Yurdu şen eden devlet

Gençlikte para kazan
Kocalıkta kur kazan

Görenedir görene
Köre nedir köre ne

Hasta ol benim için
Öleyim senin için

Karaman'ın koyunu
Sonra çıkar oyunu

Mart kapıdan baktırır
Kazma kürek yaktırır

Ne doğrarsan aşına
O çıkar kaşığına.

Ölürse yer beğensin
Kalırsa el beğensin

Seyrek git sen dostuna
Kalksın ayak üstüne

Şık şık eden nalçadır
İş bitiren akçadır

Terazi var tartı var
Her bir şeyin vakti var

Eski dost düşman olmaz
Yeniden vefa gelmez

Yıklü eşek anırmaz

Yüz verme arsız olur
Az verme hırsız olur

C. Deyimler

Alt yanı çıkmaz sokak

Ayrarı yok içmeye
Atla gider sımaya

Bacak kadar boyu var
Türlü türlü huyu var

Bir abam var atarım
Nerde olsa yatarım

Biri vardı geceden
Biri düştü bacadan

Boşa koydum dolmadı
Dol(u)ya koydumı almadı

Dam üstünde saksığan
Vur beline kazmayı

Dipsiz kile boş ambar

Dostlar şehit biz gazi

Dünya kazan ben kepçe

Eğri, düzü beğenmez
Bu da bizi beğenmez

Geçti Bor'un pazarı
Sür eşeğ(i)ni Niğde'ye

Halka verir talkını
Kendi yutar salkımı

Hımhım ile burunsuz
Birbirinden uğursuz

Kel başa şimşir tarak

Sandıktaki sırtında
Ambardaki karnında

Tencere dibin kara
Seninki benden kara

Tıngır elek tıngır saç
Elim hamur karnım aç

Ustamın adı Hıdır
Elimden gelen budur

Ç. Bilmeceler

Bir ufacık fıcıcık
İçi dolu turşucuk
(*Limon*)

Lamba düştü *is* yaptı
Sahan düştü *tan* yaptı
Annem geldi *bul* dedi
(*İstanbul*)

Uzun uzun uzanır
Senede bir bezenir
(*Ağaç*)

Varma güzel, yanına
On parmağın bal olur
Tutar isen yavaş tut
İki elin kan olur
(*Kara dut*)

8 Heceli Kalıp

8 heceli kalıp, İslâmlıktan önceki dönemden günümüz edebiyatına kadar *en çok kullanılan* kalıplardan biridir Bu kalıpla, ayrıca, atasözü, deyim, bilmece, vb. gibi folklor ürünleri de söylenmiştir.

Bu kalıpta duraklar şöyledir:

4+4 ya da 8 (duraksız)

(İkisi bir arada kullanılabilir.)

Gâh eserim / yeller gibi	4+4
Gâh tozarım / yollar gibi	4+4
Gâh akarım / seller gibi	4+4
Gel gör beni / aşk neyledi	4+4
(Yunus Emre)	

Tutam yâr elinden tutam	8 (duraksız)
Çıkam dağlara dağlara	8 (duraksız)
Olam bir yaralı bülbül	8 (duraksız)
İnem bağlara bağlara	8 (duraksız)
(Emrah)	

Beni kara / diye yerme	4+4
Mevlâm yaratmış hor görme	8 (duraksız)
Ala göze / siyah sürme	4+4
Çekilir kara değil mi	8 (duraksız)
(Karacaoğlan)	

Elmalı'dan / çıktım yola	4+4
Dayan hey dizlerim dayan	8 (duraksız)
(Halk türküsü)	

Yarım hekim / candan eder	4+4
Yarım hoca / dinden eder	4+4
(Atasözü)	

Ben derim bayram haftası	8 (duraksız)
O anlar mangal tahtası	8 (duraksız)
(Deyim)	

Allah yapar / yapısını	4+4
Demir açar / kapısını	4+4
(Karpuz)	
(Bilmece)	

ÖRNEKLER

A. Şiirler

1

NEFES

Sana ibret gerek ise
Gel göresin bu sinleri
Ger taş isen eriyessin
Bakıp göricek bunları

Şunlar ki çoktur malları
Gör nice oldu halleri
Sonucu bir gömlek imiş
Anın da yoktur yenleri

Kanı mülke “benim” diyen
Köşk ü saray beğenmeyen
Şimdi bir evde yatarlar
Taşlar olmuş üstünleri

Kanı ol şirin sözlüler
Kanı ol güneş yüzlüler
Şöyle gaaib olmuş bunlar
Hiç belirmez nişanları

Bunlar bir vakt beyler idi
Kapıcılar korlar idi
Gel şimdi gör bilmeyessin
Bey kangıdır ya kulları

Ne kapı vardır giresi
Ne yemek vardır yiyesi
Ne ışık vardır göresi
Dün olmuştur gündüzleri

Bir gün senin dahi Yunus
Benim dediklerin kala
Seni dahi böyle ede
Nitekim etti bunları

(Yunus Emre)

S ö z c ü k l e r : *Sin:* mezar. *Göricek:* görürnce. *Yen:* kol. *Kanı:* hani. *Köşk ü saray:* köşk ve saray (ü: ve). *Üstünleri:* üstleri. *Şirin:* tatlı. *Ol:* o. *Gaaib:* kayıp. *Nişan:* iz, işaret. *Kangu:* hangi. *Giresi, yiyesi, göresi:* girecek, yiyecek, görececek. *Dün:* tün, gece.

2

VARSAGI

Bre ağ(a)lar bre beyler
Ölmeden bir dem sürelim
Gözümüze kara toprak
Dolmadan bir dem sürelim

Aman hey Allahım aman
Ne aman bilir ne zaman
Üstümüzde çayır çimen
Bitmeden bir dem sürelim

Buna felek terler felek
Ne aman bilir ne dilek
Âhir ömrümüzü helek
Etmeden bir dem sürelim.

Karac(a)oğlan der ki: canan
Güzelim, sözüme inan
Bu ayrılık bize heman
Ermeden bir dem sürelim

(Karacaoğlan)

S ö z c ü k l e r : *Dem:* zaman. *Dem sürmek:* neşeli, mutlu bir ömür geçirmek; zevk ve safa etmek. *Felek:* 1. gök; 2. zaman; 3. dünya; 4. talihleri çizen olağanüstü güç. *Âhir:* son, sonunda. *Helek:* (Arapça helâk sözünden bozma) ölme, yok olma. *Canan:* sevgili.

3

SEMAİ

Ey benim nazlı cananım
Severim kimseler bilmez.
Bir iştir geldi başıma
Çekerim kimseler bilmez

Bak şu kalbimin işine
Saldı sevdâyı başıma
Dün ü gün aşk ateşine
Yanarım kimseler bilmez

Varın söylen şu hayına
Girmesin benim kanıma
Bir ateş düştü canıma
Tüterim kimseler bilmez

Cevheri ümidim Haktan
Yandı bu bağırim firaktan
Ey efendim derd-i aşktan
Ölürüm kimseler bilmez

(Gevheri)

S ö z c ü k l e r : *Canan*: sevgili. *Dün ü gün*:
gece ve gündüz (ü: ve). *Hayın*: Arapça ha-
in sözünün bozulmuş biçimi. *Hak*: Tanrı.
Firak: ayrılık. *Derd-i aşk*: aşk derdi.

4

TÜRKÜ

Evlerinin önü mersin
Sular içmem tersin tersin
Mevlâm seni bana versin

Al hançeri vur öleyim
Kapımızda kul olayım

Evlerinin önü susam
Su bulsam da çevrem yusam
Açsam yüzün baksam baksam

Al hançeri vur öleyim
Kapınızda kul olayım

5

ORDA BİR KÖY VAR UZAKTA

Orda bir köy var uzakta,
O köy bizim köyümüzdür.
Gezmesek de, tozmasak da
O köy bizim köyümüzdür.

Orda bir ev var uzakta,
O ev bizim evimizdir.
Yatmasak da, kalkmasak da
O ev bizim evimizdir.

Orda bir dağ var uzakta.
O dağ bizim dağımızdır.
İnmesek de, çıkmasak da
O dağ bizim dağımızdır.

Orda bir yol var uzakta.
O yol bizim yolumuzdur.
Dönmesek de, varmasak da
O yol bizim yolumuzdur.

(Ahmet Kutsi Tecer, *Yücel*,
c. XII, 1941, no. 72)

6

MAVİ MAVİYDİ GÖKYÜZÜ

Mavi maviydi gökyüzü,
Bulutlar beyaz beyazdı;
Boşluğu ve üzüntüsü
İçinde ne garip yazdı...

Garip, güzel, sonra mahzun;
Işıkla yağmur beraber;
Bir türkü ki gamlı, uzun;
Sen gülünce açan güller.

Beyaz beyazdı bulutlar,
Gölgeler buğulu, derin;
Ah o hiç dinmeyen rüzgâr
Ve uykusu çiçeklerin.

Mor aydınlıkta bir çınar
Veya kestane dibinde,
Mahmur süzülen bakışlar
İkinci saatlerinde.

Birden gülümseyen yüzün
Sabahların aynasında
Ve beni çıldırtan hüznün
İki bakış arasında.

Kim bilir şimdi neredesin?
Senindir yine akşamlar;
Merdivende ayak sesin,
Rıhtım taşında gölgen var.

(Ahmet Hamdi Tanpınar, *Şiirler*, 1961)

ORDA DA GEÇİYOR GÜNLER

Orda da geçiyor günler...
 Duyar gibiyim, orda da,
 —Her an ömrün tükenirken—
 Orda, belki bir adada
 Geçiyor özlenen günler...
 Geliyor tâ uzaklardan,
 O benim olan diyardan
 Kulağıma kadar sesler,
 Ve içimden diyorum ben,
 Geçiyor ruha denk günler,
 Yalnız renk ve ahenk günler...
 Bir titreyişle arada
 Sesleniyor bir çingırak.
 Her ses uzak, uzak, uzak...
 Her ses şarkı ve öpüştür.
 Ah, şu ufkun arkasında,
 İşitiyorum kuşların,
 Kuşların ötüştüğünü,
 İşitiyorum bir narın
 Çatlayarak düştüğünü...
 Orda da geçiyor günler,
 Geçiyor beklenen günler,
 Geçiyor gelmeyen günler...

(Ziya Osman Saba, *Geçen Zaman*, 1947)

B. Atasözleri

Elden gelen övün olmaz
 O da vaktinde bulunmaz

Ergen gözüyle kız alma
 Gece gözüyle bez alma

Gâvurun tembeli keşiş
 Müslimin (Müslümanın) tembeli derviş

İnsan konuşa konuşa
 Hayvan koklaşa koklaşa

İşin yoksa şahit ol
 Paran çoksa kefil ol

Sevda geçer yalan olur
 Sonra sokar yılan olur

Ya bu deveyi gütmeli
 Ya bu diyardan gitmeli.

C. Deyimler

Aşağı korsam pas olur
 Yukarı korsam is olur

Ayaz Paşa kol geziyor

Benim oğlum bina okur
 Döner döner yine okur

Bizim gelin bizden kaçır
 Tutar ele başın açır

Eski çamlar bardak oldu

Kızım sana söylüyorum
 Gelinim sen işit anla

Söz anlayan beri gelsin

Yaya kaldın tatar ağ(a)sı

Ç. Bilmeceler

Bıyığım bura bura
 Çıktım kapkara duvara
 (*Asma, sarmaşık*)

Dam üstüne darı saçtım
 Sayamadım eve kaçtım
 (*Yıldızlar*)

Sarı tavuk dalda yatar
 Dal kırılr yerde yatar
 (*Ayva*)

9 Heceli Kalıp

9 heceli kalıpla, İslâmlıktan önceki dönemden günümüze kadar atasözü, deyim, bilmece, vb., gibi folklor ürünleri söylenmişse de; şiir alanında, birkaç türkü dışında, herhangi bir ürün verilmemiştir. Cumhuriyet döneminde kimi ozanlarımız bu kalıpla duraksız birkaç şiir yazmıştır.

Bu kalıpta duraklar şöyledir:

5+4 ya da 4+5 ya da 3+3+3

(Üçü bir arada kullanılabilir)

Kenarına bak / bezini al	5+4
Anasına bak / kızını al	5+5
(Atasözü)	
Oturduğu / ahır sekisi	4+5
Söylediği / şehir türküsü	4+5
(Deyim)	
Elimi / sallasam / ellisi	3+3+3
Başımı / sallasam / tellisi	3+3+3
(Deyim)	
Entarisi / ala benziyor	4+5
Benim yârim / güle benziyor	4+5
(Halk türküsü)	
Aliş'imın / kaşları kare	4+5
Bulamadım / derdime çare	4+5
(Halk türküsü)	
Başımı / başımdan / alan var	3+3+3
Bana bir / baş verin / baş verin	3+3+3
(Şiir)	

ÖRNEKLER

A. Atasözleri

Ak akça kara gün içindir

Damlaya damlaya göl olur

Alçak yerde yatma sel alır
Yüksek yerde yatma yel alır

İnsan ölür eseri kalır
Hayvan ölür semeri kalır

Kötülük her kişinin kârı
İyilik er kişinin kârı

2

ŞARKI

B. Deyimler

Altı kaval üstü şişhane

Ayıkla pirincin taşını

Oğlan yedi, oyuna gitti
Çoban yedi, koyuna gitti

Yukarı tükürsem bıyığım
Aşağı tükürsem sakalım.

C. Şiirler

1

YAĞMUR YAĞADURSUN

Dışarda yağmur yağadursun,
Ve içerdeyse bütün eşyan
Esneyip senin gibi her an
Pencerelerden bakadursun

Dışarda yağmur yağadursun
Ve yağmur gibi sonsuz olan
Gözyaşların ve sayıklaman.
Camlarda halka halka dursun.

Dışarda yağmur yağadursun,
Ve zaman, yavram, zaman, zaman
Da yağmur gibi, oluklardan
Ve ellerinden akadursun.

Ölçek: 5+4

(Cahit Sıtkı Tarancı, *Sonrası*, 1957)

Ne giysiler biçtim acıdan,
Yakışırsa bana yakışır;
İçiçe aynalar önünde
Giyinirim birer ikişer

Ne giysiler biçtim acıdan,
Her cebinde yüz kuş ötüşür;
Bir elinle vurulup düşüp
Bir elinle dirilir yaşar.

Ne giysiler biçtim acıdan,
Nerem değse oram tutuşur
Kuşanmışım gibi kaç güneş;
Yine de ah bir yerim üşür.
Ölçek: 4+5

(Sait Maden, *Somut*, 1979, no. 10)

3

GARİPCİK

Bahçemde Yusufçuk adlı kuş
Öter hep: Nesip'çik, Nesip'çik!
Bir iğne, kalbime sokulmuş,
Başımda küt diye bir dipçik.

Tabiat, gurbetten bir pusu;
Çırpınır, denizi arar su.
Haykırır baykuşu, kumrusu:
Var yürü, garibcik, garibcik...
Ölçek: 3+3+3

(Necip Fazıl Kısakürek, *Çile*,
7. bas., 1979)

10 Heceli Kalıp

10 heceli kalıpla, İslâmlıktan önceki dönemden günümüze kadar atasözü, deyim, bilmece, vb. gibi folklor ürünleri söylenmişse de; şiir alanında çok az ürün verilmiştir. Cumhuriyet döneminde kimi ozanlarımız bu kalıpla duraksız birkaç şiir yazmıştır.

Bu kalıpta duraklar şöyledir:

5+5

Erine göre / bağla başını	5+5
Kabına göre / kaynat aşını	5+5
(Atasözü)	

Koca ekmeği / meydan ekmeği	5+5
Oğul ekmeği / zindan ekmeği	5+5
(Atasözü)	

Altı parmaklık / üstü parmaklık	5+5
İçinde oynar / bir küçük balık	5+5
(Ağız)	
(Bilmece)	

Bilirim seni / yalan dünyasın	5+5
Evliaları / alan dünyasın	5+5
(Yunus Emre)	

Söyletme beni / derdim büyüktür	5+5
Ümidim, gönlüm / çoktan sönüktür	5+5
Hayatım bana / bir koca yüküdür	5+5
Gönül bağında / baykuşlar ötür.	5+5
(İhsan Raif, <i>Söyletme</i>)	

Ufukta günün / boynu büküldü	5+5
Şimdi İstanbul / solgun bir güldü	5+5
(Ali Canip Yöntem, <i>İstanbul'un Grubu</i>)	

Tanzimat edebiyatı yazarlarından Ahmet Vefik Paşa, Molière'den nazımla çevirdiği altı oyunda (*Kocalar Mektebi*, *Kadınlar Mektebi*, *Okumuş Kadınlar*, *Adamcıl*, *Tartuffe*, *Don Cívani*) hece ölçüğünün bu 10 (5+5) heceli kalıbını kullanmıştır. Ne var ki, bu çevirilerde cümleler nesir cümlesi gibi kurulmuştur. Daha doğrusu, nesir cümleleri dizeler arasında bölüştürülmüş; hattâ kimi yerlerde, dizelerin hece sayısı 10 heceyi bulunca, sözcükler ortadan kesilip alttaki dizeye geçirilmiştir; bu arada, dizelerin 5+5 biçiminde bölünmesine de (duraklara) dikkat edilmiştir (duraksız dizeler de vardır). Söz konusu çevirilerde ayak kullanılmamıştır.

Aman pederim / Mevlâma derdim	5+5
Malûmdur. Mevlâ / aşkına olsun,	5+5
Sevgili kalbinize aziz o-	10 (duraksız)
Lanlar aşkına / kıymayın bana.	5+5
Sevmeye cür'et / ettiğim zata	5+5
Varmamı yasak / eder iseniz	5+5
Dizlerinize / kapanıp niyâz	5+5
Eylerim: Bari / merhamet kılıp	5+5
Nefret ettiğim / bir adama var-	5+5
Mak azâbından / halâs eyleyin.	5+5

(Molière / Ahmet Vefik Paşa, *Tartuffe*,
dördüncü fasıl, meclis III)

ÖRNEKLER

1

TÜRKÜ

Karşıyaka'da İzmir'in gülü
Seyran ediyor elinde gülü
Beri yakada gönül bülbulü

Ne garip garip gezer ovada
Ne hazin hazin öter yuvada

Bakın şu kızın ela gözüne
Sabah güneşi vurmuş yüzüne
Sitem hançeri takmış göğsüne

Ne garip garip gezer ovada
Ne hazin hazin öter yuvada

Aşıp dağları seyran eyledim
Garip gönlümü hayran eyledim
Doğdu gönlümden ben de söyledim
Yaylalar mahzun yolları mahzun.

Oba yerleri yıkılmış viran
Ceylanlar gitmiş dağılmış şahan
Dedim feleğe işlerin yaman
Konuştum nice dilleri mahzun

Karac(a)oğlan konayım güllere
Gidelim gönül uzak illere
Selâm söyleyin garip yollara
Gördüm ovalar çölleri mahzun

(Karacaoğlan, "Akşehirli Ahmet
Hamdi Efendi'nin anıları," bk.
C. Öztelli, *Karacaoğlan*, 4.
bas, 1972, s. XXV.)

2

KOŞMA

Felek vermezsın dengi dengine
Yolum düşürdün yine engine
Kader getirdi Kar(a)man iline
Çimenler mahzun gülleri mahzun

MAZİYİ YÂDA DALDIĞIM ZAMAN

Maziyi yâda daldığım zaman
Renkleri belirir tâ uzaklardan:
Mavi, kırmızı, beyaz ve siyah;
—Her renk ayrı bir hatıradır ah!—
Renkler renklere renkleri ekler,
Olurken içim renklere mahşer.

Maziyi yâda daldığım zaman
İçimde sanki sestten bir orman:
Koşan, haykıran, çırpınan sesler;
—Her ses ayrı bir hatıra besler—
Sesler seslere sesleri ekler
Olurken içim seslere mahşer.

Maziyi yâda daldığım zaman
Tüter içimde eski buhurdan
Gizliden gizli genzime dolar
Kokular gibi hep hatıralar;
Hatıralarla aklımı çeler,
Eski bahçeler, eski bahçeler!

Maziyi yâde daldığım zaman,
Nasıl olur da bilmem ki bazan
Hafızam durur, kaybolur yollar;
Ve sonra birden içime dolar,
Daire gibi genişler sükût,
Der: "İçimde kal, hepsini unut!"

(Cahit Sıtkı Tarancı,
Ömrümde Sükûd, 1933)

OKUMUŞ KADINLAR

(...)

Kitap kocaya yakışır, çünkü,
Henüz bakarsan tavan arasın-
Da gözüm belâsı o uzunca
Dürbünle türlü korkunç hırdava-
Tı atıp, ayda olanları, siz
Hiç aramayıp önünüzdeki
Olanları bir an düşünmeli.
Kadın kısmının hikmeti, ilmi:
Çocuklarına edep anlatmak,

Evi halkını görüp gözetmek,
İdaresini iyi düşünmek...
Bunlardır işte!... Babalarımız
Pek zeyrek idi: “Kadının bildi-
Ği kendisine yeter” derlerdi.
Onlara kitap: İğneyle iplik
Makasla yüksük elverir idi.
Şimdi karılar kitaplar yazar,
Müellif olurlar her ilimde;
Hele bizde her yerden ziyade.
Her şeyi bilir; yalnız bilecek
Şeyi bilmezler. Ay nasıl gider,
Kutup yıldızı, Zühre, Müşteri
Nişler, ne yapar fehm ederler de.
Yok bilmem neler! Bana lâzım o-
Lan tencere nasıl kaynıyormuş,
Haberleri olmaz bir kerecik.
Biri tarih okurken kebabı-
Mı yakar; biri beyit tasarlar.
Su ister isem, o becerip de
Bir su veremez, taakkul etmez.
Hâsılı, hepsi size taklit e-
Der biri hizmetime bakamaz.
Hizmetkârım çok, hizmetim yüzüs-
Tü kalıp gider. (...)

(Molière / Ahmet Vefik Paşa, *Okumuş Kadınlar*, ikinci fasıl, meclis VIII)

S ö z c ü k l e r : *Zeyrek*: akıllı. *Müellif*: kitap yazar. *Zühre*: Çobanyıldızı, *Müşteri*: Jüpi-
ter (yıldız) *Nişler*: ne yapar. *Fehm etmek*: anlamak. *Taakkul etmek*: akıl erdirmek. *Hâsı-
lı*: kısacası.

11 Heceli Kalıp

11 heceli kalıp, İslâmlıktan önceki dönemden günümüz edebiyatına kadar *en çok kullanılan* kalıplardan biridir. Halk edebiyatında olsun, çağdaş edebiyatımızda olsun, bu kalıpla her türde ve her konuda şiir söylemiş ve yazılmıştır. Ayrıca, atasözü, deyim, vb. gibi folklor ürünleri de söylenmiştir.

Bu kalıpta duraklar şöyledir:

6+5 ya da 4+4+3

(ikisi bir arada kullanılabilir)

Derinden derine / ırmaklar ağlar,	6+5
Uzaktan uzağa / çoban çeşmesi.	6+5
(Faruk Nafiz Çamlıbel, <i>Çoban Çeşmesi</i>)	
Sarı Zeybek / şu dağlara / yaslanır	4+4-3
Yağmur yağar / silâhları / ıslanır	4+4+3
Bir gün olur / deli gönül / uslanır	4+4+3
(Halk Türküsü)	
Çıkarım bakarım / sılam görünmez	6+5
Aramızda / yıkılası / dağlar var	4+4+3
(Karacaoğlan, <i>koşma</i>)	
Su testisi / su yolunda / kırılır	4+4+3
(Atasözü)	
Dilim seni / dilim dilim / dileyim	4+4+3
Başıma geleni / senden bileyim	6+5
(Atasözü)	
Anası sarmısak / babası soğan	6+5
(Deyim)	
Bu ne perhiz / bu ne lahana / turşusu	4+4+3
(Deyim)	

ÖRNEKLER

1

KOŞMA

Ala gözlerini sevdiğim dilber
Şu gelip geçtiğin yollar öğünsün
Kadir Mevlâm seni övmüş yaratmış
Kısmeti olduğun kullar öğünsün.

Hörü melek var mı senin soyunda
Kız nazarım kaldı usul boyunda
Kadir gecesinde bayram ayında
Üstüne gölg(e) olan dallar öğünsün.

Hörü kızlar sürmelemiş gözünü
İlin aşiretin çeksin nazını
Kaldır perçemini görem yüzünü
Yüzüne dökülen teller öğünsün

Karac(a)oğlan der ki garip kalırsam
Ordular bozup da işler görürsem
Nazlı yâri bir tenhada bulursam
Yâr ile konuşan diller öğünsün

(Karacaoğlan)

S ö z c ü k l e r : *Ala*: elâ. *Kadir Mevlâ*: güçlü Tanrı. *Hörü*: (Arapça *huri* sözcüğünden bozma) cennette bulunduğu inanılan güzel kız, cennet kızı. *Usul boy*: ahenkli, tenasüplü boy. *İl*: aşiret.

2

TÜRKÜ

Sabahtan kalktım ki ezan sesi var
Ezan sesi değil burçak yası var
Sorun şu adama kaç tarlası var

Aman ne zor imiş burçak yolması
Burçak tarlasına gelin olması

Sabahtan kalktım da südü pişirdim
Südü köpüğünü yere taşırdım
Burçak tarlasında aklım şaşırdım

Aman ne zor imiş burçak yolması
Burçak tarlasına gelin olması

Elimin kınasın hamur ettiler
Gözümün sürmesin kömür ettiler
Bir günlük gelindim zehir ettiler

Aman ne zor imiş burçak yolması
Burçak tarlasına gelin olması

Elimi salladım değdi dikene
İnkisar eyledim burçak ekene
İlâhî kaynana ömrün tükene

Aman ne zor imiş burçak yolması
Burçak tarlasına gelin olması

TÜRKÜ

Sabah oldu tanyerleri atıyor
Cümle kuşlar destur almış ötüyor
Ayşe'ciğim odasında yatıyor

Şakı bülbül var uyandır yârimi
Ben kıyamam sen uyandır yârimi

Çıkabilsem sarayının köşküne
Can boyanır amber ile miskine
Seni beni yaradanın aşkına

Şakı bülbül var uyandır yârimi
Ben kıyamam sen uyandır yârimi

Sabah olsun ben bu yerden gideyim
Garip bülbül gibi feryat edeyim
Sen dururken ya ben kime ne deyim

Şakı bülbül var uyandır yârimi
Ben kıyamam sen uyandır yârimi.

Sözcükler : *Cümle*: hep, bütün. *Destur*: izin.

UÇUN KUŞLAR

Uçun kuşlar uçun doğduğum yere!
Şimdi dağlarında mor sümbül vardır;
Ormanlar koynunda bir serin dere,
Dikenler içinde sarı gül vardır.

O çay ağır akar, yorgun mu bilmem?
Mehtabı hasta mı, solgun mu bilmem?
Yaslı gelin gibi mahzun mu bilmem,
Yüce dağ başında siyah tül vardır.

Orda geçti benim güzel günlerim,
O demleri anıp bugün inlerim,
Destân-ı ömrümü okur dinlerim,
İçimde oralı bir bülbül vardır.

Uçun kuşlar uçun! burda vefa yok,
Öyle akar sular, öyle hava yok,
Feryadına karşı aks-i seda yok,
Bu yangın yerinde soğuk kül vardır.

Hey Rıza! kederin başından aşkın;
Bitip tükenmiyor elem-i aşkın;
Sende derya gibi daima taşkın,
Daima çalkalanır bir gönül vardır.

(Rıza Tevfik Bölükbaşı- *Serâb-ı Ömrüm*, 1949)

S ö z c ü k l e r : *Dem*: zaman. *Destân-ı ömür*: hayatın destanı, hikâyesi. *Aks-i sedâ*: yanki. *Elem-i aşk*: aşk acısı. *Derya*: deniz.

5

BİR YOLCUYA

Dur yolcu! bilmeden gelip bastığın
Bu toprak bir devrin battığı yerdir.
Eğil de kulak ver, bu sessiz yığın
Bir vatan kalbinin attığı yerdir.

Bu ıssız, gölgesiz yolun sonunda
Gördüğün bu tümsek, Anadolu'nda
İstiklâl uğrunda, namus yolunda
Can veren Mehmet'in yattığı yerdir.

Bu tümsek, koparken büyük zelzele,
Son vatan parçası geçerken ele,
Mehmet'in düşmanı boğduğu sele
Mübarek kanını kattığı yerdir.

Düşün ki, haşır olan kan, kemik, etin
Yaptığı bu tümsek, amansız, çetin
Bir harbin sonunda bütün milletin
Hürriyet zevkini tattığı yerdir.

(Necmettin Halil Onan, *Çakıl Taşları*, 1927)

6

MASAL

Çocuk gönlüm kaygılardan âzâde,
Yüzlerde nur, ekinlerde bereket,
At üstünde mor kâküllü şehzade;
Unutmaya başladığım memleket.

Şakağında annemin sıcak dizi,
Kulağında falcı kadının sözü,
Gölbaşında padişahın üç kızı,
Alaylarla Kaf dağına hareket.

(Orhan Veli, *Bütün Şiirleri*, 1951)

12 Heceli Kalıp

12 heceli kalıp, İslâmlıktan önceki dönemden günümüze kadar zaman zaman kullanılagelmişse de, yaygınlık kazanamamıştır.

Bu kalıpta duraklar şöyledir:

4+4+4 ya da 7+5 ya da 6+6

Ol Kaadır'im / kudret bilen / nazar kıldı	4+4+4
Hurrem bolup / yer astığa / girdim mına	4+4+4
Garip benden / bu dünyadın / güzer kıldı	4+4+4
Mahrem bolup / yer astığa / girdim mına	4+4+4

Çevirisi:

<i>Güçlü Tanrım / gücü ile / bana baktı</i>	4+4+4
<i>Sevinerek / yer altına / girdim işte</i>	4+4+4
<i>Garip kulun / bu dünyadan / geçer oldu</i>	4+4+4
<i>Gizlenerek / yer altına / girdim işte.</i>	4+4+4

(Ahmet Yasevî, *Hikmet*)

Altmış tutam / gönderini / vergil bana	4+4+4
Ap-alaca / kalkanını / vergil bana	4+4+4
Kara pulat / öz kalıcın / vergil bana	4+4+4

(*Dede Korkut Kitabı*)

12 heceli kalıbın bu 4+4+4 duraklı biçimi özellikle XII. yüzyılda, Hâkaaniye lehçesinde çok kullanılmışsa da; daha sonraki yüzyıllarda Türkiye Türkçesinde her nedense kullanılmamış, işlekliğini kaybetmiştir.

Yalandır şu dünyanın / ötesi yalan	7+5
Kimdir nazlı yâri / elimden alan	7+5
Mısır'a sultan etseler / istemem kalan	7+5
Yâr gönül evi viran / oldu gidiyor	7+5

(Halk türküsü)

Bilinmez sevgilerle / yıkanan göğüs.	7+5
İyilik... Ürperşi / vücutta ruhun.	7+5
İyilik... Beyaz koyun, / gülümseyen yüz,	7+5
Şu sabah, mavi gökler, / yemyeşil sükûn	7+5

(Ziya Osman Saba, *İyilik*)

12 heceli kalıbın bu 7+5 duraklı biçimiyle birkaç türkü söylenmiş; çağdaş edebiyatımızda da birkaç şiir yazılmışsa da, kalıp yaygınlık kazanamamıştır.

Dağlar, şanlı dağlar, / Sicilya dağlar , 6+6
Tepelerden gelen / kaval sedaları. 6+6
(Yahya Kemal Beyatı)

Bu gece göklerin / kandilsiz, Allahım; 6+6
Seni nasıl bulsun / karanlıkta âhım ' 6+6
(Celâl Sahir Erozan, *Buhran*)

Fransız edebiyatında “Aleksandren” (*fr. alexandrin*) adı verilen ve çok yaygın olan bu 6+6 duraklı kalıp Türk halk edebiyatında kullanılmamıştır. İkinci Meşrutiyet’ten (1908) sonra, Fransız şiirinin etkisiyle, aydın ozanlarca birkaç kez denenmişse de, başarı sağlanamamıştır. Cumhuriyet döneminde kimi ozanlarımız, yine Fransız şiirinin etkisiyle, 6+6 kalıbını yeniden denemiş, çok başarılı birkaç şiir yazılmışsa da (bk. Örnekler: 3, 4, 5), kalıp yine yaygınlık kazanmamıştır.

ÖRNEKLER

1

MÜNZEVİ

Bir sonbahar akşamı... Sahillerdeyim
Camlı bir heykel gibi kayalarla ben.
Dağınık saçlarımdan pervasız esen
Rüzgârların elinde bir kırık ney'im.
(...)

Gökler esmer ve derin, sular dalgalı,
Sahilden uzaklaştı son yolcular da.
Enginleri dinliyor yalnız kenarda
Sararmış bahçesiyle viran bir yalı.
(...)

Dumanlarla örtülen bir deniz gibi
Canlanıyor en hazin dalgalar bende.
Bekliyoruz yuvanı şimdi bahçende
Ben kimsesiz, ağaçlar kimsesiz gibi.

Ölçek: 7+5

(Faruk Nafiz Çamlıbel, *Bir Ömür Böyle Geçti*, 1941)

CUNYA

O gece ne kadar güzeldi kâinât,
Havada bir safâ cereyanı vardı;
Dağlardan, taşlardan taşıyordu hayat,
Cûyibâr-ı aşkın feyezânı vardı.

(...)

Gökte yıldızlarla tanışmak istedim,
Aşkın esrarını danışmak istedim,
Vahşi çiçeklerle konuşmak istedim,
Gönlümün bir garip heyecanı vardı.

(...)

Vicdanım o gece dünyayı hâviydi,
Gördüğüm şeylerin cümlesi maviydi,
Toprakların bile rengi semâviydi,
Nurun sular gibi seyelânı vardı.

Ölçek: 6+6

(Rıza Tevfik Bölükbaşı, *Serâb-ı Ömrüm*, 1949)

S ö z c ü k l e r : *Kâinât*: evren. *Safâ*: saflık, berraklık. *Cuyibâr-ı aşk*: aşk ırmağı. *Fe-yezân*: su taşması. *Hâvi*: kapsayan. *Cümle*: hep (*Cümle*sî: hepsi). *Semâvî*: göksel. *Seyelân*: akma.

UZAK BİR İKLİMDE

Uzak bir iklimin ılık havasında
Güneş, yer, gök, deniz iç içe kaynaşır;
Olgun meyvelerle kuşlar fısıldaşır,
Bahar manzarası dallar arasında.

Uzak bir iklimin ılık havasında
Seslerle kokular el ele dolaşır;
Renklerle şekiller sevişip anlaşıyor
Bir mükemmeliyet orkestrasında.

Uzak bir iklimin ılık havasında
İnsan kâinatla her an kucaklaşıyor,
Sonsuz bir sevginin gamsız dünyasında.

Uzak bir iklimin ılık havasında
Bütün sevdiklerim hulyamı paylaşıyor;
Bense camlar, camlar, camlar arkasında.

Ölçek: 6+6

(Cahit Sıtkı Tarancı, *Ömrümde Sükût*, 1933)

AĞRI

Vardım eteğine, secdeye kapandım;
 Koşup bir koluna sımsıkı abandım.
 Karlı başın yüce dedikleyin yüce,
 Sükûn içindeki heybetin gönümce.
 Devce yapından ilk rahatlığı duydum.
 Şifası mı ne ki ruha bu ilk yudum
 Hayal arkasında boş çırpınışların.
 Sen uygun bir vakit gelince rüzgârın

Sonsuzluğa doğru kalkacak sihirli
 Bir gemi gibisin göklerde demirli
 Ve ben rıhtımında bekleyen tek yolcu...
 (...)

Ölçek: 6+6

(Ahmet Muhip Dıranas, *Şiirler*, 1974)

ŞİMAL RÜZGÂRI

Duyulmuyor günlerin nasıl geçtiği,
 Bu temmuz, ağustos ayları böyledir.
 Dakikalar böyle süratli geçer ki
 Daha sabah zannedersiniz, öğledir.

Erkenden çağırır ya deniz, ya bahçe,
 Her yerde tükenmez kahkaha, eğlence,
 Daha uzak, uzak sanırsınız gece,
 Bir de bakarsınız gün batmış, ay bedir.

Sonra bir yel eser enginden, şimalden,
 Bütün neşeleri toplayıp götürün;
 Ey şimal rüzgârı, hasret dolu tren,
 Bari o günlerin kokusunu getir.

Ölçek: 6+6 (dize 1, 4: duraksız)

(Ahmet Kutsi Tecer, *Varlık*, 1959, no: 510)

13 Heceli Kalıp

13 heceli kalıp, halk türkülerinde çok kullanılmışsa da, aydın sanatçılarca her nedense, az kullanılmıştır.

13 heceli kalıpta duraklar şöyledir:

4+4+5 ya da 8+5

(İkisi bir arada kullanılabilir.)

Yüksek yüksek / tepelere / ev yapmasınlar 4+4+5

Uzak uzak / memlekete / kız vermesinler 4+4+5

Annesinin / bir kızını / hor görmesinler 4+4+5

(Halk Türküsü)

Üsküdar'a / gider iken / aldı bir yağmur 4+4+5

Kâtip uykudan uyanmış / gözleri mahmur 8+5

(Halk Türküsü)

Hoş bilezik / hoş bilezik / kolları nazık 4+4+5

Ben yârimden / ayrı düştüm / vay bana yazık 4+4+5

(Halk Türküsü, kavuştak bölümü)

Sonra yine / tren sesi, / yine yolculuk, 4+4+5

Her saniye / karşımızda / başka bir ufuk. 4+4+5

(Kemalettin Kamu, *Dumlupınar Yolunda*)

ÖRNEKLER

1

TÜRKÜ

Telgrafın tellerine kuşlar mı konar
Herkes sevdiğine yavrum böyle mi yanar

Gel yanıma yanıma da yanı başıma
Şu gençlikte neler geldi garip başıma

Telgrafın direkleri semaya bakar
Senin o güzel gözlerin çok canlar yakar

Gel yanıma yanıma da yanı başıma
Şu gençlikte neler geldi garip başıma

Telgrafın tellerini arşınlamalı
Yâr üstüne yâr seveni kurşunlamalı.

Gel yanıma yanıma da yanı başıma
Şu gençlikte neler geldi garip başıma

TÜRKÜ

Girdim yârin bahçesine gülden geçilmez
Gülden geçtim serden geçtim yardan geçilmez
Acıdır aşkın şarabı susuz içilmez

Allar ne güzel yaraşmış yeşil üstüne
Lâhûri şallar dolaşmış belin üstüne

KİMSESİZLİK

Yıllardır ki bir kılıcım kapalı kında,
Kimsesizlik dört yanımda bir duvar gibi;
Mustaribim, bu duvarın dış tarafında
Şefkatine inandığım biri var gibi.

Sanıyorum saçlarımı okşuyor bir el,
Kıpırdamak istemiyor gözkapaklarım;
Yan odadan bir ince ses diyor gibi: "Gel!"
Ve hakikat bırakıyor hulyamı yarım.

Gözlerimde parıltısı bakır bir tasın,
Kulaklarım komşuların ayak sesinde;
Varsın gene bir yudum su veren olmasın,
Başucumda biri bana: "Su yok!" desin de!...

(Kemalettin Kamu, *Kemalettin Kamu, Hayatı, Şahsiyeti ve Şiirleri*, 1949)

14 Heceli Kalıp

14 heceli kalıp, İslâmlıktan önceki dönemden günümüz edebiyatına kadar sürüp gelmiştir. Halk şiirinde seyrek kullanılan bu kalıp, *çağdaş edebiyatımızda en çok kullanılan* kalıplardan biri olmuş, onunla her türde ve her konuda şiir yazılmıştır.

14 heceli kalıpta duraklar şöyledir:

7+7

Sekiz uçmak hurisi / bezenip gelir ise 7+7
Senin sevginden başka / gönlüm kabul etmeye 7+7
(Yunus Emre)

Ey garip çizgilerle / dolu han duvarları, 7+7
Ey hanların gönlümü / sızlatan duvarları, 7+7
(Faruk Nafiz Çamlıbel, *Han Duvarları*)

Duyuluyor zamanın / tahtayı kemirdiği 7+7
Tavan aralarında, / tavan aralarında. 7+7
(Necip Fazıl Kısakürek, *Otel Odaları*)

SEFİLLERİN ÖLÜMÜ

Gezdi örümcek gibi gözleri boş tavanda,
Bir köşede gerilmiş bir ağa düştü, kaldı.
Odaya bol rüzgârın dolduğu bir zamanda
Göğsü havasızlıktan daraldıkça daraldı.

Sessiz ecel dostunu karşılarken bir adam,
Sesleri büyülterek naklediyor kırık cam.
İşte, ezan ne kadar tez okundu bu akşam,
Kilisenin çanları ne kadar hızlı çaldı.

Dışarda fırtınanın şehri döven kılıcı,
İçerde bağdaş kuran soğuk zehirden acı...
Bu hastanın güneşken hekimiyle ilâcı
O da bugün, kim bilir, nerde safaya daldı?

Kulağının dibinde haykırıyor fırtına:
"Isınmak istiyorsan toprağı çek sırtına!"
Uzakta can verirken el yırtına yırtına,
Onu ölüm bir derin uyku halinde aldı.

Yanan mumu söndürdü hastanın son nefesi,
Can kuşunu başıboş bıraktı ten kafesi;
Mesih'in mucizesi. Tevrat'ın felsefesi,
Arap'ların cenneti artık birer masaldı.

(Faruk Nafiz Çamlıbel, *Bir Ömür Böyle Geçti*, 1941)

HER ŞEY YERLİ YERİNDE

Her şey yerli yerinde; havuz başında servi,
Bir dolap gıcırdıyor uzaklarda durmadan,
Eşya aksetmiş gibi tılsımlı bir uykudan,
Sarmaşıklar ve böcek sesleri sarmış evi.

Her şey yerli yerinde; masa, sürahi, bardak,
Serpilen aydınlıkta dalların arasından
Büyülenmiş bir ceylan gibi bakıyor zaman,
Sessizlik dökülüyor bir yerde yaprak yaprak.

Biliyorum gölgede senin uyuduğunu...
Bir deniz mağarası kadar kuytu ve serin
Hazların âleminde yumulmuş kirpiklerin,
Yüzünde bir tebessüm bu ağır öğle sonu.

Belki rüyalarıdır bu taze açmış güller,
Bu yumuşak aydınlık dalların tepesinde,
Bitmeyen aşk türküsü kumruların sesinde,
Rüyası ömrümüzün çünkü eşyaya siner.

Her şey yerli yerinde; bir dolap uzaklarda
Azapta bir ruh gibi gıcırıyor durmadan,
Bir şeyler hatırlıyor belki maceramızdan,
Kuru güz yaprakları uçuşuyor rüzgârda,

(Ahmet Hamdi Tanpınar, *Şiirler*, 1961)

3

DENİZ HASRETİ

Gözümde bir damla su deniz olup taşıyor,
Çöllerde kalmış gibi yanıyor, yanıyorum;
Bütün gemicilerin ruhu bende yaşıyor,
Başımdaki gökleri bir deniz sanıyorum.

Nasıl yaşayacağım, ey deniz, senden uzak?
Yanıp sönüyor gibi gözlerimde fenerin.
Uyuyor mu limanda her gece sallanarak
Altundan çivilerle takılmış gemilerin.

Sevmiyorum suyunda yıkanmamış rüzgârı,
Dalgaların gözümde tütüyor mavi, yeşil...
İçimi güldürmüyor sensiz, ay ışıkları,
Ufkunda yükselmeyen güneşler güneş değil

Bir gün nehirler gibi çağlayarak derinden
Dağlardan, ormanlardan sana akacak mıyım?
Ey deniz! Şöyle bir gün sana bakacak mıyım
Elma bahçelerinden, fındık bahçelerinden?

(Ömer Bedrettin Uşaklı, *Yayla Dumanı*, 1934)

4

AKŞAM VE DEVELER

Böyle yalçın dağlarda sessiz dolaşanlar kim?
Köyler, ufka dizilen tozlanmış bir resim;
Yollar, köyleri saran eskimiş çerçeveler...

Sesler çıkmadan söner paslı çingiraklarda...
Yassı tabanlarını sürükler bir kenarda
Boynu kısa develer, boynu uzun develer.

Günle birlikte erir uyuklayan mor dağlar;
Ekilmemiş tarlalar, çalı bitiren bağlar
Döker her kalbe kırık bir lambanın isini...

Adımlar derinleşir renklerin vedaında...
Bir dua okur gibi gezdirir dudağında
Deveci, türküsünü; yolcu sevgilisini...

(Sabri Esat Siyavuşgil, *Yedi Meşale*, 1928)

15 Heceli Kalıp

15 heceli kalıp, İslâmlıktan önceki dönemden günümüz edebiyatına kadar sürüp gelmiştir. Daha çok halk türkülerinde kullanılan bu kalıpla, çağdaş edebiyatımızda aydın sanatçılar da bazı şiirler yazmışlarsa da, kalıp yaygınlık kazanamamıştır.

15 heceli kalıpta duraklar şöyledir:

4+4+4+3 ya da 8+7 ya da 5+5+5

(İlk ikisi bir arada kullanılabilir.)

Ey gaziler / yol göründü / yine garip / serime	4+4+4+3
Dağlar taşlar / dayanamaz / benim âh ü / zârıma	4+4+4+3
Ben billâhî / kaail olmam / genç yaşımda / ölüme	4+4+4+3
Kal selâmet / nazlı yârim / bir yana sen / bir de ben	4+4+4+3

(Halk türküsü)

Dün gece yâr / hânesinde / yastıcağım / taş idi	4+4+4+3
Altım toprak / üstüm yaprak / yine gönlüm / hoş idi	4+4+4+3
El beni yalnız sanırdı / yâr bana yoldaş idi	8+7
Gayrılara / gönül vermem / sen benimsin / ben senin	4+4+4+3

(Halk türküsü)

Gâh giderim / medreseye / ders okurum / Hak için	4+4+4+3
Gâh giderim / meyhaneye / dem çekerim / kime ne	4+4+4+3
Sofular haram demişler / bu aşkın şarabına	8+7
Ben doldurur / ben içerim / günah benim / kime ne	4+4+4+3
Nesimî'ye / sordular ki / yârin ile / hoş musun	4+4+4+3
Hoş olayım / olmayayım / o yâr benim / kime ne	4+4+4+3

(Kul Nesimî, XVII. yy.)

Ey güzel köy! viran olma/ sakın şu genç / yaşımda	4+4+4+3
Dağlarında / taze otlar / pembe güller / biterken;	4+4+4+3
Ey çobanlar / beni anın / coşkun sular / başında	4+4+4+3
Yaprakların / arasında / yavru bir kuş / öterken	4+4+4+3

(Mehmet Emin Yurdakul, *Şehit yahut Osman'ın Yüreği*)

Bin bahçeli / beldemizi / yâd ellere / bıraktık,	4+4+4+3
Gölgesinde / barınacak / tek ağacım / yok artık,	4+4+4+3
Dallarında / bülbül öten / bahçelere / elvedâ!	4+4+4+3

(Kemalettin Kamu, *Hicret*)

Al beni beni / sar beni beni / yeşil yapraklar	5+5+5
Ben saramadım / sarsın da seni / kara topraklar	5+5+5

(Halk türküsü, kavuştak bölümü)

(15 heceli ölçüğün bu 5+5+5 duraklı biçimi için başka örnek bulunamamıştır.)

ÖRNEKLER

1

TÜRKÜ

İki dilber söyleşirler gel gidelim dağlara
Gitme dilber gitme derim biz düşeriz dillere
Ölürüm gayret uğrunda seni vermem ellere

Ah be güzel çok yosmasın yaktın viran eyledin

Atma kirpiğin okunu dilerim Haktan aman
Âhir zaman güzelinde bulunur mu din iman
Sende bu güzellik varken esirinim her zaman

Ah be güzel çok hainsin yaktın viran eyledin

2

TÜRKÜ

Sabahın erken vaktinde gelir geçer yel gibi
Taramış avropasını gül yüzüne tel gibi
Şimdi yârim bana bakar âdeta bir el gibi

Ne belâlı aşka yandım keşke yanmaz olaydım
Gizli sevdalara düştüm keşke düşmez olaydım

Varın deyin o hayına al urbalar giymesin
Göğsünü bezesten gibi donatıp süslemesin
Ben güzellik âşıkıyım bana varlık satmasın

Ne belâlı aşka yandım keşke yanmaz olaydım
Gizli sevdalara düştüm keşke düşmez olaydım

S ö z c ü k l e r : *Avropa:* Avrupa biçimi giyim kuşam ve saç tuvaleti modası. Bu moda II. Mahmut döneminde başlamış, daha sonraki dönemlerde de sürüp gelmişti. Kadınların, alınlarında iki kaş üstüne bıraktıkları top kâkül ile; delikanlıların Avrupalılar gibi saç uzatıp yandan ya da ortadan ayırarak yaptıkları saç tuvaletine “Avropa” adı verilmişti. *Bezesten:* bedesten; içinde değerli eşya satılan kapalı çarşı.

3

BIRAK BENİ HAYKIRAYIM

Ben en hakir bir insanı kardeş sayan bir ruhum;
Bende esir yaratmayan bir Tanrı'ya iman var;
Paçavralar altındaki yoksul beni yaralar.

Mazlumların intikamı olmak için doğmuşum;
Volkan söner, lâkin benim alevlerim eksilmez;
Bora geçer, lâkin benim köpüklerim kesilmez.

Bırak beni haykırayım, susarsam sen matem et;
Unutma ki şairleri haykırmayan bir millet
Sevenleri toprak olmuş öksüz çocuk gibidir.

Zaman ona kan damlayan dişleri gösterir,
Bu zavallı sürü için ne merhamet, ne hukuk;
Yalnız bir sert bakışlı göz, yalnız ağır bir yumruk.

(Mehmet Emin Yurdakul, *Türk Sazı*, 1914)

4

HOCA HASAN DAYI

Issız dağlar, gür ormanlar, akar sular geçerek
Rumeli'nin bir yanını baştan başa dolaştım.
Yaz günüydü, uzaklardan mezarlığı seçerek
Sabah vakti çukurda bir viran köye ulaştım.

Sisli bir dağ eteğinde, isli birkaç evceğiz,
Bir ormanın gölgesinde dalgın dalgın uyurdu.
Çerden çöpten çatılmış bir viraneydi köyceğiz,
Gece dağdan kurtlar iner dolanırdı o yurdu.

Kestanelik gölgesinde hayal gibi yürürsün,
Bülbül şakır bir ağacın bir nazenin dalında.
Tarlalarda gülümseyen çiçeklerin alında
Elâ gözlü güzellerin gül benzini görürsün.

Akşam üstü o dağlara sanki bir yas bürünür:
Duman alır yükseklerde ıssız kaya başını.
Her gelincik uzaklardan bir damla kan görünür,
Gazâ yeri zannedersin toprağını, taşını.
(...)

(Rıza Tevfik Bölükbaşı, *Serâb-ı Ömrüm*, 1934)

5

VATAN

Bir ülke ki camiinde Türkçe ezan okunur,
Köylü anlar mânasını namazdaki duanın...
Bir ülke ki mektebinde Türkçe Kuran okunur,
Küçük büyük herkes bilir buyruğunu Hudânın...
Ey Türk oğlu, işte senin orasıdır vatanın!
(...)

Bir ülke ki çarşısında dönen bütün sermaye,
Sanatına yol gösteren ilimle fen Türk'ündür.
Hırfetleri birbirini daim eder himaye:
Tersaneler, fabrikalar, vapur, tren Türk'ündür...
Ey Türk oğlu, işte senin orasıdır vatanın!

(Ziya Gökalp, *Yeni Hayat*, 1918)

S ö z c ü k l e r : *Mâna*: anlam. *Hudâ*: Tanrı. *Hurfet*: küçük sanayi. *Daim*: sürekli. *Hi-maye*: koruma.

6

MUHAREBEDEN SONRA

Merhum peder güler yüzlü, tatlı sözlü kahraman;
Rus cengini anlatırdı, zabıt imiş o zaman.
Bir gün yine kavga olmuş, Moskofları yenmişler;
Akşam vakti yürümüşler, bir ovaya inmişler...
At üstünde babam çıkmış şehitleri saymaya;
Mecruhları toplamaya, sedirlere yaymaya.
Uzun boylu, gayet yiğit bir neferi var imiş,
Hiç yanından ayırmazmış, koca Osmanlı: Memiş.
Cenk yerinde sessiz sessiz dolaşırken ikisi,
Pek yakından kulağına gelmiş bir insan sesi:
Bakmış, düşman ordusundan bir yaralı asker var,
Benzi uçmuş, kan içinde, bir düzüye hırıldar:
“— Allah için, bir yudum su! Ölüyorum... bir yudum!”
Böyle şeye pek acırdı, dayanamazdı merhum.
Altındaki at üstünde mataraya el atmış,
Neferine: “— Ver şu suyu ona!” demiş, uzatmış.
Nefer koşmuş, yaralıya su vermeye, eğilmiş.
O görmeden mel’un herif bir davranmış, dikilmiş;
Meğer alçak, silâhını pederime çevirmiş!
At irkilip geri durmuş, babam gülmüş ve demiş:
“— Kurşun bizim ayak teri. Ver suyunu sen, Memiş!”

(Victor Hugo’dan çev. Ali Ulvi Elöve, *Çocuklarımıza Neşideler*, 1912)

16 Heceli Kalıp

16 heceli kalıp, gerek halk edebiyatında, gerek çağdaş edebiyatımızda zaman zaman kullanılmışsa da, yaygınlık kazanamamıştır.

16 heceli kalıpta duraklar şöyledir:

4+4+4+4 ya da 8+8

(İkisi bir arada kullanılabilir.)

Ey aşk eri / aç gözünü / yeryüzüne / kıl bin nazar 4+4+4+4

Gör bu lâtif / çiçekleri / bezenip üş / geldi geçer 4+4+4+4

(Yunus Emre)

Canım aşkın / külüngüne / Ferhat olup / tuttum başım 4+4+4+4

Daim dağları keserim / Şirin’im hiç / sormaz benim 8+4+4

(Yunus Emre)

Çıktım bugün / Güzellerin / gözlerinde / seyahate, 4+4+4+4

Bu seyahat / bilmem nasıl / erecektir / nihayete. 4+4+4+4

(Orhan Seyfi Orhon, *Gözlerde Seyahat*)

ÖRNEKLER

1

NEFES

Nidem ben bu gönül ile? Benim ile bir dem durmaz
Mâşuk yüzü gördü meğer öğütlerim öğüt almaz

Tanrı için ey uslular gönlüm bana alverin
Vardı buluştu dost ile geri bana boyun eğmez

Bunun gibi gönül ile nice dirlik edebilem
Bıraktı yabana beni bir gün gelip halim sormaz

Gönül içeri dost ile ben kapıda feryad ile
Bin yıl zâri kılar isem üşbu kimdir deyü sormaz

Gönlüm dahi canım dahi el-bir etti şol ikisi
Yüz bin Yunus'tan ferâgat dost yüzünden göz ayırmaz

(Yunus Emre)

S ö z c ü k l e r : *Nideyim*: ne edeyim. *Mâşuk*: sevgili. *Uslular*: akıllar. *Boyun vermek*: teslim olmak, boyun eğmek, itaat etmek. *Nice*: nasıl. *Dirlik edebilem*: yaşayabileyim. *Yaban*: dışarı, kır. *Zâri kılar*: yüksek sesle ağlayıp sızlar. *Üşbu*: bu. *Deyü*: diye. *El-bir etti*: elbirliği etti, birleşti, ittifak etti. *Şol*: şu. *Ferâgat*: vazgeçme.

2

GEÇENİN HAMAMI

Ayın beyaz eli soyar esvabını karanlığın,
Çıplak kalır bahçelerde gam gömlekli koruluklar;
Gece yıkar saçlarını deresinde bir ışığın,
Ufku sarar bir sırmalı peştemala esen rüzgâr.

Sahillerin kucığında fıkırdayan deniz yatar,
Kayaların kurnasında şarkı söyler bazen rüzgâr;
Sonra koşar ayağında yıldızların nalınları
Küçük, çapkın dalgacıklar bir aşağı, bir yukarı.

(Yusuf Ziya Ortaç, *Yanardağ*, 1928)

3

GÖZLERDE SEYAHAT

Çıktım bugün güzellerin gözlerinde seyahate,
Bu yolculuk bilmem nasıl erecektir nihayete?

Mavi gözler... pek asabi, dalgah bir deniz gibi;
Yeşil gözler en ziyade mutemâyil hiyanete.

Sarışınlar... yorgun bir yaz semasını andırıyor,
İlk busede başlayacak taliinden şikâyete.

Elâ gözler... akşam gibi gölge dolu, hicran dolu!
Bu gözlerde hiç tesadüf etmedim ben saadete.

Gece oldu.. en sonunda siyah gözler geldi, durdum;
Bu karanlık yolda artık imkân yoktu seyahate.

(Orhan Seyfi Orhon, *Gönülden Sesler*, 1922)

17 Heceli Kalıp

17 heceli kalıpla söylenmiş bir tek parça (iki dize) bulunmuştur. (Bu parçanın bir deyim olma olasılığı da vardır.)

17 heceli kalıpta duraklar şöyledir:
4+4+4+5

Ger mum gibi / doğru olsam / her huzurdan / kovalar beni	4+4+4+4+5
Orak gibi / eğri olsam / el üstünde / tutarlar beni	4+4+4+4+5

19 Heceli Kalıp

19 heceli kalıp, Türk şiir geleneğinde yoktur. Bunu, Mehmet Emin Yurdakul, kimi şiirlerinde kullanmışsa da, başarı sağlayamamıştır.

19 heceli kalıbın durakları şöyledir:

4+4+4+4+3

Ey hemşeri / sakın kesme, / yaş ağaca / balta vuran / el onmaz;	4+4+4+4+3
Na kütükler!.. / Nice yıldır / hiçbirine / kervan gelmez, / kuş konmaz;	4+4+4+4+3
Bunları kes, / o baltanla / bu çürümüş / ağaçları / yere ser.	4+4+4+4+3
Bak, sizin köy / şu yemyeşil / koruluğun / gölgesinde / ne güzel!	4+4+4+4+3
Gönülleri / açmadadır / yaprakların / arasından / esen yel.	4+4+4+4+3

(Mehmet Emin Yurdakul, *Sakın Kesme*)

15-19 Heceli Kalıpların Genel Değerlendirilmesi

15-19 heceli kalıplarla ahenkli ve başarılı şiir yazılamaması, bu kalıpların eşit bölüntülü ve tekdüze (monoton) oluşuna bağlanmaktadır. Aynı dekdüzelik birçok aruz kalıplarında da bulunduğu ve aruzla çok başarılı şiirler yazıldığına göre, kusuru kalıplarda arayacak yerde, ozanlarda aramak gerekir. Hece ölçüğünde olsun, aruz ölçüğünde olsun, kalıpların sağladığı ahenk sadece bir dış ahenktir. Şiirde asıl önemli olan iç ahenktir. İç ahenk ise, kalıplardan değil, sözcüklerin istif edilişlerinden, birbirleriyle olan bağlantılarından doğar. Nitekim, 15 heceli kalıpla yazılan şu dizelerde, sözcüklerin istif edilişlerindeki ustalık, kalıbın tekdüzelikliğini ortadan kaldırmaktadır:

Bir sevdiğim güzel vardı, bu evrenden vazgeçti;	4+4+4+4+3
Sevdiğini yitirenin hali nic'olur belli.	4+4+7
Benim yârimdi o, benim tadım, benim ereğim;	8+4+3
Direğimdi, kırılıp da çöktüm, bir oldum yerle.	4+4+7
Gel sevdiğim, gel güzelim, gel gülüm, gel direğim.	4+4+4+4+3

(Ahmet Muhip Dıranas, *Ağul*)

Hece sayısı daha da çok olan kalıplarla yazılmış şiirlerle başka bir karşılaştırma daha yapalım:

Kuvvet akla geçtiğinden beridir ki her dâvaya bakıldı;	4+4+4+4+3
İnsan nedir anlaşıldı, adaletin meşalesi yakıldı.	4+4+4+4+3
İlim, ilim!.. Bu ses nerden yükselmişse ora mes'ud olmuştur;	4+4+4+4+3
Bizim dahi vatanımız bu noktadan ileriye gidecek,	4+4+4+4+3
Dehâsının saçacağı mahsullerle Garbı hayran edecek.	4+4+4+4+3

(Mehmet Emin Yurdakul, *İlin*)

19 heceli kalıpla yazılmış bu dizelerin bezdirici bir örnekliliğine karşılık, 20 heceli bir kalıpla yazılmış aşağıdaki dizeler hiç de yorucu ve nesir edalı değil; tersine, kendine özgü bir sesle, uzun bir nehir gibi akıp gitmektedir:

Bir tutsak o, uzun yıllar öncesinden, yüzlerce yıl ötesinden...	4+4+4+4+4
Yerlere dek bir giyside, selvi boylu, samur saçlı, gözler elâ;	4+4+4+4+4
Solmamış bir gül elinde, ilk bahçeden alınma, bir kırmızı gül;	4+4+4+4+4
Ne kokusu uçmuş... İşte bilmezlik bu! Aşk bu işte; kutlu, eskil!	4+4+4+4+4

(Ahmet Muhip Dıranas, *Tutsak*)

Duraksız Hece Ölçeği

Duraksız hece ölçeği denemesi, ilkin Tanzimat edebiyatı döneminde başlamıştır. Bu dönemde Abdülhak Hâmit, o yolda iki oyun (*Nesteren*, *Liberte*), bir de uzun şiir (*Bâlâdan Bir Ses*) yazmıştır. Hâmit, Divan ozanları geleneğine uyarak “hesâb-ül benân”ı (parmak hesabı’nı, hece ölçeği’ni) ölçekten saymadığı için, o ölçekle yazdığı eserlere “mevzun (vezinli, ölçekli) değil” der; onlara “mensur” (nesirli, nesir biçiminde) da diyemediği için, “mukaffâ” (kafiyeli, ayaklı), ya da “müheccâ” (heceli) adını verir; Namık Kemal’e gönderdiği (1881) bir mektupta: “*Nesir ve şiirden başka olarak lisânımızda mukaffâ nâmıyla bir janr daha ih-dâs etmek arzûsundaydım*” diye yazar. Hâmit’in “mukaffâ” dediği bu nazım tarzında ayak (kafiye) kullanılmakta ise de, durak yoktur; cümleler nazım cümlesi gibi kurulmuştur ve Batı nazmında olduğu gibi, dize ortasında da bitebilmektedir (Divan şiirinde cümlelerin dize sonunda bitmesi zorunluğu vardı):

Ziyafet diyerek menfâya davet	6+5
Âdeta “Ben yaşayım, sen öl” demek.	11 (duraksız)
Fakat kanmam; çektiğin boş bir emek.	11 (duraksız)
Bu kadar mahrûmiyetle beraber	11 (duraksız)
Yaşayacağım... Sen tahtında geber!	11 (duraksız)

(Abdülhak Hâmit, *Nesteren*)

Hâmit’in bu duraksız hece ölçeği denemeleri çok başarısız sonuçlar verdiği için, başka ozanlarca izlenmemiş, geçici bir deneme olarak kalmıştır.

Cumhuriyet döneminde bu konu bir kez daha, fakat başka bir yöntemle, ele alınmıştır.

Hece ölçeğinde her kalıbın kendisine göre belli yerlerinde duraklar bulunması, ozanları ister istemez aynı dış ahenge bağlı tutmakta idi. Cumhuriyet döneminde iki ozanımız (Cahit Sıtkı Tarancı, Ahmet Muhip Dıranas) hece ölçeğinin hiç değişmeyen bu kalıplaşmış duraklarını değiştirerek, bu ölçeğe yeni ahenk olanakları kazandırmışlardır. Abdülhak Hâmit, durakları büsbütün atmıştı; yeni denemede ise, kalıplaşmış duraklar yerine, cümlelerin anlam bakımından en uygun noktasında durak kullanılmıştır; böylece, bir dizedeki cümlelerin durak yeri ile öteki dizedeki cümlelerin durak yeri aynı noktaya rastlamadığı için, iç ahengin yanında dış ahenkte de bir çeşitlilik sağlanmış; kullanılan ölçek, tekdüzelikten kurtarılmıştır.

Örnek olarak, 15 heceli ve klasik duraklı (4+4+4+3) kalıpla yazılmış bir parça alalım:

Bak ben artık / bir sararmış / bir kurumuş / yaprağım,	4+4+4+3
Rüzgâr beni / savurursa / burasıdır / toprağım.	4+4+4+3
Altmış sene / oldu belki / ben bu köyden / çıkmadım,	4+4+4+3
Ormanından, / deresinden, / kuşlarından / bıkmadım.	4+4+4+3

(Rıza Tevfik Bölükbaşı, *Koca Hasan Dayı*.)

Bu parçayı, yine 15 heceli fakat özgür duraklı kalıpla yazılmış aşağıdaki iki parça ile karşılaştırdığımız zaman, aradaki fark açıkça görülecektir:

Değil kardeşim, / dal yeşil değil, / gök mavi değil;	5+5+5
Bilsen! / Ben hangi âlemdeyim, / sen hangi âlemde!	2+7+6
Aklından geçer mi dersin / aklımdan geçen şeyler?	8+7
Sanmam. / Yıldız ve rüzgâr payımız müsavi değil;	2+13
Sen kendi gecende gidersin, / ben kendi gecemde;	9+6
Vazgeç kardeşim, / ayrıdır bindiğimiz gemiler!	5+10

(Cahit Sıtkı Tarancı, *İmkânsız Dostluk*)

Eğil bak suya, / oradadır güzelliğin, / gençliğim.	5+7+3
Sen gel beni dinle, / günlerimiz hebâ olmasın.	6+9
Yorgun başımı göğsünde, / emniyette bileyim;	8+7
Artık taslarımız ayrı çeşmelerden dolmasın.	15 (duraksız)

(Cahit Sıtkı Tarancı, *Serenad*)

Aşağıdaki parçayı da, 13 heceli kalıpla yazılmış şiirlerle karşılaştırınız:

Selâm, / sonsuzluğun aydınlık bahçesinden	2+11
Selâm, / senelerce, / senelerce evvele,	2+4+7
Hatırası kalbe ışıklarla dökülen	13 (duraksız)
En sevgiliye, / en iyiye, / en güzele.	5+4+4

(Ahmet Muhip Dıranas, *Selâm*)

Bu yoldaki hece ölçğine “Duraksız hece ölçği” denmişse de, bu yeni ölçek büsbütün duraksız değildir; yukardaki örneklerde görüldüğü üzere, onun da kendine özgü ve ozanın isteğine bağlı birtakım durakları vardır; bu özelliği gözönünde bulundurarak, ona, “Özgür duraklı hece ölçği” de denebilir.

Özgür duraklı hece ölçğini ilk kez deneyen iki ozanımızın (Cahit Sıtkı Tarancı, Ahmet Muhip Dıranas) çok başarılı örnekler vermesi, başka ozanların da o çığır izlemesine yol açmışsa da; aynı dönemde “Serbest (özgür) nazım” akımının yaygınlaşması, genç ozanları o yola çekmiş; böylece, özgür duraklı hece ölçği onu ilk uygulayan iki ozanımızın ve onları izleyen birkaç ozanın şiirleriyle sınırlı kalmıştır.

YARDIMCI OKUMA PARÇALARI

NAMIK KEMAL'E MEKTUP

... Ekrem'e iki mektup yazdım. Bir kere de cevap aldım. Aramızda bir “mukaffâ” (kafiyeli, ayaklı) ile “mevzun” (vezinli, ölçekli) bahsi var. Ben nesir ve şiir den başka olarak lisânımızda “mukaffâ” namıyla bir janr daha ihdâs etmek (meydana getirmek) arzusundayım. O der ki: “Her lisanda aksâm-ı ifâde (anlatım yolları) nesir ile şiir dairesindedir. Bunun dışında şey olamaz.” Hece sayma usulüne, yani “hesâb-ül-benân”a (parmak hesabına, hece ölçeğine) uygulayarak yazacağımız şeylere haydi benim “mukaffâ, fakat mevzun değildir” demekte hakkım olmasın; her bir satır on beş heceyi geçmemek koşuluyla ve ondan on beş kadar hece mümkün olabilmek üzere kafiyeli

bir şey yazsak da, ona “mevzun” demesek de “mukaffâ” ve “müheccâ” (heceli), veya hut hece ondan on beş kadar olacağı için o kaydı da kaldırıp yalnız “mukaffâ” desek nasıl olur? Ben şu güçsüzlüğümle birlikte işte böyle “mukaffâ” adlı bir çığır açmak istiyorum, ne dersin? *Nesteren*'de hece on birden on üçe kadar idi. Dediğim de ondan on beş ve belki yirmiye kadar olacak. “Mensur” (nesir) olmadığını, mukaffâ olmasıyla birlikte anlatımdaki “takdim ve tehirler” (öne ve arkaya almalr, sözcüklerin yerlerinin değiştirilmele-ri) anlatacak ve “mevzun” olmadığı dahi, sözgelimi, bir satırın on, ötekinin on beş, on altı, yani gelişigüzel olmasıyla bilinecek...

(Abdülhak, Hâmit, *Mektuplar*, c. I, 1334/1918, s. 84-85).

ÖRNEKLER

1

NESTEREN

— İşte sen, işte göğsüm, işte hançer!
Al, tut, bağla, vur, vurdur, bitir, becer!
Ben borcumu bu silâhla bitirdim,
O silâhı şimdi sana getirdim.
Elinle öldür de Allah affetsin,
Fena başlayan ömrüm iyi bitsin.
İntikam al... Vazifeni ikmal et.
İşitmiyor musun? Bana bak bana;
“Bu hançerle vurdum” diyorum sana...
İşte bu... Haber veriyorum haber...
Babanın kanıyla boyanmış...

— Geber!...

(Abdülhak Hâmit, *Nesteren*, 1293/1876)

LIBERTE

Mahlûk olarak şâyân-ı biat
Padişahların cümlesine fâik
Bir hükümdar vardır, ismi Tabiat.

(Abdülhak Hâmit, *Liberte*, "Türk Yurdu" dergisi, 1913)

S ö z c ü k l e r : *Mahlûk*: yaratık. *Şâyân-ı biat*: biat etmeğe yaraşır. (*Biat*: bir hükümdarın egemenliğini tanıma). *Cümle*: bütün, hep. *Fâik*: üstün. *Tabiat*: doğa.

AYAKLAR

Ölmüş o, ayrı düşmüş sürüden;
Ayakları dışarda örtüden.

Ölmüş herkes gibi ölen insan.
Yalnız ayaklar kalmış yaşayan.

Ardından ölüme düşen başın
İki kardeş bakakalmış şaşkın.

Burada ansızın susup kamış
Koyunları başıboş bırakmış.

Ayaklarım, az gide uz gide,
Ayaklarım ümitler peşinde!

Yolcu ölmüş; işte ayaklar hür!
Yolcu ölmüş; ayaklar düşünür...

(Ahmet Muhip Dıranas, *Şiirler*, 1974)

GÜN EKSİLMESİN PENCEREMDEN

Ne doğan güne hükmüm geçer,
Ne halden anlayan bulunur;
Ah, aklımdan ölümüm geçer;
Sonra bu kuş, bu bahçe, bu nur.

Ve gönül Tanrısına der ki:
— Pervam yok verdiğin elemnden;
Her mihnet kabulüm, yeter ki
Gün eksilmesin penceremden.

(Cahit Sıtkı Tarancı, *Otuz Beş Yaş*, 1946)

KANAT

Ey bulutları uçuşan gök,
 Kokusunu duyduğum bahar,
 Ey gözlerden saklı tabiat!
 Beklemek neye yarar?... — Rüzgâr,
 Mesafeleri içime dök!
 Gideyim bırak beni hayat,
 Gideyim... Tren, gemi, kanat...

(Ziya Osman Saba, *Geçen Zaman*, 1947)

TOHUM

Dört nala haberci ilk yazdan
 Aşağıdan inceden beyazdan
 Dumanı tüten sıcak tohum
 Dolan kara toprağı dolan
 Ulaş yeryüzüne ak tohum

Hey gücüne kurban olduğum
 Dağ taş dinlemezim hey aman
 Göster o gül yüzünü göster
 Önce yeşil yeşil bak tohum
 Sonra sarı sarı gülüver

Donansın donansın daneler
 Kız oğlan kız, alaca kına
 Tarlalar sebil tek bedava
 Ver güzelim ver yiğitim ver
 Pir aşkına fakir aşkına.

Anladım farkı neden sonra
 Tohumdan başka şeymiş bitki
 Bu küçük deli fişekteki
 Ne ki? Ağaç mı alı pullu
 Yoksa ayrık mı, başak mı?

Kim bilecek... kapalı kutu
 Ama bulut yağmur bulutu
 Gelir kararır nerdeyse
 Tohum altta nefes nefese
 Kulağı gök gürültüsünde.

(Melih Cevdet Anday, *Telgrafhane*, 1952)

BANA BENZER

Bana benzer bacalar aşkla tüten,
Kaçırırlar Gece'den düşlerini.
Üstümdeki çardak ve bu dal benden,
Gökyüzü bahçem, bulutum kan rengi.

Şarabım bir sabra erişmiş küpte,
Bir elim ay, bir elim körpe güneş,
Bir göl gibiyim akşamlara dönmüş,
Yıldızları kendinden daha dipte.

(Oktay Rifat, *Yeni Şiirler*, 1973)

BİR TREN PENCERESİNDEN

Toprak kokan yüzüyle kıraç
Kızgın güneşe durmuş soluk
Harman ortasında yarı aç
Sanırdınız dağda korkuluk
Kimliğini bulmak öyle güç

Bakardı ardından trenlerin
Görür savrulan o duman ki
Kömürünü yakan özlemin
Taş kesilmiş simgesi sanki
Ezilmişin ezilmişliğin

(Sabahattin Kudret Aksel, *Şiirler*, 1988)

Hece Ölçeğinin Kısa Tarihi

Kâşgarlı Mahmut adlı bir dil bilgininin *Divânü Lûgaat-it Türk* (Türk Sözcüklerinin Sözlüğü) [yazılışı: 1072] adlı kitabındaki örneklerden anladığımıza göre, Türk'lerin İslâmlıktan önce nazımda kullandıkları ölçek hece ölçeğidir. Türk'ler İslâmlığı kabul ettikten sonra, medrese kültürüyle yetişen aydın kimseler Arap ve Fars edebiyatlarının etkisine kapılarak, aruz ölçeğini kullanmaya başlamışlardır (XI. yy.) Bunlar, gitgide, hece ölçeğini hor görmüşler, onu ölçekten dahi saymamışlardır. Fakat hece ölçeği hiçbir zaman bırakılmamış; gerek tekke ozanlarının, gerek halk arasında yetişen halk ozanlarının elinde git-tikçe işlenerek bugüne değin sürüp gelmiştir. Bu yüzden, eski edebiyatımızda bir ikilik olmuş, aydın kimselerin elinde gelişen ve "Divan Edebiyatı" adı verilen İslâm uygarlığı etkisi altındaki edebiyat ile tekke ve halk ozanlarının elinde gelişen ve "Halk Edebiyatı" adı verilen ulusal edebiyat, yüzyıllarca iki ayrı kol halinde, yan yana yürümüştür. Halk edebiyatı XVII. yüzyılda en parlak dönemini yaşamış; yüzyıllarca horgörülen bu edebiyat, XVIII. yüzyılda Divan Edebiyatı üzerinde dahi etkisini göstermeye başlamış, Nedim ve Şeyh Galip gibi büyük Divan ozanları hece ölçeğiyle bazı şiirler yazmışlardır. XIX. yüzyılın ikinci yarısında, Tanzimat Edebiyatı ozanları hece ölçeğinin değerini anlamakla birlikte, bu ölçekle başarısız birkaç manzume (Ethem Pertev Paşa, Akif Paşa, Ziya Paşa, Namık Kemal, Recai-zâde Mahmut Ekrem) ve birkaç oyun (Ahmet Vefik Paşa, Abdülhak Hâmit) yazmaktan ileri gidememişlerdir. Edebiyat-ı Cedide ozanlarından da Tevfik Fikret, bu ölçekle, çocuklar için şiirler yazmıştır...

Aruz ölçeği, aydın sanatçılar elinde yüzyıllar boyunca bilinçli olarak işlendiği halde; hece ölçeği, çoğunun okuması yazması dahi olmayan halk sanatçılarının içgüdüsel kullanımlarının ötesinde herhangi bir işlemeden geçmemiş, ham malzeme olarak kalmıştır. Hece ölçeği ancak 1897'den bu yana, Mehmet Emin Yurdakul'un çalışmalarıyla ilk kez bilinçli ve ciddi olarak ele alınmıştır. Ne var ki, halk şiirinin vardığı sonuçtan dahi habersiz olan ve sanat yeteneği hiç bulunmayan bu ozanın çok ilkel ürünleri, okuyucuda hece ölçeğine karşı kuşku ve güvensizlik uyandırmış, çetin tartışmalara yol açmıştır; neyse ki, halk ve tekke şiirine yabancı olmayan Rıza Tevfik Bölükbaşı'nın 1908 Meşrutiyeti'nden sonra yayımlanmaya başlayan geleneğe bağlı şiirleri, hece ölçeğinin olanakları konusundaki kuşkuyu ve olumsuz havayı yumuşatmış; yine o dönemde gelişmeye başlayan ulusçuluk akımının etkisiyle, özellikle Birinci Dünya Savaşı içinde, Ziya Gökalp'in çevresinde toplanan genç ozanların -ideolojik kaygıyla da olsa- gösterdikleri bilinçli çaba, bu ölçeğin olanaklarının her alanda (küçük şiir, manzum hikâye, oyun, vb.) denenmesine yol açmış; yabancı kökenli aruz ölçeğinin bir süre sonra kullanılmaz olmasını hazırlamıştır.

Hece ölçeği ile yazan ozanların ilk kuşağı (Yusuf Ziya Ortaç, Orhan Seyfi Orhon, Enis Behiç Koryürek, Halit Fahri Ozansoy, Faruk Nafiz Çamlıbel, vb.)

ile ikinci ve üçüncü kuşağı (Necip Fazıl Kısakürek, Ahmet Kutsi Tecer, Ahmet Hamdi Tanpınar, Kemalettin Kamu, Necmettin Halil Onan, Ali Mümtaz Arolat, vb. / Ömer Bedrettin Uşaklı, vb. / Yedi Meşale'ciler, vb.) elinde, halk şiirlerindeki kullanım doğrultusunda işlenen bu ölçek; dördüncü kuşağın (Cahit Sıtkı Tarancı, Ahmet Muhip Dıranas) elinde ilk kez yeni bir işleminden geçirilmiş; *Varlık* dergisinin yayımlanmaya başladığı sırada (1933) ilk örnekleri orada çıkan bu yeni denemede, kalıpların alışılmış durakları bir yana bırakılmış; nazım cümlesi kalıpların duraklarına göre değil, duraklar cümlelerin anlamına göre ayarlanmıştır. "Duraksız hece ölçüğü" (Özgür duraklı hece ölçüğü) denen bu yeni deneme üzerinde, yine o tarihlerde gelişme gösteren ve her çeşit ölçüğü atarak, nazım cümlesi ile düşünce arasındaki bağlantıyı öne alan ve nazım satırını (dizeyi) düşüncenin yapısına uyduran "Serbest (özgür) Nazım"ın bu özelliğinin etkisi bulunduğu düşünülebilir. Bir ölçüğe bağlı bulunması dolayısıyla, özgür nazımdan ayrılan bu yeni denemede klasik duraklı hece ölçüğünün az kullanılan 9, 12, 13 heceli kalıpları –bir yandan hece ölçüğünün çok kullanılan kalıplarının (11, 14 heceli kalıpları) alışılmış ahenginden kurtulmak isteğiyle, bir yandan da Batı şiirinin etkisiyle– daha çok kullanılmıştır. Hece ölçüğüne zengin olanaklar kazandıran bu yeni deneme ile çok başarılı örnekler verilmişse de, –yukarıda da belirttiğimiz üzere– o yıllarda özgür nazımın, onu ilk kez edebiyatımıza getiren Nâzım Hikmet gibi usta bir ozanın elinde büyük bir gelişme göstermesi, genç ozanların o yolu yeğlemesine yol açmış; duraksız (özgür duraklı) hece ölçüğü, onu ilk kez uygulayan iki ozanımızın ve onları izleyen birkaç ozanın şiirleriyle sınırlı kalmıştır.

II — ARUZ ÖLÇÜĞÜ

Aruz ölçüğü, hecelerin uzunluk ve kısalığına göre kurulmuş bir ölçektir. Birinci dizede (nazım satırında) kaçınıcı heceler uzun, kaçınıcı heceler kısa ise, öteki dizelerde de uzun ve kısa heceler hep aynı yerlere gelir:

So kak lar da sel ler a kar ağ la şır
 • — — — — — — — — — —
 U fuk yak la şır yak la şır yak la şır
 . — — — — — — — — — —
 Sa çak lar da kuş lar ha zin dir bu pek
 . — — — — — — — — — —
 Su sar lar u zak tan u lur bir kö pek
 . — — — — — — — — — —

(Tevfik Fikret, *Yağmur*)

Kan dil li de es ki bah çe ler de
Ak şam ka pa nın ca per de per de
Bir hâ tı ra zev ki var ke der de

(Yahya Kemal Beyathı, *Akşam Musikisi*)

Yâ rin du da ğın dan ge ti ril miş
Bir kat re a lev dir bu ka ran fil

(Ahmet Haşim, *Karanfil*)

İn le yen mem le ke tim dir bu te ker lek te de dim
Han gi bir köy lü bu kağ nıy la sü rün mek te de dim

(Faruk Nafiz Çamlıbel, *Kızıl Saçlar*)

Aruz ölçeği, Arap nazmının ölçeğidir. İslâmlığın yayılmasından sonra İran ve Türk edebiyatlarında da kullanılmaya başlanmıştır.

ÖRNEKLER

HÜZÜN VE HATIRA

Gurbette duyduğum sonu gelmez hüznüleri,
Yaprakların döküldüğü hicranlı günleri
Andım birer birer. Acıdım kendi hâlime.
Aksetti bir dakika uzaktan hayâlime
Tenhâ Emîrgân'ın Çınaraltı'nda kahvesi,
Poyrazla söyleşir gibi yaprakların sesi.
Hem başka hem de yakın karşı mabede,
Mermerle kaplı çeşmede, mevzun kitâbede
Baktım Yesâri hatlarının bu nefisine,
Daldım coşup giden denizin mûsikîsine.

(Yahya Kemal Beyathı, *Kendi Gök Kubbemiz*, 1961)

Aruz Ölçeğinin Özellikleri

1. Aruz ölçeği, uzun ve kısa hecelerin türlü biçimlerde yan yana gelmesinden doğan kalıplardan oluşur.

a. *Küçük kalıplar*: İlkin, birtakım küçük kalıplar oluşmuştur:

. . --
. . --
-- . --
-- . -- vb.

Aruz ölçeğinde bu yolda en az 1, en çok 5 heceli küçük kalıplar vardır.

b. *Büyük kalıplar*: Bu küçük kalıpların türlü biçimlerde yan yana gelmesinden de birtakım büyük kalıplar oluşmuştur:

. . -- / . . -- / . . --
. . -- / . . -- / . . -- / . . --
-- . -- / -- . -- / -- . --
-- . -- / -- . -- / -- . -- / -- . --

c. *Sözcüklerin kalıplara uydurulması*: Aruz ölçeğiyle nazım yazmak demek, sözcükleri bu kalıplara uydurmak demektir. Yani, kalıplardaki kısa hecelerin karşısına sözcüklerin kısa hecelerini, uzun hecelerin karşısına da sözcüklerin uzun hecelerini getirmek gerekir.

Şu iki kısa, iki uzun heceli (..—) küçük kalıba bir sözcük uyduralım:

Va ta nım dır
. . -- --

Bir de şu iki kısa, bir uzun heceli (..—) küçük kalıba sözcük uyduralım:

Va ta nım
--

İşte bu küçük kalıpları yan yana getirdiğimiz zaman büyük bir kalıp; onlara uydurduğumuz sözcükleri yan yana getirdiğimiz zaman da bir dize meydana gelmiş olur:

Va ta nım dır / va ta nım dır / va ta nım dır / va ta nım
. . -- -- . -- -- . -- -- . -- --

(Fuzuli)

Görüldüğü üzere, yukarıda örnek olarak aldığımız küçük kalıplara birer sözcük uydurulmuştur:

Va ta nım dır
.
Va ta nım
.

Oysa, bir küçük kalıba birden çok sözcük de uydurulabilir:

2. sözcük: Ye ni dün ya

3. sözcük: İ ki üç gün

4. sözcük: O ve sen gel

Şu dizeler o yolda kurulmuştur:

Seni söyler / bana dağlar / dereler

(Faruk Nafiz Çamlıbel)

Adalardan / yaza ettik / de vedâ

(Yahya Kemal Beyatlı, *Viranbağ*)

2. *Durak*: a. Aruz ölçğinde de, dizeler –hece ölçğinde olduğu gibi– iki ya da daha çok parçaya bölünür. Duraklar, küçük kalıpların arasına rastlatılır; yani, her küçük kalıbın bittiği yer bir duraktır. Aşağıdaki örneklerin birincisinde iki durak, ikincisinde üç durak vardır:

Seni söyler / bana dağlar / dereler

(Faruk Nafiz)

Vatanımdır / vatanımdır / vatanımdır / vatanım

(Fuzuli)

b. Aruz ölçğinde duraklar, sözcükleri ortalarından da kesebilir; böylece, sözcüğün bir bölümü durağın bir yanında, bir bölümü öbür yanında kalabilir:

Seneler geç/ti henüz gel/mediler

Oradan gel/meyecekmiş/dediler.

(Yahya Kemal Beyatlı, *Mehlika Sultan*)

(Hece ölçğinde ise sözcükler ortadan kesilemez).

Aruz ölçeğinde dizelerin durak yerlerini belirtecek yolda kesik kesik okunmasına *taktî* (kesme, parça parça etme) denir.

3. *Ulama*: Eğer bir sözcük sessiz harfle biter, ondan sonra gelen sözcük sessiz harfle başlarsa; bu sesli harf, birinci sözcüğün sonundaki sessiz harfi kendisine çeker. Sözelimi, *beyaz altın* sözü, *beyazaltın* kılığına girer. Böylece, birinci sözcüğün sonundaki sessiz harfle biten kapalı (uzun) hece (*yaz*), açık (kısa) hece (*ya*) haline gelir:

Be yaz al tın
Be ya zal tın

Görüldüğü üzere, bu sözcükler, ulamasız söylendiği zaman, örnek olarak aldığımız küçük kalıba (..—) uymadığı halde, ulamalı söylendiği zaman uymaktadır. O bakımdan, aruz ölçeğinde ulamanın büyük önemi vardır. Bunu örneklerle gösterelim:

Otuz üç yıl bizi korkuttu şeriat diyerek
O tu züç yıl / bi zi kor kut / tu şe rî at / di ye rek
(Mehmet Akif Ersoy, *Köşe İmam*)

Siper et gövdeni, dursun bu hayâsızca akın
Si pe ret göv / de ni dur sun / bu ha yâ sız / ca a kın
(Mehmet Akif Ersoy, *İstiklâl Marşı*)

Kafa, göz, gövde, bacak, kol, çene, parmak, el ayak.
Ka fa göz göv / de ba cak kol / çe ne par mak / e la yak
(Mehmet Akif Ersoy, *Asım*)

Görüldüğü üzere, yukarıdaki örneklerde: *otuz üç*, *siper et*, *el-ayak* sözcükleri arasında ulama vardır.

4. *Kusurlar*: Sözcükleri kalıplara uydururken, onların söyleniş biçimlerini bozmamak gerekir. Ne var ki, ozanlar, kimi zaman bunu başaramamış, sözcükleri aruz kalıplarına uydurabilmek için, onların söylenişlerini bozmuşlardır. Bu yolda yapılan iki türlü kusur vardır: *imâle*, *zihaf*.

a. *İmâle* (uzatma): Kısa bir heceyi ölçek zoruyla uzatmaktır:

Çevre yanımda gelip oturdular
Çev re yaa nım / daa ge lip oo / tur du lar
(Süleyman Çelebi, *Mevlid*)

Bu örnekte, *yanımda* sözü *yaanımdaa*; oturdular sözü *ooturdular* biçimine sokulmuştur.

Başka örnekler:

Sana lâıyık / mı ki yok *dii* / ye cevâb ey / leyesin
- - - - -
(Nedim)

Gece tenhâ / eşigü hâ / kine yüzler / süreyim
- - - - -
(Baki)

S ö z c ü k l e r : *Hâk*: toprak.

N o t : Aruz ölçeğiyle yazılmış dizelerde son heceler kısa da olsa uzun sayılır:

Nice günler / bakarak dal / galara
- - - - -
Dediler uğ / radı Leylâ / nazara
- - - - -

Her iki dizenin sonundaki *ra* heceleri, ölçek zoruyla, *raa* biçimine sokulmuştur. Dizelerin son hecelerinde yapılan bu çeşit imâleler kusur sayılmaz.

b. *Zihâf* (kısmı): Uzun bir heceyi ölçek zoruyla kısaltmaktır:

Merhabâ ey âsi ümmet melcei
Mer ha bâ ey / â si üm met / mel ce i
- - - - -
(Süleyman Çelebi, *Mevlid*)

Bu örnekte, *âsî* sözcüğünün uzun okunması gereken *sî* hecesi, ölçek zoruyla kısaltılarak *si* biçimine sokulmuştur.

Bir aceb nur kim güneş pervânesi
Bir aceb *nur* / kim güneş per / vânesi
- - - - -
(Süleyman Çelebi, *Mevlid*)

Sundular bir cam dolusu şerbeti
Sundular bir ' *cam* dolusu / şerbeti
- - - - -
(Süleyman Çelebi, *Mevlid*)

S ö z c ü k l e r : *Aceb*: acaip, şaşılması. *Kim*: ki. *Câm*: kadeh.

Bu örneklerde, *nûr* ve *câm* sözcüklerinin ortalarındaki sesli harfler uzun okunmak gerekirken kısaltılmış, sözcükler *nur* ve *cam* biçimine sokulmuş; böylece, bir uzun bir kısa hece (–.) değerindeki bu heceler sadece bir uzun hece (–) haline getirilmiştir.

Eski edebiyatta bu yoldaki kusurların yapılması nedenine “zaruret-i vezin” (ölçek zorunluğu) denir ve hoşgörüyü karşılanırdı. Dilin bu yolda zorlanması, yeni edebiyatımızda ilkin Tevfik Fikret tarafından kaldırılmıştır.

Aruz Ölçeğinin Başlıca Kalıpları

Aruz ölçeğinde, küçük kalıplara, Arapça *fîl* kökünden türemiş birer ad verilmiştir. Başlıcaları şunlardır:

Fa'	Mefûlü
–	– – .
Fa'lün	Mefûlün
– –	– – –
Fâilâtü	Mefâilün
– . – .	. – – –
Fâilâtün	Mefâilü
– . – –	. – – .
Fâilün	Mefâilün
– . –	. – – –
Feilâtün	Mütefâilün
. . – –	. . – – –
Feilün	Müfteilün
. . –	– . . –
Feûlün	Müstefilün
. – –	– – . –
Feûl	Müstefilâtün
. –	– – . – –

Daha önce de söylediğimiz gibi, bu küçük kalıpların türlü biçimlerde yan yana gelmesinden birtakım büyük kalıplar oluşmuştur.

Aruz kalıpları, *bahr* (bahir) denen 19 kümede, bunlar da *daire* denen 6 büyük bölümde toplanmıştır.

Burada, o yolda ayrıntılara girilmeyecek, aruz ölçeğinin Türk edebiyatında kullanılan başlıca kalıpları, daha basit bir kümeleme ile *düz kalıplar*, *karışık kalıplar* diye iki ana kümede toplanacaktır.

N o t : Aruz kalıplarında, baştaki bütün *feilâtün* (..—) ler *fâilâtün* (–.––); sondaki bütün *feilün* (..–) ler *fa'lün* (– –) olabilir.

A — Düz Kalıplar

Düz kalıplar, aynı küçük kalıbın birkaç kez tekrarlanmasıyla meydana gelen kalıplardır.

1. *Fâilâtün, fâilâtün, fâilün*

- . - - - . - - - . -

Merhabâ ey / derde derman / merhabâ

- . . - - . - - - . -

(Süleyman Çelebi, *Mevlid*)

Dinle neyden / kim hikâyet / etmede

- . - - - . - - - . -

Ayrılıklar / dan şikâyet / etmede

- . - - - . - - - . -

(Nahîfî, *Mesnevi* çevirisi)

Belli hâlim / den ne hâcet / söylemek

- . - - - . - - - . -

(Ziya Paşa)

Bu kalıp, Divan edebiyatının ilk dönemlerinde (XIII. – XV. yy. lar) özellikle mesnevilerde çok kullanılmıştır. Bu eserlerin en ünlüsü, Süleyman Çelebi (XV. yy.)'nin *Mevlid*'idir (örnek için bak. s. 45)

2. *Fâilâtün fâilâtün fâilâtün fâilün*

- . - - - . - - - . - . -

Hep seninçin / dür benim dün / yâ cefâsın / çektiğim

- . - - - . - - - . -

Yoksa ömrüm / vaarı sensiz / neyleyim dün / yâyı ben

- . - - - . - - - . -

(Baki)

Kanda olsam / ey perî gön / lüm senin yaa / nındadır

- . - - - . - - - . -

(Fuzuli)

Sen demişsin / kim kimin hay / rânıdır bil / mem Nedim

- . - - - . - - - . -

Nâzenînim / pek bilirsin / kim senin hay / rânının

- . - - - . - - - . -

(Nedim)

Geldi ammâ / neyleyim sen / siz bahârın / şevki yok.

- . - - - . - - - . -

(Recai-zâde Mahmut Ekrem, *Bahardan Bir Yaprak*)

S ö z c ü k l e r : *Kanda*: nerde. *Kim*: ki. *Nâzenîn*: oynak, cilveli, çok nazlı. *Şevk*: neşe.

Bu kalıp, Divan edebiyatında çok kullanılmıştır.

ÖRNEKLER

1

ŞARKI-İ SABÂ

Ey sabâ esme nigârım uykuda
.....
.....

Çün seherdir nazlı yârim uykuda
.....
.....

Bir zaman bülbül dahî olsun hamûş
Çün seherdir nazlı yârim uykuda
.....
.....

Ey gönül âh etme Allah aşkına
Çün seherdir nazlı yârim uykuda

(Ziya Paşa, *Külliyât-ı Ziya Paşa*, 1925)

S ö z c ü k l e r : *Sabâ*: tan yeli. *Nigâr*: sevgili. *Çün*: çünkü. *Seher*: sabahın erken saati, tan. *Hamûs olmak*: susmak.

2

SABÂ

Âh eden kimdir bu sâat kuytuda?
Sustu bülbüller, hıyâban uykuda.
Şimdi ay bir serv-i sîmindir suda;
Esme, ay bâd, esme cânan uykuda.

Başka âşıklardan almışsan nefes
Başka yerden, başka vâdilerden es;
Doğmasın rûhunda yârin bir heves
Esme gülşenden ki cânan uykuda

(Faruk Nafiz Çamlıbel, *Heyecan ve Sükûn*, 1959)

S ö z c ü k l e r : *Hıyâban*: iki yanı ağaçlı yol. *Serv-i sîmin*: (gümüş servi) ayışığının denizde yaptığı ışıktan yol. *Bâd*: rüzgâr. *Cânan*: sevgili. *Gülşen*: gül bahçesi.

SU KASİDESİ (Beyitler)

Saçma ey göz eşkten gönlümdeki odlara su
Kim bu denlü dutuşan odlara kılmaz çâre su

Suya versin bâğban gülzârı zahmet çekmesin
Bir gül açılmaz yüzün tek verse bin gülzâra su
(Fuzuli)

S ö z c ü k l e r : *Eşk*: gözyaşı. *Od*: ateş. *Kim*: ki. *Denlü*: türlü, gibi. *Bâğban*: bahçıvan. *Gülzâr*: gül bahçesi. *Tek*: gibi.

HÜR BİR ŞAİR

Kimseden bir fayda ummanı ben, dilenmem kol kanat,
Kendi boşluk, kendi gökkubbemde kendim gezginim.
(...)

Fikri hür, irfânı hür, vicdânı hur bir şâirim.

(Tevfik Fikret, *Rubâb-ı Şikeste*; bugünkü dile çev. A.M. Dıranas)

BAHAR

(...)

Bir yeşil kan, bir yeşil can yağdırıp kudret, yere,
Yemyeşil olmuş fezâ, gömgök kesilmiş dağ dere.

(...)

Bir değil, yüz bin bahâr indirse hattâ âsuman,
Hiç kımıldanmaz benim rûhumda kök salmış hazan.
Dem çeker bülbül, benim beynimde baykuşlar öter;
Sonra karşımdan geçer bir bir, yıkılmış lâneler.
Âşinâlık yok, hayâlin konsa en bildik yere,
Yâd ayaklar çiğniyor, düşmüş vatan yâd ellere.
(Mehmet Akif Ersoy, *Safahât III, Hakkın Sesleri*, 1913)

S ö z c ü k l e r : *Kudret*: 1. kuvvet, güç; 2. Tanrı gücü. *Fezâ*: uzay; 2. (burada) geniş alan, ova. *Âsuman*: gök. *Hazan*: sonbahar. *Dem çekmek*: kuş şakıması. *Lâne*: yuva. *Âşinâ*: tanıdık. *Yâd*: yabancı.

3. *Feilâtün (fâilâtün) feilâtün feilün (fa'lün)*

. . - - (- . - -) . . - - . . - (- -)

Güleriz ağ / lanacak / hâ / limize

. . - - . . - - - . . -

(Tevfik Fikret)

Sevdiğimden / mi acep sev / miyorum.

- . . - - . . - - . . - -

(Abdülhak Hamit Tarhan, *Bir Sefilenin Hasbihâli*)

Koptu evden / acı bir vâ / veylâ

- . . - - . . - - - . . -

Odalar in / ledi Leylâ / Leylâ

. - - - - - - - -

(Yahya Kemal Beyatlı, *Leylâ*)

Bil ki beyhû / de gönül bağ / lamadı.

- . . - - . . - - - . . -

Nice dullar / la yetimler / buraya

. . - - - . . - - - . . -

(Faruk Nafiz Çamlıbel, *Çankaya*)

4. *Feilâtün (fâilâtün) feilâtün feilâtün feilün (fa'lün)*

. . - - (- . - -) . . - - . . - - . . - (- -)

Kanı ol gül / gülerек gel / diğî demler / şimdi

. . - - - . . - - - . . - -

Ağlarım hâ / tıra geldik / çe gülüştük / lerimiz

- . . - - . . - - - . . - -

(Mahir, XVIII. yy.)

Gülelim oy / nyalım kâm / alahım dün / yâdan

. - - - - . . - - - . . -

(Nedim, XVIII. yy.)

Ne ararsan / bulunur der / de devâdan / gayri.

. . - - - . . - - - . . -

(Koca Ragıp Paşa, XVIII. yy.)

Bana ver ben / çekeyim der / dini mümkün / se eğer.

- . . - - . . - - - . . -

(Hüseyin Siret Özsever)

Korkma sönmez / bu şafaklar / da yüzen al / sancak.

- . . - - . . - - - . . -

(Mehmet Akif Ersoy, *İstiklâl Marşı*)

Uğramam bah / çelerin sem / tine gülden / yandım

- . . - - . . - - - . . -

(Yahya Kemal Beyatlı, *Bahçelerden Uzak*)

S ö z c ü k l e r : *Kanı*: hani. *Dem*: zaman. *Kâm*: arzu, istek. *Devâ*: ilâç.

Her iki kalıp da, eski ve yeni edebiyatımızda çok kullanılmıştır.

MEHLİKA SULTAN

Mehlika Sultan'a âşık yedi genç
Gece şehrin kapısından çıktı;
Mehlika Sultan'a âşık yedi genç
Kara sevdalı birer âşıktı.

Bir hayâlet gibi dünyâ güzeli.
Girdiğinden beri rü'yâlarına;
Hepsi meshûr, o müammâ güzeli
Gittiler görmeğe Kaf dağlarına.

Hepsi, sırtında abâ, günlerce
Gittiler içleri hicranla dolu;
Her günün ufkunu sardıkça gece
Dediler: "Belki son akşamdır bu."

Bu emel gurbetinin yoktur ucu;
Dâimâ yollar uzar, kalp üzülür;
Ömrü oldukça yürür her yolcu,
Varmadan menzile bir yerde ölür.

Mehlika'nın kara sevdâhıları
Vardılar çıkığı yok bir kuyuya,
Mehlika'nın kara sevdâhıları
Baktılar korkulu gözlerle suya.

Gördüler: aynada bir gizli cihan...
Ufku çepçevre ölüm servileri...
Sandılar doğdu içinden bir an
O, uzun gözlü, uzun saçlı peri.

Bu hazin yolcuların en küçüğü
Bir zaman baktı o vîran kuyuya
Ve hemen sonra gümüş bir yüzüğü
Parmağından sıyrıp attı suya.

Su, çekilmiş gibi, rü'yâ oldu...
Erdiler yolculuğun son demine;
Bir hayâl âlemi peydâ oldu,
Göçtüler hep o hayâl âlemine.

Mehlika Sultan'a âşık yedi genç
Seneler geçti, henüz gelmediler;
Mehlika Sultan'a âşık yedi genç
Oradan gelmeyecekmiş dediler...

(Yahya Kemal Beyatlı, *Kendi Gök Kubbemiz*, 1961)

S ö z c ü k l e r : *Meshûr*: büyülenmiş; *Abâ*: 1. kalın, kaba kumaş; 2. bu kumaştan yapılmış bol, geniş üstlük. *Hicran*: ayrılık. *Menzil*: yollardaki konak yeri. *Viran*: harap, yıkık. *Dem*: zaman. *Peydâ olmak*: meydana çıkmak.

SÜVARİ

Şu bakır zirvelerin ardından
 Bir süvârî geliyor kan rengi.
 Başlıyor şimdi melûl akşamda
 Son ışıklarla bulutlar cengi.

Bir bakır tasta alev şimdi havuz,
 Suya saplandı kızıl mızraklar;
 Açılıp kıvranarak göklerde
 Uçuyor parçalanın bayraklar.

(Ahmet Haşim, *Yücel*, c. VII, 1938, no. 40)

S ö z c ü k l e r : *Zirve*: doruk. *Melûl*: 1. usanmış, bezmiş, bıkmış; 2. (burada) üzgün.
Cenk: savaş.

ÇANAKKALE SAVAŞI

(...)
 Bomba şimşekleri beyninden inip her siperin,
 Sönüyor göğsünün üstünde o arslan neferin.

Yaralanmış temiz alnından, uzanmış yatıyor,
 Bir hilâl uğruna, yâ Rab, ne güneşler batıyor.

Ey bu topraklar için toprağa düşmüş değer.
 Gökten ecdâd inerek öpse o pâk alnı asker!

Sana dar gelmeyecek makberi kimler kazsın?
 “Gömelim gel seni târihe” desem sığmazsın.
 (...)

(Mehmet Akif Ersoy, *Safahat VI, Asım*, 1928)

S ö z c ü k l e r : *Hilâl*: yeni ay. *Rab*: Tanrı. *Ecdâd*: cedler, atalar. *Pâk*: pak, temiz.
Makber: mezar.

KOCA MUSTÂPAŞA

Koca Mustâpaşa! Ücrâ ve fakîr İstanbul!
 Tâ fetihten beri mü'min, mütevekkil, yoksul;
 Hüznü bir zevk edinenler yaşıyorlar burada.
 Kaldım onlarla bütün gün bu güzel rü'yâda.
 Öyle sinmiş bu vatan semtine milliyetimiz

Ki biziz hem görülen, hem duyulan, yalnız biz.
Mânevî çerçeve beş yüz senedir hep berrak;
Yaşayanlar değil Allah'a gidenlerden uzak.
Bir bahar yağmuru yağmış da açılmış havayı
Hisseden kimse hakikat sanıyor hulyâyı
Âhiret öyle yakın seyredilen manzarada,
O kadar komşu ki dünyâya, duvar yok arada,
Geçer insan bir adım atsa birinden birine,
Kavuşur karşıda kaybettiği bir sevdiğine.

Serviliklerde sükûn, yolda sükûn, evde sükûn.
Bu taraf sanki bu hâliyle ezelden meskûn.
Bir afif aile sessizliği var evlerde;
Örtüyor fakrı asâletle çekilmiş perde.
Kaldırımsız, daracık, eğri sokak, doğru sokak...
Her geçildikçe basılmış ve düzelmiş toprak.
Kuru ekmekle bayat peyniri lezzetle yiyen,
Çeşmeden her su içerken, "Şükür Allaha!" diyen
Yaşıyor sâde maîşelerin en sâfında;
Rûh esen kuytu mezarlıkların etrâfında,
Bu vatandaş biraz ahşapla biraz kerpiçten
Yapabilmiş bu güzellikleri birkaç hiçten.
Türk'ün âsûde micâcıyla Bizans'ın kederi
Karışıp mağfiret iklimi edinmiş bu yeri.
(...)

(Yahya Kemal Beyatlı, *Kendi Gök Kubbemiz*, 1961)

S ö z c ü k l e r : *Ücra*: çok uçta, kenarda kalmış. *Fetih*: bir yeri savaşıla alma, (bura-da) İstanbul'un alınması. *Mü'min*: 1. imanlı, inançlı; 2. Müslüman. *Mütevekkil*: alinyazı-sına boyun eğmiş, işini Tanrı'ya bırakmış. *Berrak*: duru. *Sükûn*: sakinlik, dinginlik. *Ezel*: başlangıcı belli olmayan zaman, öncesizlik. *Meskûn*: insan oturur (yer). *Afif*: iffetli, her işte temiz ahlâklı, namuslu. *Fakr*: fakirlik, yoksulluk. *Asâlet*: soyluluk. *Şükür*: görülen iyiliğe karşı memnunluk gösterme. *Maîşet*: geçim. *Âsûde*: gürültüsüz patırtısız, sessiz, dingin, sakin. *Mağfiret*: Tanrı'nın suç bağışlaması.

5

KIZIL SAÇLAR

Önce baygın bir iniltiydi yamaçtan duyulan,
Sonra bir gölge belirmişti kuş uçmaz yoldan...
Asya'nın titreterek bağı yanık toprağını
Geliyor, baktım uzaktan sökülen bir kağını.
"İnleyen memleketimdir bu tekerlekte" dedim,
"Hangi bir köylü bu kağıyla sürünmekte?" dedim.

Canlı bir yüz bana yaklaştı mehâbetle dolu;
Kim bu? Nerden bu geliş? Hangi yolun yolcusu bu?
Bu gelen, bir yuvasız kuş gibi pervâsızdı;
Bu gelen köylü, sesinden tanıdım, bir kızdı.
Sanki vurmuş da onun bir kara sevdâ başına;
Kahramanlar gibi yalnız çıkıyor dağ başına;
Ne uzun yol yürümüş hâli, ne yorgunluk izi...
Saçının rengi bakırdandı, bakırdan derisi.

Yaklaşırken bu bakır tenli güzel, kıvrılarak,
Karlı gönlümde güneş gördü kızıl bir yaprak.
Bir kızıl gün doğuyor sandım o baştan yarına;
Gözlerim yandı dokundukça kızıl saçlarına.
Öyle bir kor gibi kızgındı ki korkuttu beni;
Dökülürken saç, kıpkırmızı, kan tuttu beni.
Anladım ben, neyse her rûha tekindir denemez;
Neye bir kuş gibi her saçta gönül dinlenemez!
Anladım ben ki dokunmaz sana ağyârın eli...
Gönlümün sarmak için yandığı binbir güzeli
O tutuşmuş başın en sonra unutturdu bana;
Gözlerim görmüyor etrafı, güneş vurdu bana!

Kağrı kayboldu. Güneş battı. Bir ishak sesi var.
Kız uzaklaştı, fakat bende o baş dönmesi var.

(Faruk Nafiz Çamlıbel, *Suda Halkalar*, 1928)

S ö z c ü k l e r : *Mehâbet*: heybetlilik, korku ve saygı duygularını birlikte uyandıran görünüş. *Pervâ*: çekinme, sakınma, korku. *Ağyâr*: başkaları, yabancılar. *İshak*: ishakkuşu, geceleri öten, sesi dokunaklı bir kuş.

5. *Feûlün feûlün feûlün feûl*

. - - . - - . - - . -

Belâsın / a zâlim / belâsın / belâ

. - - / . - - / . - - / . -

(Nedim)

Yürürdüm / biraz güç, / tedirgin / biraz,

. - - / . - - / . - - / . -

Dikenlik, / çetin, taş / lı bir sâ / hadan,

. - - / . - - / . - - / . -

Önüm bir / yokuş, hep / çakıl, hep / diken.

. - - / . - - / . - - / . -

(Tevfik Fikret, *İzler*)

İslâm uygarlığı çevresindeki Türk edebiyatının elimizdeki ilk manzum eseri (*Kutadgu Bilig*) bu kalıpla yazmıştır (1069/1070).

ÖRNEKLER

1

MİHNET-KEŞAN

Bir ara Keşan'a sürülen ozan, başından geçenleri *Mihnet-Keşan* adlı bir mesnevide anlatmıştır. Onu "saz şairi" sanan Keşan Camii imamı, ozandan saz çalmasını ister:

İşittik ki siz şâir-i şâhsız
Maârif semâvâtına mâhsız

Değil haddimiz gerçi çaldırma sâz
Gönül bir iki nağme eyler niyâz

Dedim bedce çıkmıştı âvâzımız
Sitanbul'da terk eyledik sâzımız

(Keçeci-zâde İzzet Molla, *Mihnet-Keşan*)

S ö z c ü k l e r : Şâir-i şâhsız: padişahın ozanısınız, *Maârif*: bilgi, kültür. *Semâvât*: semâlar, gökler. *Mâh*: ay (*mâhsız*: aysınız). *Nağme*: ezgi. *Niyâz*: yalvarma. *Bed*: kötü. *Âvâz*: yüksek ses, bağırıtı. *Sitanbul*: İstanbul. *Terik eylemek*: bırakmak.

2

YAĞMUR

(...)

Sokaklarda seller akar ağlaşır,
Ufuk yaklaşır, yaklaşır, yaklaşır.

Bulutlar karardıkça her cisme bir
Ölümlük, ağır dalgalanmak gelir.

Bürür bir soğuk gölge etrafı hep
Ve gündüzle başlar siyah bir gece.

Açılmaz ne bir yüz, ne bir pencere;
Bakıldıkça vahşet çöker yerlere.

Geçer boş sokaktan, hayâlet gibi,
Baş örtük, telâşla giden bir sabî.

Saçaklarda kuşlar –hazindir bu pek–
Susarlar, uzaktan ulur bir köpek.

(...)

(Tevfik Fikret, *Rubâb-ı Şikeste*; bugünkü dile çev. A. M. Dıranas)

6. Mefâilün mefâilün

. - . - . - . -

Akar çağıl / çağıl o su
. - . - / . - . -
Bu bir güzel / terânedir.
. - . - / . - . -
Çoban kaval / çalar anın
. - . - / . - . -
Hayâtı şâ / irânedir.
. - . - / . - . -

(Tevfik Fikret, *Bahâr-ı Terânedâr*)

Zemin güzel / semâ güzel
. - . - / . - . -
Çiçek güzel / havâ güzel
. - . - / . - . -
Bu pek dokun / du gönlüme
. - . - / . - . -

(Ali Ekrem Bolayır, *Gül On Para*)

Bu kalıp çok az kullanılmıştır.

7. Mefâilün Mefâilün Mefâilün Mefâilün

. - . - . - . - . - . - . -

Bilir misin / cemâlinin / ne âteşin / hayâli var.
. - . - / . - . - / . - . - / . - . -

(Recâi-zâde Mahmut Ekrem, *Tegazzülünden Geçemem*)

Yarın bakar / sınız söner / bugün çatır / dayan ocak
. - . - / . - . - / . - . - / . - . -

(Tevfik Fikret, *Hân-ı Yağmâ*)

Neticeler / de gizlenir / durur sebep / tesâdüfen
. - . - / . - . - / . - . - / . - . -
Tesâdüfen / tesâdüfen / hülâsa hep / tesâdüfen
. - . - / . - . - / . - . - / . - . -

(Mithat Cemal Kutay, *Tesadüfen*)

Sözcükler: *Terâne*: ezgi. *Anın*: onun. *Zemin*: yer. *Semâ*: gök. *Cemâl*: güzellik. *Âteşin*: ateşli.

Bu kalıp az kullanılmıştır.

ÖRNEKLER

TESÂDÜFEN

Hayâta siz benim gözümle bir bakın, gülersiniz;
“Müessiriz” mi zannedersiniz, hayır, esersiniz!

(...)

Sefâ, cefâ, zekâ, dehâ, şeref, cehâlet, ilm ü fen,
Tesâdüfen, tesâdüfen, tesâdüfen, tesâdüfen!

(...)

Neticelerde gizlenir durur sebep tesâdüfen;
Tesâdüfen, tesâdüfen, hülâsa hep tesâdüfen!

Tesâdüfen sakatsınız, tesâdüfen hekimsiniz;
Tesâdüfen lâf anlamazsınız, muhâlifimsiniz;

Tesâdüfen benimle fıkır ü histe müştereksiniz;
Tesâdüfen fenâsınız, tesâdüfen meleksiniz;

Tesâdüfen güzelsiniz, tesâdüfen değilsiniz;
Tesâdüfen zekisiniz, değil de sâde-dilsiniz.

(...)

Bu, muntazam, tesâdüfen; o, münhedim, tesâdüfen...
Siz anlayın, ne söyledimse söyledim tesâdüfen!.

(Mehmet Cemal Kuntay, *Türk'ün Şehnâmesinden*, 1945)

S ö z c ü k l e r : *Tesâdüfen*: rasgele. *Müessir*: etken. *Cehâlet*: cahillik, bilgisizlik. *İlm ü fen*: bilim ve fen, (ü: ve). *Netice*: sonuç. *Muhâlif*: karşıcı, karşı düşüncede olan. *Fıkır ü his*: düşünce ve duygu. *Müşterek*: ortak. *Sâde-dil*: bön. *Muntazam*: düzenli. *Münhedim*: yıkılmış.

8. Mefâîlün mefâîlün

. - - - . - - -

Usandım gay / rı ben senden

. - - - / . - - -

Gönül derdin / nedir söyle

. - - - / . - - -

(Ziya Paşa, *Şarkı*)

Bu kalıp çok az kullanılmıştır.

9. Mefâîlün mefâîlün mefâîlün mefâîlün

. - - - . - - - . - - - . - - -

Ne dersin rû / zigârım böy/le mii geçsin / güzel hânım.
. - - - / . - - - / . - - - / . - - -
Gözüm cânım / efendim sev / diğim devlet / lı sultânım.
. - - - / . - - - / . - - - / . - - -

(Fuzuli, XVI. yy.)

O mâhiler / ki deryâ iç / redir deryâ / yı bilmezler.
. - - - / . - - - / . - - - / . - - -

(Hayalî, XVI. yy.)

Dönersem kah / peyim millet / yolunda bir / azîmetten
. - - - / . - - - / . - - - / . - - -

(Namık Kemal, *Vatan Kasidesi*)

S ö z c ü k l e r : *Rûzigâr (Rûzgâr):* 1. zaman; 2. rûzgâr. *Mâhî:* balık. *Deryâ:* deniz. *Azîmet:* gidiş.

Bu kalıp Divan edebiyatında çok kullanılmıştır.

10. *Mefâîlün mefâîlün feûlün.*

. - - - . - - - . - - -

Veled yoksul / du sensiz buu / cihanda
. - - - / . - - - / . - - -

(Sultan Veled, XIII. yy.)

Benim aşkım / da sahrâlar / gezerdi
- - - / - - - / . - - -

(Ahmet Dâî, *Çeng-nâme*, XIV. yy.)

Bugün sıhhat / teyim minnet / Hudâya
. - - - / . - - - / . - - -

(Baki, XVI. yy.)

Güzelsin tâ / zedin tersin / civansın
. - - - / . - - - / . - - -

(Nedim, XVIII. yy.)

Bu devrin ger / çi son sohbet / lerinde
. - - - / . - - - / . - - -

Nefesler din / ledik sâz-ı / Rızâ'dan
- - - / . - - - / . - - -

(Yahya Kemal Beyatlı, *İthaf*)

S ö z c ü k l e r : *Hudâ:* Tanrı. *Ter:* taze, körpe. *Nefes:* Bektaşî tekkelerinde söylenen halk tasavvuf şiiri. *Sâz-ı Rıza:* Rıza Tevfik'in sazı.

Bu kalıp az kullanılmıştır.

ÖRNEKLER

1

TÜRK İLÂHİSİ

Dedem koynunda yattıkça benimsin ey güzel toprak!
Neler yapmış bu millet, en yakın târihe bir sor, bak.

Yerim sensin, göğüm sensin, cihânım, cennetim hep sen;
Nasıl bir zinde millet çıktı gördüm hasta sineden.
(...)

(Süleyman Nazif)

2

ŞARK

(...)

“Ne gördün şarkı çok gezdin?” diyorlar. Gördüğüm: yer yer
Harâp iller, serilmiş hânümanlar, başsız ümmetler,
Yıkılmış köprüler, çökmüş kanallar, yolcusuz yollar,
Buruşmuş çehreler, tersiz alınlar, işlemez kollar,
Bükülmüş beller, incelmüş boyunlar, kaynamaz kanlar,
Düşünmez başlar, aldırılmaz yürekler, paslı vicdanlar,
Tegallübler, esâretler, tahakkümler, mezelletler,
Riyâlar, türlü iğrenç ibtilâlar, türlü illetler,
Örümcek bağlamış, tütmez ocaklar, yanmış ormanlar,
Ekinsiz tarlalar, ot basmış evler, küflü harmanlar,
İpissiz âşîyanlar, kimsesiz köyler, çökük damlar,
Emek mahrûmu günler, fikr-i ferdâ bilmez akşamlar...

Geçerken ağladım geçtim, dururken ağladım durdum;
Duyan yok, ses veren yok, bin perişan yurda başvurdum.

(Mehmet Akif Ersoy, *Safahât VII, Gölgeler*, 1950)

S ö z c ü k l e r : *Hânüman*: ev bark. *Tegallüb*: zorbalık. *Tahakküm*: zorla hüküm al-
tına alma. *Mezellet*: aşağılık, alçaklık, horluk, *İbtîlâ*: bir şeye tutkunluk, düşkünlük. *Âşî-
yan*: yuva. *Mahrûm*: yoksun. *Fikr-i ferdâ*: yarın düşüncesi.

BÜLBÜL

(...)

Eşin var, âşiyânın var, bahârın var ki beklerdin;
Kıyâmetler koparmak neydi, ey bülbül, nedir derdin?

O zümrüt tahta kondun, bir semâvî saltanat kurdun;
Cihânın yurdu hep çiğnense, çiğnenmez senin yurdun.

Bugün bir yemyeşil vâdî, yarın bir kıpkızıl gülşen,
Gezersin, hânümânın şen, için şen, kâinâtın şen.

Değil bir kayda, sığmazsın –kanatlandın mı– eb'âda;
Hayâtın en muhayyel gaayedir ahrâra dünyadâ.

Neden öyleyse mâtemlerle eyyâmın perîşandır?
Niçin bir damlacık göğsünde bir umman hurûşandır?

Hayır, mâtem senin hakkın değil... Mâtem benim hakkım:
Asırlar var ki, aydınlık nedir, hiç bilmez âfâkım.

Teselliden nasibim yok, hazan ağlar bahârımda;
Bugün bir hânümansız serseriyim öz diyârımda.
(...)

(Mehmet Akif Ersoy, *Safahât VII, Gölgeleler*, 1950)

S ö z c ü k l e r : *Âşiyân*: yuva. *Semâvî*: göksel. *Hânüman*: ev bark. *Kâinât*: evren.
Kayd: bağ. *Eb'âd*: boyutlar, uzaklıklar. *Muhayyel*: hayal edilen. *Gaaye*: amaç. *Ahrâr*: özgür olanlar, (burada) özgürlükseverler. *Eyyâm*: günler. *Ummân*: deniz. *Hurûşan*: coşan, çağılayan. *Asır*: yüzyıl. *Âfâk*: ufuklar. *Nasib*: Tanrı'nın kısmet ettiği şey. *Hazan*: sonbahar.

11. Mütefâilün mütefâilün

. . - . - . . - . -

Tepeden nasıl / iniyor bakın

. - - . - / . . - . -

O kızın nişan / lısı şanlıdır.

. . - . - / . . - . -

(Muallim Naci)

Şu uçan nedir / kelebek midir

. . - . - / . . - . -

Kelebek mi can / lı çiçek midir

. . - . - / . . - . -

(İsmail Safa, *Bahar*)

Bu kalıp çok az kullanılmıştır.

12. *Mütefâilün mütefâilün mütefâilün mütefâilün*

O halâvetin / o nezâketin / o tarâvetin / o melâhatin

(Müstecâbî-zâde İsmet)

S ö z c ü k l e r : *Halâvet:* tatlılık. *Tarâvet:* tazelik. *Melâhat:* güzellik.

Bu kalıp çok az kullanılmıştır.

13. Müfteilün müfteilün fâilün

Altı da bir / üstü de bir / dir yerin

(Namık Kemal, *Vatan yaht Silistre*)

Zevki hakî / katte arar / âdemim

(Muallim Naci, *Kalender*)

Bu kalıp çok az kullanılmıştır.

14. *Müstefilün müstefilün müstefilün müstefilün*

Vaşım diler / sin çün dedin / lûtfedeyim / olsun dedin

Yaarın dedin / bir gün dedin / ferdâlaraa / saldın beni

(Baki, XVI. yy.)

Lûtfeyle sâ / kî nâzı koo / mey sun ki kal / maz böyle bu

Dolsun sūrâ / hî vüü sebû / boş durmasın / peymâne hem

(Nefî, XVII. yy.)

S ö z c ü k l e r : *Vasl*: sevgiliye kavuşma. *Çün*: mademki. *Ferdâ*: yarın. *Sâ-kî*: içki sunucu. *Ko*: koy, bırak. *Mey*: şarap. *Vü*: ve. *Sebû*: testi. *Peymâne*: büyük kadeh.

Bu kalıp az kullanılmıştır.

15. *Müstefilâtün müstefilâtün*

- - . - - - - - . - -

Puttur demeysin / imân edersin

- - . - - - / . - . - -

(Şeyh Galip)

Her yer karanlık / pur nûr o mevki

- - . - - - / - - . - -

(Abdülhak Hâmit Tarhan)

Allaahü ekber / Allaahü ekber

- - . - - - / - - . - -

(Tevfik Fikret, *Sabah Ezanında*)

S ö z c ü k l e r : *Pür nûr*: ışık dolu, çok ışıklı.

Bu kalıp çok az kullanılmıştır.

B — Karışık Kalıplar

Karışık kalıplar, çeşitli küçük kalıpların karışık olarak sıralanmasıyla meydana gelen kalıplardır.

16. *Feilâtün (fâilâtün) mefâilün feilün (fa'lün)*

. . - - - - . - - - . - . - . . - - - -

Sana Mecnun / cihâna Ley / lâ'yım

- - / . - . - - / - - -

(Hamdullah Hamdi, *Yusuf ve Zeliha*, XV. yy.)

Şüphe bir nû / ra doğru koş / maktır

- . - - - / - - . - - / - - -

(Tevfik Fikret, *Tarih-i Kadim*)

Kim bilir kim / bilir neler / söyler

- . - - - . - . - - - -

Bu susup dur / ma sonra söy / lemeler

. - - - / . - . - - / . . - -

(Cenap Şahabettin, *Yakazât-ı Leyliyye*)

Bu kalıp eski ve yeni edebiyatımızda çok kullanılmıştır.

TARİH-İ KADİM

(Eski Tarih)

(...)

Başta, en başta kanlı bir bayrak,
Kanlı bir taç hemen peşinde onun,
Sonra bin türlü öldüren araç; ok,
Mızırak, yay kılıç, topuz, balta.
Mancınık, top, sapan, tüfek... arada
Kanlı başbuğlarıyla askerler;
Sonra artık alay alay tutsak...
Mutlaka bir yenen ve on yenilen;
Çiğneyen haklı, çiğnemen suçlu.

(...)

Din şehîd ister ille, gök kurban;
Her zaman, her tarafta kan, kan, kan!..

(...)

Perde çek, ey savaş denen mahşer,
Perdeler çek acıklı sahnene ki
Sönsün artık bu fitneler, bu ateş...

(...)

Kahramanlık... Temelde kan, vahşet;
Beldeler çiğne, ordular mahvet;
Kes, kopar, kır, sürükle, ez, yak, yık;
Ne “aman!” bil, ne “âh” işit, ne “yazık!”
Geçtiğin yer ölüm, elem dolsun;
Ne bir evlek ekin, ne ot, ne yosun;
Sönsün evler, sürünsün âileler;
Kalmasın hırpalanmadık bir yer;
Her ocak benzesin mezar taşına;
Damlar insin yetimlerin başına...
Bu ne vicdan yakan utanmazlık;
Yere geç tüm gücünle ey başbuğ!
Ey cihangîr, utan gömütlükten!
Parçalan, ey sönük parıltılı taç!
Şu kıyımlarla ihtiyarcıklar
Heppenin, işte heppenin eserin;
Gözyaşından yapılma incilerin
Görsen artık nasıl yosunlanmış...
Size geçmiş ne hisle aldanmış

Bilsem? Ey kargalar ki, kanla doyar,
Her karanlık sizinle dopdoludur;
Fikre artık yeter bu saldırınız;
Zorbalıksız da pek güzel yaşanır.
Sizi târih korur, gidin, defolun,
— Gece haydutların gizemdaşdır—
O öğünmek mezarlığında, gidin
Boğulun... İşte en güzel muştı
Gelecek çağlar üzre bir tasarı,
İşte gerçek ve tam bir özgürlük;
Ne savaşı, ne saldırı, ne savaş;
Ne sataşmak, ne saltanat, ne çapul,
Ne yakınmak, ne zorbalık, ne zulüm;
Ben benim, sen de sen; ne tanrı, ne kul!
(...)

(Tevfik Fikret, *Tarih-i Kadim*;
bugünkü dile çev. A.M. Dıranas)

2

YAKAZÂT-I LEYLİYYE

(Geceleyin Uyanıklıklar)

(...)

Tâ uzaklarda işte bir piyano,
Tâze parmakların temâsıyla
Ağlıyor bir hazan havâsıyla.

Onu kim
Çalıyor, perde perde inletiyor,
Onu kim böyle gamla söyletiyor?

Kim bilir, kim bilir neler söyler
Bu süreksiz, hevesli zemzemeler,
Bu susup durma, sonra söylemeler.

Tâ uzaklarda işte bir piyano,
Onun bî-şübhe bir kadın çalıyor,
Dinle ey rûhum işte ağlayan o.

(Cenap Şahabettin, *Servet-i Fünun*,
nüsha-i mümtâze, 1313/1897)

S ö z c ü k l e r : *Zemzeme*: ezgi. *Bî-şübhe*: şüphesiz.

SONBAHAR

Bir taraf bahçe, bir tarafta dere;
Gel uzan sevgilim benimle yere;
Suyu yâkuta döndüren bu hazan
Bizi gark ediyor düşüncelere.

(Ahmet Haşim, *Piyâle*, 1928)

ORMAN

Su değil, mevsimin havâsı akan,
Duyduğun yaprağın, dalın sesidir;
Suda yıldızların parıltısıdır
Bu karanlıkta bâzı bâzı çıkan...

(Ahmet Haşim, *Piyâle*, 1928)

17. *Mefâilün feilâtün mefâilün feilün (fa'lün)*

. - . - . . - - . - . - . . - -

Belâ budur / ki ahştın / belâların / la gönül

. - . - / . . - - / . . - - / . . - -

(Nefî, XVIII. yy.)

Gamın la ü / fetimiz var / sürûru ney / leyelim

. - . - / . . - - / . - . - - / . . - -

(Nailî, XVIII. yy.)

Kıran da ol / sa kırıl / düş / fakat eğil / me sakın

. - . - / . . - - / - / . - . - - / . . - -

(Tevfik Fikret)

Gözümde kal / madı yer gök / batar çıkar / giderim

- . - / . . - - - / . - - / . . - -

(Süleyman Nazî, *Dâüssıla*)

Melâli an / lamayan nes / le âşinâ / değiliz.

. - . - / . . - - - / . - . - - / . . - -

(Ahmet Haşim, *O Belde*)

S ö z c ü k l e r : *Ülfet*: alışkanlık, dostluk. *Sürûr*: sevinç. *Melâl*: usanç, bezginlik. *Âşinâ*: tanıdık.

Bu kalıp eski ve yeni edebiyatımızda çok kullanılmıştır.

ÖRNEKLER

1

SABAH OLURSA

Bu memlekette de bir gün sabah olursa, Halûk,
Eğer bu memleketin sislenen alinyazısı
Dirençli, dinç bir elin güçlü, canlılık verici
Dokunmasındaki titremle silkinip, şu donuk,
Şu paslanan yüzü halkın biraz gülerse... O gün
Ben ölmemiş bile olsam, hayâta pek ölgün,
Pek az ilişkim olur kuşkusuz; o gün benden
Ümidi kes; beni kötrüm ve boş muhîtimde
Bütün acımla unut; çünkü kör, topal, tükenik.
Bakışlarım seni geçmişte görmek ister; sen
Bütün etin, kemiğin, kimliğinle yârınsın:
Ve şarkılar gibi hep hep kulaklarımda sesin.

Evet, sabah olacaktır, sabah olur, geceler
Geçer, kıyâmete dek sürmez; en sonunda bu gök,
Bu mâvi gök size bir gün acır; usanma sakın.
Hayâta neş'e güneştir, usanç içinde kişi
Çürür bizim gibi... Siz, ey yarın uzaylarının
Küçük güneşleri, artık birer birer uyanın!
Tükenmez özlemi vardır ufukların ışığa.
Işık, ışıık... bugünün işte rûhu, özlemi bu;
Silin bulutları, silkin o korku gölgesini,
Koşun ışıklar içinden o kutlu kurtuluşa.
Ümidimiz bu: ölürsek de biz, yaşar mutlak
Vatan sizinle şu zından karanlığından uzak!

(Tevfik Fikret, *Rubâb-ı Şikeste*;
bugünkü dile çev. A.M. Dıranas)

2

MERDİVEN

Ağır ağır çıkacaksın bu merdivenlerden,
Eteklerinde güneş rengi bir yığın yaprak
Ve bir zaman bakacaksın semâya ağlayarak.

Sular sarardı... yüzün perde perde solmakta,
Kızıl havâları seyret ki akşam olmakta...

Eğilmiş arza, kanar muttasıl kanar güller,
Durur alev gibi dallarda kanlı bülbüller;
Sular mı yandı? Neden tunca benziyor mermer?

Bu bir lisân-ı hafidir ki rûha dolmakta,
Kızıl havâları seyret ki akşam olmakta...

(Ahmet Haşim, *Piyâle*, 1928)

18. *Mefûlû mefâilün feûlün*

- - . - - . - . - -

Rûhum ki / bedendedir / senindir

- - . / . - . - / . - -

Her neş'e / ki bendedir / senindir.

- - . / . - . - / . - -

(Fuzuli, *Leylâ ve Mecnun*, XVI. yy.)

Yârin bi / ze bir selâ / mı yok mu

- - . / . - . - / . - -

Vuslat gi / bi bir merâ / mı yok mu

- - . / . - . - / . - -

(Şeyh Galip, *Hüsn ü Aşk*, XVIII. yy.)

Ben âle / mi neyleyim / çemenzâr

- - . / . - . - / . - -

Ben âle / mi neyleyim / çemensiz

- - . / . - . - / . - -

(Abdülhak Hâmit Tarhan, *Makber*)

Mehtâbı / sürükledik / sularda

- - . / . - . - / . - -

(Yahya Kemal Beyatlı, *Gece*)

Bir kuş dü / şünür bu bah / çelerde

- - . / . - . - / . - -

Altın tü / yü sonbahâ / ra uygun

- - . / . - . - / . - -

(Ahmet Haşim)

Bu kalıp eski ve yeni edebiyatımızda çok kullanılmıştır.

Bu kalıpta ara sıra şöyle bir değişiklik yapılabilir:

Mefûlün fâilün feûlün

- - - - . - . - -

Bu değişiklik, asıl kalıba hafif bir duraklama ahengi vermektedir. Kalıpta-ki bu değişikliğe *sekt-i melîh* (güzel duraklama) adı verilir.

Fuzuli'nin *Leylâ ve Mecnun* adlı eserinde bunun çeşitli örnekleri vardır:

Leylâ Mec / nun Acem / de çoktur

- - - / - . - / . - -

Söyler der / sin ki bil / mezem ben

- - - / - . - / . - -

Aşkın kıl / mazdı kim / se yâdın

- - - / - . - / . - -

Hem sen der / sin ki mek / tebee var

- - - / - . - / . - -

Hem dersin / sen ki git / me zinhâr

- - - / - - / . - -

Gıryan gir / yan kılar / dı seyran

- - - / - . - / . - -

Heyran hay / ran gezer / di her yan

- - - / - . - / . - -

Biz bir rû / huz ikii / bedende

- - - / - - / . - -

Sensin hâ / lâ temin / de cânım

- - - / - . - / . - -

“Sekt-i melîh”, ara sıra kullanıldığı zaman, şiirin baştan sona kadar sürüp giden birörnek ahengine bir değişiklik, ayrı bir çeşni getirdiği, okuyucuyu âdetâ bir sürprizle karşılaştırdığı için hoşâ gitmektedir. Fakat bir şiirin baştan sona kadar “sekt-i melîh” ile yazılması ya da bunun aynı şiirde çok sık aralıklarla kullanılması doğru değildir.

ÖRNEKLER

1

MAKBER

(...)

Bir tâne idi o mâh, gitti.

Aylarca olup tebâh gitti;

Görsem yeridir seni karanlık,

Nûrum benim, ey İlâh, gitti!

(...)

Yerden çıkar ol kadar güzellik,

Gitti yere öyle bir güzel hem.

(...)

Sen öldün, ölüm güzel demektir,

Ölsem yaraşır gamınla her gün,

(...)

Yıldızlar, onu siz ettiniz defn,

Durmuş ne bakarsınız uzakta?

(...)
Yağsın nesi varsa kâinâtın,
Yalnız bu derin sükût dinsin!

(...)
Haksız görünüşlü bir hakikat,
Müthiş bu cinâyet-i tabîat!

(Abdülhak Hâmit Tarhan, *Makber*, 1303/1885)

2

AĞAÇ

Gün bitti, ağaçta neş'e söndü;
Yaprak ateş oldu, kuş da yâkut;
Yaprakla kuşun parıltısından
Havzın suyu erguvâna döndü.

(Ahmet Haşim, *Ahmet Haşim'in Şiirleri*, 1933)

3

GECE

Kandilli yüzerken uykularda
Mehtâbı sürükledik sularda.

Bir yoldu parıldayan, gümüşten,
Gittik... bahs açmadık dönüşten.

Hulyâ tepeler, hayâl ağaçlar...
Durgun suda dinlenen yamaçlar...

Mevsim sonu öyle bir zaman ki
Gaaip bir mûsikıydı sanki.

Gitmiş kaybolmuşuz uzakta,
Rü'yâ sona ermeden şafakta...

(Yahya Kemal Beyatlı, *Kendi Gök Kubbemiz*, 1961)

Bu şiirin 4'üncü, 8'inci ve 9'uncu dizelerinde "sekt-i melih" var.

19. *Mefûlü mefâilü feûlün*

- - . . - - . . - -

Akşam yi / ne akşam yi / ne akşam

- - . / - - . / . - -

(Ahmet Haşim, *Bir Günün Sonunda Arzu*)

Öttükçe / uğuldardı / sesinde

- - . / . - - . / . - -

Âvâre / kuşun duydu / ğu hasret

- - . / . - - . / . - -

(Faruk Nafiz Çamlıbel, *Gurbet*)

20. *Mefûlü mefâilü mefâilü feûlün*

- - . . - - . . - - . - -

Ger derse / Fuzûlî ki / güzellerde / vefâ var

- - . / . - - . / . - - . / . - -

Aldanma / ki şâir sö / zü elbette / yalandır

- - . / . - - . / . - - . / . - -

(Fuzuli, *Leylâ ve Mecnun*)

Sen herke / si kör âle / mi sersem mi / sanırsın

- - . / . - - . / . - - . / . - -

(Ziya Paşa, *Terkîb-i Bend*)

Can gitti / adem mülkü / ne hâlâ ha / berim yok

- - . / . - - . / . - - . / . - -

(Recai-zâde Mahmut Ekrem, *Gazel*)

Kaanun di / ye kaanun di / ye kaanun te / pelendi

- - . / . - - . / . - - . / . - -

(Tevfik Fikret, *Doksan Beşe Doğru*)

Şarkın e / zeli fecri / yakındır do / ğacaktır

- - . / . - - . / . - - . / . - -

(Mehmet Akif Ersoy, *Süleyman Nazife*)

Bin atlı / akınlarda / çocuklar gi / bi şendik

- - . / . - - . / . - - . / . - -

Bin atlı / o gün dev gi / bi bir ordu / yu yendik

- - . / . - - . / . - - . / . - -

(Yahya Kemal Beyath, *Akıncı*)

Bu kalıp eski ve yeni edebiyatımızda çok kullanılmıştır.

ÖRNEKLER

1

KARANFİL

Yârin dudağından getirilmiş
Bir katre alevdir bu karanfîl,
Rûhum acısından bunu bildi.

Düştükçe, vurulmuş gibi, yer yer
Kızgın kokusundan kelebekler,
Gönlüm ona pervâne kesildi.

(Ahmet Haşim, *Piyâle*, 1928)

2

BÜLBÜL

Bir gamlı hazânın seherinde
İsrâra ne hâcet yine bülbül?
Bil, kalbimizin bahçelerinde
Can verdi senin söylediğin gül.

Savrulmada gül şimdi havâda,
Gün doğmada bir başka ziyâde...

(Ahmet Haşim, *Piyâle*, 1928)

3

MİLLET ŞARKISI

Çiğnendi, yeter, varlığımız cehl ile kahra;
Doğrandı mübârek vatanın bağı sebepsiz.
Birlikte bugün bulmalıyız derdine çâre;
Can kardeşi, kan kardeşi, şan kardeşiyiz biz.

Millet yoludur, hak yoludur, tuttuğumuz yol;
Ey hak, yaşa; ey sevgili millet, yaşa... var ol!

Gel kardeşim, annen sana muhtâc; ona koşmak,
Koşmak ona, kurtarmak o bî-bahtı vazîfen.
Karşında göğüs bağı açık, ölgün yatıyor bak;
Onsuz yaşamaktansa berâber ölüş ehven!

Her ân o güzel sineyi hançerliyor eller;
İmdâdına koşmazsak eğer mahvı mukarrer.

Zulmün topu var, güllesi var, kal'ası varsa,
Hakkın da bükölmez kolu, dönmez yüzü vardır;
Göz yumma güneşten, ne kadar nûru kararsa
Sönmez ebedî, her gecenin gündüzü vardır.

Millet yoludur, hak yoludur, tuttuğumuz yol;
Ey hak, yaşa; ey sevgili millet, yaşa... var ol!
(...)

(Tevfik Fikret, *Rubâb-ı Şikeste*, 3. bas. 1910)

S ö z c ü k l e r : *Cehl*: cahillik, bilgisizlik. *Kahr*: ezici davranış. *Bi-baht*: bahtsız, talihsiz. *Ehven*: daha zararsız. *Sine*: göğüs. *Mukarrer*: kararlaşmış.

4

KIŞ BAHÇELERİ

Dinmiş denizin şarkısı, rüzgâr uyumakta,
Rıhtım boyu sonsuz bir üzüntüyle karaltı...
Körfez düşünür, Kanlıca mahzundur uzakta,
Mevsim gibi sislenmiş Emirgân, Çınaraltı.
(...)

Yerlerde gezen hâtıralar var korulukta:
Yapraklar, atılmış nice mektuplara eştir.
Mehtâba çalan sapsarı benziyle, ufukta,
Binlerce dalın verdiği tek meyve güneştir.

İçlenme tabiattaki yekpâre kederden,
Yas tutma, dağılmış diye kuşlarla çiçekler:
Onlar dönecektir yine gittikleri yerden,
Onlarla giden günlerimiz dönmeyecekler.

(Faruk Nafiz Çamlıbel, *Heyecan ve Sükûn*, 1959)

21. *Meʼûlü mefâilün meʼûlü mefâilün*

- - . . - - - - . - - -

Vasfınla / geçer ömrüm / şâir ku / lunum cânâ

- - . / . - - - / - - . / . - - -

(Bağdath Ruhî, XVI. yy.)

Dünyâya / gelen durmaz / dünyâ ne / aceb yerdir

- - . / . - - - / - - . / . - - -

(Bağdath Ruhî)

Yahyâ sa / na âşıktır / bir yâr-ı / muvâfıktır.

- - . / . - - - / - - . / . - - -

(Taşhca Yahya, XVI. yy.)

Âlâyî / ş-i dünyâdan / el çekme / ğe niyyet var

- - . / . - - - / - - . / . - - -

Yaakında / adem derler / bir şehre / azîmet var

- - . / . - - - / - - . / . - - -

(Baki, XVI. yy.)

Sahrâda / benim Mecnun / dağlarda / benim Ferhâd

- - . / . - - - / - - . / . - - -

(Fevrî, XVI. yy.)

Baktım ki / giden gitmiş / dünyâda / kiler hurrem

- - . / . - - - / - - . / . - - -

Âlem yi / ne ol âlem / devran yi / ne ol devran

- - . / . - - - / - - . / . - - -

(Recai-zâde Mahmut Ekrem, *Ferdâ-yı Tedfîn*)

Sözcükler : *Vasf*: nitelik. *Cânâ*: ey sevgili. *Aceb*: acayip. *Ukbâ*: öbür dünya, âhiret. *Yâr-ı muvâfık*: uygun sevgili. *Âlâyîş-i dünya*: dünya süsleri, gösterişleri. *Adem*: yokluk. *Azîmet*: gidiş. *Hurrem*: sevinçli. *Ol*: o. *Devran*: 1. zaman, devir; 2. felek.

Bu kalıp az kullanılmıştır.

22. *Meʼûlü fâilâtü mefâilü fâilün*

- - . - . - - - - . - -

Bâkî ka / lan bu kubbe / de bir hoş sa / dâ imiş

- - . / - . - - / - - . / - - -

(Baki, XVI. yy.)

Ölsün mü / neylesin gü / zelim mübte / lâların

- - . / - . - . / . - - . / - . -

(Bağdath Ruhî, XVI. yy.)

Öldürdü / hasretin be / ni öldürdü / hasretin

- - . / - . - . / . - - . / - . -

(Recai-zâde Mahmut Ekrem,

Yakacık'ta Akşamdan Sonra Bir Mezarlık Âlemi)

Bak ağı / yor vatan yi / ne bak anne / ağlıyor.

- - . / - - . / . - - . / - . -

(Tevfik Fikret, *Rubâbın Cevabı*)

Bitsin ha / yırlısıyla / bu beyhûde / sonbahar

- - . / - . - . / . - - . / - . -

(Yahya Kemal Beyatlı, *Düşünce*)

Sensiz ge / çen hayâta / yaşanmış de / nilmiyor

- - . / - . - . / . - - . / - . -

(Faruk Nafiz Çamlıbel, *Hasbahçe*)

Ben tâ se / nin yanında / dahii hasre / tim sana

- - . / - . - . / . - - . / - . -

(Rabia Hatun, XX. yy.)

S ö z c ü k l e r : *Mübtelâ*: tutkun, âşık.

Bu kalıp eski ve yeni edebiyatımızda çok kullanılmıştır.

ÖRNEKLER

1

KANUNÎ MERSİYESİ

(Dizeler)

Gün doğdu şâh-ı âlem uyanmaz mı hâbdan

Yollarda kaldı gözlerimiz gelmedi haber

Berbâd kıldı taht-ı Süleymân'ı rûzgâr

Bir lûtfu çok mürüvveti çok pâdişâh idi.

İbret gözünde niceye dek gaflet uykusu.

(Baki, XVI. yy.)

S ö z c ü k l e r : *Şâh-ı âlem*: dünya padişahı. *Hâb*: uyku. *Taht-ı Süleyman*: Süleyman'ın tahtı. *Rûzgâr*: 1. rüzgâr, 2. zaman. *Mürüvvet*: insanlık. *Niceye dek*: ne zaman kadar. *Gaflet*: habersizlik, aymazlık.

2

EYLÜL SONU

Günler kısaldı; Kanlıca'nın ihtiyarları
Bir bir hatırlamakta geçen sonbaharları.
Yalnız bu semti sevmek için ömrümüz kısa...
Yazlar yavaşça bitmese, günler kısalmasa...
İçtik bu nâdir içkiyi yıllarca kanmadık...
Bir böyle zevke tek bir ömür yetmiyor, yazık!
Ölmek kaderde var, bize ürküntü vermiyor;
Lâkin vatandan ayrılışın ıztırâbı zor.
Hiç dönmemek ölüm gecesinden bu sâhile,
Bitmez bir özleyiştir, ölümden beter bile...

(Yahya Kemal Beyatlı, *Kendi Gök Kubbemiz*, 1961)

3

AYRILIK

Mendil elimde, gittiğin akşam selâmladım,
Baktım uzak ufuklara arkandan ağladım.
Kıldın peşinde bir kuru yaprak bir düşkünü,
Hasretle sonbahar gibi yağmurlu her günü.
Ayrılmışsınız, üzüntülü gönlüm bugün bilir
Sevmek nedir, sevilme nedir, ayrılık nedir.
Ben söylesem inanmayacaksınız melâlimi,
Sor gizli, gördüğün gece mehtâba hâlimi.
Yalnız bıraktığın oda hasretle bir ölü,
Her şey odanda sanki hayâlinle örtülü.
Her yerde eski günleri gönlüm, gözüm taşır,
Senden uzak düşen sana rûhen yakınlaşır.
Seyreyle öldüğüm gece, ey rûhumun gülü,
Göklerde kehkeşan olacak kalbimin külü.

(Hüseyin Siret Özsever, *Bağbozumu*,
1928; birkaç sözcük Türkçeleştirilmiştir).

S ö z c ü k l e r : *Melâl*: üzüntü. *Kehkeşan*: samanyolu. *Rûhen*: ruhça.

ARUZA VEDA

İlk hasretiyle gençliğimin ilk elemeleri
 Ey paslı tellerinde gülen, ağlayan aruz;
 Ey eski döst, yâd edelim eski demleri,
 Mâdemki son sadânı dağıtmış, yorulmuşuz!

Anlat alevli bir çölün üstünde ansızın
 Billûr sesinle hıçkırarak doğduğun günü.
 Binbir diyarda binbir ilâhî güzel kızın
 Anlat nasıl terennümün inletti gönlünü.
 (...)

Akşam, gurûba karşı tüten bir buhardanın.
 Hüznüyle şâhit olma nihâyet zevâline.
 İran yoluyla —Zühre tacın, nağme kervanın—
 Şâhâne geldiğin gibi şâhâne git yine.

Biz şimdi başka bir yeni âhenge bağlıyız,
 Aşık sazıyla geldi erenler bu meclise.
 Yalnız, bugün senin gibi ölgün sedâhıyız,
 Zirâ bu saz da parçalanır gülmek istese...
 (...)

(Halit Fahri Ozansoy)

S ö z c ü k l e r : *Yâd etmek*: anmak. *Sadâ*: ses. *İlâhî*: Tanrısal. *Terennüm*: şakıma.
Gurûb: güneş batması. *Zevâl*: yok olma. *Zühre*: Çobanyıldızı, Çolpan. *Nağme*: ezgi.

23/a. *Mefûlü fâilâtün mefûlü fâilâtün*

- - . - . - - - - . - . - -

23/b. *Müstefilün feûlün müstefilün feûlün*

- - . - . - - - - . - . - -

Bu iki kalıp birbirinin aynıdır; yani, bu kalıplardan birine uygun olarak yazılan bir dize ötekine de uymakta; okuyanın isteğine göre, her iki biçimde de “taktî” edilebilmektedir:

a. Bir gün o / hâli görsen / kan ağı / yor sanırsın.

- - . / - . - - / - - . / - - . -

b. Bir gün o hâ / li görsen / kan ağlıyor / sanırsın

- - . - / . - - / - - . - / . - -

(Namık Kemal)

- a. Olsaydı / bendekii gam / Ferhâd-ı / mübtelâda
 - - . / - . - - / - - . / - . - .
 b. Olsaydı ben / dekii gam / Ferhâd-ı müb / telâda
 - - . - / . - - - / - - - - / . - - -
 (Fuzuli)

- a. Zülfüü gi / bii ayağın / koymaz ö / pem nigârım
 - - . / - . - - / - - - - / - - - -
 Yoktur a / nın vanında / bir kılca / i'tibârım
 - - . / - . - - / - - - - / - - - -
 b. Zülfüü gibii / ayağın / koymaz öpem / nigârım
 - - . - / . - - - / - - - - / . - - -
 Yoktur anın / yanında / bir kılca i' / tibârım
 - - . - / . - - - / - - - - / - - - -
 (Fuzuli)

- a. Kırklar ye / şil giyinmiş / açmış bü / tün çiçekler
 - - . / - . - - / - - - - / - - - -
 b. Kırklar yeşil / giyinmiş / açmış bütün / çiçekler
 - - . - / . - - - / - - - - / . - - -
 (Recâi-zâde Mahmut Ekrem, *Bahardan Geçemem*)

S ö z c ü k l e r : *Ferhâd-ı mübtelâ*: tutkun (âşık) Ferhad. *Zülf*: saç. *Nigâr*: sevgili. *Anın*: onun. *i'tibâr*: itibar, saygınlık.

Bu kalıplar az kullanılmıştır.

24. Mefâilün feûlün

. - - - - . - - -

Görün ey sev / diğim sen
 . - - - - / . - - - -
 Ki bir Çin kâ / sesinden
 . - - - - / . - - - -
 Gülümser bir / resimdin
 . - - - - / . - - - -
 Muhayyel sev / gilimdin.
 . - - - - / . - - - -

(Yahya Kemal Beyatlı, *Çin Kâsesi*)

Bu kalıp çok az kullanılmıştır.

25. Mefâilün feûlün mefâilün feûlün

. - - - - . - - - . - - - - . - - - -

Nedir yâ Rab / bi derdim / niçin solmuş / çiçekler

. - - - / . - - - / . - - - / . - - -

(Abdülhak Hâmit Tarhan, *Tecelli yahut Teselli*)

Bu kalıp çok az kullanılmıştır.

26. *Mütefâilün feûlün mütefâilün feûlün*

. . . - . - - . . - . - - . - -

Erişip bahâ / ra bülbül / yenilendi soh / bet-ü gül

. . - . - / . - - - / . . - . - / - - -

(Şeyh Galip)

Bu ne dindir Allah Allah puta secde vâcip olmuş

(Fuzuli)

Yine lâyük olmaz olduk iki günde bir selâma

(Bağdatlı Ruhî)

Bu kalıp az kullanılmıştır.

C — Rubaî Kalıpları

Rubaî, 4 dizelik bir nazım biçimidir (ilerde, rubaî üzerine ayrıca bilgi verilecektir). Bu nazım biçiminin kendine özgü 24 kalıbı vardır. Bu kalıplar iki kümeye ayrılır: 1. *Ahreb küme'si*; 2. *Ahrem küme'si*.

Her iki kümede de 12'şer kalıp vardır.

1. *Ahreb küme'si*: Bu küme, *mefûlü* (— —) küçük kalıbıyla başlar. Bizim edebiyatımızda, bu kümedeki kalıplardan dört tanesi kullanılmıştır:

a. *Mefûlü mefâilü mefâilü feûl*

- - . . - - . - - . -

b. *Mefûlü mefâilün mefâilü feûl*

- - . . - - . - - . -

c. *Mefûlü mefâilü mefâilün fa'*

- - . . - - . - - - -

d. *Mefûlü mefâilün mefâilün fa'*

- - . . - - . - - - -

2. *Ahrem küme'si*: Bu küme *mefûlün* (— — —) küçük kalıbıyla başlar. Bu kümedeki kalıplar bizim edebiyatımızda kullanılmamıştır.

N o t : Bir rubaî içinde aynı kümenin çeşitli kalıpları kullanılabilir (bk. Örnekler: 2).

ÖRNEKLER:

1

RUBAÎ

Yaş döktü bulut çayır çemenden geçerek
Mümkün mü kızıl şarâbı nûş eylememek
Gerçek bu çemende şimdi biz gezmedeyiz
Bizden bitecek çemende kimler gezecek.

Ölçek: *Mefûlü mefâilün mefâilü feûl*

- - . . - . - . - - . -

(Ömer Hayyam; çev. Y.K. Beyatlı)

S ö z c ü k l e r : *Nûş eylemek*: içmek.

2

RUBAÎ

Her rind bu bezmin nedir encâmı bilir
Dünyâmızı nâgâh zalâm örtebilir
Bir bitmeyecek zevk verirken beste
Bir tel kopar âheng ebediyyen kesilir.

Ölçek: dize 1, 2, 4: *Mefûlü mefâilü mefâilü feûl*

- - . . - - . . - - . -

dize 3: *Mefûlü mefâilü mefâilün fa'*

- - . . - - . . - - - -

(Yahya Kemal Beyatlı, *Rubailer*, 1963)

S ö z c ü k l e r : *Rind*: dünyayı umursamayan. *Bezm*: içki meclisi. *Encâm*: son. *Nâgâh*: ansızın, birdenbire. *Zalâm*: zulmetler, karanlıklar. *Ebediyyen*: sonsuz olarak.

Hece Ölçeği ile Aruz Ölçeği Arasındaki Farklar

1. Daha önce de birkaç kez söylediğimiz üzere, hece ölçeği, hecelerin sayısı-na; aruz ölçeği ise, hecelerin uzunluk ve kısalığına dayanan bir ölçektir.

2. Bunun sonucu olarak:

a. Hece ölçeğinde, aynı şiir içindeki dizelerin hece sayıları birbirine eşittir;

b. Aruz ölçeğinde ise, aynı şiir içindeki dizelerin hece sayıları çoğu zaman birbirine eşit olmakla birlikte, kimi zaman bazı dizelerin hece sayıları birkaç sayı eksik olabilir. Bunun iki nedeni vardır:

aa. Sonu *feilün* (..—) ile biten kalıplarda, bu *feilün*'ler *fa'lün* (— —) de olabilir; böylece, biri *feilün*, öbürü *fa'lün* ile biten iki dize arasında bir hecelik bir fark doğmaktadır:

Meh li ka sul ta na â şık ye di genç
1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 11

Ge ce şeh rin ka pı sın dan çık tı
1 2 3 4 5 6 7 8 9 10

(Yahya Kemal Beyatlı, *Mehlika Sultan*)

A ğır a ğır çı ka cak sın bu mer di ven ler den
1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 11 12 13 14

Ve bir za man ba ka cak sın se mâ ya ağ la ya rak
1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 11 12 13 14 15

(Ahmet Haşim, *Merdiven*)

bb. Arap ve Fars dillerinden gelen sözcüklerde, bazı kapalı hecelerin iki hece değerinde olduğunu biliyoruz:

Yâr nûr aşk dost vb.
— . — . — . — .

Bu türlü hecelerin yer aldığı dizelerle öbür dizeler arasında birkaç hecelik fark doğmaktadır:

Tür ben gö rü nün ce an la rım ki
1 2 3 4 5 6 7 8 9 10
Öl düm ba na tür be dâr sen sin
1 2 3 4 5 6 7 8 9

(Abdülhak Hâmit Tarhan, *Makber*)

2'nci dizedeki *türbedâr* sözcüğünün *dâr* hecesi aruz ölçeğinde iki hece (—.) değerinde ise de, Türkçe'de bir hece (—) sayıldığı için, iki dize arasında bir hecelik bir fark meydana gelmiştir.

Bir dize içinde bu yoldaki heceler çoğaldıkça, o dizenin hece sayısı daha da azalır:

Ey	vâh	ne	yer	ne	yâr	kal	dı
1	2	3	4	5	6	7	8

(Abdülhak Hâmit Tarhan, *Makber*)

Aynı şiirden alınan bu dizede *eyvâh* sözcüğünün *vâh* (— ·) hecesi ile *yâr* (— ·) sözcüğü aruz ölçğinde ikişer hece sayıldığı halde, Türkçe’de birer hece değeri-nde oldukları için, bu dize ile yukarıdaki 1’inci dize, arasındaki iki hecelik fark meydana gelmiştir.

Aşağıdaki dizeler, 15 hecelik bir ölçek olan *Fâilâtün fâilâtün fâilâtün fâilün* ölçüğüyle yazılmıştır. Ne var ki, üç ayrı şiirden alınan bu dizelerden birincisinde o yoldaki hecelerden iki tane, ötekilerde ise üçer tane kullanıldığı için, asıl ölçüğe göre arada 2 ve 3 hecelik fark doğmuştur:

Gâh	Mec	nun	gâh	ben	devr	iç	re	nev	bet	bek	le	riz
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13

(Fuzulî, XVI. yy.)

Gâh	gir	ye	gâh	nâ	le	geh	mu	hab	bet	gâh	gam
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12

(Muîdî, XVI. yy.)

Hâl	kâ	fîr	zûlf	kâ	fîr	çeşm	kâ	fîr	el-	a	man
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12

(Nedim, XVIII. yy.)

Bu dizelerde kullanılan *gâh*, *hâl*, *zûlf*, *çeşm* sözcükleri aruz ölçğinde iki hece (— ·) değerindedir.

Bu yoldaki heceleri içeren sözcükler, *feilün* / *fa'lün* ile biten ölçeklerle yazılan şiirlerde kullanıldığı zaman, ölçekten gelen bir hecelik eksilmeye, bu yoldaki hecelerden gelen eksilmeler de eklenmektedir.

A	da	lar	dan	ya	za	et	tik	de	ve	dâ
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11

Se	nî	hâ	tır	lı	yo	ruz	vi	ran	bağ
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10

O	ya	zın	âh	o	en	gin	çağ	da
1	2	3	4	5	6	7	8	9

(Yahya Kemal Beyatlı, *Viranbağ*)

1'inci dize *feilün*, 2'nci dize *fa'lün* ile bittiği için, arada bir hecelik bir fark doğmuş; 3'üncü dizede ise, hem *âh* sözcüğü iki hece değerinde sayıldığı, hem de dize *fa'lün* ile bittiği için, arada iki hecelik bir fark meydana gelmiştir.

N o t : Yeni edebiyatımızda aruzla yazmış olan ozanlar, bu yoldaki hecelerin bazılarını da —konuşma dilimizdeki söyleyişi göz önüne alarak —bir uzun hece (—) gibi değerlendirmişlerdir.

Kaanun diye, *kaanun diye*, *kaanun* tepelendi.

(Tevfik Fikret, *Doksan Beşe Doğru*)

Mağlûpken ordu, yaşlı dururken bütün vatan...

Mahzun hudutların ötesinden akan sular...

Çıktım sürekli gurbete, gezdim *diyar* *diyar*...

(Yahya Kemal Beyatlı, *Açık Deniz*)

— *Günah* dedim ya, bırak şimdi... — Haydi sen de bunak!

(Mehmet Akif Ersoy, *İstibdat*)

Garbın âfâkını sarmışsa çelik *zırhlı* duvar...

(Mehmet Akif Ersoy, *İstiklâl Marşı*)

Kanun, *mağlûp*, *mahzun*, *diyor*, *günah*, *zırh* sözcüklerindeki *nun*, *lûp*, *zun*, *yâr*, *nah*, *zırh* heceleri aslında iki hece (—.) değerinde iken, Türkçe söylenişte bunların sesli harfleri kısaltıldığı için, sadece uzun bir hece (—) haline gelmiş, yeni şiirimizde de o yolda kullanılmıştır.

c. Hece ölçğinde beş altı, hattâ daha çok kısa ya da uzun hece art arda kullanılabilirdiği halde; aruz ölçğinde, kısa hecelerden en çok iki tane (..), uzun hecelerden de en çok üç tane (— — —) yan yana gelmektedir. Yalnız birkaç kalıpta dört tane uzun hece (— — —) yan yana gelebiliyor:

Mefûlün fâilün feûlün (sekt-i melih)

— — — — — . — — — — —

Feilâtün feilâtün fa'lün

. — — — — . — — — — —

Müstefilâtün müstefilâtün.

— — — . — — — — — . — — — — —

Kimi rubaî kalıplarında da dört ve daha çok uzun hece yan yana gelebilmektedir.

3. Yine daha önce belirtildiği üzere, hece ölçğinde duraklar, sözcükleri ortalarından kesemez; aruz ölçğinde ise, duraklar, sözcükleri ortalarından kesebilir.

Aruz Ölçeğinin Kısa Tarihi

Daha önce de söylediğimiz üzere, aruz ölçeği, Arap nazımının ölçüsüdür. Uzun ve kısa heceleri art arda değişen bir dil olan Arapça'nın ahenginden doğmuştur. Arap'lar bunun doğuşu ile ilgili olarak türlü hikâyeler anlatırlar. Develerin yürüyüş temposuna uyulmasından meydana geldiği yolundaki söylenti bunların en ünlüsüdür.

Halk arasında dağınık ve düzensiz bir halde sürüp giden bu ölçeğin kural-ları ilk kez İmam Halil (VIII. yy.) adlı bir bilgin tarafından saptanıp bir sisteme bağlanarak *ilm-ül-arûz* (aruz bilimi) adı altında özel bir bilim haline getirilmiştir.

İran'lılar, İslâmlığı kabul ettikten sonra, Arap dil ve edebiyatının etkisi altında kalarak aruz ölçeğini de kullanmaya başlamışlardır. İran'lılar, kendi dillerinin yapısına ve kendi zevklerine uygun olan kalıpları almışlar, ötekileri kullanmamışlardır.

Türk'ler, İslâmlığı kabul ettikten (X. yy.) sonra, medrese kültürüyle yetişen aydın kimseler Fars edebiyatının etkisi altında kalmışlar ve Fars aruzunu olduğu gibi kullanmağa başlamışlardır. Böylece, aruz ölçeği Arap'lardan Fars'lara, Fars'lardan da Türk'lere geçmiştir. Türk edebiyatında bu ölçekle yazılan manzumelerin elimize geçenlerinin en eskisi, ilk Müslüman Türk devleti olan Karahanlı Devleti'nin (932-1212) başkenti Kâşgar'da, Yusuf Hachâcib adlı bir ozan tarafından yazılmış (1069 / 1070) olan *Kutadgu Bilig*'dir.

Türk'ler, ilkin aruzun hece ölçeğine en yakın kalıplarını kullanmışlardır:

Feûlün feûlün feûlün feûl
1 2 3 4 5 6 + 1 2 3 4 5 (6+5=11)

Fâilâtün fâilâtün fâilün
1 2 3 4 + 1 2 3 4 + 1 2 3 (4+4+3=11)

Ancak, Arap ve Fars dillerinin yapısıyla Türk dilinin yapısı arasında büyük fark bulunduğu için, ilk zamanlarda aruzun kullanılışında çok güçlük çekilmiş, imâle ve zihafarla yüklü birtakım ahenksiz manzumeler yazılmıştır. İslâm uygarlığının Türk toplumu üzerindeki etkisi, hattâ baskısı arttıkça, dilimize Arapça'dan ve Farsça'dan pek çok sözcük ve dil kuralı girmiş; bunların aracılığıyla, Türkçe'nin aruza uyma olanağı çoğalmıştır. XVI., XVII., XVIII. yüzyıllarda bu ölçekle çok ahenkli şiirler yazılabilmektedir. Ne var ki, ozanlar yabancı sözcüklerin söylenişlerini korudukları halde, Türkçe'nin sözcük, ek ve takılarında, "zarûret-i vezin" gerekçesiyle, imâleler yapmayı yine de sürdürmüşlerdir. İslâm kültürünün etkisi, böylece, aydın zümre edebiyatında Türkçe'nin bir yandan sözcük hazinesinin yoksullaşmasına, bir yandan da ses doğallığının bozulmasına yol açmıştır.

Türkçe sözcüklerin söyleniş biçimlerinin bozulmadan aruza uydurulması işi- ni ilk kez, Edebiyat-ı Cedide (1896-1901) ozanlarından Tevfik Fikret başarmış; daha sonra, XX. yüzyıl ozanlarından özellikle Mehmet Akif Ersoy ile Yahya Kemal Beyatlı, onun açtığı yolda konuşma dilini aruza ustalıklı uydurmuşlardır. Bütün bu başarılarla karşın, aruz, Türk diline aykırı olduğu için, binlerce sözü (*Anadolu, Karadeniz, seviyorum*, vb.) ve cümleyi, imâlesiz olarak ona uydurma olanağı yoktu. Bu durum, yıllarca süren aruz-hece tartışmasına konu olmuştur.

Aruz-hece sorununun bilinçli olarak ele alınması ve tartışılması Tanzimat dönemine kadar çıkar. Konuya ilkin Ziya Paşa parmak basmış; ünlü *Şiir ve İnşâ* (1868) adlı makalesinde, “Necati, Baki, Nefî divanlarında gördüğümüz kasideler, gazeller, kıtalar, mesneviler; ünlü musikicilerin besteledikleri Nedim ve Vâsîf şarkılarının Osmanlı şiiri olmadığını; ... bizim doğal olan şiirimizin taşra halkıyla İstanbul ahalisinin okumamış kısmı arasında hâlâ durduğunu; ...ozanların ölçeksiz diye beğenmedikleri halk şarkıları ve taşralarda çöğür (saz) ozanları arasında deyiş, üçleme ve kayabaşı denen nazımlar olduğunu; ...Osmanlı ümmeti ilerlediği sırada bunlara rağbet edilmediğinden oldukları halde kalıp büyümediklerini; hele bir kere rağbet o yöne dönerse, az vakit içinde yetişecek ozanların, akılları şaşkına döndüreceğini” ileri sürmüştür. Yine aynı dönemde, Cevdet Paşa, “Türk şiirlerinin doğal ölçeğinin, heceleri saymaktan ibaret olan ‘parmak hesabı’ olduğunu, Osmanlı ozanlarının nazımda Fars ölçeklerini seçerek Türk dilini değiştirdiklerini; Türk dilinde hiç uzatma (med) bulunmadığını, Türk dilinin özel karakterinin bu olduğunu; bundan dolayı, Türk dilinin Arap ve Fars ölçeklerine uydurulamayacağını; Osmanlı ozanlarının ise şiirlerinde Fars ölçeklerini kullanmakla sözcüklerin sonlarından başka başlarını bile uzatmak (imâle) zorunda kaldıklarını” (*Kıssas-ı Enbiyâ*, cüz XII) söylemiştir. Namık Kemal de, Abdülhak Hâmit’e gönderdiği (1875) bir mektupta, “Acem ölçeklerinden ayrılmadıkça, bizde tiyatro olacak kadar doğal şiir söylemeye yetenek görmediğini; şiirde sâfi Türkçe yazmanın —ölçeklerin şimdiki haliyle— kimsenin elinden gelemeyeceğini; tabiatını bizim parmak hesabıyla bir şey yazmaya yöneltmesini, bunun ne kadar güzel, parlak olacağını” belirtmiş; Recai-zâde Mahmut Ekrem de, şiirde “suyun akışı gibi ahenk’ten yana olduğunu, aruz ölçeği içinde ise Türkçe sözcüklerin *kaare, baanaa, oolur* vb. gibi imâlelerle bozulmalarının kulağa iyi gelmediğini, “güzel olsa bile tabii olmayan bir şiiri” beğenmediğini, bunu önlemek için, La Fontaine çevirilerinde ilkin “parmak saydığını” bildirmiştir (*Hazine-i Evrâk*, 1881, no. 1). Daha sonraki dönemde, Mehmet Emin Yurdakul’un konuşma diliyle ve hece ölçeğiyle yazdığı şiirlerin toplandığı *Türkçe Şiirler* (1899) adlı kitabı, sade dil ve hece ölçeği üzerinde yıllarca sürecekt tartışmalara yol açmış; Selânik’te çıkan *Çocuk Bahçesi* dergisinde Rıza Tevfik’in sade dil ve hece ölçeği lehindeki yazısı dolayısıyla açılan bir tartışmada da (1905), aruzdan yana olanlar onun daha ahenkli olduğunu ileriye sürmüşler; hece ölçeğini de, “... varsın bu ahenk ve ezgiler cümbüşü arasında bir de kaval sesi bulunsun” diye alaya almışlardır. İkinci Meşrutiyet döneminde, 1911 yılında başlayan sade dil hareketi gelişip de, Türkçe’nin aruzla bağdaşmaması daha da belirgin, daha da önemli bir sorun olarak ortaya çıkmış; bu dönemde, üst üste gelen ve hep yenilgiyle biten Trablusgarp Savaşı (1911), Balkan Savaşı (1913), Birinci Dün-

ya Savaşı (1914-1918) gibi savaşlar dolayısıyla başlayan ulusçuluk hareketinin de etkisiyle, dilimizin ulusal nazım ölçüsü olan hece ölçeğinden yana eğilim güç kazanmış ve şiddetli bir aruz-hece tartışması yeniden başlamıştır. Birinci Dünya Savaşı içinde İttihat ve Terakki Fırkası'nın ve Ziya Gökalp'in desteğini kazanan genç ozanlar (Yusuf Ziya, Orhan Seyfi, Faruk Nafiz, vb.) ilkin *Servet-i Fünun* dergisi çevresinde "Şairler Derneği" adıyla toplanmışlar (1917); bir yandan hece ölçeğiyle ilk ürünlerini, bir yandan da aruza karşı görüşlerini yayımlamaya girişmişler; hattâ hecenin ahenk bakımından aruza üstün olduğunu iddia etmişlerdir. Bunlar, daha sonra, daha başka dergilerde de çalışmalarını yürütmüşlerdir. Bunlara, Mütareke döneminde ilk ürünlerini vermeye başlayan yeni bir kuşağın (Ahmet Hamdi Tanpınar, Ahmet Kutsi Tecer, vb.) katılmasıyla, hece ölçeği, adım adım, aruzun yerini almağa koyulmuştur. Mütareke döneminde, Cenap Şahabettin, *Servet-i Fünun* dergisinde yayımladığı (1919) bir makalede, "aruz ölçeği, musiki sağlamak için, uzun ve kısa hecelerin düzenli olarak yer değiştirmesine dayanır" demiş; hece ölçeği böyle bir temele dayandığı için de, "parmak hesabının bir ahenk çaresi olamayacağını, parmak hesabıyla söze hattâ bir musiki zerresi katılamayacağını" ileri sürmüştür. Buna karşılık, Yahya Kemal Beyatlı, *Dergâh* dergisinde yayımladığı (1922) iki makalede, ölçeklerin, tıpkı musiki aletleri gibi, cansız birer alet olduklarını; onların varlıklarının ahenge mutlaka elverişli olduklarını gösterdiğini; aruzun ve hecenin ahenge yeteneklerinin birbirinden eksik ya da artık olmadığını; aruzdaki mihanikî ahengin gerçek ahenk sayılamayacağını ileri sürmüş, "ahenk, veznin sustuğu yerde başlar" demiştir. Cumhuriyet'in ilk döneminde bütün genç ozanlar hece ölçeğini yeğleyince, aruz ölçeği, onun son temsilcilerinin (Ahmet Haşim, Mehmet Akif Ersoy, Yahya Kemal Beyatlı) ölümüyle, ortadan çekilmiştir. Cumhuriyet döneminde hece ölçeğiyle yazılan başarılı örnekler, "parmak hesabının bir ahenk çaresi olabileceğini" göstermiştir. Ayrıca, Cenap Şahabettin'in hece ölçeği için kusur diye gösterdiği, uzun ve kısa hecelerin düzenli olarak yer değiştirmemesinin de, şiirde ahengin sağlanmasına engel olmadığı ortaya çıkmıştır. Yalnız şu iki dize bile bunu kanıtlamaya yeter:

Islak bir yorgan gibi iyice bürüneyim
Örtün, üstüme örtün serin karanlıkları.

(Necip Fazıl Kısakürek, *Kaldırımlar*)

1'inci dizede 5 tane uzun hece ile 8 tane kısa hece art arda gelmiştir:

Is	lak	bir	yor	gan	gi	bi	i	yi	ce	bü	rü	ne	yim
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
1	2	3	4	5	1	2	3	4	5	6	7	8	

Cumhuriyet döneminde hece ölçeğiyle yazan ozanların ulaştığı üstün başarı, Ziya Paşa'nın bir uzak görüşlülükle söylediği, "hele bir kere rağbet o yöne dönsün, az vakit içinde ne ozanlar, ne yazarlar yetişir ki akıllara şaşkınlık verir" sözünü haklı çıkarmıştır.

YARDIMCI OKUMA PARÇALARI

1 ŞİİR VE İNŞÂ (Şiirler ve Nesir)

Şiirin genel tanımı “ölçekli söz”dür. Hattâ ayak (kafiye) usulü sonraki ulusların arasında sonradan meydana gelmiştir. Eski Yunanlı’lar yalnız ölçeği kullanırlar, ayağı gerekli görmezlerdi.

Şiir her kavimde doğaldır. Yeryüzüne ne kadar uluslar ve kavimler gelmişse, hepsinin kendilerine özgü şiirleri vardır. Osmanlı’ların şiiri acaba nedir? Necati ve Baki ve Nefi divanlarında gördüğümüz kasideler ve gazeller ve kıtalar ve mesneviler midir? Yoksa Hoca ve İtrî gibi musikicilerin besledikleri Nedim ve Vâsîf şarkıları mıdır?

Hayır, bunların hiçbiri Osmanlı şiiri değildir. Çünkü görülür ki, bu nazımlarda Osmanlı ozanları İran ozanlarını ve İranlılar da Arap’ları taklit ile melez bir şey yapmışlardır. Ve bu taklit yalnız nazım üslubuna değil, belki düşüncelere ve anlamlara bile geçerek, bizim eski ozanlar nazım ve anlatımda, hayallerde ve anlamlarda Arap ve Acem’i elden geldiği kadar taklide çalışmayı bilimden saymışlar ve acaba bizim bağlı olduğumuz ulusun bir dili ve şiiri var mıdır ve bu düzeltilebilir mi? Hiç burasını düşünmemişlerdir.

Nesir yolunda da hal bütünüyle böyle olmuştur. Feridun’un *Münşeât*’ı, Veysî ve Nerkisî’nin eserleri ve başka beğenilmiş nesirler ele alınsa içlerinde üçte bir Türkçe sözcük bulunmaz. (...)

— Acem’ler İslâmîliği kabulden sonra şeriat bilimlerini öğrenmek için Arap dilini öğrenmeye düştükleri sırada kendi dillerinin şiir ve nesrinde dahi onu taklit ettikleri gibi, biz de Osmanlı devletinin kuruluşunun ilk zamanlarında İran bilginlerini getirmeye gerekseme duyduğumuzdan, onların eğitimi üzere kendi dilimizi bırakıp

Acem şivesini taklit yanlışlığına düşmüştür ki, Osmanlı ülkesi bilginlerinin bu konudaki savsaklama ve kusurları bağışlanmaz bir yanlıştır. Çünkü insanoğlu arasında düşünce alışverişinin aracı dildir. Bir ulusun dili yazılmış kurallar altında olmayıp da her eline kalem alan kimsenin keyfine uyar ve doğal halinden çıkarsa, o ulus arasında karşılıklı iş aracı bozulmuş demek olur.

Bugün resmen ilân olunan fermanlar ve emir-nâmeler halk önünde okutuldukta onlardan yarar sağlanabiliyor mu? Ya bu yazılar yalnız yazıda alışkanlığı olanlara mı özgüdür, yoksa okumamış halk tabakası devletin emrini anlamak için midir?

— Vah bize! Yazık bize! Bu hale göre bizim ulusta doğal hal üzere ne şiir ve ne de nesir var demek olur.

Hayır, bizim doğal olan şiir ve nesrimiz taşra halkıyla İstanbul ahalisinin okuyamamış kısmı arasında hâlâ durmaktadır. Bizim şiirimiz, hani ozanların ölçeksiz diye beğenmedikleri halk şarkıları ve taşralarda çöğür (saz) ozanları arasında *deyiş* ve *üçleme* ve *kayabaşı* denen nazımlardır. Ve bizim doğal nesrimiz, *Kaamûs* çevirmeninin (Mütercim Asım’ın) ve sonradan *Muhbir* gazetesinin kullandığı yazı şivesidir.

Gerçi bu nazım ve bu yazı istenen derecede sanath ve gösterişli görünmezse de, Osmanlı ümmeti ilerlediği sırada bunlara rağbet edilmediğinden oldukları halde kalmışlar, büyüyememişlerdir. Hele bir kere rağbet o yöne dönsün, az vakit içinde ne ozanlar, ne yazarlar yetişir ki akıllara şaşkınlık verir.

(Ziya Paşa, *Hürriyet*, 1868, no. 11)

2 MİLLÎ VEZİN (Ulusal Ölçek)

Eski Türk'lerin ölçeği hece ölçeği idi. Kâşgarlı Mahmut sözlüğündeki Türkçe şiirler, hep hece ölçeğindedir. Sonraları, Çağatay ve Osmanlı ozanları taklit yoluyla Acem'lerden aruz ölçeğini aldılar. Türkis'tan'da, Nevâî, Anadolu'da Ahmet Paşa aruz ölçeğini yükselttiler. Saraylar bu ölçeğe değer veriyorlardı. Fakat, halk, aruz ölçeğini bir türlü anlayamadı. Bu nedenle halk ozanları eski hece ölçeğiyle şiirler söylemeyi sürdürdüler. Ahmet Yasevî, Yunus Emre, Kaygusuz gibi tekke ozanları hece ölçeğine sadık kaldılar.

Türkçülük meydana çıktığı zaman, aruz ölçeği ile hece ölçeği yan yana duruyordu. Güya birincisi seçkinlerin, ikincisi avamın şiir âletleri idi. Türkçülük, dildeki ikiliğe son verirken, ölçekteki bu ikiliğe de aldırılmazlık edemezdi. Özellikle, yabancı

tamlamalı dil aruz ölçeğinden, aruz ölçeği yabancı tamlamalı dilden ayrılamadığı için, bu iki Osmanlı kurumu hakkında aynı hükmü vermek gerekti. O yüzden, Türkçüler, yabancı tamlamalı dille birlikte, aruz ölçeğini de ulusal edebiyatımızdan kovmaya karar verdiler.

Sade dil, aruz ölçeğine pek uymuyordu; oysa, hece ölçeğiyle sade dil arasında yakın bir arkadaşlık vardı. Sarayın savsaklamasına karşın halk sade Türkçe ile hece ölçeğini, iki kıymetli tılsım gibi, bağrında saklamıştı. Bu nedenle, Türkçüler bunları bulmakta güçlük çekmediler.

(...)

(Ziya Gökalp, *Türkçülüğün Esasları*,
İkinci kısım, 1923)

3 MES'ELE-İ EVZAN (Ölçekler Sorunu)

... Hece ölçeğiyle yazılmış pek güzel şiirler ve pek büyük ozanlar olabilir. Ancak, eserleri "manzum" ve kendileri "nâzım" değildir, diyeceğim; çünkü parmak hesabı bir ahenk çaresi olamaz.

Aruz ölçeği, musiki sağlamak için kısa ve uzun hecelerin düzenli yer değiştirmelerine dayanır. Aşağıda görüleceği üzere, bundan daha uygun ahenk yolu olamaz.

Hece ölçeğine gelince: Bu, ancak, doğal yapısı aruz ölçeğini kabule elverişli olmayan dillerce kullanılabilir; sözgelimi, Fransızca gibi ki, zaten sözcüklerinde uzun ve kısa heceler nöbetleşe yer değiştirmez. Aruz ölçeği böyle dillere uygulanamaz, bundan dolayı ozanlar parmak hesabına sığmamak zorunda kalırlar.

Parmak hesabıyla söze hattâ bir musiki zerresi katılamaz. Sanılmasın ki Fransız

ozanları ellerindeki nazım ölçüsünden ve şiirlerindeki musiki miktarından memnundurlar; ahengin gizlerini bilen o zatlar şiirlerinde hece ölçeği ile yetinmek zorunda kalmalarından doğan üzüntüyü saklayamıyorlar. Ve eğer işitmiş olsa idiler ki, altı yüz yıldan beri manzum edebiyatı aruz ölçeklerine uyan bir ulus içinde parmak hesabını yeğleyen ve onu kabule eğilimli bir ozanlar topluluğu vardır, kuşkusuz ki o ulusta musiki duygularının pek az gelişmiş olduğuna karar verecek ve bıyık altından güleceklerdi. Ahenk kuralını bilen bir Frenk için, aruz ölçeği ile parmak hesabını hattâ karşılaştırmaya kalkışmak bile saçma görülür.

(Cenap Şahabettin, *Servet-i Fünun*,
c. LVI, 1919, No. 1423-1424)

VEZİNLER (Ölçekler)

... Hece ölçeğine karşı yükselen itirazlar üçtür:

Birincisi: Aruz ahenklidir, hece ölçeği ahenksizdir.

İkincisi: Aruz ölçeği Türkçe'ye elverişlidir. Örnek: Mehmet Akif.

Üçüncüsü: Aruzu nasıl bırakırız? Beşyüz yıllık Türk şiiri ona örülüdür.

İki yıl önceki bir *Servet-i Fünun* dergisinde Cenap Şahabettin Bey birinci itirazı bütün kanıtlarıyla öne sürüyor.

... Cenap Şahabettin Bey şiiri nazımdan ayrı bir şey sayıyor. Bu anlayışa göre nazım ahenktir, ahenkten yoksun çok güzel şiirler ve pek büyük ozanlar olabilir (tabii bunun tersi de doğru olmak gerekir: şiirden yoksun pek güzel nazımlar, pek büyük nâzımlar olabilir); hece ölçeğindeki şiirler manzum değildir. Ahengin sırrı kalbde değil, âlettendir. Ahenk, kısa ve uzun hecelerin düzenli bir yer değiştirmeye birbirini izleyişinden doğar.

Ben, bunun tersine, sanıyorum ki, ölçekler –ister aruz olsun, ister hece– cansız birer âlettirler; tıpkı musiki âletleri gibi. Ölçekler mademki vardır, ahenge elbette elverişlidirler; çünkü varlıkları başka türlü yorumlanamaz. (...) Bu iki ölçeğin ahenge yeteneği ne çoktur, ne eksik; son biçimlerinin yüzyıllardan beri bir türlü değişmediği de gösteriyor ki, ahenge yetenekleri tamdır.

— “Hece ölçeği bir ahenk çaresi olamaz yargısını kabul edemiyorum. Bir ahenk çaresi olmasaydı Türk dağlarda ve şehirlerde türkülerini, tekkelerde coşkulu nefeslerini bu ölçekle yüzyıllarca söyler miydi? Cenap Şahabettin Bey’in ahenge en elverişli âlet saydığı aruz, nasıl olmuş da bu ölçeği ulusun belleğinden silememiş. Son zamanlara kadar bu ölçekten bir düzüne köy ve şehir türküsü fıskırdı. Namık Kemal’in vatan şarkıları ancak okur-yazar takımının dışına çıkamamışken, Tesalya savaşında hece ölçeğinden bir savaş türküsü:

*Eğil dağlar eğil üstünden aşam
Yeni talim çıkmış varam alışam*

vatanın ufuklarını tuttu. Türk niçin kendi ölçeklerini unutamıyor?

“Parmak hesabıyla söze hattâ bir musiki zerresi katılamaz” yargısını okuduktan sonra Yunus Emre’den Rıza Tevfik’e kadar söylenmiş türküler, koşmalar, nefesler gözümün önünden geçtiler. Bu şiirler, diyeceğim ki, hattâ çok fazla musiki ile oynaktılar. Tevfik Fikret, Cenap Şahabettin Bey ve arkadaşları eski şiirimizi nesre yaklaştırdılar, saz halinden çıkardılar, Mehmet Akifte görüldüğü gibi, sonunda söz haline koydular. Halk şiirlerimiz –tersine– hâlâ saz halindedir, çok ahenkli, çok oynaktır.

Fakat Cenap Şahabettin Bey ahengi ancak “uzun ve kısa hecelerin düzenli yer değiştirmesine dayanır” bir şey diye görüyor. Bu görüşe göre, aruz ahenge çok elverişlidir, çünkü bu ölçekte kısa ve uzun hecelerin yerleri kalıp halindedir. Hece ölçeğinde ise bu heceler kalıp halinde değil; fakat ozanın o heceleri istediği gibi kullanmasına ne engel var? Anlaşıyor ki, aruzda, ozanın kendi ahenginden başka bir mihaniki ahenk de vardır. Bu mihaniki ahenk, ahenk denmeye değer mi? Bu, ahenk değil ölçektir. Bence ahenk, ölçeğin sustuğu yerde başlar. (...)

Türk ölçeğini kullananlara ikinci itiraz aruzun Türkçe'ye pek elverişli olduğunu iddia edenlerden yükseliyor, diyordum; bu itirazcıların iddiası budur: “Tevfik Fikret’le Mehmet Akif Bey arasında gayet kısa bir evrim görmekte aruz yeni Türkçeyi iyi söylüyor; en doğal konuşmalara varıncaya kadar Türkçenin bütün özelliklerini anlatıyor; aruzu bırakıp da Türk ölçeklerini neye kullanalım?” Bu iddiayı önce edebiyat tarihi açısından ele almak gerek. Evrim ağır olur, dünya dönerken döndüğünü duyurmadığı gibi o da dyurmaz. Oysa

Türk'lerde aruz, Türkçenin asıl yerli zevkini yüzyıllarca önemsemedikten sonra, birdenbire Tevfik Fikret'in ağzıyla, sokakta ve evde konuştuğumuz gibi konuşmaya başladı, sonra onun felsefede karşıtı olduğu derecede sanatta izleyicisi olan Mehmet Akif Bey'in elinde büsbütün yumuşadı; inceleyici bir göze bu bir evrim gibi görünmekten çok bir atlayış gibi görünür.

Gerçekte değişen aruz değildir, dildir; aruz Sadi ve Hâfız zamanında ne idiye bugün odur, hiçbir zaman değişmedi. Atalarımızın edebiyat Türkçesi Farsça zevkinde özel bir Türkçe'ydi; o özel dilde her Türkçe sözlük dahi Farsçaya benzetilirdi. Dilimizde iki kısa heceyle söylenen *paşa* sözcüğünü onlar, Farsça bir sözcük gibi iki uzun sesli harfle söylerdi: *hâşâ* ölçüğünde *pâşâ* gibi; buna benzeterek, bütün Türkçe sözcükler dil bilgisi bakımından Türkçe, fakat zevk bakımından Farsça sayılırlardı. (...) İlk defa olarak Tevfik Fikret'in dilinde Farsça ortadan kalkar ve yerine yerli lehçe geçer. Cansız bir âlet olan aruz, Farsça'yı, atalarımızın Farsça zevkteki Türkçesini nasıl söylediyse bu kez yerli Türkçe'yi söyledi. (...)

Üçüncü itiraz, diyordum ki, aruza bütün yüksek şiirimizin örülü olduğunu görüp de sadık kalmak isteyenlerden geliyor. Evet, bu bahsin en canlı noktası buradadır.

Aruz, şiir dilimizin varlığında belki miği gibi başlıca bir uzuvdur. Türkçe, onun çevresinde oluştu; tereddütsüz denilebilir ki, aruzu bilmeyen bir Türk, edebiyat Türkçesinin ayarını anlayamaz. Hattâ sanırım ki ilerdeki kuşaklar bile, Türkçe'yi bilmek için, aruzu bilmek zorunda kalacaklar. Bu ölçek bunalımının sonucu meydana çıktı: Mehmet Emin, bu ölçek bahsinde bir müjdeciydi; Ziya Gökalp ulusal gerçeği saptadı. Yerini ulusal ölçeklere bırakan aruz büsbütün kaybolacak mı? Ortadan kalkacağını sanmıyorum. Aruz egemenken Türk ölçekleri zaman zaman keyfe göre kullanılıyordu, bu kez kural tersine çevrilmiş olarak aruz öyle kullanılacak.

(Yahya Kemal Beyatlı, *Dergâh*, c. II, 1922, no. 22- 23; *Edebiyata Dâir*, 1971)

AYRIM II

AYAK

Ayak (kafiye), sözcük ve eklerin son heceleri arasındaki ses benzerliğidir:

acı-yabancı; diken-yelken; sular-çağlar; hava-ova; ses-nefes; gece-gelince...

Eskiden, aydın zümre edebiyatında bu yoldaki ses benzerliği için, Arapça'dan alınan *kafiye* terimi kullanılırdı. Halk edebiyatında buna *ayak* denir. Son yıllarda yine aydınlar arasında, bu kavram *ayak* sözcüğüyle karşılanmaya çalışılmaktadır. Yabancı bir sözün Türkçe'de karşılığı varsa, onu bırakıp da yeni bir söz yaratmayı gereksiz gördüğümüz için, bu kitapta, *kafiye* terimi yerine, dilimizde zaten var olan *ayak* terimini kullanacağız.

Sözcük ve eklerin birbirleriyle ayaklı sayılabilmeleri için, bunların ses bakımından birbirlerine benzemeleri, fakat anlam bakımından benzememeleri gerekir: "surat" anlamına gelen *yüz* sözcüğü ile, "rakam" bildiren *yüz* sözcüğü, sesleri bir, fakat anlamları ayrı olduğu için birbiriyle ayaklı sayılırlar. Bu yoldaki iki örnek:

Dönülmez akşamın ufkundayız, vakit çok geç;
Bu son fasıldır, ey ömrüm, nasıl geçersen geç!

(Yahya Kemal Beyatlı, *Rindlerin Akşamı*)

Hey Rıza! Kederin başından aşkın,
Bitip tükenmiyor elem-i aşkın.

(Rıza Tevfik Bölükbaşı, *Uçun Kuşlar*)

1'inci parçadaki *geç* sözcüklerinden birincisi "belirli zamanlardan sonra olan", ikincisi "geçmek fiilinden emir" anlamındadır; 2'nci parçadaki *aşkın* sözünün birincisi "aşmış", ikincisi "sevgin" anlamındadır.

İki sözcük ya da ek arasında ses benzerliği olabilmek için, son hecede biri sesli, biri sessiz harf olmak üzere, en az iki harf birbirinin aynı olmak gerekir.

Yüz-gündüz; yaş-baş; sular-akar; iki-belki...

Şiirlerden örnekler:

Millet yoludur, hak yoludur tuttuğumuz yol;
Ey hak, yaşa; ey sevgili millet, yaşa var o.

(Tevfik Fikret, *Millet Şarkısı*)

Bizim mahalle de İstanbul'un kenârı demek,
Sokaklarında yürünmez ki yüzme bilmeyerek.

(Mehmet Akif Ersoy, *Küfe*)

Şerefli kubbeler iklimi Marmara'yla Boğaz;
Üzerlerinde bulutsuz ve bitmeyen bir yaz.

(Yahya Kemal Beyatlı, *Yol Düşüncesi*)

Bursa'da bir eski cami avlusu,
Küçük şadırvanda şakırdayan su...

(Ahmet Hamdi Tanpınar, *Bursa'da Zaman*)

Elimle batırmışım gençliğimi,
Binip bineceğim en güzel *gemi*...

(Cahit Sıtkı Tarancı, *Paydos*)

Yukardaki örneklerde görüldüğü üzere, ayak, genellikle dizelerin sonunda olur. Halk edebiyatında “kafiye” kavramının *ayak* terimiyle karşılanması da, onun dize sonunda bulunması bakımından anlamlıdır.

Seslerinden başka, anlamları da bir olan sözcük ve ekler ayaklı sayılamaz:

Bende yalnız üşümüş bir kuşun ürpermesi *var*,
Mevsimin çizdiği cennette bir ıssızlık *var*.

Pas tuttu bu akşam suların rengi havuzda;
Anlat, değişen biz miyiz, eşya mı cihanda?

Yalnız, bana âlemde hayâlin tadı *vardır*,
Her sevginin sende biraz gölgesi *vardır*.

(Faruk Nafiz Çamlıbel)

Aynı ozanın başka başka şiirlerinden derlenen dizelerin bir araya getirilmelerinden oluşan yukardaki örneklerin 1'incisinde, aynı anlama gelen iki tane *var* sözcüğü birbiriyle ayaklı sayılamaz; 2'nci örnekte, “havuzda, cihanda” sözlerindeki *-da* ekleri de (ismin de hali) aynı anlama geldiklerinden aralarında ayak var denemez; 3'ncü parçada *var* sözcükleri ile *-dır* ekleri de aynı anlamdadır, o bakımdan bunlar da birbirleriyle ayaklı değildirler.

Bu yolda başka örnekler:

Dinmiş denizin şarkısı, rüzgâr uyumakta;
Hâlâ sesimiz dalgalanır karşı yamaçta.

Bir günde doğup can veren altın kelebekler,
Sessiz dereler, solgun ağaçlar, sarı güller.

(Faruk Nafiz Çamlıbel)

Bu örneklerde, *ta* ekleri ile *ler* çoğul ekleri arasında da ayak yoktur.

Aynı ölçeklerle yazılmış başka başka şiirlerden derlenen yukardaki dizeler –konuyu anlatabilmek için– yapma bir düzenle yan yana getirilmişlerse de, ayaklı değildirler. Ne var ki, kimi ozanlar, kimi şiirlerinde, aynı anlama gelen sözleri ya farkına varmadan ya da bilerek ayak diye kullanmışlardır:

O güzel çerçeve bomboş,
Belki kalbim daha boş.

(Yahya Kemal Beyatlı, *Aşk Hikâyesi*)

(Boş sözcükleri aynı anlamda).

Niçin beni yan bakışla süzersin,
Sözlerime niçin dudak bükersin?

(İhsan Raif, *Bu Sevdadan Geçersin*)

(-ersin ekleri aynı anlamdadır.)

Bütün gece yol alırken tehlikeler içinde,
Ellerimi unutmuşum kardeşimin dizinde.

(Kemalettin Kamu, *Hicret*)

(-inde ekleri aynı anlamdadır).

Bilirim ki kimse içemez
Üst üste aynı membadan
(...)
Alışılmış kıyılarından.

Sonsuzluk bahçendir senin,
Dinleyin geliyor sesi.
Arılarla böceklerin.

(Ahmet Hamdi Tanpınar, *Sfenks*)

(-dan ve in ekleri aynı anlamdadır.)

Müzelerde o ölü zaman, o gölgesizlik,
Yüze değen eskilik, sonsuzluk, kimsesizlik.

(Fazıl Hüsnü Dağlarca, *Havaya Çizilen Dünya*)

(-sizlik ekleri aynı anlamdadır.)

Divan edebiyatında kimi zaman nesirde de, cümle sonlarında ayak kullanılmıştır. Nesirde kullanılan ayağa *seci* adı verilmiştir.

Divan edebiyatında ayağın pek çok koşulları ve özellikleri vardır; bunlar ayrı ayrı terimlerle anlatılmıştır. Arap alfabesine dayanan bu koşul ve özellikleri Latin alfabesine uygulama, hattâ bu alfabeyle anlatma olanağı olmadığı gibi, gereği de yoktur.

Burada özel koşullar değil, genel kurallar ve koşullar üzerinde duracağız.

Sözcükler ve ekler arasında birbirine benzeyen seslerin (birbirinin aynı olan harflerin) çokluğuna azlığına göre, ayağın üç çeşidi vardır:

1. Tam ayak; 2. Zengin ayak; 3. Yarım ayak.

1 — Tam Ayak

Sözcük ve eklerin son hecelerinde, biri sesli biri sessiz harf olmak üzere, en az iki harf birbirinin aynı ise, o yoldaki ayaklar *tam ayak* sayılır:

Dedem koynunda yattıkça benimsin, ey güzel toprak!
Neler yapmış bu millet, en yakın târihe bir sor bak.

(Süleyman Nazif, *Türk İlahisi*)

Orhan zamanından kalma bir duvar,
Onunla bir yaşta ihtiyar çınar.

(Ahmet Hamdi Tanpınar, *Bursa'da Zaman*)

Hani dün kokladığım saç, hani badem
Gözlü güzel, hani Hürrem, hani Kösem?

(Oktay Rifat, *Taşlar*)

Son heceleri *a* ve *u* sesli harfleriyle biten sözcük ve eklerde, bu harflerin yanında aynı cinsten birer sessiz harf olmasa dahi, o yoldaki sözler de *tam ayaklı* sayılır:

Dokunma keyfine, yalnız tetik bulun, zîrâ
Deniz kadın gibidir, hiç inanmak olmaz hâl!

(Tevfik Fikret, *Balıkçılar*)

Canlı bir yüz bana yaklaştı mehâbetle dolu,
Kim bu? nerden bu geliş? hangi yolun yolcusu bu?

(Faruk Nafiz Çamlıbel, *Kızıl Saçlar*)

a ve *u* dışındaki sesli harfler ayaklı sayılmaz; onların yanlarında birer de aynı cinsten sessiz harf bulunması gerekir:

Bu saâdetli, meserretli, güleryüzlü eve
Mütemâdî dökülür hep uçuşan bir nağme

(Tahsin Nahit, *Yaz*)

Bu dizelerin sonlarındaki *e* seslileri ayaklı değildir.

ÖRNEKLER:

1 Benim babam senin altında öldü, sen hâlâ
Kurumla yat sokağın ortasında böyle daha.

(Mehmet Akif Ersoy, *Küfe*)

2 Hoyrattır bu akşamüstleri daimâ!
Gün saltanatıyla gitti mi bir defa...

(Ahmet Muhip Dıranas, *Olvido*)

- 3 Sâkin koyu, şen cepheli kasrıyla Küçüksu,
Ardında vatan semtinin ormanları kuytu.
(Yahya Kemal Beyatlı, *Ses*)
- 4 Her yaz şimâle doğru asırlarsa bir koşu,
Bağrımda bir akis gibi kalmış uğultusu.
(Yahya Kemal Beyatlı, *Açık Deniz*)
- 5 Sürükleniyorlardı aşkın sesine doğru,
Bir ateş yanıyordu Sibiryalarında bu
Işıksız seraserilerin.
(Ahmet Muhip Dıranas, *Parkta Serenad*)
- 6 Ey bu topraklar için toprağa düşmüş asker!
Gökten ecdâd inerek öpse o pâk alnı değer.
(Mehmet Akif Ersoy, *Asım*)
- 7 Mâzî köyünde, hâtıralar gölgesinde kal,
Yaklaştığın tabiatı günlerce seyre dal.
(Yahya Kemal Beyatlı, *Geçiş*)
- 8 Akşam, yine akşam, yine akşam,
Göllerde bu dem bir kamış olsam.
(Ahmet Haşim, *Bir Günün Sonunda Arzu*)
- 9 Gurbet o kadar acı
Ki ne varsa içimde
Hepsi bana yabancı.
(Kemalettin Kamu, *Gurbet*)
- 10 Bir garip rüya rengiyle
Uyumuş gibi her şekil.
Rüzgârdaki yaprak bile.
Benim kadar hafif değil.
(Ahmet Hamdi Tanpınar, *Ne İçindeyim Zamanın*)
- 11 Bu yağmur kanımı boğan bir iplik,
Bu yağmur yerde taş ve bende kemik
Dayandıkça çisil çisil yağıacak.
(Necip Fazıl Kısakürek, *Bu Yağmur*)
- 12 Yolcu ölmüş, işte ayaklar hür...
Yolcu ölmüş, ayaklar düşünür...
(Ahmet Muhip Dıranas, *Ayaklar*)
- 13 Söylenmemiş aşkın güzelliğiyledir
Kâğıtlarda yarım bırakılmış şiir.
(Ahmet Muhip Dıranas, *Olvido*)
- 14 Zamanla nasıl değişiyor insan!
Nerde o günler, o şevk, o heyecan?
Yalandır kaygısız olduğum yalan!
(Cahit Sıtkı Tarancı, *Otuz Beş Yaş Şiiri*)

2 — Zengin Ayak

Sözcük ve eklerin son hecelerinde ikiden çok (3, 4, 5, 6 vb.) harf benzerliği-ne dayanan ayaklara *zengin ayak* denir. Eskiden bu türlü ayaklara *kafiye-i mukayyede* (bağlı ayak) denirdi:

1 Bir gün dedim ki: “İstemem artık ne yer, ne yâr!”

Çıktım sürekli gurbete, gezdim diyar diyar. (3 harf)

(Yahya Kemal Beyatlı, *Açık Deniz*)

2 Kimi solgun, sarışın; kimi ak, kimi *kara*;

Kiminin arkasından görünüyor *Ankara*. (4 harf)

(Kemalettin Kamu, *Enginde Hâtıralar*)

3 Şekvânı dinledim ezeli muztarip *deniz*,

Duydum ki rûhumuzla bu gurbette *sendeniz*. (5 harf)

(Yahya Kemal Beyatlı, *Açık Deniz*)

4 Sabahleyin gökyüzü parlak, ufuk *açıktı*,

Güneşli bir havada yaylımız yola *çıktı*. (6 harf)

(Faruk Nafiz Çamlıbel, *Han Duvarları*)

5 Fikrim bir hulyaya bazı *dalar da*

Düşünür, derim ki: “Bu *odalarda*” (7 harf)

Kim bilir kaç kişi oturmuş yatmış.”

(Yusuf Ziya Ortaç, *Evim*)

S ö z c ü k l e r : *Şekvâ*: şikâyet, yakınma. *Ezeli*: başlangıcı olmayan geçmiş zamana (ezele) bağlı. *Muhtarip*: ızdırap çeken, acı çeken.

Harf benzeşmesi dördü beşi aşınca, ayak, çoğu zaman doğallığını ve güzelliğini kaybeder, yapmacıklı bir hal alır:

Ay *asar kandilini*,

Suya *sarkan dilini* (11 harf)

Zengin ayak meraklısı olan Abdülhak Hâmit Tarhan'ın baştan aşağı zengin ayak (kafiye-i mukayyede) ile yazmaya özendiği manzum oyunlarında bu yoldaki yapmacıklı ayakların çok bol örneklerini görüyoruz:

1 Şehrin kapısında ol da *berdâr*

İskender'i bizden et *haberdâr*.

2 Sevdim seni cân ü dilden *işte*,

Olsan ne var Eşber'e *enişte*?

3 Var gez kayalıkta, dağda, *kırda*,
Düş bir çukura, geber, *kakırda*.

4 Mûcip ne hakaarete *apansız*?
Târîhi yazan benim, *yapan siz*.

(Abdülhak Hâmit Tarhan, *Eşber*)

5 — Hazır olsun atımla hep *hademe*.
— Nereye gitmek istiyor?

— *Ademe!*

(Abdülhak Hâmit Tarhan, *Tezer*)

S ö z c ü k l e r : *Berdâr*: darağacına çekilmiş, asılmış. *Haberdâr*: haberi olan. *Cân ü dil*: can ve kalp. *Mûcip*: gereken, (burada) sebep. *Hademe*: hizmet edenler. *Adem*: yokluk.

Nazımda ayağın, gözü ve kulağı tırmalamaması, dizelerin genel ahengi içinde erimesi, onunla kaynaşması gerekir. O bakımdan, zengin ayak kullanmak, çok ustalık isteyen bir iştir; her an yapmacığa düşme tehlikesi vardır.

Ayağı —hattâ zengin ayağı— göze ve kulağa batıcılıktan, bağırgeçerlikten kurtararak dizelerin genel ahengi içinde eritme, onunla kaynaştırma işini ilk kez Tevfik Fikret başarmıştır. (Bu konuda, aşağıda, “Ayağın yumuşatılması” bölümünde bilgi verilmiştir).

Zengin ayak'ın bir türü de *cinaslı ayak*'tır.

ÖRNEKLER

'Sondan 3 harf:

1 Dalgın duyuyor rüzgârın âhengini dal *dal*,
Baktım süzülüp geçti açıktan iki *sandal*.

(Yahya Kemal Beyatlı, *Ses*)

2 Bir zafer müjdesi burda her *isim*,
Yekpâre bir anda, gün, saat, *mevsim*.

(Ahmet Hamdi Tanpınar, *Bursa'da Zaman*)

3 İt, işte önünde kapım *aralık*,
Oda bıraktığın gün kadar *ılık*,
Bir ince su sesi gibi *lık, lık, lık*,
Gönlünden nedâmet boşansın bırak.

(Ahmet Kutsi Tecer, *Çingirak*)

4 Bin bahçeli beldemizi yad ellere bıraktık.
Gölgesinde barınacak tek ağacım yok *artık*.

(Kemalettin Kamu, *Hicret*)

Sondan 4 harf:

5 Hey Emre'm Yunus biçare
Bulunmaz derdine çare.

(Yunus Emre)

6 Bastığın yerleri "toprak" diyerek geçme, tanı.
Verme dünyaları alsan da bu cennet vatanı

(Mehmet Akif Ersoy, *İstiklâl Marşı*)

7 Gördüm deniz dedikleri bin başlı ejderi;
Gördüm güzel vücûdunu zümrütleyen deri
Keskin bir ürperişle kımıldandı anbean.

(Yahya Kemal Beyatlı, *Açık Deniz*)

8 Gönüm, dilim, kanım ve mizâcım ile sizdenim
Dünyâ ve âhirette vatandaşlarım benim.

(Yahya Kemal Beyatlı, *Üsküdar'ın Dost Işıkları*)

9 Bir susuz yolcu yok şimdi dağlarda,
Ateşten kızaran bir gül arar da
Gezer bağdan bağa çoban çeşmesi.

(Faruk Nafiz Çamlıbel, *Çoban Çeşmesi*)

10 Duyar gibiyim orda da,
Orda, belki bir adada
Geçiyor özlenen günler.

(Ziya Osman Saba, *Orda da Geçiyor Günler*)

11 N'oldü sana? yeşil pancurun indi,
Karanlık akşamlara döndü ikindi.

(Oktay Rifat, *Güneş ve Bahçe*)

Sondan 5 harf:

12 Dünyâ nedir, anmasak, unutsak,
Âvâreyiz, âşiyâna tutsak.

(Muallim Naci, *Kebûter*)

13 Bilmem ki adını onun kim saklar?
Besbelli üşütür soğuk topraklar.

(Ahmet Kutsi Tecer, *Ölü*)

Sondan 6 harf:

14 Güneşli köye in, beni bırak da,
Küçüle küçüle kaybol ırakta.

(Necip Fazıl Kısakürek, *Ayrılık Vakti*)

15 Türkü söyleyip bir kız sudan gelirdi,
Sen misin içen sudan? kalbim delirdi.

(Ahmet Muhip Dıranas, *Çeşme Başında*)

Cinaslı Ayak

Cinas, anlamları ayrı, fakat yazılış ve söylenişleri bir olan iki sözün bir arada kullanılmasıdır. Buna *tecnis* de denir:

Eyleme vaktini zâyi, deme kış *yaz*, oku *yaz*

(Sünbül-zâde Vehbi)

Birinci *yaz*, dört mevsimden birinin adıdır; ikinci *yaz* ise, *yazmak* fiilinin emir kipidir.

(*Cinas* üzerinde ilerde ayrıca durulacaktır).

Cinas, ses bakımından birbirine benzeyen, fakat anlam bakımından benzemeyen sözcük ya da sözcük kümeleri ile yapıldığı için, bunlar ayak olarak da kullanılmıştır. Bu yoldaki ayaklara *cinaslı ayak* denir.

Her nefeste eyledik yüz bin *günâh*

Bir günâha etmedik hiçbir *gün âh*

(Süleyman Çelebi, *Mevlid*, XV. yy.)

Kalem böyle çalınmıştır *yazıma*

Yazım kışa uymaz, kışım *yazıma*.

(Gevherî, XVII. yy.)

Nazlı yâre selâm saldım almamış

Almazsa gam değil *almayversin*

Sevdiği Kemter'den vazgeçti ise

Bergüzâr verdiğim *almayı versin* (elmayı versin)

(Kemter, XVII. yy.)

Cinaslı ayak, halk edebiyatında çok kullanılmıştır. O kadar ki, sanatçısı bilinmeyen ortak halk edebiyatında *cinaslı mani* (kesik mani) diye bir tür dahi oluşmuştur:

Asmaya

Niçin kondun a bülbül

Kapımdaki *asmaya*

Ben yârimden ayrılmam

Götürseler *asmaya*

(Mani)

Gül erken

Bilmem ki yaz mı gelmiş

Niçin açmış *gül erken*

Aklımı kayıp ettim

Nazlı yârim *gülerken*

(Mani)

ÖRNEKLER

Divan ve Tanzimat Şiirinden Örnekler:

1 Ben sana bûlbûl, bana sen *gûlşen* ol
Ko beni ağlayayın, sen *gûl*, *şen* ol

Ölçek: *Fâilâtün fâilâtün fâilün*

— . — — — . — — — . —

(*Mesihî*, XV. yy.)

2 Kismetindir gezdiren *yer yer* seni
Arşa çıksan âkıbet *yer yer* seni

Ölçek: *Fâilâtün fâilâtün fâilün*

— . — — — . — — — . —

(Kemal Paşa-zâde, XVI. yy.)

3 Tâze elinden *gûlü vermez* misin
Gûl gibi yâhut *gûlüvermez* misin

Ölçek: *Fâilâtün fâilâtün fâilün*

— . — — — . — — — . —

(İsmail Safa)

Halk şiirinden örnekler (cinaslı maniler):

4

Ak sadeler
Giyinir *ak sadeler*
Gözlerimin yaşları
Mermere *aksa deler*

5

Alsana
Giyin yârim pembeler
Yakışmıyor *al sana*
Canım mezatta gezer
Artırıp da *alsana*

6

Almadan
Kokun aldım *almadan* (elmadan)
Bir de yüzün göreyim
Tanrı canım *almadan*

7

Güle naz
Bûlbûl eyler *güle naz*
Girdim bir dost bağına
Ağlayan çok *gülen az*

8

Pervane
Düştüm aşk ateşine
Yandım oldum *pervane*
Şimden-son ölmek için
Bana korku *pervâ ne*

9

Sinemi
Bürümüş *ter sinemi*
Felek çarkın kırılısın
Her işin *tersine mi*

10

Yaz arar
Bak şu garip bülbüle
Zemheride *yaz arar*
Cihanda bir yar sevdim
Ya faydadır *ya zarar*

11

Yanalı
Haylıca vakit oldu
Ben bu derde *yanalı*
Binme namert atına
Ya mih düşer *ya nalı*

12

Yayılan
Zülûf müdür tel midir
Ak gerdana *yayılan*
teknemiz Nuh teknesi
Uğraşır derya-*y-ılan* (derya ile)
Yârim çıkma kapıya
Ya kurt kapar *ya yılan*

13

Yara benden
Dert benden yara benden
Tabibim bakmadıkça
Gitmiyor *yara* benden
Görsün ne hâle düştüm
Söyleyin *yâra* benden

14

Yazından
Kâtip kölen olayım
Öğret bana *yazından*
Âşıka ölüm olmaz
Ya kürektir *ya zından*

3 — Yarım Ayak

Sözcük ve eklerin son hecelerinde yalnız sessiz harfler arasındaki benzeşmeye dayanan ayaklara *yarım ayak* denir.

az-iz-göz; el-dil-gül; eş-diş-düş, vb.

Yarım ayak genellikle halk edebiyatında kullanılmıştır:

Yürü bre Dadaloğlu'm yürü git
Dertli dertli Çukurova yolun tut
Bunda suçun varsa Hakka tövbe et

(Dadaloğlu, XIX. yy.)

Hörü kızlar sürmelemiş gözünü
İlin aşiretin çeksin nazını
Kaldır perçemini görem yüzünü

(Karacaoğlu, XVII. yy.)

Çağdaş edebiyatımızda da, zaman zaman, yarım ayaktan yararlanılmaktadır:

Ve deniz aynı deniz;
O gülüşten eser yok yalnız.

(Yahya Kemal Beyatlı, *Aşk Hikâyesi*)

Hatırlar bir gün, camı açtığını,
Duran bir bulutu, bir kuş uçuğunu...

(Ahmet Muhip Dıranas, *Olvido*)

Tutmak için koştum ayışıklarına,
Dağılıp karıştım ayışıklarına.

(Ahmet Muhip Dıranas, *Çeşme Başında*)

Çıkakları yakın olan sessiz harfler (*c-ç; ç-ş; s-ş; l-r; ğ-y; ka-ke; d-t; z-s*) ile da-
hi yarım ayak yapılır:

Göremiyom gündüzleri gec(e) oldu
Bu ayrılık ölümden de güç oldu

(Âşık Ali İzzet, XX. yy.)

Aşkın şarabından içem
Mecnun olup dağa düşem

(Yunus Emre, XIII. yy.)

Kalk sevdiğim giyin kuşan
Söylesene neye küsen

(Karacaoğlu, XVII. yy.)

Gelmişim dünyaya bir daha gelmem
Âlem bir yan olsa o yâri vermem.
(Karacaoğlan)

Mor menekşe boynun eğmiş
Yazın yeşil kemha geymiş
(Tamaşvarlı Âşık Hasan, XVII. yy.)

Kaçan döndüm yâre baktım
Gezdim her belâyı çektim
Ayrılık gibi dert olmaz
(Âşık, XVII. yy.)

Çirkin huyları var kötü âdeti
Şu bendeki derdi âhi feryadı
Ne dağ taş götürür ne de kul çeker
(Âşık Ali İzzet)

Biz de gezer idik irfanda sazda
Bize de gel oldu kanlı Sivas'ta
Hıdır Paşa bizi astı bulunmaz
(Pîr Sultan Abdal, XVI. yy.)

Yakın çıkaklı harflerle yapılan ayakların çağdaş şiirimizde de zengin örnekleri vardır:

Birden ışıyiverdi rüzgârla, çivit
Mavisiydi Boğaz, gök, kızardı gece,
Rıhtım ve Sandal, bahçe içinde bahçe.
(Oktay Rifat, *Kızartı*)

Ne başka bir bahara verdik bahçemizi.
Kuşlardı, çiçeklerdi besleyen neşemizi.
(Cahit Sıtkı Tarancı, *Sulh Bir Hatıra Oldu*)

Şehrin eleminden bir uzak merhaledeydim,
Fânileri gökten ayıran perdeye değdim.
(Yahya Kemal Beyatlı, *Deniz*)

Toprakla gök arası,
Varla yok arası öyle.
(Ahmet Muhip Dıranas, *Balad*)

Şiirler, buluşmalar, aşklar... şimdi
Ne şiir kaldı, ne aşk, ne beklenti...
(Ahmet Muhip Dıranas, *Yağma*)

Bilinmez sevgilerle yıkanan göğüs,
İyilik... beyaz koyun, gülümseyen yüz.
(Ziya Osman Saba, *İyilik*)

ÖRNEKLER

1

NEFES

Biz dünyadan gider olduk
Kalanlara selâm olsun
Bizim için hayır dua
Kılanlara selâm olsun.

Ecel büke belimizi
Söyletmeye dilimizi
Hasta iken halimizi
Soranlara selâm olsun

Tenim ortaya açıla
Yakasız gömlek biçile
Bizi bir âsan vech ile
Yuyanlara selâm olsun.

Azrail alır canımız
Kurur damarda kanımız
Yuyucağın kefenimiz
Saranlara selâm olsun

Eceli gelenler gider
Hepsi gelmez yola gider
Bizim halimizden haber
Soranlara selâm olsun

Derviş Yunus söyler sözü
Yaş doludur iki gözü
Bilmeyen ne bilsin bizi
Bilenlere selâm olsun.

(Yunus Emre, XIII. yy.)

S ö z c ü k l e r : *Yakasız gömlek*: kefen. *Âsan*: kolay. *Vech*: tarz. *Yuyanlar*: yıkanlar.
Azrail: ölüm meleği, can alıcı melek. *Yuyucağın*: yıkayınca.

2

KOŞMA

Ala gözlerini sevdiğim dilber
Şu gelip geçtiğin yollar öğünsün
Kadir Mevlâm seni öğmüş yaratmış
Kısmeti olduğun kullar öğünsün

Hörü, melek var mı senin soyunda
Kız, nazarım kaldı usul boyunda
Kadir gecesinde bayram ayında
Üstüne gölg(e) olan dallar öğünsün.

Hörü kızlar sürmelemiş gözünü
İlin aşiretin çeksin nazını
Kaldır perçemini görem yüzünü
Yüzüne dökülen teller öğünsün.

Karac(a)oğlan der ki: garip kalırsam
Ordular kurup da işler görürsem
Nazlı yâri bir tenhada bulursam
Yâr ile konuşan diller öğünsün.

(Karacaoğlan, XVII. yy.)

S ö z c ü k l e r : *Kadir Mevlâ*: güçlü Tanrı. *Hörü*: (Arapça *huri* sözcüğünden bozma) cennette bulunduğu inanan güzel kız. *Nazar*: göz, bakış. *Usul boy*: dengeli, düzgün boy. *İl*: aşiret.

3

SEMAİ

Güzelliğin on par(a) etmez
Bu bendeki aşk olmasa
Eğlenecek yer bulaman
Gönlümdeki köşk olmasa

Tabirin sığmaz kaleme
Derdin dermandır yâreme
İsmin yayılmaz âleme
Âşıklarda meşk olmasa

Kim okurdu kim yazardı
Bu düğümü kim çözerdi
Koyun kurt ile gezerdi
Fikir başka başk(a) olmasa.

Güzel yüzün görülmezdi
Bu aşk bende dirilmezdi
Güle kıymet verilmezdi
Âşık ve maşuk olmasa

Senden aldım bu feryadı
Bu imiş dünyanın tadı
Anılmazdı Veysel adı
O sana âşık olmasa.

(Âşık Veysel, XX. yy.)

S ö z c ü k l e r : *Eylenmek*: bir yerde durup zaman geçirmek. *Tabir*: anlatım. *Der-man*: ilaç. *Meşk*: (yazı ve musikide) el alıştırma; alışma için yapılan çalışma; alışma, alış-tırma. *Maşuk*: sevilen, sevgili.

4

ORMAN

Su değil, mevsimin havâsı akan,
Duyduğum yaprağın, dalın sesidir;
Suda yıldızları parıltısıdır
Bu karanlıkta bâzı bâzı çakan.

Ölçek: *Feilâtün Mefâilün Feilün*

. . - - . - . - . . -

(Ahmet Haşim, *Piyale*, 1928)

Çıkakları yakın olan harflerle kurulan ayaklar:

c-ç sessizleri:

5 Tenim ortaya açıla
Bizi bir âsân vech ile
Yuyanlara selâm olsun
(Yunus Emre)

6 Neş'emin tılsımı hâlâ o demir *pençededir*,
Rûhum işkencededir, benliğim işkencededir.
(Faruk Nafiz Çamlıbel, *Talas Bağlarında Batı*)

7 Erkenden çağırır ya deniz, ya bahçe,
Daha uzak, uzak sanırsınız gece.
(Ahmet Kutsi Tecer, *Şimal Rüzgârı*)

ç-ş sessizleri:

8 Eksilmiş inci dişleri
Dökülmüş sarı saçları
(Yunus Emre)

9 Bağın kapısını açtım
Sanasın cennete düşdüm
Doldurdum bâdesin içtim
(Gevheri, XVII. yy.)

10 Han evler kapandı dükkânlar göçtü
Koç yiğit kalmadı toprağa düştü
(Dadaloğlu, XIX. yy.)

l-r sessizleri:

11 Ya elim al kaldır beni
Ya vaslına erdir beni
Çok ağlattın güldür beni
(Yunus Emre)

12 Yunus bunda gelen gülmez
Kişi muradına ermez
(Yunus Emre)

13 Kul Âşık eder varmağa
Halinden haber almağa
Yetiş namazın kılmağa
Seni seven öldü gel gel
(Âşık, XVII. yy.)

14 Kullar başına gelmesin
Kimse gözyaşın silmesin
Hak düşmanıma vermesin
Ayrılık gibi dert olmaz
(Âşık)

15 Gel kız karşımda dursana
Şu benim halim bilsene
Zülfünden bir tel versene
Koklayayım gül yerine
(Karacaoğlu, XVII. yy.)

16 Sucuların hiç durmayan çingirakları
İstanbul'u dinliyorum gözlerim kapalı
(Orhan Veli, *İstanbul'u Dinliyorum*)

ke-ka sessizleri:

17 Bana uçmak ne gerekmez
Hergiz gönlüm ana akmaz
(Yunus Emre)

18 Benim çektiğim kim çeker
Gözlerim kanlı yaş döker
Bulanık bulanık akar
Dağların seliyim şimdi
(Kayıkçı Kul Mustafa, XVII. yy.)

19 Hasretinle her dem bağrım deliktir
Kül oldu vücudum şehri yanıktır
(Gevherî, XVII. yy.)

20 Evlerinin önü *çardak*
Elifin elinde *bardak*
Sanki yeşil başlı *ördek*
Yüzer Elif Elif diye
(Karacaoğlan)

21 Doktor para ister derman *tükenmiş*
Zenginin yolları *yunmuş yıkanmış*
Köye doğru giden kirli yollar var
(Âşık Ali İzzet, XX. yy.)

ğ-v sessizleri:

22 Gönül olamaz *sevmesin*
Çatma kaşını *eğmesin*
(Âşık)

ğ-y sessizleri:

23 Gördüm dağlar başına
Ağarıp kar yağırdı

Açtı gaflet uykusun
Gönül gözün uyardı
(Muhittin, XVI. yy.)

24 Dedim dilber ne ağlarsın
Âşık gibi ne söylersin
(Gevherî, XVII. yy.)

25 Mevsim iyi, kâinat *iyiydi*,
Sandım ki güzelliğin cihanda
Bir saltanatın güzelliği *iydi*
(Yahya Kemal Beyatlı, *Erenköy'nde Bahar*)

d-t sessizleri:

26 Çardak altları bitti, bitti üzümün *tadı*,
Artık ihtiyar çamlar, selviler *saltanatı*.
(Ziya Osman Saba, *Bu Vakitsiz Geçen Yaz*)

27 Eli omzumda *kaldı*,
Nedir zoru akşamın?
Sebepsiz bir sıkıntı...
(Behçet Necatigil, *Gözyaşları*)

28 Bir cam mı kırıldı, bu ne *şangırtı*?
Yok, kafatasımın çatlaması *ydı*.
(Ahmet Muhip Dıranas, *Bir Tren Yolculuğu*)

z-s sessizleri:

29 Benim yârim bana küsmüş
Zülfünü gerdana dizmüş
Muhabbeti benden kesmiş
Sevmeyi sevmeyi

(Karacaoğlan)

30 Bilirim kimse içemez
Üst üste aynı menbadan,
Bir veda gizli her nefes...

(Ahmet Hamdi Tanpınar, *Sfenks*)

31 Böyle mi gelecektin eylül? farkında mısın...
Daha doymamıştık yemişlerine *yazın*.

(Cahit Sıtkı Tarancı, *Sulh Bir Hatıra Oldu*)

32 Sık, siyah saçlarının arkasındaydı yüzü,
Dalgalı deniz gibi sarsılıyordu göğsü...

(Ahmet Muhip Dıranas, *İhanet*)

33 Sandalımı bırakmıyor *su*...
Çoktandır kaybettiğim *arzu*,
Boşuna çırpındığım deniz.

(Melih Cevdet Anday, *Ukde*)

Göz İçin Ayak, Kulak İçin Ayak

Divan ve Tanzimat edebiyatlarında ayağın göz için olduğu kabul edilirdi. Yani, iki sözcüğün ayaklı sayılabilmesi için, onların seslerinin birbirine benzemesi değil, Arap alfabesiyle yazılışlarının birbirine benzemesi gerekli görülürdü. Sözgelimi, sesleri birbirine benzemediği halde, Arap alfabesinde yazılışları birbirine benzeyen *kadar* ile *kader*, *kefen* ile *vatan* sözcükleri tam ayaklı sayılırdı:

İçsem akşamdan âh sabâha *kadar*
Umduğum neşve doğmuyor meyden;
Bana bir özge derd verdi *kader*
Gamım eksilmez oldu heyheyden.

(Muallim Naci, *Meyhanede Bir Söyleniş*)

(Arap alfabesinde *kadar* ve *kader* sözcüklerinin yazılışlarında sesli harf kullanılmaz, her ikisi de *k d r* sessiz harfleriyle yazılırdı.)

Gül değil arkasında kanlı *kefen*;
Sen misin, sen misin garîb *vatan*?

(Namık Kemal, *Vâveylâ*)

Bu yolda başka örnekler:

Memleket bitti yine bitmedi hâlâ sen *ben*;
Dest-i a'dâdayız, Allah için ey ehl-i *vatan*...

(Namık Kemal)

Bir beyne mâlikim ki belâdan haber verir;
Dünyâya nefi var, bana ancak zarar verir.

(Muallim Naci, *Hâtif-Şair*)

İnsan bedeninde rûh-i *akreb*,
Vâki' mi bu kudretinde yâ *Rab*!

(Abdülhak Hâmit Tarhan, *Eşber*)

S ö z c ü k l e r : *Neşve*: sevinç. *Mey*: şarap. *Özge*: başka. *Kader*: alınyazısı. *Heyhey*: içkili toplantının sonunda içilen içki dolu kadeh. *Dest-i a'dâ*: düşmanların eli. *Ehl-i vatan*: vatandaş. *Mâlik*: sahip. *Nef*: fayda, yarar (*Nefi var*: yararı var). *Rûh-ı akreb*: akrep ruhu. *Vâki*: vuku bulan, olan. *Kudret*: güç. *Rab*: Tanrı.

Buna karşılık, Arap alfabesinde sesleri aynı olduğu halde yazılışları benzemeyen sessiz harflerle (3 çeşit *h*, 2 çeşit *t*, 3 çeşit *s*, 4 çeşit *z*); bir de, çıkakları yakın olduğu halde yine yazılışları benzemeyen sessiz harfler (*b-p*; *c-ç*; *d-t*) ile

biten sözcükler arasında ayak yok sayılırdı. Sözgelimi, *eyvah* ile *sabah*; *zâbit* ile *sâbit*; *abes* ile *heves*; *beyaz* ile *yaz*; *aded* ile *âdet* sözcüklerinin son harfleri, Arap alfabesinde birbirinin aynı olmadığı için, o sözcükler birbirleriyle ayaklı sayılmazdı. Tanzimat edebiyatı yazarlarından Recai-zâde Mahmut Ekrem, genç bir ozanın kitabı için yazdığı bir yazıda (1895), sonları iki ayrı s harfiyle biten *abes* (saçma) ile *muktebes* (bir yerden alınmış) sözcüklerin ayak olarak kullanılmasını ele alarak, eski anlayışa göre bu yoldaki sözcüklerin ayaklı sayılmayacağını; ancak, ayağın söz için değil, “sem (kulak) için” olduğunu; o bakımdan bu ve benzeri sözcüklerin ayaklı sayılmaları gerektiğini ileri sürmüştür. Böylece, şiir, bir göz sanatı olmaktan çıkarılıp bir kulak sanatı haline getirilmek isteniyordu. Eski edebiyattan yana olanlarla Recai-zâde Mahmut Ekrem arasında bu konuda şiddetli bir tartışma çıktı; Recai-zâde, kendi yanında yer alan genç ozan ve yazarları (Tevfik Fikret, Cenap Şahabettin, Mehmet Rauf, Hüseyin Cahit, Halit Ziya, vb.) *Servet-i Fünun* dergisi çevresinde topladı; böylece, basit bir edebiyat tartışması, ülkemizde Batı kültür ve edebiyatı yolunda önemli bir aşamayı gerçekleştirecek olan yeni bir edebiyat topluluğunun (Edebiyat-ı Cedide topluluğu) doğmasına yol açtı.

Edebiyat-ı Cedide ozanları, ayağın kulak için olduğu kuralını benimsemiş ve uygulamışlar; sözgelimi, *şeb* (gece) ile *hep* (Tevfik Fikret, *Yağmur*), *mu’vec* (kıvrımlı) ile *geç* (T. Fikret, *Halûk’un Vedâ*), *tehyîc* (heyecanlandırma) ile *hiç* (T. Fikret, *Halûk’un Vedâ*), *nigâh* (bakış) ile *sabah* (Cenap Şahabettin, *Terâne-i Sabah*) sözcüklerini birbirleriyle ayaklı saymışlardır.

Harf devrimi ile kullanmaya başladığımız Latin alfabesi fonetik bir alfabe olduğundan (yani, söylenip de yazılmayan ses, yazılıp da okunmayan harf bulunmadığından), ayağın göz için mi, kulak için mi olduğu, bugün bir sorun olmaktan çıkmıştır. Bu kitapta, *ayak* konusu anlatılırken sözcüklerin yazılışlarına bakmamızın nedeni, sadece kolaylık sağlamak içindir.

Bununla birlikte, Latin alfabesinde dahi, göz-kulak ayağı konusunda iki “istisna” vardır:

1. Sonları *yumuşak g* (ğ) harfiyle biten sözcüklerin yazılışlarıyla söylenişleri arasında ayrılık vardır: ğ harfi, yazıda gösterildiği halde, konuşmada söylenmez, kendinden önceki sesli harfi uzatır:

bağ (bâ), *çağ* (çâ), *dağ* (dâ), *sağ* (sâ), *yağ* (yâ), *çiğ* (çî), vb.

Bu yoldaki sözcükler ayak olarak kullanıldıklarında, “kulak için ayak” kuralı bunlar için de geçerlidir.

Birdenbire sıyrıldı gözümde çözülen *bağ*,
Bir hâtıranın dağdaki yâdıydı bu memba.

(Faruk Nafiz Çamlıbel, *Suda Halkalar*)

Adalar’dan yaz ettik de *vedâ*,
Sızlıyor bağrımız üstündeki *dağ*.

(Yahya Kemal Beyatlı, *Viranbağ*)

Ağaçların söylenecek nesi varsa,
Nesi yoksa apaçık -ölü ya da *sağ*
(Ahmet Muhip Dıranas, *İki Yalnız Ağaç*)

Erzaklar halimizden anlasa ya,
Anlamaz!
Biter sabun, biter şeker, biter yağ,
Biter gaz.
(Behçet Necatigil, *Eulerle Savaş*)

Işıklarla dolsun kalbimin içi;
Geldim işte mevsim gibi kapına:
Gözlerimde bulut, saçlarımda *çiğ*.
(Ahmet Muhip Dıranas, *Serenâd*)

Bu yoldaki ayaklar da "tam ayak" sayılır.
Başka örnekler:

Mevsim boyunca kendini hissettirir *vedâ*,
Artık bu dağdağayla uğuldar deniz *ve dağ*.
(Yahya Kemal Beyatlı, *Sonbahar*)

Büyür çınar gibi zahmetle şanlı sevdâlar;
Bahâra geç kavuşur, sevgilim, büyük *dağ*lar.
(Faruz Nafiz Çamlıbel, *Hüsn ü Aşk*)

O zaman sende bulurken bir ömür membanı
Ansızın sardı adem rengi o cennet *bağ*ını.
(Faruk Nafiz Çamlıbel, *Senden Dönüş*)

Duvara bir titiz örümcek gibi
İnce dertlerimle işledim bir *ağ*.
Ruhum gün doğunca sinecek gibi,
Şimdiden ediyor hayata *vedâ*.
(Necip Fazıl Kısakürek, *Örümcek Ağ*ı)

2. Çıkakları yakın olan harfler de (c-ç; ğ-y; ğ-ke; g-ke; z-s, vb.), yazılışları benzemediği halde, sesleri benzediği için, birbirleriyle ayaklı sayılırlar:

Erkenden çağırır ya deniz, ya bahçe,
Her yerde tükenmez kahkaha, eğlence...
(Ahmet Kutsi Tecer, *Şimal Rüzgârı*)

Geçti yaz günlerinin güzelliği,
Her şey ne sıcaktı, her şey ne *iyi*..
(Ahmet Kutsi Tecer, *Kış Düşünceleri*)

İstinye körfezinde bu akşam garipliği
Bir mihnetin sonunda tesellî kadar iyi.

(Yahya Kemal Beyath, *İstinye*)

Duyulmuyor günlerin nasıl geçtiği,
Dakikalar öyle süratli geçti ki

(Ahmet Kutsi Tecer, *Şimal Rüzgârı*)

İnce bir kan çizgisi ardında, belki
Suyun, belki de yalnızlığın rengi.

(Oktay Rifat, *Ahmet Haşim'i Anımsama*)

Ne uzun yol yürümüş hâli, ne yorgunluk izi;
Saçının rengi bakırdandı, bakırdan derisi.

(Faruk Nafiz Çamlıbel, *Kızıl Saçlar*)

Çıkakları yakın olan sessiz harflerle kurulan ayaklar için, “yarın ayak” bölümünde daha başka örnekler verilmiştir (bak. Yarım Ayak, s. 187).

YARDIMCI OKUMA PARÇALARI:

1

SANAT MÜŞKİL İSE DE MUÂHAZE DE ÂSAN DEĞİLDİR

(Sanat zor ise de eleştiri de kolay değildir)

Hasan Âsaf imzasıyla *Malûmat* dergisine bir manzume gönderilmiş. Derginin eleştiricisi manzumede birtakım kusurlar bulmuş. O arada, bir beytin *muktebes-abes* kafiyelerine (ayaklarına) itiraz etmiş.

Manzumenin sahibi eleştiricinin itirazlarına cevap vermek istemiş. Her birine bir şey dediği gibi, *muktebes-abes* kafiyele-ri bahsinde –bu türlü kafiyelerin yapılabileceğine kanıt olmak üzere– “kafiye kulak içindir” sözünü bendenize mal ederek ortaya koymuş. Eleştirici de kafiye sorunuyla ilgili itirazlarını destekleme yolunda *İl-mül-kavâfi* (kafiyeler bilimi)nin bazı kurallarını aktarıp söyledikten sonra çok ter-

biyeli, çok zarif bir eda ile: “Öyle kafiye kulak içindir filân gibi anlamsız lâkırdılara kulak asarsanız emin olunuz ki *gehvâre* (beşik)yi *zerre*’yi bin kere kafiyelemekten kurtulamazsınız” buyurmuş. Aferin!

Hasan Âsaf Bey –ki zaten tanışıklığımız olmayan edebiyat heveslilerindendir– düzenlediği şiir kitabı için bendenizden bir “takriz” istemeye geldiği zaman şiir defterinde gözüme ilişen *muktebes-abes* kafiyelelerinden dolayı “Bu türlü kafiyele-ri kabulde aşırı titiz olanlar tereddüt ederler; fakat kafiyenin güzelliği kulağa ait olduğu için ben uygun bulurum” demiş olduğumu hatırlıyorum. (...)

Malûmat eleştiricisinin Türkçe şiirlerde uyulması gerekli ve uygulanabilir sandığı *İlm-ü kavâfi*, *müberhen* (gerçekliği kanıtlamış) –*mutantan* (şatafatlı) gibi, *mükedder* (kederli) –*muhakkar* (hareket görmüş) gibi, *eslem* (en sağlam) *âzam* (en büyük) gibi, özellikle *lâzım* – *âzim* (giden) gibi sözcüklerin kafiyeleşmesine engel olmasa gerek. Oysa güzel şiirlerin, parlak mensurelerin düşünce ve vicdanı anlam

bakımından iyice memnun edecekleri gibi, kulağa da söyleniş bakımından tamamıyla hoş gelecek biçimde olmasını dileyen edebiyat zevkine sahip kişiler *İlm-ül-kavâfi*'nin uygun gördüğü bu türlü kafiyele beğenmiyorlar. (...)

(Recâi-zâde Mahmut Ekrem, *Maarif*, 7.12.1311/1895; *Servet-i Fünun*, 31.12.1311/1895, no. 251)

2

KAFİYE (Ayak)

Bugünkü edebiyatın kafiye (ayak) konusunda tuttuğu yol aldırılmazlık değil, kafiye'nin hakkını vermektir.

(...)

Geçen yıla kadar kafiye'nin ne olduğu iyice anlaşılamamış, aydınlanmamış bir sorun gibi kalmıştı. Sonra edebiyat ustası Ekrem Beyefendi Hazretleri, "Kafiye, kulak içindir" yargısını verdi ki, bizce bu doğru makbuldür. Biz bunu kabul ile kafiye

aldırılmazlık etmemiş olduğumuza inanıyoruz; çünkü bu sayede birtakım yeni kafiyeleler kazandık, ama buna karşılık –*ağaçlar* ile *eyler* gibi– birtakım eski kafiyelelerden de vazgeçtik; kafiye kulak için olmakla şiir yalnız kolaylığa değil, belki güzelliğe de yaklaştı.

(Cenap Şahabettin, "Sâl-i Ebedî", *Nevsâl-i Servet-i Fünun*, 1313/1897)

4.— Dönerayak

Ayak — yukarda da söylediğimiz üzere— dize sonlarında bulunur. Ancak, dize sonlarında, ses ve anlamı bir olan ekler ve sözcükler varsa, ayağı onlardan önceki sözcüklerde aramak gerekir. İşte, ayaklardan sonra gelen aynı ses ve aynı anlamdaki bu ek ve sözcüklere *dönerayak* denir.

Dönerayak, halk edebiyatında kullanılan bir terimdir. Aydın zümre edebiyatında, buna —yakın zamanlara kadar— *redif* denirdi. *Dönerayak*, sesleri en anlamları aynı olan ek ve sözcüklerin dize sonlarında döne döne tekrarlanması; böylece *redif* kavramının tanımını da içine alması bakımından, halk edebiyatımızın en başarılı terimlerinden biridir.

Dönerayak, bir tek harften birkaç sözcüğe (2 harf, 3 harf, vb.; 1 sözcük, 2 sözcük, 3 sözcük, 4 sözcük, vb.) kadar olabilir.

Aşağıdaki örneklerde ayaklar eğri harflerle gösterilmiştir; onlardan sonra gelen ve çapraz bir çizgiyle ayrılan düz harflerle yazılan ekler ve sözcükler döner ayaktır).

Dedemden yadigâr olan bu *ev/i*
Kışın fırtınası, yazın *alev/i*
Daha ben doğmadan ihtiyarlatmış.

(Yusuf Ziya Ortaç, *Evim*)

Savrulmada gül şimdi *havâ/da*.
Gün doğmada bir başka *ziyâ/da*.

(Ahmet Haşim, *Bülbül*)

Hey Rıza! Kaderin başında *aş/kın*,
Sende derya gibi daima *taş/kın*,
Daima çalkanır bir gönül vardır.

(Rıza Tevfik Bölükbaşı, *Uçun Kuşlar*)

Kandilli yüzerken *uyku/larda*
Mehtâbı sürükledik *su/larda*,

(Yahya Kemal Beyatlı, *Gece*)

Sanki vurmuş da onun bir kara *sevdâ* başına.
Kahramanlar gibi yalnız çıkıyor *dağ/* başına.

(Faruk Nafiz Çamlıbel, *Kızıl Saçlar*)

Garibim, namıma *Kerem*/diyorlar,
Ash'mı el almış, *hare*m/diyorlar.
Hastayım, derdime *verem*/diyorlar.

(Faruk Nafiz Çamlıbel, *Han Duvarları*)

Yemyeşil dağların hem yas edişi,
Hem de gülüş/üdü yayla dumanı;
Yeşil ormanların, karlı dağların
Hulyası, düş/üdü yayla dumanı.

(Ömer Bedrettin Uşaklı, *Yayla Dumanı*)

Hastayım, yalnızım, seni yanımda
San/ıp da bahtiyar ölmek isterim;
O nazlı ismini son nefesimde
An/ıp da bahtiyar ölmek isterim.

(Rıza Tevfik Bölükbaşı, *Humâ-yı Aşk*)

Şu noktayı da ayrıca belirtelim: Yukarda da söylediğimiz gibi; dönerayak, ayaklardan sonra gelen aynı ses ve aynı anlamdaki ekler ve sözcüklerdir. Ayaklardan önce gelen aynı anlamdaki ekler ve sözcükler döner ayak değildir. Şu örneği o açıdan ele alalım:

Allah belânı versin, ey *nehr*!
Allah belânı versin, ey *dehr*!
(Abdülhak Hâmit Tarhan, *Makber*)

Burada, birbiriyle ayaklı olan *nehr* (nehir) ve *dehr* (dünya) sözcüklerinden önceki *Allah belânı versin ey* sözleri döner ayak değildir. Yukardaki dizeleri –ölçeği bozmadan– başka bir biçime sokalım:

Ey *nehr* / belânı versin Allah!
Ey *dehr* / belânı versin Allah?

İşte burada, *belânı versin Allah* sözleri, ayaklardan sonra geldikleri için, dönerayak halini almıştır.

Dönerayak, özellikle Divan edebiyatında çok kullanılmıştır. Halk edebiyatında da zengin örnekleri vardır.

ÖRNEKLER

A. Divan Edebiyatından Örnekler:

- 1 Açıldı lâleler güller güzeller çıktı seyrân/a
Açılsak biz de birkaç gonce-leblerle gülistân/a
(Nedim, XVIII. yy.)
- 2 Göz gördü gönül sevdi seni ey yüzü mâh/ım
Kurbânın olan var mı benim bunda gönâh/ım
(Nahifî, XVIII. yy.)

- 3 Sâkî bahârî gördü dağitti *ayağ/ını*
İşitmez oldu kimse şarâbın *yasağ/ını*
(İshak Çelebi, XVI. yy.)
- 4 Ey can içinde cancağızım dil-rübâ/cığım
Candan azîz sevgilice Mustafâ/cığım
(Ahmet Dâî, XV. yy.)
- 5 Her cânibe hercâyî güzeller kim *ak/arlar*
Gayrıları suya beni odlara *yak/arlar*.
(Mesihî, XV. yy.)
- 6 Demez nice sürünürsün kapımda *sen de/gerib*
Kimesne bencileyin olmasın *vatanda/garib*
(Necati, XV. yy.)
- 7 Sun sâgarı sâkî bize mestâne/desinler
Uslanmadı gitti gör o divâne/desinler
(Şeyhülislâm Yanya, XVII. yy.)
- 8 O gül-endâm bir al şâla *bür/ünsün* yürüsün
Ucu gönlüm gibi ardınca *sür/ünsün* yürüsün
(Enderunlu Vâsıf, XIX. yy.)
- 9 Erdi bahâr sen dahi *şâd/olmadın* gönül
Güllerle lâlelerle *güşâd/olmadın* gönül
(Şeyhülislam Yahya)
- 10 Harâb oluptur ol *abâd/gördüğün* gönlüm
Gaminla dopdoludur *şad/gördüğün* gönlüm
(Hayalî, XVI. yy.)
- 11 Senin mahzûnun olmak bana *şadân/olmadan* yeğdir
Gaminla ağlamak ellerle *handân/olmadan* yeğdir.
(Nev'î, XVI. yy.)
- 12 Dünyâya gelen durmaz dünyâ/ ne aceb yerdir.
Ukbâya giden gelmez ukbâ/ne eceb yerdir.
(Bağdatlı Ruhî, XVI. yy.)
- 13 Cefâların bana bildim *vefâ/imiş* ey dost
Bu fikri kim ben ederdim *hatâ/imiş* ey dost.
(Cem. XV. yy.)
- 14 Hiç görmedik *nigâr/ne* âlemedir aceb
Biz hastayız o *yâr/ne* âlemedir aceb
(İzzet Paşa, XVIII. yy.)
- 15 Şehâ hecrin ile *zâr/ım* ırak senden ırak senden
Firâkın ile *yanar/ım* ırak senden ırak senden
(Kadı Burhaneddin, XVI. yy.)

16 Eyâ *peri/nicesin hoş musun safâca mısın*
Gele *beri/nicesin hoş musun safâca mısın*

Şeker dudaklı kamer yüzlü serv boyluların
Semen-*beri/nicesin hoş musun safâca mısın*

Sefer kılıp gelir Ahmet ki deye şehrimizin
Güzelleri/*nicesin hoş musun defâca mısın*
(Ahmet Paşa, XV. yy.)

S ö z c ü k l e r : 1) *Seyrân*: gezme, gezinti. *Gonçe-leb*: konca ağızlı. *Gülistân*: gül bahçesi. 2) *Mâh*: ay. 3) *Sâkî*: içki sunmakla görevli kişi. *Ayağ* (Ayak): 1. ayak. 2. kadeh. 4) *Dil-rübâ*: gönül kapan, güzel. *Aziz*: değerli. 5) *Cânib*: yan, yön. *Kim*: ki. *Gayrı*: başka. 6) *Kimesne*: kimse. *Bencileyin*: benim gibi. 7) *Sâgar*: kadeh. *Mestâne*: sarhoş gibi. *Divâne*: deli. 8) *Gül-endâm*: gül endamlı. 9) *Şâd*: sevinçli. *Güşâd*: açık. 10) *Âbâd*: bayındır. 11) *Şâdan*: sevinçli. *Yeğ*: daha iyi. *Handân*: gülen. 12) *Ukbâ*: öbür dünya, âhiret. 13) *Hatâ*: yanlış. 14) *Nigâr*: sevgili. 15) *Şehâ*: ey şah. *Hecr*: ayrılık. *Zâr*: inleyen. *Firâk*: ayrılık. 16) *Eya*: ey. *Kamer*: ay. *Serv*: selvi. *Semen-ber*: yasemin göğüslü. *Sefer kılmak*: yola çıkmak.

B. Halk Edebiyatından Örnekler:

17 Aramazlar gurbet ele giden/i
Ak göğsün üstünde çakır diken/i
Bitmeyince gönül yardan ayrılmaz
(Karacaoğlu, XVII. yy.)

18 Pervane ateşten sakınmaz *can*/i
Uğruna koymuşum başı *beden*/i
Doldur tüfengini hedef et *ben*/i
Yaram doksan dokuz yüz olur gider.
(Âşık Veysel, XX. yy.)

19 Siyah kâküllerin *dök*/müş
Kızıl güllere *gül*/lere
Ala gözlerini *dik*/miş
İnce yollara *yol*/lara
(Köroğlu, XV. yy.)

20 Benden selâm olsun Bolu beyine
Çıkıp şu dağlara *yas*/lanmalıdır
Ok gıcirtısından kalkan sesinden...
Dağlar seda verip *ses*/lenmelidir
(Köroğlu)

21 Gelme ecel gelme üç gün *ara*/ver
Al benim derdimi götür *yâre*/var
(Âşık Kerem, XVII. yy.)

22 Üstümüzden gelen boran, *kış*/gibi
Şahin pençesinden yavru *kuş*/gibi
Seher sabahında rüya *düş*/gibi
Çağırta bağırta aldı dert beni
(Pir Sultan Abdal, XVI. yy.)

23 Gül budanmış dal *dal*/ olmuş
Menekşesi yol *yol*/ olmuş
Siyah zülfün tel *tel*/ olmuş
(Öksüz Emre, XIII. yy.)

24 Gâh eserim *yel*/ler gibi
Gâh tozarım *yol*/lar gibi
Gâh akarım *sel*/ler gibi
Gel gör beni aşk neyledi.
(Yunus Emre, XIII. yy.)

25 Elini koynuna sokma
Seni *sen*/den sakınırım
Sen bir kuzu ben bir kurdum
Seni *ben*/den sakınırım
(Gevherî, XVII. yy.)

26 Dolanı dolanı gelir
Ölüm/yavaşça yavaşça
Kalem alıp yaz derdimi
Gülüm/yavaşça yavaşça
(Meslekî, XIX. yy.)

27 Yarım seyre çıkmış âlem benimdir
Giyinsin yeşili *al*/ gelsin gitsin
Yârin kapısına defn eylen beni
Uğrasın üstüme *yol*/ gelsin gitsin
(Âşık Kerem)

28 Salınarak geçen dilber
Gel/ir ammâ neden sonra
Bir gün olur o yâr pişman
Olur ammâ neden sonra
(Âşık Şamil, XIX. yy.)

29 Gönlümüz bağlandı zülfün teline
Al/ınmaz gözleri mestim alınmaz
Sencileyin cevri edici kuluna
Bul/unmaz gözleri mestim bulunmaz
(Gevherî)

30 İndim hayran ettim Frengistan'ı
İl/leri var bizim ile benzemez
Güzelleri şarkı söyler çağırır
Dil/leri var bizim dile benzemez
(Karacaoğlu)

C. Çağdaş Edebiyattan Örnekler:

- 31 Selâm senelerce, senelerce evvel/e;
Hatırası kalbe ışıklarla dolan
En sevgiliye, en iyiye, en güzel/e.
(Ahmet Muhip Dıranas, *Selâm*)
- 32 Meltem mi ki bu esen, renk mi ki, şarkı mı / ki?
Şu dağdan aşağı ak bir bulût salkımı / ki
İçime bir buruksu sarhoşluk akıtmada.
(Ahmet Muhip Dıranas, *Bahar Gökleri*)
- 33 Kedim ayak ucuma büzülmüş uyumak/ta,
İplik iplik sarıyor sükûtu bir yumak/ta
Hırıl hırıl
Hırıl hırıl
(Necip Fazıl Kısakürek, *Sayıklama*)
- 34 Hulyâ tepeler, hayal ağaç/lar..
Durgun suda dinlenen yamaç/lar..
(Yahya Kemal Beyatlı, *Gece*)
- 35 Bir taraftan Yakacık, mor dağ/lar,
Bir taraftan da deniz, şûh ada/lar.
(Yahya Kemal Beyatlı, *Aşk Hikâyesi*)
- 36 Bir hayâlet gibi dünyâ güzeli.
Girdiğinden beri rüyâ/larına
Gittiler görmeğe Kaf dağ/larına
(Yahya Kemal Beyatlı, *Mehlika Sultan*)
- 37 Mehtâb kemer tâze bel/inde,
Üstünde semâ gizli bir örtü,
Yıldızlar onun güldür el/inde
(Ahmet Haşim, *Havuz*)
- 38 Ah şu ufkun arka/sında,
Sonsuz bahar hava/sında,
İstiyorum kuşlar/ın,
Kuşların ötüş/tüğünü;
İstiyorum bir nar/ın
Çatlayarak düş/tüğünü.
(Ziya Osman Saba, *Orda da Geçiyor Günler*)
- 39 Beni içerine aldın ağ/gibi,
Doldun gözlerime bir rüyâ/gibi.
(Ömer Bedrettin Uşaklı, *Yayla Dumanı*)
- 40 Çobanın bir kızıl yele/saçları
Ateştir, alınmaz ele/saçları,
Ah hele saçları, hele/saçları
(Faruk Nafiz Çamlıbel, *Ayşe Sana*)

41 Gündüzleri size kalsın, *verin*/karanlıkları.

Örtün, üstüme örtün *serin*/karanlıkları.

(Necip Fazıl Kısakürek, *Kaldırımlar*)

42 Sevinçler, hulya/lar eteklerinde,

En gizli rüya/lar eteklerinde.

(Ahmet Kutsi Tecer, *Bulutlar*)

43 Hangi resmime baksam/ben değilim,

Bu güler yüzlü adam/ben değilim.

(Cahit Sıtkı Tarancı, *Otuz Beş Yaş Şiiri*)

44 Ey köyleri hududa bağ/layan yaşlı yollar.

Dönmeyen yolculara ağ/layan yaşlı yollar!

(Faruk Nafiz Çamlıbel, *Han Duvarları*)

45 Kara gözlerinin aşk ateşine

Yan/ıp da bahtiyar ölmek isterim.

O nazlı ismini son nefesimde

An/ıp da bahtiyar ölmek isterim.

(Rıza Tevfik Bölükbaşı, *Hummâ-yı Aşk*)

5. — Aliterasyon

Aliterasyon (fr. allit ration), ahenk sağlamak için, aynı sessiz harf ya da aynı hecenin cümle içinde sık sık tekrarlanması yoluyla yapılan ses oyunudur.

Karşı yatan karlı kara dağlar karıyıptır...

(*Dede Korkut Kitabı*)

Cümle içinde *kar* hecesi tekrarlanmıştır.

En bol örneklerini halk edebiyatımızda *Dede Korkut Kitabı*’nda bulduğumuz bu ses tekrarı sanatını Divan edebiyatı sanatçıları da kullanmışlardır. Fuzuli’nin *Su Kasidesi*’ndeki şu beyit, bunun en ünlü örneklerinden biridir.

Dest bus   rzuuyla ölürsem dustlar

K ze eylen toprağım, sunun anınla y re su.

(*Dostlar! Onun elini öpmek isteğiyle ölürsem,*

toprağımdan bir kap yapın, onunla sevgiliye su sunun.)

Bu örnekte *s* sessiziyle, *us*, *su* ve bunlarla yakın  ıkaklı olan *uz*, *zu* heceleri tekrarlanmıştır.

Nefi’nin (XVII. yy.) *Bahariye* kesidesinin ilk iki dizesinde de, ilkbahar r zg rının yumuşak sesini vermek için, *s*, *z* ve *c* sessiz harfleri sık sık kullanılmıştır.

Esti neşim-i nevbah r açıldı g ller subhdem

A sun bizim de gönlümüz sâkî madet sun câm-ı Cem

(*Ilkbahar rüzgârı esti, sabahleyin g ller açıldı; sâki,*

Cem’in kadehini sun, bizim de gönlümüz açılsın)

Ayağın Yumuşatılması

“Göz için ayak” anlayışından “kulak için ayak” anlayışına geçiş (1895’ten bu yana), ayağın kullanımında da birtakım değişikliklere yol açtı. Yalnız kulağa seslenen sözlü edebiyatta (halk şiirinde) genellikle yarım ayak kullanılmasının çeşitli nedenleri vardır elbette; bu nedenlerden biri de, belki de kulağın daha duyarlı olması, en uzak ses benzerliklerini bile yakalamasıdır. Aydın zümre edebiyatında da, “kulak için ayak” anlayışına geçiş, ozanları *kırda-kakırda* gibi kulak tırmalayan ayaklardan uzaklaştırmış, daha yumuşak ayaklar kullanmaya yöneltmiştir. Daha önce de söylediğimiz üzere, ayağı (hattâ zengin ayağı) kulağa batıcılıktan, bağıranlıktan kurtararak şiirin genel ahengi içinde eritme, onunla kaynaştırma işini ilk kez Tefvîk Fikret başarmıştır:

Yarın sen ağları gün doğmadan hazırlarsın,
Sakın biraz yedek ip, mantar almadan gitme...
Açınca yelkeni, hiç bakma, oynasın varsın;
Kayık çocuk gibidir, oynuyor mu, kaydetme...
(Tefvîk Fikret, *Balıkçılar*)

Fikret, ancak bir düşünce, duygu ya da olayı vurgulamak istediği zaman, ayağın sesini duyurma yoluna gitmiştir:

Şafak sökerken o yalnız, bir eski tekneçinin
Düğümlü, ekli, çürük ipleriyle uğraşarak
İlerliyordu; deniz aynı şiddetiyle şırak
Şırak dövüp eziyor köhne teknenin şişkin
Siyah kaburgasını.....
(Tefvîk Fikret, *Balıkçılar*)

Ozan dalgaların sesini duyurmak için, ayağın sesini (uğraşarak-şırak) çarpıcı hale getirmiştir.

Ayağı yumuşatma; onu, dizelerin sonunda kulağa ve göze batan birtakım sivri uçlar gibi görünüşten kurtararak, şiirin genel ahengi içinde eritme, onunla uyum sağlama işi, biraz da, nazmı nesre yaklaştırma isteğinden doğmuştur. Dizeler yan yana yazıldığı zaman nesir gibi de okunabilecek olan bir nazımda, dize sonlarındaki sivrilikleri yumuşatmak, elden geldiğince belirsizleştirmek gerekiyordu. Daha önce, nazmın nesre yaklaştırılmasına örnek diye verdiğimiz bir parçayı, bu kez, ayaklar bakımından ele alalım:

..... Senin bugün
Cennet kadar güzel vatanın var; şu gördüğün
Zümrüt bakışlı, ince şetâretli kızcağız

Kimdir bilir misin? Vatanın... Şimdi saygısız
Bir göz bu nazlı çehreye —Allah esirgesin—
Kem bir nazarla baksa tahammül eder misin?
(Tefvîk Fikret, *Ferdâ*)

Tevfik Fikret'in şiirinde bunun pek çok örneklerini bulabiliriz. Şu iki parçayı da o açıdan inceleyelim:

.....Şimdi ansızın seni ben
Tutup da fırlatırsam onun derinliğine,
Düşün biraz ne olur?... Yüzme bilmesen de yine
Tahammül eyleyemez, çırpınırsın, ağlarsın.
Zavalhı kollarının hükmü yok ki kurtarsın.
(Tevfik Fikret, *Hayat*)

Koca bir gövde; belki altı asır,
Belki ondan da fazla, dalgın, ağır,
Kaygısız bir ömür sürüp gelmiş...
.....Şu derin
Yara böğründe belki bir hain
Baltanın, bir gazaplı yıldırımın
Zehridir... Şöyle, ey çınar, bağrın
Hangi odlarla yandı, hangi siyah
Kurt içinden kemirdi?.....
(Tevfik Fikret, *Halûk'un Vedaı*)

Cumhuriyet döneminde, halk şiirini yakından tanıma olanağını kazanan çağdaş ozanlarımız, ayağı yumuşatma konusunda daha zengin bilgilere ve geçmiş deneylere sahiptir:

1. Halk şiirinde çeşitli uygulamaları görülen yarım ayaktan yararlanmışlardır. (Örnekler için bk. "Yarım ayak" bölümü).

2. Yine halk şiirinde görülen, çıkakları yakın sessiz harflerden yararlanmışlardır. (Örnekler için bk. "Yarım ayak" bölümü).

3. Ek ya da sözcük sonlarındaki bütün sesli harfleri (*a, e, ı, i, u, ü*), aynı cinsten sessiz bir harfle birleşmiş olmasalar dahi, ayaklı saymışlardır. (Aydın zümre edebiyatında yalnız *a* ve *u* seslileri tam ayak sayılırdı).

Dize sonlarında yalın olarak kullanılan sesliler:

"e" seslisi:

Nakleder yâdını gelen geçene
Bu hayalde uyur Bursa her gece.
(Ahmet Hamdi Tanpınar, *Bursa'da Zaman*)

Dün gece lambaların kör ışığı içinde
Bir sokağa düştüm ki her köşede bir gölge
(Ahmet Muhip Dıranas, *Bir Sokak*)

Sağı anıt, solu türbe;
Ortası kare şeklinde
Parkıdır yoksulların.
(Behçet Necatigil, *Barbaros Meydanı*)

Denizler, ormanlar, dağlar ötesi,
İç Anadolu'nun boz bir tepesi.

(Ahmet Kutsi Tacer, *Ağaç*)

O sabah mı çıkmıştın, bir gün önce mi?
Söyle ne içersin? Çay mı, kahve mi?

(Attilâ İlhan, *Sana Ne Yaptılar*)

Güzelsin ya, ne olursan ol, girdin hikâyeme;
Ancak sen tazelikte gül yaraşır pencereme.

(Cahit Sıtkı Tarancı, *Serenad*)

“ı” seslisi:

Ama, can? canım sularla gitti gider
Koyup ortada bu akçıl kadavrayı,
—Eyvah, eyvah!— yerlerden, göklerden ayrı.

(Ahmet Muhip Dıranas, *Kadavra*)

Onlar, huysuzluklarında donmuş, katı;
Bir türlü bitmek bilmeyen ay sonlarını
Hiç mi tanımazlar, şaşıyorum.

(Behçet Necatigil, *İçerlek*)

Ne çare, cahil aklı;
Kız hastalandı, yattı.

(Behçet Necatigil, *Aşk Gelmiş Cihana*)

“i” seslisi:

Oysa, toprak cömert yine, sular diri.
Tanrımızın yüzü güleç, talih iyi.

(Ahmet Muhip Dıranas, *Kadavra*)

Gel yurdumun insanı görün artık
Özgürlüğün kapısında dal gibi,
Ardında gökyüzü kardeşçe mavi.

(Oktay Rifat, *Elleri Var Özgürlüğün*)

Çamın tepesinden yere yıldırım gibi
Kendini bırakır karga, hop eder içim.
Gökyüzü, üç beş bulut, akşam garipliği,
Başka nemiz kaldı ki şu yalan dünyada.

(Oktay Rifat, *Bir Yaman Çingene*)

“ü” seslisi:

Kız kaptırdı gönlünü.
Hiç aşka gülünür mü?

(Behçet Necatigil, *Aşk Gelmiş Cihana*)

4. Ayağı yumuşatma konusunda bir başka uygulamada da, zaman zaman, ayak yerine sadece dönerayak kullanılmasıdır. Bunun da çeşitli örneklerini, uzak ses benzerlikleriyle örülen halk şiirinde görüyoruz yine:

Yüce dağlar duman / olmaz
Çeşmim yaşı revan / olmaz
Değme kişiye kul / olmaz
Ben gönlümü bilmez miyim
(Âşık, XVII. yy.)

3'üncü dizedeki *kul* sözcüğü, 1'inci ve 2'nci dizelerdeki *duman*, *revan* sözcükleriyle ayaklı değildir; o dizede sadece dönerayak (*olmak*) ile yetinilmiştir.

Aslı dörder dizelik dörtlüklerden oluşan aşağıdaki parçada da, 4'üncü dize-ler birbirleriyle ayaklı olmak gerekirken, ayak kullanılmamış, yalnız dönera-yak (*sen varsın orda*) tekrarlanmıştır:

Saklarım gözümde güzelliğini
Her ne yana baksam / sen varsın orda
Kalbimde gizlerim muhabbetini
Koymam yabancıyı / sen varsın orda

(...)
Merhabasın, dosttan gelen selâmın
Duyarak alırım / sen varsın orda

(...)
Güneş doğar perdelenir yıldızlar
Saçar kıvılcımlar / sen varsın orda

(...)
Sen ağaç misali biz dalda yaprak
Meyve çekirdeksin / sen varsın orda
(Âşık Veysel, XX. yy.)

Yukarda söylediğimiz üzere, çağdaş şiirimizde bu yöntemden de yararlanılmıştır:

Serin hulyasıyla çeşmeleri/nin
Başındayım sanki bir mucize/nin
(Ahmet Hamdi Tanpınar, *Bursa'da Zaman*)

Bulutlar, el ele veren bulut/lar
Ve cenuba doğru uzanıyor/lar.
(Ahmet Kutsi Tecer, *Bulutlar*)

Kimdir bana gülümseyen yeşillik balkon/undan?
Bir gülüşündür gençliğimi döndürdü yol/undan.
(Cahit Sıtkı Tarancı, *Serenad*)

Hatırası kalbe ışıklarla dökülen
En güzele, en iyiye, en sevgili/ye,
Selâm, senelerce senelerce öte/ye.
(Ahmet Muhip Dıranas, *Selâm*)

Baltasınız, kes/ersiniz beni.
Ocaklarda yak/arsınız beni.
(Oktay Rifat, *Kuş Gibi*)

Güle güle otu'a git/tim,
Bir yüksük-fıncanda getirdiği
Hayal kahveyi iç/tim.
(Behçet Necatigil, *Evcik*)

Fatih'te yoksul bir gramafon çalıyor,
Durup köşebaşında deliksiz dinle/sem,
Sana kullanılmamış bir gök getir/sem.
(Atilla İlhan, *Ben Sana Mecburum*)

Dönerayak, çağdaş edebiyatımızda — yukarıdaki örneklerde olduğu gibi— yalnız birkaç dizede değil, kimi zaman bütün bir şiirde de ayak yerine kullanılmıştır. (bk. Örnekler: 1, 2).

Bütün bu ve benzeri olanaklardan yararlanan çağdaş ozan, şiirin genel akışı içinde, tam ve zengin ayaklardan da yararlanarak, çeşitli bileşimler kurar. Çağdaş şiirimizde ayağın her çeşidi —zengin ayak da içinde olmak üzere— şiirin bütünüyle kaynaştırılarak, tereyağından kıl çeker gibi, gürültüsüz bir akış içinde, göze ve kulağa batmayacak yolda, ustaca kullanılmaktadır (bk. Örnekler: 3, 4). Bir şiirin şu son dizelerini o açıdan inceleyiniz:

Bütün ömrümüz onunla
Böyle geçti;
Toprakla gök arası,
Varla yok arası böyle;
Derken uçtu.
Dıranas yalvarası:
Tanrım! merhamet et kula.
(Ahmet Muhip Dıranas, *Balad*)

5. Bu alanda bir başka uygulama da, ayakların birbirlerinden çok uzak aralıklarla kullanılmasıdır. Sözelimi, bir ozanımızın iki dördlükten oluşan bir şiirinde, 1'inci dördlüğün dizeleri kendi aralarında ayaklı olmadığı gibi, 2'nci dördlüğün dizeleri de kendi aralarında ayaklı değildir; şiirde, 1'inci dördlükle, 2'nci dördlüğün koşut dizeleri arasında ayak kullanılmıştır. Böylece, her dördlük, bağımsız olarak okunduğunda, ayaksızmış gibi bir görüntü kazanmıştır. (bk. Örnekler: 5).

Çağdaş şiirimizde bütün bu uygulamalardan ve aşamalardan sonra, “ayaksız nazım” a ulaşmıştır.

ÖRNEKLER

1

PARILTI

Aşağıdaki şiirde, 5'inci ve 8'inci dizelerde ayak kullanılmamış, yalnız döner ayak (*ona aksi*) kullanılmıştır:

Âteş gibi bir nehr akıyordu.
Rûhumla o rûnun *ara/sından*;
Bahsetti derinden ona hâlim
Aşkın bu unulmaz *yara/sından*;

Vurdukça bu nehrin / ona aksi
Kaçtım o bakıştan, o *dudak/tan*;
Baktım ona sessizce *uzak/tan*;
Vurdukça bu aşkın / ona aksi.

Ölçek: *Mefûlü Mefâilü Feûlün*

- - . . - - . - -

2

VÜCUT

Aşağıdaki şiirde, ilk iki dörtlüğün 1'inci ve 3'üncü dizelerinde; son iki dörtlüğün de 2'inci ve 4'üncü dizelerinde ayak yoktur, yalnız döner ayak (*ne istiyor*) kullanılmıştır.

Bu papaz / ne istiyor
Rabbim, önüme çıkmış?
Bu yağmur / ne istiyor
Penceremden bütün kış?

Bu gökler / ne istiyor
Ellerimden her zaman?
Bu çocuk / ne istiyor
Yüzüne baktığım *an*?

Gölgemi vermez bana
Bu sular / ne istiyor?
Haber yok arkasına,
Bu yollar / ne istiyor?

Böyle gelip geçenden
Bu evler / ne istiyor?
Akşam olunca benden
Bu vücut / ne istiyor?

(Fazıl Hüsni Dağlarca, *Çocuk ve Allah*, 1940)

3

SEN VE GÖKYÜZÜ

Bir güzelim sensin, bir de gökyüzü.
Gerisi denizler ötesi, hepsi.
Gökyüzüm gündüzüyle, gecesiyle,
Sen güzelim aşkıyla, neşesiyle

Uyumlu, esgin, el ele, *ikiniz*
Mutlarla bezer gönendirirsiniz
Ömrümü, kıyısında bu akşamın.
Bu kutlu anlarında yaşamamın
Solumayı bile unutuyorum;
Sanki ölümsüzlüğü tutuyorum!
Ya o gökyüzü; öylesine mavi
Üstümüzde, öylesine ebedî
O gökyüzü ve öylesine gerçek;
Büyük, büyük, büyük, kocaman çiçek.

(Ahmet Muhip Dıranas, *Şiirler*, 1974)

4

AYNA

Öyle durgun, sıcak saatler vardır ya,
Hani kararmış tahtalar, nikel, bakır
Işır karanlık odalarda, kanarya
Susar, kedi uyur, yazdır.

Hani yaprak kıpırdamaz, çakıl yanar,
Bir böcek sesi gelir bahçeden, fincan
Düşlere götürür sizi, kesik kanar,
Emersiniz, yazdır akan.

Öyle durgun, öyle sıcak saatlerde
Sessiz bir bahçe görünür aynadan.
Nerde bu gök, dersiniz, bu ağaç nerde,
Ne uzay kalmış ne Zaman!

Camdan duvarlara sıçrar da Yeşil,
Parlar kararmış tahtalar, nikel, bakır,
Kanarya susar, kedi uyur, bir gül
Dahı pencerede, yazdır.

(Oktay Rifat, *Yeni Şiirler*, 1973)

5

SULH BİR HATIRA OLDU

Böyle mi gelecektin eylül? Farkında mısın,
Ne başka bir sonbahara verdik bahçemizi.
Neler savrulmadı bilsen yapraklardan evvel!
Bu sefer ne olduysa biz insanlara oldu.

Daha doymamıştık son yemişlerine yazın;
Kuşlardı, çiçeklerdi besleyen neşemizi.
Gün sâkindi, gece yıldızlı, yaşamak güzel!
Geçen yaz mevsimiyle sulh bir hatıra oldu.

(Cahit Sıtkı Tarancı, *Otuz Beş Yaz*, 1946)

Ayaksız Nazım

Kimi kaynaklar, nazmı, “mevzun ve mukaffâ (ölçekli ve ayaklı) söz” diye tanımlar (Ali Seydi, *Lûgatçe-i Edebiyat*; Şemseddin Sami, *Kaamûs-i Türki*, vb.). Yani, bir sözün “manzum” sayılması için ölçeğin yanında ayağın da bulunmasını gerekli görürler. Oysa, Divan edebiyatında birtakım “müfred”ler (birbiriy-le ayaklı olmayan iki dizeden birleşik bağımsız nazım parçası, beyit) ve bağımsız birtakım “mısra”lar (dizeler) de yazılmıştır. Bunlar ayaklı olmadıkları halde, ölçekli oldukları için “manzum” sayılmıştır. Nitekim, Ziya Paşa da, ünlü *Şiir ve İnşâ* adlı makalesinde: “Şiirin genel tanımı, ölçekli sözdür; hattâ ayak yöntemi, sonraki uluslar arasında sonradan meydana gelmiştir. Eski Yunanlılar yalnız ölçeğe uyarlar, ayağı gerekli görmezlerdi” diyerek, nazım için sözün ölçekli olmasını yeterli görüyor, ayaklı olması koşulunu gerekli bulmuyordu. Muallim Naci de, nazmı “kelâm-ı mevzun” (ölçekli söz) diye tanımlar (*Lûgat-i Naci*).

Ziya Paşa’nın andığı Yunan şiirinden başka, Latin ve Japon şiirlerinde de ayak yoktu. Buna karşılık, gerek Batı şiirinde (İtalyan, Fransız, vb.), gerek İslâm uygarlığı şiirinde (Arap, Fars edebiyatlarında, oradan gelerek bizim Divan edebiyatında), ayrıca Türk halk şiirinde, ayağın çok önemli yeri vardır. Bunların hepsinde nazım türleri (sone, terza-rima, vb.; gazel, mesnevi, vb.; koşma, türkû, vb.), dizelerin kümelenişine ve ayakların sıralanışına göre adlandırılırlar. (Nazım Biçimleri üzerine ilerde bilgi verilecektir).

Ölçek gibi, ayak da, nazımda bir dış ahenk aracı olarak kullanılmıştır. Ayağın, özellikle sözlü edebiyatta (halk şiirinde), çağrışım yoluyla hatırlamayı kolaylaştırmak; böylece, eserlerin unutulmasını önlemek gerekmesinden doğduğu ileriye sürülmekte ise de, ayak kullanılmayan edebiyatlarda da eserlerin bellekten belleğe geçerek unutulmadığı (sözelimi, Homeros destanları) olayı, bu varsayımı doğrulamamaktadır.

Çağdaş şiirimizde ayak, eski önemini gittikçe kaybetmektedir. Ayağın yumuşatılması hareketiyle başlayan bu çözülme, özgür nazım’ın ikinci kuşağı (1940 kuşağı, *Garip*’çiler) elinde, ayağın büsbütün atılması sonucuna vardı; böylece, ayağı yumuşatılmış nazımdan ayaksız nazıma epey kısa bir sürede, kırk beş yıl içinde (1895-1940), ulaşılmış oldu. Ayakla birlikte ölçeği de atan “özgür nazım”, ilerde, ayrı bir bölümde ele alınacağı için, burada onun üzerinde durmayacağız. “Ayağın yumuşatılması” bölümünde anlattığımız üzere, özellikle Cumhuriyet dönemindeki denemeler ve uygulamalar, ayaksız nazım için gerekli ortamı hazırlamıştı. Ölçekli nazımda da ayağın bırakılması, özgür nazım’ın bu yoldaki uygulamalarıyla aşağı yukarı aynı tarihlere (1940’lara) rastlar. Günümüz ozanı, ölçekli fakat ayaksız birçok başarılı şiir yazmıştır (bk. Örnekler: 2, 3). İşin tuhafı, edebiyatımızda ayaksız ilk şiiri, zengin ayağa aşırı düşkünlük gösteren Abdülhak Hâmit Tarhan yazmıştır (*Validem*, 1913). Ne var ki, sanat hayatı hep yenilik yapma merakı ve özentisi içinde geçen bu ozan, duraksız hece ölçeği ile ilk kez yazdığı oyunun (*Nesteren*, 1876) başarısızlığı yü-

zünden bu ölçeye karşı sanatçılarda nasıl bir kuşku ve umutsuzluk uyanmasına yol açtıysa; bu ayaksız şiir denemesinin başarısızlığı da, o yolda başka bir denemeye girişilmesini yıllarca geciktirmiştir.

Eski Yunan, Latin ve Japon edebiyatlarında çok üstün değerde ayaksız şiirler (Homeros, *İlliada*, *Odysseia*; Vergilius, *Çoban Şiirleri*; vb.) yazılabildiğine göre; Türk diliyle de, hiç ayak kullanmadan güzel şiir yazma olanağı vardı elbette; nitekim yazılmıştır da...

(Yunan, Latin, Japon şiirleri için bk. Örnekler: 4-11)

Şu noktayı da ayrıca belirtmemiz gerekir: Çağdaş edebiyatımızda ozan, kendini hiçbir bağ ile bağlı saymıyor; ölçeye, ayağa, nazım biçimlerine karşı özgürlüğünü koruyor (“Nazım Biçimleri” üzerine ilerde bilgi verilecektir). Ölçeği –ara sıra kullanmakla birlikte– büsbütün attığı halde, ayağı tam olarak atabilmiş değildir. Ölçeğe ve ayağa karşı bağımsızlığın öncülüğünü eden Orhan Veli dahi, kimi şiirlerinde –hem de özgür nazımla yazdığı kimi şiirlerinde– ayağın hiç değilse uzak ses çağrışımlarından yararlanmışır.

YARDIMCI OKUMA PARÇALARI:

1

AYAKSIZ ŞİİR

Kitabınızda “kafiyesiz (ayaksız) bir şiir” diye birkaç satırınızı gördüm. (...) Söz sanatı, bir güzel düşüncüyü, bir duyguyu, bir parlak hayali yararlı, etkili ve beğenilir biçimde söylemekten ibaret olduğuna göre, şiir ve nesir yazarlar, anlatıma özen göstermek, açıklıktan da düşmemek koşuluyla sözlerine istedikleri davranış, biçim ve kılığı verebilirler. Bu gerçeği kabul etmemeye çare yoktur. Fakat öbür yandan, nesirle karşılaştırınca nazımda üstelik iki büyük yararın varlığını da yadsıyamayız: o yararlar da ölçek ile ayak’tır. Sözde ölçülülük hoş a gidiyor; musikinin ölçülü seslerinin gönülde yer etmesinin nedeni ne ise bundaki de odur. Ölçekli sözlerin ayaklı da olmasını gönül istiyor.

(...)

Demek istiyorum ki, bir söz şiir sayılabilmek için düşünce bakımından iki koşu-

lun var olması gerekir. Bunlardan birinin ölçek olduğunda şüphe yoktur. Öbürü ne olsa gerek? Elbette ayak’tır. Ayaksız olursa ne olur? Ölçeksiz olduğu zaman ne olursa olur. Ayağın da ölçek kadar bir sözü güzelleştirmeye etkisi var mıdır? Hay hay! Belki daha da çoktur diyeceğim. Bunu, kimi secili nesirlerin güzelliğinden anlıyorum.

Homeros’lar, Horatius’lar da ayaksız şiir söylerlermiş diyerek ayağı önemden düşürmek, eski bilgilerin yöntemine dönerek yeni bilgi’nin bugünkü olgunluğunu yadsımak olur. Hiç kuşku yok, şimdi Homeros da olsa şiiri ayaklı söylerdi. Bir de, Yunanca’da, Latince’de “prozodi” (prosodie) varmış ki, ayaksız şiirlerde elden giden şeyin yerini doldurmuş.

(Recai-zâde Mahmut Ekrem
Takdir-i Elhan, 1986)

1940'TA AYAK

(...)

Ayağın bir insan buluşu olduğu, bununla anlatımın kendi olanaklarını aştığı, bundan dolayı da ayağın bir ilerleme olduğu yadsınamaz. İşin garibi, gel za-

man git zaman, şiirin düşmanları değil de doğrudan doğruya ozanlar, ayağı mahkûm ettiler. Şiir düşüncesinin bu doğal dönemi Verlaine'in ayakla alayları ile başlar:

*Saymakla bitmez kaftiyenin ettikleri;
Hangi densizdir bunu başımıza saran,
Mihenge varınca sahte sesler çıkaran
Bu on para bile etmez kalp mücevheri?*

Ama son elli yıl içinde ozanların ayaktan soğuması o hale geldi ki, ayakta hiçbir şiir değeri olmadığı iddia edildi. Birçok garip tezatlarla karşın sürrealistlerin görüşü de bu oldu. Robert Resnos'un

sözcük oyunları Maraud Duchamp'ın açtığı yolda giderek son sınırına vardı. Öyle bir şiirdi ki bu, içinde her şey ayak. Dizeler, sadece sonlarında değil, baştan başa ayaklı:

*Gal, amant de la reine, alla (tour magnanime)
Galament de l'arène à la tour Magne, à Nîmes.*

Bu kadar şiddetli saldırılara uğrayan ayak yeni şiirden büsbütün kalktı. Ama artık bu sorunlar üzerinde düşünmek zamanı da geldi. Şiiri etkilemiş, fakat şarkıya hiç dokunmamış olan bu olayın nedenlerini aramalıyız. Ayaktan iğrenme, her şeyden önce, onun sadece bir oyun olarak kullanılmasında çok ileri gidilmiş olmasındandır. O kadar ki, birçok insanların zihninde önceleri ozanların işi olan ayak düzmek, garip bir talih cilvesi olarak, şiirin tam tersi haline geldi. Daha doğrusu bu iş,

Fransızca'da oldu; öteki yaşayan dillerin hepsinde değil. Çünkü onlarda *ses vurgusu* her zaman yeni ayaklar yaratma olanağını veriyor. Fransız ayağının iflâsı, bütün ayakların bilinmiş ya da öyle sayılmış olmasından, kimsenin yeni ayak bulamamasından, sonuç olarak ayak düzmenin eski dizelerin kopyası, zayıf bir yankısı haline gelmesindendir...

(Louis Aragon; çev. S. Eyuboğlu,
Tercüme, c. VI., 1946, no. 34-36)

ÖLÇEKLE AYAK

(...)

Gelenek, şiiri nazım dediğimiz bir çerçeveye içinde tutmuştur. Nazımın belli-başlı öğeleri, ölçekle ayaktır. Ayağı ilk insanlar ikinci satırın kolay hatırlanmasını

sağlamak için, yani sadece belleğe yardımcı olmak ereğiyle kullanmışlardır. Fakat onda sonradan bir güzellik buldular. Onu, varlık nedeni aşağı yukarı aynı olan ölçekle birlikte kullanmayı bir ustalık

saydılar. Şiirin de kaynağında, öteki sanatlarda olduğu gibi, böyle bir oyun isteği vardır. Bu istek ilkel insan için gözönüne alınabilecek bir önemdeydi. Oysa insan o zamandan beri pek çok gelişti. Bugünkü insan, öyle sanıyor ve diliyorum ki, ölçekle ayağın kullanılışında kendini şaşırtan bir güçlük ya da büyük heyecanlar sağlayan bir güzellik bulmayacaktır. Nitekim bu rahatsız edici gerçeği görmüş olanlar, ölçekle ayağa “âhenk” denilen yeni bir şiir ögesinin ana babası gözüyle bakmışlar, bu yeni nimete dört elle sarılmışlar. Bu şiirde eğer beğenilmesi gereken bir âhenk varsa, onu sağlayan şey ne ölçektir, ne de ayak. O âhenk, ölçekle ayağın dışında da, ölçekle ayağa karşın da vardır. Fakat onu şiirde bilinçli hale getirip anlayışları en kıt insanlara bile bir âhengün var olduğunu haber veren şey

ölçekle ayaktır. Bunlarla farkına varılan, yani ölçekle, ayakla sağlanan bir âhenkten zevk duyabilmek ya da lâkırdıyı bu basit ölçüler içinde söylemeyi ustalık sayabilmek; bönüklerin en görkemlisi olmalıdır.

Ölçekle ayağın her şeye karşın birer bağ olduğunu da kabul edelim. Bunlar ozanın düşüncesine, duyarlığına egemen oldukları gibi, dilin biçiminde de değişiklikler yapıyorlar. Nazım dilindeki sözdizimi acailikler ölçekle ayak zorunluluğundan doğmuş. (...) Bu kuruluş, bazılarının kafasına “şiir dilinin kendine özgü yapısı” diye dar bir anlayış getirmiş. Bu çeşit insanlar birtakım şiirleri reddederken “konuşma diline benzemiş” diyorlar. (...)

(Orhan Veli, *Garip*, “önsöz”, 1941)

ÖRNEKLER

1

VÂLİDEM

Vâlidem ümmiyeydi, ümmiyenin
Var idi ezberinde birçok ilim.
(...)
Son zamanlar alil olan gözünün
Gördüğü bir hayâl idi ancak.
Ameliyyâtı istemez, sevmez,
Der idi dâimâ: “Ne görmek için?”
“Bizi görmek için” deyince güler,
“Sizi duymaktayım, bu kâfidir;
Sağ olun, siz görün bu dünyâyı,
Ben de görmüş gibi olur, gülerim.”
“Gülerim” der de, etseniz dikkat,
Görünürdü için için giryan.
Yaşamaktan da bezmiş olmalı ki,
Sinnini sorsalar, cevâben o:
“Belki üç yüz yaşındayım” derdi.

(Abdülhak Hâmit Tarhan, *Vâlidem*, 1913)

“Ölçek: *Feilâtün mefâilün feilün (fa'lün)*

.. - - - - -

BAHAR SARHOŞLUĞU

İlk sevgilimin gülüşüne benzer
 Bir nisan havası değil mi esen?
 Zincirlere, kelepçelere inat,
 Kanadlarımı açmak zamanıdır;
 Allahısmarladık kaldırımlar!

Giyenler düşünsün dar elbiseyi;
 Ölçülü sözü, hesaplı adımı.
 Ben kurtuldum kafeste kuş olmaktan;
 Saltanat sürer gibi uçuyorum
 Erik ağacı gelin olduğu gün.

Hayranım bu şehrin bacalarına
 İrili ufaklı, hep bir ağızdan,
 Nasıl derinden gökyüzüne doğru
 Bir türkü söylüyorlar öyle sessiz!
 Dumanın dâim olsun güzel baca!

Yuvası saçakta kalan kırlangıç,
 Yavrusu dallara emanet serçe,
 Derken camiler üstünde güvercin,
 Minareler katından geçiyorum;
 Gökyüzü mahallesi İstanbul'un.

Süt beyaz bir martıyım açıklarda.
 Gemilere ben yol gösteriyorum,
 Buğday ve ilaç yüklü gemilere.
 Bir kanat vuruşta bulutlardayım;
 Bir süzülüşte vatanım dalgalar!

(Cahit Sıtkı Tarancı, *Otuz Beş Yaş*, 1946)

BADEMLER

Güney yelinde cıvıltı ve koku
 Kandırır her yıl çocuksu bademleri,
 Dallarını saran buğuya aldanırlar.
 Sıçrar tomurcuk uykusundan, donanır
 Bademler kış ortasında gelin gibi.
 İlk sevdanın benzeri o körpe ateş,
 O bir damlacık güneş, dağın ardından,
 Ovaya düşmeye görsün bir kez, yandı,
 Ağaçtı insandı kim olsa aldanır.

(Oktay Rifat, *Yeni Şiirler*, 1973)

Eski Yunan Şiirinden Örnekler:

4

ODYSSEİA

'Troia Savaşı'ndan dönerken başına pek çok iş gelen İthaka Kralı Odysseus, on yıl sonra yurduna dönebilir. Karısı Penelopeia kocasını sabırla bekler; birtakım beylerle kral oğulları onu kendilerinden biriyle evlenmeye zorlarsa da, Penelopeia onları oyalar. Odysseus, yurduna dönünce olanları öğrenir, tanımamak için dilenci kılığına girer; sonra, eline geçirdiği yay ve oklarla, karısını almak isteyenleri öldürür, evine ve karısına kavuşur.]

Aşağıdaki parçada, Odysseus'un ayaklarını yıkamakla görevlendirilen dadı Eurykleia'nın onu tanıyışı anlatılmaktadır.

"İkarios'un kızı uslu Penelopeia
'Yıka' dedi, yıkayacağım, ayaklarını;
Onun gönlü hoş olsun, senin de.
Dertli düşünceler doldu yine içime;
Bak ne diyeceğim sana, dinle beni:
Nice garip kişiler geldi geçti buradan,
İçlerinde gördüm desem yalan derim
Senin kadar Odysseus'a benzeyen;
Boyun onun boyu, sesin onun sesi,
Ayakların tıpkı onun ayakları."

Akıllı Odysseus aldı sözü, dedi:
"İhtiyar, kimin gözü gördüyse bizi,
Onu bana benzetti, beni de ona;
Hepsinin dediği senin dediğin oldu."

Evet, böyle dedi; ihtiyar Eurykleia da gitti,
Bir leğen aldı geldi, pırıl pırıl.
Soğuk su döktü içine, biraz da sıcak su.
Odysseus da oturdu ocak başına;
Ama birden içine kurt düştü,
Hemen karanlıktan yana dönüverdi.
Ya Eurykleia ayağını tutunca
Yarayı görür de her şeyi anlarsa.

Derken, kadın yaklaştı efendisine,
Tutarken tanıyıverdi yarasını,
Tuttuğu ayak düştü elinden leğene,
Leğen gümbür gümbür devrildi yere,
Sular yayılverdi ortalığa.

(Homeros, *Odysseia*; çev. Sabahattin Eyüboğlu,
Şiir çevirileri, 197(i))

ÇALIŞMAK

Perses, oğlum aklından çıkarma söylediklerimi:
 Çalış ki açlık kaçsın bulunduğun yerden,
 Sevdirdi kendini başı çelenkli Demeter'e,
 Ambarını dolduracak olan ulu tanrıçaya.
 Açlık işsiz insanlara yoldaştır,
 Tanrılar da, insanlar da kızar
 Hiçbir iş yapmadan yaşayana;
 Bal yapmaz yaban arılarına benzer onlar,
 İşten kaçıp başka arıların balını yer.
 Çalışmak değil, çalışmamaktır ayıp olan.
 Yaradılıştan çıkarın çalışmaktır senin.
 Başkasının malına göz dikmeyi bırak da,
 Taştan ekmeğini çıkarmaya bak, dinle beni.

(Hesiodos, *İşler ve Günler*; çev. Sabahattin Eyuboğlu,
 Azra Erhat)

AŞK

Kasırğa nasıl sökerse
 Meşeleri kökünden,
 Öyle sarsıyor yüreğimi aşk.

(Sappho, *Şiirler*, çev. Cevat Çapan)

TEMİSTOKLES İLE EPIKURUS İÇİN

Kıl kalmıştı, gidiyordu elden,
 Bereket sizlere, yetiştiniz;
 Biriniz uşaklıktan kurtardı bu yurdu,
 Biriniz eşeklikten.

(Menandros)

Latin şiirinden örnekler:

8

KARŞILIKLI

Açıyor ağzını yumuyor gözünü,
Bana demedik laf komuyor Lesbia;
Ama kör olayım beni sevmiyorsa
Ne belli mi? Bana bakın anlarsınız:
Ben de ona söylemedik lâf bırakmam.
Ama kör olayım onu sevmiyorsam.

(Catullus, *Latin Ozanlarından Çeviriler*
1963; çev. Oktay Rifat)

9

MERSİN

Acem gösterişini sevmem, çocuk;
İhlamur çelenklerinden hoşlanmam.
Gel, arama bahçeleri; bize ne
Mevsim sonu gülünden.

Asmanın altındayım, içiyorum.
Gel, soframda kadeh dolduran çocuk.
İkimize de yeter, ağacından
Koptuğu gibi mersin!

(Horatius, *Latin Ozanlarından Çeviriler*:
çev. Oktay Rifat)

Japon şiirinden örnekler:

10

HAİKAI'LER

Haikai (ya da Haiku), üç dizelik Japon şiiridir. Birinci ve üçüncü dizeler 5, ikinci dize 7 hece ile yazılır.

a

Yok orasıymış, yok burasıymış,
Minicik tarlayı çapalamak gibilerden
Dolaş dur bakalım dünyayı.

(Basho)

b

Ayışığı diyor ki sanki:
Hadi hadi çaliver canım
Şu çiçekli erik dalını.
(İssa)

c

Dünya dediğin elem-keder dünyası,
Ama çiçekler gene de
Gene de açılıyor...
(İssa)

ç

Şu bahar akşamında
Şu kitap kurdu bilgin de
Ne okur durur öyle acaba?
(Shiki)

d

Köprü yıkıldı gitti,
Arkasındaki söğüt
Şimdi yapayalnız.
(Shiki)

e

Hizmetçi gittikten sonra
Yerdeki üç beş kâğıt kırıntısında
Bir yalnızlık duygusu.
(Senna)

(Japon Şiiri, 1962, çev. L. Sami Akalın)

Ayağın Kısa Tarihi

Dünya şiirinde ayağın ne zaman kullanılmaya başlandığı belli değildir. Ölçeğin bulunuşundan, çok sonra bulunduğu yolundaki söylentiye kanıtlarla desteklemek olanağı yoktur.

Eldeki örneklerle göre, kimi ulusların edebiyatlarında ayak hiç kullanılmamış (Eski Yunan, Latin, Japon, vb. edebiyatları), kimi ulusların edebiyatlarında ise ayağa çok önem verilmiştir (Arap, Fars, Türk, Fransız, vb. edebiyatları). Ayağa önem veren edebiyatlarda, nazım biçimlerinin oluşmasında (gazel, koşma, sone, vb.) dize-lerin kümelenişi ile birlikte ayakların sıralanışının da büyük payı vardır. Hele İslâm kültürü çevresindeki edebiyatlarda (Arap, Fars, Türk, vb. edebiyatları) *Divan* adı verilen şiir kitapları bile şiirlerin (gazellerin) son harflerinin alfabe sırasına göre düzenlenir; kimi şiirler de (kasideler) kimi zaman döner ayaklarına göre adlandırılırlardı (*Su kasidesi*, *Sünbül kasidesi*, vb.).

Türk halk edebiyatının İslâmlıktan önceki dönemden kalma en eski şiir örneklerinde dahi ayak kullanılmış olduğunu görüyoruz. Bu edebiyatta, genellikle yarım ayak kullanılmıştır. Sözlü bir edebiyat olduğu için de, ayaklar ister istemez kulak içindir. Yazılı bir edebiyat olan ve Arap alfabesiyle yazılan Divan şiirinde ise, o alfabenin koşullarına uyularak –birtakım sesli harfler söylenişte kullanıldığı halde yazıda kullanılmadığı için– göz için ayak yöntemine uyulmuştur; bu da, tam ayak, ya da zengin ayak (kafiye-i mukayyede) kullanmayı gerektirmiştir. Göz için ayak kuralı Tanzimat edebiyatının sonuna kadar (1895) sürmüş; Edebiyat-ı Cedide (1896-1901) ozanları ve onları izleyen kuşaklar, sözlerin yazılışını değil, söylenişini ayağa temel olarak almış; böylece, ayağın kulak için olduğu ilkesini benimsemiş ve uygulamışlardır. Daha önce de belirttiğimiz üzere, çağdaş edebiyatımızda ayak, özgür nazım’la birlikte önemini gittikçe kaybetmektedir. (“Özgür nazım” üzerinde ilerde bilgi verilecektir). Yeni ozan kendini hiçbir bağ ile bağlı görmüyor; istediği zaman hattâ zengin ayak dahi kullanıyor, istediği zaman da, –ayağı bir oyuncak sayarak– ayaksız yazıyor.

YARDIMCI OKUMA PARÇALARI

KAFİYE

(Ayak)

... Yeni uygarlığı çok seven bir yazarın yanında idim. Yazar: “İnsanın mağara devrinden beri henüz sıyrılmadığı en belirgin iki kusuru vezinler ve kafiyelerdir (ölçekler ve ayaklardır), dedi. Bilirsiniz ki mağara devrinden kulübe, hattâ iki katlı evler devrine kadar kâğıt ve basımevi yoktu; o yüzden, insanlar sözlerini unutulmaktan kurtarmak için vezinlere dizerler, kafiyelerle mühürlerler, kendilerinden sonra gelecek insanlara yadigâr bırakırlardı; fakat uygarlık ilerleyip de kâğıt,

özellikle basımevi icat olunduktan sonra yine sözlerini, artık gereği olmayan bu âletlere dizmekte sürdürüyorlar. Veznin ne ise ne, yine bir yararı var, sözleri kulağımıza Amerika zencilerinin ayak rakısları gibi hoş getiriyor, fakat kafiyenin yararını henüz anlayamadım; sanırım ki insanın mağara hayatından beri sıyrılmadığı kusur kafiye dir.”

Bu düşüncüyü not ettim; kof bir düşüncedir, fakat bir kişinin değildir, her ulus-
tan milyonlarca insan kafiye-yi bu gözle gö-

rür. Bununla birlikte, bu düşüncenin bir noktasına hayranım: gerçekten bana da öyle geliyor ki, kafiye insanların ilk uygarlık eseridir; gariptir ki çok eski kusurlarından kurtuldular, ondan hâlâ bir türlü kurtulamıyorlar.

Şiirlerinde kafiye olmayan ulusları bir yana bırakıyorum, çünkü onların kafiyeyle karşılık daha zor bağları vardır; bir gerçektir ki şiirleri kafiyeli olarak ortaya çıkan ulusların çoğu, bu son ilerleme yüzyıllarında kafiyelerini önce sadeleştirdiler, sonra az çok bozdular, daha sonra atmaya kalkıştılar, fakat bir türlü başlarından atamadılar. Ozan “de Banville”in yerden göğe kadar hakkı varmış; o, gönülden kafiye vurgunu, şiire doğrudan doğruya “kafiye sanatı”, kendine de “ozan” diyecek yerde, “kafiyeci” derdi. Bu ozana göre şiir denilen ağacın kökü kafiyedir.

İnsan bizim, Arap’ın ve Eski’nin divanlarına karşıdan baksa bu düşüncenin doğruluğuna şaşar: bu divanlarda manzumelerin sıralanışı bile kafiyelerin sırasıyladır(...)

Son devirlerde biz de kafiyeden sıyrılmaya çalıştık. Kafiyenin çözülüşü ilkin Abdülhak Hâmit’in şiirlerinde yüz gösterir; son devirlerde, bizde Abdülhak Hâmit’ten iyi ozan, fakat ondan daha kötü kafiyeci yoktur sanırım. Hâmit, Frenk’lerin “çok zengin” deyip özendikleri, bizim eskilerinse “mukayyed” deyip kullanmadıkları o iki üç boğumlu kafiyelere kaçınılmaz bir tutkunluk ile tutulmuş. (...) Fikret derdi ki: “Hâmit, kafiyeyi ya dramalarında olduğu gibi çok kötü kullandı ya da *Validem* ve *Yılbaşı Hediyesi*’nde olduğu gibi hiç kullanmadı; dâhî olduğu için bu bahiste de dengesini bulamadı.” Bununla birlikte, ben diyeceğim ki, keşke bütün eserlerini *Validem* manzumesi gibi kafiyesiz yazsaydı. *Berdâr - haberdâr, apansız-yapansız* kafiyelerindense kafiyesizlik yeğdir. Fazıl Ahmet, Hâmit’in bu kusurunu ne kadar sevimli bir dikkatle işaret ediyor:

*Dikkatle bakıp da kehkeşâna,
Gitsem diyorum bu yıl Keşân’a!*

“Çok zengin kafiye” her zaman değilse bile çoğunlukla budur.

Hâmit eski şiirin kafiyesini bozuyor, yenisini bir türlü bulamıyordu. Çünkü kafiyeyle bütün eskiler gibi “göz”le bakıyordu,

aynı anlayışla kafiyeyle bir şey eklemek istiyordu ve ancak sırtıkan bir görkem ekliyordu. Tefvîk Fikret, Cenap Şahabettin ve genç arkadaşları ilk defa Türk kafiyesini çekici bir güzellikle değiştirdiler. Yirmi yıl önceki dergilerde görünen bir *abes, muktebes* kafiyesinden çıkmış bahsi hatırlarken, kafiye anlayışını gözden kulağa bıraktıran Recai-zâde Ekrem Bey’i bir daha saygıyla anarız. Türk şiirini bir akıştan başka bir akışa geçiren bu büyük öğretmen, bu bahiste de gençlerin önüne düştü.

Sem’(kulak) için kafiye, karşı koyanların dedikleri gibi, Frenk’ten alındı, fakat sandıkları gibi, sadece bir taklit değildir, (...) Türk’ün öz seslerini aramaya doğru bir harekettir. Yeni kafiye Fikret’le Türk hayatına karıştı, Ahmet Haşim’in müstezathı manzumelerinde kulağın heyecanla beklediği bir tınlama oldu.

Bununla birlikte, bu kafiye bahsi, ister kulak için olsun, ister göz için, her zaman vardır. Kafiyeyi bugünkü kılığıyla bile yumuşatma eğilimimiz vardır. Bu bahis, doğal olarak, henüz içinde bocaladığımız yeni manzume biçimlerinin bahsini açıyor.

... İşte bu kafiye bahsi gözlerimizi gerek aruzlu, gerek heceli eski şiirimize doğru çevirtiyor. Eski şiirimizin tabiatı neydi? Acem’den örnek aldığımız şiirin nazım biçimlerinde birim “beyit”tir: kıta, gazel, kaside, terkiâtı bend hep beyitlerden örülür; acem, “beyit”e o kadar bağlıdır ki, “rubâî”ye bile “dü-beyt” (iki beyit) der. Bu biçim, yalnız iki dizeden ibaretken kafiyesizdir denebilir, beyitler tekrarlandıkça kafiye meydana gelir ve sonuna kadar zincirleme gider.

Şimdi bir de öteki, yani asıl Türk şiirini alalım:

Asya’daki babalarımızdan miras kalan, ulusal vezinli şiirimizin nazım biçimlerinde birim “beyit” değil, tersine, dörtlü “kıta”dır. Türk, ikili, üçlü, beşli biçim bilmez, ona göre nazım biçimi dört dizeli “kıta”dır; koşmaları kıtayla başlar, sonuna kadar kıtayla örülür.

Gerek Acem’den aldığımız aruzlu şiirin, gerek de babalarımızdan kalan heceli şiirin ortak bir özelliği vardır: ikisinde de manzumeler sonuna kadar zincirleme kafiyelerle örülürler.

Şimdi dikkat edilecek önemli bir nokta var:

AYRIM III

NAZIM BİÇİMLERİ

Bir eserin dış yapısına *biçim* denir. Eskiden buna *şekil* adı verilirdi. Edebiyatta biçim iki anlamda kullanılır:

a. *Geniş anlamıyla*: Bir eserin uzunluğu ve kısalığı, kuruluş özelliği (bölüm- lenişi, bölümlerin düzenlenişi, vb.), dili, üslubu; nazımda ayrıca ölçeği, ayağı, bunların kullanılıp kullanılmayışı, dizelerin kümelenişi, ayakların örülüğü.

b. *Dar anlamıyla*: Nazım'da dizelerin kümelenişi, ayakların örülüğü (ayak düzeni). Geniş anlamalı biçim anlayışından ayırmak için, buna, *nazım biçimi* (nazım şekli) denir.

Daha önce de söylediğimiz üzere, bir nazım satırına *dize* denir (eskiden bu- na *mısra* denirdi).

Hiçbir manzumeye bağlanmayan bağımsız bir dize, en küçük nazım biçimi- dir. Divan edebiyatında, bu yoldaki dizelere *âzâde* (bağımsız) adı verilirdi. Man- zumeler, dizelerin birleşmesinden meydana gelir; o bakımdan, dize, bir manzu- menin en küçük parçasıdır.

Bir manzumede dizeler, birer düşünce çevresinde kümelenirler. Belli sayı- daki dizelerin meydana getirdikleri bu kümelere *bent* adı verilir. Bentler, iki, üç, dört, beş, altı... vb. dizelik kümeler halinde olabilir. İki dizelik bende *beyit* denir (alt alta yazılan iki dizenin beyit sayılabilmesi için, bunların anlamca bir- birlerine bağlı olmaları gereklidir); öteki kümelere de, dize sayısına göre, *üçlük*, *dörtlük*, *beşlik*, *altılık*... vb. adları verilir. Manzumeler, bu yoldaki bentlerin bir- leşmelerinden meydana gelir.

Dizelerin kümelenişinden ve ayakların sıralanış düzeninden (ayak örgüsün- den) *nazım biçimi* doğar.

Nazım biçimlerinde, ölçü olarak kullanılan parçaya *nazım birimi* denir. Ye- ni edebiyatta nazım birimi dizedir, Divan edebiyatında beyit, halk edebiyatında dörtlüktür; yani, bugünkü nazımlar dize dize, Divan nazmı beyit beyit, Halk nazmı da dörtlük dörtlük işlenir.

Nazım biçimleri, kuramsal yazılarda şemalarla gösterilir. İki türlü şema kullanılmaktadır:

a. *Nazım biçimini çizgiler ve harflerle gösteren şema*: Bu yoldaki şemalar- da her dize bir çizgi ile gösterilir; dize kümelerinin arasındaki boşlukları belirt- mek için de, çizgi kümeleri arasında boşluk bırakılır; ayaklar, çizgilerin sonun- da birer harfle belirtilir; aynı cins ayaklar için aynı harfler kullanılır; ayaksız dizeler *x* harfi ile belirtilir:

_____	a	_____	a
_____	b	_____	a
_____	a	_____	x
_____	b	_____	a
_____	c	_____	x
_____	c	_____	a
_____	c	_____	x
_____	b	_____	a

b. *Nazmın biçimini yalnız harflerle gösteren şema:* Bu yoldaki şemalarda çizgiler kullanılmaz; ayakları gösteren harfler yan yana yazılır; bu şemada, harfler hem dizeleri, hem de ayakları gösteriyor demektir. Dize kümelerinin arasındaki boşlukları belirtmek için de, harf kümeleri arasında bir boşluk bırakılır. Yukarıda çizgi şeması ile gösterilen nazım biçimlerini harf şeması ile şöyle gösterebiliriz:

abab cccb
aaxa xaxa

Şeması çıkarılacak nazım içinde eğer hiç değişmeden tekrarlanan dizeler varsa, onlar, her iki şemada da büyük harf ile gösterilir:

_____	a
_____	B
_____	a
_____	B
_____	c
_____	c
_____	c
_____	B

ya da:

aBaB cccB

Türk edebiyatının üç büyük döneme ayrıldığını biliyoruz: 1. *İslâmlıktan önceki Türk edebiyatı*; 2. *İslâm uygarlığı çevresindeki Türk edebiyatı*; 3. *Batı uygarlığı çevresindeki Türk edebiyatı*.

Türk edebiyatında kullanılan nazım biçimleri de, edebiyatımızın bu dönemleriyle koşuttur:

1. *Halk edebiyatı nazım biçimleri* (İslâmlık öncesi ve İslâmlık sonrası halk edebiyatını kapsar); 2. *Divan edebiyatı nazım biçimleri*; 3. *Yeni yazım biçimleri*.

Türk edebiyatında nazım biçiminin önemli bir yeri olmuştur. Gerek Divan, gerek Halk edebiyatının başlıca verimleri hep nazımla yazılmış ya da söylenmiştir. Yüzyıllarca süren her iki edebiyatta da, belli nazım biçimlerine titizlikle bağlı kalınmış; en küçük bir değişiklik yapılmamış, yapılması da düşünülmemiştir. İşte bundan dolayı, nazım biçiminde yapılan ufak bir değişiklik, edebiyatımızda büyük bir yenilik sayılmıştır. O kadar ki, Tanzimat'la başlayan yeni edebiyatın (1859'dan bu yana) kendi içindeki dönemleri dahi hep biçim değişikliğiyle bağlantılıdır. O bakımdan, yukarıda da söylediğimiz üzere, nazım biçiminin Türk edebiyatında önemli, aynı zamanda özel bir yeri vardır:

Tanzimat edebiyatının ikinci döneminde yetişen ozanlar (özelikle Abdülhak Hâmit) Divan edebiyatı nazım biçimlerini bırakıp Batı edebiyatında gördükleri yeni biçimleri kullanmaya başlayınca, Batı sanatına yabancı olmayan kimseler (Muallim Naci, vb.) dahi tedirgin olmuş; büyük tartışmalara yol açmıştı. Edebiyat-ı Cedide (1896-1901) ozanları daha da ileriye gidip Fransız edebiyatında gördükleri nazım biçimlerini (sone, özgür müstezat, üç dizeli bent, vb.) ve yeni anlatım yöntemlerini aktarınca, tepki daha da büyük olmuş; Tanzimat edebiyatının önde gelen bazı sanatçıları bile buna katlanamamıştı (yüzde yüz Batı'ya bağlı romancı Ahmet Mithat Efendi, "dekadan" tartışmasını başlatmıştı). İkinci Meşrutiyet döneminde (1908-1922) başlayan "Millî Edebiyat" hareketinin sade dil, hece ölçüğü ve halk edebiyatı nazım biçimleri kullanma girişimi, bu sefer de Edebiyat-ı Cedide sanatçılarının sert tepkisiyle karşılaşmıştı. Cumhuriyet döneminde yerli ve Batılı bütün klasik nazım biçimlerini bir yana iten "özgür nazım" da (1928), yine bir biçim değişikliğidir.

Edebiyatımıza yeni giren her biçim, kendi içeriğini de birlikte getirmiş; böylece, biçimle başlayan her yenilik, içerikle bütünleşerek, kimi zaman bir sanat reformu (Millî Edebiyat hareketi), kimi zaman da bir sanat devrimi (Tanzimat edebiyatı, özgür nazım) niteliği kazanmıştır.

I — HALK EDEBİYATI NAZIM BİÇİMLERİ

Halk edebiyatının gerek İslâmlıktan önceki dönemden kalan örneklerinde, gerek İslâmlıktan sonraki dönemin ürünlerinde, nazım birimi *dörtlük*'tür. Yani, düşünceler dörder dizelik kümeler içinde anlatılır.

Halk şiiri ya bir tek dörtlükten ya da birkaç dörtlükten (3, 4, 5 vb.) oluşur. Halk ozanları, birkaç dörtlülle kurulan şiirlerde, bu dörtlüklerin bir tanesine *hane*, hepsine birden *katar* adını verir.

Halk şiirinde hemen bütün biçimler bir "ana ayak" (tek ayak) çevresinde oluşur.

Halk edebiyatında belli nazım biçimleri vardır. Bunlar, iki ana kümede toplanabilir: A. *Dörtlüklerle kurulan nazım biçimleri*; B. *Kavuştaklı nazım biçimleri*.

ÖRNEKLER

1

KOŞMA

Katar	1. hane	{ Keklik gibi taştan taşa sekerek Gerdan kırıp gelişini sevdiğim Sağa sola taksim etmiş örgüsün Onar onar bölüşünü sevdiğim
	1. hane	{ On altıya karar verdim yaşını Yeniden sevdaya sarmış başını El yanında yıkar gider kaşını Tenhalarda gülüşünü sevdiğim
	1. hane	{ Sarardı gül benzim soldu diyerek Hasret kıyamete kaldı diyerek Hani Ruhsatî de n'oldu diyerek Arayıp ta buluşunu sevdiğim

(Ruhsatî, XIX. yy.)

2

KOŞMA

Kaçamadım ben zügürtlük elinden
Dolanıp belime kuşak oluptur
Nere kaçtım ise kurtulamadım
Geçip ayağıma tutak oluptur

Acımdan ölsem de etmem başağı
Yaradan kayırsın evlât, uşağı
Beğenmezdim kutnu kumaş döseği
Şimdi kuru yerler döşek oluptur

Yer altında mağaralar gezerdim
Yer üstünde ağır sofrâ düzerdim
Nice ağaların sözün bozardım
Şimdi Gündeşli(i)oğlu uşak oluptur.

(Gündeşlioğlu, XIX. yy.)

Sözcükler : *Tutak*: ayak bağı. *Başağı etmemek*: (belki) baş eğmemek; (*Başağı*: 1. hayvanın başına takılan ip, yular; 2. baştan çıkmış, söz dinlemez). *Kutnu*: ya pamuklu ya da ipek ve pamuk karışımı dokuma (kumaş).

A — DÖRTLÜKLERLE KURULAN NAZIM BİÇİMLERİ

Dörtlüklerle kurulan nazım biçimleri iki tip içinde toplanır:

1. *Mani tipi*; 2. *Koşma tipi*.

Mani tipi, ortak halk edebiyatının en yaygın biçimidir. Bu biçimde dize kümelenişi ve ayak örgüsü şöyledir: *axax*

Bu biçimde söylenen şiirler şunlardır: a. *Mani*; b. Bazı *destanlar*; c. Bazı *türküler*. (Bu sonuncular için bk. *Destan, Türkü*)

a. Mani

Mani, dört dizeden oluşan bir nazım biçimidir. Ayak örgüsü şöyledir: *axax*. Genellikle hece ölçüğünün 7 heceli kalıbıyla söylenir:

Ay doğar batar şimdi
Işığı tutar şimdi
Ben yârimin kuluyum
Dilersa satar şimdi

Kimi bölgelerde (özellikle Kuzeydoğu Anadolu'da) ayak örgüsü *axax* biçiminde olan maniler de vardır. Bunlar birtakım yerel manilerdir, yaygın değildir:

Yaradanım affeyle
Bende kusur her günah
Bir vefasız yâr için
Çekiyorum her gün ah

Çok seyrek olarak, 4, 5, 8 11 heceli kalıplarla söylenmiş maniler de vardır:

4 heceli:

Gelince yaz
Olmaz ayaz
Ne olursun
Bir mektup yaz

5 heceli:

Bahçede iğde
Dalları yerde
Sevdiğim oğlan
Kim bilir nerde

8 heceli

Evlerinin önü mersin
Yaprağını yere sersin
Çekilin kocakarılar
Herkes sevdiğini görsün

11 heceli:

Bizim göle ördek gelmez kaz gelir
Evvel bahar gelir sonra yaz gelir
Acımam çektiğim hasretliklere
Korkarım ki zalim ölüm tez gelir

Yukardaki örneklerde de görüldüğü üzere, manilerde ilk iki dize ile son iki dize arasında anlam bakımından bağlantı yoktur; anlatılmak istenen asıl duygu ve düşünceler son iki dizede söylenir; ilk iki dizede somut nesneler, genellikle doğa ile ilgili görüntüler, manicinin çevre ile ilgili gözlemleri, vb. anlatılır; sonra birdenbire asıl maksada geçilir; hiç umulmadık bir şeyle (bir sürprizle) karşılaşma, dinleyiciyi etkilemekte, hoşla gitmektedir. Kimi manilerde, baştaki somut nesnelerle sondaki soyut duygu ve düşünceler arasında gizli bir bağlantı kurulur; yazılı pek çok sanat eserinde çağrışım ve benzetme öğelerinden yararlanılarak uygulanan somuttan soyuta geçiş yöntemi, bu küçük şiire kendi içinde bir bütünlük kazandırır:

Bahçelerde saz olur
Gül açılır yaz olur
Ben yârime gül demem
Gülün ömrü az olur

Şu dağlar olmasaydı
Çiçeği solmasaydı
Ölüm Allah'ın emri,
Ayrılık olmasaydı

Mani biçimini incelerken, bir nokta üzerinde durmak gerekiyor: Mani, halk edebiyatının nazım birimi olan “dörtlük” ile söylenmekte ise de, dörtlüklerle söylenen öteki nazım biçimlerinden (koşma biçimine bağlı nazımlardan) ayrı bir özellik göstermektedir: Koşma biçimi ile yazılan nazımlarda –ilerde anlatılacağı üzere– dörtlüklerin bütün dizeleri anlamca birbirine bağlıdır; manide ise, ilk iki dize (1. beyit) ile son iki dize (2. beyit) arasında genellikle anlam bağı yoktur. İlk iki dize bağımsız bir bütün, son iki dize de bağımsız başka bir bütündür; bu bakımdan, halk edebiyatımızdaki öbür dörtlüklerden ayrılmaktadır. Mani, işaret ettiğimiz yapıyla, daha çok Arap ve Fars edebiyatlarının nazım yapısına yakınlık göstermektedir. O edebiyatlarda da nazım birimi “beyit”tir

(anlamca birbirine bağlı iki dize); her beyit başlı başına bir bütündür, beyitler arasında anlam birliği bulunması gerekli değildir. Nazımların ayak örgüsü genellikle şöyledir: *aa xa xa xa...*

Mani'nin, gerek iç yapısı, gerek ayak örgüsü bakımından Arap, Fars nazımlarına benzerlik göstermesi dikkate değer bir olaydır; hele dize sayısı dörtten çok olan manilerde ("yedekli mani"ler, bazı "kesik mani"ler) bu durum daha da belirgin bir hal alır; Divan şiirinin en yaygın türü olan *gazel*'in ayak örgüsü ile *yedekli mani*'nin ayak örgüsünü bu açıdan karşılaştıralım:

Gazel	:	<i>aa</i>	<i>xa</i>	<i>xa</i>	<i>xa</i>	<i>xa...</i>
Yedekli mani	:	<i>aa</i>	<i>xa</i>	<i>xa</i>	<i>xa</i>	<i>xa...</i>

Kâşgarlı Mahmut (XI. yy.) adlı dil bilgininin İslâmlıktan önceki şiir örneklerini toplayan sözlüğünde, mani biçimiyle yazılmış bir tek dördlük vardır; o da, gerek konusu, gerek bütün dizeleri arasında anlam birliği bulunması bakımından, mani özelliği göstermeyen didaktik bir şiirdir.

İslâmlıktan önceki dönemde başkaca örneği bulunmayan maninin yabancı kökenli bir nazım biçimi olduğu düşünülebilir.

Mani sözcüğünün Arapça *ma'nî* (mâna: anlam) sözcüğünden gelme olduğu ileri sürülmektedir. Buna, başka başka bölgelerde başka başka adlar da verilmektedir: Doğu Anadolu'da *bayatî* (bayatî); Urfa'da *maânî* (kadınların söyledikleri), *hoyrat* (erkeklerin söyledikleri); Diyarbakır'da *hoyrat* ("kesik mani" anlamında; bk. *Kesik mani*); Eğin'de *alagözlü* (11 heceli mani), vb.

Mani'nin, Fars edebiyatında aynı biçimle yazılan *rubâî* türünün Türk halk edebiyatına etkisiyle oluşmuş olabileceği sanılıyor. (Rubâî üzerine, ileride, "Divan edebiyatı nazım biçimleri" bölümünde bilgi verilecektir).

Mani, bir ortak halk edebiyatı (folklor) ürünüdür. Sanatçısı belli değildir. Mani'yi genellikle kadınlar söyler. Karşılıklı manilerde kadınlarla erkeklerin karşılıklı söylediği de olur. Âşıklar (saz ozanları) maniciliği meslek edinmemişlerdir (gereklikçe, ara sıra söylerler).

Mani söyleyene *manici*; mani söylemeye de *mani yakmak*, *mani düzmek*, *mani atmak* denir.

Halk arasında, her mesleğin bir pîri olduğu inancı, manicilik için de söz konusudur. Bir manide, bu sanatın pîri şöyle açıklanmaktadır:

Deniz gibi derindir
Girme sular serindir
Pîrimizi sorarsan
Ferhat ile Şirin'dir.

Mani'nin, yukarda görülen 4 dizelik biçimlerinden başka, iki çeşidi daha vardır: 1. *Yedekli mani*; 2. *Kesik mani* (*Ayaklı mani*).

ÖRNEKLER

1

Armudu taşıyalım
Dibinde kışlayalım
Kâğıt kalem al yârim
Maniye başlayalım

2

Kar gelir kar üstüne
Kış gelir nar üstüne
Lâl olasıca diller
Her mani yâr üstüne

3

Afyon ekdim azmamış
Yârim gidip kazmamış
Ben Mevlâya gücendim
Seni bana yazmamış

4

Ağladım gülenim yok
Gözyaşım silenim yok
İşte ben gidiyorum
Gel gitme diyenim yok

5

Al eline kalemi
Yaz başına geleni
Acep nere gömerler
Yâr yoluna öleni

6

Alnımda siyahım var
Bülbül gibi âhım var
Göz gördü gönül sevdi
Benim ne günahım var

7

Altınım akçalarda
Çiçeğim bahçelerde
Tenim yerde çürüyor
Esvabım bohçalarda

8

Arabaya taş koydum
Ben bu yola baş koydum
Yârim gelecek diye
Sağ yanımı boş koydum

9

Aslım Tekirdağ'lıdır
Yüreciğim dağlıdır
Çözme tabip çevremi
Yâr eliyle bağlıdır

10

Atımızı koşalım
Dağı taşı aşalım
Sen yağmur ol ben bulut
Yağarken kavuşalım

11

Ay doğdu öze düştü
Çifte ben yüze düştü
Elin yâri yanında
Ayrılık bize düştü

12

Ay gitti batar şimdi
Yâr gitti yatar şimdi
Leylâ pazara varmış
Mecnun can satar şimdi

13

Ayva gelir nar gelir
Günlerden pazar gelir
Güle fazla bakamam
Hatırıma yâr gelir

14

Bahçelere gül gerek
Güllere bülbül gerek
Sencileyin güzele
Bencileyin kul gerek

15

Bahçelerde ıtırşah
Boyu selvi yüzü mâh
İki gönül bir olsa
Ayrıramaz padişah

16

Bahçelerde olur nar
Gel yârim sen etme âr
İki vefasız gördüm
Biri dünya biri yâr

17

Bahçe bâr için ağlar
Ayva nar için ağlar
Karlı dağ güneş için
Gönül yâr için ağlar

18

Bahar geldi hoş geldi
Pencereye kuş geldi
Yâr gönlünü aldırılmış
Kollarıma boş geldi

19

Ben öldüm ağlamaktan
Bağa su bağlamaktan
Bağda yaprak kalmadı
Yarama bağlamaktan

20

Bu dağlar meşe dağlar
Vermiş baş başa dağlar
Yârim küsmüş gidiyor
Koymayın aş dağlar

21

Bu dağlar şatır dağlar
Yan gelmiş yatır dağlar
Güzeller seyre çıkmış
Menekşe yetir dağlar

22

Bu dağlar ulu dağlar
Çeşmeli sulu dağlar
Üstünden yâr geciptir
Habersiz ölü dağlar

23

Bu dağlar ulu dağlar
Etrafı sulu dağlar
Yâr fikrime düşende
Gök oynar bulut ağlar

24

Bugün benim ünümdür
Ünüm değil günümdür
Dağları duman almış
O benim tütünümdür

25

Bugün bir âlemim var
Divitim kalemim var
Yağma yağmur esme yel
Yolda bir gelenim var

26

Çiçeğin dalı kaldı
Dalın çatalı kaldı
Canımın aynasında
Yârin hayali kaldı

27

Dağ ayrı duman ayrı
Kaş ayrı keman ayrı
Sen orada ben burda
Beden ayrı can ayrı

28

Dağlar başın kar aldı
Gül dibini hâr aldı
Ecele borçlu kaldım
Bir canım var yâr aldı

29

Dağlar kış görmüş gibi
Bağlar kuş görmüş gibi
Bir buldum bir yitirdim
Oldum düş görmüş gibi

30

Değirmen üstü çınar
Çınarın altı pınar
Dışarım buz bağlamış
İçerim durmaz yanar

31

Denize dalan bilir
Gurbeti kalan bilir
Sevda ateşten gömlek
Giymeyen yalan bilir

32

Diyarbakır karpuzu
Ata vurdum mahmuzu
Anası çeyiz ister
Gel de satma öküzü

33

Efendim portakalsın
Sözümüz burda kalsın
Şimdi hürriyet oldu
Seven seveni alsın

34

Elmanın yarısıdır
Başımın ağrısıdır
Sevda deyip geçmeyin
Ölümün yarısıdır

35

Geldi bahar çağları
Duman aldı dağları
Yârsız diken görünür
Mor sümbüllü bağları

36

Gemi geldi durdu mu
İskeleye vurdu mu
Söyle ey seher yeli
Yâr halimi sordu mu

37

Gemilerde mendirek
Suyu nerden indirek
Kuşlar dilce bilmiyor
Yâre selâm gönderek

38

Gene aldı gam beni
Öldürürüm ben beni
Gam için mi yarattın
Yaradanım sen beni

39

Giderim yolum budur
Başıma zulüm budur
Ben sevem eller ala
Ecelsiz ölüm budur

40

Gidiyom ilinizden
Kurtulam dilinizden
Yeşil baş ördek olsam
Su içmem gölünüzden

41

Gittim arpa biçmeğe
Eğildim su içmeğe
Dediler yâr geliyor
Kanat aldım uçmağa

42

Gökte uçan kuş mudur
Kanadı gümüş müdür
Sorsan baksan dili yok
Yârimi görmüş müdür

43

Gökte yıldız bir tane
Sarılmış mor mintana
Benim gibi kul gerek
Senin gibi sultana

44

Gönül senden usandım
Aşkın nârına yandım
Demir olsa çürürdü
Nasıl oldu dayandım

45

Gölün yaprağı kat kat
Ahyor beni fırkat
Günlüksüz çalışırım
Yâr tutsun beni ırkat

46

Havalar serin oldu
Sevdiğim gelin oldu
Eski çimdiğim göller
Boy vermez derin oldu

47

Hiç atlı geçmedi mi
Suyunu saçmadı mı
Pınar halkan kırılısın
Yâr senden içmedi mi

48

İnegöl'e giderken
Sıra sıra kestane
Yârdan gelen mektubu
Eylendirme postane

49

İnci mercan saçamam
Talihimden kaçamam
Yâr benim kanadımdır
O olmasa uçamam

50

Kale başı taş başı
Hilâldir yârin kaşı
Çirkin ile bal yeme
Güzel ile taş taşı

51

Kalenin ardı tandır
Yandır Allahım yandır
Beni güvercin eyle
Yâr bahçesine kondur

52

Kapı-bir komşudurlar
Ne desem işitirler
Öldüğüme ağlamam
Yâre su taşıtılar.

53

Kara erik çağala
Ye ki yaran sağala
Hangi kitap buyurmuş
Ben sevem eller ala

54

Kara kara kargalar
Ceviz dalın ırgalar
Karadeniz'de yoktur
Şu bendeki dalgalar

55

Karanfil n'olacaksın
Sarıp solacaksın
Hünkârdan ferman gelmiş
Sen benim olacaksın

56

Karanfil tasta yürü
Can kurban dostu yürü
Hava bulut yer çamur
Sîneme bas da yürü

57

Karayım yâr karayım
Kaşım gözüm karayım
Bir yerde kusurum yok
Birazcık fukarayım

58

Karşıda dilberim var
Bahçede biberim var
Göz gördü gönül sevdi
Benim ne haberim var

59

Karşıda meşe dağlar
Vermiş başbaşa dağlar
Yâri sende bulmazsam
Dönesin taş dağlar

60

Kar yağdı kürek ister
Meyvalar direk ister
Hasretliği çekmeğe
Demirden yürek ister

61

Kimedir bilmem kastın
Beni zülfüne astın
Sana kölelik etmek
Padişahlıktan üstün

62

Maniyi baştan söyle
Kırpikten kaştan söyle
Karnımın açlığı var
Ekmekten aştan söyle

63

Menemen'in güzeli
Pamuk gibidir eli
Karınca kıskanırdı
Görse o ince beli

64

Od yanar kazan bilir
Yol halin ozan bilir
Geceyi hastadan sor
Gurbeti gezen bilir

65

Oğlanım okumuşum
Ne derdi çok imişim
Güzeller pay pay olmuş
Ben burda yok imişim

66

Ördeğim suya daldı
Kanadı açık kaldı
Kınamayın a dostlar
Aklım vardı yâr aldı

67

Su akar bendi bilir
Güzeller fendi bilir
Ben yârin kölesiyim
Satarsa kendi bilir

68

Su gelir akar geçer
Bendini yıkar geçer
Dünya bir penceredir
Her gelen bakar geçer

69

Sökül saçlarım sököl
Sököl önüme dököl
Göreceğim yârimi
Dağlar önümden çekil

70

Sigara içmez oldu
Yâr burdan geçmez oldu
Kimle selâm gönderem
Kuşlar da uçmaz oldu

71

Sızlıyor dövmelerim
Arşa çıkar ünlerim
Mevlâm ömürden sayma
Yârsız geçen günlerim

72

Seherdi seçemedim
Dünyayı geçemedim
Gönül bir top ibrişim
Dolaştı açamadım

73

Sabahtan al sarasın
Pınara da varasın
Benim gönlüm sendedir
Ahirette veresin

74

Taşa koydum reçeli
Odalar pencereli
Gelirse bile gelsin
İkimizin eceli

75

Toprağa serdim hasır
Sevda biberden kazır
Daha ne bekliyorsun
Yürekten yerin hazır

76

Ufacık mor mor taşlar
Asker talime başlar
Çift değirmen döndürür
Gözümde akan yaşlar

77

Uykuya doymamışım
Baş yastık koymamışım
Keserim kirpik seni
Yâr geçmiş duymamışım

78

Vay bana vaylar bana
Yıl oldu aylar bana
Eğildim su içmeğe
Su vermez çaylar bana

79

Yanından kaçmadım
Kanatsız uçmadım
Kale gibi gönlün var
Bir türlü açmadım

80

Yâr bize gerek oldu
Sedeften tarak oldu
Diz dize otururken
Yıldızdan ırak oldu

81

Yeldir nefesi gelmez
Kimi-kimsesi gelmez
Acep Ferhat öldü mü
Külüngün sesi gelmez

82

Yel eser yellendirir
Bahçeyi güllendirir
Bir ayrılık bir ölüm
Dilsizi dillendirir

83

Yemem elinden yemem
Cebinden alacağım
Ecelin bana gelsin
Yerine öleceğim

84

Yoğurdun rengi aktır
Başındaki taraktır
Yârim yanımda olsa
Gene bana ıraktır

85

Zülfünü eğdiren yâr
Gerdana değdiren yâr
Mevtime sebep sensin
Ecelsiz öldüren yâr

(Dr. L. Sami Akalın,
Türk Manileri, c. I-II, 1972)

Yedekli Mani

Yedekli mani, düz maninin sonuna iki dize daha eklenmesiyle meydana gelen 6 dizeli manilerdir. Eklenen dizeler ya dört dizelik düz maninin anlamını pekiştirmekte (bk. Örnekler: 2,5) ya da bu altı dizelik maninin bir bütün olarak anlamını oluşturmaktadır (bk. Örnekler: 3, 4, 6, 7, 8).

Ayak örgüsü şöyledir: *aaxaxa* ya da *axaxax* (bk. Örnekler: 4).

ÖRNEKLER

1

Ağlarım çağlar gibi
Derdim var dağlar gibi
Ciğerden yaralıyım
Gülerim sağlar gibi
Her gelen bir gül ister
Sahipsiz bağlar gibi

2

Ah dağlar dağlar dağlar
Gurbette yârim ağlar
Kuş yedi meyvasını
Kaldı meyvasız bağlar
Gitti yârim gelmedi
Oturmuş beni ağlar

3

Bugün cuma günleri
Arşa çıkar ünleri
Sağ yanında benleri
Sol yanında gülleri
Ömürden mi sayalım
Yârsız geçen günleri

4

Dedim alta çul serem
Ev daracak kul da yok
Bir kaygana pişirem
Tava delik kol da yok
Dedim komşudan alam
Kar da yağmış yol da yok

5

Ekin ektilim bitmiyor
Boya vurdum tutmuyor
Aramızda dağlar var
Elim yâre yetmiyor
Şekerli yemek yaptım
Boğazımdan gitmiyor

6

İlkbahara yaz derler
Şirin söze naz derler
Kime derdim söylesem
Bu dert sana az derler
Kendin ettin kendine
Yana yana gez derler

7

Kaşların keman senin
Bakışın yaman senin
Ne hain yâr imişsin
Elinden aman senin
Cefaların ben çektim
El sürer sefan senin

8

Şu dağlar garip dağlar
İçinde garip ağlar
Kimse garip ölmesin
Garip için kim ağlar
Ağlarsa anam ağlar
Küsuru yalan ağlar

(Dr. L. Sami Akalın,
Türk Manileri, c. II, 1972)

Kesik Mani (Ayaklı Mani)

Mani'nin kuruluşunu hazırlayan 1'inci dizedeki ayak, herhangi bir cümleye bağlanmadan, bağımsız olarak söylenirse, o yoldaki manilere *kesik mani* (ya da *ayaklı mani*) denir. Mani kesik bir dize ile başladığı için, bu ad verilmiş olsa gerek. Bu türlü manilerin ayakları genellikle cinaslı ayak olur; o yüzden bunlara, *cinaslı mani* de derler:

Kuleden
Ses geliyor kuleden
O kaş o göz değil mi
Beni sana kul eden

İstanbul "meydan kahveleri"nde söylenen manilerde, kesik dizeler *adam aman* ünlemiyle doldurulup tam dize haline getirilir; sözgelimi, yukardaki maninin ilk dizesi, İstanbul ağzında o yolda doldurulmuştur:

Adam aman kuleden
Ses geliyor kuleden
O kaş göz değil mi
Beni sana kul eden

(C. Kudret, *Ortaoyunu*, c. II, 1975, s. 447)

İstanbul'da bu çeşit manileri külhanbeyi ozanlar söylerdi. Bu yolda mani söyleme geleneği, külhanbeyi-tulumbacı ozanlar arasında ustalık yarışması niteliğinde idi. Elimizdeki ortaoyunu metinlerindeki manileri de hep külhanbeyler söylemiştir (bk. Cevdet Kudret, *Ortaoyunu*, c. I, 1973, s. 137, 138, 140, 249; c. II, 1975, s. 296, 434, 435, 447). Onlardan bir tanesini bu kitaba alıyorum (bk. Örnekler: 12).

Klasik manilerin ilk dizelerini doldurmak için söylenen ünlemler, bölgelere ve işlenen konulara göre değişiktir: *Âşık der ki...*, *Var geç gönül...*, *Gör bir âfet...* vb.

Kesik maniler, —eldeki örneklere göre— en az 4, en çok 18 dizedir (kesik dizeler de hesaba katılmaktadır).

Bu çeşit manilerde ayak örgüsü iki türlüdür:

aaxaxaxa
axaxaxa...

Ya kalemi
Ya divit ya kalemi
Güzel seni yaradan
Dedi mi yak âlemi
Felek attı topların
Yıktı benim kalemi

Sürüne
Çünkü çoban değilsin
Arkandaki sürü ne
Ben bir körpe kuzuyum
Al kat beni sürüne
Beni böyle yandıran
Yüz üstüne sürüne

Dize sayısı dörtten çok olan kesik maniler, düz manilerin uzatılmış biçimleridir.

ÖRNEKLER

4 dizeli:

1

Bağ bana
Bahçe sana bağ bana
Değme zincir kâr etmez
Zülfün teli bağ bana

2

Gam dağıdır (dağıtır)
Güzeller gam dağıdır
İnişim dert deresi
Çıkışım gam dağıdır

3

Yara sızlar
Ok değmiş yara sızlar
Yaralının halinden
Ne bilsin yarasızlar

5 dizeli:

4

Asılmayan
Hüsnüne mağrur olma
Topraktır asıl mayan
Kementeyle zülfünü
Kör olsun asılmayan

5

Yâr sana
Gam çekme deli gönül
Bulunmaz mı yâr sana
Çünkü ferhat'ım dersin
Şu dağları yarsana

6 dizeli:

6

Yaradan
Tabip anlar yaradan
Cümlelerin ver muradın
Benim de ver Yaradan
Dertli sinem doludur
Her dert ile yaradan

8 dizeli:

7

Karadan
Gel geç gönül karadan
Yârim gider gemiyle
Ben giderim karadan
Ciğerim göz göz oldu
Görünmüyor yaradan
Ayrılmasın Hak beni
Kaşı gözü karadan

9 dizeli:

8

Gül düğümü
Vardım yârın bağına
Çözölmüş gül düğümü
Felek bir sille vurdu
Şaşırdım bildiğimi
Ey felek çok mu gördün
Bir kere güldüğümü
Hakka geçeydi niyaz
Dilerdim öldüğümü

16 dizeli:

9

Çimeni
Su göğertmiş çimeni
Dağlarda bir lâleydim
Kopardı yolcu meni

Deryada balık idim
Çekti kulaççı meni
Havada bir kuş idim
İndirdi torcu meni
Çöllerde ceran idim
Vurdu kör avcı meni
Büktü küreye koydu
Gaddar demirci meni
Ak gümüşe döndürdü
Zalim altıncı meni
Gelmişim yâr yanından
Çi yâri gör çi meni

S ö z c ü k l e r : *Meni:* beni. *Torcu:*?
(*Tor:* sık gözlü ağ). *Ceran:* ceylan. *Çi:* ne.

18 dizeli

10

Dağıdır (dağıtır)
Yeller duman dağıdır
Çıktım dağlar başına
Sordum bu ne dağıdır
Felek bana ses verdi
Dedi sevda dağıdır
Çirkin otağın kurmuş
Gelir güzel dağıdır (dağıtır)
Ellerle güler oynar
Bana çene dağıdır (dağıtır)
Gelse yârim yanıma
Cümle gamım dağıdır (dağıtır)
Dilin bülbül yüzün gül
Sinen cennet dağıdır
Bir kez yüzüme gülmez
Ettiği gözdağıdır
Sensiz şeker yiyemem
Kuzum bana ağıdır

İstanbul manileri:

11

Adam aman kuzu su
Çay kuru çeşme kuru
Nerden içsin kuzu su
Beni yakıp bitiren
Bir ananın kuzusu

12

Adam aman nem alır
Yatma, güzel, toprakta
Mâh cemâlin nem alır
Gökten Azrail inse
Candan başka nem alır

S ö z c ü k l e r : *Mâh:* ay. *Cemâl:* yüz güzelliği.

Manilerin Konuları ve Kullanım Yerleri

İncelemecilerin vardığı sonuca göre, manilerde genellikle sevgi tema'sı (sevgi ile ilgili her şey: istek, özlem, düğün, sevinç, üzüntü, sitem, ayrılık, gurbet, ölüm vb.) işlenir. İki manide rastladığım, “*Lâl olasıca diller, / Her mani yâr üstüne*” ve “*Hep manilerde vurdum / Yârim senin aşkını*” dizeleri bu görüşü doğrulamaktadır. Maniciliğin pîrinin “Ferhat ile Şirin” olduğu inancı bu bakımdan anlamlıdır.

Bir incelememiz, manileri, konu ve kullanım yerleri bakımından 8 küme-ye ayırmıştır:

1. *Niyet, fal (yorum) manileri*; 2. *Sevda manileri*; 3. *İş manileri*; 4. *Bekçi ve davulcu manileri*; 5. *İstanbul'da bazı sokak satıcılarının manileri*; 6. *İstanbul meydan kahvelerinin cinaslı manileri*; 7. *Doğu Anadolu'da hikâye manileri*; 8. *Mektup manileri*.

(Pertev Naili Boratav, *100 Soruda Türk Halk Edebiyatı*, 1969, s. 190-193)

Bir başka incelemeci, bunlara, 7 küme daha ekliyor:

1. *Düğün manileri*; 2. *Saya manileri* (çoban manileri); 3. *Atışma manileri*; 4. *Ağut manileri*; 5. *İnsan adına bağlı maniler*; 6. *Şehir adına bağlı maniler*; 7. *Oyun manileri*.

(Dr. L. Sami Akalın, *Türk Manileri*, c. I, 1972, s. XXI)

Bu kümeler kesin değildir elbette; yenileri eklenebilir ya da kimileri birleştirilebilir. Ne var ki, manilerin kapsamını göstermeleri bakımından yeterlidir.

Yukarda verilen örneklerde görüldüğü üzere, mani genellikle tek olarak söylenir. Fakat kimi zaman manilerin birbirine bağlandığı da olur:

a. Mani biçimindeki birkaç dörtlük birbirine bağlanarak türkü ya da destan haline getirilir (bk. *Türkü, Destan*)

b. Hıdırellez eğlentilerinde, bayramlarda, gezme yerlerinde, iş yerlerinde, vb. karşılıklı mani söyleme geleneği vardır. Bu yolda mani ile “söyleşme” (diyalog, muhâvere) erkekle kız, erkek topluluğu ile kız topluluğu, düğünlerde erkek evi ile kız evi, kaynana ile gelin, ana ile oğul, tarlada çalışan kadınlarla yolcular vb. arasında olur.

Bütün bu açıklamalardan anlaşılacağı üzere, her çeşit tören, her çeşit toplantı ya tek, ya da toplu olarak mani söylemek için bir vesiledir. Denebilir ki, maninin girmediği yer yoktur. Kendi dışındaki şiirlerin içine (kimi türkülerin, kimi halk hikâyelerindeki şiirlerin arasına, kimi destan ya da ağıtların sonuna) dahi katılır; kimi zaman mektuplarda (*Mektubunu beklerim / Her halini yaz bana*), ya da kadın-erkek ilişkilerinde (*Adam aman meleğim / Saat kaçta gele-yim*) haberleşme aracı olarak kullanılır.

ÖRNEKLER

Karşılıklı maniler:

1

- A benim bahtı (talihi) yârim
Gönlümün tahtı yarım
Yüzünde göz izi var
Sana kim bahtı (baktı) yârim
- Kapıdan bahtı (baktı) yârim
Su gibi ahtı yârim
Yüzüme göz değmedi
Güneşler yahtı yârim.

(Dr. L. Sami Akalın, *Türk Manileri*, c. II, 1972, s. 467)

2

- Adile'm sen nâçarsın
İnci mercan saçarsın
Dünya deniz olunca
Gülüm ner(e)ye kaçarsın
- Ağam derim nâçarım
İnci mercan saçarım
Dünya deniz olunca
Ben kuş olur uçarım
- Adile'm sen nâçarsın
Lâl ü gevher saçarsın
Ben bir şahin olunca
Yavrum ner(e)ye kaçarsın
- Ağam derim nâçarım
Lâl ü gevher saçarım
Sen bir şahin olunca
Ben yerlere kaçarım
- Adile'm sen nâçarsın
İnci mercan saçarsın
Ben Azrail olunca
Kuzum ner(e)ye kaçarsın
- Ağam derim nâçarım
İnci mercan saçarım
Sen Azrail olunca
Ben cennete kaçarım

(Çankırılı Ahmet Talât,
Halk Şiirinin Şekli ve Nev'i, 1928, s. 37-38)

İstanbul “meydan kahveleri”nde manici külhanbeyler arasında yarışma:

- Adam aman yayılan
Meltem mi poyraz mıdır
Şu deryada yayılan
Geçme arslan önünden
Ya kurt kapar ya yılan
- Adam aman yayılan
Kırpma mı kâkûl müdür
Ak gerdana yayılan
Yârım sokağa çıkma
Ya kurt kapar ya yılan

(Çankırılı Ahmet Talât,
Halk Şiirlerinin Şekli ve Nev'i, 1928, s. 46-47)

Fal manileri:

1

Mani manidar ola
Cebin dolu nar ola
Mani kime çıkarsa
Talih ona yâr ola

2

Aklın karmakarışık
Ol düşmanla barışık
Falın pek aydın çıktı
Yollarında var ışık

4

Gökten zembil iniyor
Fırıl fırıl dönüyor
Üzülme güzel kızım
Kismetin görünüyor

3

Ardından söz oluyor
Bağrın göz göz oluyor
Falın iyi açıldı
Gecen gündüz oluyor

5

Günler geçti aradan
Güldürmedi Yaradan
Sana müjde geliyor
Bu günlerde karadan

Mektup manileri:

1

Armut dalda çürüsün
Mektup yolda yürüsün
Ne mutlu mektup sana
Gider yâri görürsün

2

Ben bir eğilmez sazım
Kış görmeyen bir yazdım
Sana bu mektubumu
İçten-gönülden yazdım

3

Çeşme yaptım akıtma
Yâr yoluna bakıtma
Mektup yazdım yolladım
Düşmanlara okutma

Dağlarda kar kalmadı
Gözlerde fer kalmadı
Daha yazacak idim
Kâğıtta yer kalmadı

5

Entarimin kumaşı
Fabrikada dokunur
Yazma yâr mektup bana
İdarede okunur

6

Kestane kebab yârim
Yemesi sevap yârim
Gönderdiğim mektuba
Acele cevap yârim

7

Kuru üzüm kurusu
Mataralar dolu su
Daha çok yazacaktım
Çaldı talim borusu

8

Mani dedim tuttun mu
Demeden unuttun mu
Gönderdiğim mektubu
Koynunda kuruttun mu

9

Mektubun köşesine
Yazdır yârim ismini
Çok canım sıkılıyor
Gönder yârim resmini

10

Mektup yazdım bilesin
Okuyasın gülesin
Bu mektubun üstüne
Durmayasın gelesin

11

Mektup yazdım karadan
Dağlar kalksın aradan
Mektupla baş olmuyor
Kavuşursun Yaradan

12

Şu dağların ardından
Bir yuvarlak taş geldi
Mektubu okunurken
Gözlerimden yaş geldi

13

Mektup yazdım acele
Al eline hecele
Mektup vekilim olsun
Al koynuna gecele

14

Sabahleyin gün doğar
Boyu boyuma uyar
Mektubu gizli oku
Düşmanlar bizi duyar

15

Yaza yaza yaz geldi
Derelere kaz geldi
Daha çok yazacaktım
Mürekkeğim az geldi

(Dr. L. Sami Akalın,
Türk Manileri, c. I-II, 1962)

Davulcu manileri (bunlar 8 heceli kalıpla söylenir):

Besmeleyle çıktım yola
Selâm verdim sağa sola
A benim devletli beyim
Vakt-i şerif hayır ola

Bekçiniz kapıya geldi
Cümlenize selâm verdi
Darılmayın iki gözüm
Bahşişin almaya geldi

Bu aya sultan ay derler
Kaymak ile baldan yerler
Ezelden âdet kılınmış
Bekçiye bahşiş verirler

Duvardan kedi atladı
Bekçinin ödü patladı
Merak etme bekçi baba
Bey kesesini yokladı

(Ruşen Eşref Ünaydın, "Davulcunun Manileri", *Ayrılıklar*, 1923, s. 47-49)

2 — Koşma Tipi

Koşma tipi, Türk halk şiirinin temel biçimidir. Dörder dizelik dörtlüklerden oluşur; 4'üncü dizelerde tekrarlanan bir "ana ayak" çevresinde yürüyüp gider; bu ana ayak, koşma tipi nazımların bel kemiği gibidir. Hem biçim birliğini, hem de, işlenen temanın ve konunun birliğini sağlar. Bu ana ayağı taşıyan dizelere *bağlama dizesi* denir.

Koşma tipi nazımlarda dize kümelenişi ve ayak örgüsü şöyledir:

abad cccb çççb...

1'inci dörtlüğün ayak örgüsü şöyle de olabilir:

xbxb ya da aaab

Öteki dörtlüklerin ayak örgüsünde herhangi bir değişiklik yapılamaz.

Kimi zaman, ana ayağın bulunduğu bağlama dizesi hiç değişmeden tekrarlanabilir; halk şiirinde bu yoldaki dizelere *kavuştak* denir. (Divan şiirinde bunlara *nakarât* adı verilir). Bu durumda nazmın şeması şöyle olur:

aBaB cccB çççB...
ya da : xBxB cccB çççB...
ya da: aaaB cccB çççB...

Âşık ve tekke edebiyatlarında son dörtlükte ozanın *tapşırma*'sı geçer. (*Tapşırma*, ozanın şiirde kullandığı takma addır; Divan şiirinde buna *mahlas* denir.)

Koşma tipi, genellikle şu türlerde kullanılır: a. *Koşma*; b. *Semai*; c. *Varsağı*; ç. *Destan*; d. *İlâhi*, *Nefes*, *Şathiye*; e. *Türkü*.

Koşma tipi, eldeki örnekler göre, Türk halk edebiyatının en eski nazım biçimidir. İslâmlıktan önceki dönemden kalan metinlerin koşma biçimi ile söylenmiş olduğunu görüyoruz. Alp Er Tunga'nın ölümü dolayısıyla söylenmiş bir sagu (ağıt), bunu belgelemektedir.

ÖRNEKLER

SAGU

Alp Er Tunga öldü mü
Isız ajun kaldı mu
Özlek öcin aldı mu
Emdi yürek yırtılır

Könlüm için örtedi
Yitmiş yaşig kartadı
Kiçmiş özig irtedi
Kün tün kiçüp irtelür

*Alp Er Tunga öldü mü
Kötü dünya kaldı mı
Felek öcün(ü) aldı mı
Şimdi yürek yırtılır*

*Gönlümü içten yaktı
Yetmiş yaşça kocattı (kartlaştırdı)
Geçmiş günü arattı,
Gece güdüz aranır*

(Kaşgarlı Mahmut, *Divânü Lûgaat-it-Türk*,
c. I, 1939, s. 41, 245)

a — Koşma

Koşma, yukarda verilen şemalardan biriyle söylenir. Onları burada topluca tekrarlayalım:

1. <i>abab</i>	<i>cccb</i>	<i>çççb...</i>
2. <i>xbxb</i>	<i>cccb</i>	<i>çççb...</i>
3. <i>aaab</i>	<i>cccb</i>	<i>çççb...</i>
4. <i>aBaB</i>	<i>cccB</i>	<i>çççB...</i>
5. <i>xBxB</i>	<i>cccB</i>	<i>çççB...</i>
6. <i>aaaB</i>	<i>cccB</i>	<i>çççB...</i>

1'inci ve 2'nci şemalar koşmanın en yaygın biçimidir; ötekiler daha az kullanılır.

Koşma, en az 3, en çok 5-6 dörtlük olur (ara sıra, dörtlük sayısı 6'dan çok da olabilir).

Hece ölçüğünün 11 heceli kalıbı ile söylenir.

Koşma, daha önce de belirttiğimiz gibi, âşık edebiyatının en yaygın biçimidir. *Koşma* terimi *koşmak* (katmak, eklemek, güfteye beste eklemek) mastarından türemiştir.

Koşma terimi, burada, sadece bir “nazım biçimi”nin adı olarak kullanılmıştır. Aslında, âşık (saz ozanı) geleneğinde, koşma, aynı zamanda bir ezginin de adıdır; 11 heceli kalıptan başka kalıplarla söylenmiş şiirlere de, koşma ezgisiyle söylendiği zaman, koşma adı verilmiştir. “Koşma” diye tanınan başlıca ezgiler şunlardır: *Acem koşması*, *Kerem*, *Kesik Kerem*, *Gevheri*, *Ankara koşması*, *Elpük (Yelpük) koşması*, *Bayındır koşması*, *Sivrihisar koşması*, *Sümmani*, *Cem koşması*, *Bülbül koşması*, *Topal koşma*. (Pertev Naili Boratav, “Koşma”, *İslâm Ansiklopedisi*).

Biçimlerine göre koşma çeşitleri:

a. *Düz koşma*: Bu, yukarıda özelliklerini söylediğimiz asıl koşmadır.

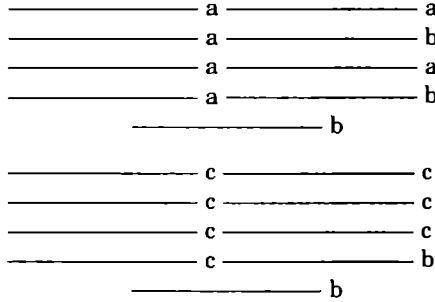
b. *Yedekli koşma*: Koşmanın her hanesinde, ilk iki dize ile son iki dize arasına; ya da, her hanenin altına 7 ya da 8 heceli kalıpla hazırlanmış, 5'er ya da 4'er dizeli yedekler eklenerek söylenen koşma.

c. *Musammat koşma*: Dizelerin yalnız sonlarında değil, dize ortalarında da (durakların sonlarında), dizenin ayağına uygun ayak kullanılan koşma:

_____	a	_____	a
_____	a	_____	b
_____	a	_____	a
_____	a	_____	b
_____	c	_____	c
_____	c	_____	c
_____	c	_____	c
_____	c	_____	b

Bu yoldaki koşmalar, Divan edebiyatındaki *musammat*’lara benzetilerek sonradan uydurulmuştur. (“Divan Edebiyatı Nazım Biçimleri” bölümünde *musammat* üzerine bilgi verilecektir.)

ç. *Ayaklı koşma*: Musammat koşmanın her hanesinin altına, 4’üncü dizele-
rin (bağlama dizelerinin) ayağına uygun ayaklı ve 5 heceli küçük bir dize ekle-
nerek söylenen koşma:

Bu yoldaki koşmalar, Divan edebiyatındaki *müstezat*’lara benzetilerek son-
radan uydurulmuştur. (“Divan Edebiyatı Nazım Biçimleri”) bölümünde, *müste-
zat* üzerine bilgi verilecektir).

d. *Zincirleme koşma*: Her hanenin son dizesindeki ayak sözcüğü bir aşağı-
daki hanenin ilk dizesinin başında kullanılarak söylenen koşma. (Dizenin so-
nundaki sözcüğün bir alttaki dizenin başında kullanılması sanatına –söz oyu-
nuna– Divan şiirinde *iâde* denir).

e. *Zincirleme ayaklı koşma*: Her hanenin altına –ayaklı koşmada olduğı gi-
bi– 5 heceli küçük bir dize eklenerek söylenen koşma.

Bu yoldaki koşmalar da, Divan edebiyatındaki *müstezat*’lara benzetilerek
sonradan uydurulmuştur.

Bütün bu açıklamalardan anlaşılacağı üzere, “düz koşma” diye adlandırdı-
ğımız asıl koşmanın dışındaki koşma biçimlerinin (b – e) hepsi, az buçuk oku-
ma yazma öğrenip Divan şiirine özenen ve “kalem şuarâsı” (kalem ozanları) di-
ye anılan ozanların Divan nazmına benzeterek sonradan uydurdıkları biçim-
lerdir; bu biçimler çok az kullanılmıştır. “Meydan şairleri” denen asıl âşıklar bu
yolda şiir söylememişlerdir. Onun için, bu yoldaki şiirlerden örnekler verilme-
yecektir.

Koşma ile, akla gelebilecek her temada ve her konuda (aşk, ayrılık, özlem,
doğa sevgisi, yurt sevgisi, yiğitlik, Tanrı’ya sitem, talihten yakınma, ölene acın-
ma, toplumsal adaletsizliği kınama, kişiyi ve toplum düzeninin bozukluğunu
yerme, alay, gülmece, vb.) ve her türde (lirik, epik, didaktik, pastoral) şiir söy-
lenebilir. (Şiir türleri üzerinde ilerde bilgi verilecektir).

Halk şiirleri, konularına göre de birtakım adlar alırlar:

a. *Güzelleme*; b. *Koçaklama*; c. *Taşlama*; ç. *Ağıt*; d. *Öğretici* (didaktik) *şiir*. (Halk ozanı, bu sonuncu türde pek çok şiir söylenmişse de, ona özel bir ad vermemiştir; açıklamayı kolaylaştırmak için, bu adı biz kullanıyoruz).

Bu konular ve türler, koşma tipi ile söylenen öteki nazım dallarında da (semai, varsağı, bazı türküler) işlenir.

Koşma tipiyle söylenmiş şiirler (koşma, semai, varsağı, destan, türkü), genellikle ozanın ağzından söylenmekle birlikte, –manilerde olduğu gibi– kimi zaman “söyleşme”li (diyalog, muhâvere) de olabilir. Koşmalarda, “dedim, dedi” yöntemi yaygındır; ötekilerde daha başka yöntemler kullanılmıştır.

Aşağıda, aşk tema’sı üzerine, ozanın ağzından söylenmiş bir koşma (örnek 1) ile, söyleşmeli bir koşma (örnek 2) örneği verilmiştir.

ÖRNEKLER

1

KOŞMA

Mecnun’a dönmüşüm bilmem gezdiğim
Dağlar mıdır sahrâ mıdır çöl müdür
Dostumun bağına girip dizdiğim
Lâle midir sümbül müdür gül müdür

Aşk değil mi beni derde düşüren
Ferhat gibi yüce dağlar aşırın
Yâri böyle benden ayrı düşüren
Adûv müdür engel midir il midir

Kâmil olan belli olur söz ilen
Al yanağa çifte benler dizilen
Mâh yüzüne bölük bölük yazılan
Kâkül müdür zülûf müdür tel midir

Gevherî der bulmam kimseden vefa
Dost diye sevdiğim etti kim safa
Hûbların âşıka ettiği cefa
Kanun mudur erkân mıdır yol mudur

(Gevherî, XVII. yy.)

S ö z c ü k l e r : *Sahrâ*: çöl. *Adûv* (*adû*): düşman. *Kâmil*: olgun. *Mâh*: ay. *Zülûf*: yüzün iki yanından sarkan saç. *Hûb*: güzel. *Erkân*: âdetler, kurallar.

KOŞMA

Sabahtan uğradım ben bir fidana
Dedim mahmur musun dedi ki yok yok
Ak elleri boğum boğum kınalı
Dedim bayram mıdır dedi ki yok yok

Dedim inci nedir dedi dişimdir
Dedim kalem nedir dedi kaşımdır
Dedim on beş nedir dedi yaşımdır
Dedim daha var mı dedi ki yok yok

Dedim Erz(u)rum nendir dedi ilimdir
Dedim gider misin dedi yolumdur
Dedim Emrah nendir dedi kulumdur
Dedim satar mısın söyledi yok yok

(Erzurumlu Emrah, XIX. yy.)

Güzelleme

Sevgilinin, doğanın –daha geniş anlamıyla– sevilen herhangi bir şeyin (atın, ördeğin, vb.) güzelliklerini övmek için söylenen lirik şiir. (*Lirik* ve *lirizm* üzerine ilerde bilgi verilecektir).

Genellikle, hece ölçüğünün 11 heceli kalıbıyla ve koşma biçimiyle söylenir.

ÖRNEKLER

KOŞMA

Dinleyin bir güzeli methedeyim
Yigide nisbetle yürüyüşlünün
Can feda ederim böyle sunaya
Bin türlü naz ile sahnışhının

Kadife şalvarlı tül libaşhının
Güvercin topuklu sarı mestlinin
Elleri kınalı kumru neslinin
Zülüfü gerdana tarayışhının

Entari giyinmiş fireng irengi
Yanaklar kırmızı elma irengi
Saçları topukla eyliyor cengi
Bir hümâ bakışlı on dört yaşlının

Karac(a)oğlan der ki güzelin huyu
Hezeren çubuğ(u)na benziyor boyu
Âb-ı Kevser gibi lebinin suyu
Peynirdir dilleri inci dişlinin

(Karacaoğlan, XVII. yy.)

S ö z c ü k l e r : *Nisbetle*: inat olsun diye. *Suna*: yeşil başlı yaban ördeği. *Libas*: elbise. *Zülûf*: yüzün iki yanından sarkaç saç. *Hümâ*: cennet kuşu. *Hezeren*: (Farsça *hezâren* sözcüğünden bozma) kamış. *Âb-ı Kevser*: Kevser suyu (*Kevser*: cennetteki bir ırmak). *Leb*: dudak.

2

KOŞMA

Çukurova bayramlığını giyerken
Çıplaklığın üzerinden soyarken
Şubat ayı kış yelini kovarken
Cennet demek sana yakışır dağlar

Ağacınız yapraklarla donanır
Taşlarınız Hak birliğ(i)ne inanır
Hep çiçekler bağrınızda gönenir
Pınarınız çağlar akışır dağlar

Rüzgâr eser dallarınız atışır
Kuşlarınız birbiriyle ötüşür
Ören yerler bu bayramda pek üşür
Sümbül niçin yaşlı bakışır dağlar

Karac(a)oğlan size bakar sevinir
Sevinirken kalbi yanar göyünür
Kımıldanır hep dertlerim devinir
Yas ile sevincim yıkışır dağlar

(Karacaoğlan)

S ö z c ü k l e r : *Gönenmek*: mutlu olmak, gün görmek, yuva kurmak. *Ören*: eski bir şehir ya da yapı harabesi. *Göyünmek*: yanmak. *Devinmek*: kımıldamak, oynamak, hareket etmek.

KOŞMA

Şu yalan dünyaya geldim geleli
 Severim kır atı bir de güzeli
 Değip on beşine kendim bileli
 Severim kır atı bir de güzeli

Atın belli kısa boynu uzunlu
 Kuru suratlısı elma gözünü
 Kızın iplik iplik süt beyazını
 Severim kır atı bir de güzeli

Atın höyük sağrı kalkan döşlüsü
 Kalem kulaklısı çekiç başlısı
 Güzelin dal boylu samur saçlısı
 Severim kır atı bir de güzeli

At koşu tutmasın çıktığı zaman
 Yalı kaval gibi yıktığı zaman
 At dört kız on beşe yettiği zaman
 Severim kır atı bir de güzeli

Dadaloğlu hiyle yoktur işimde
 Yiğit olan yiğit görür düşünde
 At dördünde güzel on beş yaşında
 Severim kır atı bir de güzeli

(Dadaloğlu, XIX. yy.)

S ö z c ü k l e r : *Höyük:* üstüne kale ya da şehir yapılmak için insan eliyle yapılan tepe. *Döş:* göğüs. *Kalem:* (burada) taşçı kalemi. *Yal:* yele. *Yalı kaval gibi yıkmak:* kaval, çalınırken yere doğru dikey değil, yana doğru eğri tutulur; koşan atın rüzgârda geriye doğru uçuşan yelesi kavalın durumuna benzetiliyor.

Koçaklama

Koçaklama, yiğitlik, savaş, vuruşma üzerine söylenen epik şiir türüdür. (*Epik şiir* üzerine ilerde ayrıca bilgi verilecektir). *Koçaklama* terimi, *koçak* (yiğit) sözünden türemiştir.

Koçaklama türünün en başarılı ozanları Köroğlu (XVI. yy.) ile Dadaloğlu (XIX. yy.)'dur.

ÖRNEKLER

1

KOŞMA

Benden selâm olsun Bolu Beyi'ne
Çıkıp şu dağlara yaslanmalıdır
Ok gıcirtısından kalkan sesinden
Dağlar gümbür gümbür seslenmelidir

Düşman geldi tabur tabur dizildi
Alnımıza kara yazı yazıldı
Delik-demir çıktı mertlik bozuldu
Eğri kılıç kında paslanmalıdır.

Köroğlu düşer mi gene şanıdan
Ayırır çoğunu er meydanından
Kır-at köpüğünden düşman kanından
Çizme dolup şalvar ıslanmalıdır.

(Köroğlu, XVI. yy.)

Sözcükler: *Delik-demir*: tüfek. *Kır-at*: Köroğlu'nun, gerektiğinde uçan ünlü atı.

2

KOŞMA

Sana derim sana Hasankalesi
Alt yanında doğuş oldu yen oldu
Yiğit olan yiğit çıktı meydana
Koç yiğitler arap ata bin oldu

Akşamınan ikindinin arası
Aldı beni şu dünyanın yarası
Ecel geldi ölmemizin sırası
Ağladı il oba, gözü kan oldu

Dadaloğlu'm der ki belim büküldü
Gözümün cevheri yere döküldü
Üç yüz atlı ile cenge tıkıldı
Yüzü kaldı iki yüzü dön oldu

(Dadaloğlu, XIX. yy.)

S ö z c ü k l e r : *İl*: 1. hısım akraba; 2. aşiret. *Cevher*: değerli taş, mücevher.

3

KOŞMA

Kalktı göç eyledi Avşar illeri
Ağır ağır giden iller bizimdir
Arap atlar yakın eyler ırağı
Yüce dağdan aşan yollar bizimdir

Belimizde kılıcımız kirmanı
Taşı deler mızrağımın temreni
Hakkkımızda devlet etmiş fermanı
Ferman padişahın dağlar bizimdir

Dadaloğlu yarın kavga kurulur
Öter tüfek davulbazlar vurulur
Nice koç yiğitler yere serilir
Ölen ölür kalan sağlar bizimdir

(Dadaloğlu)

S ö z c ü k l e r : *Avşar illeri*: Avşar aşiretleri. *Kirmanı kılıç*: kirmanî kılıç, Kirman'da yapılmış kılıç (*Kirman*: Güneydoğu İran'da, eskiden iyi silâh yapılan bir şehir). *Temren*: mızrağın ucundaki sivri demir. *Davulbaz*: davlumbaz, büyük cenk davulu (Farsça *tabl-bâz* [davulcu] sözünden bozma).

Taşlama

Taşlama, kişilerin ve toplumsal olayların kötü yanlarını yeren, eleştiren şiirlerdir.

Çağdaş edebiyatımızda bu yoldaki şiirler için *yergi*, Batı edebiyatında *satir* (fr. satire) terimleri kullanılmaktadır. Divan edebiyatında buna *hicviye* denmiştir.

ÖRNEKLER

1

KOŞMA

Mahkeme meclisi icad olduğu
Çeşme-i rüşvetin akmaklığından
Kazâ belâ ile âlem dolduğu
Kazların kadiya uçmaklığından

Selefin rüşvetle hüccet yazması
Halefin anlayıp hükmün bozması
Yıkılan binanın birden tozması
Asıl sermâyenin topraklığından

Asıl sermâye-i niyâbetleri
Emvâl-i eytamdır ticâretleri
Dâvet-i rüşvete icâbetleri
Sıdk ile gönlünün alçaklığından

Bülbülün aşkıdır dalda öttüğü
Çobanın südedir koyun güttüğü
Toprağın Hâbil'i kabul ettiği
Şüphesiz yüzünün yumuşaklığından

Dünyadan ahrete gidip gelmemek
Olmasa iktizâ eder ölmek
Balık baştan kokar bunu bilmemek
Seyranî gaafilin ahmaklığından.

(Seyrânî, XIX. yy.)

S ö z c ü k l e r : *Mahkeme meclisi:* Tanzimat döneminde kurulan dindışı mahkemeler. *Çeşme-i rüşvet:* rüşvet çeşmesi. *Selef:* yerine geçilen memur, bir önceki memur. *Hüccet:* eskiden, şariat mahkemelerince verilen belge. *Halef:* eski memurun yerini alan memur, ardıl. *Nihâyet:* nâiblik, kadı vekilliği. *Sermâya-i niyâbet:* nâibliğin sermayesi. *Emvâl-i eytâm:* yetimlerin malları. *Dâvet-i rüşvet:* rüşvet için davet. *İcâbet:* çağrılan yere gitmek. *İktizâ etmek:* gerekmek. *Gaafil:* habersiz, aymaz.

KOŞMA

Eyvah fukuranın belli büküldü
Meded ticaretin gücüne kaldı
İyiler âlemden göçtü çekildi
İşler zamânenin piçine kaldı

Rüşvet ile yazar hâkim hücceti
Hüccet ile alır kadı rüşveti
Halk bilmiyor dini şer'i sünneti
Bozuldu sikkenin tucuna kaldı

Sene bin iki yüz altmış beş tamam
Okunur ezanlar boş bekler imam
Seyranî bu nutkun sonu vesselâm
İnanın dünyanın ucuna kaldı

(Seyranî)

S ö z c ü k l e r : *Hüccet*: eskiden şeriat mahkemelerince verilen belge. *Şer'*: şeriat. *Sünnet*: Muhammet peygamberin yaptıklarıyla söylediklerinden her biri. *Sikke*: madenî para. *Tuc*: tunc.

KOŞMA

Bir vakte erdi ki bizim günümüz
Yiğit belli değil mert belli değil
Herkes yarasına derman arıyor
Devâ belli değil dert belli değil

Fark eyledik âhir vaktin yettiğin
Merhamet çekilip göğе gittiğin
Gücü yeten soyar gücü yettiğin
Papak belli değil Kürt belli değil

Adalet kalmadı hep zulüm doldu
Geçti şu baharın gülleri soldu
Dünyanın gidişi acayip oldu
Koyun belli değil kurt belli değil

Başım ayık değil kaderden yastan
Ah ettikçe duman çıkıyor festen
Harâba yüz tuttu bezm-i gülistan
Yayla belli değil yurt belli değil

Çarh bozulmuş dünya ıslah olmuyor
Ehl-i fukaranın yüzü gülmüyor
Ruhsatî de dediğini bilmiyor
Yazı belli değil hat belli değil.

(Ruhsatî, XIX. yy.)

S ö z c ü k l e r : *Devâ*: ilâç. *Âhir*: son. (*Âhir vakit*: dünyanın son günleri). *Bezm*: meclis, toplantı, eğlenti toplantısı. *Bezm-i gülistan*: gül bahçesi toplantısı. *Çarh*: gök, dünya, felek. *Ehl-i fukara*: yoksul kimseler. *Hat*: yazı, çizgi.

4

KOŞMA

Hele bir düşün ki gözümün nuru
Şu kadar parayı sana kim verdi
Bazı fukaraya bulma kusuru
Mesti kundurayı sana kim verdi

Anadan doğunca kürkün var mıydı
Üryan gelmedin mi borkün var mıydı
Torba torba mecdiyen var mıydı
Tükenmez parayı sana kim verdi

Kuş tüyü döşekte yattın uzandın
Haftada bir çeşit geydin özendin
Aferin aklına sen mi kazandın
Şu tompu, tarlayı sana kim verdi

Dinle Ruhsatî'yi ne diyom sana
İyi bir öğüttür sanma ki çene
Çalışmayla verse verirdi bana
Bu köşkü sarayı sana kim verdi

(Ruhsatî)

S ö z c ü k l e r : *Üryan*: çıplak. *Börk*: bir çeşit kalpak. *Mecdiye*: bir altın liranın dörtte biri değerinde gümüş para, 20 kuruş.

5

KOŞMA

Oğlun kızın bacın avradın karın
Eline bir tas su vermez parasız
Hem eşin hem dostun sevgili yârin
Eğlenip yanında durmaz parasız

Bir arzuhal yazsan makama varsan
Ağlasan derdini dâvanı sorsan
Ağır hasta olsan hekime varsan
Yârene bir ilaç sürmez parasız

Bir zengin hast(a) olsa çok hekim gelir
Avrupa'dan yâresine em gelir
Bir fakirin ölüsüne kim gelir
Hoca bile elin vurmaz parasız

Yandı adaletin evi köşesi
Şimdi o rüşvetin işler şişesi
Hacısı hocası beyi paşası
Allah için bir iş görmez parasız

Parasız adamda olur mu akıl
Yoksulun adını koymuşlar pakıl
Her ayda sayısız par(a) alan vekil
Bir gün gelip halın(ı) sormaz parasız

Al(i) İzzet böyledir kanun-i cihan
Hiçbir iş göremez parasız insan
Kulun muradını cenâb-ı Sübhan
Hiçbir şey almadan verir parasız

(Âşık Ali İzzet, *Mühür Gözlüm*, 1967)

S ö z c ü k l e r : *Eğlenmek:* bir yerde durup vakit geçirmek. *Em:* ilâç. *Pakıl:* tembel.
Kanun-i cihan: dünya kanunu. *Cenâb-ı Sübhan:* Tanrı.

Ağıt

Ağıt, bir kişinin ölümünden duyulan acıyı anlatan şiirlerdir. Divan edebiyatında buna *mersiye* denirdi.

Ağıt yakmanın Türk toplumunda çok eski bir geçmişi vardır. İslâmlıktan önceki dönemde, ünlü bir kişinin ölümünden sonra yapılan ve “yuğ” adı verilen dinsel yas törenlerinde *sagu* denen şiirler söylenirdi; bu şiirlerde, ölünün iyilikleri, yaşarken yaptığı işler, yiğitlikler anlatılırdı. Elimizde, ünlü yiğit Alp Er Tunga için söylenmiş bir sagudan parçalar vardır (örnek için bk. s. 250). Anadolu’da ölenin arkasından yas törenleri düzenleme ve ağıt söyleme geleneği hâlâ sürmektedir.

Halk şiirinde, kişilerin ölümünden başka, herhangi büyük bir toplumsal felâket dolayısıyla da ağıtlar söylenmiştir (bk. Örnekler: 3).

Şu noktayı da gözden uzak tutmamak gerekir: Ağıt, bir nazım biçimi değil, bir şiir türüdür; koşma biçimiyle söylendiği gibi, türkü biçimiyle de söylenir. (bk. *Türkü*)

ÖRNEKLER

1

KOŞMA

Ozan, bu ağıtı, nişanlı iken genç yaşta ölen amcası kızı Ziyade için söylemiştir.

Sefil baykuş ne gezersin bu yerde
Yok mudur vatanın, illerin hani
Küsmüş müsün selâmımı almazsın
Şeydâ bülbül şirin dillerin hani

Ecel tuzağını açamaz mısın
Açıp da içinden kaçamaz mısın
Azad eyleseler uçamaz mısın
Kırık mı kanadın kolların hani

Aç mısın yok mudur ekmeğin aşın
Odan ne karanlık yok mu ataşın
Hanidir güveyin hani yoldaşın
Hani kapın bacan yolların hani

Alışmış kaşların var mı kınası
Ala idi o gözlerin binası
Kocadın mı on beş yaşın sunası
Yok mudur takatın halların hani

Emmim kızı aç kapıyı gireyim
Hasta mısın halin hat(ı)rın sorayım
Susuz değil misin bir su vereyim
Çaylarda çalkanan sellerin hani
Yatarsın gafletle gamsız kaygusuz
Ninni balam ninni kalma uykusuz
Hem garip hem çıplak hem aç hem susuz
Felek fukarası malların hani
Daha seyrangâha çıkamaz mısın
Çıkıp da dağlara bakamaz mısın
Kaldırsam ayağa kalkamaz mısın
Ver bana tutayım ellerin hani
Sen de Hıfzı gibi tezden uyandın
Uyandın da taş yastığa dayandın
Ash Han'ım gibi kavruldun yandın
Yeller mi savurdu küllerin hani

(Kağızmanlı Hıfzı, XX. yy.)

S ö z c ü k l e r : *Şeydâ*: çılgın. *Alışmış*: düzgün, muntazam. *Gaflet*: 1. habersizlik; 2. uyku. *Bala*: çocuk. (*Balam*: yavrum, yavrucuğum). *Seyrangâh*: gezme yeri.

2

KOŞMA

Yoksul bir çoban olan ozan, bu ağrı ölen karısı için söylemiştir.

Yurt yuva kıldığın tenli mereği
Düzüp kotardığın tepir eleği
Şu kavdan yaptığın tecir tereği
Dîvân-ı Bârî'ye yadigâr götür

Yetim gömleğini diken iğneyi
Her gün yal verdiğin topal ineği
Ayran topladığın şu ak küleği
Mahşer yığınağına sakla sar götür

Üç kot arpa beş kot çavdar ekerdik
Kesmik ekmeğine hasret çekerdik
Namertlere ağı merde şekerdik
Sözünü tekrar et iftihar götür

İle kısmet balsa bize pay taşı
Yokluktan derdimiz deriden aştı
Açlıkla uğraşmak haylı savaştı
Çektiğin mihnetten âh u zâr götür

Yetim kalmış idin emzik tavında
Gamla kavrulmuşsun gençlik çağında
Bir gül yeşertmedin vuslat bağında
Gönül yaraların beraber götür

De ki kadir Mevlâm bize ilişme
Dünyada sızıyan çıbanıdeşme
Celâlî Baba'dan sorma söyleşme
Bu dertli çobandan bir selâm götür

(Celâlî, XIX. yy.)

S ö z c ü k l e r : *Ten*: rutubet, (*Tenli*: rutubetli). *Merek*: dam, ahır, kulübe. *Tepir*: kıl
elek, kalbur. *Tecir terek*: kab kaçak. *Divan-ı Bârî*: Tanrı divanı. (Tanrı'nın kullarını din-
leyeceği ulu mahkeme). Tanrı katı, huzuru. *Yal*: yem. *Külek*: yoğurt ve ayran koymakta
kullanılan ağaç kova. *Mahşer*: kıyamet gününde, insanların hesap vermek için toplana-
cağı yer. *Yığnak*: toplantı yeri; yığılma, birikme yeri. *Kot*: bir tahıl ölçüsü. *Kesmik*: har-
manda iyi dövülmeyip kılçık ve kabuklarıyla karışık kalmış buğday tanesi. *Ağı*: zehir. *Âh
u zâr*: ah edip inleme. *Tav*: zaman, çağ. *Vuslat*: sevgililerin kavuşması. *Kadir Mevlâ*: güç-
lü Tanrı.

3

KOŞMA

Ozan, bu ağıtı, yurdunun düşman istilâsına uğraması üzerine yazmıştır. Bayburtlu
Zihni bir "kalem şairi"dir.

Vardım ki yurdundan ayak çekilmiş
Yavru gitmiş ıssız kalmış otağı
Câmlar şikest olmuş meyler dökülmüş
Sâkiler meclisten çekmiş ayağı

Kangı dağda bulsam ben o maralı
Kangı yerde görsem çeşmi gazâli
Avcılardan kaçmış ceylân misâli
Geçmiş dağdan dağa yoktur durağı

Lâleyi sümbülü gülü hâr almış
Zevk ü şevk ehlini âh u zâr almış
Süleyman tahtını sanki mâr almış
Gama tebdil olmuş üfletin çağı

Zihni dert elinden her zaman ağlar
Vardım ki bağ alar bağıban ağlar
Sümbüller perişan güller kan ağlar
Şeydâ bülbül terk edeli bu bağı

(Bayburtlu Zihni, XIX. yy.)

S ö z c ü k l e r : *Otağ*: çadır. *Câm*: kadeh. *Şikest olmak*: kırılmak. *Mey*: şarap. *Sâki*:
toplantılarda içki dağıtmakla görevli kişi. *Meclis*: (burada) içki toplantısı. *Ayak*: 1. insan
ayağı; 2. kadeh. *Maral* (*meral*): ceylan. *Çeşm*: göz. *Gazâl*: karaca, ahu. *Misâl*: gibi. *Hâr*:
diken. *Zevk u şevk*: zevk ve neşe, (*u*: ve). *Ehl*: sahip. *Âh ü zar*: ah edip inleme. *Süleyman*:
Peygamber Süleyman. *Mâr*: yılan. *Tebdil*: değişme. *Ülfet*: görüp konuşma, sohbet, yakın-
lık, dostluk. *Bağıban*: bahçıvan. *Şeydâ*: çılgın. *Bağ*: bahçe.

Öğretici Şiir

Hayattaki görgülerden, denemelerden edinilen bilgileri ve onlardan çıkarılan ibret derslerini anlatan; bu arada kimi zaman Tanrı'ya seslenen, kimi zaman kara bahttan, kahpe felekten, ölümden, zamandan, devrin kötü gidişinden yakının (bu hallerde taşlamaya yaklaşır; bk. Örnekler: 4); yerine göre öğüt veren, yerine göre sadece görgüsünü anlatmakla yetinen bu yoldaki şiirler de genellikle koşma tipi biçimlerle söylenir. Âşık edebiyatında bu yoldaki şiirlere özel bir ad verilmemiştir.

ÖRNEKLER

1

KOŞMA

Dağdan kütür kütür hezen indirir
İndirir de ateşlere yandırır
Her evin devliğin öküz döndürür
İrecberler hoşça görün öküzü

Öküzün damını alçacık yapın
Yaş koman altına kuruluk sepin
Koşumdan koşuma gözlerin öpün
İrecberler hoşça görün öküzü

Pir Sultan'ım der ki kaynar coşunca
Tekne hamur kalmaz ekmez pişince
Âdem ata ök(ü)zün çifte koşunca
İrecberler hoşça görün öküzü

(Pir Sultan Abdal, XVI. yy.)

S ö z c ü k l e r : *Hezen*: kırış, direk. *Devlik*: idare, geçim. *İrecber*: rençper. *Dam*: ahır. *Koman*: koymayın, bırakmayın. *Sepin*: serpin. *Âdem ata*: dinsel inanişâ göre ilk insan ve ilk peygamber, aynı zamanda ilk çiftçi.

2

KOŞMA

Girdâh-ı mihnette kapandın kaldın
Vermedim bir yandan ses kara bahtım
Anladım gaafilsin uykuya daldın
Deli poyraz gibi es kara bahtım

Âlemde bir candan korkulmaz iken
Pençemden kimseler kurtulmaz iken
Arslana kaplana yırtılmaz iken
Dedirdin tilkiye pes kara bahtım

Dertliyâ çıkar mı bu işin ucu
Şimdi fark eden yok altını tuncu
Evvel beğenmezdim mesti pabucu
Verdirdin çarığa mash kara bahtım

(Dertli, XIX. yy.)

S ö z c ü k l e r : *Girdâb*: burgaç, (*Girdâb-ı mihnet*: sıkıntı burgacı). *Gaafil*: habersiz, uyumuş, aymaz. *Mesh*: el sürüp sığamak. (*Mesh vermek*: sokağa çıkılan ayakkabının içinde temiz duran ikinci bir ayakkabı varsa, abdest alınırken bunlar çıkarılmaz, üzerlerine ıslak eller dokundurulmakla yetinilir).

3

KOŞMA

Muhabbet küpünün olsam şarabı
Yâr beni doldurup içer mi bilmem
Mamur olmak için gönül harabı
Bir mimar eline geçer mi bilmem

Olur mu âşkın çile çekmezi
Olur mu çilenin boyun bükmezi
Helâl süte katmış haram pekmezi
Gönül murad etse seçer mi bilmem

Bülbüle gül yarar deveye diken
Maşuktur âşkın boynunu büken
Tarlasına harâm tohumunu eken
Helâl mahsulünü biçer mi bilmem

Kimi mevtâsına kefen biçmiyor
Kimi helâl rızkın yiyip içmiyor
Bu Seyranî yavrusundan geçmiyor
Tanrı Seyranî'den geçer mi bilmem

(Seyranî, XIX. yy.)

S ö z c ü k l e r : *Mamur*: bayındır, bakımlı. *Maşuk*: sevilen, sevgili. *Mahsul*: ürün. *Mevtâ*: ölü. *Rızk*: yiyecek içecek şey, azık.

KOŞMA

Nesini söyleyim canım efendim
Gayrı düzen tutmaz telimiz bizim
Arzuhal eylesem deftere sığmaz
Omuzdan kesilmiş kolumuz bizim

Sefil irecberin yüzü soğuktur
Yıl perhizi tutmuş içi koğuktur
İneği davarı iki tavuktur
Bundan gayrı yoktur malımız bizim

Benim bu gidişe aklım ermiyor
Fukara halini kimse sormuyor
Padişah sikkesi selâm vermiyor
Kefensiz kalacak ölümüz bizim

Evlât da babanın sözün tutmuyor
Açım diye çift sürmeye gitmiyor
Uşaklar çoğaldı ekmek yetmiyor
Başımıza belâ dölümüz bizim

Zenginin sözüne belî diyorlar
Fukara söylese deli diyorlar
Zamane şeyhine velî diyorlar
Gittikçe çoğalır delimiz bizim

Sekiz ay kışımız dört ay yazımız
Açlığından telef oldu bâzımız
Kasım demeden buz tut(u)yor özümüz
Mayısta çözülür gölümüz bizim

Tahsildar da çıkmış köyleri gezer
Elinde kamçısı fakiri ezer
Yorganı döseği mezatta gezer
Hasırdan serilir çulumuz bizim

Zenginin yediği baklava börek
Kahvaltıya eder keteli çörek
Fukaraya sordum size ne gerek
Düğölcük çorbası balımız bizim

Serdarî halimiz böyle n'olacak
Kısa çöp uzundan hakkın alacak
Mâmurlar yıkılıp viran olacak
Âkıbet dağılır ilimiz bizim

(Serdarî, XIX. yy.)

S ö z c ü k l e r : *Sikke*: madenî para. *Uşak*: erkek evlât. *Beli*: evet. *Düğölcük*: bulgur. *Mâmur*: bayındır, bakımlı. *Âkıbet*: son, sonunda. *İl*: 1. memleket; 2. hısıım akraba; 3. aşiret.

5

KOŞMA

Gel gönöl güvenme köşke saraya
Kazanıp safâsın sürebilmezsin
Bu dünya mal olmaz yoksula baya
İnsansın kararda durabilmezsin

Güvenme âlemde gençliğe çağa
Gel gönöl yapışma çürök budağa
Ne evlâda güven ne bahçe bağa
Becerip yemişin derebilmezsin

Güvenme mercanım lâlim var diye
Bâb-ı Sadâret'te elim var diye
Güvenme dünyada malım var diye
Cem edip safâsın sürebilmezsin

Ne yaptı Sümmânî aşkın râhına
Canım kurban olsun şahlar şahına
Âkıbet yolcu yuz ahret râhına
Gittiğin menzilden dönebilmezsin

(Sümmânî, XIX. yy.)

S ö z c ü k l e r : *Bay*: zengin. *Lâl*: kırmızı renkli değerli taş. *Bâb-ı Sadâret*: sadrazam kapısı (dairesi). *Cem etmek*: toplanmak. *Âkıbet*: son, sonunda. *Râh*: yol. *Menzil*: varılacak yer.

6

KOŞMA

Dünyalıktan halim sorar kimisi
Bizde sîm yerine emrâz bulunur
Böyle imiş alnımızın yazısı
Elimizde bir kırık saz bulunur

Âşıklar beyhude gurbeti gezer
El oğlu âriftir ne olsa sezer
Güzellerde vefa bizde sîm ü zer
Ne kışın bulunur ne yaz bulunur

Sümmânî kıssadan hisse bu pendin
Bu aşkın nârına yandıkça yandın
Sakın bir kimseye inanma kendin
Doğru arar isen pek az bulunur

(Sümmânî)

S ö z c ü k l e r : *Sim ü zer*: gümüş ve altın, (ü: ve). *Emrâz*: marazlar, hastalıklar. *Bey-hude*: boş yere. *Ârif*: bilgili, seziş sahibi. *Kıssadan hisse*: hikâyeden çıkarılan pay. *Pend*: öğüt. *Nâr*: ateş.

7

KOŞMA

Ölüm, ardıma düşüp de yorulma
Var git ölüm bir zaman da gene gel
Âkıbet alırsın komazsın beni
Var git ölüm bir zaman da gene gel

Şöyle bir vakitler yiyip içerken
Yiyip içip yaylalarda gezerken
Gene mi geldin ben senden kaçarken
Var git ölüm bir zaman da gene gel

Çıkıp bozkurtlayın uluşamadım
Yalan dünya sana çıkışamadım
Eşimle dostumla buluşamadım
Var git ölüm bir zaman da gene gel

Karac(a)oğlan der ki derdim pek beter
Bahçede bülbüller şakıyıp öter
Anayı atayı dün aldın yeter
Var git ölüm bir zaman da gene gel

(Karacaoğlan, XVII. yy.)

S ö z c ü k l e r : *Âkıbet*: son, sonunda. *Komazsın*: bırakmazsın. *Bozkurtlayın*: bozkurt gibi.

b — Semai

Semai, hece ölçüğünün 8 heceli kalıbıyla ve koşma biçimiyle söylenen şiiirdir. Koşma gibi, en az 3, en çok 5-6 dörtlük olabilir. (Dörtlük sayısı 6'dan çok da olabilir.) Kendine özgü bir ezgisi vardır. (*Semai* [semâî] terimi Arapça *semâ* [ışıtme] sözcüğünden türemiştir; "iştirerek öğrenme" anlamına gelir. Sözcüğün anlamından da anlaşıldığına göre, daha çok musiki ile ilgili bir terimdir. Semai türündeki şiirlerin o musikiye denk düşecek ölçekle, sonradan meydana geldiği düşünülebilir).

Halk edebiyatına özenen âşıklarca düzenlenmiştir; bu iki çeşit nazımdan önemli olanı ve bizim konumuz içine gireni, hece ölçüğüyle söylenmiş semaidir.

Semai, koşmadan yalnız ölçüğü ve ezgisi ile ayrılır; koşmada işlenen temaların ve konuların hepsi, semaide de kullanılır.

ÖRNEKLER

1

SEMAİ

Ala gözlü nazlı dilber
Seni kandan sakınırım
Kandan değil hey efendim
Seni candan sakınırım

O yana bu yana bakma
Beni ateşlere yakma
Elini koynuna sokma
Seni senden sakınırım

Gevherî der ben bir merdim
Yüreğimden çıkmaz derdim
Sen bir kuzu ben bir kurdum
Seni benden sakınırım

(Gevherî, XVII. yy.)

2

SEMAİ

Güzel ne güzel olmuşsun
Görülmeyi görülmeyi
Siyah zülfün halkalanmış
Örülmeyi örülmeyi

Mendilim yudum arıttım
Gülün dalında kuruttum
Adım ne idi unuttum
Sorulmayı sorulmayı

Benim yârim bana küsmüş
Zülfünü gerdana dökmüş
Muhabbeti benden kesmiş
Sevilmeyi sevilmeyi

Çağır Karac(a)oğlan çağır
Taş düştüğü yerde ağır
Yiğit sevdiğinden soğur
Sarılmayı sarılmayı

(Karacaoğlan, XVII. yy.)

3

SEMAİ

Mecnun'um Leylâ'mı gördüm
Bir kerrece baktı geçti
Ne söyledi ne de sordum
Kaşlarını yıktı geçti

Soramadım bir çift söz
Ay mıdır gün müdür yüzü
Sandım ki Zühre yıldızı
Şavkı beni yaktı geçti

Ateşinden duramadım
Ben bu sırra eremedim
Seher vakti göremedim
Yıldız gibi aktı geçti.

Bilmem hangi burç yıldızı
Bu dertler yâreler bizi
Gamze okun bazı bazı
Yâr sineme çaktı geçti

İzzetî bu ne hikmet iş
Uyur iken gördüm bir düş
Zülûflerin kemend etmiş
Yâr boynuma taktı geçti

(Âşık Ali İzzet,
Mühür Gözlüm, 1967)

S ö z c ü k l e r : *Zühre*: çobanyıldızı.
Şavk: ışıq. *Gamze*: yan bakış. *Sine*: göğüs.
Zülûf: yüzün iki yanından sarkan saç.

4

SEMAİ
(GÜZELLEME)

Bugün ben bir güzel gördüm
Yeşiller giymiş ağ üzre
Aklımı başımdan aldı
Durabilmem ayağ üzre

Beni mest eden câmıdır
Gonca gülün eyyâmıdır
Her biri bir harâmıdır
Kırpikleri kapağ üzre

Mâh cemâline bakılır
Ben kulun yanıp yakılır
Söyledikçe bal dökülür
Leblerinden dudağ üzre

Cemâl ü hüsnü âlişan
Ol Yusuftan almış nişan.
Siyah zülûfler perişan
Dökülmüş al yanağ üzre

Âşık Ömer geldi ise
Hak inâyet kıldı ise
Ferhad dağ deldi ise
Ben koyam dağ dağ üzre

(Âşık Ömer, XVII. yy.)

S ö z c ü k l e r : *Mest*: sarhoş, kendin-
den geçmiş. *Câm*: kadeh. *Eyyâm*: günler.
Harâmî: yol kesen, haydut. *Mâh*: ay. *Ce-
mâl*: yüz güzelliği. *Leb*: dudak. *Hüsn*: gü-
zellik. *Âlişan*: şanı yüce olan. *Ol*: o. *Yusuf*:
güzelliğiyle ünlü Yusuf Peygamber. *Zülûf*:
yüzün iki yanından sarkan saç. *Hak*: Tan-
rı. *Înâyet*: lûtuf, iyilik.

5

SEMAİ
(KOÇAKLAMA)

Merd dayanır nâ-merd kaçır
Meydan gümbür gümbürlenir
Şahlar şahı divan açar
Divan gümbür gümbürlenir

Yiğit kendini öğende
Oklar menzilin döğende
Kılıç kalkana değende
Kalkan gümbür gümbürlenir

Ok atılır kal'asından
Hak saklasın belâsından
Koroğlu'nun nârasından
Her yan gümbür gümbürlenir

(Koroğlu, XVI. yy.)

S ö z c ü k l e r : *Nâ-merd*: mert olma-
yan. *Gümbür gümbürlenir*: gümbür güm-
bür öter. *Divan*: padişah, vezir ya da ko-
mutanların başkanlığı altında, devlet ya
da savaş işlerini görüşmek üzere yapılan
toplantı. *Öğende*, *döğende*, *değende*: öğün-
ce, dövünce, değince.

SEMAİ
(TAŞLAMA)

Ozan, bu şiiri, kabasofuların “Saz şeytan icadıdır, çalmak ve dilemek günahtır” demeleri üzerine söylemiştir.

Telli sazdır bunun adı
Ne âyet dinler ne kadı
Bunu çalan anlar kendi
Şeytan bunun neresinde

Venedik’ten gelir teli
Ardıç ağacından kolu
Be Allah’ın sersem kulu
Şeytan bunun neresinde

Abdest alsan aldın demez
Namaz kılsan kıldın demez
Kadı gibi haram yemez
Şeytan bunun neresinde

İçinde mi dışında mı
Burgusunun başında mı
Göğsünün nakışında mı
Şeytan bunun neresinde

Dut ağacından teknesi
Kirişten bağlı perdesi
Behey insanın teresi
Şeytan bunun neresinde

Dertli gibi sarıksızdır
Ayağı da çarıksızdır
Boynuzu yok kuyruksuzdur
Şeytan bunun neresinde

(Dertli, XIX. yy.)

S ö z c ü k l e r : Âyet: Kuran sûrelerinden her birini meydana getiren cümlelerin her biri. Kadı: şeriat mahkemeleri yargıcı.

SEMAİ

Belâ bâbında nasîbim
Bol eyledin sabreyledim
Otuz yıl el kapısında
Kul eyledin sabreyledim

Tufan estirdin başımda
Halâvet yoktur aşımda
Kızlarımı genç yaşında
Dul eyledin sabreyledim

Uzak eyledin dostumu
Ateşe verdin üstümü
Kendine, soyup postumu
Şal eyledin sabreyledim

Tutturmadın hiç ahdımı
Pul ettin altın adımı
Bükütüp elif kaddimi
Dal eyledin sabreyledim

Gözümün güherin döktün
Yay gibi belimi бүktün
Nice bin haddeden çektin
Tel eyledin sabreyledim.

Ruhsat seni sever candan
Ne candan derûn-i dilden
Bari ayırma imandan
Yol eyledin sabreyledim

(Ruhsatî, XIX. yy.)

S ö z c ü k l e r : Bâb: kapı. Nasîb: pay, Tanrı’nın verdiği kismet. Halâvet: tatlılık. Ahd: verilen söz, yemin. Pul: eskiden kullanılan ve değeri en küçük olan para. Elif: Arap alfabesinin ilk harfî; dikey, düz bir çizgi biçimindedir; o yüzden, insan boyu elife benzetilirdi. Kadd: boy. Dal: Arap alfabesinde “d” harfinin adı; düz bir çizginin ortadan бүkүlmüş biçimi gibidir. Güher: cevher, kıymetli taş. Hadde: madenleri ince tel olarak çekmeye yarayan âlet. Derûn-i dil: gönlün içi, (Derun: iç; Dil: gönül).

c — Varsağı

Varsağı, Güney Anadolu'da "Varsak" boyu arasında, özel bir ezgi ile söylenen bir nazım çeşididir. Ölçek ve nazım biçimi bakımından semai gibidir; ondan ayrıldığı noktalardan biri ezgisi, öteki de, ilk dörtlükte *bre!*, *behey!*, *hey!* gibi yigitçe ünlemler kullanılmasıdır:

Yürü bre yalan dünya!
Bre ağalar, bre beyler!
Yürü behey Bulgar-dağı!
Behey ala gözlü dilber!
Hey ağalar! böyle mi olacak...
Hey ağalar! kış mı olacak...

Dörtlük sayısı 3-5'tir; kimi zaman daha çok da olabilir.

Varsağı, Arapça "i" ilgi ekiyle kurulmuş olan *Varsağı* sözünün söylenişinin Türkçeleştirilmiş biçimidir; "Varsak"lara özgü bir ezgi ile söylenen bir çeşit halk türküsü ve şiiri" anlamındadır. Bu yolda kurulmuş daha başka ezgi ve nazım türü adları da vardır: *türkü* (*Türki*: Türk'lere özgü), *Türkmanı* (*Türkmâni*: Türkmen'lere özgü), *bayatı* (*Bayatî*: Bayat boyuna özgü).

Varsağıda da, koşma ve semaide işlenen tema ve konular kullanılır. Aşağıdaki örneklerden bir tanesi bir doğa güzelleme (Örnek: 1), ötekisi ölüm üzerine söylenmiş bir öğretici şiirdir (Örnek: 2). (Başka örnek için bk. s. 83).

Bu türün en güzel örneklerini Karacaoğlan (XVII. yy.) söylemiştir.

ÖRNEKLER

1

VARSAĞI (GÜZELLEME)

Yürü bre Bulgar-dağı
Hemen dağlar sende m(i) olur
Yaylalı sümbüllü yurtlar
Büyük evler sende m(i) olur

Yükseğinde döner kuşlar
Engininde kervan işler
Kürk giydirir at bağışlar
Yigit beyler sende m(i) olur

Yaylası ufak tepeler
Yağar yağmur kar sepeler
Kulakta altın küpeler
Hemen dilber sende m(i) olur

Karac(a)oğlan düz ovalar
Şahinin keklik kovalar
İnil inil taş yuvarlar
Büyük seller sende m(i) olur

(Karacaoğlan, XVII. yy.)

Sözcükler: *Bulgar-dağı*: Mersin'in kuzeybatısında, Mersin körfezinin batı kıyısına koşut olarak uzayan dağlar; bunlar Toroslar'ın bir parçasıdır; öbür adı *Bozoğlan Dağları*'dır. *Yurt*: ev, çadır, oba, oturulacak yer. *Engin*: alçak yer.

VARSAĞI

Yürü bre yalan dünya
Sana konan göçer bir gün
İnsan bir ekine misal
Seni eken biçer bir gün

Ağalar, içmesi hoştur
O da züğürtlere güçtür
Can kafeste duran kuştur
Elbet uçar gider bir gün

Âşıklar der ki n'olacak
Şu dünya mamur olacak
Haleb'i Osmanl(ı) alacak
Dağı taşa katar bir gün

Yerimi serin bucağa
Suyumu koyun ocağa
Kafamı alın kucağa
Garip anam ağlar bir gün

Yer yüzünde yeşil yaprak
Yer altında kefen yırtmak
Yastığımız kara toprak
O da bizi atar bir gün

Bindirirler cansız ata
indirirler tuta tuta
Var dünyadan yol ahrete
Yelken gider salın bir gün

Karac(a)oğlan der nâşıma
Çok işler gelir başıma
Mezarımın baş taşına
Baykuş konar öter bir gün

(Karacaoğlan)

S ö z c ü k l e r : *Mamur*: bayındır, ba-
kımlı. *Alıcak*: alınca. *Cansız at*: tabut. *Sal*:
tabut. *Nâş*: ceset.

ç. — Destan

Destan, toplumu yakından ilgilendiren savaş, ayaklanma, eşkıyalık, kıtlık, deprem, yangın, bulaşıcı hastalık salgını, vb. gibi çeşitli olaylar; toplumsal yergi ya da eleştiri konuları; öğütler; cimrilik, dalkavukluk, korkaklık, vb. gibi gülünç huylar; züğürtlük, mirasyedilik, çapkınlık, vb. gibi acı ya da gülünç hayat olayları; pire, tahtakurusu, boz öküz, uyuz, vb. gibi şeylerle ilgili gülmececik (mizahî) durumlar üzerine söylenir.

Bir âşık edebiyatı ürünü olan bu türdeki destanı, ulusların eski kahramanlık olaylarını anlatan *epope* anlamındaki *destan* ile karıştırmamak gerekir.

Destan, bir anlatı (bir olayı hikâye etme) türü olduğu için, duygusal öğelere genellikle yer verilmez; önemli olan, olayı anlatmaktır.

Destan, nazım biçimi bakımından, koşma gibidir. Hece ölçüğünün 11 ya da 8 heceli kalıbıyla söylenir. Mani biçimi ile düzenlenmiş destanlar da vardır (bk. Örnekler 7; mani biçimindeki destanlarda, dörtlüklerin bütün dizeleri arasında anlam birliği bulunmaktadır; manide ise, dörtlüğün ilk iki dizesi ile son iki dizesi arasında anlam birliği bulunmadığını daha önce, mani bölümünde, belirtmiştik).

Dörtlüklerin sayısı, anlatılan olayın uzunluğuna bağlıdır.

Destan da. —koşma, semai, varsağı, vb. gibi— kendine özgü bir ezgi ile söylenir.

ÖRNEKLER

1

GENÇ OSMAN DESTANI

Bu destan, IV. Murat döneminde Bağdat'ın kuşatılmasında (1630) bir birliğe komuta eden ve kaleden atılan oklarla yaralanınca, üzerinde durduğu köprüden Dicle'ye düşerek boğulan Genç Osman adlı bir yiğit için söylenmiştir.

İbtidâ Bağdad'a sefer olanda
Atladı hendeği geçti Genç Osman
Vuruldu sancakdar, kaptı sancağı
İletti hendeğe dikti Genç Osman

Eğerleyin kır atımın ikisin
Fethedeyim düşmanların hepsin
Sabah namazında Bağdat kapısın
Allah Allah deyip açtı Genç Osman

Sultan Murat eydür gelsin göreyim
Nice kahramandır ben de bileyim
Vezirlik isterse üç tuğ vereyim
Kılıcından al kan saçtı Genç Osman

Kul Mustafa karakolda gezerken
Gülle kurşun yağmur gibi yağarken
Yıkılası Bağdad seni döğerken
Şehitlere serdâr oldu Genç Osman

(Kayıkçı Kul Mustafa, XVII. yy.)

S ö z c ü k l e r : *İbtidâ*: ilkin, en önce. *Olanda*: olduğunda, olunca. *İkisin, hepsin, kapısın*: ikisini, hepsini, kapısını: *Eydür*: der. *Serdâr*: başbuğ.

2

VAK'A-İ HAYRİYE DESTANI

Bu destanda, azgın hale gelen Yeniçerilerin kışlalarının top ateşine tutuluşu, ocaklarının kapatılışı (1826) anlatılmaktadır. II. Mahmut'un (hük. 1808-1839) girişimiyle gerçekleşen bu olaya tarihte "Vak'a-i Hayrie" (hayırlı olay) adı verilmiştir.

Bir dâsitân nakledeyim bu sene
Dehr-i dûn içinde ola hikâyet
Döndü lâtif devran her ehl-i dine
Hak ganî Mevlâdan lûtf ü inâyet
(...)
Ok(u)yalım ismini ulu Mabûdun
Sadık müminlere verir maksûdun
Gönlü keder görmez Sultan Mahmud'un
Mezîd etsin ömrünü Cenâb-ı hazret
(...)
Gelelim bir gûnâ kelâma tekrar
Padişaha âsi oldu bâzılar
Yeniçer(i) Ağasın çağırdı Hünkâr
Pend verdi gûşuna, etti itaat

Şaha mutî olur mâh-ı mehrûlar
İnanmadı Yeniçeri bed-hûlar
İndirelim tahttan dedi adûlar
Hak teâlâ vermez onlara nusret

Şehr-i İslâmbol'a düştü vâveylâ
Münâdiler bir bir eyledi nidâ
Başladı müminler etmeğe dua
Sultan Mahmud için çekeriz gayret

Lânet olsun düşmanların canına
Doldular cümlesi Etmeydanı'na
Anların da şeytan girdi kanına
Tâife-i Yeniçeri melânet

(...)

Ehl-i din bend oldu Sultan Mahmud'a
Dedi can verelim din(-i) Muhammed'e
Cümleten vardılar Sultanahmet'e
Açıldı Sancağ-ı Şerif şerâfet

(...)

Yeniçeri her illete irdelir
Âl(-i) Osman askerin cem'in gördüler
Havf eyleyip kışlalara girdiler
Dediler nedir bu bize alâmet

Topçulara Hünkâr dedi gel beri
Topçubaşı vardı öptü hem yeri
Dedi ateşleyin cümle topları
Başladılar birden vermeğe şiddet

Yeniçeri banglık tuttu içerden
Bir vâveylâ çıkar oldu her yerden
Anlar belâsını buldular birden
Geldi başlarına türlü felâket

(...)

Yeniçeri nâmı bî-karâr oldu
Dahi kışlaları târümâr oldu
Yeniçerilere inkisâr oldu
Bulamaz adûlar bir dahi şöhet

(...)

Nur yağsın semadan diyâr-ı dehre
Yürüsün adalet iklim ü şehre
Bin iki yüz kırk bir senesi içre
Cedid Nizam verdi şahımız devlet

Seyranî göründü bu seyrânımız
Hiç keder görmesin Mahmud Hanımız
Enbiya evliyâ Hak Sübhânımız
Şehâdet eylesin cümleye himmet

(İspartalı Seyranî, XIX. yy.)

S ö z c ü k l e r : *Dâsitan*: destan. *Nakletmek*: anlatmak. *Dehr-i dün*: alçak (aşağılık) dünya (*Dehr*: zaman, devir, dünya). *Ehl-i din*: din sahibi, dindar. *Ganî*: zengin. *Mevlâ*: Tanrı. *Lûtf ü inâyet*: iyilik ve yardım. *Mabûd*: Tanrı. *Mümin*: iman etmiş, Müslüman. *Maksûd*: dilek. *Mezîd*: ziyadeleşmiş, artmış, çoğalmış. *Cenâb-ı Hazret*: Tanrı. *Günâ*: türlü. *Kelâm*: söz. *Pend*: nasihat. *Hünkâr*: padişah. *Gûş*: kulak. *Mutî*: itaatli. *Mâh-i mehrûlar*: ay yüzlüler, (*Mâh*: ay; *meh-rû*: ay yüzlü). *Bedhû*: kötü huylu. *Adû*: düşman. *Hak te-âlâ*: yüce Tanrı. *Nusret*: 1. Tanrı yardımı; 2. başarı, üstünlük. *Şehr-i Islâmbol*: İstanbul şehri. *Vâveylâ*: çığlık, feryat. *Münâdî*: tellâl. *Nidâ*: çağırma, seslenme. *Etmeydanı*: İstanbul'da yeniçerilerin kışlalarının bulunduğu yer. *Anların*: onların. *Tâife-i yeniçeri*: yeniçeri tayfası. *Melâmet*: kınamak; (burada: kınanası). *Ehl-i din*: din sahipleri, dindarlar.

Bend olmak: bağlanmak. *Din-i Muhammed:* Muhammet dini. *Cümleten:* hep birden, (*Cümle:* hep, hepsi, bütün). *Sancağ-ı şerif:* kutsal sancak (Peygamberin sancağı). *Şerâfet:* şerefli olma. (İmam Hasan yoluyla Muhammet peygamber soyundan gelme). *Âl-i Osman:* Osmanoğlu. *Cem:* toplama (burada: toplanma), *Hauf eylemek:* korkmak. *Alâmet:* işaret. *Bang:* bir ağızdan haykırmak. *Bî-karar:* kararsız, durmaz, süreksiz (*karâr:* durma, süreklilik). *Târûmar:* darmadağın. *İnkisâr:* kırılma. *Adû:* düşman. *Diyâr-ı dehr:* dünya ülkesi (İstanbul). *İklim ü şehir:* memleket ve şehir. *Bin iki yüz kırk bir:* hicri yıl, (milâdî 1826). *Cedid Nizam:* yeni düzen, “Nizâm-ı Cedîd” adıyla kurulan yeni askerlik örgütü. *Seyran:* 1. gezme, 2. bakıp görme, gözden geçirme. *Enbiyâ:* peygamberler. *Evlîyâ:* ermişler. *Hak Sübhan:* Tanrı. *Şehâdet:* 1. tanıklık; 2. şehitlik. *Himmet:* 1. çalışma, çaba; 2. ermiş kimsenin etkisi.

3

SEMTLER DESTANI

Coşkun sular gibi çağladım aktım
Bülbül gibi âh ü efgânımız var
Şadırvan altların seyrine baktım
Ahırkapısı'nda seyrânımız var.

Akıntıya saldık biz de gemimiz
Çatladı'da mevcut oldu cümlemiz
Kumkapı'da sürdük zevk u demimiz
Çok şükür Yezdâna devrânımız var

Ben seni severim tâ ki ezeli
Takınmış başına fıstık kazeli
Sereserpe Yenikapı güzeli
Langakapısı'nda yârânımız var

Davutpaşa ara yerde yücedir
Samatya'nın safâları iy(i)cedir
Narlıkapı hepsinden yücedir
Köşk ü saray ile unvânımız var

Yedikule enbiyâlar durağı
Silivrikapı'da yanar çerâğı
Yenikapı dervişlerin ocağı
Mevlevihâne'yle devrânımız var

Topkapı kilidin kimse açamaz
Edirne kap(ı)sına konan göçemez
Eğrikapı'dan üç adam geçemez
Meyyitler elinden efğanımız var

Serin olur Ayvansaray havası
Hümâ kuşu gibi yüksek yuvası
Balat'lılar pirden almış duası
Derler ki yol ile erkânımız var

Cibali'de içtim aşkın dolusun
Baştan başa seyreyledim yalısın
Tüfekçiler zapteylemiş delisin
Unkapanı gibi mîzânımız var
(...)
Bahçekapısı'nda taşra irince
Yalıköykü'nün önüne varınca
Topkapı'nın toplarını görünce
Kanlıca'dan gelen kurbanımız var
(...)
Âşık Ömer murâdın Haktan dile
Şair olan bunun mânasın bile
Bizden sonra nice şairler gele
Ko desinler dilde destanımız var

(Âşık Ömer, XVII. yy.)

S ö z c ü k l e r : *Âh ü efğan*: ah edip acı ile bağırma, (*ü*: ve). *Seyran*: gezme; bakıp gözden geçirme. *Cümlemiz*: hepimiz. *Zevk ü dem*: zevk ve içki, (*Dem*: 1. nefes, soluk; 2. içki; 3. zaman, vakit). *Yezdan*: Tanrı. *Devran*: zaman, felek, devir; dönme. *Ezeli*: ezelden beri, (*Ezel*: başlangıcı olmayan geçmiş zaman). *Kazel*: kuru yaprak. *Yârân*: dostlar. *Üce*: yüce. *Köşk ü saray*: köşk ve saray. *Enbiyâ*: Peygamberler. *Çerâğ*: mum. *Devrân*: dönme. *Meyyit*: ölü. *Hümâ kuşu*: cennet kuşu. *Yol ile erkân*: (tarikatte) uyulması zorunlu kural-lar. *Dolu*: şarap. *Mîzân*: terazi, tartı, (Unkapanı ticaret merkezi idi). *Taşra*: dışarı, (*taş-ra irince*: dışarıya erince, çıkınca). *Ko*: koy, bırak.

4

ESNAF DESTANI

Bakın dostlar şunda kaldım âvâre
Kıfâf(-ı) nefs edecek bir kâr bulamam
Kendimi salmışım bahr-i efkâra
Geçinmenin tarîkini bulamam
(...)

Manav olsam çürütürüm yemişi
Şekerc(i) olsam doğrayamam kamışı
Kuyumc(u) olsam eritemem gümüşü
Kazanc(ı) olsam ağır çekiç salamam

Kavukç(u) olsam ufak dikiş dikmeli
Meyzin olsam minareye çıkmalı
İmam olsam cenazeyi yumalı
Ya ben onun talkınını veremem

Okçu olsam kullanamam kemani
Pırpır(ı) olsam giyemem ben yemeni
Gemic(i) olsam zaptedemem dümeni
Dalgıç olsam deryâlara dalamam
(...)

Şair oldum ibret oldum âleme
Vay hayıflar olsun benim adıma
Lâzım geldi ibret almak adama
Bak sonunda dilencilik edemem

S ö z c ü k l e r : *Şunda*: şurda. *Âvâre*: serseri, boş gezen. *Kifâf-ı nefis*: ölmeyecek kadar nafaka. *Kâr*: iş. *Bahr-i efkâr*: düşünceler denizi. *Tarîk*: yol. *Yumalı*: yıkamalı, (*Yumak*: yıkamak). *Talkın*: ölü gömüldükten sonra, imamın ölüye seslenerek söylediği sözler. *Keman*: yay. *Pırpıru*: esnaf takımından olan kimse. *Hayf*: yazık, (*Hayıflar olsun*: yazıklar olsun).

5

MİRASYEDİ DESTANI

Gurbet elden geldim malım sormağa
Bunca eşya çanak gömlek nic'oldu
Ey komşular gelin şer'a durmağa
Köy kadısı Kambur Felek nic'oldu
(...)
Bulamadım cigergâhım eridi
Benim babam bu yerlerde bir idi
O hassadan mintanının şeridi
Eğnine giydiği yelek nic'oldu
(...)
Günde beş on kere yıkar sererdi
Gece anam gündüz babam giyerdi
Sataydım üç beş para ederdi
Yakası yeni yok gömlek nic'oldu
(...)
Komşular cümle bilirler bu işi
Arpa yemez kırlmıştı her dişi
Kuyruğundan kaldırırды beş kişi
Odun taşıdığı eşek nic'oldu

(Selimî, XVIII. yy.)

S ö z c ü k l e r : *Nic'oldu*: nice oldu, ne oldu. *Şer'*: şeriat, (*Şer'a durmak*: Şeriat mahkemesinde duruşmaya çıkmak). *Kadı*: şeriat mahkemesi yargıcı. *Ciğergâh*: ciğerin bulunduğu yer; ciğerin ta kendisi. *Hassa*: bir kimseye ya da bir şeye özgü olan hal, nitelik, (*o hassadan*: ondan dolayı). *Eğîn*: sırt, arka. *Yen*: kol. *Cümle*: hep, hepsi.

6

BOSTAN DESTANI

Bostan ektim yolu ile
Felek vurdu dolu ile
Cilve eyler kulu ile
Harap etti bostanımı

Hıyar gibi civanları
Vurdu yıktı doğanları
Kargı gibi soğanları
Harap etti bostanımı

Emek verdim sabahlardan
Ümidim yok kabaklardan
Yiyemedim tabaklardan
Harap etti bostanımı

Düş gördüm gece yarısı
Tuttu yüreğim ağrısı
Yatta kalkmaz mısır dar(ı)sı
Harap etti bostanımı

Sağlık olsun diyor dostlar
Serdari çeker mi yaslar
Perperişan patatesler
Harap etti bostanımı

(Serdari, XIX. yy.)

7

BEKÇİ DESTANI

Eskiden İstanbul'da toplum hayatında mahalle bekçilerinin özel bir yeri vardı. Bütün mahalleli, bekçilere "Bekçi baba" diye seslenirdi. Bunlar, bekçilikten başka, haber iletmek, ramazanda davul çalmak, çocukların okula başlaması, vb. gibi törenlerde görev almak, vb. gibi işler de yaparlardı.

Aşağıda bir parçasını verdiğimiz *Bekçi Destanı*'nda, bekçinin çeşitli işleri ayrı ayrı fasıllarda (bölümlerde) şakalı bir dille anlatılmıştır: *Sâî* (haberci) *faslı*, *Kadir gecesi faslı*, *Mektep faslı*, *Seyran* (kır gezmesi) *faslı*, vb. Aşağıdaki parça, *Paça faslı*'dır. Bu destan 8 heceli kalıpla ve "mani" biçimiyle söylenmiştir.

Bak bekçinin iz'ânına
Açlık değmiş de canına
Paça yaptırmaya varmış
Paçacının dükkânına

Sahanın eline alır
Kazanın dibine varır
Ha bir iyice yap diye
Paçacıya pek yalvarır

Paçacı kazanı açar
Bekçi de yanına geçer
Kazan içine bakarken
Başından sarığı uçar

Sarığı gider bir yana
Bak bekçinin seyrânına
Sarığı alayım derken
Düşer paça kazanına

Bekçi bir yol dalar çıkar
Paçacı ateşi yakar
Bekçi başlarken feryada
Paçacı da döner bakar

Bekçiyi kazanda görür
Başına kepçeyi vurur
Der ki ne ararsın onda
Sahanın taşrada durur

Kazan fokur fokur kaynar
Bekçinin el ayağ(ı) yanar
Bekçi hop hop hop sıçırır
Paçacı sanır ki oynar

Bekçi o haldeyken yine
Paça doldurur koynuna
Paçacı der ki taşra çık
Bak eylediğin oyuna

Çıkardılar bunu hele
Paçacılar güle güle
Pişmeye az kalmış bekçi
Birazcık kızarmış hele

Paçacı kazanı döker
Vâfir karîb zarar çeker
Bir sille vurur bekçiye
Bekçi düşer teker meker

Bekçiniz kaçır gülerek
Sizlere geldim yelerek
Ağam efendim sultanım
Bekçinize bahşış gerek

(Ali Canip Yöntem, *Edebiyat*,
2. bas., 1928, s. 291-293)

S ö z c ü k l e r : *İz'an*: anlayış, kavrayış. *Seyran*: (burada) seyir. *Onda*: orada. *Taşra*: dışarı. *Vâfir*: çok. *Karib*: yakın. (*Vâfir karib*: çoğa yakın, azçok). *Sille*: tokat. *Yelmek*: uçar gibi koşmak.

d. — İlâhi, Nefes, Deme, Şathiye

İlâhi, Nefes, Deme, Şathiye, nazım biçimi değil, din ve tasavvuf ile ilgili birer şiir türü adıdır.

Bunlar da koşma tipi nazım biçimiyle ve hece ölçüğünün genellikle 7, 8 ve 11 heceli kalıplarıyla söylenirler. Dörtlük sayısı genellikle 3-7'dir (Kimi zaman dörtlük sayısı daha çok da olabilir).

Bunlar, tekkelerde düzenlenen dinsel törenlerde, saz eşliğinde, kendilerine özgü birtakım ezgilerle söylenirlerdi.

İlâhi, herhangi bir tarikatın izini taşımaksızın, Tanrı'yı öven şiir çeşididir.

Nefes, Bektaşî tarikatından olan tekke ozanlarının tarikatleriyle ilgili temaları işleyen şiirleridir. Kutsal bir esinle söylendiğine inanıldığı için, *nefes* adı verilmiştir.

Deme, Alevî-Kızılbaş tarikatından olan tekke ozanlarının tarikatleriyle ilgili temaları işleyen şiirleridir.

Şathiye, ciddî bir düşünce ya da duyguyu içneli ve gülmeceli bir dil ve üslûpla anlatan şiirlerdir. Bunun tasavvuf ile ilgili olanlarına *şathiyât-ı sofîyâne* (tasavvuf şathiyeleri) denir. Özellikle Bektaşî ve Alevî ozanlarınca söylenmiştir. Evreni, Tanrı'nın bir görüntüsü olarak alan, insanı da bu görüntünün bir parçası diye değerlendiren tasavvuf ozanı; Tanrı ile kul arasındaki ilişkinin korkuya değil, sevgiye bağlı olduğuna inanır. Tanrı kendisinin bir parçası olan yarattığı, kendi yarattığı için sever, sevdiği için de onu her zaman bağışlar; yani, Tanrı, cezalandıran değil, bağışlayan bir varlıktır; kul da, Tanrı'yı, belli işleri yapmadığı zaman cehennemde yanacağı korkusuyla değil, bu ölümlü hayat geçtikten sonra Tanrı'nın varlığına katılacağı için, onunla "bir" olacağı için sever. Kaba sofunun namaz, oruç, içki yasağı, vb. gibi biçimci din anlayışına karşılık, tasavvuf adamı, her şeyi hoşgörüsüyle karşılar; bütün evren Tanrı'nın bir görüntüsü olduğuna göre, insanları dil, din, mezhep, ulus, yoksulluk, zenginlik, bilgililik, bilgisizlik, vb. bakımlarından değerlendirmez, hepsini "bir" ve eşit görür; "Yetmiş iki dil bizdedir" (Âşık Hasan) der, gönlünü anlatırken "Bir dem varır mescitlere, / Yüz sürer orda yerlere, / Bir dem varır deyre (kiliseye) girer, / İncil okur, ruhban (rahipler) olur" (Yunus Emre) diye tanımlar onu. Bektaşî ve Alevî ozanlarının söyledikleri tasavvuf şathiyeleri, ham sofuların kaba din anlayışlarını alaya almak için söylenmiş şiirlerdir.

ÖRNEKLER

1

İLÂHÎ

Aşkın aldı benden beni
Bana seni gerek seni
Ben yanarım dün ü günü
Bana seni gerek seni

Ne varlığa sevinirim
Ne yokluğa yerinirim
Aşkın ile avunurum
Bana seni gerek seni

Aşkın âşıklar öldürür
Aşk denizine daldırır
Tecelli ile doldurur
Bana seni gerek seni

Aşkın şarabından içem
Mecnun olup dağa düşem
Sensin dün ü gün endişem
Bana seni gerek seni

Eğer beni öldüreler
Külüm göğe savuralar
Toprağım anda çağırır
Bana seni gerek seni

Cennet cennet dedikleri
Birkaç köşkle birkaç huri
İsteyene ver anları
Bana seni gerek seni

Yunus'dürür benim adım
Gün geçtikçe artar odum
İki cihanda maksûdum
Bana seni gerek seni

(Yunus Emre, XIII. yy.)

S ö z c ü k l e r : *Seni gerek seni*: sen gereksin sen. *Dün ü gün*: gece ve gündüz. *Yerinmek*: üzölmek. *Tecelli*: görünme; Tanrı'nın kendini insanda ve doğada göstermesi; insan gönlünde Tanrı'nın kendini hissettirmesi. *Endişe*: düşünce. *Anda*: orada. *Huri*: cennette bulunduğuna inanılan güzel kızlardan her biri. *Anları*: onları. *Yunus'dürür*: Yunus'tur. *Od*: ateş. *Maksûd*: maksat, erişilmek istenen şey.

2

NEFES

Eşrefoğlu al haberi
Bahçe biziz gül bizdedir
Biz bir Mevlânın kuluyuz
Yetmiş iki dil bizdedir

Erlik midir eri yormak
Irak yoldan haber sormak
Cennetteki ol dört ırmak
Coşkun akan sel bizdedir

Âdem vardır cismi semiz
Aptes alır olmaz temiz
Halkı ta'neylemek nemiz
Bilcümle vebâl bizdedir

Arı vardır uçup gezer
Teni tenden seçip gezer
Canan bizden kaçıp gezer
Edep erkân yol bizdedir

Kuldur Hasan Dede'm kuldur
Mânayı söyleyen dildir
Elif Hakka doğru yoldur
Cim ararsan dal bizdedir

(Tamaşvarlı Âşık Hasan, XVII. yy.)

S ö z c ü k l e r : *Eşrefoğlu*: ünlü tekke ozanı ve Eşrefiye tarikatının kurucusu (ölm. 1469). *Ol*: o. *Ta'neylemek*: yermek. *Bilcümle*: bütün, hep. *Vebâl*: günah. *Edep erkân*: yol yordam, tarikat kuralları. *Elif*: Arap alfabesinin ilk harfi; dikey bir düz çizgi biçimindedir. *Hak*: Tanrı. *Cim, dal*: Arap alfabesinde "c" ve "d" harfleri; bu iki harf birleşince, Arap alfabesiyle *ced* (ata) sözcüğü meydana gelir; ceddin Tanrı olduğuna işaret ediliyor.

3

DEME

Güzel âşık çevrimizi
Çekemezsin demedim mi
Bu bir rızâ lokmasıdır
Yiyemezsin demedim mi

Yemeyenler kalır nâcâr
Gözlerinden kanlar saçar
Bu bir demdir gelir geçer
Duyamazsın demedim mi

Bu dervişlik bir dilektir
Bilene büyük devlettir
Yensiz yakasız gömlektir
Giyemezsin demedim mi

Çıkalım meydan yerine
Erelim Ali sırrına
Can ü başı Hak yoluna
Koyamazsın demedim mi

Âşıklar kara bahtl(ı) olur
Hakkın katında kutl(u) olur
Muhabbet baldan tatlı olur
Yiyemezsin demedim mi

Pîr Sultan Abdal şahımız
Hakka ulaşır râhımız
On ik(i) İmam katarımız
Uyamazsın demedin mi

(Pîr Sultan Abdal, XVI. yy.)

S ö z c ü k l e r : *Cevr*: eziyet, zulüm. *Rı-zâ lokması*: Tanrısal lokma. *Nâcâr*: çaresiz. *Dem*: zaman. *Yensiz yakasız gömlek*: kefen. *Meydan yeri*: tarikat töreninin yapıldığı yer. *Can ü baş*: can ve baş. *Hak*: Tanrı. *Kat*: ön, huzur. *Muhabbet*: Alevilik ve Bektaşilik'te tarikat adamlarının bir araya gelerek içki içip saz çalıp, deme ya da nefes söyleyip semâ' ederek sohbet etmeleri. *Râh*: yol. *On İki İmam*: Ali ve onun soyundan gelen imamlar.

4

ŞATHİYE

Ben dervişim diyene
Bir ün edesim gelir
Seğirdüben sesine
Varıp yetesim gelir

Sırat kıldan incedir
Kılıçtan keskincedir
Varıp anın üstüne
Evler yapasım gelir

Altında gayyâ vardır
İçi nâr ile pürdür
Varuban ol gölgede
Biraz yatasım gelir

Od'a gölge dediğ(i)me
Ta'n eylemen hocalar
Hatırız hoş olsun
Biraz yanasım gelir

Ben günahımca yanam
Rahmet suyuyla yunam
İki kanat takınam
Biraz uçasım gelir

Derviş Yunus bu sözü
Eğri büğrü söyleme
Seni sigaya çeker
Bir Molla Kasım gelir

(Yunus Emre)

S ö z c ü k l e r : *Ün edesim*: seslene-sim. *Seğirdüben*: seğirtip, koşup. *Yetesim*: yetişesim. *Sırat*: cehennemin üzerine kurulduğuna inanılan; kıldan ince, kılıçtan keskin köprü; iyi kullar bu köprüden geçip cennete girerler, günahkâr kullar geçemeyip cehenneme düşerler. *Anın*: onun. *Gay-yâ*: cehennemin beşinci bölümündeki korkunç kuyu. *Nâr*: ateş. *Pür*: dolu. *Varuban*: varıp, gidip. *Od*: ateş. *Ta'n eylemen*: yermeyin, sövmeyin. *Rahmet*: Tanrı'nın merhameti. *Yunam*: yıkanayım, (*Yumak*: yıkmak). *Sigaya çeker*: sorguya çeker.

5

ŞATHİYE

Yücelerden yüce gördüm
Erbâbsın sen koca Tanrı
Âlem okur kelâm ile
Sen okursun hece Tanrı

Âsi kullar yaratmışsın
Varsın şöyle dursun deyü
Anları koymuş orada
Sen çıkmışsın uca Tanrı

Kıldan köprü yaratmışsın
Gelsin kullar geçsin deyü
Hele biz şöyle duralım
Yiğit isen geç a Tanrı

(Kaygusuz Abdal, XV. yy.)

S ö z c ü k l e r : *Kelâm*: söz. *Âsi*: isyancı, başkaldıran. *Deyü*: diye. *Anları*: onları.

B. — KAVUŞTAKLI NAZIM BİÇİMLERİ

Kavuştaklı nazım biçimi, her hanede değişen birtakım dize kümeleriyle, bunların sonlarında değişmeden tekrarlanan bir tek dize ya da dize demetinin birleşmesinden meydana gelen nazım biçimidir:

aaaA	bbbA...
aaaAA	bbbAA...
aaaaA	bbbbA...
aaaaAA	bbbbAA...

Kavuştaklı nazım biçimlerinde her hanede değişen dize kümelerine *bent*, değişmeden tekrarlanan bir tek dize ya da dize kümesine *kavuştak* denir. Divan şiirinde, *kavuştak*'a *nakarat* adı verilir.

Bentler en az 2, en çok 4 dize olur. Nazımın ilk bendi kaç dize ise öteki bentlerde de dize sayısı o kadardır. (yani, aynı nazımın içinde 1'inci bendin dize sayısı başka, 2'ncinin başka, 3'üncününkü daha başka olamaz).

Kavuştaklara gelince:

a) Kavuştaklar genellikle, bentlerde kullanılan hece kalıbıyla söylenir; kimi zaman o kalıptan daha çok ya da daha az heceli kalıplarla da söylenebilir.

b. Kavuştak, anlamlı bir cümle ya da cümleler olabileceği gibi, birtakım ünlemler ya da cümle haline gelmemiş birtakım sözcükler de olabilir.

c. Kimi uzun nazımlarda —herhalde tekdüzelikten kurtulmak için— birkaç kavuştak (bir bentte başka, öteki bentte daha başka bir kavuştak) kullanılabilir (bk. Örnekler: 2). Bu yoldaki kavuştaklarda sözler değişmekte ise de, kavuştağın ezgisi değişmeden tekrarlanır.

Kavuştaklı nazım biçimleri türkülerde kullanılır.

ÖRNEKLER

1

Türkü

Bent { Ördeğin sürüsü kazınan gelir
Baharın kokusu yazınan gelir
Güzeller salınıp nazınan gelir

Kavuştak { Esme rüzgâr esme başım dalgalı
Nazlım benden ayrı kaldı kalalı

Bent { Karadır kaşların yay eylemişler
Aklımlı başımdan zay(i) eylemişler
Duydum güzelleri pay eylemişler

Kavuştak { Esme rüzgâr esme başım dalgalı
Nazlım benden ayrı kaldı kalalı

Bent { Akşam olsun kuşlar konar dallara
Susamış yıldızlar iner göllere
Güzeller dizilsin bizim yollara

Kavuştak { Esme rüzgâr esme başım dalgalı
Nazlım benden ayrı kaldı kalalı

2

TÜRKÜ

Ben feleği gördüm taştan inerken
Kırıldı kanadım uçayım derken
Şu karlı dağları aşayım derken
Felek kırdı kanadımı kolumu
Bağladı da her taraftan yolumu

Harkım ayakladım suyum akmadı
Çok yuva bekledim yavru çıkmadı
Karahı bayramlar yine kalmadı
Nedem felek nedem yel aldı gitti
Gülü ben büyüttüm el aldı gitti

İstanbul dediğin güzeller tahtı
Felek kemendini boynuma taktı
Mahpusun bayramı ezelden kalktı
Felek kırdı kanadımı kolumu
Bağladı da her taraftan yolumu

Ne bir kuşum yükseklerden seslenir
Ne sunam var yâr koynunda beslenir
Gece gündüz demez gözüm ıslanır
Nedem felek nedem yel aldı gitti
Gülü ben büyüttüm el aldı gitti

3

TÜRKÜ

Güneşe deyin de erken doğmasın
Nazlı yâr yoldadır benzi solmasın
Şu yazın sıcakı baharın yeli
Bana değil o güzele değmesin

O yârin koynunda koncalar güller
Dilinde şakıyor yavru bülbüller
Söyleyin dallara esmesin yeller
Bana değil o güzele değmesin

Karadır kaşları benzer kömüre
Bu güzellik ziyan verir ömüre
Çekin yürektekin bağlan demire
Bana değil o güzele değmesin

Türkü

Türkü, kendine özgü bir ezgiyle söylenen, kavuştaklı bir nazım biçimi ve türüdür.

Halk şiirlerinin öteki türlerinden (mani tipi, koşma tipi nazımlardan) ezgiyle ayrılır. O kadar ki, daha önce mani ya da koşma tipiyle söylenmiş bir nazım, türkü ezgisiyle söylenince, *türkü* olur.

Türkü terimi, *Türk* sözcüğünün Arapça “*t*” ilgi ekiyle birleşmesinden meydana gelen *Türkî* (Türk’e özgü) sözünün halk ağzında Türkçeleşmiş biçimidir.

Bu terim, ilk olarak, XV. yüzyılda, Doğu Türkistan’da, aruz ölçeğiyle yazılıp özel bir ezgiyle söylenen nazım ürünleri için kullanılmıştır; bizim konumuz içine giren, hece ölçeğiyle söylenmiş türkülerin Anadolu’da en eski örnekleri XVI. yüzyıldadır.

Türküler üç kümeye ayrılır. 1. *Ezgilerine göre türküler*; 2. *Konularına göre türküler*, 3. *Yapılarına göre türküler*.

1. *Ezgilerine göre türküler*: Musiki uzmanlarının incelemelerine göre, türkü ezgileri iki ana bölüme ayrılır.

a. *Usüllü ezgiler*: Oyun havaları, kırık hava (Urfa’da), oturak (Konya’da).

b. *Usulsüz ezgiler*: Uzun havalar (divan, bozlak, hoyrat, kayabaşı, çukurova).

2. *Konularına göre türküler*: Türkü, bireysel ya da toplumsal bir üzüntüyü ya da sevinci anlatmak için söylenmiş; genellikle, ilk olarak kimin söylediği bilinmeyen, ortak (anonim) bir üründür. Sanatçısı bilinen (Kayıkçı Kul Mustafa, Karacaoğlu, Köroğlu, vb.) kimi şiirler dahi, zamanla halkın ortak malı haline gelmiştir. Demek ki, türkünün en önemli niteliği, ortak bir ürün oluşudur. İnsanoğlunun beşikten (ninni) mezara (ağıt) kadar gerek birey olarak, gerek toplumun bir parçası olarak başından geçen her şey, her olay (doğum, ölüm, aşk, ayrılık, düğün, doğa sevgisi, savaş, yenme, yenilme, deprem, kıtlık, salgın, eşkıyalık, cinayet, vb.) türkü konusu içine girer. Batı’da ve bizde, uzmanlar, türkülerini konularına göre birtakım kümelere ayırmışlardır.

3. *Yapılarına göre türküler*: Türküler genellikle hece ölçeği ile söylenir. Yapılarına göre 5 ana bölüme ayrılır: a. *İkili türküler*; b. *Üçlü türküler*; c. *Dörtlü türküler*; ç. *Kavuşaksız türküler*; 4. *Aruzlu türküler*.

a. İkili Türküler

İkili türküler, bentleri ikişer dizeli türkülerdir.

Bunların çeşitleri şöyledir:

1. *Kavuştakları 1 dizeli olanlar*: Bentlerin dizeleri kendi aralarında ayaklıdır: *aaA bbA ccA...*

Kimi zaman, kavuştaklar birkaç sözcükten birleşik bir ünlem de olabilir (bk. Örnekler: 1).

2. *Kavuştakları 2 dizeli olanlar*:

a. Bentlerin dizeleri kendi aralarında, kavuştakların dizeleri de kendi aralarında ayaklı olur (bk. Örnekler: 2): *aaAA bbAA ccAA...*

b. Kimi zaman, bentlerde kullanılan ölçek kalıbı ile kavuştaklarda kullanılan ölçek kalıbı başka başka olabilir (bk. Örnekler: 3).

3. *Kavuştakları 4 dizeli olanlar*:

Bentlerin dizeleri kendi aralarında, kavuştakların dizeleri de kendi aralarında ayaklı olur (bk. Örnekler: 4): *aaAAAB aaAAAB...*

ÖRNEKLER

1

TÜRKÜ

Çanakkale içinde vurdular beni
Ölmeden mezara koydular beni
Of gençliğim eyvah

Çanakkale içinde aynalı çarşı
Ana ben gidiyom düşmana karşı
Of gençliğim eyvah

Çanakkale içinde bir uzun selvi
Kimimiz nişanlı kimimiz evli
Of gençliğim eyvah

Çanakkale içinde bir dolu testi
Analar babalar ümidi kesti
Of gençliğim eyvah

2

TÜRKÜ

Telgrafın tellerine kuşlar mı konar
Herkes sevdiğine yavrum böyle mi yanar

Gel yanıma yanıma da yanı başıma
Şu gençlikte neler geldi garip başıma

Telgrafın direkleri semaya bakar
Senin o güzel gözlerin çok canlar yakar
Gel yanıma yanıma da yanı başıma
Şu gençlikte neler geldi garip başıma

Telgrafın tellerini arşınlamalı
Yâr üstüne yâr seveni kurşunlamalı
Gel yanıma yanıma da yanı başıma
Şu gençlikte neler geldi garip başıma

Telgrafın direkleri semaya karşı
Gel güzelim barışalım düşmana karşı
Gel yanıma yanıma da yanı başıma
Şu gençlikte neler geldi garip başıma

3

TÜRKÜ

Kara bahtım kem talihim taşsa bassam iz olur
Başım bir Erciyes dağı yaz günlerim kış olur
Ben feleğe ne eyledim ne ettim
Kırdı kanadımı heder eyledi

Ağustosta suya girsem balta kesmez buz
On üçünde bir yâr sevsem yüz yaşında kız olur
Ben feleğe ne eyledim ne ettim
Kırdı kanadımı heder eyledi

4

TÜRKÜ

Fırat kenarının ince dumanı
Dağlara yayılır seher zamanı
Bülbül ne ararsın yuvan mı yoktur
Yoksa benim gibi baban mı yoktur
Zaten yetimlerin gözyaşı çoktur
Gel ağlayalım karşı karşıya

Fırat kenarında kamışlar sazlar
Sinemin yarası her zaman sızlar
Bülbül ne ararsın yuvan mı yoktur
Yoksa benim gibi baban mı yoktur
Zaten yetimlerin gözyaşı çoktur
Gel ağlayalım karşı karşıya

b. Üçlü Türküler

Üçlü türküler, bentleri üçer dizelik türkülerdir. Türkülerde en çok kullanılan biçim budur (*Bülbül, Sarı Zeybek, Zeynep, Emine, Kâtip, Eğin Havası, Kızılırmak ağıtı, Bebek ağıtı*, vb. gibi en ünlü türküler hep bu biçimde söylenmiştir).

Bunların çeşitleri şöyledir:

1. *Kavuştukları 1 dizeli olanlar*

a. Bentlerin dizeleri kendi aralarında ayaklı olur (bk. Örnekler: 1): *aaaA bbbA cccA...*

b. Kimi zaman, bentlerde kullanılan ölçek kalıbı ile kavuştaklarda kullanılan ölçek kalıbı başka başka olabilir (bk. Örnekler: 2)

c. Kimi zaman, kavuştaklar birkaç sözcükten birleşik bir ünlem de olabilir (bk. Örnekler: 3)

2. *Kavuştakları iki dizeli olanlar*

a. Bentlerin dizeleri kendi aralarında, kavuştakların dizeleri de kendi aralarında ayaklı olur (bk. Örnekler: 4, 5) *aaaAA bbbAA cccAAA.*

b. Kimi zaman, bentlerde kullanılan ölçek kalıbı ile kavuştaklarda kullanılan ölçek kalıbı başka başka olabilir (bk. Örnekler: 6).

c. Kimi zaman, kavuştakların yalnız ayakları başka başka olur (bk. Örnekler: 7).

ç. Kimi zaman, birkaç kavuştak kullanılır (bunlar düzenli ya da düzensiz olarak sıralanabilir, fakat ezgi değişmez), (bk. Örnekler: 8).

d. Kimi zaman, bütün kavuştaklar başka başka olur (bunlarda da kavuştakların ezgisi değişmez), (bk. Örnekler: 9).

3. *Kavuştakları 3 dizeli olanlar*

a. Bentlerin dizeleri kendi aralarında, kavuştakların dizeleri de kendi aralarında ayaklı olur (bk. Örnekler: 10) *aaaAAA bbbAAA cccAAA...*

b. Kimi zaman kavuştakların bazı dizeleri ünlem olabilir (bk. Örnekler: 11).

4. *Kavuştakları 4 dizeli olanlar*

a. Bentlerin dizeleri kendi aralarında ayaklı olur, kavuştakların ayak örgüsü mani biçiminde olabilir (bk. Örnekler: 12):

aaaAXA bbbAXA cccAXA...

b. Kimi zaman, bentlerde kullanılan ölçek kalıbı ile kavuştaklarda kullanılan ölçek kalıbı başka başka olabilir (eldeki örneğe göre, kavuştağın ayak örgüsü mani biçimindedir), (bk. Örnekler: 13).

ÖRNEKLER

1

TÜRKÜ

^ Bülbul ne yatarsın Çukurova'da
Eşin şahin kapmış kendin yuvada
Kendim gurbet elde gönül sılada
Ötme garip bülbul gönül şen değil

Bülbulün yatağı bahçeler bağlar
Garibin yatağı kahveler hanlar
Gurbet elde ölsem bana kim ağlar
Ötme garip bülbul gönül şen değil

Bülbul ne yatarsın bahar erişti
Kırmızı gül koncasına kavuştu
Sılada sevdiğim aklıma düştü
Ötme garip bülbul gönül şen değil

Bülbul ne yatarsın bahar yaz geldi
Bizim göle ördek geldi kaz geldi
Sılada sevdiğim benden vazgeldi
Ötme garip bülbul gönül şen değil

Bülbul ne yatarsın baharın vakti
Yıkıldı gönlümün sarayı tahtı
Böyledir âlemde âşıkın bahtı
Ötme garip bülbul gönül şen değil

Gülün nazla ömrü gelip geçiyor
Bülbul kafesinden kaçmış uçuyor
Kervan yükün almış konup göçüyor
Ötme garip bülbul gönül şen değil

2

TÜRKÜ

Turnam gelir çizim çizim
Kanadı boynundan uzun
Turnam gelir yazın güzün
Bizim göllere inin turnalar

Turnamın kanadı eğri
Böyle midir yârin ahdi
Geldi serilmenin vakti
Bizim çöllere inin turnalar

Turnam gelir yata kalka
İbriğinde altın halka
Gel bizim göllerde çalka
Bizim illere inin turnalar

S ö z c ü k l e r : Çizin çizin: sıra sıra

3

TÜRKÜ

Açıl mor menevşe bahar erişti
Lâle sümbül nergis reyhan yetişti
Benim karşıma da ak zambak düştü
Menevşem oy bir tanem oy

Çadır almış nerelerden gelirsin
Benim seni sevdiğimi bilirsin
Çok da geçmez benim gibi olursun
Menevşem oy bir tanem oy

4

TÜRKÜ

(KOÇAKLAMA)

Sarı Zeybek şu dağlara yaslanır
Yağmur yağar silahları ıslanır
Bir gün olur deli gönül uslanır
Yazık olsun Telli Doru şanına
Eğil bir bak mor cepkenin kanına

Şu dağları yine duman бүрүдү
Üç yüz atlı beş yüz yayan yürүдү
Sarı Zeybek şu cihanda bir idi
Yazık olsun Telli Doru şanına
Eğil bir bak mor cepkenin kanına

5

TÜRKÜ

(AĞIT)

Kızılırmak parça parça olasın
Her parçanı bir diyara salasın
Sen de benim gibi yârsız kalasın
Kızılırmak nettin alı gelini
Gerdanı püskürme benli gelini

Köprüye vardıkta köprü yıkıldı
Beş yüz atlı birden suya döküldü
Koç yiğidin evde beli büküldü
Kızılırmak nettin alı gelini
Gerdanı püskürme benli gelini

Elinin kınası bozuldu m(u) ola
Gözünün sürmesi süzüldü m(ü)'ola
Dünyalar ben gibi üzüldü m(ü) ola
Kızılırmak nettin alı gelini
Gerdanı püskürme benli gelini

Avcı gelsin şu kartalı vuralım
Dalgıç gelsin şu gelini bulalım
Güveye de kara haber salalım
Kızılırmak nettin alı gelini
Gerdanı püskürme benli gelini

6

TÜRKÜ
(OYUN HAVASI)

Aşağıdan gelir canım gemiler
Baş vurdukça inil inil iniler
Harcayiler ayda bir dost yeniler
Güzel ola esmer ola aliver elverir
Kadir Mevlâm ihsan eder yol verir yel verir

Yaz olunca badem açar çiçeği
Ağalar takınır hançer bıçağı
Böyle m(i) olur dilberlerin köçeği
Güzel ola esmer ola aliver elverir
Kadir Mevlâm ihsan eder yol verir yel verir

Yaz olunca atlar çıkar çayıra
Kısmetimiz bari Huda kayıra
Meğer seni benden ölüm ayıra
Güzel ola esmer ola aliver elverir
Kadir Mevlâm ihsan eder yol verir yel verir

Ne dar olmuş entarimin yenleri
Sayamadım ak gerdanda benleri
Ben ölürsem eller sürsün demleri
Güzel ola esmer ola aliver elverir
Kadir Mevlâm ihsan eder yol verir yel verir

S ö z c ü k l e r : *Kadir Mevlâ*: güçlü Tanrı. *İhsan*: iyilik, bağış. *Dilber*: gönül götürücü, sevgili. *Köçek*: gökçek, güzel. *Huda*: Tanrı. *Yen*: elbise kolu. *Dem*: zaman (*Dem sürmek*: iyi zaman geçirmek).

TÜRKÜ

Eminem oturmuş taşın üstüne
 Taramış zülfünü kaşın üstüne
 Selâmın gelirse başım üstüne
 Eminem Eminem aslan Eminem
 Gel otur yanıma yaslan Eminem

Eminem oturmuş ayna dizinde
 Destanlar okunur elâ gözünde
 İşkilim erirken beyaz yüzünde
 Eminem Eminem aslan Eminem
 Gel otur yanıma yaslan Eminem

Eminem oturmuş gül ile oynar
 Taramış zülfünü tel ile oynar
 Sabah serininde yel ile oynar
 Eminem Eminem aslan Eminem
 Gel otur yanıma yaslan Eminem

Karşı dağda yeşil buğday ekili
 Eminemin top top olmuş kâkülü
 Eminem olmuştur kızlar vekili
 Eminem Eminem aslan Eminem
 Gel otur yanıma yaslan Eminem

Eminem oturmuş kendini över
 Altın saç bağları topuğu döver
 Bin altın vermişim bin daha değer
 Eminem Eminem aslan Eminem
 Gel otur yanıma yaslan Eminem

Eminem gidiyor sabah suyuna
 Al fistan kestirdim ince boyuna
 Kurban olam Emine'nin huyuna
 Eminem Eminem aslan Eminem
 Gel otur yanıma yaslan Eminem

Caminin duvarı biri ben olam
 Emine gelinin eri ben olam
 Eller diken olsun gülü ben olam
 Eminem Eminem aslan Eminem
 Gel otur yanıma yaslan Eminem

Sözcükler : *zûlf* (*zûlûf*): yüzün iki yanından sarkan saç. *İşkil*: şüphe, kuşku.

TÜRKÜ
(EĞİN HAVASI)

Eğîn viran olmuş baykuşlar öter
Gül olan yerlerde bülbüller öter
Cevrini ben çektim el almış yatar
Ya ben ağlamayım kimler ağlasın
Yaram yürekdedir kimler bağlasın

Eğîn dağlarında güller bitmiyor
Viran bahçelerde bülbül ötmüyor
Yârimin sevdası baştan gitmiyor
Gel ağam gel ağam gel de yine git
Akan yaşlarımı sil de yine git

Eğîn'in ardından akan Fırat'tır
Ağamın bindiği demir kır attır
Sılaya gelmesi hayli murattır
Gel ağam gel ağam olma hıyanet
Gurbet icat eden görmesin cennet

Eğîn'in etrafı dağdır meşedir
İçinde oturan beydir paşadır
Yüz elli mahalle beş yüz köşedir
Gel ağam gel ağam olma yalancı
Benim âhım eder seni dilenci

Eğîn'in içinde bir sulu ırmak
Aman ne müşkülmüş yârdan ayrılmak
Nasip olmayacak yatıp sarılmak
Tez gel ağam tez gel ömrüm geçiyor
Ecel şerbetini yârin içiyor

Ağam İstanbul'lu Eğîn'li misin
Sılaya gelmeye yeminli misin
Yoksa bana da mı emin değilsin
Tez gel ağam tez gel eğlenmeyesin
İlde güzel çoktur evlenmeyesin

Eğîn viran olmuş bülbül ötmüyor
Ağam ırak yolda elim yetmiyor
Sayı tutam dedim sayı gitmiyor
Gel ağam gel ağam tez gel sılaya
Sen gelmezsen ben geleyim oraya

Sabahtan kalktım ki güneş parlıyor
Ağam atın terkisini bağlıyor
Baktım ağam usul usul ağlıyor
Tez gel ağam tez gel dayanamıyom
Uyku gaflet bastı uyanamıyom

Ağam odamızın sergisi çuha
İnceldi bağrımız pek oldu yufka
Göreyim yüzünü bu canım çıka
Tez gel ağam tez gel, gel de yine git
Akan gözyaşımı sil de yine git

Eğin'in altında susuz çaylara
Yalvarırım yıldızlara aylara
Yâr ile sahrâda geçen çağlara
Ya ben ağlamayım kimler ağlasın
Bu garip gönlümü kimler eğlesin

Ağam sen gideli yedi yıl oldu
Diktiğin ağaçlar meyvayla doldu
Seninle gidenler sılaya döndü
Gel ağam gel ağam olma hıyanet
Gurbet icat eden görmesin cennet

Ağamın bıyığı burmadır burma
Bir teli ibrişim bir teli sırma
Mevlâyı seversen gurbette durma
Gel ağam gel ağam gel de yine git
Akan gözyaşımı sil de yine git

Güneş doğar iken allanır dağlar
Yeşil ipeklere boyanır bağlar
Yârimin hasreti ciğeri dağlar
Ya ben ağlamayım kimler ağlasın
Yürek yarasını kimler bağlasın

Yeşil kurbağalar öter göllerde
Kırıldı kanadım kaldım çöllerde
Anasız babasız gurbet ellerde
Ya ben ağlamayım kimler ağlasın
Şu mahzun gönlümü kimler eğlesin

Bayram geldi diye oynuyor kızlar
Yâri düşününce yüreğim sızlar
Karalar giyinmiş gökte yıldızlar
Tez gel ağam tez gel bayram geliyor
Eller sevdiğine allar alıyor

S ö z c ü k l e r : *Eğlenmek*: bir yerde durup zaman geçirmek. *Sayı*: (Arapça *sâî* sözcüğünden bozma) haber götüren, haberci. *Gaflet*: (burada) uyku.

TÜRKÜ

Kar mı yağdı Kütahya'nın dağına
 Ateş düştü ciğerimin bağına
 Gül döşenmiş şalvarının ağına
 A dağlar a dağlar lâleli dağlar
 Lâlesi boynunda bir gelin ağlar

Ah Kerime'm hangi bağın gülüsün
 Sen Mevlânın bir sevgili kulusun
 Nittim sana sen Allahtan bulursun
 Külhan tütününden baskın yanarım
 Uyuyup uyanıp seni ararım

Yine yeşillendi suların başı
 Aktı da dinmiyor gözümün yaşı
 Ateşe kowsunlar gülmedik başı
 Kayırma sevdiğim gün böyle kalmaz
 Yanar yüreğimin ateşi sönmez

Varam gidem dağlar alsın önümü
 Yâdlar aldı koyvermiyor gülümü
 Ateşlere yaktın deli gönlümü
 Ölüm olsa ayrılıklar olmasa
 Ya nedem sevdiğim eller sarmasa

S ö z c ü k l e r : *Kayırmak*: merak etmek. *Yâd*: yabancı.

TÜRKÜ

(AĞIT)

Osman'ımın mendili saman sarısı
 Osman'ı vurdular geceyarısı
 Osman'ın sevdiği Çerkes karısı
 Ağlama anacığım ağar gelirim
 Akar sular gibi çağlar gelirim
 Doğan aylar gibi parlar gelirim

Süpürün hanayları Osman geliyor
 Eğmiş dal fesini aslan geliyor
 Binmiş kır atına sultan geliyor
 Ağlama anacığım ağar gelirim
 Akar sular gibi çağlar gelirim
 Doğan aylar gibi parlar gelirim

S ö z c ü k l e r : *Ağmak*: göğe doğru yükselmek. *Hanay*: sofa, avlu. *Dul fes*: sarıksız fes.

TÜRKÜ

İzmir'in içinde al yeşil bayrak
 Bir yanın bal olmuş bir yanın kaymak
 Dünyada olur mu hiç yâre doymak
 Vermem seni yâd ellere ellere
 Hey kara gözlüm hey
 Hey sürmelim hey

İzmir'in içinde gül ile diken
 Kör olsun diken i yoluma diken
 Ayrılık değil mi belimi büken
 Vermem seni yâd ellere ellere
 Hey kara gözlüm hey
 Hey sürmelim hey

İzmir'in içinde ekerler darı
 Ekerler biçerler ederler kârı
 Yürekte çıkmıyor o yârin nârı
 Vermem seni yâd ellere ellere
 Hey kara gözlüm hey
 Hey sürmelim hey

İzmir'in içinde vurdular beni
 Al kanlar içinde koydular beni
 Yârin çevresine sardılar beni
 Vermem seni yâd ellere ellere
 Hey kara gözlüm hey
 Hey sürmelim hey

Sözcükler: *Yâd*: yabancı. *Nâr*: ateş.

TÜRKÜ

Evleri var engin
 Babası var zengin
 Name benim dengim
 Andım Name gelin
 Yandım Nâme gelin
 Bir konca gül idim
 Soldum Name gelin

Evleri var düzde
 Name gelin yüzde
 Name'm benim sizde
 Andım Name gelin
 Yandım Nâme gelin
 Bir konca gül idim
 Soldum Name gelin

Sözcükler: *Name*: (belki) Naime.

TÜRKÜ

Pınar başından bulanır
 İner ovayı dolanır
 Sende çok mallar talanır
 Dağlar duman oldu
 Çayır çemen oldu
 Ben yâri görmedim
 Halim yaman oldu

Hiç ovaya inmedin mi
 Aşk od'una yanmadın mı
 Gam gussadan donmadın mı
 Dağlar duman oldu
 Çayır çemen oldu
 Ben yâri görmedim
 Halim yaman oldu

Yaz görmemiş kışa benzer
 Dert görmemiş başa benzer
 İçmiş de sarhoşa benzer
 Dağlar duman oldu
 Çayır çemen oldu
 Ben yâri görmedim
 Halim yaman oldu

Köroğlu serinden geçti
 Aşkın dolusunu içti
 Ayvaz gelip bundan içti
 Dağlar duman oldu
 Çayır çemen oldu
 Ben yâri görmedim
 Halim yaman oldu

S ö z c ü k l e r : *Talanmak*: yağma etmek, (*Talan*: yağma). *Od*: ateş. *Gussa*: tasa, kaygı. *Ser*: baş. *Dolu*: 1. kadeh; 2. şarap. *Ayvaz*: Köroğlu'nun gözdesi delikanlı. *Bundan*: buradan.

c. Dörtlü Türküler

Dörtlü türküler, bentleri dörder dizeli olan türkülerdir.

Bu çeşit türkülerde, kimi zaman bentlerin bütün dizeleri kendi aralarında ayaklı olur (bk. Örnekler: 2); fakat çoğu zaman bentler ölçek ve ayak örgüsü bakımından mani biçimindedir. Bentleri mani biçiminde olan türkülerin kimisinde bentler arasında anlam bağı yoktur, her bent anlamca bağımsızdır; bunlar, sonlarda tekrarlanan kavuştaklarla birbirlerine bağlanmışlardır (bk. Örnekler: 1, 5, 6); bu maniler, türkü ezgisiyle söylendikleri için, mani değil, türkü sayılırlar. Bentleri mani biçiminde olan türkülerin kimisinde ise bentler arasında anlam bağı vardır (bk. Örnekler: 3, 7, 9).

Dörtlü türkülerin çeşitleri şöyledir:

1. *Kavuştakları 1 dizeli olanlar*

Aşağıdaki örnekte, bentlerin ölçegi ve ayak örgüsü mani biçimindedir (bk. Örnekler: 1): *aaxaA bxbA ccxcA...*

2. *Kavuştakları 2 dizeli olanlar*

a. Kimi zaman, bentlerin dizeleri kendi aralarında, kavuştakların dizeleri de kendi aralarında ayaklı olur (bk. Örnekler: 2): *aaaaAAbbbbAA...*

b. Kimi zaman bentlerin ayak örgüsü mani biçiminde olur (bk. Örnekler: 3): *aaxaAA bxbAA...*

c. Kimi zaman bentlerde kullanılan ölçek kalıbı ile kavuştakta kullanılan ölçek kalıbı başka başka olabilir (bk. Örnekler: 4)

ç. Kimi zaman kavuştak ünlem olabilir (bk. Örnekler: 5)

d. Kimi zaman başka başka iki kavuştak kullanılabilir (bk. Örnekler: 67.

3. *Kavuştakları 3 dizeli olanlar*

a. Aşağıdaki örnekte, bentlerin ölçegi ve ayak örgüsü mani biçimindedir; kavuştakların dizeleri kendi aralarında ayaklıdır (bk. Örnekler: 7): *aaxaAAA bxbAAA.*

b. Aşağıdaki örnekte, bentlerin ölçegi ve ayak örgüsü mani biçimindedir, kavuştak bir ünlemdir (bk. Örnekler: 8).

4. *Kavuştakları 4 dizeli olanlar*

Aşağıdaki örnekte hem bentlerin, hem de kavuştakların ölçekleri ve ayak örgüleri mani biçimindedir (bk. Örnekler: 9): *aaxaAAXA bxbAAXA,*

ÖRNEKLER

1

TÜRKÜ (OYUN HAVASI)

Başındaki yazmanın
Çiçekleri solmaz mı
Kız açsana yüzünü
Biraz görsem olmaz mı
Gel gel gel aman aman ley ley leyylim

Tuttum parmaklarından
Öptüm yanaklarından
Vallah alırım seni
Beyin konaklarından
Gel gel gel aman aman ley ley ley leyylim

Çekmecemi açamam
Gül den gömlek biçemem
Padişah tahtın verse
Ben yârinden geçemem
Gel gel gel aman aman ley ley ley leyylim

Derdim var dağlar gibi
Söylemem eller gibi
Yana yana kül oldum
Virane bağlar gibi
Gel gel gel aman aman ley ley ley leyylim

Yeşil ipek ezemem
Ben canımdan bezemem
Ellerin kızı için
Deli olup gezemem
Gel gel gel aman aman ley ley ley leyylim

2

TÜRKÜ

Bulut gelir pâre pâre
Dördü beyaz dördü kare
Sen açtın sineme yâre
Bulunmaz derdime çare
Aman ceylan aman dersin
Bir gün canından bezersin

Bulut gelir salkım-saçak
Böğrümə saktular bıçak
Bana yalan sana gerçek
Sebep olan, Mevlâdan çek
Aman ceylan aman dersin
Bir gün canından bezersin

3

TÜRKÜ (AĞIT)

Koyun gelir yata yata
Çamurlara bata bata
Gelin Ayşe'm sele gitmiş
Yosunları tuta tuta
Aman Ayşe'm yaman Ayşe'm
Dağlar başı duman Ayşe'm

Koyun gelir kuzuyunan
Ayağının tozuyunan
Gelin Ayşe'm sele gitmiş
İki körpe kuzuyunan
Aman Ayşe'm yaman Ayşe'm
Dağlar başı duman Ayşe'm

4

TÜRKÜ

Mendilim benek benek
Ciğerin delik delik
Yazın düğ(ü)n edecektim
Bizi ayırdı felek
Al beni beni sar beni beni yeşil yapraklar
Ben saramadım kız seni sarsın kara topraklar

Bağa girdin budanmış
Güle bülbul dolanmış
Yâri kendimin sandım
Yârim ele dadanmış
Al beni beni sar beni beni yeşil yapraklar
Ben saramadım kız seni sarsın kara topraklar

Bağa girdim üzüm
Gel izime izime
Sürmeler mi çektin sen
Beni yakan gözüne
Al beni beni sar beni beni yeşil yapraklar
Ben saramadım kız seni sarsın kara topraklar

TÜRKÜ
(OYUN HAVASI)

Bir fındığın içini
Ben senden ayrı yemem
Dün akşam yâri gördüm
Öldüğüme gam yemem
Ninnana aslanım ninnana
Ninnana gülüm ninnana

Altın yüzük yaptırdım
Taşı sensin aslanım
Güzellerin içinde
Bir tanesin aslanım
Ninnana aslanım ninnana
Ninnana gülüm ninnana

Giresun kayıkları
Hep geliyor kârından
Sevdim de alamadım
Ölüyom eskârımdan
Ninnana aslanım ninnana
Ninnana gülüm ninnana

TÜRKÜ

Sarardım ben sarardım
Senin için sarardım
Baş yastıkta göz yolda
Her gelerte sorardım
Açtı m(ı) ola şu Sivas'ın gülü yaprağı
Çekti bizi gurbet ilin suyu toprağı

Armut dalda dal yelde
Bülbül ötmez her yerde
Felek bizi ayırdı
Her birimiz bir yerde
Oy dağlar yeşil dağlar
Gurbette yârim ağlar

Kayalardan kayarım
Bulamadım ayarım
Ben bu dertten ölürsem
Kaderime sayarım
Açtı m(ı) ola şu Sivas'ın gülü yaprağı
Çekti bizi gurbet ilin suyu toprağı

Gemilerde kereste
Bûlbûl ötmez kafeste
Dediler yârin hasta
Yetiştim son nefeste
Oy dağlar yeşil dağlar
Gurbette yârim ağlar

7

TÜRKÜ

Esmer bugün ağlamış
Yüreğimi dağlamış
İnce belin üstüne
Mavi yazma bağlamış
Uy nidem nidem nidem
Evi barkı terk idem
Yâr seni alıp gidem

Esmerim boyun boyun
Güle benzettim bûyun
Yağmur yağar yer doymaz
Ben sana nasıl doyum
Uy nidem nidem nidem
Evi barkı terk idem
Yâr seni alıp gidem

Esmerim biçim biçim
Ölürem senin için
Âlem bana düşmandır
Seni sevdiğim için
Uy nidem nidem nidem
Evi barkı terk idem
Yâr seni alıp gidem

8

TÜRKÜ

Yayla suyun yan gider
Yüreğimden kan gider
Bana tabip neylesin
Ecel gelmiş can gider
Yaylalar ey ey
Irgalar ey ey
Serin yaylalar

Yayla suyun bak acı
Çift gezer iki bacı
Büyüğü şöyle böyle
Küçüğü can ilâcı
Yaylalar ey ey
Irgalar ey ey
Serin yaylalar

9

TÜRKÜ

Keklikte gelek olmaz
Sen boyda melek olmaz
Gözünü sevdiğim yâr
Her yerde benek olmaz
Gel gel yanıma keklik
Kadan canıma keklik
Kınalı parmakların
Batır kanıma keklik

Tüyünü döker gelir
Ayağın seker gelir
Yâri arzulayanda
Dağları söker gelir
Gel gel yanıma keklik
Kadan canıma keklik
Kınalı parmakların
Batır kanıma keklik

S ö z c ü k l e r : *Henek*: şaka, alay. *Kada*: kaza, belâ, felâket.

ç. Kavuşaksız Türküler

Türkü deyince, akla ilk gelen şey, onun kavuşaklı bir nazım biçimi olduğudur; fakat kavuşaksız türküler de vardır. İkişer, üçer ya da dörder dizelik bentlerden oluşan bir nazımlar, türkü ezgisiyle söylendikleri için türkü sayılmaktadırlar.

Kavuşaksız türkülerin çeşitleri şöyledir:

1. *Bentleri 2'şer dizeli türküler*

Bu türkülerde, bentlerin dizeleri kendi aralarında ayaklıdır (bk. Örnekler:

1): *aa bb cc...*

2. *Bentleri 3'er dizeli türküler*

Bu türkülerde, bentlerin dizeleri kendi aralarında ayaklıdır (bk. Örnekler:

2): *aaa bbb ccc.*

3. *Bentleri 4'er dizeli türküler*

Bu türkülerde bentlerin düzenlenişi iki türlüdür:

a. Bütün bentleri mani tipi ile düzenlenen türküler: *aaxa bxbx ccxc...*

Bunlar 7,8 ya da 11 heceli kalıplarla düzenlenmiştir (bk. Örnekler: 3, 4, 5).

Bu tip türkülerde, bentler arasında anlam bağı ya hiç yoktur, ya da pek gevşektir.

b. Koşma tipi ile düzenlenen türküler: *abab cccb çççb...*, ya da: *xAxA bbbA cccA...*, ya da: *aaaA bbbA cccA...*

Bu tip türkülerde, 4'üncü dizeler (bağlama dizeleri) kavuşak gibi seslendirilir (bk. Örnekler: 6, 7, 8).

ÖRNEKLER

1

TÜRKÜ

Şu Sille'nin ufak ufak taşları
Bir omuzdan bir omuza saçları

Şu Sille'nin ortasında kahveler
İçer içer sarhoş olur efeler

Şu Sille'nin minaresi tahtadan
Benim hasmım ak sakallı softadan

Şu Sille'nin minaresi mercandan
Sen doldur ver ben içeyim fincandan

Şu Sille'den gece geçtim görmedim
Acı tatlı sular içtim ölmedim

Şu Sille'ye vardım koyun yaymaya
Düşmanlarım geldi beni döğmeye

Şu Sille'nin odaları kiremit
Yandım kızlar elinizden kerem et

2

TÜRKÜ

Çek deveci develerin sulansın
Sulansın da dört bir yanı bulansın
Herkes sevdiğini alsın dolansın

Çek deveci develerin harıma
Yük vurmuşlar üç yaşında toruma
Hasret koydu kader beni yârime

Suya, düştü tabancamın şeridi
Yüreğimde yağ kalmadı eridi
Sevdiceğim şu yerlerde bir idi

Çek deveci develerin Lemse'ye
Taramış saçların dökmüş enseye
Yâr severim zararım yok kimseye

S ö z c ü k l e r : *Harım*: deve ağılı. *Tor*: yüke alınmamış genç deve. *Lemse*: Nemse.

3

TÜRKÜ

Karanfil oylum oylum
Geliyor servi boylum
Servi boylum gelince
Şen olur deli gönlüm

Karanfil uzar gider
Yaprağın düzer gider
Yâr yolunu şaşırmış
İnşallah bize gider

Karanfil olacaksın
Sararıp solacaksın
Ben müftüye danıştım
Sen benim olacaksın

Karanfil oymak oymak
Olur mu yâre doymak
Yâre doydum diyenin
Câizdir boynun vurmak

4

TÜRKÜ

Kara sandık açamadım
Çeyizimi seçemedim
Yazık olmuş gençliğime
Bir genç ile kaçamadım

Saçımı üçe böldüler
Bölük bölük de ördüler
Yârdan muradım almadan
Kolum kanadım kırdılar

Ezme ile süzme ile
Yâr bulunmaz gezme ile
Mezarımı kızlar kazsın
Altın gümüş kazma ile

5

TÜRKÜ

Yüce dağ başında nemli kar idim
Yel vurdu da ılgıt ılgıt eridim
Evvel o maralın yâri ben idim
Şimdi uzaklardan bakan ben oldum

Yüce dağ başında gelir sayrılık
Sen düşürdün gül benzime sarılık
İki şey var bu dünyada çekilmez
Biri ölüm öteki de ayrılık

Yüce dağ başında armut ağacı
Dökülür yaprağı kalır ağacı
Ağlasın ağlasın anam ağlasın
Yârdan ayrılmanın yoktur ilâcı

Yüce dağ başında armut silkerim
Esen yellerinden ben de eserim
Felek beni yârdan ayrı düşürdü
Kader böyle imiş kime küserim

S ö z c ü k l e r : *Ilgıt Ilgıt*: damla damla. *Maral*: meral, ceylan. *Sayrılık*: hastalık,
(*Sayrı*: hasta). *Yellerinen*: yeller ile.

6

TÜRKÜ

Bahar olup yaz ayları gelince
Türlü çiçekleri bitti sılanın
Lâle ile sümbül boynun eğince
Sarı bülbülleri öttü sılanın

İmana gel katı zalim imana
Biz de serimizi saldıq dumana
Yağmur yağıp gün doğunca çimene
Turnaları sökün etti sılanın

Bülbül gibi söyler yârin dilleri
Taze açılmıştır konca gülleri
Esince sabahtan seher yelleri
Kokusu burnuma gitti sılanın

Gurbet ilde kimse yoktur ağlaya
Dertli yoktur benim gönlüm eğleye
Ala karlı mor sümbüllü yaylaya
Güzelleri sökün etti sılanın

S ö z c ü k l e r : *Ser*: baş.

7

TÜRKÜ

Yine gam yükünün tüccarı geldi
Çekemem bu derdi bölek seninle
El-aman yosmalar çaresiz kaldım
Çekemem bu derdi bölek seninle

Gel hadi el ele dağlardan aşak
Engin geçek yücelere ulaşak
Sevinci paylaşak gamı paylaşak
Çekemem bu derdi bölek seninle

Bağımıza gazel düştü güz oldu
Geçti yaz ayları akşam tez oldu
Derdim bin iken de bin beş yüz oldu
Çekemem bu derdi bölek seninle

Gel kanat ol gönül kuşum üstüne
Söyle ne dilersem başım üstüne
Ölürsem yazılsın taşım üstüne
Çekemem bu derdi bölek seninle

S ö z c ü k l e r : *El-aman*: bezginlik bildiren ünlem. *Engin*: alçak yer. *Gazel*: kuru yaprak.

8

TÜRKÜ

Şu cihanda bir murada ermedim
Hiç ömrümde böyle sevgi görmedim
Sevdiğimin konca gülün dermedim
Aman felek hasrettime kavuştur

Uçurdum şahini konmaz koluma
Cümle âlem bakar benim halime
Kaçırdım fırsatı gelmez elime
Aman felek hasrettime kavuştur

İki bülbül hiç bir dala konar mı
Bülbülün konduğu dallar yanar mı
Kişi sevdiğine böyle kıyar mı
Aman felek hasrettime kavuştur

Mecnun oldum dağ başında gezerim
Senin için seyyah oldum tezerim
Aman yavrum yollarını gözlerim
Aman felek hasrettime kavuştur

S ö z c ü k l e r : *Cümle*: bütün, hep. *Seyyah*: gezgin. *Tezmek*: bir yerden uzaklaşmak.

d. Aruzlu Türküler

Halk edebiyatında aruz ölçüyle düzenlenmiş nazım biçimleri de vardır. Bu yoldaki nazımlar, Divan şiirinin etkisiyle oluşmuştur. Bunlar, türkü türünün bir dalı sayılmaktadır. Medrese kültürüyle yetişmiş ozanlar ve aydınlarca hor görülen saz ozanlarının, bu aşağılamaya bir tepki olarak Divan şiiri yolunda bazı şiirler söylemeye ya da yazmaya özendikleri düşünülebilir. Okuma yazma öğrenmiş saz ozanlarınca (Aşık Ömer, Gevherî, Dertli, vb.) ve saz çalmayı bilmeyen “kalem şuarâsı”nca (Bayburtlu Zihni, Çankırılı Zahmî, vb.), —ve onlara uyararak— hattâ okuma yazma bilmeyen bazı saz ozanlarınca (Sümmanî, Aşık Şenlik, vb.) düzenlenen bu yoldaki nazımlar, aruz ölçüğünü iyi bilmemekten ileri gelen birtakım ölçek kusurları (imâle, zihaf) ile yüklüdür.

Halk edebiyatında özel birer adla anılan bu yoldaki nazımların (türkülerin) başlıcaları şunlardır: 1. *Divan (Divanî)*; 2. *Selis*; 3. *Semai*. 4. *Kalenderî*; 5. *Satranç*; 6. *Vezn-i âhar*.

Bunların hepsinin kendilerine özgü birer ezgisi vardır. Aruz ölçüğünün daire ve bahirlerini bilmeyen saz ozanının, o yoldaki şiirleri kulağında kalan ezgiye göre düzenlediği sanılıyor.

Yukarda adlarını verdiğimiz aruzlu türküler, Divan şiirinin *gazel*, *murabba*, *muhammes*, *müseddes*, *musammat* ve *müstezat* biçimleriyle hazırlanmıştır (bu biçimler üzerine, ileride, “Divan edebiyatı nazım biçimleri” bölümünde bilgi verilecektir). Klasik halk edebiyatı nazımının dışında kalan bu aruzlu türkülerin ayrıntıları üzerinde durmayı ve onlardan örnekler vermeyi gereksiz görüyor, sadece niteliklerini belirtmekle yetiniyoruz:

1. *Divan (Divanî)*: Aruz ölçüğünün *Fâilâtün failâtün failâtün fâilün* kalıbıyla düzenlenir. Bunun için bir de *ayaklı (yedekli) divan* dedikleri biçimi vardır: *Divan*’ın *gazel* biçimiyle düzenlenmiş olanlarında her dizenin altına *fâilâtün fâilün* parçasının eklenmesiyle meydana gelir.

2. *Selis*: Aruz ölçüğünün *Feilâtün (fâilâtün) feilâtün feilâtün feilün (fa'lün)* kalıbıyla düzenlenir. Çoklukla *gazel* biçimindedir (XIX. yüzyıldan önceki saz ozanları *selis* türünü kullanmışlardır).

3. *Semai*: Aruz ölçüğünün *Mefâilün mefâilün mefâilün mefâilün* kalıbıyla düzenlenir. Bunun da *ayaklı (yedekli) semai* dedikleri bir biçimi daha vardır: Semainin *gazel* biçimi ile düzenlenmiş olanlarında, her dizenin altına *mefâilün mefâilün* ya da *mefâilün feülün* parçasının eklenmesiyle meydana gelir.

4. *Kalenderî*: Aruz ölçüğünün *Mefûlü mefâilü mefâilü feülün* kalıbıyla düzenlenir. Ezgi bakımından *Düz kalenderî*, *Acem kalenderîsi*, *Emrah kalenderîsi* diye adlandırılan çeşitleri vardır. Bunun da *ayaklı (yedekli) kalenderî* dedikleri bir biçimi daha vardır. Kalenderinin *gazel* biçimi ile düzenlenmiş olanlarında her dizenin altına *mefûlü feülün* parçasının eklenmesiyle meydana gelir.

5. *Satranç*: Aruz ölçüğünün *Müfteilün müfteilün müfteilün müfteilün* kalıbıyla ve *musammat gazel* biçimiyle düzenlenir (XIX. yüzyıldan önceki saz ozanları *satranç* türünü kullanmışlardır).

6. *Vezn-i âhar*: Aruz ölçüğünün *Müstefilâtün müstefilâtün müstefilâtün müstefilâtün* kalıbıyla düzenlenir. Bir dize içindeki dört *müstefilâtün* parçaları birbirleriyle ayaklıdır. (Bunun ayrıntıları için bk. Çankırılı Ahmet Talât, *Halk Şiirlerinin Şekil ve Nev'i*, 1928, s. 70-71; Hikmet Dizdaroğlu, *Halk Şiirinde Türler*, 1969, s. 140-145).

ÂŞIK TARZI

(...)

XVII.—XVIII. yüzyıllardan son yıllara kadar, Osmanlı İmparatorluğu'nun her köşesinde gördüğümüz *âşıklar ve âşık tarzı*, özellikle şehir hayatının verimidir. (...) İmparatorluğun büyük merkezlerinde, ilkokullar, medreseler, tekkeler, kitaplıklar, asker ocakları, Müslüman-Türk kültürünü halkın çeşitli tabakalarına yaymak konusunda büyük bir çaba gösteriyorlardı. XVI. - XVIII. yüzyıllarda imparatorluğun Asya ve Avrupa'daki büyük şehir ve kasabalarında oldukça kalabalık aydın bir sınıf vardı ki, İslâm bilimleri ve edebiyatlarını iyice kavramıştı; maddî refah ve servetle birlikte bu yüksek kültür havası, uzun yüzyıllar boyunca, daha aşağı düzeydeki öteki toplumsal sınıflara da geçerek, genel zevk ve düşünce düzeyini yükseltmiştir. Buralarda düzenli bir öğrenim görmedikleri, hattâ kimi zaman hiç okuyup yazma bilmedikleri halde, bu kültür çevresi içinde gelişen doğuştan yetenekleri sayesinde, aruz ile klasik nazım kurallarına uygun, oldukça güzel şiirler yazan ümmî şairlere de rastlanıyordu. [Edebiyatımızda buna birçok örnekler bulunabilir: XVI. yüzyılın ilk yarısında ün kazanan İstanbullu Enverî, asıl adı ve lâkabıyla Mürekkepçi Memî, tam anlamıyla ümmî bir adamdı; ömründe okul görmemiş, harf biçimlerini bile öğrenmemişti. Bitpazarı'nda Uzunçarşı ağzında bir dükkânda iğnecilik eder ve mürekkep satardı. (...) Esnaf tabakasından yetişmiş ümmî bir adamın klasik şairler arasına girecek derecede güzel şiirleri ile ün kazanması, kendi doğuştan yetenekleriyle birlikte, özellikle, yetiştiği çevrenin yüksek kültür düzeyini de anlatabilir. (...) Bunu gördükten sonra, ümmî saz şairlerinin varlığı artık şaşılacak bir olay değildi. (...)]

Klasik İslâm kültürünün ve klasik edebiyatın büyük Osmanlı merkezlerindeki bu kuvvetli görünüşleri aynı toplumsal ve edebî çevrelerin yarattığı âşık tarzı üzerinde elbette etkili olacak, ona birçok öğeler verecekti.

Gerçekten, âşık tarzının ilk oluşmaya başladığı XVI. yüzyıl sonlarından beri, gerek dış öğeler, yani ölçek ve biçim bakımından ve gerek iç öğeler, yani kavramlar, mecazlar, dil, üslup bakımından, bu klasik şiir etkisinin gittikçe daha kuvvetlenerek kendini gösterdiğini ve XIX. yüzyılın ikinci yarısından önce bunun artık son haddine geldiğini açıkça görüyoruz. Aruz ölçüğünün hece ölçüğüne çok yaklaşan ve kullanılması oldukça kolay olan —sözgelimi, *fâilâtün fâilâtün fâilün* ya da *mefâilün mefâilün mefâilün mefâilün* ya da *mefûlü mefâilü mefâilü fe-ülün* gibi— kalıpları, XVII.-XIX. yüzyıl âşıkları tarafından sık sık kullanılmıştır. Klasik nazım biçimlerinden *gazel*, *murabba* (dörtlü), *müseddes* (altılı) ve özellikle bunlardan ilk ikisi âşıklar arasında büyük bir istekle karşılandı. *Gazel*'lerin eskiden beri bestelenerek, klasik musiki fasıllarında söylenmesi, bu biçimin âşık tarzına girmesine yol açmıştır. *Murabba*'lara gelince, bunlar, hece ölçüğünün *dörtlük*'lerinin etkisi altında, daha XIV. yüzyıldan beri klasik Türk şiirinde büyük bir yer tutmuştu ve bestelenecek manzumeler hemen genellikle bu biçimle yazılıyordu. (...) Görülüyor ki, âşık tarzına geçen şiir öğeleri, klasik şiirin zaten geniş halk topluluklarına en yakın bulunan, genel zevki en çok okşayan öğelerdir. (...)

Klasik edebiyatın âşık tarzı üzerindeki etkisi, yalnız ona bazı yeni dış öğeler vermekle sınırlı kalmadı; bu tarzı oluşturan iç öğelerden büyük bir kısmının da yine klasik edebiyattan geçtiğini açıkça görüyoruz. Başka bir anlatımla, klasik edebiyat öğelerinin yalnız biçimde değil, temelde de kuv-

vetle kendini duyurduğunu söyleyebiliriz. Klasik edebiyatta egemen olan ideoloji, âşık tarzında da, XVII. yüzyıldan XX. yüzyıla kadar gittikçe artarak, büyük ölçüde egemen olmuştur. Âşıkların yalnız aruzla yazdıkları manzumelerde bile, klasik edebiyattan geçen basmakalıp mecazlara, belli kavramlara, İslâm tarihinden ve İran mitolojyasından gelen kahramanlara ve léğandaire (efsane ya da menkıbe niteliğinde olan) ya da mythique (mitologyaya değgin) motiflere sık sık rastlanmaktadır. (...) Âşık tarzının genel gelişimini gözönüne alırsak, bu öğelerin gittikçe arttığını görürüz. Fuzulî'nin çok kuvvetli etkisi altında kalan Geyherî ve Âşık Ömer'den sonra, XVIII.-XIX. yüzyıllarda şehir çevrelerinde yetişen âşıklar ve özellikle XIX. yüzyılın büyük saz şairleri, klasik edebiyatın manevî çekiciliği altında, bu öğelerin sürekli olarak artmasına sebep olmuşlardır.

... Bu edebiyat, tıpkı klasik edebiyat gibi, tekke ve medreseye, daha açık bir anlatımla, Ortaçağ İslâm ideolojisini yaşatan eski kuramlara dayanıyordu. Eski bir iktisat ve toplum düzeninin yarattığı bu kurumlar, bağlı bulundukları Ortaçağ ideolojisiyle birlikte, Tanzimat'tan sonra yaşama

yeteneklerini yavaş yavaş kaybetmeye başlayarak, sadece bir kalıntı halinde Cumhuriyet devrinin son devrimlerine kadar sürüklendiler. İşte XIX. yüzyılın ikinci yarısında, *âşık tarzı* dediğimiz edebiyat da, klasik edebiyatla birlikte, toplum yapısının bu sürekli değişmeleriyle ahenkli olarak, gerilemeğe, soysuzlaşmağa başladı; (...) toplumsal ve iktisadî zorunluluklarla sürekli olarak değişen toplumsal yapı, ölüm mahkûm olan eski ideolojinin ve onun yarattığı eski sanat biçimlerinin dirilmesine olanak bırakmıyordu. Büyük merkezlerde "âşık kahveleri"nin yerini tutmaya çalışan "semai kahveleri", zaten soysuzlaşmış ve eski ortak niteliğini kaybederek, dar bir zümre edebiyatı karakterini almağa yüz tutmuş olan âşık tarzı'nın sona ermesine engel olamadı ve üç buçuk yüzyıl kadar süren bir yaşamadan sonra, eski klasik şiir ve tekke şiiri gibi, *âşık tarzı* dediğimiz —kendi türünde âdetâ klasikleşmiş olan— bu Ortaçağ edebiyatı da görkemli Osmanlı İmparatorluğu'nun öteki kurumlarıyla birlikte, "geçmiş"e karıştı.

(M. Fuat Köprülü, *Türk Sazşairleri*, 2. bas., 1962, s. 22-45)

2

HALK ŞİİRİNDE ARUZ

a

... Aruzla yazdığı şiirlerin bahirlerini, ölçeklerini bilmeyen ya yetenekli insanlar, özel makamla okunan bir şiirin ölçüğünü değil, o makamı zihinlerinde tuttukları içindir ki, o makamla birlikte şiir söylemede de güçlük çekmezlerdi. Bu yüzden, öteden beri bilinen ve kullanılan ölçeklere başvururlar, güç ve dolaşık ölçeklerde söylemezler ve hattâ yazmazlardı.

(Çankırılı Ahmet Talât, *Tokatlı Âşık Nuri*, 1933, s. 86-87)

b

Aruza uyan şiirlerin söylenmesine, okunuştaki özel besteler, ahenkler bir örnek olmuştur. Tekrar edelim ki, halk ve saz şairleri eser yazarken, doğmaca (irticâlen) söylerken, aruz bilmedikleri için "efâil ve tefâil'i hatırlarına getirmemişlerdir; ancak dimağlarında korunmuş ve işlenmiş nağmelere ahenk ve sözcükler uydurmuşlardır. Bu ahenklerin ayrıca bir özelliği bulunması dolayısıyladır ki, aruza uydurmak istenen birçok şiirler, aruz kalıbı için de ya sıkışmış, ya da taşmıştır.

(Çankırılı Ahmet Talât, *Türk Şiirlerinin Vezni*, 1933, s. 224)

Halk Şiirinin Aydınlar Edebiyatına ve Çağdaş Şiire Etkisi

Özellikle XVII. yüzyıldan bu yana, saz ozanları (âşıklar) üzerinde Divan şiirinin etkisini daha önce belirtmiştik; XVIII. yüzyılda, Divan şiirinde yerli hayatı yansıtmaya eğilimleri başlayınca, şehir ve kasabalarda halk arasında çok yaygın olan âşık edebiyatının da Divan şiiri ozanlarından bazılarını (Nedim, Şeyh Galip) etkilediği görülmüyor (bk. Örnekler: 1, 2). Bu karşı etki, Tanzimat döneminde biraz daha yaygınlaşır. Bu dönemde, ilk kez Ziya Paşa'nın işaret ettiği, "Bizim şiirimiz, hani şairlerin ölçeksiz diye beğenmediği avam şarkıları ve taşralarda çöğür şairleri arasında deyiş ve üçleme ve kayabaşı denen nazımlardır" görüşü benimsenmeye başlanmış; çobanıl (pastoral) duyguları (Ziya Paşa, *Türkü*, bk. Örnekler: 3); sürgünde iken ayrılığın doğurduğu "iç yanıklığı"nı (Akif Paşa, *Türkü*); küçük torununun ölümünden duyulan acıyı (Akif Paşa, *Mersiye*, bk. Örnekler: 4); hattâ, kişileri övme (Ethem Pertev Paşa, *Destan*), Osmanlı devletinin 600'üncü yılını kutlama isteğini (Münif Paşa, *destan-ı Âl-i Osman*) dile getirmek için halk edebiyatı nazım biçim ve türlerine (türkü, ağıt, destan) başvurulmuştur. İkinci Meşrutiyet yıllarında (1908-1922) siyasal bir gerekseme ile ortaya çıkan "Türkçülük" (ulusçuluk) akımının, edebiyatı da etkilediğini; ozanların ulusal dil, ulusal ölçek (hece ölçüğü) ve ulusal nazım biçimleri kullanma yoluna girdiklerini, daha önce "Ölçek" bölümünde anlatmıştık (bk. s. 119-120 ve 168-171). Bu dönemde, Ziya Gökalp, siyasal alanda olduğu gibi edebiyat alanında da bu görüşün kuramcılığını üstlenmiş; o yılların şiire aruz ölçüğüyle başlayan genç ozanlarını (Yusuf Ziya, Orhan Seyfi, Halit Fahri, Enis Behiç, Faruk Nafiz, vb.) konuşmaları ve yazılarıyla sade dile, hece ölçüğüne, halk edebiyatı nazım biçimlerine ve konularına yöneltmiştir; aynı dönemde, Fuat köprülü de, âşık edebiyatının tarihi ve niteliği üzerinde bilimsel incelemelere ("Türk Edebiyatında Âşık tarzının Menşesi ve Tekâmülü", *Millî Tetabblar Mecmuası*, 1915, no. 1) girilerek Gökalp'i desteklemiş; o yolda yürümek isteyen sanatçılara ışık tutmuştur. Ziya Gökalp, "kültürün yalnız halkta bulunduğunu, halka doğru gitmenin kültüre doğru gitmek demek olduğunu" ileriye sürerek; edebiyatımızın kültürleştirilmesi ve uygarlaştırılması için, bir yandan halka doğru, öbür yandan Batı'ya doğru gidilmesi; hem halk edebiyatı verimlerinin (masallar, fıkralar, efsaneler, atasözleri, bilmeceler, koşmalar, destanlar, ilâhiler, Dede Korkut Kitabı, halk hikâyeleri, tekke ve saz ozanları, Nasreddin Hoca fıkraları, Karagöz, vb.), hem de Batı edebiyatının klasik (Homeros, Vergilius, vb.) ve romantik (Shakespeare, Rousseau, Goethe, vb.) sanatçıların büyük eserlerinin örnek olarak alınması gerektiğine; "edebiyatımızın bu iki eğitim döneminden geçtikten sonra hem ulusal, hem de Avrupalı bir edebiyat haline gireceğini"; nitekim, yukarda anılan "romantik dâhilerin hem halk eğitimini almış, hem de eski Yunan-Latin tekniklerini benimsemiş oldukları için, hem ulusal, hem de gelişmiş bir edebiyat vücuduna getirdiklerini" söylemekte idi (bk. Yardımcı Okuma Parçaları: 1, 2). Bu görüşlerin etkisi altında kalan; bir yandan da, Rıza Tevfik'in daha önce yayımlanmış halk şiiri yolundaki manzume denemelerinden cesaret alan hececi ozanların bu ilk kuşağı bir yandan birtakım koşmalar, maniler, masallar, vb. yazmaya; bir yandan da halk nazım biçimleriyle yeni konuları işlemeye girişmişlerdir.

Halk şiirinden yararlanma işi, çağdaş edebiyatımızda iki koldan yürümüştür: a. Halk şiirini ölçek, nazım biçimi, dil ve içerik bakımından taklit etmek; b. Halk şiirinin ölçek, biçim, dil ve söyleyiş öğelerini gerektikçe ham malzeme olarak alıp onları yeni bir içerikle doldurmak.

Bunlardan birincisi; yani, tâ Nedim'den başlayıp Rıza Tevfik'le en bol örneklerini veren bu taklit edebiyatını, hece ölçeğinin ilk kuşağı da sürdürmüşse de, bu ça-ba, “*Bir busesini çaldım, / Uyandı geri aldı*” gibi soğukluklardan; ya da —o yıllar-da yenilgiler üst üste sürüp giderken— “*Biz kimleriz? Biz Altay'dan gelen erleriz*” gibi kof övünmelerden ileriye geçememiştir. Yüzyıllar boyunca işlenmiş, binlerce ürün vermiş bir edebiyat dalına, aynı yolda yazılmış birkaç parça şiir ile herhangi bir katkıda bulunulamayacağı düşünülmemiştir. Yeni bir koşma, yeni bir şathiye, yeni bir mani ya da türkü o edebiyata ne kazandıracaktı? Kaldı ki, milyonlara seslenen âşık edebiyatının bir uzantısı olma isteğine kapılan bu yapma edebiyat, en çok birkaç bin satmış kitapların sayfalarında mahpus kalmıştır. Saz çalmayı bil-meyip de halk şiiri yolunda şiir yazan ve saz ozanlarınca “kalem şuarâsı” diye anı-lan yarı okumuş halk ozanlarının şiirleri hiç değilse yine saz ozanlarınca seslendi-rilip yayılmıştı; bu halktan kopuk “çağdaş kalem şuarâsı”nın birkaç parça şiiri ise, yalnız alaturka musikicilerin işine yaramış; ancak meyhanelerde ve içkili gazino-larda söylenebilmiştir. Faruk Nâfiz'in birkaç şiiri dışında, devrinden bugüne bir şey kalmamış olması, dikkate değer bir edebiyat olayıdır. Devrini tamamlamış bir kurumu, değişen toplumsal bir ortam içinde zorla yaşatma olanağı yoktur. Faruk Nafiz'in koşma biçimiyle yazılan *Çoban Çeşmesi* adlı şiiri eğer bugüne kadar ula-şabilmişse, bunun nedeni, halk şiirinden sadece bir nazım biçimi ve birkaç motif (Kerem ile Aslı, Leylâ ile Mecnun, Ferhat ile Şirin) almakla yetinmesi; buna kar-şılık, dili, üslûbu, içeriği bakımından yeni olmasıdır (bk. s. 38). Halk şiirini taklit özentisi Cumhuriyet döneminde de bir süre yürümüşse de (Ahmet Kutsi Tecer, Ne-cip Fazıl Kısakürek, Sabahattin Ali, vb.), yine verimli olmamıştır. XX. yüzyıl ede-biyatımızda bu çığırın kurucusu ve en ünlü temsilcisi Rıza Tevfik başta olmak üze-re (bk. Örnekler: 5, 6), Meşrutiyet ve Cumhuriyet dönemlerindeki verimlerden sa-dece birer örnek (bk. Örnekler: 7, 8) vermekle yetineceğiz. (Bu konuda ayrıntılı bil-gi için bk. Fevziye Abdullah Tansel, “Millî Edebiyat Devri Şiir Sahasında Âşık Tar-zı Tesiri”, *Ülkü*, no. 74-78).

Hececi ozanların ikinci kuşağı ile başlayan Cumhuriyet dönemi şiirimizde, halk şiirinin kimi zaman biçimi, kimi zaman dili, kimi zaman söyleyişi, hattâ kimi zaman içeriği bir ham malzeme olarak alınıp yeni bir şiir anlayışıyla işlenince, edebiyatımız gerçek bir sanat aşamasına ulaşmıştır. Sözgelimi, koşma biçimiyle yazılmış bir şiiri dahi biz bugün koşma diye okumuyor, yeni bir şiir diye okuyoruz (bk. Örnekler: 12, 13); nasıl ki folklorlardan yararlanmak isteyince de, sadece yöntem alınıp yeni bir içe-rikle birleştirilmiş; sözgelimi bir tekerleme (bk. Örnekler: 9), bir bilmece (bk. Örnek-ler: 10) artık folklor değil, çağdaş bir şiir olmuştur. Hattâ kimi zaman sadece bir ses alınmış, o ses üzerine yeni bir şiir kurulmuştur; sözgelimi, Karacaoğlu'nın bir sema-isinde (bk. s. 273, semai 2), her dörtlüğün sonunda tekrarlanan *Görülme-yi görölme-yi / Örülme-yi örülme-yi / Sorulma-yı sorulma-yı* / vb. dizelerinin sesini, yeni ozan bir belirtcin (zarfın) ses ikilemesine dönüştürerek (*Mırıl mırıl / Mırıl mırıl - Pırıl pırıl / Pırıl pırıl...* vb.) bambaşka bir konu ve nazım biçimi içinde kullanmıştır. (bk. Ör-nekler: 11). Çağdaş ozan, halk şiirinden yararlanma işini biçimsel açıdan almamış, gerektiğinde özgür nazım içinde dahi o havayı bir eda, bir üslûp çeşitlemesi olarak kullanmıştır (bk. Örnekler: 15); hattâ, kimi zaman, halk şiirinin yalnız nazım birimi-ni (dörtlükleri) almış, fakat hiç ayak kullanmamış; böylece, aldığı dörtlükler içinde yeni bir konuyu yeni bir eda ile yazmıştır (bk. Örnekler: 14).

YARDIMCI OKUMA PARÇALARI

1

HALKA DOĞRU

Türkçülük'ün ilk temellerinden biri de halka doğru ilkesidir. (...)

Halka doğru gitmek ne demektir? Halka doğru gidecek olanlar kimlerdir? Bir ulusun aydınlarına, düşünürlerine ulusun seçkinleri adı verilir. Seçkinler yüksek bir öğrenim ve eğitim görmüş olmakla halktan ayrılmış olanlardır. İşte halka doğru gitmesi gerekenler bunlardır. Seçkinler halka doğru niçin gidecekler? Bu soruya bazıları şöyle karşılık veriyorlar: "Seçkinler halka kültür götürmek için gitmelidirler". Oysa, memleketimizde kültür denilen şey yalnız halkta vardır. Seçkinler henüz kültürden paylarını almamışlardır. Öyleyse, kültürden yoksun bulunan seçkinler kültürün canlı bir müzesi olan halka nasıl

kültür götürecekler? Sorunu çözebilmek için önce şu noktalara cevap verelim: Seçkinlerde uygarlık vardır, halkta kültür vardır. Öyleyse, seçkinlerin halka doğru gitmesi şu iki maksat için olabilir: 1. Halktan bir kültür eğitimi almak için halka doğru gitmek; 2. Halka uygarlık götürmek için halka doğru gitmek.

Seçkinler, kültürü yalnız halkta bulabilirler, başka bir yerde bulamazlar. Demek ki, halka doğru gitmek, kültüre doğru gitmek niteliğindedir. Çünkü, halk, (...) ulusal kültürün canlı bir müzesidir.

(Ziya Gökalp,
Türkçülüğün Esasları, 1923)

2

EDEBİYATIMIZIN KÜLTÜRLEŞTİRİLMESİ VE UYGARLAŞTIRILMASI

Türkçülük'e göre, edebiyatımız yükseltilmek için, iki sanat müzesinde eğitim görmek zorundadır.

Bu müzelerden birincisi halk edebiyatı, ikincisi Batı edebiyatıdır. Türkçü ozanlar ve yazarlar bir yandan halkın güzel verimlerini, öbür yandan Batı'nın başeserlerini model edinmelidirler. Türk edebiyatı bu iki çıraklık dönemini geçirmeden ne ulusal, ne de gelişmiş bir nitelik alamaz. Demek ki edebiyatımız bir yandan halka doğru, öbür yandan Batı'ya doğru gitmek zorunluluğundadır. Halk edebiyatı ne gibi şeylerdir. Birincisi, masallar, fıkralar, efsaneler, menkıbeler, mitologyalar; ikincisi, atasözleri, bilmece; üçüncüsü, maniler, koşmalar, destanlar, ilâhiler; dördüncüsü, Dede Korkut Kitabı, Âşık Kerem, Şah İsmail, Köroğlu gibi hikâyelerle cenname-

ler; beşincisi, Yunus Emre, Kaygusuz, Karacaoğlu, Dertli gibi tekke ve saz ozanları; altıncısı Karagöz ve Nasreddin Hoca gibi canlı edebiyatlar.

Edebiyatımız bu modellerden ne kadar çok yararlanırsa o kadar çok kültürleşmiş olur.

Edebiyatımızın ikinci türlü modelleri de Homeros'la Vergilius'tan başlayan bütün klasiklerdir. Yeni başlayan bir ulusal edebiyat için en güzel örnekler klasik edebiyatın güzel verimleridir. (...) Genç uluslar, ülkeleri, kahramanlıkları yükselten bir edebiyata muhtaçtırlar. Klasik edebiyatlar genellikle bu maksadı sağlayacak niteliktedir. (...)

Bununla birlikte, biz Batı'nın ilkin yalnız klasiklerine değer vermekle, Romantizm'in veriminden de büsbütün yok-

sun kalmamalıyız. Çünkü Romantizmin temeli, halk edebiyatlarıdır. Avrupa'daki bütün Romantizm hareketleri, halka doğru gitmek, halk masallarını ve destanlarını model edinmekle başlamıştır. Batı edebiyatını emmeye çalışırken Batı romantiklerinin halk edebiyatlarından nasıl yarar-

landıklarını da anlamaya çalışmalıyız. Edebiyatımızın Batı ölümsüz eserleri müzesinde geçirdiği çiraklığa da ulusal edebiyatımızın uygarlaştırılması diyebiliriz.

(Ziya Gökalp, *Türkçülüğün Esasları*, 1923)

3

İŞİN KOLAYI

Bir halk şiiri sevdasıdır gidiyor edebiyatımızda. Yıllardan beri. Bıkmadılar bir türlü. Bütün Divan şairlerine, Tanzimatçılara, Edebiyat-ı Cedide'cilere, onlardan sonra gelenlere, bugünlere, hepsine dudak bükebilirsiniz; sizi azarlayacak bir iki kişi çıkar, gene de pek büyük değildir suçunuz; bağışlanır, unutulur. Yunus bir, âşıklar iki. Dokunmayacaksınız onlara. Beğeneceksiniz, seveceksiniz. Neden? "Samimi" şiirmiş âşıkların ki. Onlar şiiri bezeksiz, donaksız, gönülden koptuğu gibi söylerlermiş. Şiirin kaynağı varmış onların sazında. Teline ilişiverin, bir ırmak köpüre köpüre akıyor. Siz de âşıklar gibi şiir söylemeye özenin, büyük şair oldunuz gitti. Rıza Tevfik, Bay Kutsi Tecer yıllarca salt bu yüzden beğenilip övüldü. Artık onları anan pek olmuyor, ama halk şiiri sevdası bir türlü geçmedi. Sönecek sanıyorsanız, diriliveriyor. Orhan Veli'ye bile, allem ettiler kalem ettiler, halk şiirini sevdirep *İstanbul Türküsü*'nü yazdırttılar. Kimseye taş atmıyorum. Hepimiz tutulduk o sevdaya. İlk taşı, hiç tutulmamış olan atsın.

Halk şiirine ilgilenmenin, âşıklar gibi yazmaya özenmenin bir iyiliği olmadı demiyorum. Bir kere aruzdan, o tıktırtılar tıktırısından bizi halk şiiri kurtardı. "Hece vezni bizim millî veznimizdir, bütün âşıklar hece vezni ile söyler" diye gürültü edilmeseydi, *efâil tefâil*'i zor atardık şiirimizden. Halk şiirine özenmenin ikinci bir iyiliği de bize dilimizi, öz dilimizi sevdirmek oldu. Halk şiirleri öz Türkçe ile yazılmıştır diyorum sanmayın; âşıklar da sever Arap-

ça, Farsça sözcükleri, Divan şairleri kadar bayılırlar onlara, *saç*'ı beğenmez de boyuna *zülûf* ederler. (...) Hayır, Türkçeyi halk şiirlerinden öğrenmeğe kalkmayın. Ama halk şiirleri bize Türkçeyi Divan şiirinden daha çok tattırdı. Halk şiiri sevdasından geçmeseydik, Öz Türkçe yolunu tutmakta belki daha çok güçlük çekerdik. (...)

Halk şiiri, dedikleri gibi, bezeksiz, donaksız bir şiir değildir, "samimi" bir şiir değildir, âşıklar şiiri gönülden koptuğu gibi söylemezler. Bir bakıma, halk şiirinden daha yapmacıklı bir şiir yoktur:

*Armut dalda bir sıra
Yârim gitti Mısır'a
Koyun olsam yayılsam
Yârimin ardı sıra*

Nedir bundaki samimilik? Duygu samimiliği mi? Bunu söyleyen gerçekten gönlündekini mi anlatıyor? Yooo! Yârinin Mısır'a falan gittiği yok, belki yâri bile yok; sözcüklerle oynuyor, *sıra-Mısır'a-sıra* hoşuna gitmiş, onları bir araya getiriyor. Bezeğin, süsün ta kendisi. Bunda duygu yok, bezek kaygısı var, en yapmacıklı deyiş kaygısı var, sanat kaygısı var. Ancak, geçici bir sanat kaygısı var. Bunu söyleyen, karşısındakini bir an eğlendirecek, sonra o mani unutulacak. Birtakım kurallar bellemiş, birtakım konular bellemiş, birtakım mazmunlar bellemiş, o mazmunları o kurallarla söyleyecek. Tıpkı Divan şairi ile âşık arasında bir ayrım yoktur. Birinin düşüncesi neyse ötekinin düşüncüsü de o. Yal-

nız biri Arapçayı, Farsçayı daha iyi biliyor, dili aruza yatmış; öteki bunları pek başaramıyor; işte o kadar. İkisi de bir toplumun çocukları, duruk bir toplumun, yüz-yıllar boyunca değişme dileği duymayan, babalarından bellediği ile yetinen bir toplumun çocukları. Birini ötekiden yeğlemek, üstün tutmak için bir sebep yok. Üstünlük varsa. Divan şiirinde o üstünlük. Söyledikleri dolayısıyla değil. Bilelim ki bizim divanlarımız da boştur. (...) Birtakım bezeklerle, bu toplumun artık yaşatamayacağı bezeklerle doludur. Geçen geçmiş, yıkılan yıkılmıştır. Türk toplumu, yüz elli yıldır Batı'ya yöneldi; Doğu'nun törelerine, Doğu'nun yasalarına, Doğu'nun değerlerine bağlı kalamaz; onlardan ayrılıp, silkinip, bilerek bilmeyerek, alttan alta yenilerini kurmaktadır.

Başka yöndendir Divan şiirinin üstünlüğü. Divan şairi kendisinin bir sanat adamı olduğunu bilir, âşık bilmez bunu, düşünmez bile. Divan şairi, bir sanat adamı olduğunu bildiği için, içinde bir bengilik, ölmezlik kaygısı vardır. Eserinin gelecek yüzyıllara kalmasını, kendisi öldükten sonra adının anılmasını ister. Sanat adamı bu kaygıyı duyuyorsa bir sanat adamıdır. Yoksa eserinde bir güzellik bulsanız bile, kendiliğinden gelmiştir o güzellik, bir

yaban çiçeğinin güzelliği gibi. İstenilerek, düşünülerek yaratılmış bir güzellik değildir. Sanat eserinin güzelliği ise, istenilerek, düşünülerek yaratılmış olan güzelliktir. Gerçek sanat adamı, kendi isteği ile yaratmadığı bir güzellikle övünmek şöyle dursun, kaçınır ondan, tiksindir. Hani bazı şairler olurmuş, kendilerini esine bırakırlarmış; içlerine birdenbire pek güzel şeyler doğar da onları söyleyiverirlermiş; öyle kimseler gerçekten var mıdır bilmem onu, varsa da birer sanat adamı değildir onlar; bülbülün ötmesi gibi, ne yaptıklarını bilmeden öterler. (...)

Neden bu kadar seviyorlar halk şiirini? Bana öyle geliyor ki, halk şiirinde gerçek bir sanat kaygısı olmadığı için, gerçek bir sanat araması olmadığı için seviyorlar. Kolay güzellikler yaratmak hulyasıyla seviyorlar. Kendilerini bırakacaklar, sözlerine bir çeki-düzen vermeye özenmeyecekler, kendiliklerinden çok güzel eserler yaratacaklar. Halk şiirini sevmiyorlar, ondaki kolaylığı seviyorlar; kendilerini düşüncenin sıkısı altına koymaktan kurtardığı için seviyorlar onu. Şairlerimiz, düşünürlerimiz, yaratmanın bilinçle güçlüğüne katlanmayı buyurduğunu anladıkları gün, halk şiirine bağlanmaktan kurtulacaklar.

(Nurullah Ataç, *Ararken*, 1954)

ÖRNEKLER

1

TÜRKÜ

Sevdiğim, cemâlin çünkü göremem
Çıkmanın hayalin dil-i şeydâdan
Hâk-i pâye çünkü yüzler süremem
Alayım peyâmın bâd-ı sabâdan

Kebûd çeşim bi-rahm etti nigâhın
Âşıkların göğe çıkardı âhın
Sordum gerdeninden, Zülf-i siyâhın
Bir cevap vermedi aktan karadan

Sevdiğim, bendene düşerse hizmet
Kapında kul olmak canıma minnet
Göre idim sende bû-yi muhabbet
İstedğim budur sen bi-vefâdan

Nedimâ hüsnüne olmuştur âşık
Öyle bir âşık kim kavlinde sadık
Kereme ne kadar değilse lâyık
Âr etmez efendim şehler gedâdan

S ö z c ü k l e r : *Cemâl*: yüz güzelliği. *Çünkü*: (burada) madem ki. *Dil-i şeydâ*: çılgın gönül. *Hâk-i pâ-y*: ayak toprağı. *Peyâm*: haber. *Bâd-ı sabâ*: tanyeli. *Kebûd*: mavi. *Çeşim* (*Çeşm*): göz. *Bi-rahm*: merhametsiz. *Nigâh*: bakış. *Sordum gerdeninden*: gerdanını sordum. *Zülf-i siyâh*: kara saç. *Bû-yi muhabbet*: muhabbet kokusu. *Bi-vefâ*: vefasız. *Hüsn*: güzellik. *Kim*: ki. *Kavl*: söz. *Kerem*: lûtufluk, bağış. *Âr etmek*: utanmak. *Şeh*: şah. *Gedâ*: dilenci.

2

TÜRKÜ

Tuğra çekmiş dest-i kudret kaşına
Cıga takmış siyah perçem başına
Taze girmiş on üç on dört yaşına
Gül fidanım henüz bulmuş çağını
Şirin esmer şimdi bulmuş çağını

(...)

Sabah olsun aktan kara seçilsin
Gerden üzre siyah zülûf saçılsın
Mevsimidir güller gibi açılsın
Gül fidanım henüz bulmuş çağını
Şirin esmer şimdi bulmuş çağını

(...)

Kan bulaşmış hançerinin zağına
Neş'e gelmiş gözlerinin ağına
Yanaşılmaz goncasına bağına
Gül fidanım henüz bulmuş çağını
Şirin esmer şimdi bulmuş çağını
(Şeyh Galip)

S ö z c ü k l e r : *Dest-i kudret*: Tanrısal gücün eli. *Cıga*: tuğun horoz kuyruğu gibi eğri olan kısmı. *Zülûf*: yüzün iki yanından sarkan saç. *Zağ*: keskinlik.

TÜRKÜ

Akşam olur güneş batar şimdi buradan
 Garip garip kaval çalar çoban dereden
 Pek körpesin esirgesin seni Yaradan
 Gir sürüye kurt kapmasın gel kuzucağım
 Sonra yârdan ayrılırsın ah yavrucağım

Çünkü Mevlâm kul eyledi sana özümü
 Bastığın yerlere sürsem yüzüm gözümü
 Uyma ağyârın kendine dinle sözümü
 Gir sürüye kurt kapmasın gel kuzucağım
 Sonra yârdan ayrılırsın ah yavrucağım

Dağları duman bürüdü ağyâr seçilmez
 Avcı yolda tuzak kurmuş yâra geçilmez
 Vefasızın meclisinde bâde içilmez
 Gir sürüye kurt kapmasın gel kuzucağım
 Sonra yârdan ayrılırsın ah yavrucağım

(Ziya Paşa, *Külliyât-ı Ziya Paşa*, 1925)

S ö z c ü k l e r : *Ağyâr*: 1. başkaları, yabancılar, 2. rakipler. *Fend*: yalan dolan. *Bâde*: şarap.

MERSİYE

Tıfl-ı nâzenînim unutmam seni
 Aylar günler değil geçse de yıllar
 Telihkâm eyledi firâkın beni
 Çıkar mı hatırdan o tatlı diller

Kıyılmaz iken öpmeğe tenin
 Şimdi ne haldedir nazik bedeninin
 Andıkça gülşende gonca dehinin
 Yansın âhım ile kül olsun güller
 (...)

Feleğin kînesi yerin buldu mu
 Gül yanağın reng-i rûyun soldu mu
 Acaba çürüdü toprak oldu mu
 Öpüp okşadığım o pamuk eller

(Akif Paşa)

S ö z c ü k l e r : *Tıfl-i nâzenîn*: nazlı çocuk. *Telihkâm*: acılı, (*Telh*: acı). *Firâk*: ayrılık. *Gülşen*: gül bahçesi. *Dehen*: ağız. *Kine*: kin. *Reng-i rû*: yüzün rengi.

BİR MEÇHULEYE

Seni ilk gördüğüm o günden beri
Gamla geçirdiğim demleri saydım
Diyar diyar gezip ben şimdi geri
Coşkun sular gibi hep çağlasaydım

Devletli başında ey yosma dilber
Sırma kâküllerin bir taca benzer
Nolaydı alından öpüp her seher
Saçını ben çözüp ben bağlasaydım

Mâtem-i hicrâna saldın Rıza'yı
Bilmezsin çektiğim cevr ü ezâyı
Ben sana nakl edip o mâcerâyı
Dizinde ağlasam ah ağlasaydım

(Rıza Tevfik Bölükbaşı, *Serâb-I Ömrüm*, 1949)

S ö z c ü k l e r : *Mâtem-i hicran*: ayrılık yası. *Cevr ü ezâ*: incinme, kırılma, (ü: ve.)
Nakl etmek: anlatmak.

SORMA HOCAM
(ŞATHİYE)

Bana sual sorma cevap müşkildir
Her sırrı ben sana açamam hocam
Hakkın hazinesi darı değildir
Cami avlusunda saçamam hocam

Kayd-ı âhiretle düşmem mihnete
Ben burda memurum şimdi hizmete
Hayvan otlatırken gidip cennete
Sana hulle donu biçemem hocam

Mi'râcı anlatma eşek değilim
Bildğin kadar da melek değilim
Günahkâr insanım ördek değilim
Bu ağır gövdeyle uçamam hocam

(...)

Şarabı men etme o değil hüner
Âşıkım bâdesiz pek başım döner
Gönlümde muhabbet ateşi söner
Özrüm var sade su içemem hocam

Nâr-ı cehennemi önüme serme
Günahımı döküp kaygılar verme
Kitapta yerini bana gösterme
Ben pek o yazıyı seçemem hocam

Feylesof Rıza'yım dinsiz anlama
Dini ben öğrettim kendi babama
Her ipte oynadım canbazım ammâ
Sırat Köprüsü'nü geçemem hocam

(Rıza Tevfik Bölükbaşı, *Serâb-ı Ömrüm*, 1949)

S ö z c ü k l e r : *Mülkil*: müşkül, zor. *Hakk*: Tanrı. *Kayd-ı âhiret*: âhiret bağlantısı, (burada) ahiret kaygısı. *Hulle*: cennet elbisesi. *Don*: elbise. *Mî'râc*: göğe yükselmesi. *Men etmek*: yasaklamak. *Bâde*: şarap. *Nâr-ı cehennem*: cehennem ateşi.

7

MANİLER

Sen gül dalında gonca
Ben dağ yolunda yonca;
Sen açılır gülersin
Ben sararıp solunca.

Ey benim gonca gülüm,
Saçların büklüm büklüm;
Baktım bir göz ucuyla,
Takılıp kaldı gönlüm

Sevdi, aldattı beni;
Güldü, ağlattı beni;
Gittim kölesi oldum,
Götürdü sattı beni!

(Orhan Seyfî Orhon, *Gönülden Sesler*, 3. bas., 1935)

8

YAĞMUR DUASI

Kat kat oldu gökyüzünde yokuşlar
Bahar oldu, ötmez dağlarda kuşlar
Harman yerindeki nazlı uçuşlar
Bebelerim niçin gülmez yüzünüz?
Yağmurlarım neden küsülüsünüz?

Kuraktan sararınış tarlalarımız
Gezmez oldu bahçelerde arımız
Yarımız göç etti kaldık yarımız
Gelinlerim niçin gülmez yüzünüz?
Irmaklarım neden küsülüsünüz?

Yazının üstünde bir ince bulut
Bulut değil, onu gözler bin umut
Söyleyin imama teneşir, tabut
Analarım niçin gülmez yüzünüz?
Derelerim neden küsülüsünüz?

Salverin tavladan şahbaz atları
Koyverin sürüyü, savun itleri
Neyleyim şenliği bitmiş yurtları
Yiğitlerim niçin gülmez yüzünüz?
Avgunlarım neden küsülüsünüz?

Aşağıdan gelir allı, karalı
Sorun bu gelenler acab nereli
Kimi yaslar giymiş, kimi yaralı
Aşiretim niçin gülmez yüzünüz?
Pınarlarım neden küsülüsünüz.

Gelin, ihtiyarlar, gelin duaya
Kiminiz deynekle, kiminiz yaya
Otlar dile gelmiş çağırır Tanrıya
Aman Yaradanım sen yağmur gönder
Yaman hallerimiz iyiye dönder

(Ahmet Kutsi Tecer, *Ağaç*, 1936, no. 1)

S ö z ü k l e r : *Yazı*: düz yer, ova. *Şahbaz*: gösterişli, yiğit. *Avgun*: üstü kapalı su yolu.

9

EŞRAF TEKERLEMESİ

Gâvurun oğlu
Boylu mu boylu
Kürkünü giymiş
Tüylü mü tüylü
Astığı astık
Kestiği kestik
Apışıp kalmış
Mustafa Mıstık

Domuzun dölü
Deli mi deli
Curnal yazıyor
Akşam üzeri
Yazdığı yazdık
Çizdiği çizdik
Bir uzun âdem
Kafası bızdık

Köpeğin piçi
Avcı mı avcı
Bir tüfek almış
Burnumda ucu
Attığı attık
Tuttuğu tuttuk
İki mum yaktık
Seyrine baktık

(Oktay Rifat, *Aşağı Yukarı*, 1952)

10

BARIŞ

Selâmımı kurda kuşa ilettim
Almayana darılmadım iyetim
Bu elmayı kırk kişiye pay ettim

(Melih Cevdet Anday, "Bilmeceler", *Yan Yana*, 1956)

11

SAYIKLAMA

Kedim ayak ucuma büzülmüş uyumakta,
İplik iplik sarıyor sükütu bir yumakta,
Hırıl hırıl,
Hırıl hırıl...

Bir göz gibi süzüyor beni camlardan gece,
Dönüyor etrafımda bir sürü kambur cüce,
Fırıl fırıl,
Fırıl fırıl...

Söndürün lambaları uzaklara gideyim,
Nurdan bir şehir gibi ruhumu seyredeyim,
Pırıl pırıl,
Pırıl pırıl...

Sussun, sussun uzakta ölümüne ağlayan,
Gencim, ölmem, arzular kanımda bir çağlayan,
Şırıl şırıl,
Şırıl şırıl...

Ne olurdu bir kadın, elleri avucumda,
Bahsetse yaşamının tadından başucumda,
Mırıl mırıl,
Mırıl mırıl...

(Necip Fazıl Kısakürek, *Ben ve Ötesi*, 1932)

EVRENİ SEVMEK Kİ...

Aç mısın kardeşim, gel olanı bölüşelim,
Ama şiirlerimle seni doyuramam ki;
Ta, yıldızlara değin uzansa bile elim,
Daha ötelere, daha... buyuramam ki.

İnsanı insan diye sevmişim, hep severim;
Ve onu tanrılara karşı bile överim.
Ben bütün bir evreni sevmişim; alın terim
Var evrende; öz, üvey diye ayıramam ki.

Güzellikleri alır satarım, gelişim bu.
Güzel tellahım ben, alan var mı? neşem bu.
Güzel'le yüceltirim insanlığı, işim bu.
Çirkini, kabayı ve hamı kayıramam ki.
(...)

(Ahmet Muhip Dıranas, *Şiirler* 1974)

PAYDOS

Paydos bundan böyle çılgınlıklara;
Sert konuşmağa başladı aynalar.
Yetişir koştum aşkın peşi sıra;
Bitirdi beni bu içki, bu kumar.

Ne saklayayım gaflet ettiğimi?
Elimle batırmışım gençliğimi;
Binip bineceğim en güzel gemi!
Aldığını geri vermez dalgalar.

Meyhaneler, sabahçı kahveleri,
Cümle eş dost, şair, ressam, serseri,
Artık cümbüşte yoksam geceleri,
Sanmayın tarafımdan ihanet var.

Yaş ilerliyor... Artık geçti bizden;
Kişi ev bark edinmeli vakitken,
Gün gelince biz değil miyiz ölen?
Cenazemiz yerde kalmasın dostlar!

(Cahit Sıtkı Tarancı, *Otuz Beş Yaş*, 1946)

ROBENSON

Robenson, akıllı Robenson'um,
Ne imreniyorum sana bilsen
Göstersen adana giden yolu;
Başımı dinlemek istiyorum.

Ben gemi olurum, sen kaptan ol;
Yelken açarız bir sabah vakti.
Güneşte gölgemiz olur deniz.
Yolculuk... derken adamızdayız.

İsterdim tercümanım olasın,
Tanıtasın beni balıklara,
Vahşi kuşlara ve çiçeklere;
Bizdendir diyesin denim için.

Ağaca çıkmasını bilirim,
Tanırım meyvanın olmuşunu;
Taş kırmak da gelir elimizden,
Ateş yakmak da, aş pişirmek de.

Robenson, hâlden bilir Robenson,
Adan hâlâ batmadıysa eğer,
Alıp götürsen beni oraya,
Deniz yolu kapanmadan evvel.

(Cahit Sıtkı Tarancı, *Otuz Beş Yaş*, 1946)

15

İSTANBUL TÜRKÜSÜ

İstanbul'da Boğaziçi'nde,
Bir fakir Orhan Veli'yim;
Veli'nin oğluyum,
Tarifsiz kederler içinde.
Urumelihisarı'na oturmuşum;
Oturmuş da bir türkü tutturmuşum:

"İstanbul'un mermer taşları;
Başıma da konuyor, konuyor aman, martı kuşları;
Gözlerimden boşanır hicran yaşları;
Edalı'm,
Senin yüzünden bu halım"

"İstanbul'un orta yeri sinama:
Garipliğim, mahzunluğum duyurmayın anama;
El konuşur, sevişirmiş; bana ne?
Sevdalı'm,
Boynuna vebalım!"

İstanbul'da, Boğaziçi'ndeyim;
Bir garip Orhan Veli,
Veli'nin oğlu;
Tarifsiz kederler içindeyim.

(Orhan Veli, *Vazgeçemediğim*, 1945)

II. — DİVAN EDEBİYATI NAZIM BİÇİMLERİ

Divan edebiyatı nazım biçimleri, İslâmlığı kabul ettikten sonra İslâm uygarlığını çevresine giren ulusların ortaklaşa kullandıkları birtakım değişmez biçimlerdir.

Divan nazımının ana birimi *beyit*'tir. Beyit, başlı başına bir bütündür; düşünceler birer beyit içinde tamamlanır; yani, her beyit, kendi sınırları içinde bir anlam bütünlüğü taşır. O bakımdan, Divan nazmında beyitler arasında konu birliği aranmaz; eserler beyit beyit yazılır; bu nazımda eserlerin uzunluk ve kısalıkları da beyit sayısı ile ölçülür.

Divan nazmında beyit öylesine önemlidir ki, ozanlar, kimi zaman eser diye bir tek beyit dahi yazarlar. Bu yoldaki bağımsız beyitlere *müfred* denir.

Bir şiirin içindeki en güzel beyte *şeyh-beyit* (padişah beyit) adı verilir. Bir gazel ya da kasidede (bk. *Gazel*, *Kaside*) bu yoldaki beyitlere *beyt-ül-gazel* (gazel beyti), *beyt-ül-kasîd* (kaside beyti) denir. Gazel, kaside gibi şiirlerde, başlangıç, bitiş, vb. beyitlerine ayrı ayrı adlar dahi verilmiştir (aşağıda, *gazel* ve *kaside* bölümlerinde, bu konular üzerine bilgi verilecektir).

Divan nazmında, beyitleri meydana getiren dizelere de önem verilir. Bir beytin içinde anlam bütünlüğünü taşıyan dizeler bulunabilir; şiirlerde bu yoldaki dizelerin en güçlüsüne *mısra-ı berceste* (seçkin dize) adı verilir. Ozanlar, kimi zaman, eser diye tek bir dize de yazarlar. Bu yoldaki bağımsız dizelere *âzâde* denir.

Müfred'ler ve *âzâde*'ler, Divan edebiyatı ozanlarının şiir kitaplarının (*divan*'ların) en sonuna konur.

Divan şiirinde dize ve beytin önemini, kimi sanatçılar özellikle belirtmişlerdir.

Eğer maksûd eserse mısra-ı berceste kâfidir

(Eğer maksat eserse, seçkin dize yeter)

(Ragıp Paşa, XVIII. yy.)

Bir tek gazel bıraksa yeter bir gazel-serâ

Her beyti ancak olmalı beyt-ül-gazel gibi.

(Bir gazelci bir tek gazel bıraksa yeter;

ancak, her beyti beyt-ül-gazel gibi olmalı)

(Yahya Kemal Beyatlı)

Divan edebiyatı nazım biçimleri, Türk edebiyatına, Fars edebiyatı yoluyla girmiştir. Bunların çoğu Arapların malı olmakla birlikte, İslâm uygarlığı çevresine giren Farslar ve Türkler de bunlara birkaç biçim katmışlardır.

Araplardan gelen biçimler: *gazel*, *kaside*, *kita*, *musammat*,
terkîb-i bend, *tercî-i bend*.

Farsların kattığı biçimler: *mesnevi*, *rubai*.

Türklerin kattığı biçimler: *tuyuğ*, *şarki*.

Divan edebiyatında hiç değişmeden sürüp giden bu nazım biçimleri üç ana kümede toplanabilir: A. *Beyitlerle kurulan nazım biçimleri*; B. *Dörtlüklerle kurulan nazım biçimleri*; C. *Musammatlar*.

ÖRNEKLER

Dizeler

- 1 Ki hüsn sende garîb oldu aşk bende garîb
(Necati, XV. yy.)
- 2 Olmayan aşkın esîri gamdan âzâd olmasın
(Nizamî, XV. yy.)
- 3 Gâh Mecnun gâh ben devr içre nevbet bekleriz
(Fuzuli, XVI. yy.)
- 4 Gamınla dopdoludur şâd gördüğün gönlüm
(Hayalî, XVI. yy.)
- 5 O mâhîler ki derya içredir deryâyı bilmezler
(Hayalî)
- 6 Geçmiş zaman olur ki hayâlî cihan değer
(Hayalî)
- 7 Gönüldendir şikâyet kimseden feryâdımız yoktur
(Nev'î, XVI. yy.)
- 8 Bâkî kalan bu kubbede bir hoş sadâ imiş.
(Bakî, XVI. yy.)
- 9 Sâkî işim Allah'a ve şimdi sana kaldı
(Hakanî, XVI. yy.)
- 10 Neler çeker bu gönül söylesem şikâyet olur
(Nefî, XVII. yy.)
- 11 Aşk mühlik yâr gaafîl muhtelâlar neylesin
(Nefî)
- 12 Ben âşıkım sözüm de benim âşıkanaedir
(Şeyhülislâm Yahya, XVII. yy.).
- 13 Gamınla ülfetimiz var sürûru neyleyelim.
(Nailî, XVII. yy.)
- 14 Sitem hep âşinâlardan gelir bigânedenden gelmez
(Nabî, XVII. yy.)
- 15 Bilemem eyleyecek girye midir hande midir
(Nabî)

- 16 Vuslat sizin diyârda âdet değil midir
(Nabi)
- 17 Dil-i vîrânımı yapsan da yıkılsam gitsem
(Sabit, XVIII. yy.)
- 18 Görmemek yeğdir görüp divâne olmaktan seni
(Sabit)
- 19 Öldürürsen beni öldür ki sevâb eylersin
(Nahifî, XVIII. yy.)
- 20 Şecâat arz ederken merd-ı Kıbtî sirkatin söyler
(Ragıp Paşa, XVIII. yy.)
- 21 Ne ararsan bulunur derde devâdan gayrı
(Ragıp Paşa)
- 22 Bu meclis böyle kalmaz mestler mahmûr olur bir gün
(Veysî, XVIII. yy.)
- 23 Biz âleme bir yâr için âh etmeğe geldik
(Yenişehirli Avni, XIX. yy.)
- 24 Ey aşk bildiğim gibi yak yık derûnumu
(Muallim Naci, XIX. yy.)
- 25 Ben tâ senin yanında dahi hasretim sana
(Rabia Hatun, XX. yy.)

Beyitler:

- 26 Ol dem kanı ki mesken idi işiğin Cem'e
Hayfâ ki geçti bilmedik ol hoş zaman idi
(Cem Sultan, XV. yy.)
- 27 Bu dünyâyı seninle sevmişim ben
Benim sensiz bu dünyâ nemdir ey dost
(Zeynep Hatun, XV. yy.)
- 28 Âdeti hûbların cevır ü cefâdır ammâ
Bana ettiklerini kimselere etmediler
(Necati, XV. yy.)
- 29 Şu denlü bîkes olmuştur ki Zâtî ölicecek anı
Bulutlar su koyup bâran yuyup yeller götürmüştür
(Zâtî, XVI. yy.)

- 30 Ne yanar kimse bana âteş-i dilden özge
Ne açar kimse kapım bâd-ı sabâdan gayrı
(Fuzuli, XVI. yy.)
- 31 Ger derse Fuzûlî ki güzellerde vefâ var
Aldanma ki şâir sözü elbette yalandır
(Fuzuli)
- 32 Anı hoş tut garîbindir efendi işte biz gittik
Gönül derler ser-i küyunda bir divânemiz kaldı
(Hayalî, XVI. yy.)
- 33 Halk içinde müteber bir nesne yok devlet gibi
Olmaya devlet cihanda bir nefes sıhhat gibi
(Muhibbi/Kanunî, XVI. yy.)
- 34 Netsin ya güzel sevmeyip Allah'ı seversen
Nev'î gibi bir rind husûsâ ola şâir
(Nev'î, XVI. yy.)
- 35 Senin mahzûnun olmak bana şâdân olmadan yeğdir
Gamınla ağlamak ellerle handân olmadan yeğdir
(Nev'î)
- 36 Hep seninçündür benim dünyâ cefâsın çektiğim
Yoksa ömrüm varı sensiz neyleyim dünyâyı ben
(Baki, XVI. yy.)
- 37 Belâ budur ki alıştı belâlarınla gönül
Gamın da gelse dile bâis-i meserret olur
(Nefî, XVII. yy.)
- 38 Bülbüller öter güller açık şâd gönül yok
Hiç böyleliğin görmemişiz fasl-ı bahârın
(Şeyhülislâm Yahya, XVII. yy.)
- 39 Erdi bahâr sen dahi şâd olmadın gönül
Güllerle lâlelerle güşâd olmadın gönül
(Şeyhülislâm Yahya)
- 40 Edersin gerçi her derde tabîbim bir devâ ammâ
Cünûn-i ehl-i aşk olunca mâder-zâd neylersin
(Şeyhülislâm Bahaî, XVII. yy.)
- 41 Kadem kadem gece teşrîfî Nâilî o mehin
Cihan cihan elem-i intizâra değmez mi
(Nailî, XVII. yy.)
- 42 Dilde gam var şimdilik lûtf eyle gelme ey sürûr
Olamaz bir hânede mihmân mihmân üstüne
(Rasih, XVII. yy.)

- 43 Göz gördü gönül sevdi seni ey yüzü mâhım
Kurbânın olam var mı benim bunda günâhım
(Nahifî, XVIII. yy.)
- 44 Kanı selâmı kanı bir peyâmı cânânın
Sabâ senin de işin hep hevâ imiş hayfâ
(Nahifî)
- 45 Kanı ol gül gülerек geldiği demler şimdi
Ağlarım hâtıra geldikçe gülüştüklerimiz
(Mahir, XVIII. yy.)
- 46 Bir elinde gül bir elde câm geldin sakıyâ
Kangısın alsam gülü yâhud ki câmı yâ seni
(Nedim, XVII. yy.)
- 47 Gülüm söyle gülüm böyle demektir yâre mûtâdım
Seni ey gül sever cânım ki cânâna hitâbımsın
(Nedim)
- 48 Gel gör Nazîm başımıza geldi âkıbet
Divânegân-ı aşka gülerdik zamân ile
(Nazîm, XVIII. yy.)
- 49 O gül-endâm bir al şâla bürünsün yürüsün
Ucu gönlüm gibi ardınca sürünsün yürüsün
(Erderunlu Vâsıf, XIX. yy.)
- 50 Bir mevsim-i bahârına geldik âlemin
Bülbül hamuş havz tehî gülsitan harâb
(İzzet Molla, XIX. yy.)

S ö z c ü k l e r : 1) *Hüsn*: güzellik. *Garîb*: kimsesiz. 2) *Âzâd*: kurtulmuş, bağımsız. 3) *Gâh*: kâh. *Neubet*: nöbet. 5) *Mâhî*: balık. 9) *Sâkî*: içki sunmakla görevli kişi. 11) *Mühlik*: tehlikeli. *Gaafil*: aymaz. *Mübtelâ*: tutkun, âşık. 13) *Ülfet*: alışkanlık, dostluk. *Sürûr*: sevinç. 14) *Sitem*: zulüm. *Âşinâ*: tanıdık. *Bigâne*: yabancı. 15) *Girye*: ağlama. *Hande*: gülme. 16) *Vuslat*: sevgili ile kavuşma, birleşme. 17) *Dil-i virân*: harap gönül. 18) *Yeğ*: daha iyi. *Divâne*: deli. 20) *Şecâat*: cesaret, yiğitlik. *Arz etmek*: göstermek. *Merd-i Kıbtî*: Çingene delikanlısı. 21) *Devâ*: ilâç. 22) *Mest*: sarhoş. *Mahmûr*: içkiden gelen sersemlik. 24) *Derûn*: iç. 26) *Ol*: o. *Dem*: zaman. *Kanı*: hani. *Mesken*: konut. *Hayfa ki*: ne yazık ki. 28) *Hüb*: güzel. *Cevr ü cefa*: incitme ve eziyet etme. 29) *Denlü*: kadar. *Bikes*: kimsesiz. *Ölice*: ölünce. 30) *Âteş-i dil*: gönül ateşi. *Özge*: başka. *Bâd-ı sabâ*: tanyeli. 31) *Ger*: eğer. 32) *Anı*: onu. *Garîb*: kimsesiz. *Ser-i küy*: köyün başı. 33) *Müteber*: itibarlı, saygın. 34) *Rind*: dünya işlerine al-dırış etmeyen kimse. *Hususâ*: özellikle. 35) *Şâdân*: neşeli, sevinçli. *Handân*: gülen. 37) *Dil*: gönül. *Bâis-i meserret*: sevinç sebebi. 38) *Şâd*: neşeli, sevinçli. *Fasl-ı bahâr*: bahar mevsimi. 39) *Güşâd*: açılma. 40) *Devâ*: ilâç. *Cünûn-ı ehl-i aşk*: âşığın deliliği. *Mâder-zâd*: anadan doğma. 41) *Kadem kadem*: adım adım. *Meh*: ay. *Elem-i intizâr*: bekleme üzüntüsü. 42) *Sürûr*: neşe, sevinç. *Mihmân*: misafir. 43) *Mâl*: ay. 44) *Kanı*: hani. *Peyâm*: haber. *Cânân*: sevgili. *sabâ*: tanyeli. *Hevâ*: heves, istek; hava. *Hayfa*: yazık. 45) *Kanı*: hani. *Dem*: zaman. 46) *Câm*: kadeh. *Kangısın*: hangisini. 47) *Mûtâd*: alışkanlık. *Cânân*: sevgili. 48) *Âkıbet*: sonunda. *Divânegân-ı aşk*: aşk delilleri. 49) *Gül-endâm*: gül endamlı. 50) *Mevsim-i bahâr*: bahar mevsimi. *Hamûş*: susmuş. *Havz*: havuz. *Tehî*: boş. *Gülsitan*: gülistan, gül bahçesi.

A. — BEYİTLERLE KURULAN NAZIM BİÇİMLERİ

Divan edebiyatının nazım biriminin *beyit* olduğunu yukarda söylemiştik. Beyitlerle kurulan nazım biçimleri başlıca iki tipte toplanır: 1. *Gazel tipi*, 2. *Mesnevi tipi*.

1. — Gazel Tipi

Gazel tipi, Arap edebiyatından gelme bir biçimdir. Bu tipe giren nazımlar bir “ana ayak” (tek ayak) üzerine kurulur.

Gazel tipi nazımlarda dize kümelenişi ve ayak örgüsü şöyledir:

aa xa xa xa xa...

Son beyitte ozanın *mahlas*’ı (şiirde kullandığı takma adı) geçer.

Bu biçimin doğurduğu birtakım sonuçlar vardır:

a. Dilde birbiriyle ayaklı sözcüklerin sayısı sınırlı olduğu için, nazımın uzunluğu da ister istemez sınırlı olur. (Eskiden, ozanlara kolaylık sağlamak için, birtakım ayak sözlükleri dahi hazırlanmıştı).

b. Ozan, önceden tasarladığı düşünceye göre ayak bulmak değil, kullanmaya kalkıştığı ayağa göre düşünce bulmak zorunda kalır; o yüzden de, bir manzumenin baştan sona kadar aynı düşünce çevresinde oluşması, yani “konu birliği”nin sağlanması olanağı azalır; gazel tipi ile yazılan manzumelerde beyitler yalnız ayaklarla birbirlerine bağlıdır; fakat anlamca her biri kendi başına buyruk, bağımsız birer bütündür. Tanzimat edebiyatı yazar ve ozanlarından Namık Kemal, Divan şiirini eleştirirken, onu “parça bohçası”na benzetmiş, şöyle demişti:

Çoğu şiirlerimizin beyit ve belki dizeleri arasındaki anlam renklerinin çeşitliliği, parça bohçalarındaki renk çeşitliliğinden çoktur.

(Namık Kemal, *Mukaddime-i Celâl*, 1885)

Gazel tipi genellikle şu türlerde kullanılır:

a. *Gazel*; b. *Müstezat*; c. *Kaside*; ç. *Kıta*; d. *Terķib-ı bend*; e. *Tercî-i bend*. (Bu son ikisi, ilerde, *musammat* bölümünde ele alınacaktır)

a. — Gazel

Gazel, en az 5, en çok 15 beyit olur.

Aruz ölçeğinin her kalıbı ile yazılabilir.

İlk beyte *matla* (doğma yeri, gazelin doğduğu beyit), son beyte *makta* (kesme yeri, gazelin kesildiği beyit) denir; matlân altındaki beyte *hüsn-i matla* (Matlân güzelliği; yani, matlaa güzellik katan beyit), maktân üstündeki beyte de *hüsn-i makta* (maktân güzelliği; yani, maktaa güzellik katan beyit) adı verilir; gazelin en güzel beytine de *beyt-ül-gazel* (gazelin beyti) denir.

Makta beytinde ozanın mahlas’ı geçer.

Gazel, Divan şiirinin en yaygın ve en gözde türüdür. Ozanların gücü, genellikle, gazellerinde gösterdikleri başarı ile ölçülür; nitekim, Fuzulî, bu konuda şöyle der:

Gazel bildirir şâirin kudretin
Gazel artırır nâzımın şöhetin

Gazel, genellikle aşk (sevgilinin güzelliklerinin övgüsü, aşka çektiği cefadan, yüz vermemesinden yakınma, kıskanma, ayrılık acısı, özlem, kavuşma [vuslat] isteği, vb.) ve şarap (meyhane, bezm [içkili toplantı], câm-ı Cem [Cem'in kadehi], sâkî, vb.) temaları, zamandan yakınma, felsefî ve didaktik düşünceler üzerine yazılır. Daha önce belirttiğimiz üzere, beyitler arasında konu birliği yoktur (sözgelimi, aşağıdaki örneğin [bk. Örnekler: 1] 1'inci beytinde sevgilinin bir sözü, 2'inci beytinde meyhanenin niteliği; 3'üncü beytinde üç çifte kayıkta şarkı okuyup geçen bir güzel, 4'üncü beyitte ney adlı çalgının niteliği, 5'inci beyitte ozanın sevgilisiyle Göksu'ya gidip içki içtiği anlatılmaktadır). Pek seyrek olarak, bazı gazellerde konu birliği bulunur; böyle gazellere *yek-âheng* (tek ahenkli) adı verilir (bk. Örnekler: 2); beyitleri arasında hem konu birliği bulunan, hem de bütün beyitleri aynı güçte olan gazellere *yek-âvâz* (tek sesli) denir.

Genellikle konu birliği olmadığı için, gazellere konuyu belirten bir başlık, bir ad konmaz; bunlar ya dönerayaklarıyla (*Var içinde gazeli*, vb.) ya da ilk dizelerinin ilk sözcükleriyle (*Beni candan usandırdı gazeli*, vb.) anılır.

Biçim bakımından, gazelin iki çeşidi vardır: a. *Düz gazel*; b. *Musammat gazel*.

Düz gazel: Bu, yukarda özelliklerini söylediğimiz asıl gazeldir (bk. Örnekler: 1, 2).

Musammat gazel: Dizelerin ortalarında da, her beytin birinci dizesinin son sözcüğüne uygun ayak kullanılan gazeldir; yalnız, 1'inci beytin ortası ayaksız olur (bk. Örnekler: 3).

_____ a
_____ a

_____ b _____ b
_____ b _____ a

_____ c _____ c
_____ c _____ a

Bu çeşit gazellerde, makta beyti dışındaki beyitlerin ortadan bölünen parçaları alt alta yazıldığı zaman, *musammat* biçimi ortaya çıktığı için, gazele o ad verilmiştir:

_____ b
_____ b
_____ b
_____ a

_____ c
_____ c
_____ c
_____ a

(*Musammat* biçimi için, aşağıda, ilgili bölüme bk., s. 364).

YARDIMCI OKUMA PARÇALARI

GAZEL ÜZERİNE

Şimdiye kadar gazellerde dikkat eyle-
diğimiz şey, her biri anlamlı olsa bile, her
beytin ötekiyle hiçbir ilişkisi olmamasın-
dan ibaretti. Sözgelimi, ozan birinci beyit-
te sevgilisinin lûtfuna teşekkür eder, ikin-
ci beyitte dünyanın siyasal durumunu be-
ğenmez, üçüncü beyitte kendi ozanlık gü-
cünün yüceliğini abartarak över, dördüncü
beyitte ilk beyte aykırı olarak yârinin ve-

fasırlığını yazar, beşinci beyitte de —eğer
nazire ise— kendi kendisine üçüncü kişi
gibi seslenerek filâncanın gazeline nazire
söylediği için övünme hakkı çıkarır. Beyit-
lerin sonlarındaki ayaklar bir düzeye gel-
sin de, bağlantı olmadığı gibi, hattâ ister-
se anlam dahi olmamasında bir sakınca
görülmezdi.

(Ahmet Mithat)

ÖRNEKLER

1

GAZEL

<i>Matla</i>	{	1	Bir söz dedi cânan ki kerâmet var içinde
Dün giceye dâir bir işâret var içinde
<i>Hüsn-i matla</i>	{	2	Meyhâne mukassî görünür taşradan ammâ
Bir başka ferah başka letâfet var içinde
		3	Eyvâh o üç çifte kayık aldı karârım
Şarkı okuyup geçti bir âfet var içinde
<i>Hüsn-i makta</i>	{	4	Olmakta derûnunda hevâ âteş-i sûzan
Nâyın diyebilmem ki ne hâlet var içinde
<i>Makta</i>	{	5	Ey şûh nedimâ ile bir seyrin işittik
Tenhâca varıp Göksu'ya işâret var içinde

(Nedim, XVIII. yy.)

1. Sevgili, bir söz dedi, içinde keramet var; / içinde dün geceye dair bir işaret var. 2) Meyhane dışardan kasvetli görünür ama / içinde başka bir ferahlık, başka bir güzellik var. 3) Eyvah! o üç çifte kayık beni yerimde duramaz etti; / içinde bir âfet var, şarkı okuyup geçti. 4) Ney'in içinde ne hal var anlatamam; / içindeki hava yakıcı ateş olmakta. 5) Ey neşeli güzel; Nedim ile bir gezmeni işittik / yalnızca Göksu'ya gitmişsiniz, bu gezme-
de içki de varmış.

2
GAZEL

- 1 Nâm ü nişâne kalmadı fasl-ı bahârdan
Düştü çemende berk-i dıraht i'tibârdan
(...)
- 2 Her yânededen ayağına altun akıp gelir
Eşcâr-ı bâğ himmet umar cûybârdan
- 3 Şahn-ı çemende durma salınsın sabâ ile
Âzâderir nihâl bugün berk ü bârdan
- 4 Bâki çemende haylı perişân imiş varak
Benzer ki bir şikâyeti var rûzgârdan
(Baki, XVI. yy.)

1) Bahar mevsiminin adı ve izi kalmadı, / ağaç yaprağı çayırda itibardan düştü (yani: dalından yere düştü). 2) Bahçenin ağaçları akarsudan yardım diledi; / onun için, ayağına her yandan altın akıp geliyor. 3) Fidan bugün yaprak ve meyvadan kurtulmuş-
tur, / çayırın ortasında tan yeliyle durmadan salınsın. 4) Baki / yaprak, çayırda epey pe-
rişanmış; / rûzgârdan (ya da: zamandan) bir şikâyeti var gibi görünüyor.

3
GAZEL

- 1 Beni candan usandırdı cefâdan yâr usanmaz mı
Felekler yandı âhımdan murâdım şem'i yanmaz mı
- 2 Kamu bîmârına cânan devâ-yı derd eder insan
Niçin kılmaz bana derman beni bîmâr sanmaz mı
- 3 Şeb-i hicran yanar cânım döker kan çeşm-i giryânım
Uyarır halkı efğanım kara bahtım uyanmaz mı
- 4 Gül-i ruhsârına karşı gözümde kanlı akar su
Habibim fasl-ı güldür bu akar sular bulanmaz mı
- 5 Gammım pinhan dutardım ben dediler yâre kıl rûşen
Desem ol bîvefâ bilmen inanır mı inanmaz mı
- 6 Değildim ben sana mâil sen ettin aklıma zâil
Bana ta'n eyleyen gaafil seni görgeç utanmaz mı
- 7 Fuzûlî rind-i şeydâdır hemîşe halka rüsvâdır
Sorun kim bu ne sevdâdır bu sevdâdan usanmaz mı

Ölçek : Mefâilün mefâilün mefâilün mefâilün

(Fuzuli, XVI. yy.)

1. Sevgili beni candan usandırdı, cefadan usanmaz mı? / Âhımdan gökler yandı, di-
leğimin mumu yanmaz mı? / 2) Sevgili, bütün hastaların derdine ilâç veriyor / bana ni-
çin ilâç vermiyor? beni hasta sanmıyor mu? 3) Ayrılık gecesinde canım yanar, ağlayan gö-
züm kanlı yaş döker, / feryadım halkı uyandırır, kara bahtım uyanmaz mı? 4) Yanağının
gülüne karşı gözümde kanlı su akar; / sevgilim! bu gül mevsimidir, akan sular bulun-
maz mı? 5) Ben gamımı gizli tutardım, "sevgiliye aç" dediler; / desem o vefasız acaba ina-
nır mı, inanmaz mı? 6) Ben sana eğilim göstermiş değildim, aklıma sen yok ettin; / beni
kınayan gaafil seni görünce utanmaz mı? 7) Fuzuli çılgın bir rinttir, her zaman halkın
dilinde düşmüştür; / sorun ki bu ne sevdadır? bu sevdadan usanmaz mı?

b. — Müstezat

Müstezat, uzun ve kısa dizelerin art arda gelmesiyle kurulan özel bir gazel biçimidir. Uzun dizeler aruz ölçüğünün *mefûlü mefâilü mefâilü feûlün* kalıbıyla, kısa dizeler de —kalıbın birinci ve sonuncu parçalarının birleşmesinden meydana gelen— *mefûlü feûlün* kalıbıyla yazılırdı. Kısa dizelere *ziyâde* denir. Ziyâde'ler, anlamca, üstlerindeki dizeye bağlanır.

Müstezatlarda ziyâdeler dizeden sayılmadığı için, iki uzun, iki kısa dizeden birleşik dört dize bir beyit sayılır.

Uzun dizelerde ayak örgüsü gazel gibidir; kısa dizeler ya kendi aralarında ya da uzun dizelerle ayaklı olurlar (aşağıdaki şemada, ayrıca içindeki harfler kısa dizeleri göstermektedir):

$a(b)a(b) \quad x(x)a(b) \quad x(x)a(b)$
 $a(a)a(a) \quad b(b)a(a) \quad .c(c)a(c)...$

Müstezat, sevilen, fakat seyrek kullanılan bir nazım biçimidir.

ÖRNEKLER

MÜSTEZAT

- 1 Bülbul yetişir bağrımı hûn etti fığaanınım
Zabt eyle dehânın
Hançer gibi deldi yüreğimin tığ-i zebânın
Te'sir-i lisânın
- 2 Âh eylemeğe başladı âyâ bu ne hâlet
Nolsun bu harâret
Bilmem yine bir derd mi var bülbul-i cânın
Ol mürğ-ü nihânın
- 3 Âh etse nola bülbul-i dil meşhedim üzre
Tâ mahşer olunca
Çok çekti gam-ı hârını gülzâr-ı cihânın
Bu bâğ-ı fenânın
- 4 İzzet ne şeker çiğnedi tûtî gibi bilmem
Açmış yeni bir söz
Reşk ile sulandı yine ağzı şuarânın
Sınıf-ı husemânın

Ölçek: *Mefûlü mefâilü mefâilü feûlün*

Mefûlü feûlün

(İzzet Molla, XIX. yy.)

1) Bülbul yetişir, feryadın bağrımı kan etti, / ağzını kapa. / Dilinin kılıcı, dilinin etkisi yüreğimi hançer gibi deldi. 2) Âh eylemeğe başladı, acaba bu ne haldir? / Bu hararet nedendir (ne olsa gerektir?) Can bülbulünün, o gizli kuşun, bilmem yine bir derdi mi var? 3) Gönül bülbulü şehit olduğum yer üzerinde mahşere kadar âh etse ne olur? / O, dünya gül bahçesinin, bu ölümlü bahçenin, dikeninin tasasını çok çekti. 4) İzzet, papağan gibi, nasıl bir şeker çiğnedi bilmem, / yeni bir söz açmış; / ozanların, o rakipler sınıfının, kıskançlıkla yine ağzı sulandı.

c. — Kaside

Kaside, genellikle övgü şiiridir (bk. Örnekler: 1, 2); *Kaside* biçimiyle yazılmış yergiler de vardır (bk. Örnekler: 3).

Övmek amacıyla yazılan kasideler, konularına göre şöyle çeşitlere ayrılır:

Tevhid: Tanrı'nın birliğini anlatan kaside.

Münâcât: Tanrı'ya yalvarmak için yazılan kaside.

Naat: Peygamberi; ayrıca, din ulularını (ilk dört halifeyi, özellikle Ali'yi) ve tarikatların ulularını (Mevlâna, vb.) övmek için yazılan kaside.

Medhiye: Devrin ileri gelen bir kişisini (padişah, sadrazam, şeyhülislâm, vezir, vb.) övmek için yazılan kaside.

Divan ozanları, övdükleri kişilerden *câize* adı verilen bahşiş alırlardı. Onun için de, kaside sunmaya elverişli birtakım fırsatları kollarlardı; sözgelimi, zamanla ilgili olarak, *bahariyye* (bahar kasidesi), *şitâiyye* (kış kasidesi), *ramazan-niye* (ramazan kasidesi), *îdiyye* (bayram kasidesi), vb.; herhangi bir olayla ilgili olarak, *cülûsiyye* (padişahın tahta çıkması dolayısıyla yazılan kaside), *sûriyye* (düğün kasidesi), *dâriyye* (saray, köşk, konak, vb. yapımı dolayısıyla yapı kasidesi), vb. yazılırdı.

Kaside, en az 15-20, en çok 99 beyit olur.

Aruz ölçüğünün genellikle uzun kalıplarıyla yazılırdı.

Gazelde olduğu gibi, kasidede de, ilk beyte *matla*, son beyte *makta*, ozanın mahlasının geçtiği beyte *tâc* (ozanın mahlas'ı, maktaa yakın beyitlerden birinde, ya da makta beytinde geçer) adı verilir. Kasidenin en güzel beytine *beyt-ül kasid* (kaside beyti) denir.

Kasidenin birtakım bölümleri vardır; bunlar belli bir plana göre sıralanırlar:

a. *Nesîb* ya da *Teşbîb*: Başlangıç bölümü; burada asıl konu ile ilgisi bulunmayan bir şey; sözgelimi bir doğa (bahar, yaz, kış, vb.), bir yer (İstanbul, Edirne, saray, bahçe, vb.) tasviri yapılır. Bu bölümün beyit sayısı çoktur.

b. *Girizgâh*: Asıl maksada geçmek için uygun bir fırsat düşürülerek söylenen "giriş beyti"dir; bir tek beyitten ibarettir.

c. *Medhiyye*: Tanrıyı, peygamberi ya da ileri gelen kişileri övme bölümü. Bu bölümde de beyit sayısı çoktur.

ç. *Fahriyye*: Ozanın kendi kendisini övdüğü bölüm.

d. *Tegazzül*: Aynı ölçek ve aynı ayakla, araya sıkıştırılan bir gazeldir.

e. *Dua*: Övülen kişi için, Tanrı'dan iyi dileklerde bulunulan bölüm.

Kasidelerde *fahriyye* ve *fegazzül* bölümlerine yer verilmediği de olur; fakat öteki bölümlerin bulunması gereklidir. Yergilerde ise, genellikle bu bölümlerden bazalarına (nesîb, girizgâh, vb.) uyulmaz, doğrudan doğruya konuya girilir (bk. Örnekler: 3).

Kasidelere de, gazellerde olduğu gibi, konuyu belirten bir başlık, bir ad konmaz; bunlar ya nesib'de işlenen tema ile (*bahariyye, şitâiyye, ramazaniyye*, vb.), ya ayağın son harfine göre (*kaside-i râiyye, kaside-i lâmiyye*, b.), ya da dönera-yağa göre (*Su kasidesi, Sözüm kasidesi, Sünbül kasidesi, Adem kasidesi*, vb.) anılır.

Biçim bakımından, kasidenin de iki çeşidi vardır: a. *Düz kaside*; b. *Musammat kaside*.

Düz kaside: Yukarda özelliklerini söylediğimiz asıl kasidedir (bk. Örnekler: 1).

Musammat kaside: Dizelerin ortalarında, her beytin birinci dizesinin son sözcüğüne uygun ayak kullanılan kasidedir; bunda da, musammat gazel'de olduğu gibi, 1'inci beytin ortası ayaksız olur (bk. Örnekler: 2).

Arap edebiyatından gelen bir tür ve nazım biçimi olan kasidenin en eski örnekleri, o edebiyatta, "Cahiliyye dönemi"nde (İslâmlıktan önceki dönem) yedi ozanın yedi kasidesinden oluşan *El-Muallâkaat-is Sebi* (Yedi Askı) derlemesidir. Arap ülkesinde, yılda dört kez kurulan panayırlarda bir yandan alışveriş yapılır, bir yandan da şiirler okunurdu. Beğenilen şiirler Mısır ketenlerine yazılarak Kâbe duvarlarına asılırdı. Sözünü ettiğimiz yedi kaside de beğenilip Kâbe duvarına asılmış olduğundan *El-Muallâkaat-is-Sebi* (Yedi Askı) adını almıştır.

ÖRNEKLER

1

KASİDE

Sadrazam Damat İbrahim Paşa'ya sunulmak üzere yazılan bu kaside bir *idiyye* (bayram kasidesi)dir. Bütünü 28 beyittir.

<i>Matla</i> (beyit: 1)	1	Bu şehir-i Stanbûl ki bî-misl ü behâdır Bir sengine yek-pâre Acem mülkü fedâdır
	2	Bir gevher-i yek-pâre iki bahr arasında Hurşîd-i cihân-tâb ile tartılsa sezâdır
	3	Altında mı üstünde midir cennet-i âlâ El-hak bu ne hâlet bu ne hoş âb u havâdır (...)
	4	İnsâf değildir anı dünyâya değiştirmek Gülzârların cennete teşbîh hatâdır
	5	Herkes erişir anda murâdına anınçün Dergâhları melce-i erbâb-ı recâdır
	6	Kâlâ-yı maârif satılır sûklarında Bâzâr-ı hüner, mâden-i ilm ü ulemâdır (...)
	7	Ser-çeşmeleri olmada insâna revan-bahş Germâbeleri câna safâ cisme şifâdır
	8	Hep halkının etvârı pesendide vü makbûl Derler ki biraz dilberi bî-mihr ü vefâdır (...)
	9	Kühsârları bâğları kasırları hep Gûyâ ki bütün şevk u tarab zevk u safâdır
	10	İstanbul'un evâfını mümkün mi beyan hiç Maksûd heman sadr-ı keremkâra senâdır (...)
<i>Nesib</i> (beyit: 1-15)		
<i>Girizgâh</i> (beyit: 16)	11	Ey Sadr-ı keremkâr ki dergâh-ı refîn Erbâb-ı dile kıble-i ümmîd ü recâdır (...)
<i>Medhiyye</i> (beyit: 17-24)		

Dua (beyit: 25-27)	{	12	İdin ola ikbâl ü saâdetle mübârek Günden güne ikbalin ola gün gibi zâhir
		13	Sadrında seni eyleye Hak dâim ü sâbit Hep âlemin ettikleri şimdi bu duâdır
		14	Ey sadr-ı cihan-ban ede Hak devletin efzun Kim devletin erbâb-ı dile lûtf-i Hudâdır
Makta ve Tâc (beyit: 28)		15	Ez-cümle Nedîmâ kulun ey âsaf-ı devran Müstâğrak-ı lûtf- u kerem ü cûd u atâdır

Ölçek: Mefûlû mefâilû mefâilû feûlûn

- - . - - . - - . - -

(Nedim, XVIII. yy.)

1) Bu İstanbul şehri benzersiz ve paha biçilmez; bir taşına bütün Acem ülkesi fedadır. 2) İki deniz arasında bütün bir cevherdir, cihanı aydınlatan güneşle tartılsa uygundur. 3) Yüce cennet onun altında mı, üstünde midir? Doğrusu bu ne hal, bu ne hoş su ve havadır. 4) Onu dünyaya değiştirmek doğru değildir; gül bahçelerini cennete benzetmek yanlıştır. 5) Orada herkes dileğine erişir, onun için kapıları ricaların sığınağıdır. 6) Sokaklarında bilgi satılır; hüner pazarıdır, bilim ve bilginler madenidir. 7) Çeşme başları (pınarları, su başları) insana ruh vermektedir, hamamları cana safâ, vücuda şifâdır. 8) Bütün halkının davranışları seçkin ve makbuldür, derler ki güzeli biraz vefasızdır. 9) Bağları, bahçeleri, köşkleri hep sanki bütün neşe ve şenlik, zevk ve safâdır. 10) İstanbul'un niteliklerini hiç anlatma olanağı var mı? Maksat hemen lûtfetici sadrazamı övmektir. 11) Ey lûtfedici sadrazam! senin yüksek kapın gönül sahiplerine rica ve ümit kıblesidir. 12) Bayramın talih ve mutlulukla kutlu olsun, talihin (mevkiin) günden güne güneş gibi görünür olsun. 13) Tanrı seni sadrazamlığında sürekli ve durağan (sâbit) eylesin, âlemin ettikleri şimdi hep bu duadır. 14) Ey cihanın sahibi sadrazam! Tanrı senin devletini (mutluluğunu, mevkiini) çoğaltsın, ki senin devletin gönül sahiplerine Tanrı lûtfudur. 15) Ey dünya veziri! özellikle Nedim kulun lûtuf, bağış, cömertlik ve bahşişine gömülmüştür.

2

KASİDE

IV. Murat'a sunulmak üzere yazılan bu kaside bir bahariyye'dir. Bütünü 39 beyittir. Aşağıdaki parça, nesib ve girizgâh bölümlerinden seçilmiştir.

- 1 Esti nesim-i nev bahâr açıldı güller subh-dem
Açsun bizim de gönlümüz sâkî meded sun câm-ı Cem

(...)

- 2 Gül devri ayş eyyâmıdır zevk u safâ hengâmıdır
Âşıkların bayramıdır bu mevsim-i ferhunde-dem

- 3 Dönsün yine peymâneler olsun tehî hum-hâneler
Raks eylesin mestâneler mutribler ettikçe nagem

(...)

- 4 Yâr ola câm-ı Cem ola böyle dem-i hurrem ola
Ârif odur bu dem ola ayş ü tarabla muğtenem
- 5 Zevki o rind eyler tamam kim tuta mest ü şâd-kâm
Bir elde câm-ı lâle fam bir elde zülf-i ham-be-ham
- 6 Lûtf eyle sâkî nâzı ko mey sun ki kalmaz böyle bu
Dolsun sürâhî vü sebû boş durmasun peymâne hem

(...)

- 7 Sâki meded mey sun bize cam-ı Cem ü Key sun bize
Rıtlı peyâpey sun bize gitsin gönüllerden elem
- 8 Biz âşık-ı âzâdeyiz ammâ esîr-i bâdeyiz
Âlûfteyiz dil-dadeyiz bizden dirig etme kerem
- 9 Bir câm sun Allah için bir kâse de ol mâh için
Tâ medh-i şâhenşâh için alam ele levh ü kalem

(...)

Ölçek: *Müstefilün müstefilün müstefilün müstefilün*

— . . — . . — . . — . . — . . —

(Nefî, XVII. yy.)

1) İlkbahar yeli esti, sabahleyin güller açıldı; / sâki, medet! Cem'in kadehini sun, bi-zim de gönlümüz açulsın. 2) Gül devri yeme-içme devridir, zevk ve safâ zamanıdır, / bu mutlu zaman âşıkların bayramıdır. 3) Yine kadehler dönsün, meyhaneler boşalsın, / çalgıcılar şarkı söyledikçe sarhoşlar raks eylesin. 4) Sevgili olunca, Cem'in kadehi olunca, böyle neşeli zaman olunca, / bu zamanda yiyip-içip şenlikten yararlanan (kimse) âriftir. 5) Sarhoş ve sevinçli (olarak) bir elde lâle renkli kadeh, bir elde bûklüm bûklüm saç tutan rind tam zevk etmiş olur. 6) Sâki, lûtf et de nazı bırak, şarap sun ki bu (devir) böyle kalmaz; / sürâhi ve testi dolsun, kadeh de boş durmasın. 7) Sâki, medet! bize şarap sun, Cem'in ve Key'in kadehini sun; / kadehi art arda sun bize, gönüllerden elem gitsin. 8) Biz özgür âşıkız ama şarabın esiriyiz; / alışkınız (ya da: düşkünüz), gönül vermişiz (yani: âşıkız), bizden lûtfu esirgeme. 9) Bir kadeh Tanrı için, bir kâse de o ay (ay yüzlü güzel) için sun da şahlar şahını övebilmek için ele kâğıt ve kalem alabileyim.

ABDÜLHÂMİD-İ SÂNÎ'NİN HAYATINDAN BİR NEBZE

Kaside biçimindeki bu hicviye (yergi), Namık Kemal'in *Hürriyet Kasidesi*'ne nezire olarak yazılmıştır. Bütünü 83 beyittir.

Kasidelerde bulunması zorunlu olan *nesîb* ve *gırızgâh* bölümleri bu kasidede yoktur. Burada, Divan şiirindeki *medhiye* bölümüne karşılık *hicviye* bölümü, *dua* bölümüne karşılık da *bed-dua* bölümü; bir de *matla* ve *makta* / *tâc* beyitleri vardır.

- 1 Konuşsan hangi bir âdemle bahs eyler sadâkatten
İkinci gelse, irâd-ı makaal eyler şecâatten
(...)
- 2 Geçirtir yirmi milyon halkı bir zâlim sicillâta
Sorulsa kendisi âcizdir isbât-ı hüviyetten
(...)
- 3 Bu câhil oğlu câhil ibtidâî görmeden tahsil
Nasil sürdü nice ehl-i zekâyı Dersââdet'ten
(...)
- 4 Vatan nâmûs hürriyet gibi elfâz-ı kudsiyi
Otuz yıldan beri kaldırmak ister kalb-i milletten
(...)
- 5 Sıkıldı zât-ı şâhâne dedi: başka sözüm yoktur
Sürülsün hâsılı az-çok kim anlarsa kitâbetten
(...)
- 6 Niçin derler kapattın bâb-ı Meb'ûsân-ı Âyân'ı
Neden ettin teşebbüs mülkü tahrîbe bidâyetten
(...)
- 7 Niçin habs eyledin erbâb-ı isti'dâdî keyfinçin
Neden zâlimliği kendince saydın bir mahâretten
- 8 Cûlûsundan beni kaç âdem öldürdün beyan eyle
Yatırmak üzre banka kaç kuruş çaldın bu milletten
(...)
- 9 Henüz millette meşrûtiyyete yok dersin isti'dâd
Nasil bilmem ki ayrılmakta vicdânın hakikatten
(...)
- 10 Bugün tatbik edersen hükm-i Kaanun-i Esâsî'yi
Memâlik fark olunmaz üç sene zarfında cennetten
(...)
- 11 Hulûs-i kalb ile işte duâya eyledim âgaaz
Garaz sultân için bence duâdır şâiriyyetten:

- 12 Yaşa zulm üze zülm eyle günehkâr ol ki şol rütbe
Geçerken yık. Sırât'ı ortasından fart-ı sıkletten

(...)

- 13 Dilin kopsun demirden kerpetenle, son zamânında
Edersin belki tevde, kaadir olma ebkemiiyyeten

- 14 Doyar aç gözlerin toprakla belki terk-i dünyâ et
Boyanmış lihyeni fevt ol da kurtar Şamlı İzzet'ten

- 15 Nefes alma kilitlensin o sun'î dişlerin zâlim
Boğul boğdurduğun Midhat gibi sen de o hâletten

(...)

- 16 Ne mümkün bence yazmak şeyyiât-ı asrı hakkıyla
Gerek derd-i maişetten gerek âlâm-ı gurbetten

- 17 Kemâl'in rûh-i pâki geldi Eşref eyledi imdâd
"Mürüvvet-mend olan mazluma el çekmez iânetten"

Ölçek: Mefâilün mefâilün mefâilün mefâilün

. - - - . - - - . - - - . - - -

(Eşref, Hasbihâl yahut Eşref ve Kemâl, Mısır 1908)

1) Hangi bir adamla konuşsan sadıklıktan söz eder, / ikinci (bir adam) gelse cesur-
luktan söz eder. 2) Bir zalim yirmi milyon halkı sicillere geçirir; / sorulsa, kendisi kim-
liğini ispat edemez. 3) İlkokul öğrenimi bile görmeyen bu cahil oğlu cahil, / nice zeki kim-
seleri İstanbul'dan nasıl sürdü. 4) "Vatan, namus, özgürlük" gibi kutsal sözleri / otuz yıl-
dan beri ulusun kalbinden kaldırmak ister. 5) Padişah sıkıldı, dedi ki: "Başka sözüm yok-
tur, / sözün kısası, yazıdan az-çok kim anlarsa sürülsün." 6) Mebuslar Meclisi'nin ve
Ayan Meclisi'nin (senato'nun) kapısını niçin kapattın? / Daha başlangıçta memleketi ha-
rap etmeye niçin giriştin? 7) Yetenekli kişileri keyfin için neden hapsettin? / Neden zalim-
liği kendince bir marifet saydın? 8) Tahta geçtiğinden beri kaç adam öldürdün, bankaya
yatırmak için bu milletten kaç kuruş çaldın bildir. 9) "Millette meşrutiyete henüz istidat
yok" dersin, / bilmem ki vicdanın gerçekten nasıl ayrılıyor. 10) Anayasa hükümlerini bu-
gün uygulasan, / memleket üç yıl içinde cennetten farksız hale gelir. 11) İşte içtenlikle du-
aya başlıyorum, / bence şairlikten maksat da sultan için dua etmektir. 12) Zulüm yolun-
da yaşa, zulüm et, öylesine günahkâr ol ki, / geçerken aşırı ağırlığınla Sırat köprüsünü
ortasından yık. 13) Demirden kerpetenle dilin kopsun da, son zamanında / tövbe etmeye
kalkışırsan, dilsiz kalarak etme. 14) Dünyadan ayrılırsan, aç gözlerin toprakla doyar bel-
ki; / öl de, boyanmış sakalını Şamlı İzzet'ten (Mabeyinci Arap İzzet Paşa) kurtar. 15) Ey
zalim! o yapma dişlerin kilitlensin de nefes alamaz ol, / boğdurduğun Mithat Paşa gibi
sen de boğul. 16) Gerek geçim derdi, gerek gurbet acıları yüzünden, / zamanın kötülük-
lerini gereği gibi yazmam olanağı yok. 17) Eşref/ Namık Kemal'in temiz ruhu geldi, yar-
dım etti: / "İnsaniyetli olan kişi, zulüm görene yardım etmekten el çekmez."

c. — Kıta

Kıta, genellikle, matla beyti olmayan gazel biçimindedir (bk. Örnekler: 1, 3, 4); kimi zaman matla beyti bulunabilir (bk. Örnekler: 2):

xa xa xa...

aaxa

En az 2, en çok 12 beyit olur. 4 beyte kadar olanlarına *kıta*, beyit sayısı dörtten çok olanlarına *kıta-ı kebire* (büyük kıta) adı verilir. 2 beyitlik kıtalar en yaygın olanıdır.

Kıta, aruz ölçüğünün her kalıbıyla yazılabilir.

Çağdaş edebiyatta, bir şiirin içindeki dörtlü, beşli, vb. dize kümelerine de *kıta* denmiştir.

Kıta'da genellikle ozanın mahlası anılmaz.

Kıta biçimi ile, genellikle, felsefî ve toplumsal düşünceler (bk. Örnekler: 1, 2); yaygın olarak da yergiler (hicviye, taşlama) (bk. Örnekler: 3), eleştiriler (bk. Örnekler: 4) yazılır.

Kıta, belli bir düşünceyi anlatmak amacıyla yazıldığı için, genellikle, beyitler arasında anlam bağlantısı vardır (bk. Örnekler: 1, 3, 4); beyitler arasında anlam bağlantısı bulunmayan ya da çok uzak bir ilişkisi bulunan kıtalar da yazılmıştır (bk. Örnekler: 2)

ÖRNEKLER

1

KİTA

Yâ rab ne eksilirdi deryâ-yı izzetinden
Peymâne-i vücûda zehr-i âb dolmasaydı
Âzâde-ser olurdum âsib-i derd ü gamdan
Yâ dehre gelmeseydim yâ aklım olmasaydı

Ölçek: 1. *Müstefilün feûlün müstefilün feûlün*

2. *Mefûlû fâilâtün mefûlû fâilâtün*

(Ziya Paşa, XIX. yy.)

S ö z c ü k l e r : *Deryâ-yı izzet*: değer denizi. *Peymâne-i vücûd*: vücut kadehi. *Zehr-âb*: zehirli su. *Âzâde-ser*: başı özgür, başını kurtarmış. *Âsib*: belâ, felâket. *Âsib-i derd ü gam*: derd ve gam belâsı. *Dehr*: dünya.

KITA

Sen oldun cevrine ey dil-şiken mahzûn ben mahzûn
 Felek gûlsün sevinsin şimdi sen mahzûn ben mahzûn
 Öürsem görmeden millette ümmîd ettiğim feyzi
 Yazılsın reng-i kabrimde vatan mahzûn ben mahzûn

Ölçek: *Mefâilün mefâilün mefâilün mefâilün*

. — — — . — — — . — — — . — — —

(Namık Kemal, XIX. yy.)

S ö z c ü k l e r : *Cevr*: eziyet, cefa. *Dil-şiken*: gönül kıran, gönül kırıcı. *Feyz*: bolluk, bereket, virimlilik. *Seng-i kabr*: mezar taşı.

KITA

Şimdiki nâzır-ı bahriyye Celâl Pâşâyı
 Şöyle târif ediyor vak'a nüvisân-ı ümem:
 Gelecek olduğunu bilse idi neslinden
 Almadan hazret-i Havvâ'yı boşardı Âdem

Ölçek: *Feilâtün (fâilâtün) feilâtün feilâtün feilün (fa'lün)*

. . — — (— . — —) . . — — . . — — . — — (— —)

(Eşref, XIX. yy.)

S ö z c ü k l e r : *Nâzır-ı bahriyye*: denizcilik bakanı. *Vak'a-nüvisân-ı ümem*: ulusların tarihçileri.

KITA

Nasıl zıddolmasın âlemde garbiyyûna şarkıyyûn
 Güneşten hepsini gûyâ ki nûrun mâh almıştır
 Zirâat mârifet san'at saâdet şimdi onlarda
 Cehâlet meskenet zillet rezâlet bizde kalmıştır

Ölçek: *Mefâilün mefâilün mefâilün mefâilün*

. — — — . — — — . — — — . — — —

(Eşref)

S ö z c ü k l e r : *Garbiyyûn*: batılılar. *Şarkıyyûn*: doğulular. *Nûr*: ışık. *Mâh*: ay. *Cehâlet*: cahillik, bilgisizlik. *Meskenet*: miskinlik. *Zillet*: alçaklık.

2. — Mesnevi Tipi

Mesnevi, İslâmî edebiyata (Divan edebiyatına) Farsların kattığı bir nazım biçimidir.

Mesnevi’de, her beytin dizeleri kendi aralarında ayaklı olur:

aa bb cc çç dd...

Tek bir ayağa bağlı (gazel, kaside gibi) olmadığı için, mesnevide ayak darlığı ve sıkıntısı yoktur; o yüzden, uzun eserler bu biçimle yazılır. Beyit sayısı herhangi bir ölçü ile sınırlı değil, konunun uzunluğuna bağlıdır.

Mesnevi, aruz ölçeğinin kısa kalıplarıyla yazılır.

Mesnevide de her beyit başlı başına bir bütündür; yani, cümleler beyit sonlarında biter, alttaki beyte geçmez. Ancak, mesnevilerde belli konular işlendiği için, beyitler arasında anlam bağlantısı vardır.

Mesnevi biçimi ile, anlatı (tahkiye) türüne giren eserler yazılır; destanlar (Fırdevsî: *Şehnâme*, 60.000 beyit); manzum tarihler (Enverî: *Düstûrnâme*, vb.); Divan edebiyatında ortak konulu aşk hikâyeleri (*Leylâ ve Mecnun*, *Husrev ve Şirin*, *Yusuf ve Züleyha*, vb.); din ve tasavvufila ilgili konular (Mevlâna: *Mesnevi*; Sultan Veled: *Rubâbnâme*; Süleyman Çelebi: *Mevlid*; Şeyh Galip: *Hüsn ü Aşk*, vb.); ahlâkla ilgili konular (Nabî: *Hayriyye*, vb.) her türlü öğretici (didaktik) konular; evlenme ve sünnet düşünlerinin anlatımı (sürnâmeler); bir şehrin güzellerinin ve güzelliklerinin belirtilmesi (şehrengîz’ler) vb.

Bir ozanın 5 mesneviden birleşik eserler bütününe *hamse* denir.

İslâmî edebiyatın en büyük mesnevi ozanı, Genceli Nizâmî’dir (XI. yy.); Fars edebiyatının bu ünlü ozanı, bütün mesnevi ozanlarını etkilemiştir.

Mesnevi sözcüğü, özel ad olarak kullanıldığında, Mevlânâ Celâleddin Rûmî’nin *Mesnevi* (6 cilt, 26.000 beyit) adlı büyük eseri anlaşılır.

ÖRNEKLER

LEYLÂ VE MECNUN

Leylâ ve Mecnun, bir Arap efsanesidir. İslâm uygarlığı çevresine giren edebiyatlar-da mesnevi konusu olarak ele alınmış; birçok Arap, Fars ve Türk ozanlarınca işlenmiştir. Fars edebiyatında Gence’li Nizâmî’nin (XI. yy.), Türk edebiyatında da Fuzulî’nin (XVI. yy.) *Leylâ ve Mecnûn*’u bunların en değerlileridir.

Efsane, daha pek küçük yaşta birbirlerini sevmeye başlayan, fakat ömürleri boyunca kavuşamayan iki sevgilinin serüveni üzerine kurulmuştur.

Aşağıdaki parçada, Leylâ’nın buluta seslenmesi, sevgilisine bulutla haber göndermesi anlatılmaktadır.

- 1 Ey ebr her eksilende suyun
Deryâlara dökme âb-ı rûyun

- 2 Al suyu bu çeşm-i hun-feşandan
Deryâlara hem bağışla andan
- 3 Var ol yüzü gül nigâra benden
Zâr ağla vü söyle yâra benden:
(...)
- 4 Can bâr-ı beden götürmez oldu
Göz reng-i vücûdu görmez oldu
- 5 Cânım cânı gözüm çerâğ
Rahm eyle ki geldi rahm çağ
6 Ben bilmez idim belâ imiş aşk
Bir derdli mâcerâ imiş aşk
- 7 Derdin ki: belâ yolunda her dem
Aşk içre sana şerîk-i derdem
- 8 Saldın ben-i hasteyi bu hâle
Derde beni eyledin havâle
- 9 Her derd ki var Leyli aldı
Mâlûmdürür sana ne kaldı
(...)
- 10 Gel yanıma kesme âşinâlık
Yahşi mi olur bu bîvefâlık
- 11 Âşık gerek olmaya karâr
Tavf ede müdâm kûy-i yâr
- 12 Düşmez bu yana senin güzârın
Var ola meğer bir özge yârin
- 13 Yârin ben isem bana nazar kıl
Gâhi bu yanaya bir güzer kıl

Ölçek: *Mefûlû mefâilün feûlün*
- - . . - - . - -

Dize 5 (sekt-i melîh): *Mefûlün fâilün feûlün*
- - - - . - - . - -

(Fuzuli, *Leylâ ve Mecnun*)

1) Ey bulut! suyun her eksildikçe, denizlere yüz suyu dökme (yalvarma); 2) Suyu bu kan saçan gözden al, ondan (o sudan) denizlere de ver. 3) O gül yüzlü sevgiliye git, inle-yip ağla ve o yâra benden şöyle de: 4) Can, vücudumun yükünü taşımaz oldu; göz, vücudumun rengini göremez oldu. 5) Canımın canı, gözümün ışığı! bana acı, acıma çağdı geldi. 6) Ben bilmezdim, aşk belâ imiş, bir derdli macera imiş. 7) Derdin ki: "belâ yolunda her an aşk için ben sana dert ortağıyım". 8) Ben hastayı bu hale getirdin, derdi bana yükledin; 9) Ne kadar dert varsa Leylâ aldı, sana ne kaldığı belli. 10) Yanıma gel, tanışıklığı kesme; bu vefasızlık iyi midir? 11) Âşığın durmaması, sevgilinin bulunduğu yeri hep dolanması gerek. 12) Senin geçişin ise bu yana düşmüyor (hiç buradan geçmiyorsun), acaba başka bir sevgilin mi var? 13) Sevgilin bensem, bana bak, ara sıra buradan bir geç.

B. — DÖRTLÜKLERLE KURULAN NAZIM BİÇİMLERİ

Divan edebiyatında dörtlüklerle kurulan dört nazım biçimi vardır: a. *Rubai*; b. *Tuyug*; c. *Murabba*; ç. *Şarkı*.

Bunlardan ilk ikisi, birer dörtlükten kurulan nazım biçimleridir. Son ikisi (murabba, şarkı), birkaç dörtlükten kurulan nazım biçimleridir. (*Murabba* ile *şarkı*, ilerde *musammat* bölümünde ele alınacaktır).

a. — Rubai

Rubai, İslâmî edebiyata (Divan edebiyatına) Farsların kattığı bir nazım biçimidir.

Rubai, 4 dizeden oluşan bir tek dörtlüktür. Dize kümelenişi ve ayak örgüsü şöyledir: *aaaxa*.

Kimi zaman, bütün dizeleri birbirleriyle ayaklı olan rubailer de yazılmıştır: *aaaa*.

Arap edebiyatında rubai'ye *dü-beyt* (iki beyit) denir (Araplar, *beyit*'i nazım birimi saydıkları için, rubaiye de o gözle bakmışlardır).

Rubai'de genellikle felsefî konular işlenmiştir.

Bir tek düşüncenin en kısa yoldan, en yoğun biçimde anlatılması zorunlu olan rubaide, dizeler ve beyitler arasında ister istemez anlam birliği ve bağlantısı vardır.

Farḡ ozanı Ömer Hayyam (XI/XII. yy.) bu türün en büyük ozanı sayılmaktadır. Türk Divan edebiyatında ozanlar arasına rubai de yazmışlarsa da, rubai türünde yazmayı meslek edinen tek ozan Azmî-zâde Haletî'dir. (XVII. yy.)

ÖRNEKLER

1

RUBAİ

Geçmiş günü beyhûde yere yâd etme
Bir gelmemiş ân için de feryâd etme
Geçmiş gelecek masal bütün bunlar
Eğlenmene bak ömrünü berdâd etme

Ölçek: dize 1, 2, 4: *Mefûlü mefâilü mefâilün fa'*

Dize 3: *Mefûlü mefâilün mefâilün fa'*

(Ömer Hayyam, çev. Orhan Veli, *Tercüme*,
c. VI, 1946, no. 34-36)

RUBAÎ

Hâk üzre uyur benî-beşer görmedeyim
 Hâk içre de saklı kimseler görmedeyim
 Sahrâ-yı adem semtine her baktıkça
 Yok bir gelen, ensâli gider görmedeyim

Ölçek: dize 1, 2, 4: *Mefûlü mefâilün mefâilün fa'*

Dize 3: *Mefûlü mefâilü mefâilün fa'*

(Ömer Hayyam, çev. Yahya Kemal Beyatlı,
 "Hayyam'ın Rubailerini Türkçe Söyleyiş"
 Rubailer, 1968)

S ö z c ü k l e r : *Hâk*: toprak. *Benî-beşer*: insanoğlu. *Sahrâ-yı adem*: yokluk çölü. *En-sâl*: nesiller, kuşaklar.

RUBAÎ

Esrârını dil zaman zaman söyler imiş
 Hengâme-i gamda dâstan söyler imiş
 Aşk ehli olup da, mihnet-i hicrâna
 Ben sabr ederim diyen yalan söyler imiş

Ölçek: dize 1, 2, 4: *Mefûlü mefâilün mefâilü feûl*

Dize 3: *Mefûlü mefâilün mefâilün fa'*

(Hâletî, XVII. yy.)

S ö z c ü k l e r : *Dil*: gönül. *Hengâme-i gam*: gam savaşı, gamla savaş. *Dâstan*: destan, epope, hikâye. *Mihnet-i hicran*: ayrılık sıkıntısı, belâsı.

RUBAÎ

Ahvâl-i cihânı her zaman söyleşelim
 Ammâ gam-ı aşkımız nihan söyleşelim
 Ey vâkıf-ı râz-ı aşk olan ârif-i can
 Ney gibi seninle bî-zaban söyleşelim

Ölçek: *Mefûlü mefâilün mefâilü feûl*

(Hâletî)

S ö z c ü k l e r : *Ahvâl-ı cihan*: dünya halleri. *Gam-ı aşk*: aşk gamı. *Nihan*: gizli. *Vâ-kıf-ı râz*: aşkın sırrını bilen. *Ârif-i can*: ruhtan anlayan. *Bî-zaban*: dilsiz.

b. — Tuyug

Tuyug, Türk Divan edebiyatına Türklerin kattığı bir nazım biçimidir.

Tuyug, rubai gibi, 4 dizeden oluşan bir tek dörtlüktür; dize kümelenişi ve ayak örgüsü de rubai gibidir (bk. Örnekler: 1): *aaxa*

Kimi zaman bütün dizeleri birbiriyle ayaklı olan tuyuglar da yazılmıştır (bk. Örnekler: 2): *aaaa*

Tuyug (duyug) terimi, *duymak*, *duygu* sözcükleriyle ilgilidir. Özellikle Çağatay ve Âzerî lehçelerinde kullanılmıştır.

Fars edebiyatından rubai, Türk halk edebiyatından mani türlerinin etkisiyle oluştuğu düşünülebilir.

Tuyug, aruz ölçeğinin *Fâilâtün fâilâtün fâilün* kalıbıyla yazılır.

Tuyug'da da, rubai türünde işlenen konular ve temalar işlenir.

ÖRNEKLER

1

TUYUG

Dilberin işi itâb ü nâz olur
Çeşmi câdû gamzesi gammâz olur
Ey gönül sabr et tahammül kıl ana
Yâre erişmek işi az az olur

Ölçek: *Fâilâtün fâilâtün fâilün*

— . — — — . — — — . —

(Kadı Burhaneddin, XIV. yy.)

S ö z c ü k l e r : *Dilber* (*dil-ber*): gönül götürücü, güzel. *Îtâb ü nâz*: azarlama ve naz. *Çeşm*: göz. *Câdû*: cadı. *Gamze*: yan bakış. *Gammâz*: herkesin ayıbını meydana çıkaran, ağzıkara. *Ana*: ona.

2

TUYUG

Nâgehan bustâna girdim subh-dem
Lâlenin gördüm elinde câm-ı Cem
Nergis işittim der idi demdebem:
Dem bu demdir dem bu demdir dem bu dem

Ölçek: *Fâilâtün fâilâtün fâilün*

— . — — — . — — — . —

(Seyyid Nesimî, XIV. yy.)

S ö z c ü k l e r : *Nâgehan*: ansızın, birdenbire. *Bustân*: bahçe, çiçek bahçesi. *Suhh-dem*: sabahleyin. *Câm-ı Cem*: Cem'in kadehi, (*Cem*: İran mitologyasına göre, şarabı icat eden hükümdar). *Demhedem* (*dem-be-dem*): zaman zaman, durmadan. *Dem*: zaman.

C. — MUSAMMAT

Musammat, en az 4, en çok 10 dizeli bendlerden kurulmuş nazım biçimidir. Her bend bir bütündür.

Musammat'ların her birinin iki çeşidi vardır: a. *Müzdeviç* (birleşen); b. *Mütekerrir* (tekrarlanan).

Müzdevic musammat: Her bendin son dizeleri ya da son beyitleri birbirleriyle ayaklı olan musammat biçimidir.

Mütekerrir musammat: Her bendin son dizeleri ya da son beyitleri hiç değişmeden tekrarlanan musammat biçimidir.

Musammat'ın başlıca çeşitleri şunlardır:

a. *Murabba* (dörtlü); b. *Muhammes* (beşli); c. *Müseddes* (altılı); ç. *Müsebba* (yedili); d. *Müsemmen* (sekizli); e. *Muaşşer* (onlu); f. *Terkib-ı bend*; g. *Tercî-i bend*.

Bunlardan, Türk Divan edebiyatında en çok kullanılan *murabba*, *muhammes*, *müseddes*, *terkib-i bend* ve *tercî-i bend*'dir.

Musammat, genellikle, aruz ölçeğinin uzun kalıplarıyla yazılır. Her konuda yazılabilir.

a. — Murabba

Murabba, 4'er dizelik bendlerle kurulan nazım biçimidir.

Başlıca çeşitleri şunlardır:

a. *Müzdevic murabba* (bk. Örnekler: 1): *aaaa bbba ccca...*

b. *Mütekerrir murabba* (bk. Örnekler: 2): *aaaA bbbA cccA*.

Murabba, en az 3, en çok 7 bend olur.

c. *Terbî* (dörtleme): Bir ozanın bir gazelinin her beytinin üstüne başka bir ozanın ikişer dize eklemesiyle, söz konusu gazelin *murabba* haline getirilmesidir. (Eklenen dizelerin aynı ölçekle yazılmış bulunması, beyitlerin 1'inci dizeyle ayaklı olması ve eklendikleri beyitle anlamca kaynaşması gerekir. Eklenen dizeler, şemada ayrıç içinde gösterilmiştir): *(aa)aa (bb)ba (cc)ca...*

ç. *Şarkı*: *Murabba*'dan doğmuş bir nazım biçimidir. Bestelenerek söylenmek için yazılır. Halk edebiyatındaki *türkü* türünün etkisiyle oluşmuş bulunduğu sanılıyor. Dizelerin kümelenişi ve ayak örgüsü şöyledir:

1. *abab cccb çççb...*

2. *aaaa bbba ccca...*

3. *aAaA bbbA cccA...*

Şarkı, en az 3, en çok 5 bend olur.

Şarkı türü, XVIII. yüzyılda çok gelişmiş ve yaygınlaşmıştır. Bu gelişmede, bir eğlence devri olan Lâle Devri'nde şarkıya duyulan gerekseminin etkisi olduğu düşünülebilir.

ÖRNEKLER:

1

MURABBA

Bütünü 4 benddir.

- 1 Sıdk ile terk edelim her emeli her hevesi
Kıralım hâil ise azmimize ten kafesi
İnledikçe eleminden vatanın her nefesi
Gelin imdâda diyor bak budur Allah sesi

(...)
- 2 Mahv eder kendini bülbul bile hürriyet için
Çekilir mi bu belâ âlem-i pür-mihnet için
Din için devlet için can çekişen millet için
Azme hâil mi olurmuş bu çürük ten kafesi
- 3 Memleket bitti yine bitmedi hâlâ sen ben
Bize bu hâl ile bizden büyük olmaz düşman
Dest-i âdâdayız Allah için ey ehl-i vatan
Yetişir terk edelim gayrı hevâ vü hevesi

Ölçek: *Feilâtün (fâilâtün) Feilâtün feilâtün feilün (fa'lün)*
..-- (-.-) ..- - ..-- ..- (-)

(Namık Kemal)

S ö z c ü k l e r : 1) *Sıdk*: doğruluk. *Hâil*: engel. 2) *Azm (azim)*: kesin karar. *Âlem-i pür-mihnet*: sıkıntı dolu dünya. 3) *Dest-i âdâ*: düşmanların eli. *Ehl-i vatan*: vatandaş, *Hevâ vü heves*: heves, istek (her iki sözcük de aynı anlamda). *Vü*: ve.

2

MURABBA

Bütünü 7 benddir.

- 1 Perişan-hâlin oldum sormadın hâl-i perîşânım
Gamından derde düştüm kılmadın tedbîr-i dermânım
Ne dersin rüzgârım böyle mi geçsin güzel hânım
Gözüm cânım efendim sevdiğim devletli sultânım

(...)

- 2 Nazar kılmazsın ehl-i derd gözden akıdan seyle
Yamanlıktır işin uşşâk ile yahşı mıdır böyle
Gel Allahı seversen bendene cevır etme lûtf eyle
Gözüm cânım efendim sevdiğim devletli sultânım
- 3 Niçin gönlün demâdem zulm ile bidâda râgıbdır
Güzeller sen gibi olmaz cefâ senden ne vâcibdir
Senin tek nâzenine nâzenin işler münâsibdir
Gözüm cânım efendim sevdiğim devletli sultânım
- 4 Gözümden dem-be-dem bağrım ezip yaşım gibi gitme
Seni terk etmezem çün ben beni sen dahi terk etme
Amandır zâlim olma ben gibi mazlûmu incitme
Gözüm cânım efendim sevdiğim devletli sultânım
- 5 Fuzûlî şive-i ihsânın ister bir gedâyındır
Dirildikçe seg-i kûyun ölen de kâk-i pâyındır
Gerek öldür gerek ko hükm hükmün rây râyındır
Gözüm cânım efendim sevdiğim devletli sultânım

Ölçek: Mefâilün mefâilün mefâilün mefâilün

. - - - . - - - . - - - . - - -

(Fuzuli)

1) Senin için perişan halli oldum, perişan halimi sormadın; / gamından derde düş-tüm, bana ilâç vermeye girişmedin; / güzel hanım; ne dersin, zamanım böyle mi geçsin? / gözüm, canım - efendim, sevdiğim, devletli sultanım! 2) Dertlilerin gözden akıttığı sele bakmazsın; / bu kötülüktür, işin âşıklara kötülük etmektir; böyle iyi mi oluyor? / Gel Al-lah'ı seversen kulunu incitme, lûtf et; / gözüm canım, efendim, sevdiğim, devletli sulta-nım! 3) Gönlün niçin durmadan zulüm etmek ister? / Güzeller senin gibi olmaz, cefa sa-na neden gerekli olsun? / Senin gibi nazlı güzele nazlı işler uygundur; / gözüm, canım, efendim, sevdiğim, devletli sultanım! 4) Her an bağrımı ezip gözümden yaşım gibi gitme; / ben seni madem ki bırakmıyorum, sen de beni bırakma; / aman zalim olma, benim gi-bi mazlumu incitme, / gözüm, canım efendim, sevdiğim, devletli sultanım! 5) Fuzuli lût-funu isteyen bir yoksulundur; / dirildikçe (yaşadıkça) köyünün (sokağının) köpeği, ölünce ayağının toprağıdır; / ister öldür, ister bırak, hüküm senin, rey senindir; / gözüm, ca-nım efendim sevdiğim, devletli sultanım!

3

ŞARKI

Bütünü 5 benddir.

- 1 Bir safâ bahş edelim gel şu dil-i nâşâda
Gidelim serv-i revânım yürü Sâdâbâd'a
İşte üç çifte kayık iskelede âmade
Gidelim serv-i revânım yürü Sâdâbâd'a

- 2 Gülelim oynayalım kâm alalım dünyâdan
Mâ-i Tesnîm içelim çeşme-i nev-peydâdan
Görelim âb-ı hayât aktığın ejderhâdan
Gidelim serv-i revânım yürü Sâdâbâd'a
- 3 Geh varıp havz kenârında hırâmân olalım
Geh gelip Kasr-ı Cinan seyrine hayrân olalım
Gâh şarkı okuyup gâh gazelhân olalım
Gidelim seṛv-i revânım yürü Sâdâbâd'a
- 4 Bir sen ü bir ben ü bir mutrib-i pâkîze-edâ
İznin olursa eğer bir de Nedîm-i şeydâ
Gayrı yârânı bugünlük edip ey şûh fedâ
Gidelim serv-i revânım yürü Sâdâbâd'a

Ölçek: Feilâtün (fâilâtün) feilâtün feilâtün feilün (fa'lün)
. . - - (- . - -) . . - - . . - - . . - (- -)

1) Gel, şu neşesiz gönüle bir safâ verelim; / yürüyen selvim (selvi boylum)! yürü, Sâdâbâd'a gidelim. / İşte üç çifte kayık iskelede hazır; / yürüyen selvim, yürü, Sâdâbâd'a gidelim. 2) Gülelim, oynayalım, dünyadan arzumuzu alalım; / yeni yapılmış çeşmeden Tesnim suyu (cennetteki bir su) içelim, / ejderhadan hayat suyu aktığını görelim; / yürüyen selvim! yürü, Sâdâbâd'a gidelim. 3) Kâh gidip havuz kenarında dolaşalım; / kâh gelip Kasr-ı Cinan'ı seyredip hayran olalım; / kâh şarkı okuyalım, kâh gazel okuyalım; / yürüyen selvim! yürü, Sâdâbâd'a gidelim. 4) Bir sen, bir ben, bir de iyi çalan çalgıcı, / eğer iznin olursa bir de çılgın Nedim; / ey şûh! öbür dostları bugünlük feda edip, / yürüyen selvim! yürü, Sâdâbâd'a gidelim.

b. — Muhammes

Muhammes, 5'er dizelik bendlerle kurulan nazım biçimidir. Başlıca çeşitleri şunlardır:

a. *Müzdeviç muhammes* (bk. Örnekler: 1):

aaaaa bbbba cccca...

b. *Mütekerrir muhammes* (bk. Örnekler: 2):

aaaaA bbbA cccA...

aaaAA bbbAA cccAA...

Muhammes, en az 4, en çok 7 bend olur.

c. *Tahmîs* (beşleme; bk. Örnekler: 3): Bir gazelin her beytinin üstüne, beyitlerin 1'inci dizeleriyle ayaklı üçer dize eklenmesiyle, söz konusu gazelin *muhammes* haline getirilmesidir (eklenen dizeler, aşağıdaki şemada ayraç içinde gösterilmiştir):

(aaa)aa (bbb)ba (ccc)ca...

c. *Taştîr* (bk. Örnekler: 4): Bir gazelin her beytinin iki dizesinin arasına, beyitlerin 1'inci dizeleriyle ayaklı üçer dize eklenmesiyle, söz konusu gazelin *muhammes* haline getirilmesidir (eklenen dizeler, aşağıdaki şemada ayraç içinde gösterilmiştir):

a(aaa)a b(bbb)a c(ccc)a...

d. *Tardiye* (bk. Örnekler: 5): Muhammes'in özel bir biçimidir. 1'inci bendin son dizesi, kendi üstündeki dizelerle ayaklı değildir; öteki bendlerin son dizeleri, 1'inci bendin son dizesi ile ayaklıdır:

aaaab ccccb ççççb...

Tardiye, az kullanılan bir tür ve biçimdir. Kısa ölçeklerle yazılır.

ÖRNEKLER

1

MUHAMMES

Bütünü 5 benddir.

- 1 Ne mümkün oldu gam-ı firkatinle ülfet edem
Ne çâre var talebinden senin ferâgat edem
Ne kaadirim ser-i kûyun vara ziyâret edem
Ne fırsat oldu sana hâlimi hikâyet edem
Ne vüs'at oldu ki hicran gamın rivâyet edem

(...)

- 2 Ne bâd-ı âh ile ol servi eyledik meyyâl
Ne eyledi eser ol mû-mivâna kil ile kaal
Salâh-ı kâr ise şimdengerü hayâl-i muhâl
Ne arz-ı hâle meded var ne dilde sabra mecâl
Ne çâre neyleyeyin bilmezsin ne hâlet adem

(...)

- 3 Yanında eyleyip agyâr ben gedâyı garîb
Düşürdü râh-ı beyâbân-ı hecre bit-takrîb
Ne çâre çünkü değilmiş visâlin ana nasîb
Kapında ölmeğe Nev'î'ye mâni oldu rakîb
O seg komadı ki bir lâhza istirâhat adem

Ölçek: Mefâilün feilâtün mefâilün feilün (fa'lün)

. - . - . . - - . - . - . . - (- -)

(Nev'î, XVI. yy.)

1) Ne ayrılığının gamına alışmak mümkün oldu, / ne seni istemekten vazgeçme çaresini bulabildim, / ne senin köyünü (sokağını) ziyaret etmeye gücüm yetti, / ne sana hâlimi hikâye etmeye fırsat oldu, / ne de ayrılık gamını anlatmaya fırsat oldu. 2) Ne ah rüzgârıyla o selviyi (selvi boylu güzeli) eğebildik (bize karşı bir eğilim uyandırabildik), ne / dedikodu o kul gibi ince belliyi etkiledi, / işi düzeltmek ise bundan sonra olmayacak bir hayal; / ne hâlimizi bildirmeye yardım eden var, ne gönülde sabretmeye güç var; / ne çare, neyleyeyim, ne yapayım bilmiyorum. 3) Rakipler ben yoksulu onun yanından uzaklaştırdı, / biçimine getirip ayrılık çölünün yoluna düşürdü; / ne çare, seninle birleşmek ona nasip değilmiş; / kapında ölmeye Nev'î'ye rakip engel oldu, / o köpek bırakmadı ki bir dakika dinleneyim.

2

MUHAMMES

Bütünü 5 benddir.

- 1 Yârabbi hasretiyle benim alma cânımı
Bir dahi göreyin meh-i nâ-mihribânımı
Cânânımı cefâ kılıcı nev-civânımı
Şâhin bakışlı yârimi rûh-i revânımı
Sultanımı efendimi şâh-i cihânımı
- 2 Dâyim tasavvurum bu idi âşinâ ola
Gün yüzünün teveccühü benden yana ola
Aşk-ı nihânı derd-i derûna devâ ola
Kim der idi anı bu kadar bîvefâ ola
Sultânımı efendimi şâh-ı cihânımı

(...)

- 3 Ben nice medh eden ki cemâlini el bilir
Gün gibi bî-nazîr bilir bî-bedel bilir
Bu izzete bu devlete gaayet mahal bilir
Yahyâ alel-husûs ziyâde güzel bilir
Sultânımı efendimi şâh-ı cihânımı

Ölçek: *Mefulü fâilâtü meâilü fâilün*

- - . - . - . - - . - . -

(Taşlıcalı Yahya, XVI. yy.)

1) Ey Tanrı, onun özlemiyle benim canımı alma, / sevgisiz ayımı (ay yüzlümü) bir daha göreyim; / sevgilimi, cefa kılıcı gencimi; / şahin bakışlı yârımı, yürüyen ruhumu (ya da: ruhumun ruhunu), / sultanımı, efendimi, cihan padişahımı, 2) Hep bunu tasarladım; bana tanış olur, / güneş (gibi) yüzünü benden yana döndürür, / gizli aşk içimin derdine ilâç olur... / Kim der idi ki bu kadar vefasız olacaktı; / sultanımı, efendimi, cihan şahımı, 3) Onun güzelliğini ben nice öveyim, (onu) el bilir; / güneş gibi benzersiz bilir, değer biçilemeyecek kadar değerli olduğunu bilir; / bu değere, bu devlete gayet uygun (olduğunu) bilir; / özellikle Yahya çok güzel bilir / sultanımı, efendimi, cihan padişahımı.

3

Neşâtî'nin Gazelini

TAHMİS

Bütünü 5 benddir.

Eğri harflerle yazılan dizeleri Yahya Kemal eklemiştir.

- 1 Ye'se gark etti felek külbe-i ahzânı bile
Âteşim geçti cehennemdeki nîrânı bile
Cûş edip söndüremez gözyaşı tûfânı bile
Gittin ammâ ki kodun hasret ile cânı bile
İstemem sensiz olan sohbet-i yârânı bile

(...)

- 2 Sanırım çarh siyâh atlasa yer yer bürünür
Âh edip bâd-ı seher yollara düşmüş sürünür
Ne mükedder çıkılır seyre ne mahzun yürünür
Bâğa sensiz varamam çeşmime âteş görünür
Gül-i handânı değil serv-i hırâmânı bile

3 *Mihr ü mâhımdı bu âlemde huzûrun dahi dün
Gittin eyvâh cihan zulmete gark oldu bugün
Küskünüm tâli-i nâsâza gönülden küskün
Sineden derd ile bir âh edeyim kim dönsün
Aksine çarh-ı felek mihr-i dırâşânı bile*

(...)

Ölçek: *Feilâtün (fâilâtün) feilâtün feilâtün feilün (fa'lün)*
. . - - - . - - - . . - - . . - - (- -)

(Neşâtî, XVII. yy. / Yahya Kemal, *Eski Şiirin
Rüzgârlarıyla*, 1962)

1) *Felek, hüzünler kulübesini yasa boğdu; / ateşim cehennemdeki ateşleri bile geçti,
/ (onu) gözyaşı tufanı bile coşup söndüremez; / gittin ama canı özlem ile (özlem içinde)
bıraktın, / sensiz olan dostlar sohbetini bile istemem.* 2) *Gökte yer yer kara atlasa bürü-
nür sanırım; / tanyeli âh edip yollara düşmüş, sürünür; / gezmeye ne kederli çıkılır, ne
mahzun yürünür; / bahçeye sensiz varamam, gözüme ateş (gibi) görünür, / gülen gülü
değil yürüyen selvisi (selvi boylu güzeli) bile.* 3) *Senin huzurun bu âlemde daha dün gü-
neşim ve ayımdı; / gittin, eyvah, dünya bugün karanlığa boğuldu; / uygunsuz talihe küs-
künüm, gönülden küskün; / göğüsten (öyle) bir âh edeyim ki, feleğin çarkı parlayan gü-
neşiyle birlikte tersine dönsün.*

4

Râmi Mehmet Paşa'nın Gazel Matlâını

TAŞTÎR

Eğri harflerle yazılan dizeleri Yahya Kemal eklemiştir.

*Biz ol âşıklarız kim dâğımız merhem kabul etmez
Gönül hem bir devâ-ı mutlak ister hem kabul etmez
Felekten şâh-dârû verseler bir dem kabul etmez
Yanar bir çöldür iklim-i muhabbet nem kabul etmez
O gülzârın ki âteştir gülü şebnem kabul etmez*

Ölçek: *Mefâilün mefâilün mefâilün mefâilün*
. - - - . - - - . - - - . - - -

(Râmi Mehmet Paşa, XVII. yy. / Yahya Kemal Beyatlı,
Eski Şiirin Rüzgârlarıyla, 1962)

*Biz o âşıklarız ki, yaramız merhem kabul etmez; / gönül hem mutlaka iyileşecek bir
ilâç ister, hem kabul etmez; / felekten şâh-dârû (şâh ilâcı, şarap) verseler hiçbir zaman
kabul etmez; / sevgi iklimi yanar bir çöldür, nem kabul etmez; / o gül bahçesinin gülü
ateştir, çiğ kabul etmez.*

TARDİYE

Bütünü 6 benddir.

(...)

- 1 Ey Hızır-ı fütâdegân söyle
Bu sırrı edip ayân söyle
Ol sen bana tercemân söyle
Ketm etme yegân yegân söyle
Gam defterinin tamâmı yok mu
- 2 Yâ Rab bu ne intizârdır bu
Geçmez nice rûzgârdır bu
Hep gussa vü hârhârdır bu
Duysam ki ne şivekârdır bu
Vuslat gibi bir merâmı yok mu

(...)

- 3 Kâm aldı bu çarhtan gedâlar
Ferdâlara kaldı âşinâlar
Durmaz mı o ahdler vefâlar
Geçmez mi bu ettiğim duâlar
Hâl-i dilin intizâmı yok mu
- 4 Dil hayret-i gamla lâl kaldı
Gaalip gibi bî-mecâl kaldı
Gönderdiğim arzihâl kaldı
El'an bir ihtimâl kaldı
İnsâfın o yerde nâmı yok mu

Ölçek: *Mefûlü mefâilün feûlün*

- - . . - - . - -

(Şeyh Galip, XVIII. yy., Hüsn ü Aşk)

1) Ey düşkünlerin Hızır'ı (düşkünlere Hızır gibi yetişen), söyle; / bu sırrı açıklayıp söyle; / sen bana tercüman ol, söyle; / gizleme, birer birer söyle; / gam defterinin tamamı yok mu? (tamamlanmayacak mı?) 2) Ey Tanrı! bu ne bekleyiştir, / bu ne geçmez zamandır; / bu (çekiğim) hep tasa ve üzüntüdür; / bu ne nazlı güzeldir; duysam ki: / kavuşma gibi bir niyeti yok mu? 3) Yoksullar bu dünyada murada erdi; / tanıdıklarsa (tanıdıkların muratlarına ermeleri ise) yarınlara kaldı; / o yeminler, verilen sözler durmaz mı?, / bu ettiğim dualar geçersiz mi?, / gönül hâlinin düzeni yok mu? (düzensizlikten kurtulamayacak mı?). 4) Gam şaşkınlığı ile gönlümün dili tutuldu; / Galip gibi mecal-sız kaldı; / gönderdiğim arzıhal (halimi bildirme haberi) gitmedi, kaldı; / şimdi bir olasılık kaldı; / insafın (insaf denen şeyin) orada adı yok mu?

c. — **Müseddes**; ç. — **Müsebbâ**; d. — **Müsemmen**; e. — **Muaşşer**

Müseddes (altılı), 6'şar dizelik bendlerle kurulan nazım biçimidir:

a. *Müzdevic müseddes*: aaaaaa bbbbaa ccccaa..

b. *Mütekerrir müseddes*: aaaaAA bbbbAA ccccAA.

Müsebbâ (yedili), 7'şer dizelik bendlerle kurulan nazım biçimidir.

Müsemmen (sekizli), 8'er dizelik bendlerle kurulan nazım biçimidir.

Muaşşer (onlu), 10'ar dizelik bendlerle kurulan nazım biçimidir.

Bunlarda da dize kümelenişi ve ayak örgüsü murabba, muhammes ve müseddes'lerde olduğu gibidir; *müzdevic* ve *metekerrir* biçimleri vardır.

f. — **Terkîb-i Bend**; g. — **Tercî-i Bend**

Terkîb-i bend, 5-10 beyitlik bendlerden kurulur.

Dize kümelenişi ve ayak örgüsü şöyledir:

1. aaaaaaaaaaabb cccccccccccdd...

2. a a x a x a x a x a b b c c x c x c x c x c d d.

Terkîb-i bend'de, her bend iki parçadan birleşiktir: a. *Vasıta*; b. *Terkîbhane*.

Vasıta, bendlerin son beyitleridir. *Vasıta* beytinin dizeleri kendi aralarında ayaklıdır.

Terkîbhane, vasıtanın üstündeki beyitlerin bütünüdür. Şemada görüldüğü üzere, bunların ayak örgüsü iki çeşittir: a. Bütün dizelerde bir tek ayak kullanılmaktadır (*Terkîb-i bend*'lerin bu biçimi bir çeşit *müzdevic müsammat*'tır); b. Beyitlerin ayak örgüsü, gazel biçiminde olduğu gibidir (bk. Örnekler: 1) Bu ikin-ci biçim daha yaygındır.

Yukarda da söylediğimiz üzere, bendlerde en az 5, en çok 10 beyit bulunur. (1'inci bendde kaç beyit varsa, öteki bendlerde de o kadar beyit olması gerekir).

Bendlerin sayısı da en az 5, en çok 10 olur (kimi zaman daha çok da olabilir).

Terkîb-i bend biçimi ile, felsefi ve toplumsal düşünceler, zamanın kötülüklerinden yakınmalar ve mersiyeler (ağıtlar) yazılır.

Türk edebiyatında terkîb-i bend biçimi ile yazılan şiirlerin en ünlüleri, Bakî'nin (XVI. yy.) *Kanunî Mersiyesi*, Bağdatlı Ruhi'nin (XVI. yy.) *Terkîb-i Bend*'i, Ziya Paşa'nın (XIX. yy.) *Terkîb-i Bend*'idir.

Tercî-i bend de, *terkîb-i bend* gibi, 5-10 beyitlik bendlerden kurulur.

Dize kümelenişi ve ayak düzeni şöyledir:

1. aaaaaaaaaaaaaaBB cccccccccccBB...

2. a a x a x a x a x a BB cc xc xc xc xc BB...

Tercî-i bend'de de, her bend iki parçadan birleşiktir: a. *Vasîta*; b. *Terkîbhane*.

Vasîta, bendlerin son beyitleridir. 1'inci bendin *vasîta* beytinin dizeleri kendi aralarında ayaklıdır; bu beyit (*vasîta* beyti), hiç değişmeden, öteki bendlerin sonlarında da tekrarlanır.

Terkîbhane, *vasîta*'nın üstündeki beyitlerin bütünüdür. Şemada görüldüğü üzere, bunların ayak örgüsü de *terkîbhane*'de olduğu gibidir.

Terkîb-i bend ile *Tercî-i bend* arasındaki ayrım, *vasîta* beytinin her bend sonunda değişip değişmemesinden ibarettir.

(*Tercî-i bend*'in birinci biçimi, bir çeşit *mütekerrir musammat*'tır).

ÖRNEKLER

1

TERKÎB-İ BEND

Bütünü 17 benddir.

(10'uncu bend)

Bend	Terkîbhane	1	Ey sâhib-i kudret kanı insâf ü mürüvvet Rindân-ı mey-âşâma niçin olmaya râğbet
		2	Kısmetleri dersen ezeli cevri ü cefâdır Cevri ola niçin zevk u safâ olmaya kısmet
		3	Dersin ki bugün eylemeyen yarın eder zevk Çok mu iki gün bendelerin eyleye işret
		4	Hâcetlerimiz kaadir iken kılmağa hâsıl Salmak kereminden bizi feryâda ne hâcet
		5	Nâcâr çeker halk bu zahmetleri yohsa Âdem kara dağ olsa getirmez buna tâkat
		6	Hâlin kime açsan sana der hikmeti vardır Öldürdü bizi âh bilinmez mi bu hikmet
		7	Bihûde dönüp neyler ola başımız üzre Halkın bu felek dediği dolab-ı meşakkat
	Vasîta	8	Bihûde yeter döndü hemen terkini kıl Kim aksine devri eylemeden yeğdi yıkıl

(16'nci bend)

<i>Bend</i>	<i>Terkîbhane</i>	1	Dünyâ talebiyle kimisi halkın emekte Kimi oturup zevk ile dünyâyı yemekte
		2	Yok derdine bir çâre eder mîr ü gedâdan Sen çektiğin âlâmı gerek sakla gerek de
		3	Âyân-ı cihandan kerem umma anı sanma Âsâr-ı atâ ola ya pâşâda ya bekde
		4	Matbahlarına aç varanlar değenek yer Derbanları var göz kapıda el değenekte
		5	Bir devrde geldik bu fenâ âleme biz kim Âsâr-ı âtâ yok ne beşerde ne melekte
		6	Agyâr vefâdan dem urur yâr cefâdan Âdemde vefâ olmaya var ola köpekte
		7	Evc-i feleğe bastı kadem câh ile câhil Erbâb-ı kemâlin yeri yok zîr-i felekte
			<i>Vasîta</i>

Ölçek: *Mef ûlü mefâîlü mefâîlü feûlün*

(Bağdathı Ruhî, XVI. yy.)

1) Ey kudret sahibi; insaf ve insanlık nerede? / Şarap içen rindlere niçin rağbet yok?
2) “Kismetleri ezelden beri çevir ve cefadır (eziyettir)” dersin, / niçin çevir (eziyet) kismet
olsun da zevk ve safâ kismet olmasın? 3) “Bugün zevk etmeyen yarın eder” diyorsun, /
kulların iki gün içse çok mu? 4) Gereksemelerimizi yerine getirmeye gücün yeterken / lûtfundan bizi yarına bırakmaya (yâni: bize yapacağın lûtfu yarına bırakmaya) ne gerek
var? 5) Halk bu sıkıntıları çaresizlikten çeker, yoksa / insan kara dağ olsa buna dayana-
maz. 6) Halini kime açsan, sana “hikmeti vardır” der; / öldürdü bizi, âh! bilinmez mi bu
hikmet? 7) Halkın bu “felek” dediği sıkıntı dolabı / başımızın üzerinde boş yere dönüp ne
yapar? 8) Boş yere döndüğü yeter, hemen (dönmeyi) bıraksa, / tersine dönmekten yıkılrsa
daha iyi olurdu.

1) Halkın kimisi dünya isteğiyle (yani: geçimini sağlamak için) çalışmakta, / kimisi de oturup zevk ile dünyayı yemekte. 2) Senin derdine ne hükümdar, ne de yoksul bir çare bulmuyor, / sen çektiğin elemeleri ister sakla, ister söyle. 3) Dünya ileri gelenlerinden lütfut umma; ne paşada, ne beyde bağış bulunur sanma. 4) Mutfaklarına aç varanlar değnek yer; / göz kapıda, el değnekte kapıcıları var. 5) Bu ölümlü (ya da: kötü) dünyada biz öyle bir devirde geldik ki; / ne insanda, ne melekте bağış denen şeyler yok. 6) Düşmanlar vefadan, dostlar cefadan söz eder; / insanda vefa yok, (ancak) köpekte var. 7) Cahil, göğün en yüksek yerindeki mevkie ayağını bastı, / göğün altında (yani: yeryüzünde) olgun kişilerin yeri yok. 8) Ey Tanrı! bir er bulunup bize himmet eder mi? / yoksa günümüz böyle felâketle mi geçer?

Nazîre

Nazîre, bir ozanın bir şiirine başka bir ozanın aynı ölçek, aynı ayak ve aynı nazım biçimi ile yazdığı benzer şiirdir.

Eski edebiyatta bir esere *nazîre* (benzer) yazma işine, o eseri *tanzîr etmek* (benzerini yazmak) denirdi.

Gazel, kaside ve musammatlara yazılan nazîrelerde aynı ölçek, aynı ayak ve aynı konu kullanıldığı halde; terkîb-i bend, mesnevi, vb. gibi uzun eserlerde sadece konu ve ölçek korunur; uzunluk kısalık, bend sayısı ve ayaklar korunmaz.

Divan edebiyatında nazîreye çok önem verilmiş, hattâ nazîreleri derleyen birtakım kitaplar dahi hazırlanmıştır.

Ciddî bir esere lâtife ve gülmece (mizah) yoluyla nazîre yazmaya *tehzîl* (alaya alma, şaka biçimine sokma) denir. Nazîre olsun, olmasın, alaycı şiirlere genellikle *hezel* (şaka, lâtife) adı verilir.

ÖRNEKLER

GAZEL

Bu gazel, Nedim'in *var içinde dönerayaklı* gazeline (bak. s. 343) naziredir.

- 1 Hoştur bize meyhâne ki işret var içinde
Ol gözleri mahmûr ile sohbet var içinde
- 2 Kimdir o hanım-iğnesi kayıkla geçenler
Almış ele yelpâze bir âfet var içinde
- 3 Bir yerde idik dün gece dilber ile ammâ
Nakl edemem ol meclisi vuslat var içinde
- 4 Lûtf eyle suâl eyleme eyyâm-ı firâkı
Bin derd ile sad gûne felâket var içinde
- 5 Ol âfeti kıl hâl-i hırâmında temâşâ
Bin şive vü bin türlü nezâket var içinde
- 6 Düşnâm ile İzzet lebin öpmek o nigârın
Bir bâdeye benzer ki harâret var içinde

Ölçek: *Mefûlû mefâilû mefâilû feûlûn*

- . . . - . - . . - . - . . - . - .

(İzzet Ali Paşa, XVIII. yy.)

1) Bize meyhane hoştur, çünkü içinde içme var; / o gözleri süzgün ile de sohbet var. 2) O "hanım-iğnesi kayık"la geçenler kimdir? / içinde, eline yelpaze almış bir âfet var. 3) Dün gece sevgiliyle bir yerdeydik, ama / toplantıyı anlatamam, içinde kavuşma var. 4) Lûtf et de ayrılık günlerini sorma, / içinde bin dertle yüz türlü felâket var. 5) O âfeti salına salına yü rürken seyret, (o yürüyüşün) içinde bin türlü eda ve bin türlü incelik var. 6) İzzet! o sevgili nin azarlayan dudağını öpmek, / içinde hararet (ateş) bulunan bir şarabı içmeye benzer.

Divan Şiiri Üzerine Yargılar

Türk edebiyatı, Tanzimat'tan sonra, İslâm uygarlığı çevresinden çıkıp yeni bir uygarlığa, Batı uygarlığına yönelince (1859'dan bu yana), Şinasi'nin öncülük ettiği bu hareketin ilk temsilcileri, getirmek istedikleri yeni sanat anlayışını yerleştirmek için, eski uygarlığın sanat görüş ve verimlerini kökünden yıkmaya; kendilerinin ve daha sonraki kuşakların yeni yapıları için alanı temizleme işine kalkıştılar; eskiyi sürdürmek ya da korumak isteyenlerle çetin çatışmalara giriştiler.

Kitabımızın başındaki "Türk Edebiyatı" özetinde de belirtildiği üzere (bk. s. 7), Divan şiiri, bütün klasik edebiyatlarda olduğu gibi, kendine özgü birtakım sıkı kurallara bağlı idi. XVII. yüzyıl Batı klasiklerinin eski Yunan ve Latin edebiyatlarını örnek almaları gibi, Divan ozanları da, kendilerinden önce büyük bir gelişme göstermiş olan Arap ve özellikle Fars edebiyatlarını örnek almışlar; o edebiyatlarda gördükleri her şeyi Türkçeye aktarmışlardı. Kullanılan ölçek (aruz), nazım biçimleri (gazel, kaside, rubai, mesnevi, vb.), temalar, konular, türler (aşk, şarap, medhiye, hicviye, mersiye, manzum hikâye, vb.), hiç değişmeyen kalıplaşmış mazmunlar (ağız için *konca*, diş için *inci*, boy için *selvi*, vb.), her beytin başlı başına bir bütün sayılması ve beyitler arasında düşünce birliği bulunmaması, vb. hep o edebiyatlardan alınmış; ayrıca, dil de Arap ve Fars dillerinin sözcük ve kurallarıyla doldurulmuştur. Divan şiiri, genel yapısı bakımından, hayatla ilişkisi kopuk, soyuta yönelik bir edebiyattı. Batı edebiyatı ise, bambaşka bir güzellik anlayışına göre kurulmuştu. Doğu kültür ve sanatı yerine Batı kültür ve sanatını getirmek isteyen Tanzimat edebiyatının ilk kuşağı (Namık Kemal, Ziya Paşa, Ahmet Mithat, Recai-zâde Mahmut Ekrem, vb.), Doğu sanatının özelliklerini birer kusur olarak ortaya sürdüler. Bunlar içinde en atılganı, en ateşlisi Namık Kemal'di. Tanzimat edebiyatıyla açılan bu Batı kültür ve sanatını benimseme çılgını bugüne kadar sürüp geldi.

İslâm uygarlığı çevresine bağlı Divan şiiri artık yaşama olanağını kaybetti, yani tehlike olmaktan çıktığı için, bugün kimi sanat ve düşünce adamlarımız (Nurullah Ataç, Ahmet Hamdi Tanpınar, Sabahattin Eyuboğlu, vb.) onu soğukkanlılıkla ele alıp geçmişin güzellik anlayışını Batı kafasıyla incelemekte ve değerlendirmektedirler.

Divan şiiri üzerindeki değişik yargılardan kimi örnekler aşağıda verilmiştir.

ÖRNEKLER

OSMANLI DİLİNİN EDEBİYATI ÜZERİNE

(...)

Kitap kılığında hangi edebiyat eseri-
miz vardır ki söz süslerinden ayrılınca
hakkıyla beğenilsin. (...) Gerçeğin ve doğa-
lığın dışında olan böyle birtakım eserlerin
yok olmaktan kurtulması nasıl umulur?

(...)

Edebiyatımızda anlam, sanat uğruna
feda olunageldiğinden (...), asıl görevi ger-
çeği belirtmek olan düşüncelere böyle eser-
lerin zarardan başka ne etkisi olabilir?

(...) Edebiyat eserlerinde sanat ve süs
göstermek temel amaç sayıldığından, sö-
zün vücut yapısı olmak gereken anlam,
pek çok eserlerde satılık elbise göstermek
için kullanılan ağaç parçalarını (manken-
leri), andırmaktadır. Anlatımda mecaz

aşırı derecede kullanıldığı için, eserlerimiz
doğal güzellikten yoksun olduktan başka,
çoğunda gerçeklik de bulunmaz.

(...) Bize gerekli olan, edebiyatımızı
“söz açıklığıyla herkesin anladığı ve anla-
mının gerçekliğiyle seçkin kişilerin beğen-
diği sözdür” tanımının içine oturtmaktır.
Bu ise, İran dilinin sürüp giden etkisine
bir son vermekle elde edilir. Eserlerimizi
“düşman-ı hakikat ve menfûr-i tabiat
olan” (gerçeğin düşmanı olan ve doğallık-
tan nefret eden) abartma ve kapalılık ku-
surlarından kurtaracak vasıta da budur.

(Namık Kemal, “Lisan-ı Osmanînin
Edebiyatı Hakkında Bazı Mülâhazâtı
Şâmilidir”, *Tasvir-i Efkâr*, 1866, no. 416-417)

2

BAHÂR-I DÂNİŞ ÖNSÖZÜ

(...)

Bu ozanların imgelerinin Acem eserle-
rinden hiçbir farkı yoktur. Divanlarında
dağlı lâlelerden, yakası yırtık güllerden, kıl
kadar bellerden, yılan gibi saçlardan, servi-
den uzun (gulyabani gibi) boylardan, kılıç
gibi saçlardan, ok gibi kirpiklerden, hançer
gibi yan bakışlardan, menekşe gibi ya da
zümrüt gibi bıyıklardan, su kıyısında bitmiş
çimen gibi sakallardan, hiç yok ağızlardan,
tuzlu dudaklardan, kuyu gibi çene çukurla-

rından, denizden çok kanlı yaşlardan, dün-
yayı yakacak kadar ateşli âhlardan, üzerine
pamuk yapışmış (iğrenç) yaralardan, sihir-
baz kalemlerden, batmanla şarap içer sar-
hoşlardan, tımarhaneden boşanmış gibi so-
kaklarda çıplak gezer ve bağırarak göğsünü
döver âşıklardan, bir güzelin saçına tarak
olmuş parça parça gönüllerden geçilmez.

(...)

(Namık Kemal, *Bahâr-ı Dâniş*, 1873)

3

CELÂL ÖNSÖZÜ

(...)

Şiirimiz ise gerçek ve doğa âlemlerinin
dışında, vehimler dünyasından alınmış
birtakım birbirleriyle bağıntısız tasarımlar-
dan ibaretti.

Çoğu şiirlerimizin beyit ve belki dizeleri
arasında olan anlam alacalığı, parça bohça-
larındaki renk ayrılıklarından daha çoktu.

Divanlarımızdan biri okunurken insan
onun içerdiği hayalleri zihninde canlandırır-

sa, çevresini maden elli, deniz gönüllü, ayağını Zühal'in tepesine basmış, hançerini Merih'in göğsüne saplamış övülenler; gökyüzünü tersine çevirmiş de kadeh diye önüne koymuş, cehennemi alevlendirmiş de dağ diye göğsüne yapıştırmış, bağırıdkça "arş-ı âlâ" (göğün dokuzuncu katı) sarsılır, ağladıkça dünya kan tufanlarına boğul-

lur âşıklar; boyu serviden uzun, beli kıldan ince, ağzı zerreden ufak, kılıç kaşlı, kargı kirpikli, geyik gözlü, yılan saçlı sevgililerle dolu göreceğinden, kendini devler, gulyabaniler âleminde sanır.

(...)

(Namık Kemal, *Mukaddime-i Celâl*, 1885)

4

ŞİİR ve İNŞÂ (Şiir ve Nesir)

(...)

Şiir her kavimde doğaldır. Yeryüzüne ne kadar uluslar ve kavimler gelmişse, hepsinin kendilerine özgü şiirleri vardır. Osmanlıların şiiri acaba nedir? Necati ve Baki ve Nefi divanlarında gördüğümüz kasideler ve gazeller ve kıtalar ve mesneviler midir? Yoksa Hoca ve İtrî gibi musikicilerin besteledikleri Nedim ve Vâsîf şarkıları mıdır?

Hayır, bunların hiçbirisi Osmanlı şiiri değildir. Çünkü görülür ki, bu nazımlarda Osmanlı ozanları İran ozanlarını, İran'lı-

lar da Arap'ları taklit ile melez bir şey yapılmıştır. Ve bu taklit yalnız nazım üslubuna değil, belki düşüncelere ve anlamlara bile geçerek, bizim eski ozanlar nazım ve anlatımda, hayallerde ve anlamlarda Arap ve Acem'i elden geldiği kadar taklide çalışmayı bilimden saymışlar ve acaba bizim bağlı olduğumuz ulusun bir dili ve şiiri var mıdır ve bunu düzeltmek olası mıdır? Hiç burasını düşünmemişlerdir.

Nesir yolunda da hal bütünyle böyle olmuştur. (...)

(Ziya Paşa, "Şiir ve İnşâ", *Hürriyet*, 1868, no. 11)

5

ŞİİRLER ÜZERİNE DÜŞÜNCELER

(...)

Dilimizce şiir söyleyen eski ozanların İran ozanlarını taklit ile nazım yolu açmış olduğu herkesçe bilinir. Ozanlarımız genellikle o yolu tutup gitmiş olduğundan, şiirde dilimize özgü bir yol açılmamıştır.

Bundan dolayı, ozanlarımız övgülerde gerçeğe aykırı bayağı deyimler ve itilesi abartmalar ve gazellerde pek çok açık-saçık benzetmeler kullanmayı gerekli gördüklerinden çoğu şiirlerimiz sevilmeyecek bir biçimde kalmıştır.

Büyükler üzerine düzenlenen kasidelerdeki niteliklerin çoğunu görüyoruz ki, övülenlerin gerçek niteliklerine uymayan, deyimler ve benzetmeler bakımından da akla aykırı gelen sözlerdir. Bu sözler nazımla söylenmeyip de bir övücü tarafından övülen birine sözle söylene, övülen kimse- nin o sözleri alay sayıp öfkeleneyeceği kuşkusuzdur.

Burası böyle iken, herhangi bir ozan o nitelikleri içeren bir kaside yapıp büyük bir kişiye vermiş ise, beğenilerek câizelere, ödüllere kavuşmuştur. Bu asılsız sözler

nazımla yazılınca beğenildiğinden dolayı, münasebetsiz ve akıllara şaşkınlık verecek derecede abartmalı sözlerden birleşik kasideler söylemek alanında ozanlar birbirini geçme yarışını sürdürmüşler, büyüklerin nitelikleriyle ilgili şiirler böylece ozanların şanlarını azaltacak bir kerteye varmıştır.

(...)

Eskilerin söyledikleri gazellerdeki benzetmelerin çoğu da, İran ozanlarını taklit ile, pek münasebetsiz tarzda sürüp gitti.

Güzellerin nitelikleri üzerine *Enîs-ül-Uşşâk*'ın topladığı benzetmeler bin beş yüzden çok olup bunun onda biri bile kabul edilir gibi değil. Sözgelimi:

Zülf üzerine: zincir, rîsman, çengel, ejderha, yılan, akrep.

Göz üzerine: hun-rîz, hun-hâr, kaatil, alîl, marîz.

Kaş üzerine: tâk, keman, köprü, kavs-i kuzah.

Kîrpik üzerine: hançer, ok, mızrak.

Gamze üzerine: kasap, hırsız, cellât, kaatı-ı tarîk, harâmî, gürz-i giran.

Boy üzerine: serv, ar'ar, tûl-i emel, yerdan göge kadar uzun bir şey.

Ağız üzerine: nokta, cevher-i ferd, mevhum, adem, yanında bir nokta Muş ovası kadar büyük görülecek bir şey.

Bel üzerine: kıl, kırk yarılmış kıl, hayal.

gibi sözleri söylemekten çekinmediler.

(...)

Eskilerin güzeller üzerine söyledikleri nitelikler ile anlatılan bir kişi zihinde şöyle bir tasarlınsa, tasarlayan kimse o kişiyi gulyabani sanarak korkar.

(Diyarîbekirli Sait Paşa, *Mizân-ül-Edeb*, "Mukaddime", 1305/1887)

S ö z c ü k l e r : *Câize*: eski dönemde büyük kişilerin ozanlara verdikleri bahşiş. *Zülf*: yüzün iki yanından sarkan saç. *Rîsman*: ip, halat. *Hun-rîz*: kan dökücü. *Hun-hâr*: kan içici. *Alîl*: sakat. *Marîz*: hasta. *Keman*: yay. *Kavs-i kuzah*: gökkuşağı, eleğimsağma. *Gamze*: yan bakış. *Kaatı-ı tarîk*: yol kesici. *Harâmî*: yol kesen haydut. *Gürz-i giran*: ağır topuz. *Serv*: selvi. *Ar'ar*: ardıç. *Tûl-i emel*; gerçekleşmesine insanın ömrü yetmeyecek kadar uzun istek. *Cevher-i ferd*: bir cismin bölünemez ufaklıktaki parçalarından her biri. *Mevhûm*: var olmayıp da zihinde var diye düşünülen, sanıl. *Adem*: yokluk.

6

MUALLİM NACÎ'YE MEKTUP

(...)

Şiiri pek de sevmediğim yargısına varmışsınız. (...) Gençliğimde şiirle ben de uğraştım. (...) Lâkin sonraları araştırmalarım ilerledikçe, şiire nefret değil —şiirden nefret edilemez— düşmanlık göstermeğe başladım. Çünkü gördüm ki sözden maksat anlamdır. Söz bir mahfazadır; asıl değer verme, o mahfazadaki mücevheredir. Zarf ne kadar parlak olursa olsun, onu eli-

ne alanlar içindekinin parlaklığına önem verirler, ona bakarlar.

Bana bu düşünce geldikten sonra, eldeki şiir eserleri içinde beğenilecek şeyleri pek seyrek görmeğe başladım. Hangilerini beğeneyim? Hepsinin dediği: "Saki, bana şarap ver; sarhoş olayım, gebereyim; çünkü bana felek ya da sevgilim üzüntü verdi", ya da: "Saki, bana şarap ver, çok keyifleneyim; çünkü bana felek ya da sevgilim

gülyüz gösterdi" yolunda olan ve hep bu anlamı güllerin kokusuyla kokulandırmaya ve bülbüllerin şakımasıyla süslemeye çalışmaktan oluşan divanları kaçayım? Kendi söylediğim ve söyleyeceğim şeyler dahi bunlardan başka bir şey olmadığını ve olmayacağını görerek şiir defteri-

mi bıraktım, şiir hevesini de kalbimden çıkardım.

(...)

(Ahmet Mithat-Muallim Naci,
Muhâberât ve Muhâverât,
Altıncı Mektup, 1311/1895)

7

DİVAN BAHÇELERİNDE

(...)

İstanbul bahçelerinden gelme lâleler, rüzgâr vurdukça, masanın üstündeki mor İsfahan camından çiçekliğin içinde kımıldanıyor. Eski nakkaşların çeşme mermerlerine kazıdığı çiçeklikle demetini andırıyor. Tombalak vazodaki sümbüller de perçemlerini sallıyor; mor, pembe, havai-mavi yansımaları vazunun sırcalı bedenine vuruyor.

Divan ozanları bunları ne kadar severdi. İçkili toplantılarının inceliği bunlardı, kadehleri bunlardı. Coşkunkuluklarının kaynağı ve sanatlarının süs gereçleri bunlardı. Hayallerinde ve dizelerinde sevgilerle çiçekler, çiçeklerle sevgiler iç içedir. Güzelleri, sanırsınız ki, bir kucak taze çiçektir: saç-

ları sümbül, endamları gül, gözleri nerkis, tenleri yasemin, sallanışları selvi, gençleri konca güzeller... bakmak ve koklamak için güzeller!... Nasıl ki, halk tanımında da o güzeller: gözü badem, burnu hurma, yanağı elma, dudağı kiraz... bir sepet yemiştir... tatmak ve ısırmak için güzeller!...

Yüzyıllardan beri kopup gelen bu ikiz anlayış Türk ruhunda doğanın güzellik ve tadına ne kadar tutkunluk olduğunu gösterir.

(...)

(Ruşen Eşref Ünaydın,
"Divan Bahçelerinde", *Türk Yurdu*,
c. II, 1925, no. 8).

8

ŞİİRİMİZ ÜZERİNE

Şiirimizi, eski şiirimizi okumalıyız. Dilimizi gerçekten öğrenmenin, tadına varıp onunla güzel biçimler kurmak gücünü edinmenin başka yolu yoktur.

(...)

Saz ozanlarımızın şiirlerini okumalıyız, ama Divan şiirini de bırakamayız. Bize dilimizi asıl onlar öğretecek, tadına asıl onlar erdirecektir. Fuzuli'nin gazellerini okurken o Arapça, Farsça sözlerin altında Türkçenin tatlı sesini duymuyor musunuz?

(...)

Eski şiirimizi okumak zordur, çünkü bugün ben yaşta olanların da iyice anlayamadığımız birtakım cinaslar, telmihler, mürââtlar ile doludur. Biz bugün şiiri doğrudan doğruya anlamak istiyoruz, şiirin sesini dinliyoruz, o ses bize anlamı sezdirsin diyoruz. Sözcükleri parçalamak, aralarındaki gizli bağları, benzerlikleri aramak aklımıza gelmiyor.

Mâcerâmuz bizim ey dil dahi çok su götürür

dizesi bizde bir duygu uyandırıyor; ama bu dizede *mâcerâ* sözcüğünü *mâ* ile *cer'e* ayır-

mak, sonra da o iki parçayı *su götürmek* deyimi ile karşılaştırmak bize bir tuhaf geliyor. O kadar ki, böyle bir işi gülünç, çirkin buluyoruz. (...) Böyle şeyler bizim şiir anlayışımıza hiç uymuyor. Kimi zaman o kadar gücümüze gidiyor ki, divanı atıveriyoruz.

Bunları düşünmeyelim. Baki'nin *Berbâd kıldı taht-ı Süleymân'ı rûzgâr* dizesini seviyoruz ya, anlamını, doğrudan doğruya anlamını anlıyoruz ya, artık *bâd* ile *rûzgâr* cinasını araştırmayalım, görmeyelim. Düşünmemek, araştırıp görmemek olmuyor işte: Galip'in. Baki'nin asıl o cinaslar için yazdıklarını biliyoruz. (...)

Ne yapalım? Eski âlem böyledir. Yunancayı, Latinceyi bilmem, ama söylüyorlar: Yunan ozanlarının, Latin ozanlarının şiirleri de o gibi söz oyunları ile doluymuş. Böyle şeyleri hoş görmekten iki kazancımız olur: biri, herkesi kendimizle ölçmek huyundan kurtuluruz, bizim için kötü olan bir şeyin başka biri için iyi olabileceğini anlarız; düşüncelerimize, huyumuza daha bir yumuşaklık gelir. Az kazanç mı bu? Edebiyat sevgisi insanı işte böyle daha bir insanlaştırır. İkinci kazancımız da, sözcüklerin anlamlarından ayrı bir varlıkları olduğunu, onları gelişigüzel, birini ötekini yerine kullanmak doğru olmayacağını öğrenmemizdir. Sözcüklerle güzel biçimler kurmak gücünün edinilmesi bunu bilmekle başlar.

Eski şiirimizi, Divan ozanlarımızı da, saz ozanlarımızı da okumanın başka bir zorluğu vardır. Okursunuz okursunuz, okuduğunuz aklınızda kalmaz. Çünkü o şiirlerin birer konusu yoktur. Binlerce tenteneye bakın, içindeki birkaç tanesini pek beğenirsiniz: "Aman ne güzel şey! Bu çizgilerin birbirlerine girip sarılışı ne kadar hoş!" dersiniz.

Bir ressam değilseniz, siz de tentene örmeşi ni bilmiyorsanız, aradan çok geçmez o çizgileri unutuverirsiniz; başka bir görüşünüzde hatırlamazsınız. Çünkü tentenenin bir konusu yoktur... Bizim şiirimiz de öyledir.

(...)

Baki'nin, Nailî'nin, Nedim'in divanlarında beyitler bulursunuz, ama yarın unutursunuz. "Neydi o? Güzel bir şeydi, bayıldım; ama neydi? Ne söylüyordu?" Gerçekten söylediği, gerçekten anlattığı bir şey yoktur ki hatıranızda kalsın. Güzel bir biçimdi o, o kadar; gözünüzün önünden gidince sizde hemen hemen hiçbir iz bırakmaz.

Oysa ki biz, şiirde biçim arıyorsak da onun salt bir biçim olmasını istemiyoruz; şiirden bir haber, insanoğlu üzerine bir haber bekliyoruz. Sanata sanattan başka bir erek gösterilmesine razı değiliz, ama: "Sanat sanat içindir" de diyemiyoruz; insanoğlunu anlatmak, yeni duygular, yeni düşünceler üzerinde çalışmak bizim için sanatın ta kendisi olmuş.

Bizim için şiir, sanat, tarihi yazılabilecek bir şeydir. Şiirin tarihi yazılırken de yalnız şiirin geçirdiği değişimler anlatılmaz, her ozanın şiire neler getirdiği, şiirde hangi duyguları söylediği anlatılır. Bizim şiirimizin tarihine böyle bir şey konulamaz. Baki, Nailî, Nefî, hattâ Nedim şiirimize yeni duygular getirmemişlerdir, şiirlerine kişiliklerini hiç katmamışlardır. Bir Baki Efendi dili vardır, ama bir Baki Efendi düşünce, duygu âlemi yoktur; onun şiiri bize kendisinden haber vermez; şiir âleminde zaten bulunan mazmunları yeniden söyler, o kadar.

(...)

Eski şiirimizden büyük bir duygu, düşünce zenginliği beklemeylem, gene de okuyalım. Çünkü dilimizi sevmek için başka yol yoktur.

(Nurullah Ataç, *Günlerin Getirdiği*, 1957)

S ö z ü k l e r : *Cinas*: yazılışı, söylenişi bir, anlamı ayrı iki sözü bir arada bulundurma sanatı. *Telmiḥ*: söz arasında, bilinen bir olaya, bir kişiye, bir atasözüne, vb. işaret etmek. *Murâât*: anlam bakımından birbiriyle ilgili sözcükleri bir arada kullanma. *Mâcerâ*: serüven. *Mâ*: su. *Çer*: çekme, sürüklenme. *Taht-ı Süleyman*: Süleyman Peygamber'in tahtı. *Bâd*: rûzgâr. *Rûzgâr*: 1. zaman, 2. rûzgâr.

ESKİ ŞİİR

... Eski şiirimiz hayatı yasaklayan bir şiirdir. O, en güzel anlamında bir soyutlama işidir. (...) Eski şiirimizde Batı şiirinde olduğu gibi hayatla sıkı bir ilişki olmadığından, içinde şiirin mucizesi gülmeyen eserler, büsbütün boş, sadece bir belâgat ve hüner oyunu gibi kalıyorlar.

(...)

Geçmişle her an yapmakta olduğumuz geniş hesaplaşmada bu şiirin de önemli bir yanını attık; fakat elimizde zamanın çetin sınavını vermiş birçok eser kaldı. İşte eski şiir üzerine yargı vermek gerektiği zaman asıl düşünülmesi gereken bu atıklarımız değil; değişen bir zevk ve anlayışa, dildeki bütün bir temizleme ve gelişmeye karşın, bize hâlâ kendilerini bir olgunluk örneği gibi kabul ettiren dizeler ve beyitlerdir.

Eski ozanların en büyük erdemleri, şiirin dilden çıktığını, onun mucizeli bir olanağı bulunduğunu bilmeleri, heyecanlarını sözün anlamına değil, dizenin sesine ve bir dizeye sıkıştırdıkları o olağanüstü harekete bırakmalarıydı. (...) Bu yoldaki dize ve beyitler, bir dildeki güzellik olanaklarının sonuna kadar yoklanmasından doğmuş eserlerdir.

Eski şiiri ne olursa olsun suçlamak isteyenler, bu güzellikleri değil, sadece bir tamlamanın içine giren sözcükleri ve onların yabancılığını görüyorlar. Bu ahengi, bu

yay çekişini, bu bir rakkase gibi kendi üstüne her an yeni bir ilhamla kıvrılan hareketi ve bir üslûp arasından seyredilen ruh manzarasını hesaba katmak istemiyorlar.

Gerçek şu ki, eski ozanlar dili kullanmasını bizden iyi biliyorlardı. Bir gün, epeyce zamandır edebiyatımızı günü gününe yöneten yenilik aşkından vazgeçip de asıl şiire döndüğümüz zaman, bu bilginin derecesini ve ondan alabileceğimiz dersin büyüklüğünü anlayacağız.

Eski şiirimiz için yapılan suçlamalardan biri de onun “beşeri” olmamasıdır. Eski şiirimizde Batının anladığı anlamda ruhsal durumlardan, içsel savaşılardan, insanı talihin korkunç istemiyle karşılaş-tıran bileşimlerden doğmuş “beşeri” yoktur. Fakat onlarda sadece insanlığa özgü bir erdem olan güzelliğin elde edilmiş olmasından gelen bir “beşeri” vardır ki, sanatta asıl istenen de budur.

(...) Eski ozanlarımız güzel olmak bakımından “beşeri” olan eserler yarattılar. Bir yandaki eksikliklerini öbür yandaki benzersiz üstünlükleriyle tamamladılar.

Bize düşen şey, genel düşünceleri bir yana bırakıp, altı yüzyıl süren deneyişin bu soylu ürünlerinden alabileceğimizi almaktır.

(Ahmet Hamdi Tanpınar,
Edebiyat Üzerine Makaleler, 1969)

DİVAN EDEBİYATI

(...)

Türk edebiyatını Tanzimat akımıyla başlatmak, ulusal varlığımıza dar ve yapma bir anlam vermedir. Divan edebiyatımız, tıpkı halk edebiyatımız gibi, bizim eski varlığımız, bilinçaltımız, kaybolmuş

cennetimizdir. Tanzimat'ın amacı, her devrimin anlamı, her varlığın yeni bir hayat bulması değil midir? Divan edebiyatını ru-hundan silip süpürmüş olan bir Türk ozanının olgun eser vermesi olanaksızdır. Bugünün ozanından şüphesiz divan bekleyemeyiz; ama bir Frenk ozanının bile Türk

divanlarından besin alabileceği su götürmezken, Türk ozanının bu öz Türk servetinden habersiz kalması hayra alâmet değildir. Türk ozanı Tanzimat'tan sonraki bilinciyle Tanzimat'tan önceki dönemine dönmez ve geçmişini yeni anlamlarla doldurmazsa, yarım kalmağa mahkûmdur. (...)

Divan edebiyatına yapılan saldırılar, ulusal bilincin ve yeni bir sanat anlayışının oluşmasına yardım etmekle büyük bir iş görmüştür. Ama, artık "Divan edebiyatı Türk değildir, Türkçe değildir" gibi yargılara gerek kalmamıştır. Fuzuli Türk'tür ve Türkçe yazmıştır. Gerçi Türklüğü bizim gibi kullanmamıştır; ama, eğer bu bir kabahatse, onun değil, tarihin kabahatidir. Divan dilinde ana dile eklenen yabancı sözcüklerin çokluğu Türkçeyi hiç de boğmuş değildir. Bu dildeki güçlük yalnız sözcüklerdedir; grameri ve sözgelimi, her şeye karşın Türkçe kalmıştır. Türkçenin sağlam yapısı, içine ordu ordu giren Arap ve Acem tamlamalarını yıkılmadan taşımıştır. Birçok yabancı öğeler, sahiplerince tanınmayacak derecede özümsemiştir. (...)

(...)

Divan edebiyatının klişeciliğine yapılan saldırılarda da aşırılığa gidilmiştir. Klişecilik ancak orta ruhlar için bir tehlikedir. Özgün ozanların yetişmesine engel olmayan klişelere saldırmanın anlamı nedir? Nedim klişelerden sızlanmazken, bize ne oluyor? Biz, klişeleri kıran ozanları da dinledik. Uсталık, klişeleri kırmakta değil, aşmaktadır.

Divan ozanlarının rintliğine saldırmakta da pek ileri vardık. Nedim'e "sofra ozanı" diyenlerimiz oldu. Sofra ozanı, evet, ama ne sofrâ ve ne ozan!... Platon'un *Şölen*'inden kalmış olan bu sofrâda "Bahçe rakısı" değil, öz şiir içilir... "Bezm-i Cem" bir şiir vesilesi, bir şiir ikimidir.

Divan edebiyatının dalkavukluğuna saldırmak da bu görüşün garipliklerinden biri olmuştur. (...) Divan edebiyatında övgü, bir şiir kalıbı, bir yaratma vesilesidir. Kasidelerde övülen paşalar görkemli bir türbede yatan ölümler gibidir. Karşısında ürperdiği bir anıtın kim için dikildiğini düşünmek estetik bir kaygı değildir. Kasideyi, konuya tutsak olmayan bir sanat atılımı olarak görmek gerekir.

(...)

Divan şiirindeki duyguların içtenliği ne gelince, şüpheye yer verilebilir, ama gerek yoktur. Sanat, içtenliğin üstündedir. Bir âlem yaratmış adamın içtenliği sorulamaz. Büyük sanatçıdan küçük burjuva erdemleri isteyemeyiz. Onun yalan söylemekten korkmayan geniş bir içtenliği vardır. Kendi yarattığı dünyaya inanmak ya da inanmamak, ozanın gizli dünyasıyla ilgili bir sorundur. Bize kalan kendisi değil, şiiridir.

(Sabahattin Eyuboğlu,

"Yeni Türk Sanatçısı,
ya da Frenk'ten Türk'e Dönüş".
(*Sanat Üzerine Denemeler*, 1974)

Divan Edebiyatı Nazım Biçimlerinin Çağdaş Şiire Etkisi

Batı edebiyatına yönelen; oradan birtakım yeni kavramlar, konular, türler getiren Tanzimat edebiyatının ilk kuşağı (Şinasi, Ziya Paşa, Namık Kemal), yenilik isteği tutkularına, hattâ Divan şiirini ağır suçlamalarına (Namık Kemal) karşın, nazım biçimlerinde kökten bir yeniliğe girişememişler; Batı'dan aldıkları yeni düşünceler eski biçimler (kaside, gazel, kıta, Terkîb-î bend, vb.) içinde söylemeye çalışmışlardır. Biçim konusunda yapabildikleri tek yenilik, kasidelerde iç bölümleri (nesîb, girizgâh, tegazzül, vb.) atıp doğrudan doğruya konuya girmek (Şinasi, Namık Kemal); bir de elden geldiğince konu birliğine yönelerek manzumelere birer ad verme (Namık Kemal: *Hürriyet Kasidesi*) olmuştur.

İlerde göreceğimiz üzere, Tanzimat edebiyatının ikinci kuşak ozanları (Abdülhak Hâmit, vb.) ile Edebiyat-ı Cedide (Tevfik Fikret, Cenap Şahabettin, vb.) ve Fecr-i Âtî (Ahmet Haşim, vb.) ozanları Divan edebiyatı nazım biçimlerini büsbütün bırakmışlar; Batı kökenli nazım biçimlerine yönelmişlerdi. Bu tutum çağdaş edebiyatımızda da sürmüş, geleneksel biçimler yerine Batı'dan aldıkları ya da kendi buldukları biçimleri kullanmışlardır. Ne var ki, gelenekselin artık yaşama gücü kalmadıktan sonra, çağdaş şiirde ondan çeşitli yöntemlerle yararlanma denemelerine girişilmiştir.

Halk şiirinden yararlanma işinde olduğu gibi, Divan şiirinden yararlanma işinde de, çağdaş edebiyatımızda iki koldan yürünmüştür: a. Divan şiirini ölçek, nazım biçimi, dil, söyleyiş ve içerik bakımından taklit etmek; b. Divan şiirinin yalnız biçim, ara sıra da söyleyiş öğesini gerektikçe ham malzeme olarak alıp yeni bir içerikle doldurmak.

Bunlardan birincisini Yahya Kemal denemiştir. Ozan, Paris'te okuduğu yıllarda, ünlü tarihçi Albert Sorel'in etkisiyle, Türk tarih ve uygarlığını incelemeye koyulmuş; Edebiyat-ı Cedide şiirinin bizim zevkimize ve lehçemize yabancı ve alafranga olduğu kanısına vararak; Batı taklitçiliği yerine, şiiri kendi varlığımızdan çıkarmayı düşünmüş; yine o dönemde, ozan Jean Moréas ve arkadaşlarının Sembolizm'e tepki olarak, klasik zevk ve uslûbu yeniden canlandırmak amacıyla kurdukları ve "Romantizm" (fr. Romanisme) ya da "Roman Okulu" (fr. l'Ecole Romance) adını verdikleri (1891) "Yeni-klasisizm" (fr. Neo-classicisme) akımının da etkisiyle, klasik şiire dönmeyi düşünmüş; Türk klasik edebiyatı olarak gördüğü Divan şiirini örnek alarak birtakım gazeller, şarkılar, musammatlar, tahmisler, rubailer, vb. yazmaya koyulmuştur (bk. Örnekler: 1, 2). Ne var ki, Batı'da klasik edebiyatın en önemli öğesi, dilin ulusal olmasıdır; bizde ise, klasik diye anılan Divan şiirinin dili, Arapça, Farsça ve Türkçenin karışımından meydana gelmiş, halktan kopuk, yapma bir dildir. Yapma bir dille klasik edebiyat kurma olanağı yoktu elbette. Kaldı ki, Yahya Kemal'in o yolda yazmaya giriştiği İkinci Meşrutiyet yıllarında (1908-1922), Osmanlıca adı verilen o karma dil can çekişmekte idi.

Yahya Kemal'in bu yoldaki ilk denemeleri, beyitler arasında anlam bağı bulunması bakımından Divan şiirinden biraz ayrılır (bk. Örnekler: 1); nitekim, gazellere birtakım özel adlar da verilmiştir (*Şerefâbâd, Bir Saki*, vb.); fakat ozan, sonraları, kendini Divan şiirine iyice kaptırarak, konu birliğini dahi bir yana bırakmış; böylece, yazdığı şeyler, Divan şiirinin bir uzantısı niteliğine bürünmüştür; o kadar ki, yalnız biçim ve dil bakımından değil, geçmişin dünya görüşüne ve yaşama düzenine özlem duygusu uyandıran içeriği bakımından da uzantısı... Buna karşılık, aynı kuşaktan Ahmet Haşim'in, gazel biçiminden yararlanarak yazdığı iki şiir (*Şafakta, Bahçe*; bk. Örnekler: 3) hem dili, hem söyleyişi, hem içeriği, hattâ nazım biçimi (gazeli ortadan bölerek iki bend haline getirmiştir) bakımından ne kadar yenidir... Gerçi, Meşrutiyet döneminde, eski kültürle yetişmiş aydınların son kalıntıları, o gazelleri, şarkıları, vb. çok beğenmişlerse de, Divan şiirine bağlı bu ürünlerin o şiirden; yüzyıllar boyunca işlenmiş olan, gazel, vb. yolunda milyonlarca ürün vermiş —hem de çok daha güzellerini vermiş— bulunan o şiirin alinyazısından ayrılma olanağı yoktu. Devrini tamamlamış bir uygarlığın devrini tamamlamış sanatı; eski kültürle yetişmeyen, o kültüre yabancı Cumhuriyet dönemi aydınlarına ve sanatçılara artık hiçbir şeyi söylememektedir. Osmanlıcayı, aruz ölçüğünü, eski şiir estetiğini ve çoğu Arap alfabesine dayanan sözcük oyunlarını bilmeyen Cumhuriyet kuşakları, ancak, Divan şiirinin göze seslenen nazım biçimlerini görebilmektedir; ondan yalnız bu noktada yararlanma olanağı vardır.

Nitekim, son yıllarda, Divan şiirinin yalnız biçim, ara sıra da söyleyiş özelliklerini gerektikçe ham malzeme olarak alıp onu yeni bir içerikle doldurma denemelerine girişilmiştir. Ne var ki, gerek ölçekli (hece ölçüğü) nazımla, gerek özgür (serbest) nazımla yapılan bu denemeleri biz eski bir gazel, kaside, muhammes, rubai vb. diye okumuyor, yeni bir şiir diye okuyoruz. Zaten, bu şiirlerin bir bölümünde Divan edebiyatının nazım biçimleri bile kullanılmamış, oradan sadece “ana ayak” (tek ayak) sistemi alınıp kullanılmıştır (bk. Örnekler: 4, 15). Bu yoldaki ilk denemeyi Nâzım Hikmet, özgür nazımla yazdığı *Simavna Kadısı Oğlu Şeyh Bedreddin Destanı*'nda yapmış (bk. Örnekler: 4); bir süre sonra, yine özgür nazımla *rubai*'ler yazmış (bk. Örnekler: 5); açılan bu yeni yolda, daha sonraları, daha başka ozanlarca daha başka denemelere girişilmiştir. Sözgelimi, Divan şiirinin “ana ayak” (tek ayak) üzerine kurulma özelliği, yeni şiirde vurgulamak istenen düşüncüyü belirtmek için kullanılmış (bk. Örnekler: 4, 15); Divan şiirinde beyitler arasında anlam bağı bulunmaması özelliği de, bunamış bir ihtiyar kadının daldan dala atlayan bağıntısız söylenişlerini yansıtmak için uygun düşmüştür (bk. Örnekler: 12).

(Özgür nazım üzerine ilerde bilgi verilecekse de; bu bölüme, konuyu aydınlatmak için, özgür nazımla yazılmış örnekler de alınmıştır).

YARDIMCI OKUMA PARÇALARI

1

YENİ TÜRK SANATÇISI ya da FRENK'TEN TÜRK'E DÖNÜŞ

İki âlemin kaynaşmasından doğan yeni Türk sanatçısı, karmaşık bir kavramdır. (...) Yeni Türk sanatçısı Avrupa'ya Frenk hayranlığı ile gidip Türk hayranlığı ile dönen adamdır.

(...)

Avrupa, yeni dünyanın bilincidir. Uluslar kendilerini bu bilinçle kavramakta, bu bilinçle yeni bir hayat bulmaktadırlar. Çağımızda ulusal uyanışın anlamı, Avrupa'lı bir bilinçle yeniden doğmaktadır.

Her hayranlık gibi, Frenk hayranlığı da bir hayat atılımıdır. Her etki gibi, Batı etkisi de bereket olanaklarıyla dolu bir yağmurdur. Ama, bize kendimizi unutturacak bir hayranlık, susamış bir tarlanın sele boğulması gibidir. Kökler için fazla yağmur da kuraklık kadar zararlıdır.

Frenk hayranlığında kalmış, yani Frenk bilinciyle kendi dünyasına dönmemiş olan Türk sanatçısı iyi eser verememiştir. (...) İyi eser verenlerimiz, Frenk hayranlığını aşmış, Frenk değerlerini sindirmiş olanlarımızdır. Sanat eseri bir kişiliğin anlatımıdır; oysa hayran adamın kişiliği yoktur; kendine dönmeyenin eseri başkalarınındır. Hayranlık ancak bir gezi, bir gidip gelme olduğu zaman verimlidir. Sürekli hayran, bir yerden gidip bir başka yere yerleşmiştir.

Yeniden doğmak, eski varlığımızla ilgiliyi kesmek değil, ona yeni bir hayat aşılamaktır. Sanatta bizim eski varlığımız, Tanzimat'tan önceki dünyamızdır (Halk sanatı, Divan sanatı ve mistik sanat). Bu dünyaya yüz çevirenler, Frenk'te kalmış olanlardır: onlara uğurlar olsun!... Ama Frenk dünyasına yüz çevirip Tanzimat'tan önceki dünyaya yapışanlar da bizim eski varlığımızda kalmışlardır: onlara da uğurlar olsun!..

Frenk'ten Türk'e dönüş, yani Frenk dünya görüşü ile Türk değerlerini anlayış yeni sanat ve düşünce hayatımızın bütün yönlerinde gerçekleşecektir.

(...)

En sağlam yenilik eski temaları yeni duygularla dolduran yeniliktir. Sanatta en büyük ustalık, eski sazdan yeni sesler çıkarmaktır. Büyük sanatçıların hemen hepsi, eski sazdan yeni sesler çıkarmışlardır. Bence klasik eserlerin en büyük sırlarından biri de budur.

(...)

Türk ozanı Tanzimat'tan sonraki bilinciyle Tanzimat'tan önceki dönemine dönmez ve geçmişini yeni anlamlarla doldurmazsa, yarım kalmağa mahkûmdur.

(...)

Eski şiirlerde yeni anlamlar sezmek, eski biçimimizi yeni ruhumuzla doldurmak her rönesansın en ateşli çabasıdır.

(...)

Yıkılmış değerleri düzeltmek, eski gö-rüşe dönmek değildir. Avrupa'da Rönesans antik anlayışa dönmemiştir. Göçmüş dünyalar artık bugünün anlayışıyla yeniden doğabilirler. Bu doğuşta eski biçimler yeni anlamlarla dolar. (...) Frenk hümanistleri, eski Yunan ve Latin kültürünü kendi değer ölçüleriyle uzlaştırmışlardır. (...) Hümanizma, eskiye dönmek değil, eskiyi yeni yapmaktır. İnsanlık hep geriden hız alarak ileri gitmiştir. Köksüz uygarlık yoktur. Geçmiş, hep yorumlanan, durmadan yeni anlamlarla dolan bir biçim dünyasıdır.

Yeni Türk sanatçısı eski biçimler dünyasının yeni değerlerle şenlendirecek, eski meyvelerde yeni zevkler bulacaktır.

(...)

(Sabahattin Eyuboğlu,
Sanat Üzerine Denemeler, 1974)

YAHYA KEMAL

(...)

Sanatta yeniliğin önünde sonunda bir biçim değişikliğine dayanması gerektiğini bilmem anlamış mı idi? Eserini tüm olarak ele alırsak; o, galiba, André Chenier'in "Yeni fikirlerin ışığında eski mısralar dizelim" ilkesine bağlı idi. Yahya Kemal'in bu ilkeye ömrü boyunca sadık kaldığı söylenebilir. İkinci Meşrutiyet sırasında yayımladığı ilk şiirleriyle, "Eski Şirin Rüzgârı İle" başlığı altında *Cumhuriyet*'e, daha sonra da *Hürriyet*'e verdiği son şiirleri arasında biçim yönünden büyük ayrıcalar bulunabileceğini sanmıyorum.

(...)

Türkçe'deki inkâr kabul edilemez ustalığına rağmen, biçim geleneğine bağlılığı yüzünden ben üstadı; örneğin bir Ahmet Haşim'e kıyasla daima daha şarklı bulmuşumdur.

Ziya Paşa'nın ünlü beytini alınız:

*Bir katre içen çeşme-i pür-hûn-i fenâdan
Başın alamaz bir dahi bârân-ı belâdan*

Bunun ilk mısraını Yahya Kemal'in uygun bir mısra ile pekâla değiştirebilirsiniz:

*Bir uykuyu cânanla berâber uyuyanlar
Başın alamaz bir dahi bârân-ı belâdan*

Evet, vecizenin ciddiliği bozulmuş, beyit, karikatürümsü bir hal almıştır. Fakat iki mısra pekâla evlenmişler, biraz komik, biraz aksak da olsa bir fikir ailesi kurmuşlardır. Aynı şeyi, Tanzimat sonrası şairlerinden bir başkası ile yapabilir misiniz?

(...)

(Nadir Nadi, *Perde Aralığından*,
VIII, 1964)

ÖRNEKLER

1

MÂHÛRDAN GAZEL

Bu şiirde, beyitler, anlam bakımından birbirlerine bağlıdır; şiirde baştan sona kadar tek bir olay anlatılmaktadır. Divan edebiyatında bu yoldaki gazellere "yek-âhenk" denir.

İlk üç beyitte düşünceler ve cümleler birer beyit içinde tamamlanmıştır; 4'üncü beyitte ise cümle bitmemiş, ancak 5'inci beytin sonunda tamamlanmıştır. Bu da, gazel türüne katılmış bir yenilik sayılabilir.

Bunlar dışında, dil, söyleyiş, biçim, mecazlar (sevgilinin *ay'a*, yüzün *gül'e* benzetilmesi) ve içerik bakımlardan, bütünüyle geleneğe bağlıdır.

- 1 Gördüm ol mehl düşuna bir şâl atıp lâhûrdan
Gül yanaklar üstüne yaşamak tutunmuş nûrdan
- 2 Nerdübanlar büşiş-i nermîn-i dâmânıyla mest
İndi bin işveyle bir kâşâne-i fağfûrdan

Gök yeşil, yer sarı, mercan dallar;
Dalmış üstündeki kuşlar yâda.
Biz bir zevk-i tahattur kaldı
Bu sünen, gölgenen dünyâda.

Ölçek: *Feilâtün* (fâilâtün) feilâtün fa'lün

. . . - - - . . . - - - - -

(Ahmet Haşim, *Ahmet Haşim'in Şiirleri*, 1933).

Sözcükler : *Havz*: havuz. *Bâde*: şarap. *Mûtâd*: âdet edinilmiş, alışılmış. *Zevk-ı tahattur*: hatırlama zevki.

4

ÇELEBİ SULTAN MEHMET

Bu şiirde, Divan şiirinin “ana ayak” (tek ayak) sistemi kullanılmış; düşünceler, birkaç dizede bir tekrarlanan tek ayaklar yoluyla vurgulanmıştır. Şiirde sözü edilen eski çağın (XV. yy.) dilini yansıtmak için de yabancı sözcüklerden değil, sadece söyleyiş biçiminden yararlanılmıştır (...*nardı*, ... *hünkârdı*, ...*rüzgârdı*, vb. yerine, ... *nar idi*, ... *hünkâr idi*, ... *rüzgâr idi*, vb. denmiştir).

Sedirde al yeşil, dal dal Bursa ipeklisi,
duvarda mavi bir bahçe gibi Kütahyah çiniler,
gümüş ibriklerde şarap,
bakır lengerlerde kızarmış kuzular nar idi.
Öz kardeşi Musa'yı ok kirişiyle boğup
yani bir altın leğende kardeş kanıyla abdest alarak
Çelebi Sultan Mehmet tahta çıkmış hünkâr idi.
Çelebi hünkâr idi amma
Âl-i Osman ülkesinde esen
Bir kısırlık çılgığı, bir ölüm türküsü rüzgâr idi.
Köylünün göz nuru zeâmet,
alın teri timar idi.
Kırık testiler susuz,
su başlarında bıyık buran sipahiler var idi.
Yolcu, yollarda topraksız insanın
ve insansız toprağın feryadını duyar idi.
Ve yolların sonu kale kapısında kılıçlar şakırdar,
köpüklü atlar kışner iken,
çarşıda her lonca kesmiş kendi pîrinden ümidi
târumar idi.
Velhasıl hünkâr idi, timar idi, rüzgâr idi.
âhüzâr idi.

(Nâzım Hikmet, *Simavna Kadısı, Oğlu
Şeyh Bedreddin Destanı*, 1936)

RUBAİ

5

Öptü beni: “— Bunlar, kâinat gibi gerçek dudaklardır,” — dedi.
“Bu ıtır senin icadın değil, saçlarımdan uçan bahardır.” — dedi.
“İster gökyüzünde seyret, ister gözlerimde:
“Körler onları görmese de, yıldızlar vardır,” dedi.

(Nâzım Hikmet, *Rubailer*)

6

OTEL ODALARI

Bir merhamettir yanan, daracık odaların
İsli lambalarında, isli lambalarında.

Gizli bir akis kalmış gelip geçen her yüzden
Küflü aynalarında, küflü aynalarında.

Atılan elbiseler boğazlanmış bir adam
Kırık masalarında, kırık masalarında.

Bir sırrı sürüklüyor terlikler, tıpır tıpır,
İzbe sofralarında, izbe sofralarında.

Atıyor sızılının çıplak duvarda nabzı
Çivi yaralarında, çivi yaralarında

Kulak verin ki zaman tahtayı kemiriyor
Tavan aralarında, tavan aralarında.

Ağlayın âşinasız, sessiz, can verenlere
Otel odalarında, otel odalarında.

(Necip Fazıl Kısakürek, *Ben ve Ötesi*, 1932)

7

TATLI ZAMAN

Tatlı zaman! ne uzaklara kaçmışsın.
Sanki bütün kadehlerimi içmişsin.

Beni bir pencerede koyup akşamla
Zevki bol bir başka sofraya geçmişsin.

Son aydınlığıyla yorgun gözlerime
Yangın gibi bir de gökyüzü seçmişsin.

Bir rüzgâr, ağaç ve su kargaşasına
Kapatamadığım bir kapı açmışsin.

Kısaca, bu altüst, bu ıssız bahçeden
Tatlı zaman! derken nasıl da uçmuşsun!

(Ahmet Muhip Dıranas, *Şiirler*, 1974)

8

HÜRREM SULTAN'A GAZEL

Bu dünyayı seninle sevmişim, Hürrem!
Öldürür diriltirsin, Mesih'im, Zühre'm!

Karun'ca mal yığsam ben neylerim sensiz,
Neylenir saltanat sensiz, gözüm, gözdem!

Allar kuşan, has bahçeden güller takın,
Bir düştür seyrettiğin aynadan madem!

Gel kavuş akşamla, desinler: "Ay doğmuş!"
"Dağılmış müjdeler olsun, zülûf, perçem!"

Yüzgörümlük Eflâk ve Buğdan dilersen
Bu can var, esirgenmez, işte bir tanem!

(Oktay Rifat, *Yeni Şiirler*, 1973)

9

ÇEŞİTLEME

Üstüme başıma tırmanan kedi
Tavanda oynayan şu güneş mi ki?

Ya da İlkçağ denizlerinden kalma
O koyulmuş mor, bir çivitsi mavi!

Ayla yıkanık, oturmuşuz evcek,
Önümüzde kocaman bakır sini!

Nerdeyim ben, erkence, damım gök,
Usum susmuş, yudumladım kahvemi!

Ne o, ne öteki, yok ki, belki de
Çocukluğumdan sığınak, düş evi!

(Sabahattin Kudret Aksel, *Şiirler*, 1979)

ÇIKRIKÇILAR YOKUŞU

Ve yüzünü alıp çıktım öğleye doğruydı
Çıkrıkçılar yokuşuna yağmur yağıyordu

Ellerin ellerimde sessiz yürüyorduk ve
Kapkara bir oğlan durma bize bakıyordu
(...)

Âşıktım ve hep seni kuruyordum aklımda
Bir adam çarşığı üstümüze kapıyordu
(...)

Üç kez yokuşu indim çıktım boncuklar aldım
Kocaman kırmızı ağzın ki hiç bitmiyordu

Akşama doğru bir aşçı dükkânına girdim
Sana benzeyen incecik atlar geçiyordu

Sonra birdenbire büyük bir sessizlik oldu
Bu dünyadan İlhan Berk geçti dedim yürüdüm

(İlhan Berk, *Âşıkkane*, 1968)

KÜÇÜK HABERCİ BULUT

Şimdi İstanbul'dan uzakta
İstanbul'u yaşamak ne hoş
Al başını deli düşünce
Atlar gibi başı boş.

Önce çık Köprü'ye Haydarpaşa'dan
Köprü'de kadınlar bir hoş.
Etekleri rüzgârla kardeş
Gözlerinde balıklar sarhoş.

Sonra Lâleli'ye tramvaylar
Ağına kadar dolmuş.
Git bakalım bulacak mısın
Gençliğini ne olmuş?

Küçük haberci bulut, sen
Yosunlar kadar mayhoş
Kızları hatırlatma şimdi.
Bir varmış, bir yokmuş.

(Cahit Külebi, *Yeşeren Otlar*, 1954)

SÂLİHÂT-I NİSVANDAN SAFFET HANIMEFENDİ'YE

hatırlarım bir akşam bir yokuşta durmuştum
iri atlarınız macar'dı dantelleriniz alman

ne göksu'da bülbül dinlemek ne abdülhak şinasi bey
ıplık bir sevgi geçerci arasına içimden o zaman

siz ne zaman öldünüz allahaşkına yani ne zaman
kirli karlar bile erimemişti haber yoktu nisandan

rüştü paşaydı deli rüştü'ye çıkmıştı adı osmanlı ordusunda
hamit'ti padişah kocamın bıyıkları kocaman

o günlerde her şey akıp giderdi biz de şaşardık
hürriyet meşrutiyet otuz bir mart falan filan

gemiler de öyle boğaz'dan aşağı boğaz'dan yukarı
bıyıklarını burardı umursamazdı paşa kocam o zaman

rüştü paşaydı sakallıydı belki sadece sakallıydı
ki sakallar geçmişinde herhalde bir orman

bir oğul, bir kız iki gelin bir damat isviçre lozan
nasıl ağladığımı ben bilirim bir yangının ardından

uykularım bölünüyor artık şu konağı bekliyorum
söyle ey muhabbet kuşunun tüyü söyle ölüm ne zaman

hep bir şeylere baktım bir şeyleri korudum kızdım
kızgındı haremi vardı sakallıydı rüştü paşa o zaman

hatırlarım bir akşam bir yokuşta durmuştum
iri atlarınız macar'dı dantelleriniz alman

bahriye nâzırı tevfik paşa mütarekeler filan
dünya nasıl çekilirdi ayaklarımın altından

annemin sonsuz giysileri bir telâşı bileyen tramvay
ben ne güzel çocuktum yalnızlıkların ardından

yeniköy'de bir yalı fatih'te evler ayışıklı bir zaman
rüştü paşaydı adı yıldız'da ve dömeke'de kahraman

herkes ne zaman ölür elbet gülünün solduğu akşam
aldım anlayamadım öldüm anlayamadım almadığım akşam

daha önce hiç ölmedim temmuzum ve incilerimle
göksu'yu ışıklarla teşrif ettiğimiz akşam

ne zaman gülüm solar ne zaman deniz ne zaman akşam
ne zaman gemilerdi ne zaman paşa kocam

artık başucum dinlendirir bir şamdanın süsünü
sen ey göksu akşamı hafız burhan ölüm ne zaman

mevlûtlar okunur dalgalar kalır bir geminin ardından
öldüm ben saffet hanımefendi sâlihât-ı nisvandan

(Turgut Uyar, *Divân*, 1970)

13

SÂDÂBÂD'A KASİDE

hazır bulunanların hepsi bahar mevsimini tanıdı
lâle uzun boylu nazdan, gül kendi ismini tanıdı

su güneye yöneldi hazdan, çiçekle birlik aktılar
hazır bulunanlar pişmanlıkla kalûbelâsını tanıdı

bahar bir nisan olarak geldi, gönderi renk renk dolu
umut böylece umutsuzluk biçiminde hasmını tanıdı

yakınmalar bitti, elpence divan durdular gelişen şeye
aşklar aşkları, otlar otları yani herkes hasmını tanıdı

kimin akli bir bahardan daha çok olabilir sorarım
o yeşili ve pembeyi birlikte görünce resmini tanıdı

İstanbul'un öyledir baharı, çaresiz alkış tuttular
ten uyandı, herkes kendi olan cismini tanıdı

ne denmiş, akıp giden her suyla akıp giderim
çünkü sevdim çünkü bu yüzden güçlü bileklerim kanadı
(...)

yüreklerimiz bir dağ serinliği taşırken birlikte
birden boşta bırakılan bir yerim kanadı

kanasın varsın ne varsa biraz kanamalıdır
benim bunca yıldır günlerim gecelerim kanadı
(...)

ey güzel bahar gökü seni her şeyle birleştiriyorum
çünkü ey yaz gecesi her yerlerim kanadı

bahar hep bir anı sanılır nerde olsa gerçektir aslında
İstanbul mesirelerinde ve Muş'ta aynıdır tadı

(Turgut Uyar, *Divan*, 1970)

MÜJGÂN'A AŞK ŞARKILARI

Bu şiir bir "mütekerrir muhammes"tir.

dinlerdim telâşlı kanûnlardan sarışın türçeyi
nasıl da sevdim ne iştir bilmeden sevmeyi
ürkek bir çilenti usulca yoklardı bahçeyi
nerde tavus kuşları nerde müjgân'ın gençliği
nasıl da sevdim ne iştir bilmeden sevmeyi

okşamak kumrallığını içimden uysal lambaların
beyhude ışıklarını yakınlaşan sonbaharın
akşam tenhalığında birlikte duygulanmaların
saklı mutluluğuyla dalgından çok daha fazla dalgın
nasıl da sevdim ne iştir bilmeden sevmeyi

bir parça son yalnızlığa öbürküler hazırlıktır
insan bırakmaz sevdiğini sevmek insanı bırakır
kalırsa gözlerinin elinde yaldızı belki kalır
ney üşür kanûn pırıldar udlar oldukça karanlıktır
nasıl da sevdim ne iştir bilmeden sevmeyi

(Attilâ İlhan, *Yasak Sevişmek*, 1968)

KIZILIRMAK KIYILARI

Beşer dizelik bentlerden kurulmuş olan bu şiirin Divan edebiyatı nazım biçimleriyle herhangi bir ilişkisi yoktur. O edebiyattan sadece "tek ayak" sistemi alınmış; düşünceler, her bendin 2'nci ve 5'inci dizelerinde tekrarlanan bu ayaklar aracılığıyla vurgulanmıştır.

Kardaş, senin dediklerin yok,
Halay çekilen toprak bu toprak değil.
Çık hele Anadolu'ya,
Kamyonlarla gel, kağnılarla gel gayrı,
O kadar uzak değil.

Çamı bitmiş, kavağı azalmış;
Gamla örtülü bayırlar, çıplak değil.
Yedi ay kıştan sonra
Yeşeren senin yaşamındır,
Toprak değil

Yersin, içersin sofrasında üç yüz senedir,
Kuvvetlisin ama kuvvet hak değil.
Bakımsızlıklarla göçüp gitmiş bir cihan
Mevsimler soğumuş, sular azalmış,
Buğday, Selçukîlerden kalan başak değil.

Parça parça yarılmış öküz ardında
Parmağı üç pâre, tırnağı ak değil.
Utanır elin ayağın,
Korkarsın yakından görsen,
Eli el değil, ayağı ayak değil.

Gün doğar, tarla kuşları uçuşurlar,
Ağır bir aydınlık, bildiğin şafak değil.
Öyle dalmış ki asırlar süren uykusuna,
Uyandıramazsan
Uyanacak değil.

Dertle, sefaletle yüklü,
Siyah leşlerle kararmış, berrak değil;
Çağlayan ne,
Akan kim,
Kızılırmak değil.

Kardeş, görmüyorum ama hâlâ duyabiliyorum,
Geçmiş zamanlar geleceklerden parlak değil.
Vakte şahadet edercesine yükselmiş,
Akşam parıltısından, bütün zaferler üzerine,
Dağlar dalgalanmakta, bayrak değil.

(Fazıl Hüsnü Dağlarca, *Toprak Ana*, 1950)

III. — YENİ NAZIM BİÇİMLERİ

Yeni nazım biçimleri, Batı edebiyatından alınan; ya da, geleneksel biçimler bir yana bırakılarak, ozanların kendi buldukları nazım biçimleridir.

Yeni nazım biçimleri ilkin Tanzimat edebiyatı ozanlarınca (Ethem Pertev Paşa, Recai-zâde Mahmut Ekrem, özellikle Abdülhak Hâmit, vb.) denenmiş; Edebiyat-ı Cedide (1896-1901) zamanında yaygınlaşmıştır. Burada, *yeni sözcüğü*, “Türk edebiyatında yeni” anlamında kullanılmıştır; yoksa, Batı edebiyatından alınan biçimlerin (sone, terza rima, vb.) Batı’da çok eski bir geçmişi vardır.

Yeni biçimlerle birlikte gelen en önemli yenilik, şiirin baştan sona kadar bir anlam bütünlüğü içinde yazılmasıdır. Anlam, Divan nazmında her beytin (mussammatlarda her bendin), halk şiirinde her dördlüğün içinde tamamlandığı halde; burada bentler, bir “konu birliği” içinde birbirlerine bağlıdır; yani, yeni nazım biçimi, konu birliği düşüncesini de birlikte getirmiştir; bentlerden biri çıkarılınca ya da bendin yeri değiştirilince, işlenen konunun akışı aksar (bk. Örnekler: 1, 2, 3). Her şiirde belli bir konu ve tema ele alındığı için de, şiirlere konu ve tema ile ilgili birer ad verilmiştir.

Divan edebiyatında nazım birimi “beyit”, halk edebiyatında “dörtlük” olduğu için, o edebiyatlarda şiirlerin uzunlukları beyit ya da dörtlük sayısı ile ölçülür (5 beyit, 10 beyit, 100 beyit, vb.; 3 dörtlük, 5 dörtlük, 10 dörtlük, vb.); yeni şiirde ise, nazım birimi “dize”dir; o yüzden, yeni nazım biçimleriyle yazılan şiirlerin uzunlukları dize sayısı ile ölçülür (10 dize, 20 dize, 50 dize, vb.). Ne var ki, yeni nazımda dize, kimi zaman bir anlam ve bir cümle bütünlüğü taşıdığı halde; kimi zaman ancak altındaki ya da üstündeki dizelerle birleşince anlam ve cümle bütünlüğe ulaşabilir; her iki halde de (yani ister anlam bütünlüğü taşıyın, ister taşımasın) şiirin bütününe bağlı ve o bütünü oluşturan bir parçadır. Yeni nazımda cümlelerin dize sonunda bitme zorunluluğu yoktur, dizeden dizeye sürüp gidebilir; gerektiğinde dizenin ortasında da bitebilir ve onun bittiği yerde yeni bir cümle başlar; hattâ, kimi zaman birbirlerine bağlı sözcükler (*şırak*, *şırak*, vb.) dahi bölünür, bunlardan biri bir dizede kalır, öbürü alttaki dizeye geçer:

Şafak sökerken o yalnız, bir eski tekneçinin
Düğümlü, ekli, çürük ipliklerle uğraşarak
İlerliyordu; deniz aynı şiddetiyle şırak—
Şırak dövüp eziyor köhne teknenin şişkin
Siyah kaburgasını... Âh açlık âh ümîd!

(Tevfik Fikret, *Balıkçılar*)

Kimi zaman sözcük dahi ortadan kesilip iki dizeye bölüştürülebilir:

Minâreler bile ser-
Be-zemin.

(Tevfik Fikret, *Zelzele*)

*Minareler bile yer-
Le bir.*

(çev. A.M. Dıranas)

A. — KLASİK NAZIM BİÇİMLERİ

Klasik nazım biçimleri, Batı edebiyatında, geleneklere bağlı nazım biçimleridir. Bunlar, Batı uygarlığına bağlı bulunan bütün uluslarca (İtalyan, Fransız, İngiliz, vb.) ortaklaşa kullanılan birtakım değişmez biçimlerdir.

Klasik nazım biçimlerinin en yaygın olanları şunlardır:

a. *İkili*; b. *terza rima*; c. *Dörtlü* (*Çapraz ayaklı*, *Sarma ayaklı*); ç. *Sone*; d. *Balad*.

a. — İkili

İkili diye adlandırdığımız nazım biçimi, Divan edebiyatındaki *mesnevi*'nin Batı edebiyatındaki karşılığıdır. Beyitlerin dizeleri kendi aralarında ayaklıdır:

aa bb cc çç dd...

Ancak, mesnevide cümle ve anlam beyit sonunda bittiği halde, bunda anlam beyitten beyite geçerek sürebilir.

Mesnevi ile genellikle uzun şiirler (manzum hikâyeler, vb.) yazılırdı; ikili biçimle hem kısa, hem de uzun şiirler (özellikle manzum oyunlar) yazılır.

ÖRNEKLER

1

ZİYARETÇİ

Sükûn içindeki ev, kilitle anahtarı.
Eski, tahta masanın üstünde ayrı ayrı
Tabaklarda yemişler, bir kupa içecek su.
Tepeler ardındaki denizin uğultusu.
Bir çift gurbet yolu ki uzayıp gider ufka.
Ah şu fâni dünyada biraz huzurdan başka
Bir şey istemeyenlerin sâf neşesiyle şen,
Beni, doğan günümünden memnun, bahtiyar eden;
Boy atmış fidanların arasındaki çeşme,
Sabahları o sevinç, akşam o garipseme,
Sıcak yaz öğeleri bağdan bir salkım üzüm.
Ve böyle birbirine benzer günlerle ömrüm...
Ey Aşk! Bütün bunları içten duyup anladım
Boş evi beklemekle geçecekken hayatım,
Kapının kanadını bir an araladığım,
Yemişlerden ısırp, suyu yarıladığım,
Kavuşturduğun zaman, —gözlerinde o rüya—
Geniş kanatlarını ocağın karşısında.

(Henri de Régnier; çev. Z. O. Saba)

SES

Günlerce ne gördüm, ne de bir kimseye sordum;
 “Yârab! hele kalb ağrılarım durdu.” diyordum.
 His var mı bu âlemde nekaahet gibi tatlı?
 Gönlüm bu sevincin halecanıyla kanatlı,
 Bir tâze bahâr âlemi seyretti felekte.
 Mevsim mütehayyil, vakit akşamdı Bebek'te...
 Akşam! lekesiz, sâf, iyi bir yüz gibi akşam...
 Tâ karşı bayırlarda tutuşmuş iki uç cam;
 Sâkin koyu, şen cephele kasrıyla Küçüküsu;
 Ardında, vatan semtinin ormanları kuytu;
 Bir neş'eli hangâmede, çepçevre yamaçlar;
 Hep aynı tahassüsle meyillenmiş ağaçlar
 Dalgın duyuyor rüzgârın âhengini dal dal.
 Baktım süzülüp geçti uzaktan iki sandal.

Bir lâhzada bir pancur açılmış gibi yazdan
 Bir bestenin engin sesi yükseldi Boğaz'dan.
 Coşmuş yine bir aşkın uzun hâtırasıyla,
 Aksetti uyanmış tepelerden sırasıyla,
 Dağ dağ o güzel ses bütün etrafı gezindi,
 Görmüş ve geçirmiş denizin kalbine sindi.

Âni bir üzüntüyle bir rüyâdan uyandım,
 Tekrâr o alev gömleği giymiş gibi yandım.
 Her yerden o, hem aynı bakış, aynı emelde,
 Bir kanlı gül ağzında ve mey kâsesi elde;
 Her yerden o, hem aynı güzellikle, göründü,
 Sandım bu biten gün beni râm ettiği gündü.

Ölçek: *Mefûlü mefâîlü mefâîlü feûlün*

— — . . — — . . — — . . — —

(Yahya Kemal Beyatlı, *Kendi Gök Kubbemiz*, 1961)

S ö z c ü k l e r : *Nekaahet*: hastalık sonrası toparlanma hali. *Mütehayyil*: hayale dalmış. *Kasr* (*kasır*): köşk. *Hangâme*: vakit, zaman, mevsim. *Tahassüs*: duygulanma. *Lâhza*: zamanın bölünmeyecek kadar kısa parçası, ân. *Ânî*: birdenbire. *Mey*: şarap. *Râm*: itaatli, boyun eğmiş.

BURSA'DA ZAMAN

Bursa'da bir eski cami avlusu,
 Mermer şadırvanda şakırdayan su;
 Orhan zamanından kalma bir duvar...
 Onunla bir yaşta ihtiyar çınar
 Eliyor dört yana sakın bir günü;
 Bir rüyadan arta kalmanın hüznü
 İçinde, gülüyor bana derinden,
 Yüzlerce çeşmenin serinliğinden,
 Ovanın yeşili, göğün mavisi
 Ve mimarîlerin en ilâhîsi...

Bir zafer müjdesi burda her isim;
 Sanki tek bir anda gün, saat, mevsim,
 Yaşıyor sihrini geçmiş zamanın,
 Hâlâ bu taşlarda gülen rüyanın.
 Güvercin bakışlı sessizlik bile
 Çınlıyor bu geçmiş zaman vehmiyle.
Gümüşlü, bir fecrin zafer aynası,
Muradiye, sabrın acı meyvası.
 Ömrünün timsali beyaz *Nilüfer*,
 Türbeler, camiler, eski bahçeler,
 Şanlı hikâyesi binlerce erin,
 Sesi nabzım olmuş hengâmelerin
 Nakleder yâdını gelen geçene.
 Bu hayalde uyur Bursa her gece;
 Her sabah onunla uyanır, güler
 Gümüş aydınlıkta serviler, güller
 Serin hulyasıyla çeşmelerinin.
 Başındayım sanki bir mucizenin:
 Su sesi ve kanat şakırtısından
 Billûr bir âvize Bursa'da zaman.

Yeşil türbesini gezdik dün akşam;
 Duyduk bir musiki gibi zamandan
 Çinilere sinmiş Kuran sesini.
 Fetih günlerinin sâf neşesini
 Aydınlanmış buldum tebessümünle.
 İsterdim bu eski yerde seninle
 Baş başa uyumak son uykumuzu,
 Bu hayal içinde... Ve ufkumuzu
 Çepçevre kaplasın bu ziya, bu renk,
 Havayı dolduran uhrevî ahenk.
 Bir ilâh uykusu olur elbette
 Ölüm bu tılsımlı edebiyette;
 Belki de rüyası eski cedlerin,
 Serin bahçelerinde su seslerinin.

(Ahmet Hamdi Tanpınar, *Şiirler*, 1961)

b. – Terza rima

Terza rima, 3'er dizelik bentlerle kurulan bir nazım biçimidir. Dize kümeleşmesi ve ayak örgüsü şöyledir:

aba bcb cçc çdç ded e

İlkin İtalyan nazmında görülen bu biçim, daha sonra başka edebiyatlarda da kullanılmıştır. Dante'nin *Tanrısâl Komedya'sının* bu biçimle yazılmış olması, *terza rima*'nın yaygınlık kazanmasını sağlamıştır.

Terza rima, Türk edebiyatında ilkin Edebiyat-ı Cedide döneminde bir tek şiirde (Tevfik Fikret, *Şehrâyîn*) denenmiş (1899); İkinci Meşrutiyet'ten (1908) sonra zaman zaman kullanılmışsa da, yaygınlık kazanmamıştır.

ÖRNEKLER

1

TANRISAL KOMEDYA

Tanrısâl Komedya, dünya edebiyatının en büyük eserlerinden biridir. Burada, Dante'nin, öbür dünyada (Cehennem, Âraf, Cennet'te) yaptığı 7 günlük bir gezi anlatılmaktadır. Kitap, 100 kantodan (it. canto: ezgi) oluşmaktadır.

BİRİNCİ KANTO

Bu parça, eserin başlangıcıdır. Ozan, hayatının ortasında iken, karanlık bir ormanın (İtalya'nın karışıklığı) içinde yolunu kaybettiğini anlar.

Hayat yolu ortasında kendimi
Karanlık bir orman içinde buldum.
Anladım yolumu kaybettiğimi.

Aklıma geldikçe hâlâ korktuğum
Bu yabancı, haşin, büyük ormanı
Anlatırken bile ürperiyorum.

Ölümden daha korkunç buldum onu,
Ama başka iyi şeyler de vardı,
Söyleyim onların ne olduğunu.

Doğru yoldan saptığım zamanlardı,
Bilmiyorum nasıl girdim oraya,
Uykudaydım, uykum derin, ağırdı.

İçimi korkuya salan bir sâha.
Sonlarına doğru bir tepe, yüksek.
Baktım orda şöyle bir yukarıya.

İnsana doğru yolu göstererek
Doğan günün ışığıyla örtülü
Koca dağ doruktan eteğine dek.

Gece derin, karanlık, üzüntülü,
Kalbimi dolduran korku bir anda
Hafiften şöyle bir durdu, çözüldü.

Denizden karaya soluk soluğa
Çıkanlar karanlık sulara doğru
Geri dönüp dönüp nasıl bakarsa,

Hâlâ kaçan ruhum –şaşkın, korkulu–
Canlıların asla geçemediği
Bir yola doğru öyle bakıyordu.

Vücudumu dinlendirdim bir iyi,
Sonra gene, ıssız yola koyuldum,
Duran bir ayağım aşağıda idi.*
(...)

(çev. C. K., *Varlık*, 1948, no. 333)

* Dante, bu son dize ile, yokuş çıkmakta olduğunu anlatıyor.

2

ŞEHRÂYİN

II. Abdülhamit'in tahta çıktığı 19 Ağustos'ta her yıl yapılan şehrâyin (donanma) dolayısıyla yazılan (1899) bu şiirin kısaltılarak alınan aslı ve nazımla bugünkü dile çevrilmiş biçimi, aşağıda, karşılıklı olarak verilmiştir.

Yine biz simsiyah... Bütün Bosfor
Heyecanlar, ziyâlar, alkışlar
Neş'eler, nâralarla çalkanıyor.
(...)

Kıydan sallanıp geçen haşarı
Serserinin içinde hopladığı
Kayık; al, mor, turuncu, mavi, sarı

Bütün elvan bu muhteşem kayığı
Kuzahî bir ziyâya gark etmiş.
İşte bir muş, başında bir çalgı;

*Yine biz simsiyah... Bütün Bosfor
Heyecanlar, ışıklar, alkışlar,
Neş'eler, nâralarla çalkanıyor.
(...)*

*Kıydan sallanıp geçen haşarı
Serserinin içinde hopladığı
Kayık; al, mor, turuncu, mavi, sarı*

*Her çeşit renk bu muhteşem kayığı
Sanki bir gökkuşağ olup sarmış.
İşte bir muş, başında bir çalgı;*

Bir yığın sandal, orta yerde geniş
Süslü bir tekne; hepsi nûrânûr.
O ne rindâne, âşıkane geçiş...
(...)

Şu büyük cümbüş-i umûmîde
Yine biz yaşlı, bizde bir şeb-i târ:
Ne sönük bir hayâl-i ümmîde

Benzeyen gizli bir tenevvür var,
Ne küçük bir pırlıltı, bir şebtâb;
Koca ev sanki bir günûde mezar.
(...)

Bir yığın sandal, orta yerde geniş,
Süslü bir tekne; hepsi nûrânûr.
O ne rindâne, âşıkane geçiş...
(...)

Şu büyük dalbudaklı cümbüşte
Yine biz yaşlı, kapkaranlık biz:
Ne sönük bir umut hayalciğine

Benzeyen gizli bir ışıldama var,
Ne küçük, bir küçük ateşböceği.
Koca ev sanki bir mezar, uyuyan.
(...)

Ölçek: *Feilâtün (fâilâtün) mefâilün feilün (fa'lün)*
. . - - (- . - -) . - . - . . - (- -)

(çev. A.M. Dıranas)

(Tevfik Fikret, *Halûk'un Defteri*, 1327/1911)

3

YAPRAK

Anıyordum bahârı; çırpınarak
Düştü bir gölge şey avuçlarıma;
Baktım: ölmüş, zavallı bir yaprak...

Ey hazan artık intikam alma;
Şimdi zulmetleriyle haykıracak
Sana husran bakışlı mâvi semâ!

Bu hazan belli çok fidan kıracak,
Örtecek dallarıyla yollarımı...
Sen fakat söyle ey güzel yaprak

Söyle çehren kadar ölüm sarı mı?

Ölçek: *Feilâtün (fâilâtün) mefâilün feilün (fa'lün)*
. . - - (- . - -) . - . - . . - (- -)

(Ali Canip Yöntem, *Nevsâl-i Milli*, 1914)

S ö z c ü k l e r : *Zulmet*: karanlık. *Husran*: ziyan, zarar. *Çehre*: yüz.

KAVAL

Bir dereden kopardım
 Bu incecik kamışı
 Ve bir bıçakla yardım.

Pek solgunsa da dışı,
 Sesinde gizli, berrak
 Pınarların akışı:

Dinle, ne şakıyor bak!

(Ali Mümtaz Arolat, *Bir Gemi Yelken Açtı*, 1926)

GİZ

Bu kadar uzak mıydı
 Git git bitmiyor yol
 Görünmüyor dağın ardı

Oysa bilmem kaç yıl
 Bu yollardan yürünmüş
 Şimdi sanki bir masal

Bu dilsiz dağ ve taş
 Nerde saklar kuşları
 Hangi gizle sarmaş dolaş

Anlamak zor susuşları.

(Ahmet Telli, *Türk Dili*, 1982, c. XLV, sayı 370)

c. — Dörtlü

Dörtlü, 4'er dizelik bentlerle kurulan bir nazım biçimidir. İki çeşidi vardır:
a. *Çapraz ayaklı*; b. *Sarma ayaklı*.

Çapraz ayaklı'nın dize kümelenişi ve ayak örgüsü şöyledir:

abab cçcç dede...

Sarma ayaklı'nın dize kümelenişi ve ayak örgüsü şöyledir:

abba cçcç deed...

Sarma ayaklı biçimi Türk edebiyatında ilk kez Abdülhak Hâmit Tarhan, *Duhter-i Hindû* (1875) adlı oyununda, oyun kişilerinden birinin söylediği bir şarkıda kullanılmıştır (bk. Örnekler: 6).

ÖRNEKLER

Çapraz ayaklı:

1

FANTAZYA

Bir hava bilirim, dünyalara değişmem:
Bütün Rossini, Mozart, Weber sizin olsun.
Çok eski bir hava, ağır, hazin, muhteşem;
Yalnız ben duyarım onda ne varsa füsün!

Ne zaman o havayı dinleyecek olsam
Ruhum gençleşiveriyor birden iki asır.
On üçüncü Louis devridir, vakit akşam!
Batan güneşle sararmış bir yamaç uzanır.

Camları kızıla çalan renklerle yanar,
Tuğlalardan bir şato, köşeleri taştan.
Etrafı çepeçevre bağlar, bahçeler, parklar,
Bir dere akıyor çiçekler arasından.

Kömür gözlü bir kumral en üst pencerede;
Eskidir geçmiş zaman esvapları eski.
Görmüşlüğüm var bu kadını! ama nerde?
Hatırlıyorum, başka bir hayatta belki!

(Gérard de Nerval; çev. C.S. Tarancı, *Sonrası*, 1957)

S ö z c ü k l e r : *Rossini* (1792 - 1868): İtalyan besteci. *Mozart* (1756 - 1791): Avusturyalı besteci. *Weber* (1788 - 1826): Alman besteci. *On Üçüncü Louis* (1601 - 1643): Fransa kralı (hük. 1610 - 1643)

2

ŞİKÂYET

Beşeriyetle müftehirken ben
Dediler: "Bir avuç çamur ceddin!"
Sana şekvâya haklıyım senden,
Sen çamurdan bu abdi halk ettin!

Ölçek: *Feilâtün (fâilâtün) mefâilün fa'lün*

. . - - (- . - -) . . . - - -

(Cenap Şahabettin, *Nevsâl-i Milli*, 1914)

S ö z c ü k l e r : *Beşeriyet*: insanlık. *Müftehir*: iftihar eden, övünen. *Cedd*: ata. *Şekvâ*: şikâyet, yakınma. *Abd*: kul. *Halk etmek*: yaratmak.

3

ÇİLE

Evet, her şey bende bir gizli düğüm;
Ne ölüm terleri döktüm, nelerden.
Dibi yok göklerden yeter ürktüğüm.
Yetişir çektiğim mesafelerden.
(...)

Lûgat, bir isim ver bana halimden,
Herkesin bildiği dilden bir isim;
Eski esvaplarım, tutun elimden;
Aynalar, söyleyin bana ben kimim?

Söyleyin, söyleyin, ben miyim yoksa
Arzı boynunuzda taşıyan öküz?
Belâ mimarının seçtiği arsa,
Hayattan muhacir, eşyadan öksüz?

Ben ki toz kanatlı bir kelebeğim,
Ufacık gövdeme yüklü Kafdağı;
Bir zerreciğim ki arşa gebeyim,
Dev sancılarının budur kaynağı.

Ne yalanlarda var, ne hakikatta
Gözümü yumdukça, gördüğüm nakış;
Boşuna gezmişim, yok tabiatta
İçimdeki kadar iniş ve çıkış.

(Necip Fazıl Kısakürek, *Çile*, 1962)

4

GÜN EKSİLMESİN PENCEREMDEN

Ne doğan güne hükmün geçer,
Ne halden anlayan bulunur;
Ah aklımdan ölümüm geçer,
Sonra bu kuş, bu bahçe, bu nur.

Ve gönül Tanrısına der ki:
— Pervam yok verdiğin elemenden;
Her mihnet kabulüm, yeter ki
Gün eksilmesin pencereyden!

(Cahit Sıtkı Tarancı, *Otuz Beş Yaş*, 1946)

Sarma ayaklı:

5

ÇALARSAAT

Çalarsaat! uğursuz, korkunç, kaygısız tanrı,
Parmağını uzatır ve der bize: *Hatırla!*
Korku dolu kalbine saplanacak yakında
Yayın okları gibi hayatın acıları;

Ufka doğru süzülüp uzaklaşacak olan
Puslu zevkin farkı yok bir hava perisinden;
Bütün mevsimi için her insana verilen
Hazzın bir parçasını koparır geçen her an.

Üç bin altı yüz defa saatta, her saniye
Fısıldıyor: *Hatırla!* Ben, Yokolmuş Günler'im,
Ve hayatını iğrenç hortumumla ben emdim!
Şimdi söyler bunları böcek vızıltısıyla.

Remember! Esto memor! Hatırla! ey savurgan
(Benim çelik boğazım bütün dilleri bilir.)
Ölüme koşan çılgın, dakikalar külçedir,
Altınlarını sakın bırakma sızdırmadan!

Unutma ki açgözlü bir kumarbazdır Zaman,
Her elde aldatmadan kazanır, bu bir yasa!
Gün alçalıyor; gece yaklaşıyor; *hatırla!*
Uçurum susuz ve su boşalıyor saattan.

Yakında o beklenen vakit gelip çatacak,
Tanrısal Talih, hâlâ kız olan eşin, yüce Erdem,
Ve hattâ son Pişmanlık (son durak) sana o dem
Seslenecek: “Geç kaldın, geber! yıllanmış korkak!”

(Baudelaire; çev. S.K. Yetkin, *Baudelaire ve
Kötülük Çiçekleri*, 1967)

6

TENAGGUM (Şakıma)

Bu şiir, sarma ayaklı biçimin Türk edebiyatındaki ilk örneğidir. Ozan, kitabının sonundaki açıklamada şöyle der:

Bir de bilmem itiraz olunacak mı? İkinci fasıldaki manzume Osmanlı edebiyatında benzeri bulunmayan Batı yolundadır. Maksadım, o yoldaki nazmın Türkçe’de nasıl olacağını düşünmekti. Anladım ki, dilimiz her yolda anlatıma elverişli idi, bu yolda da güzelliğini kaybetmeyecek.

Bütünü 18 benttir

(...)
Gezdiğim demde gülsitanlarda
Beni yâdındır eyleyen taltif;
Duyarım nefhanı hafif hafif
Rûzgâr estiği zamanlarda.
(...)
Mesken oldu bana şu sahrâlar,
Gezerim sû-be-sû tek ü tenhâ;
Yerde, gökte beğendiğim eşyâ
Arz eder vechin, eyledikçe nazar.
(...)

Ölçek: *Fâilâtün (fâilâtün) mefâilün feilün (fa'lün)*
. - - (- . - -) . - . - . - (- - -)

(Abdülhak Hamit Tarhan, *Duhter-i Hindû*, 1785)

Gül bahçelerinde dolaştığım zaman / senin anın bana iyilik eder; / rûzgâr estiği zamanlarda / senin hafif hafif esintini (kokunu) duyarım. – Şu kırlar bana / konut oldu, / tek başıma her yanını gezerim; / yerde, gökte beğendiğim şeylere / baktıkça, onlarda senin yüzünü görürdüm.

SENİN İÇİN

Senin işler gibi bir şûh kanat gamlarıma
 Seni dinlerken olur kalbim uçan kuşlara eş;
 Gün batarken sanırım gölgeni bir başka güneş,
 Sarışıklık getirir gözlerin akşamlarıma.

(...)

Seni zambak gibi gördükçe açık pencerede
 Gül açar bahtımın evvelki hazanlık korusu;
 Genç eder ufkumu hulyâlarımın genç kokusu,
 Sorarım ak saçımın örttüğü yıllar nerede?

Cephemi varsın o solgun seneler soldursun,
 Yeni yıldız gibi doğdukça güzel her akşam;
 Gençliğin böyle benimken kocaman, hiç kocamam;
 Rûhum, ölsem bile ben sen yaşayan rûhumsun!

Ölçek: *Feilâtün (fâilâtün) feilâtün feilâtün feilün (fa'lün)*

.. - - (- . - -) . . - - . . - - . . - (- -)

(Cenap Şahabettin, *Servet-i Fünun*, 1925, no. 1502)

BAHAR HİKÂYESİ

Alıştım baharı her yıl dört gözle beklerim
 Kulağım o sabahın kuş cıvıltılarında
 Bahar geldi mi her tasaya benden elveda
 Ben bütün dallarda açan bütün çiçeklerim

Öyle hesapsız coştüğüm olur ki sanırım
 Mektepten henüz çıkmışım yaşımda yirmi bir
 Kurduğum düşü gerçek etme gücü bendedir
 Ama nerde! her bahar şaşmadan aldanırım

Bir yaşa vardım ki artık kolay kolay kanmam
 Geldiğinde söyleyin haberi olsun kuşlar
 And içtim bu yıl da beni aldatırsa bahar
 Yuf olsun bana bir daha yüzüne bakarsam

(Cahit Sıtkı Tarancı, *Düşten Güzel*, 1952)

ç. — Sone

Sone (fr. sonnet), 14 dizelik bir nazım biçimidir. Dize kümelenişi ve ayak örgüsü şöyledir:

abba abba ccd ede

Dörtlüklerde iki, üçlüklerde üç ayak kullanılması zorunluğu bulunduğu için; ozanlar, ayakların örgüsünde kimizaman bazı değişiklikler yapmışlardır.

Dörtlüklerin ayak örgüsünde yapılan değişiklikler:

abab abab...

abba cddc...

abab cdc d...

eff ggf

eff egg

eff gge

efg efg... vb.

Sone biçimi ilkin İtalyan edebiyatında görülmüş, sonra bütün Avrupa edebiyatına yayılmıştır.

İngiliz sonesinde dize sayısı değişmemekle birlikte, son iki dize ayrı bir bent, geri kalan 12 dize tek bir bent halinde yazılır (bk. Örnekler: 5). Dize kümelenişi ve ayak örgüsü şöyledir:

abab cdcd efef gg

Sone'yi Türk edebiyatında ilk olarak Edebiyat-ı Cedide (1896-1901) ozanları kullanmıştır.

ÖRNEKLER

1

SONE

Kırlardayım, yalnız ve düşünceli;
Yürüyorum, yavaş, ölçülü, ağır;
Kumlarda belki insan izi vardır,
Üstlerine basmadan yürümeli.

Kimseler bilmesin diye halimi
Kendim kendisini böyle savunur;
Dışımından içimin hali okunur,
İçim alev alev, içim besbelli.

İnsanlara karşı kapanıyorum;
Kıyılara, ormanlara, dağlara
Hayatımı gizli tutamıyorum.

Amor'un benimle, benim onunla
Döğüşmeden, çekişmeden sonunda
Gideceğin bir yer bulamıyorum.

(Petrarca, çev. C.K.)

S ö z c ü k l e r : *Amor* (yun. *Eros*): Sevgi tanrısı. Kanath, güzel bir çocuk. Yay ve ok taşır.

2

SONE

Bu şiir, sone biçimi üzerine bilgi vermek için çevrilmiştir. Ayaklar aslındaki yerlerdedir. Ölçek de, Fransız klasik nazmında kullanılan ve aleksandren (fr. alexandrin) denen 6+6 kalıbıdır.

Feleği hor gören eski hayat nerde?
Ah! nerde o yürek, her zoru alt eden;
Arzular, ölmezlik kaygıları güden?
Ne de tükenmez bir ateş vardı serde!

Hava karardı mı, uzak sahillerde,
Yeşil halılarda bir ay ışıldarken,
Peri kızlarıyla hora teperdim ben;
Nerde hürriyet, o eski tad nerde?

Nihayet beni de yere vurdu felek;
Kendimin sultanı olsam diyen yürek
Bin derde, mihnete kul etti kendini

Bitti geleceğe dair endişeler;
Kalmadı içimde o ateşten eser;
Musa'larım yalnız bıraktılar beni.

(Du Bellay, çev. S. Eyuboğlu – O.V. Kanık,
Fransız Şiiri Antolojisi, 1946)

S ö z c ü k l e r : *Musa*: esin (ilham) perisi.

HELENE İÇİN SONE

Siz de ihtiyarlayacaksınız, gün gelecek;
Yün bükecek bir mum ışığında, hayran hayran,
"Ronsard ne kadar da çok öğmüş beni bir zaman!"
Diyeceksiniz, mısralarımı söyleyerek,

Bu söz üzerine hizmetçiniz irkilerek
İşten yorgun düşüp bir kenarda uyaklayan
Ve adımı duyar duymaz yerinden fırlayan
Hizmetçiniz... Ömrünüze dualar edecek.

Kemiklerim bile kalmamış, toprak altında
Rahat olacağım ben o gün ruhlar katında;
Sizse ocak başında çömelmiş bir ihtiyar.

Eski günleri o zaman ararsınız, arar;
Hemen yaşamaya bakın dinlerseniz beni;
Dem bu dem, devşirin hayatın çiçeklerini.

(Ronsard, çev. O.V. Kanık, *Fransız Şiiri Antolojisi*, 1947)

S ö z c ü k l e r : *Hélène*: Ronsard'ın sevgilisi. *Dem*: zaman.

SONE 66

Vazgeçtim bu dünyadan, tek ölüm paklar beni;
Değmez bu yangın yeri, avuç açmaya değmez,
Değil mi ki çiğnenmiş inancın en seçkini,
Değil mi ki yoksullar mutluluktan habersiz,
Değil mi ki ayaklar altında insan onuru,
O kız-oğlan-kız erdem dağlara kaldırılmış,
Ezilmiş, hor görülmüş el emeği, göz nuru,
Ödekler geçmiş başa, derken mertlik bozulmuş,
Değil mi ki korkudan dili bağlı sanatın,
Değil mi ki çılgınlık sahip çıkmış düzene,
Doğruya doğru derken eğriye çıkmış adın,
Değil mi ki kötüler kadı olmuş Yemen'e:

Vazgeçtim bu dünyadan, dünyadan geçtim ama,
Seni yalnız komak var, o koyuyor adama.

(Shakespeare; çev. C. Yücel, *Her Boydan*, 1957)

ŞU VAKİTSİZ GİDEN YAZ

Şu vakitsiz giden yaz, erken inen akşamla,
Kapanmış pancurlara dayayarak başını,
Dinle solgun bahçenin kalbe anlattığını,
Ağacın yaprak yaprak, havuzun damla damla.

Kuşlar sanki yaralı, benzin sararmış gamla,
Duymak güneşin, rengin bizi bıraktığını.
Günler günü vefasız leyleklerin akını.
— Ah uzak palmiyeler... Kaçmak, seninle, yazla.

Çardak altları bitti, bitti üzümün tadı,
Artık ihtiyar çamlar, selviler saltanatı,
İşte bir kere daha harap oldu bahçeler.

Ürperen vücudunu yavaşça koluma ver.
Gözlerinde okunan bütün hüznü eylülün,
Karanlıktan, geceden, ölümden korkan gönlün.

(Ziya Osman Saba, *Geçen Zaman*, 1947)

FATİH'İN RESMİ

Ayasofya kubbesinde ak bir bulut,
Baktım, gitti gider. Bal rengi tesbihim
Kehribar günler, düştü yaprak ve umut,
Güz yağmuru indi camdan düğüm düğüm.

Benimdi savrulan kaftanlar, benimdi
Atların boynu, yerinde yeller eser!
Surların taşlarına sürdüm elimi,
Benimdi İstanbul, burçlar bana benzer.

Altın sahanlarında aş yedim, su içtim
Altın kupalardan, zorlu Tuna'dan geçtim,
Ben Sultan Mehmet, Avni, tuğlarla yüce.

Bir resimde kaldım cüce, ben değilim,
Sarığım, soğuk kürküm, kokusuz gülüm,
Ararım, aranırmı yerde delice.

(Oktay Rifat, *Yeni Şiirler*, 1973)

d. — Balad

Balad (fr. *ballade*), 3 uzun, 1 kısa bentten oluşan bir nazım biçimi ve türüdür. Sondaki kısa bent, Tanrı'ya, prense, beye, vb. seslenen "sunu" bendidir. Bentlerin son dizeleri bir çeşit kavuştak (nakarat) gibidir, hiç değişmeden tekrarlanır.

Uzun bentlerin dize sayısı çeşitli olabilir (7, 8, 19, vb.); ancak, ilk bentte kaç dize varsa, öteki bentlerde de o kadar dize bulunması gerekir. Sunu bendi, genellikle 4-5 dize olur. Balad'da ayak örgüsü, ozanın tutumuna göre, çeşitlilik gösterir (her bent, genellikle çapraz ayak düzeni ile başlar); aşağıdaki örneklerin ayak örgüleri şöyledir:

ababbccdcD efeffggdgD...

(bk. Örnekler: 1).

ababbcC ababbcC...

(bk. Örnekler: 2)

Çoğu zaman, bütün bentlerde aynı ayaklar aynı sırayla kullanılır:

ababbcbC ababbcbC ababbcbC bcbC (bk. Örnekler: 3)

Balad biçimi ile, efsanemsi, masalımsı, çoğu zaman acıklı (bk. Örnekler: 1), kimi zaman gülünçlü (bk. Örnekler: 2) olaylar, söylenti niteliğindeki eski hikâyeler, vb. yazılır.

Balad, Ortaçağ'da, danslara eşlik eden lirik şiirlerdi. XVIII. yüzyıldan bu yana, geleneksel biçimini aldı, masal ve efsane niteliğindeki konuları işleyen kısa anlatı şiiri olarak kullanıldı. Çağdaş edebiyatta geleneksel baladın biçimi ve özü değiştirilerek; hikâyenin yanında, kimi zaman düşünsel, kimi zaman duygusal (lirik) yönü ağır basan modern baladlar yazıldı (bk. Örnekler: 4, 5).

Türk edebiyatında balad biçimi kullanılmamıştır. İkinci Meşrutiyet döneminde, Yahya Kemal'in *Nazar* ve *Mehlika Sultan* (bk. s. 133) adlı şiirleri konu bakımından balad özelliği göstermektedir. Cumhuriyet dönemi edebiyatımızda, kimi ozanlar, modern balad yazmaktadırlar (bk. Örnekler: 5).

ÖRNEKLER

1

ASILMIŞLARIN BALADI

Olmayın bu kadar katı yürekli,
Ey dünyada kalan insan kardeşler;
Allah da sizden razı olur belki

Sizler acırsanız bizlere eğer;
Şurada asılmışız üçer beşer;
Kuş sütüyle beslenen şu bedene
Bir bakın, dağılmada günden güne;
Bakın kül olan kemiklerimize;
Gülmeyin, dostlar, bu hale düşene;
Tanrıdan mağfiret dileyin bize.

Kanun namına öldürüldük diye
Hor görmeyin bizleri, kardeş bilin;
Dünyada herkes akıllı olmaz ya,
Biz de böyle olmuşuz neyleyelim,
Madem alnımıza yazılmış ölüm,
İsa Peygamber'e dua edin de
Yanmaktan cehennem ateşlerinde
Esirgesin bizi, acısın bize.
Etmeyin, işte ölmüşüz bir kere;
Tanrıdan mağfiret dileyin bize.

Görmedik bir gün olsun rahat yüzü;
Yağmur sularında yıkandık yunduk;
Kurda, kuşa yedirdik kaşı, gözü;
Gün ışıklarında karardık, yandık;
Kuş gagalarıyla kalbura döndük;
Durmadan kâh şu yana, kâh bu yana
Esen rüzgârla sallana sallana...
Kargalar geldi kondu üstümüze.
Sakin siz katılmayın bu kervana.
Tanrıdan mağfiret dileyin bize.

DİLEK

Büyük İsa, cümlelerin efendisi!
Cehennem ateşinden koru bizi;
Koru bizi, acı da halimize.
Dostlar, görüyorsunuz halimizi;
Tanrıdan mağfiret dileyin bize.

(Villon, çev. O.V. Kanık, *Fransız Şiiri Antolojisi*, 1947)

2

BOŞ KESE BALADI

Böyle yakınıyorum, çünkü tek sevgilimsin.
Başka kimseye değil, ey kesem, yalnız sana!
Doğrusu çok üzgünüm hafif olduğun için;
Ne kadar ağır olsan o kadar edip dua
Ağırlığına bakmaz, kordum seni koynuma;
Sana sığınıyorum, ben, mahzun bıraktığın,
Nolur ağırlaş, yoksa katilim sayılırsın.

Bana yardım et biraz, görünsün artık için,
O kutlu sesler gelsin yeniden kulağıma,
Işısın gözlerimde rengi gibi güneşin
Beni çoktan bırakan o altınlar sırayla;
Dümeni ol kalbimin, yine gir hayatıma,
Rahatlığın sultanı, iyi arkadaşlığın,
Nolur ağırlaş, yoksa katilim sayılırsın.

Böyle kese görmedim, sen ne biçim kesesin,
Keseler yardım eder, ılık tutar yollara,
Kurtarmadın da beni borçlarından bu şehrin,
Veznedarlık etmedin bana bu pis dünyada,
Bir keşiş saçı kadar az para var yanımda,
Cömertliğini göster, açılınsın artık ağzın,
Nolur ağırlaş, yoksa katilim sayılırsın.

SUNU

Büyük İngiltere'nin ulu fâtihi dinle,
Ey Kırıl seçtiğimiz asil hür bir seçimle;
Senin olsun bu şarkı, sana gönderiyorum,
Saklamadan söyledim: budur kesemde durum;
Haznedarına bildir, nolur, görsün beni de.

(Chaucer, çev. Ü. Tamer, *Türk Dili*,
"Şiir özel sayısı", c. X., 1961, no. 113)

3

MÖSYÖ DE BERGERAC'IN BURGONYA OTELİNDE HAZELE GÜRUHUNDAN BİRİYLE CENKLEŞMESİ

Cyrano de Bergerac oyununda, Cyrano ile Vicomte düello eder. Cyrano, düello sırasında bu baladı söyler:

Şapkamı bir yana atarım şöyle;
Sonra çıkarırım beni kısıktırak
Saran şu mantomu. Alırım ele
Bizim zülfikarı, kını atarak.
Gazâl gibi çevik, ay gibi parlak!
Sana ben şimdiden söyleyim peşin:
Artık ne mazeret, ne bir kaçamak,
Baladın sonunda bitiktir işin!

Hoşuma gitmedi bu muamele!
Nerenden şişleyim? Şu yusuvarlak
Nişanın örttüğü yerden mi, söyle?
Yoksa kalbine mi biraz dokunsak?
Aman bu düğmeler birer çingirak!
Dokundu galiba! Koptu kirişin!
Karnından olacak bekle, muhakkak
Baladın sonunda bitiktir işin!

Aman bir kafiye lâzım le ile!
Ne oldu? Vaz geçtin! Ne kadar korkak!
Bembeyaz kesildi suratın bile.
Hop! Yine atladın! Senden ne uzak.
Kılıcı uzatıp adamı vurmak!
Dikkat et, düşecek elinden şişin!
Artık sıra bende! Emin ol, mutlak
Baladın sonunda bitiktir şişin!

İTHAF

Prens, tövbe etmek zamanı ancak.
Bir adım yaklaştım. Ve bu gidişin
Sonu... Hop! Al şunu! Ne demiştin, bak!
Baladın sonunda bitiktir şişin?

(Rostand, *Cyrano de Bergerac*,
p. I, çev. S. E. Siyavuşgil)

4

READING ZİNDANI BALADI

Ozan, iki yıl hapis cezasına çarptırılıp Reading cezaevine kapatılmıştı (1895-1897). Bu balad, karısını öldüren bir hükümlünün cezaevinde idam edilmesi olayı üzerine yazılmıştır (1898).

Ozanın en güzel şiiri sayılan bu baladda üç ana tema işlenmiştir: cezaevine düşenlere acıma; hükümlünün ruhsal hali; acımasız insan adaletinin acıyan Tanrı adaletiyle karşılaştırılması.

Şiir 6 bölüme ayrılmıştır. Aşağıdaki parça, 5'inci bölümden alınmıştır.

(...)

Bilmiyorum Yasalar doğru, yerinde midir,
Tüm yanlış mıdır yoksa;
Bütün bildiğimiz biz tutukluları zindanın,
Duvar sağlamdır oysa;
Her günü yıl gibidir önünde yolumuzun,
Öylesine bir yıl ki, günleri yıldan uzun.

Bildiğimce, her yasa
İnsanın insan için yaptığı o yasalar,
Kardeşini öldüren o ilk İnsan'dan beri,
Acılar dünyasının başlamasını sağlar,
Buğdayları savurur oysa sapları saklar
En kötü eleklere kullanan o Yasalar.

Bildiğim bir de şu ki –ne kadar doğru olur
Herkes böyle bilseydi–
İnsanların yaptığı her bir tutuklarevi
Utanç tuğlalarıyla kurulup yapılmıştır.
İsa görmesin diye parmaklık takılmıştır
İnsanın kardeşini nasıl da ezdiğini.

Önce parmaklıklarla bozup güzelim ayı,
Sonra da saklıyorlar güneşi insanlardan:
İyi örtmek için o cehennemlerini.
Çünkü onun içinde öyle şeyler olur ki;
Ne o Tanrı'nın Oğlu, ne de bir İnsanoğlu,
Görmesin içini!
(...)

(Oscar Wilde, *Reading Zindanı Baladı*; çev. Ö. Asaf)

5

İHTİYARLAR BALADI

onlara ün mü gelir bazı bir ses mi duyarlar
yumuşak bir kedere ufalır bakışları
idam mahkûmlarıdır aslında ihtiyarlar
ölüme koşullanmış bütün davranışları
yorgun öksürükleri oturup kalkışları
yaşayıp durmaktan gizlice utanırlar
her gece artık gitmek vaktidir sanırlar
geçmiş günlerinde bir destek aranırlar
uysal bir gülümseme tek sızlanışları
idam mahkûmlarıdır aslında ihtiyarlar
ölüme koşullanmış bütün davranışları

yolculuk sabaha mı yoksa akşam üstü mü
aylardan bu ay mı günlerden acaba ne gün
yılan gibi çöreklenmiş bir soğuk kördüğümü
çözebilirsen çöz çözememekten üzgün
kaç kere hesabını çıkarırlar bu ömrün
şu yağmurlu güz dünyadaki son güzü mü
bir daha yiyecek mi yediği şu üzümü
ya uykuda giderse söylemeden son sözünü
ölmek var mı farkına varmadan öldüğünün
yılan gibi çöreklenmiş bu soğuk kördüğümü
çözmeye uğraşırlar çözememekten üzgün

bakılan her resim bütün bir ömrü saklar
ellerini kaldırsalar yıllar dökülüşür
birazdan yalıda sanki buluşacaklar
bir yerde saat çalsa o sevgili görünür
umut heykeli midir ayışığı örtünür
bir pencere açılrsa unutulmuş şarkılar
çocuk bahçelerinde nasıl yankılanırlar
kalkan bir vapurda giden bir yolcu var
gönderilen her mektup onları götürür
idam mahkûmlarıdır aslında ihtiyarlar
sabahtan akşama her gün kaç kere ölür

(Atilla İlhan, *Böyle Bir Sevmek*, 1977)

B. — BAĞIMSIZ NAZIM BİÇİMLERİ

Geleneksel nazım biçimlerine bağlı bulunmayan çeşitli nazım biçimleri vardır. Bunların kimisi, eşit sayıda dizelerin kümelenişiyle meydana gelen bentlerden; kimisi, dize sayıları eşit olmayan bentlerden; kimisi de, uzun ve kısa ölçeklerle yazılmış dizelerin bir arada kullanılışıyla meydana gelen bentlerden oluşur. O bakımdan, bu yoldaki nazım biçimleri üç kümede toplanabilir: a. *Düzenli nazım biçimleri*; b. *Düzenli olmayan nazım biçimleri*; c. *Özgür müstezat*.

a. — Düzenli Nazım Biçimleri

Düzenli nazım biçimleri, geleneğe bağlı olmamakla birlikte, kendine özgü bir düzene bağlı bulunan nazım biçimleridir. Dize kümelenişleri ve ayak örgüleri, ozanın isteğine göre, fakat belli bir düzen gözönünde bulundurularak hazırlanır. Bunlar da iki kümede toplanabilir:

a. Birbirine eşit sayıdaki dizelerle (3'er, 5'er, vb. dize ile) kurulmuş bentlerden oluşan; ayak örgüleri de yine belli bir düzen içinde sıralanan nazım biçimleri. Bunların başlıcaları şunlardır: *Üçlü*, *Dörtlü*, *Beşli*, *Altılı*, *Yedili*, *Sekizli*... vb.

b. Dize sayıları başka başka olan bentlerin (ya da bentlerle dizelerin) düzenli bir sıra ile art arda dizilmesinden oluşan nazım biçimleri:

aaa bb ccc bb... (bk. s. 150)

abccba çc deffed çc...

abba a cççc a deed a...

Üçlü

Üçlü, 3'er dizeli bentlerle kurulan nazım biçimidir.

Dize kümelenişi ve ayak örgüsü şöyledir:

aaa bbb ccc ççç... (bk. Örnekler: 1)

aab ccb ççb ddb... (bk. Örnekler: 2)

aab ccb ççd eed... (bk. Örnekler: 3; ayrıca bk. s. 104)

abb acc çdd çee... (bk. Örnekler: 4)

aba cbc çdç ede... (bk. Örnekler: 5)

xxx xxx xxx xxx... (Ayaksız. bk. Örnekler: 6)

Üçlü biçiminde, ozanın isteğine göre, ayakların daha başka türlü sıralanması olanağı da vardır.

Üçlü biçim ilkin Edebiyat-ı Cedide döneminde kullanılmaya başlanmış (özellikle Cenap Şahabettin: *Temâşâ-yı Hazan*, *Temâşâ-yı Leyâl*, *Yakazât-ı Leyliyye*, vb.), daha sonraki dönemlerde sık sık ele alınmıştır.

ÖRNEKLER

1

AKŞAM MUSİKİSİ

Kandilli'de, eski bahçelerde,
Akşam kapanınca perde perde,
Bir hâtıra zevki var kederde.

- Artık ne gelen, ne beklenen var;
5 Tenhâ yolun ortasında rüzgâr,
Teşrin yapraklarıyla oynar.

Gittikçe derinleşir saatler,
Rikkatle, yavaş yavaş ve yer yer
Sessizlik dâimâ ilerler.

- 10 Ürperme verir hayâle sık sık
Her bir kapıdan giren karanlık,
Çok belli ayak sesinden artık.

- Gözlerden uzaklaşınca dünyâ
Bin bir geceden birinde gûyâ
15 Başlar rüyâ içinde rüyâ.

Ölçek: *Mefûlû mefâilün feûlün*

— . . . — — — —

dize 6,9,15 (sekt-i melîh): *Mefûlün fâilün feûlün*

— — — . — — — —

(Yahya Kemal Beyatlı, *Kendi Gök Kubbemiz*, 1961)

2

İSTİKLÂL ORDUSU ŞEHİTLERİNE

Düne kadar ne akur ölümlere güldünüz
Bugün bütün milletin gönlüne gömüldünüz,
Rahat rahat uyuyun son âşiyânınızda.

Artık ne gözünüzde köye dönmek emeli,
Ne yaranızı saran ince bir kadın eli,
Belki arkanızda yok bir ağlayanınız da.

Varsın dolu bulunsun bin emelle gönlünüz,
Siz tarihin övdüğü herkesten büyüsünüz,
Zemzem kudsiyeti var her damla kanınızda.

Fânî akislerini kaybeden sesleriniz
En mağrur alınlara diyebilirler: "Eğil!"
Ebediyet en küçük pâyedir yanınızda.

Çünkü hürriyet için söndü nefesleriniz,
Yâdınıza yabancı bâdiyelerde değil,
Ana vatanınızda, ana vatanınızda!

(Kemalettin Kamu, *Kemalettin Kamu, Hayatı, Şahsiyeti ve Şiirleri*, 1949)

S ö z c ü k l e r : *Akur*: kudurmuş. *Âşiyân*: yuva. *Kudsiyet*: kudsallık. *Fânî*: ölümlü. *Ebediyet*: sonsuzluk. *Pâye*: derece. *Bâdiye*: çöl.

3

SÜTÜVEN

Bir kayadan duman duman
On yedi metre atlayan
Dağ kokusuyla yüklü su.

Boşluğa fırlayınca, saç
Düştüğü yerde üç kulaç
Mavi su, ak köpüklü su.

Şi'rın elindesin bugün,
Eski masalların bütün
Canlanacak birer birer.

Akha'lılar da bir zaman
Şâir, ilâhe, kahraman,
Şi'rini burda içtiler.

Hepsi tapardı rengine,
Rastlamamıştı dengine
Hiçbiri mor Tesalya'da.

Öyle füsunludur bu yer,
Şi'rine borçludur Homer,
Çünkü senindir *İlyada*.

Eski, uzun zamanların,
Tığ gibi kahramanların
Türküsüdür sesin henüz.

Dağda hayât uyandıran,
Taşları duygulandıran
Bir son ilâhesin henüz.

Afrodit olmadan ilâh
Dağdan inerdi her sabah
Elde gümüş hamam tası.
(...)

Burda Mogol, Yunan, Mısır,
Med, Roma, Türk asır asır
Taptı döküldüğün yere.

Tanrıların konakları,
Orduların otakları
Burda ererdi göklere.

Söylediğim masal değil;
Atları, kahraman Aşıl
Burda sulardı bir zaman.

Burda gezerdi Keykubad,
Burda keserdi Mihridat,
Burda içerdi Antuvan.

Göğse nasıl batarsa diş
Öyle derinden işlemiş
Taşlara Hektor'un izi.

Söyle, bugün niçin, neden
Bunca ilâhlığınla sen
Kulluğa almadın bizi?

Halbuki bir Yunan kadar,
Hüsnüne her tapan kadar
Tapmayı biz de anlarız

Bizleri başka görme sen;
Hüsnü, Hudâ kadar seven
Gönlü temiz adamlarız.

Hepsini at da bir yana,
Bari o günlerin bana
Şi'rini söyle tatlı su!

Şi'rini, geldiğin yerin;
Şi'rini, eski günlerin;
Söyle, köpük kanatlı su!

Ölçek: *Müfteilün mefâilün*

- . . - . . -

(Mustafa Seyit Sütüven, *Bütün Şiirleri*, 1976)

S ö z c ü k l e r : *Sütüven*: Edremit yanında bir derenin ve çağlayanın adı. *Akha'lılar*: Akha'lar. Eski Yunanlıların bir soyu. Troia savaşına katılmışlardı. *İlâh*: tanrı. *İlâhe*: tanrıça. *Fusunlu*: büyüleyici. *Homer*: Homeros (M.Ö. IX. yy.), Eski Yunan edebiyatının ve dünya edebiyatının en eski ve en büyük destan ozanı. *İliada* ve *Odysseia* adlı iki destanı vardır. *İlyada*: İliada. Homeros'un destanı. Çanakkale yöresindeki Troia şehrini kuşatan Yunanlıların on yıl süren savaştan sonra Troia'lıları yenmeleri anlatılır. *Afrodite*: Yunan mitologyasında aşk ve güzellik tanrıçası. *Aşil*: Akhilleus. Yunan mitologyasına göre, deniz tanrıçası Thetis'in oğlu. Troia savaşında, Troialıların kahramanı Hektor'u öldüren ünlü Yunan kahramanı. Kendisi de aynı savaşta ölmüştür. *Keykubad*: Söylentiye göre, İran'da Keyânivan sülâlesinin ilk hükümdarı. *Mihridad*: (m.ö. 123-63). Pontus kralı. *Antuvan*: Antonius (m.ö. 83-30). Ünlü Roma komutanı; Caesar'ın yeğeni, Kleopatra'nın âşığı. *Hektor*: Troia kralının büyük oğlu. Ünlü kahraman. Troia savaşında Yunanlı Akhilleus ile teke tek vuruşmada ölmüştür.

4

ÇEŞME BAŞINDA

Türkü söyleyip bir kız sudan gelirdi,
Ayışığıyla dolu testilerinden
İçirdi bir yudum su testilerinden.

Sen misin içen sudan? kalbim delirdi;
Tutmak için koştum ayışıklarına,
Dağılıp karıştım ayışıklarına.

(Ahmet Muhip Dıranas, *Şiirler*, 1974)

BAĞDAT CADDESİ'NDE ÖĞLE

Bağlara boşaltırken suyunu kutu kutu,
Bir bostan dolabının esneyen hayvanına
Hüzzamdan şarkı çalar uzak bir köşkün utu.

Kuşlar ceset halinde kaldırımda uyurlar;
Sıra sıra dizilir yolun iki yanına
Eski çadırlar gibi tozlanmış ıhlamurlar.

Bembeyaz bulutlardan kaldırımlar su bekler,
Çeşmeler zannederken yola konacağını
Bir tüy bırakıp geçer sürü sürü leylekler.

Güneş, takılı kalır telgraf direğinde;
Yaz, beygirin boynunda sallar çingırağını;
Öğle, bir talikanın döner tekerleğinde.

(Sabri Esat Siyavuşgil)

BİZİMKİLER

Nereye böyle bulut abla?
Az bekle, beraber gideriz
Ben de buralı değilimdir.

Mahzun durursun ağaç kardeş?
Galiba şikâyet rüzgârdan!
Anlaşıldı, dert ortağıyız.

Öyle ne daldın leylek amca?
Efkârın mı var akşam akşam?
O halde benden sayılırsın.

Mademki hep âşinâ çıktık,
Bir âlem yapsak mı dersiniz?
Her zaman bulunmaz bu mehtap!

(Cahit Sıtkı Tarancı, *Sonrası*, 1957)

Dörtlü

Dörtlü, 4'er dizeli bentlerle kurulan nazım biçimidir.

Dize kümelenişi ve ayak örgüsü şöyledir:

aaaa bbbb cccc... (bk. Örnekler: 1)
aaab cccb çççb... (bk. Örnekler: 2)
abbb accc aççç...
aabb ccçç ddee...
xaxa xaxa (bk. Örnekler: 3)
xaxa xbx bxcxc...

Dörtlü biçimde, ozanın isteğine göre, ayakların daha başka türlü sıralanması olanağı da vardır.

ÖRNEKLER

1

İSTİKLÂL MARŞI

Bütünü 10 benttir.

Korkma! sönmez bu şafaklarda yüzen al sancak;
Sönmeden yurdumun üstünde tüten en son ocak.
O, benim milletimin yıldızıdır, parlayacak;
O, benimdir; o, benim milletimindir ancak.

Çatma, kurbân olayım, çehreni ey nazlı hilâl!
Kahraman ırkıma bir gül! Ne bu şiddet, bu celâl?
Sana olmaz dökülen kanlarımız sonra helâl.
Hakkıdır, hakka tapın milletimin istiklâl.

Ben ezelden beridir hür yaşadım, hür yaşarım;
Hangi çılgın bana zincir vuracakmış şaşarım!
Kükremiş sel gibiyim, bendimi çiğner, aşarım;
Yırtarım dağları, enginlere sığmam, taşarım.

(...)

Arkadaş! yurduma alçakları uğratma sakın;
Siper et gövdeni, dursun bu hayâsızca akın.
Doğacaktır sana vâdettiği günler Hakkın,
Kim bilir, belki yarın, belki yarından da yakın.

(...)

Ölçek: *Feilâtün (fâilâtün) feilâtün feilâtün feilün (fa'lün)*

. . - - (- . - -) . . - - . . - - . . - - (- -)

(Mehmet Akif Ersoy, *Safahât*, 9. bas., 1974)

S ö z c ü k l e r : *Celâl*: kızgınlık. *Ezel*: Başlangıcı olmayan geçmiş zaman. *Hayâsızca*: utanmazca. *Hakk* (Hak): Tanrı.

2

DAĞLARIN DÜŞÜ

Yayla çiçeğini gördüm baharın;
İçtim sularından eriyen karın.
Dağlarda yaşayan hatıraların
Akan gümüşüdür yayla dumanı

İçinde kaybolur insanın eşi.
Kaybolur obalar, çoban ateşi.
Yemyeşil dağların hem yas edişi,
Hem de gülüşüdür yayla dumanı.

Önüne katılır gider rüzgârın,
Coşkun sularını gizler pınarın;
Yeşil ormanların, karlı dağların
Hulyası, düşüdür yayla dumanı.

Sevgilim, sevgilim, yanımda mısın?
Yoksa bu rüya mı, canımda mısın?
Gel, hayal da olsan, koynumda ısın;
Bazen de üşütür yayla dumanı.

(Ömer Bedrettin Uşaklı, *Yayla Dumanı*, 1934)

3

ŞAFAKTA

Dönsek mi bu aşkın şafağından,
Gitsen mi ekaalim-i leyâlê?
Bizden daha evvel erişenler
Ağlar bugün evvelki hayâlê...

— Dönmek mi? Ne mümkün geri dönmek
Düştüyse gönüller bu melâlê?
Bir eldir ufuklardan uzanmış,
Zulmet bizi çekmekte visâlê...

Ölçek: *Mefûlü mefâilü feûlün*

-- . . -- . . --

(Ahmet Haşim, *Piyale*, 1928)

S ö z c ü k l e r : *Ekaalim-i leyâl*: gecelerin iklimleri, gece iklimleri; gece memleketleri. (*Ekaalim*: 1. iklimler; 2. memleketler. *Leyâl*: geceler). *Melâl*: üzüncü. *Visâl*: kavuşma, birleşme.

Beşli

Beşli, 5'er dizeli bentlerle kurulan nazım biçimidir.
Dize kümelenişi ve ayak örgüsü şöyledir:

abbba cçççc deeed... (bk. Örnekler: 5)
aabba ccççc ddeed... (bk. Örnekler: 6)
abbab abbab abbab...
abaab cçccç dedde...
ababb cçccç dedee...
ababa cçççc deded... (bk. Örnekler: 3, 4)
AbabA CçççC DedeD... (bk. Örnekler: 1, 2)

Beşli biçimde, ozanın isteğine göre, ayakların daha başka türlü sıralanması olanağı da vardır.

ÖRNEKLER

1

BALKON

Sevgililer sevgilisi, anılar annesi,
Ey sen bütün zevklerim! ey sen bütün görevim!
Ne tatlıydı o ocak başları sevişmesi,
O güzel akşamları hatırlayasın derim.
Sevgililer sevgilisi, anılar annesi.

Kömür alevleriyle aydınlanan akşamlar,
Geçen pembe buğulu akşamlardı balkonda;
Başım göğsünde, kalbin sevecenlikle taşar;
Konuşurduk ölümsüz sevdalar konusunda
Kömür alevleriyle aydınlanan akşamlar.

Ne güzeldir güneşler sıcak gün batımında;
Gökyüzü ne derindir, yürek ne kuvvetlidir;
Eğilsem sana doğru, otursam yakınında,
Kanının kokusudur ciğerlerime gelir;
Ne güzeldir güneşler sıcak gün batımında.

Gece bir duvar gibi gittikçe kalınlaşır,
Gözlerinde ışığı parlar karanlıkların;
Soluğunu içerdim ey güzellik! ey zehir!
Ellerimin içinde uyurdu ayakların,
Gece bir duvar gibi gittikçe kalınlaşır...

Bana vergi o mutlu günleri canlandırmak,
Yaşamak geçmişimi dizlerinin dibinde;
Nazlı güzelliğini boşunadır aramak
Sevgili vücudundan, kalbinden başka yerde.
Bana vergi o mutlu günleri canlandırmak.

O yeminler, kokular, sonu gelmez öpüşler,
En derin denizlerin dibinde yıkandıktan
Sonra göklere doğru çıkan taze güneşler
Gibi doğacak mıdır dipsiz bir uçurumdan?
— Ey yeminler, kokular, sonu gelmez öpüşler!...

(Baudelaire, *Kötülük Çiçekleri*; çev. C.K.)

2

SİCİLYA KIZLARI

Fransa'da öğrenciliği sırasında Neo-Klasisizm akımının etkisi altında kalan Yahya Kemal, yurda dönünce, İkinci Meşrutiyet döneminde, romancı Yakup Kadri ile birlikte, eski Yunan ve Roma kültür ve sanatına bağlı bir "Nev-Yunanilik" (Yeni Yunancılık) akımını yaratmak istemişti. Aşağıdaki şiir işte o dönemde yazılmıştır. Biçim bakımından Baudelaire'in yukardaki şiiriyle benzerlik göstermektedir.

Sicilya kızları uryan omuzlarında sebû;
Alınlarında da çepçevre gülden efserler,
Yayar bu mahfile âsâbı gevşeten bir bû
Ve gözleriyle derinden bakar gülümserler
Sicilya kızları uryan omuzlarında sebû.
(...)

Gerer beyaz kuğular nâzenin boyunlarını,
Fûsûn-ı nevm ile görmez bu âteşin ravza
İçinde dalgalanan reng ü bû oyunlarını,
Dalar huzûz-i rehâvetle havzdan havza,
Gerer beyaz kuğular nâzenin boyunlarını.

Ölçek: *Mefâilün feilâtün mefâilün feilün (fa'lün)*

. - . - . . - - . - . - . - (- -)

(Yahya Kemal Beyatlı, *Kendi Gök Kubbemiz*, 1961)

Sözcükler: *Uryan*: çıplak. *Sebû*: testi. *Efser*: taç. *Mahfil*: toplantı yeri. *Âsâb*: sinirler. *Bû*: güzel koku. *Nâzenin*: nazlı. *Fûsûn-i nevm*: uyku büyüğü (burada: uyku mahmurluğu). *Âteşin*: ateşli. *Ravza*: bahçe. *Reng ü bû*: renk ve koku. *Huzâz-i rehâvet*: gevşeklik (tembellik) hazları. *Havz*: havuz.

DOKSAN BEŞE DOĞRU

II. Abdülhamit, hicrî 1295 (1878) yılında Mebusan Meclisi'ni kapatmıştı; İkinci Meşrutiyet döneminde özgürlük vâdiyle iş başına gelen İttihat ve Terakki Fırkası'nın Meclis-i Mebusan'ı kapatması (1912) üzerine, ozan, bunu Abdülhamit yönetim sistemine dönüş anlamına alarak, *Doksan Beşe Doğru* adlı bu şiiri yazmıştır.

Bütünü 10 benttir.

Bir devr-i şeâmet: yine çiğnendi yeminler;
Çiğnendi, yazık, milletin ümmîd-i bülendi!
Kaanun diye topraklara sürüldü cebinler;
Kaanun diye, kaanun diye kaanun tepelendi...
Beyhûde fîganlar yine, beyhûde eninler!
(...)
Kaanun diyoruz; nerde o mescûd-i muhayyel?
Düşman diyoruz; nerde bu? hâriçte mi, biz mi?
Hürriyetimiz var, diyoruz, şanlı, mübeccel;
Düşman bize kaanun mu, ya hürriyetimiz mi?
Bir hamlede biz bunları kahrettik en evvel.
(...)

Ölçek: *Mefûlû mefâilû mefâilû feûlûn*

(Tevfik Fikret, *Servet-i Fünun*, 1912, c. XLII, no. 1079)

Bir uğursuzluk devri: yeminler yine çiğnendi; / yazık, ulusun yüksek umudu çiğnendi. / Kanun diye alınlar topraklara sürüldü; / kanun diye, kanun diye kanun tepelendi; / yine boşuna feryatlar, boşuna inlemeler. – Kanun diyoruz; nerde o muhayyel secde edilen (tapınılan)? / Düşman diyoruz; nerde bu? dışarda mı, biz mi? / Şanlı, yüce bir özgürlüğümüz var, diyoruz; / düşman bize kanun mu, ya özgürlüğümüz mü? / Biz bir atılıştan önce bunları yok ettik.

OTUZ BEŞ YAŞ ŞİİRİ

Yaş otuz beş! yolun yarısı eder.
Dante gibi ortasındayız ömrün.
Delikanlı çağımızdaki cevher,
Yalvarmak yakarmak nafil bugün,
Gözünün yaşına bakmadan gider.

Şakaklarıma kar mı yağdı ne var?
Benim mi Allahım bu çizgili yüz?
Ya gözler altındaki mor halkalar?
Neden böyle düşman görünürsünüz
Yıllar yılı dost bildiğim aynalar?

Zamanla nasıl değişiyor insan!
Hangi resmime baksam ben değilim.
Nerde o günler, o şevk, o heyecan?
Bu güler yüzlü adam ben değilim;
Yalandır kaygısız olduğum yalan.

Hayal meyal şeylerden ilk aşkımız;
Hâtırası bile yabancı gelir.
Hayata heraber başladığımız
Dostlarla da yollar ayrıldı bir bir;
Gittikçe artıyor yalnızlığımız.

Gökyüzünün başka rengi de varmış!
Geç farkettim taşın sert olduğunu.
Su insanı boğar, ateş yakarmış!
Her doğan günün bir dert olduğunu
İnsan bu yaşa gelince anlarmış.

Ayva sarı nar kırmızı sonbahar!
Her yıl biraz daha benimsediğim.
Ne dönüp duruyor havada kuşlar?
Nerden çıktı bu cenaze? ölen kim?
Bu kaçınıcı bahçe gördüm târumâr.

Neylersin ölüm herkesin başında.
Uyudun, uyanmadın olacak,
Kim bilir nerde, nasıl, kaç yaşında?
Bir namazlık saltanatın olacak,
Taht misâli o musalla taşında.

(Cahit Sıtkı Tarancı, *Otuz Beş Yaş*, 1946)

5

ERENKÖYÜ'NDE BAHAR

Cânan aramızda bir adındı,
Şîrin gibi hüsn ü âna unvan,
Bir sâhile hem şerefti hem şan,
Çok kerre hayâlimizde cânan
Bir şi'ri hatırlatan kadındı.

Doğmuştu içimde tâ derinden
Yıldızları mâvi bir semânın;
Hazzıyla harâb idim edânın,
Hâlâ mütehayyilim sadânın
Gönlümde kalan akislerinden.

Mevsim iyi, kâinât iyiydi;
Yıldızlar o yanda, biz bu yanda,
Hulyâ gibi hoş geçen zamanda
Sandım ki güzelliğin cihanda
Bir saltanatın güzelliği idi.

İstanbul'un öyledir bahârı;
Bir aşk oluverdi âşinâlık...
Aylarca hayâl içinde kaldık;
Zannımca Erenköyü'nde artık
Görmez felek öyle bir bahârı.

Ölçek: *Mefûlû mefâilün feûlün*
- - - - -

(Yahya Kemal Beyatlı, *Kendi Gök Kubbemiz*, 1961)

S ö z c ü k l e r : *Cânan*: sevgili. *Şirin*: *Husrev* ve *Şirin* efsanesinin güzelliğiyle ünlü kadın kişisi. *Hüsn ü ân*: güzellik (her iki sözcük de aynı anlamda). *Unvan*: san. *Mütehayyil*: hayale dalmış. *Sadâ*: ses. *Kâinât*: evren.

6

KAR

Kardır yağan üstümüze geceden,
Yağmurlu, karanlık bir düşünceden,
Ormanın uğultusuyla birlikte
Ve dörtнала, dümdüz bir mavilikte
Kar yağıyor üstümüze, inceden.

Sesin nerde kaldı, her günkü sesin,
Unutulmuş güzel şarkılar için
Bu kar gecesinde uzaktan, yoldan,
Rüzgâr gibi tâ eski Anadolu'dan
Sesin nerde kaldı? Kar içindesin!

Ne sabahtır bu mavilik, ne akşam!
Uyandırmayın beni, uyanamam.
Kaybolmuş sevdiklerimiz aşkına,
Allah aşkına, gök, deniz aşkına
Yağsın kar üstümüze buram buram...

Buğulandıkça yüzü her aynanın
Beyaz dokusunda bu saf rüyanın
Göge uzanır –tek, تنها– bir kamış
Sırf unutmak için, unutmak ey kış!
Büyük yalnızlığını dünyanın.

(Ahmet Muhip Dıranas, *Şiirler*, 1974)

Altılı, Yedili, Sekizli, vb.

Altılı, Yedili, Sekizli vb., 6'şar, 7'şer, 8'er vb. dizeli bentlerle kurulan nazım biçimleridir.

Her birinin ayak örgüleri, ozanın isteğine göre, çeşitli biçimlerde düzenlenebilir.

ÖRNEKLER:

Altılı:

1

DÜŞÜNDÜĞÜM YER

Yeryüzünde bir iklim,
Bir yer var ki sevgilim
Düşündüğüm orası.
Bir ayva gibi olgun.
Sert ve mayhoş havası,
Tam mizacına uygun.

Orda hiç işlenmemiş,
Bakışla kirlenmemiş
Sâf bir tabiat vardır;
Ve mevsim istediğin
Gibi bir sonbahardır
Tâ kıyamete değin.
(...)

Orası izin midir,
Gölgen mi, aksin midir?
Yer, gök, su, kuş ve çiçek,
O donuk güzellikler,
Orda her şey sen demek,
O kadar sana benzer.

Sevgilim, burdan uzak,
Uzaklarda yaşamak,
Sevmek ve ölmek için,
Açılıp denizlere
Bir gün gitsen mi dersin
Sana benzeyen yere?

(Cahit Sıtkı Tarancı, *Sonrası*, 1957)

ULUDAĞ SOKAK SATICILARI

Girin satıcılar evimin bülbülleri
 Girin girin aydınlık bahçemden içeri
 Üzüm satın armut satın nar satın bize
 Dağlar görünürken kapıda ardınızdan
 İndirin tüy gibi küfeyi sırtınızdan
 Bir elmada bir mevsim dolsun evimize

Ya sen ey karınca taciri gazeteci
 Ağzının ucunda bir sap ebegümeci
 Kaşlarında macera gözlerinde oyun
 Şeytan gibi kaçan yollu bisikletinle
 Yırtık çizmelerin kadife kasketinle
 Getir o eski sevincini çocukluğun

Akşamla bacada mavileşince duman
 Biten türkü gibi uzaklaşın kapımdan
 Kayın ağır ağır gündüzden gecenize
 Ey İstanbul ağzıyla mal satan simitçi
 Çocukları eşeğine bindiren sütçü
 Halil İbrahim bereketi kesenize

(Oktay Rifat, *Aşağı Yukarı*, 1952)

Sözcükler : *Uludağ sokağı*: Ankara'da, Maltepe semtinde bir sokak.

Yedili:

3

İTRÎ

Bütün 7 benttir.

Büyük İtrî'ye eskiler derler,
 "Bizim öz mûsikîmizin pîri";
 O kadar halkı sevk edip yer yer,
 O şafak vaktinin cihangiri.
 Nice bayramların sabâh erken,
 Göğü top sesleriyle gürlerken,
 Söylemiş saltanatlı *Tekkîr*'i.
 (...)

Mûsikisinde bir taraftan dîn,
 Bir taraftan bütün hayât akmış;
 Her taraftan Boğaz, o şehriyîn,
 Mâvi Tınca'yla gür Fîrât akmış.
 Nice seslerle gök ve yerlerimiz,
 Hüznümüz, şevkimiz, zaferlerimiz,
 Bize benzer o kâinât akmış.

(...)

O ki bir ihtişamlı dünyâya
Ses ve tel kudretiyle hâkimdi;
Âdetâ benziyor muammâya:
Ulemâmız da bilmiyor kimdi.
O eserler bugün defîne midir,
Edebiyette bir hazîne midir?
Bir bilen var mı nerdeler şimdi?

Öyle bir mûsikîyi örten ölüm
Bir teselli bırakmaz insanda.
Muhtemel görmüyor henüz gönlüm,
Çok saatler geçince hicranda,
Düşülür bir hayâle, zevk alınır:
Belki hâlâ o besteler çalınır
Gemiler geçmeyen bir ummanda.

Ölçek: *Feilâtün (fâilâtün) mefâilün feilün (fa'lün)*

. . - - (- . - -) . - . - . . - (- -)

(Yahya Kemal Beyatlı, *Kendi Gök Kubbemiz*, 1961)

Sözcükler : *Cihangîr*: dünyayı ele geçiren, fâtiî: *Şehrâyîn*: donanma. *Ulemâ*: âlimler, bilginler. *Defîne*: gömü. *Ebediyyet*: sonsuzluk. *Muhtemel*: olası. *Hicran*: ayrılık. *Umman*: okyanus.

4

FAHRÎYE ABLA

Hava keskin bir kömür kokusuyla dolar,
Kapanırdı daha gün batmadan kapılar.
Bu, afyon ruhu gibi baygın mahalleden,
Hayalimde tek çizgi bir sen kalmışsın, sen!
Hülyasındaki geniş aydınlığa gülen
Gözlerin, dişlerin ve ak pak gerdanıyla
Ne güzel komşumuzdun sen, Fahriye abla!

Eviniz kutu gibi küçücük bir evdi,
Sarmaşıklarla balkonu örtük bir evdi;
Güneşin batmasına yakın saatlerde
Yıkanırdı gölgesi kuytu bir derede.
Yaz, kış yeşil bir saksı ıtır pencerede;
Bahçende akasyalar açardı baharla.
Ne şirin komşumuzdun sen, Fahriye abla!
(...)

Gönül verdin derlerdi o delikanlıya,
En sonunda varmışsın bir Erzincan'lıya.
Bilmem şimdi hâlâ bu ilk kocanda mısın?
Hâlâ dağları karlı Erzincan'da mısın?
Bırak, geçmiş günleri gönlüm hatırlasın;
Hâtırada kalan şey değişmez zamanla.
Ne vefalı komşumdun sen, Fahriye abla!

(Ahmet Muhip Dıranas, *Şiirler*, 1974)

MAKBER

Makber, ozanın genç yaşta ölen karısı Fatma Hanım için yazdığı bir mersiye (ağıt) dir. Bütünü 295 benttir.

- 1 Eyvâh!... ne yer, ne yâr kaldı,
Gönlüm dolu âh ü zâr kaldı,
Şimdi buradaydı, gitti elden,
Gitti ebede gelip ezelden.
Ben gittim, o hâk-sâr kaldı,
Bir gûşede târmâr kaldı;
Bâkî o enis-i dilden, eyvâh!
Beyrût'ta bir mezar kaldı.
(...)
- 2 Ey yâr! şu nev-bâhar sensin,
Ben anlıyorum ki yâr sensin.
Ettikçe nigâh bahr ü berre,
Birden sanırım ki bâzı kerre
Meşcerdeki rûzgâr sensin:
Ağlar, derim: "Eşk-bâr sensin";
Türben görününce anlarım ki
Öldüm, bana türbedâr sensin.
(...)
- 3 Meyhâne yıkıldı, mest ayakta,
Çemşid'i de kor bu iş merakta.
Ey bahr! kenâra sen getirdin,
Ey hâk! onu sen yedin bitirdin.
Lâyıktı o nûrdan yatakta,
"Tutsaydı şafak, derim, kucakta";
Yıldızlar! onu siz ettiniz defn,
Durmuş ne bakarsınız uzakta?
(...)

Ölçek: *Mefûlû mefâilün feûlün.*

— . . . ' . . . — —

(Abdülhak Hâmit Tarhan, *Makber*, 1922)

1) Eyvah! ne yer, ne sevgili kaldı, / gönlüm âh ve ağlama (ile) dolu kaldı. / Şimdi buradaydı, elden gitti, / ezelden gelip ebede gitti. / Ben gittim, o toprak içinde kaldı, / bir köşede dağılmış [perişan] kaldı; / eyvah! o gönül arkasından kala kala / Beyrut'ta bir mezar kaldı. – 2) Ey sevgili! şu ilkbahar sensin, / ben anlıyorum ki sevgili sensin. / Denize ve karaya baktıkça, / bazı kere birdenbire sanırım ki / korudaki rûzgâr sensin; / ağlar, derim; "gözyaşı döken (ağlayan) sensin"; / türben görününce anlarım ki, / öldüm, bana türbedâr sensin. – 3) Meyhane yıkıldı, sarhoş ayakta, / bu iş Cemşid'i de merakta bırakır. / Ey deniz! (onu) kıyıya sen getirdin, / ey toprak! onu sen yedin bitirdin. / O, nurdan yatakta (yatmaya) lâyıktı. / "şafak (onu) kucakta tutsaydı [tutmalıydı]" derim; / yıldızlar! onu siz gömdünüz, / öyle uzaktan durmuş ne bakıyorsunuz [şimdi niçin öyle uzaktan bakıyorsunuz?]

b. — Düzenli Olmayan Nazım Biçimleri

Düzenli olmayan nazım biçimleri, çeşitli sayılarda dizelerden oluşan bentlerin, herhangi bir kurala bağlı olmaksızın, ozanın isteğine göre sıralanmasından doğan biçimlerdir. Bunlarda, ayak örgüsü de belli bir sıraya göre düzenlenmemiştir, o da ozanın isteğine bağlıdır. Şiir, kimi zaman bentlere dahi bölünmeyip, tek bir bent halinde yazılır.

Örnek olarak alınan aşağıdaki şiirlerin dize kümelenişleri ve ayak örgüleri şöyledir:

Axxb Abb (bk. Örnekler: 1)
aAA bBBcc çç (bk. Örnekler: 2)
ABabbaccbAB (bk. Örnekler: 3)

ÖRNEKLER

1

KARANLIK

Aşkın bu karanlık gecesinde
Bülbül yine vahşî müterennim,
Mecnûn'unu terk etti mi Leylâ?
Vahşî sesi firkat sesi sandım.

Aşkın bu karanlık gecesinde
Hicrânımı duydum, seni andım,
Firkat-zede bülbül gibi yandım.

Ölçek: *Mefûlü mefâilü feûlün*

- - . . - - . . - -

(Ahmet Haşim, *Piyâle*, 1928)

S ö z c ü k l e r : *Müterennim*: şakıyan. *Mecnun*, *Leylâ*: Leylâ ve Mecnun efsanesinin birbirlerini ölesiye seven, fakat kavuşamayan kişileri. *Firkat*: ayrılık. *Hicrân*: ayrılık. *Firkat-zede*: ayrılmış, ayrılık acısı çeken.

2

ÇIKMAZ AYLAR

Bahtım, bahtım ne açıksın,
Hele çıkmaz aylar çıksın,
Hele çıkmaz aylar çıksın...

Bahtım, bahtım ne güzelsin,
Hele çıkmaz aylar gelsin,
Hele çıkmaz aylar aylar gelsin...
Bana alaylar getirsin,
Sana saraylar getirsin.

Bahtım, bahtım ne beyazsın,
Güzel ay neye çıkmazsın?...

(Ahmet Kutsi Tecer)

3

BÜTÜN YAZ

Ne güzel geçti bütün yaz,
Geceler küçük bahçede...
Sen zambaklar kadar beyaz
Ve ürkek bir düşüncede,
Sanki mehtaplı gecede,
Hülyan, eşiği aşılmaz
Bir saray olmuştu bize;
Hapsolmuş gibiydim bense
Bir çözülmez bilmecede.
Ne güzel geçti bütün yaz,
Geceler küçük bahçede.

(Ahmet Hamdi Tanpınar, *Şiirler*, 1961)

c. — Özgür Müstezat

Özgür (serbest) müstezat, ölçeklerin uzun ve kısa kalıplarıyla yazılmış dize-lerin bir arada kullanılmasıyla oluşan nazım biçimidir.

Daha önce söylediğimiz üzere, Divan edebiyatında *müstezat*, arz ölçeğinin *mefûlü mefâilü mefîlû feûlün* ve *mefûlü feûlün* kalıplarının art arda gelmesiyle kurulan bir nazım biçimidir (bk. s. 345); müstezat, bir tek kalıpla yazılırdı. *Özgür müstezat*, Divan edebiyatı *müstezat*'ından şu noktalarda ayrılır:

a. Özgür müstezat, hem aruz, hem de hece ölçeğinin çeşitli kalıplarıyla yazılabilir;

b. Temel olarak alınan kalıbın çeşitli parçaları çeşitli düzenlerle bir arada kullanılabilir;

c. Aynı nazım içinde yalnız bir kalıp değil, başka başka kalıplar ve bunların parçaları kullanılabilir;

ç. Uzun ve kısa dizeler kimi zaman belli bir düzen içinde sıralanır (bk. Örnekler: 2. 5); kimi zaman da herhangi bir düzene bağlı kalınmadan sıralanır (bk. Örnekler: 3, 4);

d. Ayak örgüsünün düzenlenişi de herhangi bir kurala değil, ozanın isteği-ne bağlıdır.

Özgür müstezat, Divan edebiyatındaki *müstezat* biçiminin gelişmesinden meydana gelmiş değildir; Batı nazımından alınmıştır. Batı edebiyatında klasik nazımda dahi (sözelimi, La Fontaine'in masallarında) kullanılan (bk. Örnekler: 1) özgür müstezat biçimi özellikle XIX. yüzyılın ikinci yarısında, Fransa'da, *Sembolizm* adı verilen edebiyat akımının yayıldığı devirde çok gelişmiş; Türk edebiyatında da Fransız sembolist ozanlarını örnek tutan Edebiyat-ı Cedide ozanlarınca (Tevfik Fikret, Cenap Şehabettin, vb.), İkinci Meşrutiyet'ten sonra da Fecr-i Âtî ozanlarınca (özellikle Ahmet Haşim) çok kullanılmıştır.

Klasik nazım biçimlerinden ve tek ölçeğin bir örnekliğinden kurtulup yeni biçimler ve ahenkler yaratmak düşüncesiyle meydana getirilen bu biçim, bir zaman sonra, büsbütün ölçeksiz olarak yazılan ve *özgür (serbest) nazım* diye anılan bir nazım çıkışının öncüsü olmuştur.

ÖRNEKLER

1

KURTLA KUZU

Hakların en güzeli kuvvetlinin hakkıdır
İşte bu hikâye bunu anlatır:
Bir kuzu, eğilmiş sâf bir pınara,
Susuzluğunu gidermekte idi.

Birden, macera arayan bir kurt çıkageldi.
Açlıktı kurdu çeken oralara.
Deli gibi bağırды, kalın kalın:
“— Suyumu bulandırmak hakkını kimden aldın?
Küstahlığını bırakmayacağım cezasız.”
“— Efendimiz, dedi kuzu, devletmeâbınız
Hemencecik hiddet buyurmasınlar.
Bir de şu noktayı hatırlasınlar,
Hatırlasınlar ki su içeceğim yer
Yirmi adım daha
Zatınızın içeceği yerden aşağıda
Kısacası, ne şöyle ne böyle, dedi kuzu,
Bulandıramam sizin suyunuzu.”
Canavar: “— Bulandırırıyorsun, diye kükredi.
Bıldır hakkımda ne dediğini de bilirim.”
“— Bıldır daha doğmamıştım, ne diyebilirim?
Meme emiyorum, henüz yeni doğdum, yeni.”
“— Sen değilsen kardeşindir şüphesiz.”
“— Hiç kardeşim yok.” “— Anlamam! Sizlerden biridir.
Ne mal olduğunuzu âlem bilir.
Siz, köpekleriniz, çobanlarınız... Hepiniz.
Öcümü almam gerek, boynumun borcudur bu.”
Bunun üzerine, kaparak onu,
Ormanın tâ içlerine götürdü;
Hiçbir şey sormadan yedi, bitirdi.

(La Fontaine, çev. O.V. Kanık, *La Fontaine'in
Masalları*, birinci kitap, 1948)

2

SEN OLMASAN

Sen olmasan... Seni bir dakika görmesem yahut,
Bilir misin ne olur?
Şu gök, güneş ebediyyen kapansa, belki vücut
Soğuk geceyle uyuşmak yolunda çâre arar.
5 Ve bulur;
Fakat karanlığa mümkün müdür alıştırarak
Bütün güneşle ve göklerle beslenen ruhu
Bu vurduğun ruhu?...

Sen olmasan... Seni bulmak hayali kaybolsa
10 Yaşar mıyım dersin?
Söner yok olmana bir an inanmış olsa hayâl;
Soğur, donar, kırılır sende ayrılınca bakış;
Ne hazine
Gelir hayât o zaman hem vücûda, hem rûha,

- 15 Yaşar mıyız seni kaybetsek âh, ben, kalbim,
Bu muhtarip kalbim?

Sen olmasan... Bu en içten bir itirâf işte:
Sen olmasan yaşamam:

- 20 Seninle bağlarımız hoş bir uzlaşım, işte;
Fakat bu bağ geri kalmaz ki rûhu ezmekten.
Akşam.
Gurûba karşı düşündüm sükûn içinde bunu:
Fenâ değil sevişip ağlamak, fakat yaşamak
Değer mi gözyaşına!...

Ölçek: dize, 1, 3, 4, 6, 7, 9, 11, 12, 14, 15, 17, 19, 20, 22, 23:

Mefâilün feilâtün mefâilün feilün (fa'lün)
. . . - . . - . . . - . . - (- -)

dize 2, 10, 16, 18, 24: *Mefâilün feilün (fa'lün)*
. - . - . - (- -)

dize 5,13,21: *Feilün (fa'lün)*
. . - (- -)

(Tevfik Fikret, *Rubâb-ı Şikeste*, bugünkü dile çev.
A. M. Dıranas, *Kırık Saz*, 1975)

3

O BELDE

Bu şiirde, bilinmedik uzak ve mutlu bir ülke özlemi anlatılmaktadır. Fransız ozanı Baudleaire'in çeşitli şiirlerinde işlediği bu tema, bizim edebiyatımıza oradan gelmiştir (bk. Z. O. Saba, *Orda da Geçiyor Günler*, s. 84; C. S. Tarancı, *Düşündüğüm Yer*, s. 435.)

Bütünü 59 dizedir.

- (...)
Ne sen,
Ne ben,
Ne de hüsnünde toplanan bu mesâ,
Ne de âlâm-ı fikre bir mersâ
5 Olan bu mâvi deniz
Melâli anlamayan nesle âşinâ değiliz.
Sana yalnız bir ince tâze kadın,
Bana yalnızca eski bir budala
Diyen bugünkü beşer
10 Bulamaz sende, bende bir mânâ.
(...)

Sen ve ben
Ve deniz,
Uzak
Ve mâvi gölgeli bir beldeden cüdâ olarak
15 Bu neyf ü hicre muebbed bu yerde mahkûmuz.

(...)
O belde
Hangi bir kıt'a-i muhayyelde?
Bilemem... Yalnız,
Bildiğim, sen ve ben ve mâvi deniz,

20 Uzak
Ve mâvi gölgeli bir beldeden cüdâ olarak
Bu neyf ü hicre müebbed bu yerde mahkûmuz

Ölçek: dize 3, 4, 7, 8, 10: *Feilâtün (fâilatün) mefâilün feilün (fa'lün)*
. . - - . - - . - - . . - (- -)

dize 6, 14, 15, 21, 22: *Mefâilün feilâtün mefâilün feilün (fa'lün)*
. - . - . . - - . - - . . - (- -)

dize 5, 9: *Mefâilün feilün*

dize 11 : *Fâilün*

dize 18 : *Fa'lün fa'lün*

dize 12 : *Feilün*

dize 1, 2, 13, 20: *Feil*

dize 16 : *Feülün*

(Ahmet Haşim, *Göl Saatleri*, 1921)

S ö z c ü k l e r : *Hüsn*: güzellik. *Mesâ*: akşam. *Âlâm-ı fikr*: düşünce elemeleri. *Mersâ*: liman. *Melâl*: hüzn. *Âşinâ*: tanıdık. *Cüdâ*: ayrı. *Nefy ü hicr*: sürgünlük ve ayrılık. *Müebbed*: sonsuza değin. *Kıt'a-i muhayyel*: hayalî kıta.

GURBET

Bir kuş tanıyordum ki, baharda,
Salkımlar açan bahçemin üstünde uçar da
Akşamların ürperdiği bir sesle öterdi.

5 Besbelli bu iklime yabancı,
Nerden koparak geldiği meçhûl,
Endâmı uzun, tüyleri parlak, sesi vahşi
Bir kuş.

10 Akşamla yatan köyde sadâlar durulunca,
Mehtâba yakın, gölgeli bir nokta bulunca,
Hicranla kısılmış, heyecanlarla boğulmuş
Bir sesle öterdi.

15 Öttükçe uğuldardı sesinde
Âvâre kuşun duyduğu hasret
Bir bilmediğim kıt'ada, bir dağ tepesinde,
Bin bir çölün ardında kalan yurduna dâir.

Öttükçe o, hasretle genişlerdi, duyardım,
Korkunç uçurumlar gibi rûhumda derinlik.
Her gün daha bir parça yakından sevişirdik:
Ben şâir, o şâir.

20 Bir gün camı açtım ki, ufuk bir kara perde;
Sahrâyı beyazlar bürümüş, yollar uyuşmuş;
Gördüm ki, o gurbet kuşunun gezdiği yerde
Cansız bir avuç tüy yatıyor... Baktım: O kuşmuş!
(...)

Ölçek: dize 2, 3, 6, 8, 9, 10, 14, 15, 16, 17, 18, 20, 21, 22, 23

Mefûlü mefâilü mefâilü feûlün

— — . . — — . . — — . . — —

dize 1, 4, 5, 12, 13: *Mefûlü mefâilü feûlün*

— — . . — — . . — —

dize 11, 19: *Mefûlü feûlün*

— — . . — —

dize 7: *Fa'lün*

— —

(Faruk Nafiz Çamlıbel, *Suda Halkalar*, 1928)

TABİAT ODAM

Severim kırlarda ben yaşamayı,
On iki ayı.
Severim kırların yeşil göğsünü,
Bütün süsünü

İstemem başımın üzerinde dam,
Tabiat odam.

İstemem topraktan başka bir yatak,
Kehkeşanlar tâk.

Kuşlardan savrulan bir incecik tüy.
Üstümde örtü.
Ve aydan kırılan bütün yıldızlar,
Rüyamda kızlar.

Her sabah neşeyle uyanan bir eş,
Koynumda güneş.
Dallarda ötüşen kuşlar kabilem,
Bilmezler elem.

Ağlarsak bizimle beraber olur,
Hemşirem yağmur.
Sızlarsak bizimle beraber sızlar
Kardeşim rüzgâr.

Severim kırlarda ben yaşamayı,
On iki ayı.
Severim kırların yeşil göğsünü,
Bütün süsünü.

Ölürsem istemem ne yas, ne kefen,
Ne başka bir fen.
Üstümden kalkmasın çimen, çiy, yosun,
Ruhum uyusun.

(Ahmet Kutsi Tecer, *Varlık*, 1934, c. II, no. 34)

C. — ÖZGÜR NAZIM

Özgür (serbest) nazım, ölçeksiz nazımdır. Dizelerdeki hecelerin ne sayıları, ne uzunluk ve kısalıkları belli bir düzene ve belli bir kalıba göre sıralanmaz. O bakımdan, özgür nazımda dizelerin uzunlukları ozanın tutumuna bağlıdır, başka herhangi bir düzene bağlı değildir.

Ozan, eğer isterse ayak kullanabilir (bk. Örnekler: 1, 2, 3, 4, 7, 9, 10, 12), isterse hiç kullanmaz (bk. Örnekler: 5, 6); isterse manzumeyi birtakım bentlere ayırabilir (bk. Örnekler: 1, 2, 3, 7, 8, 9, 10), isterse hiç ayırmaz (bk. Örnekler: 4, 5, 6, 12). Bu açıklamalardan anlaşılacağı üzere, özgür nazım, hiçbir bağ ile bağlı bulunmayan bir nazım biçimidir.

Burada gözden uzak tutulmaması gereken nokta, özgür nazımın ayırıcı niteliğinin *ölçeksiz* oluşudur; ayaksızlık ve bentlere ayrılmamışlık, özgür nazımın temel öğeleri değildir (nitekim ölçekli fakat ayaksız ve bentlere ayrılmamış nazım yazılabilir; ama, ölçekli özgür nazım yazılamaz; o yoldaki nazımlar ancak “özgür müstezat” olur).

Ölçekli ve ayaklı nazımda ölçek ve ayaktan gelme bir *dış ahenk*; bir de, sözcüklerin birbirleriyle birleşmesinden doğan bir *iç ahenk* vardır. Özgür nazımda ise ölçek, hattâ kimi zaman ayak da bulunmadığı için, dış ahenkten yararlanma olanağı yoktur; nazımın bütün ağırlığı iç ahengin üzerine yüklenir. Bu da, özgür nazımda sözü kullanma işinin çok önemli olduğunu gösterir.

Özgür nazımda ölçek bulunmadığı için, dizelerde *durak* yoktur; ozan, durak gerekmesi duyduğu zaman, satırı kırar, aşağıya geçer:

Kuşlara, yapraklara dönmüşüm;
Kuşlara,
Yapraklara.

(Orhan Veli, *Pırpırlı Şiir*)

Kimi ozanlar, dizelerin başlarını –klasik nazımda olduğu gibi– böyle bir hizaya getirir ve dize başlarında büyük harf kullanır; kimi ozanlarsa, kıvrılan dizeleri, yerine göre, merdiven biçiminde yazar; söz dizeden dizeye geçerken cümle bitmemişse, o zaman dize başlarında küçük harf kullanır; büyük harf, nesirde olduğu gibi, yalnız cümle başlarında kullanır:

Yaşamak:
Birer birer
ve hep beraber
ipekli bir kumaş dokur gibi...
Hep bir ağızdan
sevinçli bir destan
okur gibi
yaşamak...

(Nâzım Hikmet, *Taranta Babu'ya Mektuplar*)

Klasik nazımda ölçek, ayak ve belli nazım biçimleri, ozanın söyleyişini sınırlayan bağlardı; düşüncenin ya da anlatılan olayın bu bağlarla uzlaşma olanağı kıttı; sözgelimi, çok kısa söylenmesi gereken bir sözü, kullanılan ölçeğin uzunluğuna uydurmak zorunluğuy vardı; ya da uzun bir düşünceyi, ölçeğe ve nazım biçimine (sözgelimi, beyite) sığdırmak için kırpma gerekiyordu. Özgür nazım, ozanı işte bu türlü zorlamalardan; anlatımı, ölçek, ayak ve biçim hatırı için gereksiz sözcüklerle doldurmalarından ya da gerekli sözleri kırpmalardan kurtarmış; düşünce ile nazım biçimi arasında bir denge, bir koşutluk kurulmasını sağlamıştır. O kadar ki, klasik nazma uygulama olanağı bulunmayan birtakım söyleyiş biçimleri ancak özgür nazımla gerçekleştirebilmiştir; sözgelimi, çok dalgalı bir denizde dalgaların üstünde inip çıkan bir kayığın gittikçe gözden kaybolması (belki uzaklaşması, belki batması), olayı anlatan sözcüklerin de gittikçe azalmasıyla verilmiştir:

Çıkıyor kayık
iniyor kayık...
Çıkıyor ka...
iniyor ka...
Çık... in...
çık...

(Nâzım Hikmet, *Bahr-i Hazer*)

Özgür nazım, XIX. yüzyılın sonlarında başlayıp XX. yüzyılın bütün dünyaya yayılmış bir nazım biçimidir. Türk edebiyatına, 1923 yılında Nâzım Hikmet'in bir dergide yayımlamaya başladığı o yoldaki şiirleriyle girmiş; aynı ozanın 1929 yılında bastırıldığı *835 Satır* adlı kitabının etkisiyle birdenbire yaygınlaşmıştır. Ahmet Haşim, söz konusu kitap için yazdığı bir yazıda bu noktaları şöyle belirtiyor:

... Bu vezin bildiğimiz vezinlerden değil, bu dil şiirin bizde bugüne kadar kullanıldığı dile benzemiyor. Nâzım Hikmet Bey, tarzını kendisi icat etmedi, bu biçimde şiirler şimdi dünyanın her tarafında yayılıyor. Nâzım Hikmet Bey bu tarzı anlamış, Türkçeleştirmiş, bu iklimin toprağında tutturabilmiş büyük bir yeni şairimizdir. (*İkdam*, 24.4.1929)

YARDIMCI OKUMA PARÇALARI

1

ŞİİR HAKKINDA

Son zamanlarda vezine, kafiye, düzenli biçimlere karşı gösterilen bir aldırmaçlık, hattâ bir çeşit düşmanlık vardır ki bu kimi sanatçılardaki aşırı bir özgürlük aşkıyla açıklanabilir. Başka sebepleri ne olursa olsun, bu karşı koyuş, bugün dünyadaki çeşitli yeni sanata bağlı kimselerin birbirleriyle anlaşabildikleri tek noktadır. Bunlara göre vezin, kafiye, düzenli şiir biçimleri sanatçıyı sınırlayan, onu bir çeşit esirlikte tutan birer zincirden başka bir şey değildir. Bu zalim boyundurukların altında sanat bütün güçlerini, zenginliklerini kaybetmektedir. Bir sanatçının düzenli bir dize içine sokmayı başardığı şey, söylemek istediği şeyin çok defa iskeletinden ibarettir. Böylece, düşüncüyü parçalamalarına karşılık ona verdikleri şey de yapma ve zoraki bir ahenktir. Oysa sınırsız bir özgürlük bundan daha iyisini yapabilecektir. Gerçek ritm iç ritmdir ki bu çok defa mısra (dize) denen çerçevenin musikisi kendisiyle doğar ve cümlelerin sınırları içinde yaşar; bunu böldünüz ya da herhangi bir değişikliğe uğrattınız mı o kaybolmuş demektir.

Düzenli biçime ve onun zorunluluklarına karşı yapılan bütün bu itirazlar şüphesiz ki haklı şeylerdir. Vezin, kafiye ve şiir biçimlerinin sanatçı için her zaman kolaylık sağlayan birer araç olduğunu iddia edemeyiz. Eğer şiir, özellikle içindekileri eksiksiz söylemek sanatı sayılacak olursa, o zaman birçok şey kaybetmiş olabilir. An-

cak, bütün bunları ortadan kaldırmakla elde edilecek özgürlük sanattan anladığımız şeyle bağdaşır mı? Bizim şiirden anladığımız anlam; sözcüklerin birleşmesinden doğan ritm, ahenk... vb. aracılığıyla gündelik dilde anlatılması olanağı bulunmayan iç hallerimizi, heyecanlarımızı, dâhîp gitmelerimizi, neşe ve kaderimizi anlatan ve böylece bizde güzellik ilgisi (bedîî alâka) dediğimiz büyüü kuran bir sanat olmasıdır. Dıştan bir bakış, bununla vezin, kafiye, biçim dediğimiz bağların arasında hiçbir ilişki bulamaz; bunları, sonradan gelme, gerçek yapı ile ilgisi olmayan birtakım ekler, gereksiz bağlar gibi görür; fakat biraz daha yakından gören, bütün bu sonradan gelme, gereksiz eklerde, şiirin düzenini, yetkinlik dediğimiz kıvılcımı çıkartmak için, zekânın madde ile savaşımını sağlayan temel öğeyi bulur.

...Güç ve az bulunur kafiye, çağrışımlarımızın akışına mutlu ya da kısır bir yol açar; vezin, çıkardığı zorlukla, bizi raslantıların gecesini zorlamaya iterler. Biçim, dil denen kaosun içinde varmamız gereken yetkinlik sınırlarını çizer, dolduracağımız boşlukları gösterir.

Bütün bunları yaparken şüphesiz şairi birtakım fedakârlıklara zorlar. Fakat bunlar yaratmanın zorunluluklarıdır; bizi sanatın düzeninden vazgeçirtecek sebepler olamazlar.

(A. Hamdi Tanpınar, *Görüş*, 1930, no. 1)

2

VEZİN BAŞKA, ŞİİR BAŞKA

(...)

Şair heceleri saymaz, söylediği mısra (dize) vezne uyuyor mu uymuyor mu diye araştırmaz; söyler, söylediği söz kendili-

ğinden ölçülü olur, aksamaz. (...) Parmaklarımla saydıktan sonra, aruzun bilmem hangi kalıbına uyduracağım diye didindikten sonra, ben de yazarım.

Muhibbî divanını okurken hatırladım. Başka bir yazımda da söylemiştim: Muhibbî'nin şiirlerinde vezin sırtarıyor. Hani bizim çocukluğumuzda tuhaf bir kâğıt vardı, arkasından baktınız mı karşınızdakinin kemiklerini görür gibi olurdunuz. Muhibbî'nin mısraları da çoğu öyle, sözün altından vezni, kalıbı görüyorsunuz. Örneğin:

*Yâr elinden ey Muhibbî bir kadeh nûş eyleyen
Hızr elinden, ger ölürse âb-ı hayvan istemez.*

Üç *fâilâtün* ile bir *fâilün*'ü, duyar gibi değil, görür gibi oluyorsunuz.

... Şairin söylediği söz kendiliğinden ölçülü oluverir, dedim. Şairlerin vezinli, kafiyeli şiiri bırakıp serbest nazma geçmeleri de belki bunun içindir. Söyledikleri söz ahenkli olsun da bir kahlba ister uysun ister uymasın, kime ne? Ama bunu çoğu kimse lere anlatamıyorsunuz. Ahengin ölçülür, biçilir, birtakım kurallarla sağlanır bir şey olduğunu sanıyorlar. Kulakları gerçek ahenği almıyor; aruzun, yahut hece vezninin tıktısını ahenk sanıyorlar. Öylelerini bilirim ki, karşlarına dikilip yüz kere *fâilâtün fâilâtün fâilâtün fâilün* deseniz, nefis bir şiir dinlemişler gibi kendilerinden geçiverecekler. Bir deneyin, aruzla yapılmış en saçma sapan şiirleri okuyun, bakın nasıl beğeniyorlar. Başkaymış, aruz başkaymış, söze bir halâvet, bir ilâhîlik veriyormuş.

Bana öyle geliyor ki şiirden anlamak, gerçekten ahenkli sözden anlamak, serbest nazmı sevmekle, onun iç ahengini kavramakla başlar. Aruzla yazılmış şiirlerin topunu birden kötölemeye kalkmıyorum; çok sevdiğim vardır içlerinde, ama onları da aruzdan başka bir ahenkleri olduğu için seviyorum.

... Gerçek şiir zevkinin ancak serbest nazımdan sonra başladığını sanıyorum. Serbest nazımdan önce, yalnız bizde değil, Avrupa'lılarda da, şiir kitapları bir yığın tatsız, lüzumsuz, eciş-bücüş mısralarla doludur, en büyük şairler gibi onlardan kaçınmaz. Serbest nazım bize ne zaman şiir söylenip ne zaman nesir söyleneceğini daha iyi anlattı. Eskiden, hiç yeri değilken birtakım lâkırdıları vezinli kafiyeli söyleyiverirlermiş. Şimdi öyle mi? Biri kalkıp da nesirle söylenecek sözleri manzum söylese, gülüyoruz, sinirleniyoruz, çatıyoruz o adama. Gülmekte, sinirlenmekte, çatmakta da haklıyız; çünkü şiirden yalnız vezin, kafiye beklemiyoruz, bir duyguya, bir heyecana en yakışacak şekli bekliyoruz. Şiir yavaş yavaş öğrenilen, öğrenilebildiği için de kolayca tekrar edilen bir şey olmaktan çıkıyor; bizi şaşırtacak, alışık olmadığımız için, bizi gerçek bir kişilikle karşılaştırdığı için şaşırtacak bir şey oluyor.

... Böylece şiir günden güne güçleniyor, çünkü günden güne şairin kendinden öncekilere benzemeye özenmeyen, kendinden öncekilerin açtıkları yolda yürümeyen bir insan, bir yapıcı, bir bulucu olmasını istiyoruz.

... Şiir günden güne güçleşiyor; yani şerefini kıran, kendisini bayağı bir mal, bir matah eden bütün o kolaylıklardan kurtuluyor.

Zamanımızda şiir kalmadı, diyorlar. Bence tam tersine, şiir asıl bizim zamanımızda başladı; bütün o bizi şaşırtan, öfkeliendiren, görüşlerimizi yenilemeye çağıran şairlerle başladı.

(Nurullah Ataç, *Sözden Söze*, (1952)

ÖRNEKLER

1

TARANTA-BABU'YA MEKTUPLAR

Taranta-Babu'ya Mektuplar, İtalyan diktatörü Mussolini'nin Habeşistan'a (Etyopya'ya) saldırısı (1935) üzerine yazılmıştır. Eser, o sırada Roma'da bulunan bir Zenci delikanlının ağzından karısı Taranta-Babu'ya gönderilmiş mektuplar biçimindedir.

BEŞİNCİ MEKTUP

Görmek,
iştirmek,
duymak,
düşünmek
ve konuşmak,
koşmak alabildiğine,
başı dolu,
başı boş
koş-
mak...

Hehehey Taranta-Babu,
he hehey,
yaşamak ne güzel şey!

Düşün sıcak...
Düşün kara bir taşla damlayan
cırılcıplak
bir su sesini...

İstedüğün yemişin
rengini, etini, adını düşün.
Gözdeki tadını düşün
kıpırmızı güneşin,
yemyeşil otun
ve koskocaman
masmavi bir çiçek gibi açan
ay ışığının...

Düşün Taranta-Babu!
İnsan oğlunun yüreği,
kafası
kolu

yedi kat yerin altından
çekip çıkarıp
öyle ateş gözlü çelik allahlar yaratmış ki,
kara toprağı bir yumrukta yere serebilir,
yıldı bir veren nar
bin verebilir
Ve dünya öyle büyük,
öyle güzel,
öyle sonsuz ki deniz kıyıları,
her gece hepimiz
yan yana uzanıp yaldızlı kumlara
yıldızlı suların
türküsünü dinleyebiliriz...

Yaşamak ne güzel şey
Taranta-Babu,
yaşamak ne güzel şey..
Anlayarak bir usta kitap gibi,

bir sevda şarkısı gibi duyup
bir çocuk gibi şaşarak
y a ş a m a k...

Y a ş a m a k:
birer birer
ve hep beraber
ipekli bir kumaş dokur gibi.

Hep bir ağızdan
sevinçli bir destan
okur gibi
y a ş a m a k...

Y a ş a m a k:
Ne acayip iştir ki,
bu ne mene gidiştir ki Taranta-Babu,
bugün bu,
bu inanılmayacak kadar güzel,
bu anlatılamayacak kadar sevinçli şey:
böyle zor,
bu kadar,
dar,
böyle kanlı,
bu denlü kepaze...

(Nâzım Hikmet, *Taranta – Babu'ya Mektuplar*, 1935)

2

GEÇEN ŞEY

Kocaman yıldızlar altında ufacık dünyamız,
Ve minnacık bir hâne:
Kokar kır çiçekleri gün ağarmadan,
Hâtırasız, uykusuz,
Kokar nane.

Tâ ezelden beri mest olmuş herkes,
Bir bakıma her şey mestane.
Hayal edilir nazlı yâr yönlerden,
Aşk ile kuşlar süzülür,
Değişir gökler şahane.

Farkında değil gönül,
Sanki hepten divane;
İçimizden, dışımızdan,
Geçer vakit,
Zalim, zalimane.

(Fazıl Hüsni Dağlarca, *Aç Yazı*, 1951)

BİR YER DÜŞÜNÜYORUM

Bir yer düşünüyorum yemyeşil,
Bilmem neresinde yurdun.
Bir ev günlük güneşlik,
Çiçekler içinde memnun.

Bahçe kapısına varmadan daha,
Baygın kokusu ıhlamurun.
Gölgesinde bir sıra, der gibi:
— Oturun!
Haydi çocuklar, haydi,
Salıncakları kurun!
Başka dallarsa, eğilmiş:
— Yemişlerimizden buyurun!

Rüzgâr esmez, konuşur:
— Uçurtmalar uçun, çamaşırlar kuruyun.
Mesut olun, yaşayın,
Ana baba evlât torun...

(Ziya Osman Saba, *Nefes Almak*, 1957)

ABBAS

Haydi Abbas, vakit tamam;
Akşam diyordun, işte oldu akşam
Kur bakalım çilingir soframızı,
Dinsin artık bu kalp ağrısı.
Şu ağacın gölgesinde olsun,
Tam kenarında havuzun.

Aya haber sal çıksın bu gece,
Görünsün şöyle gönlümce.
Bas kırbacı sihirli seccadeye,
Göster hükmettiğini mesafeye
Ve zamana.
Katıp tozu dumana,
Var git,
Böyle ferman etti Cahit,
Al getir ilk sevgiliyi Beşiktaş'tan;
Yaşamak istiyorum gençliğimi yeni baştan.

(Cahit Sıtkı Tarancı, *Otuz Beş Yaş*, 1946)

KİTÂBE-İ SENG-İ MEZAR

Hiçbir şeyden çekmedi dünyada
 Nasırdan çektiği kadar;
 Hattâ çirkin yaratıldığından bile
 O kadar müteessir değildi;
 Kundurası vurmadığı zamanlarda
 Anmazdı ama Allahın adını,
 Günahkâr da sayılmazdı.
 Yazık oldu Süleyman Efendiye.

(Orhan Veli, *Bütün Şiirler*, 1951)

EKMEK VE YILDIZLAR

Ekmek dizimde
 Yıldızlar tâ uzakta
 Ekmek yiyorum yıldızlara bakarak
 Öyle dalmışım ki sormayın
 Bazan şaşırıp ekmek yerine
 Yıldız yiyorum

(Oktay Rifat, *Yaşayış Ölmek, Aşk ve Avarelik
 Üstüne Şiirler*, 1945)

RAHATI KAÇAN AĞAÇ

Tanıdığım bir ağaç var
 Etlik bağlarına yakın
 Saadetin adını bile duymamış
 Allahın işine bakın

Geceyi gündüzü biliyor
 Dört mevsimi rüzgârı karı
 Ay ışığına bayılıyor
 Ama kötülemiyor karanlığı.

Ona bir kitap vereceğim
 Rahatını kaçırmak için
 Bir öğrenegörsün aşkı
 Ağacı o vakit seyredin

(Melih Cevdet Anday, *Rahatı Kaçan Ağaç*, 1946)

BÖYLE BİR SEVMEK

ne kadınlar sevdim zaten yoktular
yağmur giyerlerdi sonbaharla bir
azıcık okşasam sanki çocuktular
bıraksam korkudan gözleri sislenir
ne kadınlar sevdim zaten yoktular
böyle bir sevmek görülmemiştir

hayır sanmayın ki beni unuttular
hâlâ arasıra mektupları gelir
gerçek değildiler birer umuttular
eski bir şarkı belki bir şiir
ne kadınlar sevdim zaten yoktular
böyle bir sevmek görülmemiştir.

yalnızlıklarında elimden tuttular
uzak fısıltıları içimi ürpertir
sanki gökyüzünde bir buluttular
nereye kayboldular şimdi kim bilir
ne kadınlar sevdim zaten yoktular
böyle bir sevmek görülmemiştir

(Attilâ İlhan, *Böyle Bir Sevmek*, 1977)

TOKAD'A DOĞRU

Çamlıbel'den Tokad'a doğru
Tozlu yolların aktığı ırmak;
Ben seni çoktan unuttum;
Sen de unuttun mu, dön geri bak.

Atların kuyruğu düğümlü,
Bir yandan yağmur yağar, ıslak;
Bir yandan hamutlar şakşak eder,
Bir yandan tekerler döner, dön geri bak.

Orda, derenin içinde
İki üç akça kavak.
Tekerler döner, başım döner,
Kavaklar yeşeriyor, dön geri bak.

Orda, derenin içinde
İki üç çırılçıplak
Alçacık damı düşündükçe
Gözlerim yaşıyor, dön geri bak.

Irmaklar gibi uzaklaşır
Bir türkü kadar uzak
Tekerler iki çizgi bırakır,
Hamutlar şak şak eder, dön geri bak.

(Cahit Külebi, *Yeşeren Otlar*, 1954)

10

EVLERLE SAVAŞ

Körükler cılız olmak
Evlerin hiddetini,
Evlerle savaşımız
Savaşların çetini.

Evler her gün yollar bizi dışarı:
— Git, getir!
Emredilen ekmeği akşamları
Alınlarımız getirecektir.

Evler ezer insanları dağ gibi,
Dışardan küçücük.
Evler çeker boynumuzdaki ipi,
Taşı develerce yük.

Nedir anlamıyorum
Evlerdeki hırsı,
Cansızlarla birlik
Canlılara karşı

Tencerenin azgınlığı başta,
Sofralarla beraber: —Getir!
Dünya durdukça
Tencere pişirecek, sofra tüketecektir.

Eşyaların azgınlığı, tamam!
Hepsi evlerden taraf.
Kopar musluk, kırılır cam,
Hiç yoktan bir masraf.

Geri mi kalır kumaş, deri;
Onlar da zalim, kalles;
Alah kaç gün oldu,
Eskir üst baş.

Erzaklar halimizden anlasa ya,
Anlamaz!
Biter sabun, biter şeker, biter yağ,
Biter gaz.

Bir yılan güneşlerde uzanmış:
— Ateş yak, der oda.
Dışarda kara kış,
İstersen yakma.

Körükler cılız olmak
Evlerin hiddetini,
Evlerle savaşımız
Savaşların çetinini.

(Behçet Necatigil, *Evlər*, 1953)

11

MASA DA MASAYMIŞ HA

Adam yaşama sevinci içinde
Masaya anahtarını koydu
Bakır kâseye çiçekleri koydu
Sütünü yumurtasını koydu
Bisiklet sesini çingirak sesini
Ekmeğin havasını yumuşaklığını koydu
Adam masaya
Aklında olup bitenleri koydu
Ne yapmak istiyordu hayatta
İşte onu koydu
Kimi seviyordu kimi sevmiyordu
Adam masaya onları da koydu
Üç kere üç dokuz ederdi
Adam koydu masaya dokuzu
Pencere yanındaydı gökyüzü yanında
Uzandı masaya sonsuzu koydu
Bir bira içmek istiyordu kaç gündür
Masaya biranın dökülüşünü koydu
Uykusunu koydu uyanıklığını koydu
Tokluğunu açlığını koydu

Masa da masaymış ha
Bana mısın demedi bu kadar yüke
Bir iki sallandı durdu
Adam ha babam koyuyordu

(Edip Cansever, *Dirlik Düzenlik*, 1954)

12

HACİVAT'IN EVİ

Hacivat'ın evi
Köşede ufaraktan
Bir tüfek atımı duraktan
Kapı pencere elekten
Döşemeler zemberekten
Dökülmekten
Sökülmekten
İncelmiş süprülmekten

(Salâh Bırsel, *Hacivat'ın Karısı*, 1955)

İKİNCİ KESİM

ANLATIM ÇEŞİTLERİ

İKİNCİ KESİM

ANLATIM ÇEŞİTLERİ

BİRİNCİ BÖLÜM

İKİ ÇEŞİT ANLATIM

Bir yazıda sözcük ve sözcük kümeleri ya asıl anlamlarında ya da asıl anlamlarından başka anlamlarda kullanılır:

1. Gökler bulutlanıyor, rüzgâr serinliyordu.
(Faruk Nafiz Çamlıbel)
2. Bir med zamanı, gökyüzü kurşunla örtülü.
(Yahya Kemal Beyatlı)

1'inci örnekte *bulut* sözcüğü asıl anlamında kullanılmış; 2'inci örnekte ise, *kurşun* sözcüğü *bulut* anlamında kullanılmıştır.

3. Çok kızmak.
4. Küplere binmek.

3'üncü örnekte *çok kızmak* sözü (sözcük kümesi) asıl anlamında; 4'üncü örnekte ise *küplere binmek* sözü (sözcük kümesi) asıl anlamından başka bir anlamda ("çok kızmak" anlamında) kullanılmıştır.

Yukardaki örneklerde görüldüğü üzere, iki çeşit anlatım vardır. Bunlara şu adlar verilir: 1. *Düz anlatım*; 2. *Mecazlı anlatım*.

AYRIM I

DÜZ ANLATIM

Düz anlatım çeşidinde sözcükler ve sözcük kümeleri asıl anlamlarında kullanılır. Şu küçük örneği o açıdan ele alalım:

... İç taraflarda ağaçların yüksekliği elli altmış metreyi bulur. (...) Önünüz büyük “liyan”larla sımsıkı örülmüştür. Arasıra bu liyan dalları arasında ka-
uçuk, zambak, her türlü esans, tıbbi bitkileri, en kıymetli kereste ağaçları. (...) Kauçuk toplayıcıların keçi yollarına işte bu iç ormanlarda rastlanır. Kauçuk ağaçları; alt tarafta tabanı altmış kadem’e kadar genişleyen “spucayas”lar; yaprakları yirmi kadem uzunluğunda ve on kadem genişliğinde “ubussus”lar arasında, arasına bir iki gök parçası görülebilir. (...)

(Fahri Rıfkı Atay, *Deniz aşırı*, 2. bas. 1938).

S ö z c ü k l e r : *Liyan:* yaban ormanının parazit sarmaşığı. *Kadem:* ayak; (İngiliz uzunluk ölçüsü) 30 santimden biraz daha fazla olan bir ölçü. *Spucayas, Ubussus:* ağaç türleri.

Yukardaki parçada bütün sözcükler ve sözcük kümeleri asıl anlamlarında kullanılmıştır.

Düz anlatım, genellikle, bilgi veren yazılarda kullanılır. Bir şeyi öğretme ya da bildirme amacı güdülen, duyguya ve hayale değil, akla seslenen her çeşit yazı (bir bilim eserinden bir gazete haberine kadar her şey) düz anlatım yoluyla yazılır (bk. Örnekler: 1, 2).

Öğretme ve bildirme dışında, sanat amacıyla yazılan eserlerde de pek çok sanatçı bu anlatım yolunu seçmiştir (bk. Örnekler: 3).

Daha önce, “Nesir” bölümünde sözünü ettiğimiz *sade nesir*; “düz anlatım” çeşidi içine girer.

ÖRNEKLER

1

FOLKLOR

Folklor, oldukça genç bir bilimdir. Batı ülkelerinde 1846’dan bu yana İngilizce *folk* (halk) ve *lore* (bilim) sözcüklerinden meydana gelmiş olan *folklore*, o tarihten önce bir bilim konusu sayılmayan ya da başka bilimlerin alanı içinde kalan birtakım olguları, kendine özgü

yöntemlerle incelemeyi üzerine alan bağımsız bir bilim olarak tanınmaya başladı. Yurdumuzda da bu bilimin adı ilk olarak 1913’te Rıza Tevfik’in *Peyâm* gazetesinin “edebî ilâve”sinde (sayı 20, Şubat 1913) yayımladığı *Folklor* başlıklı yazıda anıldı. (...)

Folklor, birçok bilimlerin kavşak yerinde bulunan ya da onlarla birçok konuları ortaklaşa paylaşan bir bilimdir; ruhbilim, dilbilim, toplumbilim, arkeoloji ve prehistuar (tarihöncesi), genel olarak tarih, özel olarak da din, edebiyat ve sanat tarihleri, toplumsal ve insansal bilimlerin

dışında da hekimlik, bitkiler bilimi, hayvanlar bilimi... uzaktan yakından folklor ile ilişkileri olan bilimlerdir.

(Pertev Naili Boratav,
100 soruda Türk Halk Edebiyatı, 1969)

2

İSTANBUL FESTİVALİ BUGÜN BAŞLIYOR

Türk sanatseverlerine dünyanın ünlü sanatçılarını tanıtmak, yabancılara da ülkemizin tarihsel ve doğal zenginliklerini göstermek amacıyla ilki 1973 yılında Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşunun 50. yıldönümü nedeniyle düzenlenen Uluslararası İstanbul Festivali'nin altıncısı bugün başlayacaktır. Avrupa Müzik Festivalleri Birliği üyesi olarak dünyanın en ünlü 36 festivali arasına giren bu yılki

şenlikte 14 ülkeden 113 sanatçı yer almaktadır.

"İstanbul Kültür ve Sanat Vakfı" tarafından gerçekleştirilen ve 15 Temmuz'a dek sürecek olan Uluslararası 6. İstanbul Festivali'nde ilk olarak İstanbul Devlet Senfoni Orkestrası'nın saat 21.00'de Atatürk Kültür Merkezi'nde vereceği konser dinlenecektir.

(Cumhuriyet, 20.6.1978)

3

SALİH AĞA

Salih Ağa, köyün en zengin adamlarından biridir. Lâkin, kılık kıyafeti bakımından bir dilenciden hiç farkı yoktur. Kışın en soğuk günlerinde bile onun çorap giydiğini hatırlamıyorum. Ökçesi basık bir yemeninin içinde, kara ve çatlak topuklu ayakları, ellerinden çok ortadadır. Kişiliğinin bütün anlatımı bu ayaklarda toplanmıştır. Rahat mıdır? Sinirli midir? Bir arazi işinde köylülerden birine bir oyun oynamak üzere midir? Bir işte kazanmış mıdır? Kayıbu var mıdır? Sizin için ne düşünüyor? Bunları anlamak için hemen ayaklarına bakınız.

Eğer bunlardan birinin baş parmağı oğulmakta ise, Salih Ağa'nın mutlaka canı bir şeye sıkılmış demektir. Eğer bunlardan biri, ayakkabıyı parmaklarının ucunda hafif hafif oynatmakta ise, biliniz ki, keyfi yerindedir. Çıplak tabanlarını sizin yüzünü-

ze doğru uzatıyor ve hareketsiz duruyorsa, emin olunuz ki, zorla aldığı yeni bir lokmanın hazım devresini geçirmektedir. Fakat, sizin için bir kötülük hazırlamakta ise, bu ayaklar, iki büklüm, onun altında saklıdır.

Salih Ağa bütün köy halkını öyle etkisi altına almıştır ki, dört yıldan beri hep benim emrimle hareket etmeye alışmış olan Mehmet Ali bile, köye geldikten sonra, iktisadi durumumu saptamak için bana bir kere gidip Salih Ağa'ya danışmamı salık verdi.

— Beyim, akıllı adamdır; ne edeceğini sana o bildirir, dedi.

Lâkin, ben onunla görüşüp ilişki kurmaktansa hiçbir şey yapmamayı ve hazır paradan yemeyi yeğliyorum.

(Yakup Kadri Karaosmanoğlu,
Yaban, 1932)

AYRIM II

MECAZLI ANLATIM

Mecaz, bir sözün asıl anlamından başka bir anlamda kullanılmasıdır. Mecazlı anlatım çeşidinde, sözcükler ya da sözcük kümeleri asıl anlamlarından başka anlamlarda kullanılır.

Şu küçük örneği o açıdan ele alalım:

KORU

Meltem estikçe gümüş direklere dönen salıntılı kavaklar.

Testere yapraklı aylandoılar.

İç çeken selviler.

Kolalanmış gibi katı ve parlak yapraklı manolyalar.

Yeşil çadırı cevizler.

Ey, daha adını bilmediğim, eşlerini her yerde görmediğim ağaçlar! (...)

Yamacı dolduran ağaç milleti! Ey birbirini boğmadan yan yana türlü düşünceler, türlü duygular, türlü sesler gibi, türlü soysoplar gibi aynı toprağın üstünde ayrı ayrı serilip serpilen benzerlikler.

Geriniyor gibi dallar. Omuz omuza tutuşmuş dallar. Uçacak kanatlar gibi açık dallar... Bazılarında kuşlar meyvalar gibi görünen dallar!.. (...)

Altlarında uzun uzun yollar; nerelere vardıklarını yeşilliklerden başka kimsenin bilmediği yollar; hâtıralar gibi uzayan, duman gibi dalgalı, dalga gibi savruk yollar... (...)

(Ruşen Eşref Ünaydın, *Boğaziçi — Yakından*, 1938)

Daha önce, “düz anlatım” bölümünde gördüğümüz *Yaban Ormanı* başlıklı yazı ile aşağı yukarı aynı konuda yazılmış olan bu yazı, anlatım bakımından birbirinden çok ayırdır: *Yaban Ormanı*’nda bütün sözler gerçek anlamlarında kullanıldığı halde, burada gerçek anlamlardan başka anlamlarda kullanılmıştır: “kavaklar” *gümüş direkleri*’e, “aylando yaprakları” *“testere”*ye benzetilmiş; “cevizler”in yaprak ve dallarının bütünü için *yeşil çadır* sözü kullanılmış; insanlara özgü birer hareket olan *iç çekmek* ve *gerinmek* sözcükleri ağaçlara (selvilere) ve dallara mal edilmiştir, vb.

Birçok yazar ve ozan, sözcüklere yeni anlamlar yükleyerek dilin anlatma olanağını zenginleştirmeye çalışır.

Mecazlı anlatım, sadece yazıda değil, günlük konuşmalarda da çok başvurulan bir anlatım çeşididir. (Konuşmada kullanılan mecazlar için bk. Dr. Mehmet Ali Ağakay, *Türkçede Mecazlar Sözlüğü*, 1949. Bu kitapta 5.000 örnek vardır). Birçok deyimler, argo sözler, vb. birer mecazlı anlatımdır: *Ateşten gömlek* (aşk), *burnu havada* (mağrur, kendini beğenmiş), *eli sıkı* (cimri), *eli uzun* (hırsız), *kalpsiz* (acımasız), *yüreksiz* (korkak), *tatlı belâ* (evlât), vb.

Mecazlı anlatım çeşidinin başlıcaları şunlardır: 1. *Benzetme* (teşbih), 2. *İstiâre*. 3. *Temsilî istiâre*. 4. *Mecâz-ı mürsel*, 5. *Kinâye*, 6. *Târîz*, 7. *Kişileştirme* (Teşhîs ve İntâk).

1 — Benzetme

Benzetme (teşbih), iki şeyin ya da iki takımın bir ya da birkaç vasıfta (nitelikte) karşılaştırılmasıdır:

Hasan cesurlukta aslan gibidir.

Bu örnekte, *Hasan* ile *aslan*, ikisi için ortak bir vasıf (nitelik) olan *cesurluk* yönünden karşılaştırılmıştır.

Benzetmenin 4 ögesi vardır:

1. *Benzeyen*: Hasan.
2. *Kendisine benzetilen*: Aslan.
3. *Benzetme yönü*: Cesurluk.
4. *Benzetme edatı*: Gibi.

(Benzetme edatı, *gibi* anlamına gelen *sanki*, *güya*, *kadar*, *meğer ki*, *nitekim*, *misal*, *andırmak*, *benzemek*, vb. olabilir).

Benzetme'nin temel öğeleri, *benzeyen* ile *kendisine benzetilen*'dir. Bunlara *benzetmenin iki yanı* denir. Benzetmenin kurulabilmesi için bu iki ögenin kullanılması gerekir. Öteki öğeler kullanılsa da olur. O bakımdan, benzetmenin 4 çeşidi vardır:

1. *Ayrıntılı benzetme* (teşbih-i mufassal). Bu, dört ögenin de bulunduğu bir benzetmedir.

Hasan cesurlukta aslan gibidir.

2. *Kısaltılmış benzetme* (teşbih-i mücmel). Bu, benzetme yönü kullanılmayan benzetmedir.

Hasan aslan gibidir.

3. *Pekiştirilmiş benzetme* (teşbih-i müekked). Bu, benzetme edatı kullanılmayan benzetmedir:

Hasan cesurlukta aslandır.

4. *Yalın benzetme* (teşbih-i belîğ). Bu, hem benzetme yönü, hem de benzetme edatı kullanılmayan benzetmedir.

Hasan aslandır.

Birkaç örnek daha inceleyelim:

Bizim gemi martı gibi pek oynak.

(Enis Behiç Koryürek)

Sular öyle temiz ki, annemin yüzü gibi.
(Kemalettin Kamu)

Akşam, lekesiz, sâf, iyi bir yüz gibi akşam.
(Yahya Kemal Beyatlı)

Bu dört mısra değildi, sanki dört damla kandı.
(Faruk Nafiz Çamlıbel)

Yolcuyum, bir kuru yaprak misali
Rüzgârın önüne katılmışım ben.
(Faruk Nafiz Çamlıbel)

Her günüm bir yıla döndü giderim.
(Karacaoğlu)

Köyler ufka dizilen tozlanmış birer resim,
Yollar köyleri saran eskimiş çerçeveler.
(Sabri Esat Siyavuşgil)

Gider oldum kömür gözlüm elveda!
(Karacaoğlu)

Yukardaki benzetmeleri öğelerine göre ayıralım:

<i>Benzeyen</i>	<i>Kendisine benzetilen</i>	<i>Benzetme yönü (ortak nitelik)</i>	<i>Benzetme edatı</i>
Gemi	martı	oynak	gibi
Sular	annemin yüzü	temiz	gibi
Akşam	yüz	lekesiz, sâf, iyi	gibi
Dört mısra	dört damla kan		sanki
Yolcuyum	kuru yaprak	rüzgârın önüne katılmak	
Her gün	bir yıl	_____	döndü
Köyler	tozlanmış birer resim	_____	_____
Yollar	eskimiş çerçeveler	sarmak	_____
Göz	kömür	_____	_____

Benzetmenin benzetme olabilmesi için, karşılaştırılan iki şeyin bir benzetme yönünde birleşmesi şarttır. Aralarında ortak bir nitelik bulunmayan şeyler karşılaştırılırsa bile benzetme meydana gelemez; sözgelimi: *minare gibi ekşi duvar*, *süt gibi sivri çorba* sözleri benzetme sayılamaz; çünkü, *minare* ve *duvar*'la *ekşi* arasında, *süt* ve *çorba ile sivri* arasında hiçbir ortak nitelik (benzetme yönü) yoktur.

ÖRNEKLER

1

Oynar gemileyin tenim.
Kaynar denizleyin canım.

(Yunus Emre)

S ö z c ü k l e r : -leyin: gibi.

2

Yahlar, bir suyun iki yakasında, birbiri ile karşılıklı yarışan mimârî benlikler.. Korumaları da birbirleri ile karşılıklı tepelerde iki rakip gibi yarışıyor... Sanki her biri kendi tarafının üstünlüğünü ötekine ispat edecek! Her biri, karşısındakinin fıstık çamı kalkanına karşı fıstık çamı kalkanı, selvi mızrağına, selvi mızrağı, erguvan meşalesine erguvan meşalesi, bin kollu manolya şamdanına bin kollu manolya şamdanı, gül ateşine gül ateşi çıkarıyor.

(Ruşen Eşref Ünaydın)

3

Anadolu, tersine bir ağaç gibi, yeşil yaprakları ve yemişleri kıyılarda, kütüğünün kökleri yaylanın bağrındadır.

(Faliş Rıfkı Atay)

4

Gördü deniz dedikleri bin başlı ejderi.

(Yahya Kemal Beyatlı)

5

Bin atlı akınlarda çocuklar gibi şendik,
Bin atlı o gün dev gibi bir orduyu yendik.

(Yahya Kemal Beyatlı)

6

Dolaşır sal gibi, göllerde hesapsız manda,
Fil sanırsın hani bir çıksa da görsem karada.

(Mehmet Akif Ersoy)

7

Çamlıkları dolaşır rüzgâr gibi kuşları,
Dallarda şarkı söyler kuşlar gibi rüzgârı.

(Faruk Nafiz Çamlıbel)

8

Sıra sıra dizilir yolun iki yanına
Eski çadırlar gibi tozlanmış ıhlamurlar.
(Sabri Esat Siyavuşgil)

9

Yerde bülbül sarışın bir şair,
Güneş, üstünde bir altın güldür.
(Cenap Şahabettin)

10

Bir acem bahçesi bir seccade.
(Ahmet Haşim)

11

Dünya zindan görünüyor gözüme.
(Karacaoğlan)

12

Acep beni anar m(ı) ola
O kaşları keman şimdi?
(Emrah)

2 — İstiâre

İstiâre, bir sözün, benzetme amacıyla, başka bir söz yerine kullanılmasıdır:

Yüce dağ başında siyah tül vardır.

(Rıza Tevfik Bölükbaşı)

Burada *siyah tül* sözü, benzetme amacıyla, *kara bulut* sözünün yerine (yani asıl anlamından başka bir anlamda) kullanılmıştır.

Yürüyordum, ağlıyordu ırmaklar

(Mehmet Emin Yurdakul)

Burada da, insana ait bir nitelik (*ağlamak*), ırmağa mal edilmiş; *ağlamak* sözü, benzetme amacıyla, *çağlamak* sözünün yerine (yani asıl anlamından başka bir anlamda) kullanılmıştır.

Demek oluyor ki, *istiâre* de, bir çeşit “benzetme”dir. Ancak, benzetmeden ayrıldığı nokta şudur:

Benzetme’de, “benzeyen” ile “kendisine benzetilen” (benzetme’nin iki yanı) bir arada kullanılır; *istiâre*’de ise, “benzeyen” ya da “kendisine benzetilen”den bir tanesi kullanılır, öteki kullanılmaz. Yukardaki iki örneği bu açıdan inceleyelim:

1’inci örnekte, *kara bulut*, dağ başını sarma bakımından *siyah tül*’e benzetilmiştir. Burada “kendisine benzetilen” (*siyah tül*) kullanılmıştır, “benzeyen” (*kara bulut*) kullanılmamıştır. (Bu örnekte, benzetme’nin öteki öğeleri olan “benzetme yönü” ve “benzetme edatı” da kullanılmamıştır).

2’nci örnekte, insana özgü olan “ağlamak” işi ırmaklara mal edilerek, *ırmaklar* ağlama bakımından *insan*’a benzetilmiştir. Burada, “benzeyen” (*ırmaklar*) kullanılmış, “kendine benzetilen” (*insan*) kullanılmamıştır. (Bu örnekte, benzetme’nin öğelerinden “benzetme yönü” (ağlamak) de kullanılmış, “benzetme edatı” kullanılmamıştır).

Bu bakımdan, *istiâre*’nin iki çeşidi vardır: a. *Açık istiâre*; b. *Kapalı istiâre*.

(Eski devirde, “edebiyat bilgileri” yerine okutulan “belâgat” kitaplarında *istiâre* pek çok çeşitlere ayrılmış, gereksiz birtakım ayrıntılara boğulmuştur.

a — Açık İstiâre

Açık İstiâre, yalnız “kendisine benzetilen” kullanılıp “benzeyen”in kullanılmaması yoluyla kurulan *istiâre*’dir:

Bir med zâmanı gökyüzü kurşunla örtülü.

(Yahya Kemal Beyatlı)

Gözlerimiz bulutlandı arabaya binince.

(Kemalettin Kamu)

Uludağ etekleri al ipekten bu akşam.

(Ömer Bedrettin Uşaklı)

Yukardaki açık *istiâre*leri öğelerine ayıralım:

Benzeyen

Bulut (yok)

Gözyaşı (yok)

Akşamın kırmızı ışığı (yok)

Kendisine benzetilen

kurşun

bulut

şal ipek

ÖRNEKLER

1

Bu memlekette de bir gün sabâh olursa, Halûk.

(Tevfik Fikret)

2

Ümidimiz bu: ölürsek de biz yaşar mutlak
Vatan sizinle şu zindan karanlığından uzak.

(Tevfik Fikret)

3

Bir hilâl uğruna, yâ Rab, ne güneşler batıyor!

(Mehmet Akif Ersoy)

4

Tekrâr o alev gömleği giymiş gibi yandım.

(Yahya Kemal Beyatlı)

5

Bir ateş düştü canıma.
Yanarım kimseler bilmez.

(Gevheri)

6

Şakaklarıma kar mı yağdı, ne var?

(Cahit Sıtkı Tarancı)

b — Kapalı İstiâre

Kapalı istiâre, yalnız “benzeyen” kullanılıp “kendisine benzetilen”in kullanılmaması yoluyla kurulan istiâredir:

Tekerlekler yollara bir şeyler anlatıyor.
(Faruk Nafiz Çamlıbel)

Siyâh bir gece, orman sükûn içinde uyur.
(Hüseyin Siret Özsever)

Ezelden beridir o ücrâ yere
Ninniler söylemiş bir serin dere
(Rıza Tevfik Bölükbaşı)

Yukarda kapalı istiâreleri öğelerine ayıralım:

<u>Benzeyen</u>	<u>Kendisine benzetilen</u>	<u>Benzetme yönü</u>
Tekerlekler	insan (yok)	anlatmak
Orman	insan (yok)	uyumak
Dere	insan (yok)	ninniler söylemek

Yukardaki örneklerde görüldüğü üzere, kapalı istiâre’de “benzetme yönü” de kullanılır, “benzetme edatı” kullanılmaz.

ÖRNEKLER

1

Ufukta günün boynu büküldü.
(Ali Canip Yöntem)

2

Dağlara yaslanıp yatan güneşi
Yaralı, hastadır, yorgundur sandım.
(Rıza Tevfik Bölükbaşı)

3

Çatma kurban olayım çehreni, ey nazlı hilâl!
(Mehmet Akif Ersoy)

4

Bu ölmüş sulara ağlayan sular
(Ali Mümtaz Arolat)

5

Anadolu’nun dalları yere sarkan mütevazı söğütlerle, boyları gökleri delmek isteyen mağrur kavakları altında, sularında keklikler yıkanan, kenarlarında tavşanlar oynayan güler yüzlü, nağmeli dere içleri vardır.

(Refik Halit Karay)

3 — Tamsilî İstîâre

Tamsilî istîâre (fr. allégorie), bir şeyin kendisiyle benzeme ilgisi bulunan başka şeylerle (birtakım sembollerle) anlatılmasıdır. Resim ve heykelde *terazi*, “adalet”in; *güvercin*, “barış”ın; *eli turpanlı iskelet*; “ölüm”ün sembolüdür. Edebiyatta da bu yola zaman zaman başvurulmuştur. Sözelimi, bütün “fabl”ler birer tamsilî istîâre’dir. (İlerde, şiir türünde, “fabl” üzerine bilgi verilecektir).

AT

Bin gemle bağlanan yağız at şâha kalkıyor,
Gittikçe yükselen başı Allah’a kalkıyor...

Son mâcerâyı dinlememiş varsa anlatın:
Zaptetmek isteyenler o mağrûr, asil altın
Beyhûdedir her uzvune bir halka bulsa da,
Boştur köpüklü ağzına gemler vurulsa da...
Coştukça böyle sel gibi bağrında hisleri
Bir gün başında kalmayacaktır seyisleri.

Son şanlı mâcerâsını târîhe anlatın:
Zencir içinde bağlı duran kahraman atın
Gittikçe yükselen başı Allah’a kalkıyor,
Asrın baş eğdi sandığı at şâha kalkıyor.

Ölçek: *Mefûlû fâilâtü mefâilü failün*

- - . - . - . - . - . -

(Faruk Nafiz Çamlıbel, *Suda Halkalar*, 1928)

Yukardaki manzumede, Türkiye’yi ele geçirerek Türkleri tutsak etmek isteyen düşmanlara karşı açılan Kurtuluş Savaşı ile Türk ulusunun bağımsızlığını koruduğu, düşmanları yendiği anlatılmıştır. Fakat bu olaylar açıkça söylenmemiş, benzetme maksadıyla yapılan birtakım mecazlarla (istîâreler) sezdirilmeye çalışılmıştır.

Şiirde “benzeyen”ler söylenmemiş, sadece “kendisine benzetilen”ler söylenmiştir:

Benzeyen

Türk ulusu
Ayaklanma
Kurtuluş Savaşı
Tutsaklık
Düşman

Kendisine benzetilen

At
Şâha kalkma
Son şanlı mâcerâ
Gem, halka, zincir
Seyis

ÖRNEKLER

DEVENİN BAŞI

II. Abdülhamit dönemini alegori yoluyla anlatan bu şiirde *Devenin Başı* “padişah”; *karga*, “her şeyi alınyazısına bağlayan din adamları”; *hörgüç*, “devletin ileri gelenleri”, *gövde*, “ulus”; *kuyruk*, “dalkavuklar”dır.

Vaktiyle büyük bir devenin bir başı varmış...
Başsız deve olmaz ya, masal, neyse; bütün gün
Yaz kış, bu beyinsiz, bu çürük baş
Çöl, kır, tepe, dağ, taş,
Biçâreyi beyhûde sürükler ve yorarmış...
Biçâre ağır gövde ne yapsın, kime küssün!
Bir karga bulup derdini dökmüş, o demiş: —Vah!
Baştan büyük Allah... Başa gelmiş, çekeceksin.
Artık işe hörgüç bile şaşmış,
Kuyruksa dolaşmış
Baştan başa enhâyı; fakat kimseyi Allah
Baştan düşürüp kuyruğa baktırmasın; ilkin
Bir parça durup dinleyen olmuşsa da gitgit
Âlem bu uzun derdi işitmekten usanmış;
Artık kime dinletmeye gitse,
Kim duysa, işitse
Yüz vermediğinden, devecik sâkin ü sâkit
Bir hendeğe inmiş, başı sokmuş ve uzanmış,
Birden çekilip: “Haydi—demiş—düzaha, murdâr!”

Haksızlık eden başları bir gün..... koparırlar.

Ölçek: 1. *Mefûlü mefâilü mefâilü feûlün*

— — . . — — . . — — . . — —

2. *Mefûlü mefâilü feûlün*

— — . . — — . . — —

3. *Mefûlü feûlün*

— — . . — —

(Tevfik Fikret, *Halûk'un Defteri*, 1327/1911)

S ö z c ü k l e r : *Beyhûde*: boşuna. *Enhâ*: yönler, taraftar. *Sâkin ü sâkit*: durgun ve sessiz (ü: ve). *Dûzah*: cehennem. *Murdâr* (halk söyleyişi: *Mundar*): kirli, pis.

4 — Mecâz-ı Mürsel

Mecâz-ı mürsel, bir sözün, benzetme amacı güdülmeden, başka bir söz yerine kullanılmasıdır:

Feneri yak.
Konağa sür.
Fatih yangınında biz de yandık.
Onda kafa yok.
Halit Ziya'yı okudun mu?

Feneri yak cümlesinde, *fener* sözcüğü, fenerin içindeki *mum* anlamında kullanılmıştır; fakat aralarında bir benzetme ilişkisi yoktur.

Konağa sor: konağın içinde *oturanlar*'a sor.

Fatih yangınında biz de yandık: Fatih yangınında *bizim ev* de yandı.

Onda kafa yok: onda *akıl* yok.

Halit Ziya'yı okudun mu: Halit Ziya'nın *eserlerini* okudun mu?

ÖRNEKLER

1

Gurbet çeken gönüller kuşatmıştı ocağı.
(Faruk Nafiz Çamlıbel)

2

Nedir üç dört alın? Bir yurdun alnından boşansın ter.
(Mehmet Akif Ersoy)

3

Koştı, yokuş aşağı, rengi atmış bir şapka,
Çanta, gözlük,
Bir eski atkı, adımları yavaş;
Uçar gibi hafif bir küçük önlük.
(Behçet Necatigil)

Hastaneye ilk girdiğim gün çok iyi hissettim; koğuşun bütün karyoları ve bütün ıstırapları aleyhime ittifak etmiş gibiydi.

(Cenap Şahabettin)

Şimdi kamara yolcuları birer ikişer meydana çıkıyorlardı. Birkaç dakika içinde güverte şapkalar, kalpaklar, külâhlar, fesler, sarıklarla doldu.

(Cenap Şahabettin)

Kayser, Bağdat hattını aldı; ona mukabil Osmanlı ordusuna (Osmanlı ordusu subaylarına) bıyığını bıraktı.

(Mithat Cemal Kuntay)

Anadolu (Anadolu insanları), hepimize hınç, şüphe ve emniyetsizlikle bakıyor.

(Falih Rıfkı Atay)

Ve böylece, bin dereden su getirdi İstanbul'dan gelen zevat,
Sivas (Sivas Kongresi üyeleri) mandayı kabul etmedi fakat.

(Nâzım Hikmet)

5 — Kinâye

Kinâye, bir sözün hem gerçek anlamıyla, hem de gerçek anlamının dışında –benzetme amacı güdülmeden– mecaz anlamıyla kullanılmasıdır:

Filân adamın kapısı açıktır.

Burada, *kapısı açıktır* sözü iki anlamda kullanılmıştır:

a. Gerçek anlamda: kapı gerçekten açıktır.

b. Mecazlı anlamda: filân adam konukseverdir.

Başka örnekler:

Yüzü kızarmak (a. yüzü gerçekten kızarmak; b. utanmak)

Açıkgöz (a. gözü gerçekten açık olmak; b. kurnaz)

Ayağını yorganına göre uzatmak (a. ayağını gerçekten yorganına göre uzatmak; b. giderini gelirine uydurmak).

6 - Târîz

Târîz (iğneleme), bir kimseyi iğnelemek amacıyla, bir sözü gerçek anlamının tam tersi bir anlamda kullanmaktır:

Çok akıllıdır (“Çok aptaldır” anlamında)

Bu ne çalışkanlık (“Bu ne tembellik” anlamında)

Başka örnekler:

Vermedi ablukada şân-ı donanmaya hâlel

İngiliz devletine olsa sezâdır amiral.

(Ziya Paşa, *Zafernâme*)

Bu ne kudret ki elifbâyı okur ezberden.

(Eşref)

Kışlalar sâye-i şâhânede cennet gibidir,

Bir giren sonra içinden gâvur olsa çıkmaz.

(Eşref)

S ö z c ü k l e r : *Şân-ı donanma*: donanmanın şanı. *Hâlel vermemek*: bozmak. (*Hâlel*: bozukluk). *Sezâ*: uygun, yaraşır.

Elifbâ: alfabe. *Şâye-i şâhânede*: padişahın (II. Abdülhamit’in) sayesinde.

7 – Kişileştirme

Kişileştirme (Teşhis ve İntâk), duygusu, hareketi ya da konuşması olmayan somut ya da soyut varlıkları duyar, hareket eder, konuşur halde anlatmaktır:

Dal bir gün dedi ki tomurcuğuna:
— Tenimde bir yara işler gibisin,
Titrerim rüzgârlar zarar vermesin?

(Ahmet Kutsi Tecer, *Anneler*)

“Fabl”ler, kişileştirmenin en yaygın örnekleridir. (İlerde, “Şiir” türünde, “fabl” üzerinde bilgi verilecektir.)

Kişileştirme de, bir çeşit istiâredir.

AYRIM III

ANLAM VE SÖZ SANATLARI

Eski dönemde “edebiyat bilgileri” yerine okutulan *belâgat* kitapları, Arap dil ve edebiyatının özelliklerine göre düzenlenmiş eserlerden yararlanılarak hazırlanırdı. *Belâgat* (fr. rhétorique), üç ana bölüme ayrılırdı: *Maânî*, *Beyan*, *Bedî*.

Maânî (*ilm-i maânî*), sözcük ve cümlelerle anlatım arasındaki ilişkileri, sözün duruma ve yere uyması (muktezâ-yı hâl ve mekân) yollarını öğreten bilimdir. *Maânî*, dilin olanaklarıyla anlatımın olanaklarını incelemesi bakımından, doğrudan doğruya üslûp ile ilgili bir bilimdir (fr. stylistique).

Beyân (*ilm-i beyân*), mecazları ve mecazlı anlatım yollarını (teşbih, istiâre, kinâye, târiz, vb.) öğreten bilimdir.

Bedî (*ilm-i bedî*), anlatımı süslemek için kullanılan mecaz-dışı sanatları bildiren bilimdir. Bu da, *Sanâyi-i mâneviyye* (anlam sanatları), *Sanâyi-i lâfziyye* (sözcük sanatları) diye ikiye bölünmüştür.

a. *Anlam sanatları*, anlamla ilgili olan sanatlardır: *Tevriye* (ihâm), *Tenâsüb* (mürâât-ı nazîr), *Leff ü neşr*, *Tezâd*, *Tekrîr*, *Mübâlâğa*, *Hüsn-i Tâlîl*, *Tecâhül-i ârif*, *Terdîd*, *Tedric*, *Rücû*, *Kat'*, vb.

b. *Sözcük Sanatları*, sözcüklerle ilgili olan sanatlardır: *Cinâs*, *Kalb*, *Seci*, *İştikaak*, *Telmîh*, *Aks*, *Tedvîr*, vb.

Sözün etkili olması için birer araç olarak kullanılması gereken bu sanatlar, Divan edebiyatında birer amaç gibi görülmüştü. Çoğu Arap ve Fars dillerinin ve Arap alfabesinin özelliklerine göre kurulmuş olan bu sanatların –bu anlam ve sözcük oyunlarının– bir bölümü (lûgaz, muamma, tarih, vb.) bugün zaten geçerliliğini kaybetmiştir; bir bölümü de pek seyrek kullanılmıştır. O bakımdan, *belâgat* kitaplarında sıralanmış olan “terim kalabalığı”nın bütünü üzerinde durmak gerekli değildir; sadece, çağdaş edebiyatta kullanılanları üzerinde kısa bilgiler verilmekle yetinilecektir.

1 — Tевriye (Îhâm)

Tevriye (Îhâm), iki anlamlı bir sözün her iki anlamını bir arada kullanmaktır. (Sözün yakın anlamı söylenir görünülerek uzak anlamı kastedilir):

Havâda yaprağa döndürdü rûzgâr beni.
(Muallim Naci)

S ö z c ü k l e r : *Rûzgâr*: a. rûzgâr, yel; b. zaman (Ozan, her iki anlamı bir arada kullanmıştır).

Tevriye’de, iki anlamlı sözler, her iki halde de gerçek anlamında kullanılır; kinâye ve târiz’den bu yolla ayrılır.

2 — Cinâs

Cinâs, anlamları ayrı, fakat yazılış ve söylenişleri bir olan sözcüklerin bir arada kullanılması sanatıdır. Bu yoldaki sözleri bir arada kullanmaya *tecnîs* (cinâs yapma) denir:

Beklerim haftada bir nâme bu yaz,
Yazacaksan dediğim vech ile yaz.
(İsmail Safa)

S ö z c ü k l e r : *Yaz*: a. mevsim; b. yazmak.

Neden her kime yüz tuttum ben andan yüz belâ gördüm.
(Fuzuli)

S ö z c ü k l e r : *Yüz*: surat; b. rakam.

Üzdü beni zalim kanlı *yaramaz*
Gayet çoktur değil benim *yaram az*
Bana yârdan gayrı cerrah *yaramaz*
(Gevheri)

Gül rengi yüzün *benli* de göğsün neye *bensiz*.
(Ömer Bedrettin Uşaklı)

S ö z c ü k l e r : *Ben*: a. tendeki esmer kabartı; b. kişi zamiri.

(Daha başka örnekler için bk. “Cinâşlı ayak”, s. 184).

Cinâs’ın, her birine ayrı ayrı adlar verilen pek çok çeşidi vardır.

3 — Tenâsüp (Mürâât-ı nazîr)

Tenâsüb (Mürâât-ı nazîr), anlamca birbirleriyle ilgili sözcükleri bir arada kullanmaktır:

*Bülbüllerin ister seni ey gonce-dehen gel
Gül gittiğini anmayalım gülşene sen gel
(Nedim)*

4 – Leff ü Neşr

Leff ü Neşr, iki ya da daha çok şeyi andıktan sonra onlarla ilgili şeyleri sıralamaktır. O bakımdan Leff ü neşr, sözcüklerin simettrili olarak düzenlenmesidir. İki çeşidi vardır:

a. *Düzenli leff ü neşr (Leff ü neşr-i müretteb)*: Birinci sözde anılan şeylerle ikinci sözde anılan şeylerin aynı sırada olması:

Meşk eyledi pervâne vü şem'ü gül-i sad-berk
1 2 3

Yanmağı yakılmağı yaka yırtmağı benden
1 2 3

(Kâzım Paşa, XIX. yy.)

S ö z c ü k l e r : *Meşk eylemek*: (burada) ders almak, öğrenmek. *Şem'*: mum. *Vü, Ü*: ve. *Gül-i sad-berk*: “yüz yapraklı” denilen kırmızı gül.

Aşktır yıldızları seyrettiren; aşktır ay ve günü devrettiren.
1 2 1 2

(Sinan Paşa, *Tazarrunâme*)

S ö z c ü k l e r : *Seyrettirmek*: yürütmek. *Devrettirmek*: döndürmek.

İşte gördüğünüz üzere, savaş ve barışa işaret olarak, bir elimizde kan dökücü mızrak,
1 2 1
bir elimizde de zeytin dalı var; ikisinden birini seçerek kabul buyurunuz.
2

(Kâmil Paşa, XIX. yy.)

Yeni şiirde eşya da yer değiştiriyor. Burjuva sayılan piyano, resim fırçası, vazo, şarap,
1 2 3 4
krizantem, bonbon gibi şeylerin yerini, zurna, süpürge, kavanoz, rakı, salata, macun veya
5 6 1 2 3 4 5 6
horozşekeri alıyor.

(Suut Kemal Yetkin, *Yeni Türk Şiiri*)

İlkbaharın hayvanlar ve bütkiler üzerindeki etkilerinin biri de, onların kan dolaşımlarını
1 2 1
ve özsü akımlarını hızlandırmasıdır.
2

b. *Düzensiz (karışık) leff ü neşr (leff ü neşr-i gayr-i müretteb ya da müşevves)*: Birinci sözde anılan şeylerle ikinci sözde anılan şeylerin karışık ya da çapraz olarak sıralanması:

Ben bir sadefim sen ebr-i nisan
1 2

Ver katreler al dürr-i galtan
1 2

(Fuzuli)

S ö z c ü k l e r : *Sadef*: sedef. *Ebr-i nisan*: nisan bulutu. *Katre*: damla. *Dürr-i galtan*: yuvarlak inci.

5 — Karşıtlık (Tezâd)

Karşıtlık (tezâd), anlamca birbirine karşıt sözcüklerin bir arada kullanılmasıdır.

Ak akça *kara* gün içindir.
(Atasözü)

Ağlarım hâtıra geldikçe *gülüştüklerimiz*.
(Mahir, XVIII. yy.)

Kederimin artması için *sevinmek* isterim; bunu kimselere anlatamam.
(Abdülhak Hâmit Tarhan, *Makber*; Önsöz)

Neden böyle *düşman* görünürsünüz
Yıllar yılı *dost* bildiğim aynalar?
(Cahit Sıtkı Tarancı)

Lâkin ben hiç bu kadar mahzun olmadım;
Ölümü hatırlatan ne var bu resimde?
Halbuki hepimiz *hayattayız*.
(Melih Cevdet Anday)

Bir kız *vardı yok* gibi öyle güzel
(Oktay Rifat)

6 — Tekrîr (Yineleme)

Tekrîr (yineleme), sözün etkisini güçlendirmek için bir sözcüğü ya da sözcük kümesini art arda tekrarlamaktır:

Çal sevdiceğim, çal güzelim, çal meleğim çal!
(Tevfik Fikret)

Bu zulüm, bu haksızlık, bu işkence.
(Melih Cevdet Anday)

Uzak bir iklimin ılık havasında,
Bütün sevdiklerim hulyamı paylaşır;
Bense *camlar, camlar, camlar* arkasında.
(Cahit Sıtkı Tarancı)

Ey tâlih! ölümden de beterdir bu karanlık;
Ey aşk! o gönüller sana mâl oldular artık;
Ey vuslat! o âşık-ları efsûnuna râm et;
Ey tatlı ve ulvî gece! yıllarca devâm et!
(Yahya Kemal Beyatlı)

Kaldırımlar, ıztırap çekenlerin annesi,
Kaldırımlar, içimde yaşamış bir insandır.
Kaldırımlar, duyulur ses kesilince sesi,
Kaldırımlar, içimde uzayan bir lisandır.
(Necip Fazıl Kısakürek)

Yoksa nâzırın yüzü gülecek diye bir an
Karşısında takla mı atmak lâzım her zaman?
İstemem eksik olsun!... Ricaya mı gitmeli?
Kapı kapı dolaşıp pabuç mu eskitmeli?
Yoksa nasır mı tutsun sürünmekten dizlerim?
Yahut eğilmekten mi ağrısın ötem berim?
İstemem eksik olsun!.. Taziya tut, tavşana
Kaç mı demeli? Belki kaz gelir diye bana
Tavuk mu göndermeli? Yoksa bir fino gibi
Susta durmak mıdır ki acep en münasibi?
İstemem eksik olsun!.. (...)
(Edmond Rostand, *Cyrano de Bergerac*; çev. S. E. Siyavuşgil)

Biliyorum, fena dakikalar da var. Felâketle saadet bazan el ele koşuyorlar. Gençliği ihtiyarlık, hastalık, ölüm kovalıyor. *Biliyorum,* bunların hepsini *biliyorum.*
(Yakup Kadri Karaosmanoğlu, *Erenlerin Bağından*)

Ben şimdi bütün o mehtapların *birer birer* sönmüş; ruhlarının ve aşklarının dâüssılasını söyleyen bütün o ağızların *birer birer* susmuş; bakışlarıyla birbirlerine kavuşan bütün o gözlerin *birer birer* kapanmış mehtâbın, musikinin ve aşkın lezzetleriyle çarpan o kalplerin *birer birer* durmuş ve o gecelerin vecdinde kendilerinden geçmiş bütün o insanların *birer birer* ölmüş ve bütün varlıklarından ancak –toprakta daima en sona kalan– hâtırasız birer parça kemik kalmış olduğunu bir türlü düşünemiyorum.

(Abdülhak Şınası Hisar, *Boğaziçi Mehtapları*)

Tekrîr ile *tekrar* arasındaki ayrım: *Tekrîr* anlatımı güçlendirmek için bir sözün bile bile tekrarlanmasıdır; *Tekrar* ise, bir sözün, farkına varılmadan, gereksiz yere tekrarlanmasıdır. O bakımdan *tekrîr* bir anlatım sanatı, *tekrar* ise bir anlatım kusurudur. Aşağıdaki parçalardan birincisinde sık sık kullanılan ve bağlacı *tekrîr*, ikincisinde kullanılan *ve*'ler ise *tekrar*'dır.

Dünyanın bütün yolları bir gurbet diyarına akıyor. Bu gurbet diyarı çoraktır; onu biz gözyaşlarımızla sulayacağız. Tâ ki burada da İsa'nın gölgesinde yattığı zeytin ağaçları *ve* pîrimiz Yunus'un yemişinden yediği erik ağaçları *ve* nar bahçeleri *ve* üzüm bağları *ve* güzel kokulu kekikler *ve* kıvıllı yapraklı defneler *ve* sular üstüne eğilmiş söğütler hâsıl olsun...

(Yakup Kadri Karaosmanoğlu, *Erenlerin Bağından*)

Kokusu hoşla gitmeyen *ve* eti yumuşak *ve* sulu olan *ve* parçalandığı zaman hava dokunur dokunmaz rengi değişen *ve* gümüş bir kap içindeki sıcak suya sokulunca gümüşü karartan mantarları yememelidir.

(Hüseyin Cahit Yalçın, *Türkçe Sarf ve Nahiv*, 1324/1908, s. 274)

Şu parçada da tekrar vardır:

Halkımız için daha yeni başlamakta *olan* tiyatro hayatına alışıp doğru görüş sahibi *olmak* epeyce bir zamana bağlı *olmakla* birlikte, temâşada başarı halkın zevkine uymaktan ibaret *olduğundan*, başarı sağlamak için zevkin bugünkü halini öncelikle saptamak gerekir.

(Mehmet Rauf, *Cidâl*)

7 — Abartma (Mübalâğa)

Abartma (mübalâğa), bir şeyi olduğundan üstün ya da aşağı göstermektir.

Ak gerdanda benler öldürdü beni.

(Karacaoğlan)

Âlem sele gitti gözüm yaşımdan.
(Karacaoğlan)

(IV. Murat'ın atı için.)
Tayy eder âlemi bir göz yumup açıncaya dek.
(Nefî)

S ö z c ü k l e r : *Tayy etmek*: aşıp gitmek.

Cedvel-i sîm içre âdem binse bir zevrakçeye,
İstese mümkün varılmak cennetin ta yanına.
(Nedim)

S ö z c ü k l e r : *Cedvel-i sîm*: gümüş kanal (Kâğıthane'de bir kanalın adı).
Zevrakçe: sandal. *Mümkün*: mümkün, olası.

Ey bu topraklar için toprağa düşmüş asker!
Sana dar gelmeyecek makberi kimler kazsın?
"Gömelim gel seni târihe" desem sığmazsın.
(Mehmet Akif Ersoy)

S ö z c ü k l e r : *Makber*: mezar.

8 — Hüsn-i Tâîl

Hüsn-i tâîl (güzel sebebe bağlama), bir şeyin oluşunu, asıl sebebinden başka bir sebebe bağlamadır:

Gelir deyü cihânın şehriyârı bezm-i gülzâra
Temâşâ etmek için yâsemenler çıktı divâra.
(Nedim)

S ö z c ü k l e r : *Deyü*: diye. *Şehriyâr*: padişah. *Bezm-i gülzâr*: gül bahçesi toplantısı. *Divâr*: duvar.

Adem diyârına çoktan giderdim ey Bâkî
Şarâb-ı aşk ile reftâra iktidârım yok.
(Bakî)

S ö z c ü k l e r : *Adem*: yokluk, (*İdem diyârı*: öbür dünya, âhiret). *Şarâb-ı aşk*: aşk şarabı. *Reftâr*: yürüyüş.

Güzel şeyler düşünelim diye
Yemyeşil oluvermiş ağaçlar.
(Cahit Sıtkı Tarancı)

Çumra kanalının suları Beyşehir Gölü'nden çıkarken su rengindedir; Konya ovasından kan renginde.

Siz buna, ovanın kırmızı toprağının rengidir diyeceksiniz; ben Demköylü Mehmet'le kardeşinin kanlarının rengidir diyeceğim.

Konya ovasının ufukları mavi değil, sapsarıdır.

Siz bunun, rüzgârın kaldırdığı tozlardan böyle olduğunu söyleyeceksiniz; ben Konya hapishanesinde yatan Zağar Mehmet'in benzinin sarılığından diyeceğim.

(Sabahattin Ali, *Kanal*)

İkinci Yeni hareketinde (1955'ten bu yana), sebeple sonuç arasındaki bağlantı büsbütün koparılmış; olayın sonuçları hiç ilgisi olmayan sebeplere bağlanmıştır:

Üstelik seni sevmek haşlanmış pirinçleri beyazlatır.

(Edip Cansever)

Kolların upuzun Walt Whitman'ı okumaktan.

(Edip Cansever)

Birtakım genç anneleri uzatırdı bir keman.

(Cemal Süreya)

Elimi tut büyüsün.

(Oktay Rifat)

9 — Bilmezlikten Gelme (Tecâhül-i Ârif)

Bilmezlikten gelme (Tecâhül-i ârif), bilinen bir şeyi bilmez görünerek anlatmaktır:

On sekiz yaşlarında hande-be-leb

Ölüvermek... Demek bu mümkünmüş.

(Cenap Şahabettin)

S ö z c ü k l e r : *hande-be-leb*: dudağında gülüş.

Sular mı yandı, neden tunca benziyor mermer?

(Ahmet Haşim)

Çördükler, cevizler, iğdelerin

Gidin bakın gölgeleri orda mı?

(Cahit Külebi)

10 — Dereceleme (Tedrîc)

Dereceleme (Tedrîc), anlatımda kavramların derece gözetilerek sıralanmasıdır. Bunun iki çeşidi vardır: *Yükselen dereceleme*, *Alçalan dereceleme*.

a. *Yükselen dereceleme*, anlatımda kavramların küçükten büyüğe, azdan çoğa doğru sıralanmasıdır:

Makber (mezar), makber değil bir *türbe*, türbe değil bir *mabet* (tapınak), mabet değil bir *küre*, küre değil bir *sonsuz uzay* olmalıydı.

(Abdülhak Hâmit, *Makber*, Önsöz)

Aziz dost! *günler* günleri, *aylar* ayları, *yıllar* yılları kovaladı.

(Yakup Kadri Karaosmanoğlu, *Erenlerin Bağından*)

b. *Alçalan dereceleme*, anlatımda kavramların büyükten küçüğe, çoktan aza doğru sıralanmasıdır:

İki asker *mızrak* mızrağa, *kılıç* kılıca, *hançer* hançere vuruşmaya başladılar.

(Namık Kemal, *Cezmi*)

Sizler bencilliği o kerteye vardırıdınız ki, memleketin kurtulması için *hayatınızı* değil, hayatınızın bir *günü*nü, bir *saatini*, hattâ bir *dakikasını* bile feda etmezsiniz.

Türk Edebiyatında Mecazlı Anlatımın Geçirdiği Evreler

Mecaz, günlük yaşayışta da sık sık kullanılan bir anlatım aracıdır. Halk ağzında bunun binlerce örneği vardır: *Kara haber, acı söz, tatlı dil, sırma saç, ace-mi çaylak, aç gözlü, alçak gönüllü, akıl kutusu, altın babası, ateş püskürmek, arpacı kumrusu gibi düşünmek, bıçak kemiğe dayanmak, baldırı çıplak...* vb.

Dilde var olan bir şeyin, bir söz sanatı olan edebiyata da yansıtacağı doğaldır.

Gerek İslâmlıktan önceki Türk edebiyatında, gerek İslâmlıktan sonraki halk edebiyatı ürünlerinde mecazlar çevrede görülen nesnelerle (dağ, göl, hayvan, bitki, vb. gibi doğa parçaları ve kargı, ok, yay, vb. gibi kullanılan aletler) kurulmuştur. Sözgelimi, İslâmlıktan önceki dönemde, öfke ile aslan gibi kükremekten, acı ile gönlün içinin yandığından, sevgilinin yüzünün “dolon ay” gibi olduğundan, sevgi ile yüreğin yarıldığından söz edilir (bk. Örnekler: A)

İslâmlıktan sonraki dönemde, halk edebiyatında da mecazlar çevrede görülen öğelerle kurulmuştur. Sözgelimi, *Dede Korkut Hikâyeleri*’nde (XIV./XV. yy.) kullanılan mecaz öğeleri şunlardır: *tepe, göz, kaz, şahin, elma, badem, çiçek, selvi, kargı, yay...* vb. Halk ozanı Karacaoğlu (XVII. yy.) da, mecaz için şu öğeleri kullanmıştır: *ay, ayın tekeri, hilâl, kar, ala karlı dağ, sel, akar sular, coşkun sular, ulu çaylar, kömür, ateş, od (ateş), inci, kuğu, suna, ördek, kınalı keklik, akça ceran (ceylan), kuş, bülbül, şahin, arı, yayla çiçeği, gül, konca, sümbül, selvi, herzeren çubuğu, elma, kiraz, bal, altın kemer, çizme...* vb. (bk. Örnekler: 5).

*

İslâm uygarlığı, dinin (şeriatın) katı kuralları içinde oluşmuş; her şeyi Tanrı irâdesine (takdir-i ilâhî), alın yazısına (kader) bağlayan; alın yazısını değiştirme olanağı bulunmadığını, o yolda çaba harcamanın (tedbir) boş olduğunu, çünkü başa gelen her şeyin Tanrısal bir sebebi bulunduğunu, insanın aklınınsa bu gizli sebebi anlayamayacağını; Tanrı’dan gelene boyun eğmek (tevekkül) gerektiğini aşıl原因; bu dünyanın geçici ve kötü olduğunu, bütün nimetlerin öteki dünyada (âhiret) bulunduğunu bildiren ve her türlü davranışın bu dünyayı değil, öteki dünyayı elde edecek yolda ayarlanmasını öğütleyen bir dünya görüşü üzerine kurulmuştur.

Gerçek dünyaya sırt çeviren, sebeplerle sonuçlar arasındaki bağlantıya aklın kapılarını kapatan, düşünmeyi yasaklayan, insanı soyut bir dünya hayaline bağlayan duruk (fr. statique) bir düzeyin ve uygarlığın yarattığı sanatın da değiştirilemez sıkı kurallara bağlı ve soyuta yönelik duruk bir sanat olacağı doğaldır.

İslâm uygarlığı çevresindeki Türk edebiyatının (Divan edebiyatı) mecazlarında da çevrede görülen birtakım somut nesneler (*bülbül, gül, nergis, sümbül, lâle, selvi, çınar, fidan, akar su, ay, güneş, yıldız, bulut, lâ’l, mercan, inci, sedef,*

kadeh, şarap, ok, yay, kılıç, zincir.. vb.) ele alınmışsa da, bunlar artık doğada görülen ve çevrede kullanılan nesneler olarak değil, kitapta okunan ve kuşaktan kuşağa aktarılan soyut kavramlar olarak benimsenmiş; değiştirilemeyen birtakım ilişkiler, benzetmeler sistemi içinde kullanılmaya yarayan mazmun'lar (kalıplaşmış mecazlar) niteliğini almıştır. Daha önce, "Divan Şiiri Üzerine Yargılar" bölümünde de değinildiği üzere (bk. s. 378), bu mazmunların başlıcaları şunlardır:

Yüz için: *mâh* (ay), *güneş, gül*, vb.

Yanak için: *gül, lâle*, vb.

Ağız için: *lâ'l, gonca, şarap, nokta, adem* (yokluk), vb.

Diş için: *dür* (inci), *güher* (cevher), vb.

Göz için: *nergis, mest* (sarhoş), *hasta, tığ* (kılıç), *katil*, vb.

Gamze (yan bakış) için: *şemşir* (kılıç), *hunhâr* (kan içici), *cellât*, vb.

Kirpik için: *ok*, vb.

Kaş için: *keman, yay, hançer, hilâl*, vb.

Saç için: *mâr* (yılan), *bend* (bağ), *kement, zincir, sünbül*, vb.

Boy için: *serv* (selvi), *sanauber* (çam), *şimşâd* (şimşir ağacı), *ar'ar* (ardıç ağacı), *nihâl* (fidan), *elif*, vb.

Bel için: *kıl, hayal*, vb.

Âşık için: *bülbül, pervane*, vb.

Sevgili için: *gül, büt* (put), vb.

Zengin için: *Kaarun*.

Adaletli kişi için: *Nüşirevan*.

Kahraman hükümdarlar için: *Dârâ, İskender*, vb.

Bu hazır mazmunlar ele alındıkça, onlarla ilgili kavramlar ve sözcükler de bir arada kullanılırdı; sözgelimi, *gül* deyince, *bülbül, gülşen, bahar, sabâ* (tan yeli), vb. *mest* (sarhoş) deyince *humâr* (içki sersemliği), *şarap, sâki, piyale* (kadeh), *meyhane, harâbât*, vb. sözcük ve kavramları aynı söz içinde toplanırdı. Bu mazmunlar bir olguyu, bir görünümü, bir ruh halini vb. daha canlı, daha somut anlatmak için değil; tersine, soyut birtakım söz oyunları kurmak için kullanılırdı. Divan edebiyatı ozanı Nedim'den seçilen parçalar, konuyu yeterince aydınlatacaktır. (bk. Örnekler: C)

*

Batı uygarlığı çevresindeki Türk edebiyatı döneminde (1859'dan sonra) bu mazmunlar sistemine karşı çıkılmaya başlanmış; Tanzimat Edebiyatı döneminde (1859-1895) bunların gerçeğe uymadığı soyutluğu eleştirilmişse de (bk. "Divan Şiiri Üzerine Yargılar" bölümü, Örnekler: 2, 3, 5; s. 379-380), bütünüyle atılması yoluna gidilememiş; ancak daha sonraki dönemde, Edebiyat-ı Cedide zamanında (1896-1901) söz konusu kalıplaşmış mazmunlar büsbütün bırakılarak, Batı edebiyatında görülen mecazlara benzer mecazlar kullanılmaya baş-

lanmıştır. Bu yeni mecazlar ilk zamanlarda yadırganmış, “garâbet” (gariplik) ile suçlanmış; sözelimi; “Bu levhaya *tembel bir nazar atfetmekten* (göz atmak-tan) geri kalmazdım” (Hüseyin Cahit) sözü, “nazarın tembeli, çalışkanı olmaz” (Mehmet Celâl) diye eleştirilmişti. Edebiyat-ı Cedide ozan ve yazarları ise, kendilerini “sözler sınırlı, düşünceler sınırsız olduğundan, yeni bir düşünceyi anlatmak için dildeki sözcükler ve tamlamalar kimi zaman yetersiz kalır; o zaman yeni bir söz kullanma zorunluğu vardır” (Cenap Şahabettin) diye savunmuşlardır. Bu yoldaki tartışmalar yıllarca sürmüştür (bk. Yardımcı Okuma Parçaları: 1-3). Çoğu tartışma konusu olan yeni sözlerin bazıları şunlardır: *sâat-ı semen fâm* (yasemin renkli saatler), *lerze-i rûşen* (parlak titreyiş), *lerze-i siyâh* (kara titreyiş, kara ürperti), *büse-i gülgün* (gül renkli öpücük), *zulmet-i ebkem* (dilsiz karanlık), *mezâmîr-i sükût* (sessizlik neyleri), *samt-ı ümîd* (ümidin susması), *dûd-i muannid* (inatçı dumâr), *zulmet-i beyzâ* (beyaz karanlık), *havf-i siyâh* (kara korku), *zekâ-şiken* (zekâ kıran), *şikeste-reng-i sefâlet* (sefaletin kırık rengi), *leyle-i müzâb* (erimiş gece), *tozlu kesâfet* (tozlu yorgunluk), *dumanlı uçuş*, *beyaz lerze* (beyaz titreyiş), *acı lerziş* (acı titreyiş), *kanatlı nağme*, *yeşil rüya*, *mavi hulya*, *nazlı bir hatt-ı istifhâm* (nazlı bir soru çizgisi), *serseri bir nüvâziş* (serseri bir okşama), *tembel nazar* (tembel göz, bakış), *gizli aydınlık*... vb.

Daha önce de belirttiğimiz gibi, bunlar Batı edebiyatı yolunda kurulmuş yeni mecazlardır (bk. Örnekler: Ç); hattâ kimisi doğrudan doğruya Fransızca’dan çevrilmiştir: *lerze-i rûşen* (parlak titreyiş: *frisson lumineux*)...

Bu yoldaki söyleyişler kısa zamanda tutunmuş, daha sonraki kuşakları (özellikle Fecr-i Âtî ozan ve yazarlarını) etkilemiş, günümüze kadar sürmüştür.

*

XX. yüzyılın ilk yarısında, yazı dilinin sadeleştirilmesi, özleşmesi yanında, mecazlar da –Edebiyat-ı Cedide etkisi sürmekle birlikte– yine doğaya dönük bir hal alır:

Şakaklarıma *kar* mı yağdı ne var?

(Cahit Sıtkı Tarancı)

XIX. yüzyılın ortalarına doğru (1941), üç ozanın (Orhan Veli, Oktay Rifat, Melih Cevdet) yayımladığı *Garip* adlı kitapla, mecazlı anlatıma karşı çıkmış; “söz ve anlam sanatlarının çok kere zekânın doğayı değiştirici, yıkıcı özelliklerinden yararlandığı; benzetmenin, eşyayı başka türlü göstermek” olduğu ileri sürülmüş; “benzetme ile istiâreden kaçan, gördüğünü herkesin kullandığı sözcüklerle anlatan”, yalın söyleyişli bir şiir akımı oluşturulmuştur. “Garipçiler”e göre, “Şiir, bütün özelliği edâsından olan bir söz sanatıdır; yani bütününü anlamdan ibarettir; anlam, insanın beş duyusuna değil, kafasına seslenir. (...) Şiiri şiir yapan, sadece edâsındaki özelliktir; o da anlama aittir.” (*Garip*, önsöz). Bunu bir örnekle açıklayalım. Herhangi bir temayı, sözelimi aşkı, Ahınet Haşim şöyle anlatmıştır:

Âteş gibi bir nehr akıyordu
Rûhumla o rûhun arasından.
(...)

Kaçtım o bakıştan, o dudaktan,
Baktım ona sessizce uzaktan.

(Ahmet Haşim, *Parultı*)

Orhan Veli ise şöyle anlatır:

Benim de mi düşüncelerim olacaktı,
Ben de mi böyle uykusuz kalacaktım,
Sessiz sedasız mı olacaktım böyle?

(Orhan Veli, *Sevdaya mı Tutuldum*)

Ne var ki, bu, “Gördüğünü herkesin kullandığı sözcüklerle anlatan”; bu, “hiçbir şeyin şiir dışı kalmamasını sağlamak” için, “şiire sokulan alelâde konuşma; küçük, alelâde olaylar; küçük, alelâde insanlar”, bir süre sonra şiirin temel öğeleri diye görülmeye başlanmış; “şiir yalnız küçük olayların, yalnız alelâde bir dille anlatılmasından meydana gelir” sanılmış (Orhan Veli, *Genç Şairlerden Beklenen*); “bu basitlik, bu alelâdilik” ölçü diye alındığı için, Garipçiler’in yalnız şiirlerinin yalınkat taklitleri yaygınlaşmıştır.

Cumhuriyet döneminde, şiir geleneğinin her ögesine (ölçek, ayak, nazım biçimi, ahenk, mecaz) karşı çıkılarak kurulan “Garip” (Birinci Yeni) akımın taklitçiler elinde yozlaşmasından sonra, belki de o akıma tepki olarak kurulan (1955) “İkinci Yeni” akımı, “Garip” akımının tam tersi bir yönde, mecazlı anlatıma geniş ölçüde yer vermiştir. Ancak, buradaki “mecaz” anlayışı, geleneksel mecazdan bambaşka bir yapıdadır. Daha önce de işaret ettiğimiz üzere, geleneksel mecazda, karşılaştırılan iki şeyin arasında bir ortak nitelik bulunması, bunların bir benzetme yönünde birleşmesi gerekir; aralarında ortak bir nitelik bulunmayan şeyler karşılaştırılırsalar bile, mecaz meydana gelmez; sözgelimi, *süt gibi sivri çorba* sözünde, *süt* ve *çorba* ile *sivri* arasında herhangi bir ortak nitelik bulunmadığı için, o sözde mecaz yok sayılır. İkinci Yeni akımı, mecazın işte bu geleneksel yapısını bozarak, aralarında bağlantı bulunmayan kavramları karşılaştırma yoluyla yeni görüntüler kurma denemesine girişmiştir (bk. Örnekler: E). Bu konuda Oktay Rifat şöyle der:

... Bir dili kullanmak, kelimelerin bizde uyandırdığı görüntülerin (image, hayal) yardımıyla bir şeyler anlatmak demektir; o şeye “anlam” diyoruz. (...) Bir sözün gözümüzün önüne gelen görüntüsü, olabilecek bir şeyse o söze “anamlı”, olmayacak bir şeyse “anlamsız” deriz. *Ahmet düştü* sözünün bir anlamı vardır, çünkü Ahmet düşebilir; *lâmbanın saçları ıslak* sözünün bir anlamı yoktur, çünkü lâmbanın saçları olmaz. Bir kelime sanatı, bu yüzden bir görüntü sanatı olan şiirin sadece olabilecek görüntülere bağlanması istenemeyeceğinden, anlamla da bağlı kalması istenemez.

(Oktay Rifat, *Perçemli Sokak*, 1956, Önsöz)

“İkinci Yeni” mecazlarının bir bölümü, birbirleriyle ilgisiz kavramların ve onların işareti olan sözcüklerin yan yana getirilerek mantık-dışı, akıldışı görüntüler yaratılmasından; “olmazlıkların olur gibi gösterilmesi çabası”ndan doğmuştur:

Deniz, damlardaki yuvasına girdi
(Oktay Rifat)

Bu örnekte, aralarında herhangi bir ortak nitelik bulunmayan *deniz* ile *damlardaki yuva* birbirine bağlanmıştır.

Gerçeğin gündelik düzenini sözcüklerle değiştirme çabası, okuyucunun ilgisini çekme isteğine bağlanabilir. Sözgelimi:

Bekle ki nisan yağmuru yağsın,
Soğanlar, salatalar yeşersin.

sözleri, gerçeği yansıtan bir söyleyiştir ama ilgi çekici değildir; buna karşılık:

Bekle ki soğanlar, salatalar yağsın,
Nisan yağmuru yeşersin.
(Oktay Rifat)

dizeleri gerçeğin alışılmış düzenini sözcüklerle alt-üst ettiği için ilgiyi çeker. Burada, bir gazete haberinin ilgi çekici olup olmaması konusunda bir Amerikan gazetecisinin ünlü sözünü hatırlayalım:

Bir köpek, bir insanı ısırdığı zaman bu bir haber değildir, fakat bir insan bir köpeği ısırsa bu bir haberdir.

Akıl-dışı, mantık-dışı bileşimlere başvurarak, olmazlıkları olur gibi göstermeye çalışan mecazların ve söyleyişlerin örneklerini dilimizdeki bazı deyimlerde, bazı folklor ürünlerinde (tekerlemelerde) ve bazı tekke şiirlerinde de buluyoruz. Sözgelimi, *elinin körü*, *küplere binmek*, *balık kavağa çıkınca*, vb. gibi deyimler böyle bir özellik göstermektedir. *Balık kavağa çıkınca* deyimini ile *Telgraf tellerinde gemi leşleri* (Oktay Rifat) dizesi aynı yöntemle kurulmuştur (söz konusu dizeyi, *Gemi leşleri telgraf tellerine çıkınca* biçimine sokarsak, yapı benzerliği daha da belirginleşir).

Folklorda, özellikle tekerlemeler bu yolda kurulmuştur:

Deve tellal iken, pire hammal iken, ben babamın beşiğini tıngır mıngır salları iken...

Ortaoyunu ve Karagöz’de, söyleneni ters anlayan Kavuklu ile Karagöz’ün kimi sözleri, dilin mantık bağları dışına çıkıp “anlamsız” a ve “saçma” ya yönelir:

“Kadıköy”, aslında “kat kat köy” idi; Kızkulesi’ni hafzettik (ortadan kaldırdık), Harem iskelesini nasbettik (tayin ettik), “kadıköy” oldu.

(Cevdet Kudret, *Karagöz*, c. II, 1969, s. 276)

Özellikle *Tımarhane* adlı karagöz oyununda, akıl ve mantıkla ilgisi kopuk deliler, sözcüklerle gerçeğe aykırı bileşimler kurarlar:

... Kazmanın kazana gücendiğini kızandan öğrenince, çorba tasının loğusalığı dolayısıyla, kevgir kepçe kollarını sıvayıp maslahatı (iş) kevgirden süzüp temize çıkardığını yumurta tavası uzunkulaktan işitmiş imiş.

(Cevdet Kudret, *Karagöz*, c. III, 1970, s. 322)

Halk tasavvuf şiirinde, “münâfıklar yüzünden mânanın yüzünü örtmek” için de, bu yola başvurulmuştur:

Kerpiç koydum kazana
Kaynatırım kaynamaz
(Yunus Emre)

Leylek koduk (sıpa) doğurmuş
Ovada zurna çalar
(Kaygusuz Abdal)

YARDIMCI OKUMA PARÇALARI

1

SÂL-İ EDEBÎ

(Edebî yıl)

... Yeni sözcükler kullanmanın gerekliliğini H. Nâzım Bey bir makale ile pek güzel ispat etmişti; o makalenin içeriği kısaca şu idi: sözcükler düşüncelerin bildirimlerinin aracıdır, maddî işaretleridir; her düşünce ya bir sözcükle ya da birkaç sözcükle –yani bir tamlama ile– anlatılır; sözcükler sınırlı, oysa düşünceler sınırsız olduğundan çoğu zaman düşünceleri bildirmek için tek sözcük yetmeyerek tamlamalar kurma gerekmesi duyulur; fakat kimi zaman düşünce o kadar yeni, o kadar yeni olur ki, o düşüncüyü bildirmek için el-

deki bütün sözcükler ve tamlamalar yetersiz kahr. O zaman yeni bir sözcük kullanmak zorunludur. (...) Yeni sözcükler kullanılmasını uygun bulmayanlar, bugünkü edebiyatın yeni sözcüklerle anlattığı düşünceleri bilinen sözcüklerle anlatmağa çalışmalı, başarılı olmalı da ondan sonra gereksizliğini iddia etmeli. (...)

Tamlamaların yeniliğine gelince: bir tamlama dilbilgisinin bilinen kurallarına aykırı olmadığı, isterse garip olsun bir anlamı da olduğu halde, yalnız yeniliğinin bağışlanmaz bir kusur gibi gösterilmesi

pek açık bir hastalıktır. (...) Şimdi şu *Sâat-ı semenfâm* tamlamasının yapısı ve anlamı bakımından ne olduğunu düşünelim: bu bir tamlama ki, söz bozukluğu yok; anlamı: semen (yasemen) renginde, yani beyaz saatler... Yapısına diyecek yok; anlamı söz götürebilir: *Beyaz saatler!* Gerçekten bu birdenbire garip görünür; fakat biraz düşünme, o garipliği giderebilir: “Saat, bir zaman parçasıdır, zaman renk ile sıfatlanmayı kabul etmez ki *beyaz saatler*, *siyah saatler* diyebilelim.” Öyle ama *gece* nedir? O da zamanın bir parçası değil mi? O halde nasıl olup da “karanlık gece”ye *leyl-i siyâh* (kara gece) diyebiliyorsunuz? Eğer zamanın renklerle sıfatlanmayı kabul edemeyeceği iddiasında direniyorsanız, *leyl-i siyâh* tamlamasının da anlamsızlığını kabul etmeniz gerekir; yok eğer *leyl-i siyâh* tamlamasının anlamlı olduğu inancında iseniz, *sâat-ı semen-fâm* tamlamasını anlamsızlıkla suçlamamalısınız? Çünkü “ka-

ranlık gece”ye *leyl-i siyâh* (kara gece) dedğiniz halde örnekseme yoluyla “aydınlık gece”ye de *leyl-i sefid* (beyaz gece) demek te sakınca olmaz; saatler ise gecenin parçalarından başka bir şey değildir; bilindiği üzere, bütünün kabul ettiği hali parça da kabul edebilir; öyle olunca, *leyl-i siyâh*, *leyl-i sefid* dediğimiz gibi *sâat-ı sefid* tamlaması anlamlı olunca, açıkladığımız *sâat-ı semenfâm* tamlaması da o kadar anlamlı, fakat ondan daha ahenkli bir tamlama olur. *Sâat-i semen-fâm* tamlaması gibi anlamsız sayılan *lerze-i rûşen* (parlak titreyiş), *bûse-i gül-gün* (gül renkli öpücük), *âtî-i edebî* (edebiyatın geleceği) ve benzeri tamlamalar da anlamlıdır; fakat bunların hepsinde gerçek anlam aramamalı, kimisinde de mecazlı anlam arayacak kadar yumuşak davranmalıdır. (...)

(Cenap Şahabettin, *Nevsâl-i Servet-i Fünun*, 1313/1897)

2

MUSÂHÂBE-İ EDEBİYYE (Edebiyat Sohbeti)

(...)

Kanatlı nağme. Bu tâbiri siz beğenmediniz
Değil mi?... Hikmete pek uymuyor; fakat şâir

Kanat verir neye isterse bir nihâyetsiz
Kanat hazînesidir hücre-i hayâli onun.

(Tevfik Fikret, *Servet-i Fünun*, 1312/1896, no. 277)

S ö z c ü k l e r : *Tâbir*: deyim. *Hikmet*: tanıtlanmış bilim. *Hücre-i hayâl*: hayal odası.

3

PARLAK TÂBİRLER

Yeni deyimleri eleştirmek için tutulan düşünce yolu doğru bir sonuç veremez; çünkü bazı tamlamaları bulundukları cümleden, yazıdan ayırıp da yapayalnız inceleyecek olursak doğru bir davranışta

bulunmuş olmayız. Çoğunlukla görüldüğü üzere, *lerze-i siyâh* (kara titreyiş), *nazlı bir hatt-ı istîfham* (nazlı bir soru çizgisi), *leyl-i müzâb* (erimiş gece) gibi tamlamalar alınarak, “Bunlar ne demektir? Bu garipliğe

ne gerek vardır?" diye sahipleri eleştirilmek isteniyor.

Lerze-i siyâh... İlkin bu tamlama hangi yazıda ve hangi cümlede? Bir kere bunu bilmeliyiz. Çünkü neden söz edildiğini bilmeyince, *siyah lerze*'nin doğru olmadığını elbette saptayamayız.

Bu tamlama, eşinin mezarını ziyarete gitmiş bir ozanın o sırada üzüntülerini göstermek için yazdığı bir şiirdedir. Eşinin

sonsuz dek kayboluşuyla acı duyan ozan, bu gam verici tenhalık içinde kendi umutsuzluğuna bütün bütün dalarak, her taşta taşlaşmış bir verem öksürüğü bulmağa başlarken, selviler hışırdayınca, bütün kalbinin içtenliğiyle bu üzüntü kendisine *lerze-i siyâh* dedirtiyor. (...)

(Hüseyin Cahit Yalçın, *Sabah*, 1314/1898)

ÖRNEKLER

A. İslâmlıktan Önceki Mecazlar:

Öfkem gelip fırladım
Aslan gibi kükredim

Gönlümü içten yaktı,
Yetmiş yaşça kocattı.

Tblun-aydır onun yüzü,
Yardı benim yüreğimi.

(*Divânü Lûgaat-it Türk*, XI. yy.)

... Tanrı güç verdiği için, babam kağanın askeri *kurt* gibi imiş, düşmanı *koyun* gibi imiş.

... Vardığın yerde kanın *suca* aktı, kemiğin *dağca* yattı.

(*Kül Tîğîn Yazıtı*, VIII. yy.)

3

... Bu çocuğun yüzü mavi, ağzı *ateş kızılı*, gözleri ala, saçları, kaşları kara idi. Güzel perilerden daha güzeldi. (...) Ayağı *öküz* ayağı gibi, beli *kurt* beli gibi, omuzu *samur* omuzu gibi, göğsü *ayl* göğsü gibi idi.

(*Oğuz Kağan Destanı*, yaz. XIII. yy., bas. 1936)

B. Halk Edebiyatı Mecazları:

1

Tepe gibi et yığdırdı, *göl* gibi kırmızı sağdırdı.

Bir bölük *kaza şahin* girmiş gibi kâfire at saldı.

Kaza benzer kızımın, gelinimin *çiçeği* oğul!

Kargı gibi kara saçını yoldu.

Evden çıkıp yürüyende *selvi* boylum, *kurulu* yaya benzer çatma kaşım, *koşa* (çift) *badem* sığmayan dar ağızlım, *güz elmasına* benzer al yanaklım...

(*Kitâb-ı Dede Korkut*, XV. yy.)

2

Doğan aylar gibi doğar görünür

Güzelin yanağı *ayın tekeri*
İnceciktir belin, *hilâldir* kaşın

Yüce dağ başında duran güzeller
Ne parlaşırsınız *kar* gibi gibi.

Yandım gittim *ala karlı dağ* iken

Âlem *sele* gitti gözüm yaşından

Akar sular gibi bulan

Coşkun sular gibi çağlar gezerim

Ulu çaylar gibi coştum ağladım

Nedendir de *kömür gözlüm* nedendir

Ateş aldı yandı yürek

Yanar yüreğim *od* gibi

İnciye benziyor ağızında dişi

*Kuğu*ya benzettim *göller* içinde

Nasıl vazgeçeyim böyle *sunadan*

Elif'in elinde bardak
Sanki *yeşil başlı ördek*
Yüzer Elif Elif diye.

San *kınalı keklik*/indi pınara

Sanki *akça ceran* bir çölde gezer

Ben de bir *kuş* idim geldim ötmeğe

Garip *bülbül* gibi feryat ederim

Şahin gibi yükseğinde uçarken

Deli gönül gezer gezer gelirsin

Arı gibi her çiçekten alırsın

Yayla çiçeği kokuşlu

Benden selam söylen *gül* yüzlü yâre
Yanakların olmuş *gonca*
Al karanfil takmış *sümbül* saçına
Boyu uzar gider *selvi dal* gibi
*Hezeren çubuğ(u)*na benziyor boyu
Elma yanak, *kiraz* dudak, diş *sedef*
Altın tas içinde *bala* dönmüşsün
Altın kemerin olayım
Dola beni bel yerine
Çizme olam ayağına giyesin
Ökçesin de çamurlara bas gelin

(Karacaoğlan, XVII. yy.)

C. Divan Edebiyatı Mecazları:

Atan anan senin var ise *mihr ü mâhtır* cânâ
Ki bir bakışta *mihre* bir bakışta *mâha* benzersin.

S ö z c ü k l e r : *Cânâ*: ey sevgili. *Mihr*: güneş. *Mâh*: ay.

Bir *câm* bir de *lâ'l-i* lebin sundu muğbeçe.

S ö z c ü k l e r : *Câm*: kadeh. *Lâ'l*: kırmızı renkte değerli taş. *Leb*: dudak. (*Lâ'l-i leb*: dudağın lâ'li, lâ'l gibi dudak). *Muğbeçe*: meyhaneci çırağı, sâkî.

Açıldı dilberin ruhsârı gibi, *lâleler güller*

S ö z c ü k l e r : *Ruhsâr*: yanak.

Ne *goncedir* o dehen koklasam *şarâb* kokar

S ö z c ü k l e r : *Dehen*: ağız.

Deheninden ki gönül eyledi bir bûse recâ
Sana lâyık mı ki “*yok*” deyü cevâb eylesin

S ö z c ü k l e r : *Dehen*: ağız. *Yok*: 1. hayır; 2. ağzım yok.

Hiçbir *nişâne yok* o miyân ü dehândan

S ö z c ü k l e r : *Nişâne*: iz, işaret. *Miyân*: bel. *Dehân*: ağız, (*Miyân ü dehân*: bel ve ağız).

Henüz *nergis-i* mestinde bûy-i hâb kokar

S ö z c ü k l e r : *Nergis-i mest*: sarhoş nerkis (süzgün göz). *Bûy-i hâb*: uyku kokusu.

Nittiyse o çeşm-i pür-pumâr etti bana.

S ö z c ü k l e r : *Çeşm*: göz. *Pür-humâr*: çok sarhoş. (*Çeşm-i hür-humâr*: çok sarhoş göz, çok süzgün göz).

Gözün gibi beni *bîmâr* kıldın sen de bîmâr ol.

S ö z c ü k l e r : *Bîmâr*: hasta.

Hele gör neylemiştir bana *şemşîr-i nigâh*ın gel.

S ö z c ü k l e r : *Şemşîr*: kılıç. *Nigâh*: bakış. (*Şemsîr-i nigâh*: bakışın kılıcı, kılıç gibi bakış).

Aman o gamze-i *hunhâr* bende can mı kodu

S ö z c ü k l e r : *Gamze*: yan bakış. *Hunhâr*: kan içici, zalim. (*Gamze-i hunhâr*: kan içici yan bakış).

Âfet-i can dediler gamze-i *cellâd*ın için.

S ö z c ü k l e r : *Âfet-i can*: can âfeti. *Gamze*: yan bakış. (*Gamze-i cellâd*: cellât yan bakış).

Çek çevir kendin ki bir kaşı *keman* lâzım sana.

S ö z c ü k l e r : *Keman*: yay.

Ey kaşı *yâ* yüzün beri dönmez misin dahi

S ö z c ü k l e r : *Ya*: yay.

Görürsün *hançer-i ebrû*sunun nevinde kan vardır.

S ö z c ü k l e r : *Ebrû* kaş. (*Hançer-i ebrû*: kaşın hançeri, hançer gibi kaş). *Nevk*: uç.

Gel benim kaşı *hilâl*im bize bir îd edelim.

S ö z c ü k l e r : *İd*: bayram.

Bend bend olsun ham-i zülfün şikâr olsun Nedim.

S ö z c ü k l e r : *Bend*: bağ. *Ham*: büküm. *Zülf*: yüzün iki yanından sarkan saç. (*Ham-i zülf*: saç bükümü). *Şikâr*: av.

*Kemend-i zülf*üme düşsün İlâhî ol ayyâr

S ö z c ü k l e r : *Kemend-i zülf*: saçın kemendi. *Ayyâr*: hiyleci.

Ol perçemin nazîrini hâtırda mı gönül
Görmüş idin geçen sene *sünbül* zamanları

S ö z c ü k l e r : *Perçem*: kâkül. *Nazir*: benzer.

Kim yetiştirdi bu gûna sende bâlâ seni.

S ö z c ü k l e r : *Gûnâ*: türlü, (*Bu gûnâ*: bu kadar). *Serv*: selvi. *Bâlâ*: yüksek.

Gidelim *serv-i revânım* yürü Sâdâbad'a.

S ö z c ü k l e r : *Serv-i revân*: yürüyen selvi.

Miyânı *hayâl* gibi ince kaameti mevzun

S ö z c ü k l e r : *Miyân*: bel. *Kaamet*: boy. *Mevzûn*: ölçülü.

Sen gülersin *gûl* gibi ben *bûlbûl-i nâlânım*

S ö z c ü k l e r : *Nâlân*: inleyen, (*Bûlbûl-i nâlân*: inleyen bûlbûl).

Ç. Edebiyat-ı Cedide Mecazları:

Artık uyan ey mâh
Ey mâh-ı dil-âram,
Zîrâ geçiyor âh
Saât-i semen-fâm!

(Cenap Şahabettin, *Terâne-i Mehtâb*)

S ö z c ü k l e r : *Mâh*: ay. *Dil-ârâm*: gönül dinlendirici. (*Mâh-ı dil-ârâm*: gönül dinlendirici ay) *Sâât*: saatler. *Semen-fâm*: yasemin renkli. (*Sâat-i semen-fâm*: yasemin renkli saatler).

Bir beyaz *lerze*, bir *dumanlı* uçuş;
Eşini gaaib eyleyen bir kuş
gibi kar

(...)

Karlar... bütün elhânı *mezâmîr-i sükûtun*

(...)

.....dök

Elhân-ı tuyûrun yerine *samt-ı ümîdî*.

(Cenap Şahabettin, *Elhân-ı Şitâ*)

S ö z c ü k l e r : *Lerze*: titreyiş. *Elhân*: nağmeler, ezgiler. *Mezâmîr-i sükût*: sessizlik neyleri. *Elhân-ı tuyûr*: kuşların nağmeleri. *Samt-ı ümîd*: umut sessizliği.

Dinle ey yârim işte ağlayan o.
Zûlmet-i ekbemin derûnunda

(Cenap Şahabettin, *Yakazât-ı Leyliyye*)

S ö z c ü k l e r : *Zulmet-i ekbem*: dilsiz karanlık.

Sarmış yine âfâkını bir *dûd-i muannid*,
Bir zulmet-i beyzâ ki peyâpey mütezâyid
(...)
Bir *tozlu kesâfetten* ibâret bütün elvâh

(Tevfik Fikret, *Sis*)

S ö z c ü k l e r : *Âfâk*: ufuklar. *Dûd-i muannid*: inatçı duman. *Zulmet-i beyzâ*: beyaz karanlık. *Peyâpey*: gittikçe. *Mütezâyid*: ziyadeleşen, çoğalan. *Kesâfet*: yoğunluk. *Elvâh*: levhalar,

Atmıştı bu manzar beni.....
Bir *havf-i ziyâha*.

(Tevfik Fikret, *Tîmsâl-i Cehâlet*)

S ö z c ü k l e r : *Manzar*: görünüm. *Harf-i siyah*: kara korku.

Âtî nasıl hayâl edilir?... Bir *zekâ-şiken*.
Durgunluk.....

(Tevfik Fikret, *Mâzi, Âti*)

S ö z c ü k l e r : *Âti*: gelecek zaman. *Zekâ-şiken*: zekâ kıran.

Sâfî kanatlarıyla uçan bâd-ı bî-karâr
Her serv-i ser-bülende dokundukça gâh gâh,
Bir *lerze-i siyâh*,
Bir *lerze-i siyah* ile her kabr-i pür-sükûn
.....

(Hüseyin Suat Yalçın, *Mezarlıkta*)

S ö z c ü k l e r : *Sâfî*: saf, katıksız. *Bâd-ı bî-karâr*: durmayan rüzgâr. *Serv-i serbü-lend*: yüksek başlı selvi. *Lerze-i siyâh*: kara titreyiş, kara ürperti. *Kabr-i pür-sükûn*: çok sakın mezar.

Serin serin eserek bir nesîm-i pür-halecan
— kopup gelir gibi en muhtarib gönüllerden—
Getirdi bir *acı lerziş* gusûn ü evrâka.

(Tevfik Fikret, *Berf-i Zerrîn*)

S ö z c ü k l e r : *Nesîm-i pür-halecan*: çok halecanlı tanyeli. *Lerziş*: titreyiş. *Gusûn ü evrak*: dallar ve yapraklar. *Berf-i zerrîn*: altın kar.

Uçup uçup gidiyor; sonra pür-gurûrû garâm
Zemîne resm ile bir *nazlı hatt-ı istîfhâm*
“Güzel değil mi şu hâlim, bakın!” diyor...

(Tevfik Fikret, *Bisiklet*)

S ö z c ü k l e r : *Pür-gurûr ü garâm*: gurur ve aşk ile dolu. *Zemîn*: yer. *Hatt-ı istîfhâm*: soru çizgisi.

... *Serseri bir nevâziş...*
... Resmi göstermek için *gizli bir aydınlık* ararken...
... Bu levhaya *tenbel bir nazar* atfetmekten geri kalmazdım.
Her akşam, elinde dikişi, yalnız başına bir masada *vaktini öldüren...*
(*Hüseyin Cahit Yalçın*)

S ö z c ü k l e r : *Nevâziş*: okşama. *Nazar atfetmek*: göz atmak, bakmak.

D. XX. Yüzyıl Edebiyatı Mecazları:

Çobanın bir *kızıl yele* saçları,
Ateştir, alınmaz ele saçları

(Faruk Nafiz Çamlıbel, *Ayşe Sana*)

Islak bir yorgan gibi iyice bürüneyim
Örtün üstüme örtün serin karanlıkları.

(Necip Fazıl Kısakürek, *Kaldırımlar*)

Ben de *güneş* gibi, *yeşil dağ* gibi
İçinde kaybolsam *yayla dumanı!*

(Ömer Bedrettin Uşaklı, *Yayla Dumanı*)

Tenin *buğdaysı*, boyun bir *başak* kadardı.

(Ahmet Muhip Dıranas, *Fahriye Abla*)

Geçen ömrümü bana söyleyen *dere*.

(Ziya Osman Saba, *İyilik*)

Güneşin böler günlerimizi
Bir *portakal* gibi ortasından ikiye,
Yarısını kulların yer, yarısını geceler.

(Bedri Rahmi Eyuboğlu, *Yaradana Mektuplar I*)

Fakat *değnekten* atım nerde?

Kardeşim su versin ona, susamış.

(Fazıl Hüsnü Dağlarca, *Ağır Hasta*)

E. İkinci Yeni Mecazları:

Nerden uzatmışsa *tenha boynunu*

(Cemal Süreya, *Yazmam Daha Aşk Şiiri*)

Bak *şehlâ parmaklarının* arasında

(Cemal Süreya, *Yazmam Daha Aşk Şiiri*)

Sonra o gider *sesini yıkardı*

(Cemal Süreya)

Güneş bir pazartesi olarak mı duruyor burnunuzda

(Edip Cansever)

A harfinden bir çarşı güneşi yüzünüzde
(İlhan Berk, *Sone*)

Seni aldım bu *sunturlu yere* getirdim
(Turgut Uyar, *Göğe Bakma Durağı*)

Hele o *ham cumalar*, o haziran kökleri
(Metin Eloğlu)

O *babacan acıkmaya* varıyorum vara vara
(Metin Eloğlu)

Bir *intihar karası faytona* binmiş ablam
(Ece Ayhan, *Fayton*)

Bir *erken odanın kolay köşesinde*
(Gülten Akın)

Kolay kafesli mendirek çocuğu
(Oktay Rifat, *Perçemli Sokak*)

Uykusuz camların kırmızı boynuzlu öküzü ellerimi
yaladı mı yemyeşim kesilirim
(Oktay Rifat, *Perçemli Sokak*)

Sen *dudaklarının sokağında kovalarsın* beni.
(Melih Cevdet Anday, *Gelgit*)

Silkelenen kalabalık güneşin sesi
(Melih Cevdet Anday, *Ses*)

Düz ve Mecazlı Anlatım Üzerine Yargılar

Sözcüklere yeni anlamlar yükleyerek dilin anlatma olanağını zenginleştirmek için mecazlara başvurulduğunu; sözün etkili olması için bunların sadece birer araç olarak kullanılması gerektiğini daha önce söylemiştik. Fakat kimi ozan ve yazarlar bunu –Divan edebiyatında olduğu gibi– birer amaç gibi görmeye başlamışlardır. O kadar ki, yalnız sanat eserlerinde değil, kimi zaman bilimsel yazılarda dahi bu yola başvurulduğu olmuştur. Şu örneği o bakımdan ele alalım:

... Kışın en koyu zamanında, 1851 Şubat'ının beşinci günü, Bebek önünden akan Boğaz suları keskin bir nevdâd (yeni doğmuş çocuk) sesi işitti: Seksen senelik Hamit'in ilk sesi.
... Bebek'te bulundukları için mi nedir? Hayrullah Efendi, oğlunu daha bebekken mektebe veriyor.

(İsmail Habip Sevük, *Edebi Yeniliğimiz*, c. I, 1931, s. 223, 225)

Yukardaki satırlarda yazar şunu demek istemiş:

Abdülhak Hâmit, 5 Şubat 1851'de, Boğaziçi'nde, Bebek'te doğdu. (...) Babası Hayrullah Efendi, oğlunu daha çok küçük yaşta okula verdi.

Bu kadar basit bir bilginin o yolda süslü bir söyleyişle verilmesi, anlamı zenginleştirmede olduğu gibi, sözün etkisini de arttırmış değildir.

Şu sözleri de o açıdan inceleyelim:

Hâfız-ı Şîrâzî'de şeffâf bir gaaze (düzgün, allık) altında saklanmış derin duygular... vardı.

(İsmail Habip Sevük, *Türk Teceddüt Edebiyatı Tarihi*, 1340/1925, s. 210)

Sembolizmin öncüsünü, muammalı bakışları ile esrarı sorguya çeken Charles Baudelaire'in şahsında buluruz.

(Suut Kemal Yetkin, *Edebi Meslekler*, 2. bas. 1943, s. 51)

Şeffaf bir gaaze altında saklanmış derin duygular, muammalı bakışları ile esrarı sorguya çekmek ne demektir?

Mecazın varlık nedeni, dilin anlatma olanağını zenginleştirmek olduğu halde, yukardaki örnekler, bunun tam tersi bir yönde, anlamsız boş sözler niteliğindedir. Bu yoldaki söyleyişlere, *edebiyat yapmak* denir. Sanat amacıyla yazılan eserlerde bunun daha bol örneklerini görüyoruz:

Evde küçükler hep öksürüyorlar, soğğun zehirli busesi ciğerlerini ısırmış.
(Cenap Şahabettin, *Kar*)

Kapı, odanın sükûtunu buruşturarak yavaş yavaş açıldı.

(Mithat Cemal Kuntay, *Üç İstanbul*)

Bu aşırı tutum, kimi ozan ve yazarlarda mecazlı anlatıma karşı sert bir tepki yaratmıştır. Nâzım Hikmet, bir şiirinde şöyle der:

*“Kalküta şehrinin ufkunda güneş
yükseliyordu.
Atlari ışıktan, miğferleri ateş
bir ordu
Bozgun karanlığı katmış önüne
geliyordu...”*

Bunu beceremedik,
romantik kaçtı pek.

Şöyle diyelim:

*“Baygın kokulu
koskocaman
masmavi bir çiçek
şeklinde sema*

düştü fecrin altın kollarına...”

Bu da olmadı,

olacağı yok.

Benden evvel gelenlerin hepsi,

almışlar birer birer,

tulû-i şemsi, gurûb-i şemsi,

tasvir patentasını.

Tulû-i şemsin, gurûb-i şemsin

okumuşlar canına...

Bu hususta yapılacak iş,

söylenecek söz

kalmamış bana.

Buna rağmen,

tekrar edeyim ki ben:

Kalküta'nın damları üstünde güneş

güneş gibi

yükseliyordu.

(Nazım Hikmet, *Benerci Kendini Niçin Öldürdü*, 1932)

Daha önce sözünü ettiğimiz “Garip” akımı da, aynı gerekçe ile, mecazlı anlatıma karşı çıkmıştı.

YARDIMCI OKUMA PARÇALARI

1

SÖZLÜ SÖZ

Ne dediniz? Nasıl? Anlayamadım. Lütfen yineler misiniz? Yine anlamıyorum. Neyse, sözlerinizden şunu çıkardım sonunda: Siz bana “hava soğuk” demek istiyorsunuz; ama neden doğrudan doğruya “hava soğuk” demiyorsunuz? Amacınız yağmur ya da kar yağdığını anlatmaksa, “yağmur yağıyor, kar yağıyor” deyin. Beni güleryüzlülüğümden ötürü beğeniyorsanız, güleryüzlüsünüz” deyin, yeter. Biliyorum, siz bu sözleri fazla yavan ve açık-seçik buluyorsunuz, “bu kadarını herkes

söyler” diyorsunuz. Bundan ne çıkar? Söylenen sözleri anlamak ya da herkes gibi konuşmak kötü mü? Sizde olsun, lâfêbesi benzerlerinizde olsun bir şey eksik: sizde eksik olan şey akıldır. Dahası var: siz, başkalarından farklı şeylere sahip olmak hevesindesiniz; şatafatlı zevzeklikleriniz, karışık cümleleriniz, anlamsız büyük sözcükleriniz de bundan ötürüdür. (...)

(La Bruyère, *Karakterler*,
çev. B. Kösemihal)

2

SÜS DÜŞKÜNLÜĞÜ

... O zaman Edebiyat-ı Cedide’de belirmeye başlayan ve bu topluluğun üyeleri arasında birinden ötekine geçerek hemen hepsine ulaşan bir hastalık olayından söz edeceğim. (...)

Bu hastalık olayı, arkadaşlarımla bağışlayacaklarına, hattâ benimle birlikte itiraf eyleyeceklerine inanarak söyleyeceğim, süs ve sanat düşkünlüğü idi. Bu düşkünlük, nazımda olsun nesirde olsun, yazıları yüklü, sonradan bulunmuş bir deyimi kabul edersek, ağdalı bir hale getiriyordu; öyle ki, o tarihten uzaklaştıkça, hele bugün ben kendim bunları yeniden okurken sinirlenmekten kendimi alamıyorum. (...)

Edebiyat-ı Cedide’ye yayılan sanat ve süs hastalığından söz ederken bunu yalnız ona özgü bir düşkünlük saymak, eskilerin hattâ bazı yenilerin, kısacası baştan sona kadar bütün Türklük edebiyatının, şiirde ve nesirde “tecemmül” (süslenme, takıp takıştırma) sözcüğüyle anlatılabilecek olan bir merakla dolu olduğunu bilmezlikten gelmek olur.

... Türk sanatçısı bu düşkünlüğe İran’ı taklit etmekle düşmüşken, kimi zaman bir hastalık tohumunun daha zayıf vücut-

larda fazla şiddetli ilerlemesi gibi, onun daha aşırı ve daha sürekli bir hastası olmuştur. Edebiyat-ı Cedide Batı’ya yönelirken Doğu’nun bu hastalığından kurtulmaya çalışmalıydı. Tersine, kendisine miras kalan hastalığı yenilik iddiasının ince ve yarı saydam boyası altında sakladı ve daha kötüsü, besleyerek büyüttü. Buna biraz da Batı’nın o zamanki geçici bir sanat tutumundan örnek alarak cesaret buldu ve böylelikle birinden ötekine geçerek hemen bütün Edebiyat-ı Cedide ozanları ve nesircileri yazılarına yığın yığın istiareler, mecazlar, benzetmeler, sözcük ve düşünce oyunları koydular; ve sanki yazı hayal ve söz marifetleri için bir hüner sahnesi imişcesine sanatta gerçek bir yenilik akımının tersine, gerici bir yol tutmuş oldular.

İşte bugün pek soylu bir insaf duygusuyla itiraf etmek zamanıdır ki, Edebiyat-ı Cedide’ye yüklenebilecek yanlışların arasında en haklı olanı bu noktadır.

(Halit Ziya Uşaklıgil, *Kırk Yıl*, c. IV.
1936, s. 141, 144-145)

YALIN SÖZ

Edebiyat kültürünün ve edebiyat zevkinin en şaşmaz denek taşı *edebiyatsızlık* tır. Edebiyattan kaçınmak, edebiyat yapmamak, çıplak sözün sırrına ermiş bulunmak. İşte sahici edebiyatın ana koşulları.

(...)

Yunus bir yoksulun ölümünden söz ederken:

*Bir garip ölmüş diyeler
Üç günden sonra duyalar
Soğuk su ile yuyalar
Söyle garip bencileyin*

diyor. Şu birkaç dizede ne var? Şu birkaç dizede ne yok? Bu kadar zengin bir elem

denizini böyle bir damla gözyaşı haline sokmak için herhangi bir Divan ozanı, kendi kalabalık şakımasında kim bilir ne çok takım taklavat şakırtılarıyla kulaklarımızı hırpalamak zorunda kalırdı.

(...) Büyük üslûpçu, büyük sanatçı o adamdır ki, kendi ruhunu başka ruhlar arasına yollarken, onu bir fabrika malı gibi kalıplar ve sargılar içine almaktan kaçınır.

(...)

(Yakup Kadri Karaosmanoğlu,
Kadro, 1932)

ÜSLÛP ÜZERİNE BİR DÜŞÜNCE

Çocukluğumda, hayalime gösterdiği bir cihan manzarasıyla kâh beni kendimden geçiren ve hayallere daldıran, kâh sinirlerime yolladığı ürpermelerin kuvvetiyle gözlerimi zevkten yaşartan bir şiir kitabını, geçen gün, yıllardan sonra yeniden elime alınca, acı bir şaşkınlık içinde kaldım:

Kitabın içindekiler, solan kapaktan ve sararan kâğıttan daha çok eskimiş, yıpranmıştı. Sanki gözlerle görölmez birtakım manevî güveler, eserin ruhsal maddesini kemirip toza döndürmüştü.

Şiirin çıkıntılarında göz alan eski aynalar sönmüş, aydınlıkların yandığı noktalarda küçük karanlık çukurlar belirmişti.

Ölüm, özellikle kitabın eskiden en çok yeniliğini yapan kısımlarını vurmıştu: sıfatlar, benzetmeler, istiâreler –böcek koleksiyonlarında toplu iğne ile tutturulan ölü kelebekler gibi– sayfaların yüzeyi üzerinde, renkli birer ölü gibi duruyordu. Meğer bunlar, edebiyat eserinin bozulmaya ve çürümeye en elverişli süsleriymiş. (...)

(Ahmet Haşim, *Bize Göre*, 1928)

SÖZ VE ANLAM SANATLARI

Söz ve anlam sanatları çok kere zekânın doğa üzerindeki değiştirici, yıkıcı özelliklerinden yararlanır. Benzetme, eşyayı olduğundan başka türlü göstermek zorudur. Bunu yapan, acayip karşılanmaz, kendisine hiçbir gayr-ı tabiiyet (doğaya aykırılık) yüklenmez. Oysa benzetme ile isti-

âreden kaçan, gördüğünü herkesin kullandığı sözcüklerle anlatan adamı, bugünün aydını “garip” saymaktadır. Yazının ortaya çıktığı günden beri yüz binlerce ozan gelmiş, her biri binlerce benzetme yapmış. Hayran olduğumuz insanlar bunlara birkaç tane daha eklemekle acaba edebiyata

ne kazandıracaklar? Benzetme, istiâre, abartma ve bunların bir araya gelmesinden meydana çıkacak bir hayal zenginliği,

umarım ki, tarihin aç gözünü artık doyurmuştur.

(Orhan Veli, *Garip*, 1941, Önsöz)

6

DEYİŞ

“*Şu kimse öldü*” diyorsunuz, duymuyorlar, bundaki acılığı, olayı gerçekleştirmiyorlar düşüncelerinde, bunu seslerini yükselterek söyleyecekler: “*Şu kimseyi kara toprağa verdik*,” “*ölüm şu kimseyi de aldı*,” “*ölüm o yavuz elini şu kimseye de attı*” diyecekler; bunları bulamazlarsa “*vefat etti*,” “*irtihâl etti*” gibi sözler söyleyecekler. Bununla olaya bir yükseklik kattıklarını sanıyorlar. Böyle kimseler “*düşmanı yendik*” diyemezler, “*sırtlanı ininde boğduk*” demeyi daha bir güzel sanırlar.

Böylelerini yazılarından anlarım: Olayları göremez bunlar; bir olayın acılığını da, tatlılığını da çıplak olarak duymaz, duymak için sözcüklerden yapılmış, kendilerince güzel bir biçime sokacaklar. “*Yendik*” demenin de, “*öldü*” demenin de güzel bir tek biçimi vardır: “*yendik*” demek, “*öldü*” demek. Öteki biçimler gerçekten düşünmeyenlere, gerçekten duymayanlara vergidir.

(Nurullah Ataç, *Günce*, c. II, 1972)

7

HÂMÎT İÇİN BİR YAZI

İki genç arkadaş, yemekten gelmişler, matbaanın üst katında, bir odada dinleniyorlar. Biri bir koltuğa oturmuş, ayaklarını da bir sandalyeye uzatmış, dişleri arasında sönmüş bir pipo, haftalık, aylık dergileri karıştırıyor; öteki, arkadaşının karşısındaki kanepeye uzanmış yatmış, sigarasını içiyor. Bir aralık, koltukta oturan, kanapede yatandan sordu:

— Sen Hâmit'i nasıl bulursun? dedi.

— Hangi Hâmit'i?

— Canım, “Hangi Hâmit'i?” diye sorulur mu? Abdülhak Hâmit'i.

— Haa... Bilmem. Ben onu hiç okumadım.

— Hiç okumadın mı? Tuhaf! Edebiyatçı da geçinirsin.

— Edebiyatçı geçinmek için Hâmit'i okumak mı lâzım?

— Değil ama, olsun. Okumalıydın.

— Okunacak bir Hâmit olsa...

— Size edebiyat okutmadılar mı?

— Okuttu zavallılar ama, ben okudum mu?

— Niçin? Sen Galatasaray'a gitmedin mi?

— Gittim. Frerler'e de gittim. İkisinde de tam biraz okutur gibi oldular, baktım ki ahlâkım bozulacak, çalışmağa başlayacağım, bıraktım çıktım.

— Tuhaf... Okumamış adama da ben-zemezsin!

— Benzemem. Bizde okumuşlarla okumamışların farkları azdır.

— Nasıl az?

— Bayağı az. Sen okudun, ben okumadım, aramızda ne fark var?

— Aramızda fark... Ben bugün bir gazetenin yazı işlerini idare ediyorum. Sen bu işi becerebilir misin?

— Aman elmasım, bu da lâkırdı mı? Sen patronu idare ettin, kızını alacaktın, o da seni yazı işleri müdürü yaptı. Biraz daha idare et, ortak yapar. Gazete de çıkıyor işte...

— Hadi canım, boş lâf etme; sen başkaları ile boy ölçüş!

— Niçin? Neye seninle boy ölçüşemiyorum.

— Ölçüşemezsin ya!
— Kendini bir denesene! Dil, tarih, edebiyat, felsefe, ne istersin? Var mısın?
— Benimle boy ölçüşme dedim ya!
— Canım, ölçüşüyoruz işte... Gel, şu Hâmit için birer konferans verelim. Nasıl, verebilir misin?

— Hazırlanırsam veririm elbette!
— Ben hazırlanmadan veririm.
— Ver de görelim...
— Veririm, ama sen de verecek misin?
— Vereceğim.
— Söz mü?
— Söz!
— Peki, dinle! Ama yattığım yerden. Senin Hâmit'in için rahatını bozamam.

— Yattığın yerden olsun.
— Dinle: "Sayın dinleyenlerim? Bence Hâmit, önce geniş ufuklar, sonsuz derinlikler şairidir. Onunla şiir, fezâlarda hükümlanlık eden bir sihir, bir füsûn, bir mestidir. Neşidesini okurken birdenbire bir açılış, bir derinleşmesi vardır. Kendini eski, yıkılmış, çürüyen, ancak hudutsuzca incelemiş olan cihanlar ortasında bulursunuz. Mesela *Makber*'de: Şair bizi benliğimizden sessizce ayırır; duyulan, ancak fâsılasızca meçhul kalan ve asırlardan süzülüp gelmiş olan derin suallerin korkunçlukları içine sürükler. Bu suallere, okuyunuz, lûhûti bir musiki cevap verecektir. En vahşi, en katı, en haşın hakikatler arasından meleklerin ipek kanatlarının döktüğü bu elhân, bu sihirli sesler, nazlı bir sevgilinin tabutu arkasından sürünüp uzaklaşan ilâhiler gibi ürpertici ve insanları ümitlerinden uzaklaştıracıdır. İçinde yaşadığımız ümid âlemini değiştiriyorsunuz. Sıra sıra bütün inançlar silinmiş, bütün ilâhiler susmuştur. Şuuraltı derinliklerdesiniz. Renksiz bir sessizlik... Orada Hâmit'i arayınız. Elinizden tutup, ağır ve tehlikeli olan bu sessizliğin ipek tülünü örtecektir. Evet, tehlikeli. Çünkü yeni esaslar, yeni bir iman, bir inanç arayacaksınız. Hilkatın hakikatinin saklı olduğu kabre ineceksiniz. Hakikatin baş döndürücü korkusu biraz daha yakından duyulacak. Bu bir sihirbazın işidir. Hâmit bunu hangi beyti, yahut hangi mısraı ile yapmıştır anlayamazsınız. İşte bence bu noktada, şair büyüktür!.. Onu okuduktan

sonra, en sade ruhta bile, sizi korkunç cehennemlere çeken bir yapışkan sorunun çelik telleri büküldüğünü görürsünüz: Hayat nedir?..."

Bu sözleri bitirince, Nihat Sait, başını çevirip arkadaşına baktı:

— Nasıl, yeter mi? diye sordu. Ah birkaç beytini bilsem...
— Hiçbir beytini bilmiyor musun?
— "Bilmem" dedim ya!...
— Ee, bilmiyorsun da bu tahlili nasıl yapıyorsun?

— Salaklık etme! Bu lâfları sıralamak için bilgi ister mi? Benim söylediklerim sana mânâlı mı geldi? Bayırılım! Bunlar beylik lâflar oğlum. Sırala, söyle. İstersen öv, göklere çıkar; istersen batır, yerin dibine sok. Ben istersem senin Hâmit'ini batırır, tutulacak yerini bırakmam.

— Ne dersin de batırırsın?
— Adam sen de, lâf mı yok?...
— Meselâ?

— Meselâ: "Hâmit, derim, evet, edebiyat tarihi yazarlar onun için de yazacak sözler bulacaklardır; ancak, benim bu aç ruhumda hangi sönmez ışığı yakmıştır bilmiyorum! Hangi sönmez heyecanı yaratmıştır? Ben ona neyi borçluyum? Dilimizde mi yaşıyor? Terbiyemiz üzerinde mi bir iz bırakmış? Hudutları aşip bütün insanlığa mı yeni hakikatler söylemiş? Arkasından bir epopemizi mi kaldı? Nedir? Meselâ *Makber*.. Ne anlıyorsunuz? Ben onu okurken ateşlenemiyorum. Kocaman, hesaplı lâflar, hesaplı kahramanlar, "Soğuk" demeye kıyamıyorum... Hâmit'i okurken, bilmediğimiz bir dil konuşan birtakım adamlar arasında kalıyorsunuz. Bu adamları anlamak için boşuna uğraşıyorsunuz. Hâmit, kendilerini ezberletmeyen sözler söylemiş, şiirler yazmış. Hiç de şair olmayan kahramanların sözleri, düzeltilip vezne sokulmuş, kafiye bağlanmış. Hiç olmazsa vezinleri tımtırlı, sürükleyip götürücü olsalar... Bununla beraber, aziz dinleyicilerim, şair, şairdir. Ben onu anlamıyorum diye, değeri olmadığını söylemek doğru olmaz. Büyükleme bir şöhrat kolay kazanılmaz. Ben anlamamış olabilirim. Bunun için de sözüm başlarken: "Benim Hâmit'ten nasibim yokmuş" diye başlamalı idim. Hâmit'i an-

lamam için yazılarını okumam kâfi gelmedi. Yazıları ile onun büyüklüğüne erişemedim. Aramızda bir duygu birliği kurulamadı. Vezinleri beni arkalarından sürükleyemediler. Kahramanları ile tanışamadım. Sevdiklerini sevemedim. Mısırları ancak okumak istedikçe yanıma sokuldular, okunur okunmaz da kaçıp sayfaların arkalarındaki yerlerine saklandılar. Onları Hâmit'in yerleştirdiği köşelerden çıkarıp kendime alıştıramadım. Bu, Hâmit'in eksikliği değil, benim nasipsizliğim olsa gerektir."

Nihat Sait, bunları söyledikten sonra, istifini bozmayarak:

— Daha söyleyeyim mi? diye sordu.

— Ben senin Hâmit'i okumadığına, onun için yalan yanlış birtakım şeyler düşünmediğine inanmıyorum. "Okumadım, bilmem" demeyi kendine süs yapmışsın.

— Başkaları da öyle diyorlar. Ben "Okumadım, bilmem!" dedikçe, "Bilirsin, bilirsin. Ağzı yapma!" diyorlar. Bizim Kantarcıoğlu zavallısı da "Ben okudum, ben bilirim" diye yırtınıyor. "Hadi oradan cahil herif, sen bir şey bilmezsin!" diyorlar. Öğlan okudu da, bilir de. Edip geçinenlerin çoğunu çevire çevire okutur da. Ama bahıtı yok, kime anlatacaksın?... Bak, sen bile kafese girmişsin!

— Bırak bu koketlikleri de, otur şu Hâmit için bir yazı yaz.

Nihat Sait, arkadaşının bu sözlerini anlamamış gibi sustu, sonra yerinden fırlayıp:

— Ne dedin? Bana mı söylüyorsun? diye sordu.

— Sana ya. Kime olacak?

— Ee, ne oluyor? Ben Hâmit için yazı mı yazıyorum?

— Yazıyorsun ya. Bunda şaşacak ne var? Yarın ölümünün yıldönümü. Bir yazı koyacağız. Sen olmasan ben yazacaktım.

— Sen mi yazacaktın? Ulan ne günlere kaldık be!...

— Bana bak, ağzını bozma!

— Demek bana yaptırdığın denemeler bu yazıyı yazdırmak içindi? Bizim saçmalar puan kazandı desene!... Parlak doğrusu!

— Ne var, beğenmedin mi?

— Nesini beğeneyim? Kayıtsızlığına bakıyorum da... Sağ iken adamcağızı uçurdu-

nuz, göklere çıkardınız, "Şâir-i âzam" diye izâfetli bir ad da taktınız; şimdi ölümünün yıldönümü gelmiş, benim gibi bir herife şişirme yazı yazdırmağa kalkışıyorsunuz!

— Ee, yanlış mı yapıyoruz?

— Yanlış ya! Ben Hâmit'i nereden biliyorum da, onun için de yazı yazıyorum?

— "Yazmak için bilmek istemez" diyen, daha şimdi Hâmit için konferans vermeğe kalkan sen değil miydin?

— Palavraya imrendin mi? O alaydı oğlum! Sen sahi mi sandın? (...) Bu adamın bir değeri varsa, okuyucularınız da bunun anıldığını istiyorlarsa saygı göstererseniz! Ne kayıtsız, ne düşük heriflersiniz be!

— İşte gösteriyoruz ya!

— Gösterip de ne yapıyorsunuz? Hâmit'i hiç tanımamış, yazdıklarını da okumamış, benim gibi okuması varsa yazması kıt bir adama yazı yazdırmağa çalışıyorsunuz; bu mu?

— Bu kadarı yetmez mi?

— Yetmez ya! Bu Hâmit'i görmüş, tanımış, okumuş, anlamış adamlar yok mu? Arasanıza, çağırıp konuşsanıza, para verip yazdırsanıza! Ne olur, gazetenizde bir gün de okunur bir yazı çıksın. (...)

— Aa, uzun ettin ama! İki satır yazı istedik, bir çuval hezeyan ettin. Unutup hiç yazmasak adam mı arayacağım? Gazetecilik bu oğlum; eğri, doğru yazılıp çıkmalı; biz edebiyat yapmıyoruz, gazetecilik yapıyoruz. Modern gazetecilik.

— Hey aslanım modern gazeteci! "Biz üşeniriz, hiçbir işi doğru dürüst yapmayız" desene! (...)

— Bırak bu lâfları da, bu yazıyı çıkar.

— Yahu, sen ne lâf anlamaz herifsin! Yazık sana ekilen tuza!... "Hâmit'i okumadım, bilmem" diyen adama "Öyleyse otur da Hâmit için bir yazı yaz" denir mi? (...)

Yazı işleri müdürü, aklına yeni bir şey gelmiş gibi, biraz durduktan sonra, Nihat Sait'e:

— Şey... dedi, sen Hayri'ye borcunu verdin mi?

— Vermedim.

— Edepsiz heriftir. Seni sıkıştırıyor mu?

— Sıkıştırırsın... Yel kayadan ne alır?

— Ben şimdi buradan Hayri'ye telefon etsem, bir ay için olsun seni sıkıştırmaz.

— Hayri benden ne alacak? Bende para pul yok ki!

— Canım, o kadar sıkı söyleme. Yazma kitaplar yok mu?

Nihat Sait, yattığı yerden doğruldu. Yavaş sesle, sanki kendine söylemiş gibi:

“Vay haydut herifler vay! dedi; ulan, kitaplar hiç aklıma gelmemişti. Şu bende ki saflığa bak! Kitapları kaldırırlar mı kaldırırlar. Değil mi bunun aklına geldi.”

Biraz durduktan sonra arkadaşına:

— Beni mi korkutuyorsun? dedi. Yazmıyorum işte!...

Yazı işleri müdürü gülümsedi:

— Canım, o kadar üzülme, dedi, istersen yazarsın. Sen Hayri'nin ne edepsiz olduğunu benden öğrenecek değilsin ya!

— Bilirim, merak etme; bereket versin ki kitaplar aklına şimdi geldi. İkiniz bir olur, başıma ne çoraplar örerdiniz. Hâmit beni kurtardı, kitapları ağzından kaçırdın. Hadi kalk bakalım, telefonunu et. Hem bak, yirmi papelini alırım.

— Telefon ediyoruz ya, papel ne oluyor?

— Ee, bak sen bilirsin. Ben şimdi eve gider, kitapları aşırırım. Siz de hava alırsınız.

— Hele yaz da uyuşuruz!

— Yooo, hiç gelemem? Yirmi papel şurada güvertede olacak?

Telefon edildi, yirmi lira da verildi. Nihat Sait masanın başına geçip:

— Kibar adamsın, dedi, ne de olsa paşa çocuğusun. Bu dalaverede anlamadığım yerler de var ya, neyse! Ver bakalım Hâmit'in kitabını.

— Bende Hâmit'in kitabı yok.

— Olmaz, bulacaksın.

— Nereden bulayım?

— Hiç olmazsa birkaç şiirini oku.

— Aklımda yok.

Biraz düşünüp:

— “Kimdir bu kadın ki bunda maslub?”

“Sumru, ne cehennemî nezâret!”

— Dur yazayım.

Yazdıktan sonra:

— Güzel... Başka yok mu?

Yaz: “Bahr-i zehhâr değil, ebr-i şerer-bâr değil,
Hep yanardağlar ile dolsa civârım
dönmem!”

— Bunları kim söylüyor?

— Tarık olacak.

— İyi biliyor musun?

— Bilmiyorum. Herhalde Hâmit'in tiplerinden biri.

— Yok, böyle olmaz. Bir kitap bulmalı. Antoloji, edebiyat tarihi, ne olursa olsun.

Aradılar, İsmail Hoca'nın bir kitabını buldular. Yazı da yazıldı. Ertesi günkü gazetede de çıktı. Başına şu beyti yazmış:

“Tat yok gecesinde gündüzünde,

Ben neyleyim bu yeryüzünde?”

Okuyanlar beğendiler. İsmail Hoca da okumuş, o da beğenmiş!

(M. Ş. E. Seçilmiş Hikâyeler Dergisi,
c. VI, no.5)

Sözcükler: *Matbaa*: basımevi. *Frerler* (fr. *Ecole des Frères*): Osmanlı İmparatorluğu'nda, kapitülasyonların kabulünden sonra, Fransızca öğretim yapmak üzere kurulan ve papazlar tarafından yönetilen, orta dereceli okullar: *Saint-Joseph* (erkekler için), *Notre-Dame de Sion* (kızlar için), vb. *Fezâ*: uzay. *Hükümrânlık*: bir ülke üzerinde egemenlik. *Füsûn*: büyü. *Mestî*: sarhoşluk, kendinden geçmişlik; (*Mest*: sarhoş). *Neşîde*: şiir. *Fâsıla*: ara, aralık. *Meçhul*: bilinmez, bilinmeyen. *Asır*: yüzyıl. *Lâhûtî*: Tanrısal âlemlle ilgili. *Haşin*: sert, katı. *Elhân*: ezgiler. *Şuuraltı*: bilinçaltı. *Hilkat*: yaradılış. *Kabr* (kabir): mezar. *Tahli*: çözümleme. *Terbiye*: eğitim. *Nasîp*: kısmet. *Kâfi*: yeter, yeterli. *İzâfet*: (dilbilgisinde) tamlama. *Edip*: edebiyatçı yazar. *Koketlik*: (burada) hoppalık. *Maslûb*: asılmış. *Cehennemî*: cehennemlik. *Nezâret*: (burada) görünüm. *Bahr-i zehhâr*: coşkun deniz. *Ebr-i şerer-bâr*: kıvılcımlar saçan bulut. *Civâr*: yöre. *Tarık*: İspanya'yı fetheden Arap komutanı. Abdülhak Hâmit'in *Tarık yahud Endülüs Fethi* adlı oyununun baş kişisi. Yukardaki dizeleri Tarık değil, Hâmit'in *Finten* adlı oyununun başlıca kişilerinden biri olan Davalacıro söylemiştir. *İsmail Hoca*: İsmail Habip Sevük (1892-1954). Edebiyat tarihçesi ve öğretmeni. Bütün kitaplarını süslü üslûpla yazmıştır. En tanınmış eserleri: *Türk Teceddüt Edebiyatı Tarihi* (1925), *Edebî Yeniliğimiz* (2 cilt, 1931, 1932), vb.

İKİNCİ BÖLÜM

ÜSLÛP (BİÇEM)

Düşünce, duygu, hayal ve eylemlerin sözle ya da yazıyla bildirilmesine *anlatım* dendiğini daha önce söylemiştik (bk. “Anlatım Yolları”, s. 15). Sözle ya da yazıyla anlatmak demek, kafadaki tasarımın sözcükler ve cümlelerle açığa vurulması; dinleyiciye ya da okuyucuya aktarılması demektir. Konuşmacı (söylevci) ya da yazar, bu işi yaparken, ister istemez, dinleyici ya da okuyucunun bildiği sözcükleri ve cümle kurallarını kullanma zorundadır; aksi halde, kafasındaki şeyi seslendiği kişilere bildirmiş olamaz.

Burada şu noktayı belirtmek gerekir: Herkesin bildiği sözcük ve cümlelerle anlatmak demek, başkalarının söylediği sözleri bir kere daha tekrarlamak demek değildir. Tersine, bir sanat eserinde, herkesin ortak malı olan sözcük ve dil kurallarıyla kendimize özgü bir anlatış biçimi bulmamız gerekir. İşte bu noktada, *üslûp* sorunu karşımıza çıkar.

Üslûp (biçem), düşünce, duygu, hayal ve eylemlerin kişisel anlatış biçimidir. “Her yiğidin bir yoğurt yiyişi vardır” sözü, üslûbun tanımı için de geçerlidir. Sözelimi, Ahmet Haşim, “Akşamın kırmızı rengi sulara ve mermere vurmuştu” düşüncesini şöyle anlatıyor:

Sular mı yandı? Neden tunca benziyor mermer?

Oktay Rifat, İkinci Dünya Savaşı’nda ölen beş yaşında Polonyalı bir kız çocuğu için, “Elleri koparak ölmüştü” diyecek yerde, kızın daha önce ölmüş babasının ağzından şöyle diyor:

Bir kızım vardı beş yaşında;
Ölmüş, şimdi beraberiz.
Lâkin canı sıkılıyor burada,
Ellerini Varşova’da unutmuş,
Çember çeviremiyor.

Her insanın yüzü, aynı cins etten ve aynı cins kemikten oluştuğu halde, nasıl birbirine benzemezse; her sanatçının anlatış biçimi de, aynı sözcükler ve aynı dil kuralları kullanıldığı halde, birbirine benzemez. Denebilir ki, dünyada ne kadar sanatçı varsa o kadar da üslûp vardır. Nitekim, Buffon, “Üslûp insanın kendisidir” demiştir. (bk. Yardımcı Okuma Parçaları: 1).

Üslûp, kişilere (Halit Ziya Uşaklıgil, Yakup Kadri Karaosmanoğlu, Falih Rıfkı Atay, Nurullah Ataç vb.), okuyuculara (çocuk, bilgisiz adam, aydın kişi, vb.), çağlara (İlkçağ, Ortaçağ, vb.), edebiyat akımlarına (Klasisizm, Romantizm,

Realitizm, vb.), edebiyat türlerine (mektup, roman, tragedya, komedyâ, vb.), konulara (düşün, ölüm, vb.) göre değişir. Hattâ aynı kişi, kendi çağına, okuyucusuna ve yazdığı edebiyat türüne göre ayrı üslûplar kullanabilir. Sözgelimi, Şinasi, aydın kimselere seslenen makalelerinde, çağının genel üslûbuna ve diline uyarak, şöyle bir üslûp kullanmıştı:

... *Kelâm, ifâde-i merâm etmeğe mahsûs bir mevhibe-i kudret olduğu misillü, en güzel icâd-ı akl-ı insânî olan kitâbet dahi kalemle tasvîr-i kelâm eyleme fenninden ibarettir.*

(Şinasi, *Tercümân-ı Ahvâl*, “Mukaddime”, 1860, no.1)

S ö z c ü k l e r : *Kelâm:* söz. *İfâde-i merâm:* meramı anlatma. *Mevhibe-i kudret:* Tanrı vergisi. *Misillü:* gibi. *İcâd-ı akl-ı insânî:* insan aklının buluşu. *Kitâbet:* yazı. *Tasvîr-i kelâm eylemek:* sözü tasvir etmek, biçimlendirmek.

Annesine seslenen bir mektubu ise çok sade bir üslûpla yazmıştı:

Benim canımdan aziz olan valideciğim,
Geçenki aldığım mektubunuzda bir yıldan beri hasta olduğunuzu bildirmiş idiniz. Lâkin bundan anladığıma göre, canınızla uğraşır mertebeye gelmişsiniz. Öyle ise efendim, niçin bu zamana kadar bildirmediğiniz?

(Yazılışı: 1851)

Aynı yazar, yazdığı bir komedyada ise, daha başka bir üslûp kullanmıştır:

— Aman efendim, güvey olacak bu herif, isteye dileye aldığı hanımı şimdi istemiyor. Bütün saçını başını yoldu. O şöyle dursun, yenge kadinla bana bir söylemediği edepsizlik kalmadı.

(Şinasi, *Şair Evlenmesi*, 1860)

Üslûbun kişilere göre değişmesi, temel kuraldır. Kişiler, bağlı bulundukları çağların, akımların ve kullandıkları türlerin genel havası içinde de yine kendilerine özgü bir üslûp oluştururlar. Sözgelimi, Divan şiirinin sıkı kurallara bağlı genel üslûbu içinde büyük Divan ozanlarının (Fuzuli, Baki, Nedim, vb.) kendilerine özgü söyleyiş biçimleri vardır. Bunu bir örnekle açıklamak gerekirse, aynı genel tutuma (Divan şiirine), hattâ aynı yüzyıla (XVIII. yy.) bağlı oldukları halde, Şeyh Galip ile Nedim’i birbirlerinden kolayca ayırabiliriz. Nitekim Nedim, bir gazelinde “mahlas” kullanmamış ve şöyle demiştir:

Mâlûmdur benim sühanım mahlas istemez
Fark eyler anı şehrimizin nüktedanları.

S ö z c ü k l e r : *Sülhan:* söz. *Mahlas:* şiirde kullanılan takma ad. *Anı:* onu. *Nüktedan:* nükte bilen, incelikten anlayan.

Eski dönemde üslûp üçe ayrılırdı: *Sade üslûp*, *Müzeyyen* (süslü) *üslûp*, *Âli* (yüce, yüksek) *üslûp*.

a. *Sade üslûp*: yapmacıksız, süssüz, günlük konuşma diline önem veren; genellikle, anlatmak, öğretmek için yazılan yazılarda kullanılan üslûptur (bk. Örnekler: 1, 2, 3, 9). Sanat alanında fabl, pastoral şiir, komedya, mektup, anı, deneme, inceleme, vb. bu üslûpla yazılırdı.

b. *Süslü üslûp*, mecaz ve öteki söz sanatlarına önem veren üslûptur (bk. Örnekler: 4, 5, 8)

c. *Yüksek üslûp*, düşünce ve duyguların yüceliğini, anlamın sağlamlık ve doğruluğuna, sözcüklerin seçkinliğine önem veren üslûptur (bk. Örnekler: 6, 7). Genellikle tragedya bu üslûpla yazılırdı.

Bu yolda ayırmalar bugün kullanılmaz olmuştur. Bugün yazılarda, anlatım düzgünlüğü, düşünce sağlamlığı, açıklık, içtenlik, etkililik, duygu ve düşüncelerle anlatım arasında uygunluk, vb. gibi erdemler aranmaktadır.

YARDIMCI OKUMA PARÇALARI

1

ÜSLÛP ÜZERİNE SÖYLEV

Buffon'un, Fransız Akademisi'ne girerken (1753) söylediği bu söylev, üslûp üzerine söylenen ve yazılan eserlerin en ünlüsü ve en önemlisidir.

(...)

Üslûp, düşüncelerimize verdiğimiz düzen ve harekettir. Düşünceler birbirine sıkı sıkıya bağlanır, sıkıştırılırsa üslûp, sağlam, kıvrak ve duru (münakkah) olur; onları gevşek bırakırsak, yalnız sözcüklerle birbirine bağlarsak, bu sözcükler ne kadar zarif olursa olsun, üslûp dağınık, gevşek ve cansız olur.

Fakat düşüncelerin nasıl bir düzen içinde sunulacağını aramadan önce, yalnız ilk görüşleri ve ana düşünceleri içine alan daha genel ve daha değişmez bir düzene varmış olmak zorunludur. Bu ilk planda ana düşüncelerin yerleri saptanırsa, konunun sınırları ve alanı meydana çıkar; bu

ilk çizgiler her zaman gözönünde bulundurulursa, ana düşünceleri birbirinden ayıran ölçülü aralıklar belirlenir ve bu aralıkları dolduracak ikinci derecedeki ara düşünceler kendiliğinden doğar.

(...)

Zeki bir adam dahi plan yapmamak, konu üzerinde yeterince düşünmemek yüzünden bocalar, yazıya nereden başlayacağını bilemez. Zihnine birçok düşünce birden dolar; onları değerlerine göre sıraya koymadığı için birini ötesine yeğleyemez, tereddüt ve şaşkınlık içinde kalır. Fakat bir plan yapınca, konunun bütün ana düşüncelerini toplayıp bir düzene koyunca, kalemi ele alacağı zamanı kolayca kestirir.

Zihnindeki ürünün olgunlaştığı ânı sezer; onu meydana çıkarmakta acele eder; yazmak onun için artık bir zevk olur; düşünceler kolaylıkla birbiri ardından gelir; üslûp doğal ve akıcı olur. Yazmak zevkinden doğacak sıcaklık bütün eseri kaplar ve her deyme canlılık verir.

Anlatımın sıcaklığına en aykırı olan şey, her tarafta parlak sözler koymak hevesidir. Sözcükleri birbirine çarparak zorla çıkarılan ve bir ân için gözlerimizi kamaştırdıktan sonra bizi karanlıkta bırakan kıvılcımlar; eseri boydan boya sarması, yazının her yerini aynı ışıqla aydınlatması gereken açıklığa en aykırı öğelerdir.

... Bu ince zekâ oyunları işe karıştıkça yazıda ne hareket, ne aydınlık, ne sıcaklık, ne de üslûp kalır.

(...)

Doğal güzelliğe en aykırı olan şey herkesin bildiği beylik düşünceleri garip ve gösterişli bir biçimde anlatmaktır; bir yazarı en çok küçük düşüren budur. Böyle yazan bir yazarı beğenmek şöyle dursun, herkesin söylediğini söylemek için yeni birtakım sözcük bileşimleri yapmakla vaktini kaybetmesine acırız. Bu yanlışlığa düşenler kısır kimselerdir; onlarda bol bol sözcük vardır, fakat düşünce yoktur; onun için hep sözcükler üzerinde uğraşırlar; güzel cümleler kurunca düşünce yarattıklarını sanırlar; sözcüklerin an-

lamalarını değiştirip ana dillerini bozarken, dili temizledikleri sanısına kapılırlar. Bu yazarlarda üslûp yoktur ya da başka türlü söylersek, üslûbun gölgesi vardır. Üslûp, düşünceler hakketmek olmalıdır; onların yaptığı sadece sözler kalamaktır.

(...)

İyi yazmak demek, aynı zamanda iyi düşünmek, iyi duymak ve iyi anlatmak; yani hem kafa, hem ruh, hem de zevk sahibi olmak demektir. Üslûp bütün zihin yetkilerimizin bir arada çalışmasıyla yaratılır.

(...)

İleriki kuşaklara kalacak olan eserler yalnız iyi yazılmış eserlerdir. Bilgilerin çokluğu, anlatılan olayların garipliği, hattâ keşiflerin yeniliği ölmezliği sağlamaz. Bunları kapsayan eserlerin yazılışlarında zevk, soyluluk ve dehâ gücü yoksa ölüme mahkûmdurlar; çünkü bilgiler, olaylar, keşifler, eserden kolayca çıkarılabilir, başka eserlere aktarılabilir, hattâ daha usta elle-re düşünce değerleri bile artar. Bunlar insanın dışında şeylerdir, üslûp ise insanın kendisidir. Bundan dolayı üslûp eserden çıkarılamaz, başka yere aktarılamaz, değiştirilemez. (...)

(Buffon, *Üslûp Hakkında Nutuk*; çev. S. Eyüboğlu, *Tercüme*, c. II, 1941, no. 7)

2

ÜSLÛP

“Üslûp” dediğimiz şey, her kişinin düşüncelerinin kalıbıdır: söylediği, yazdığı şeyler o kalıba girdikçe sahibini belirleyecek kadar başka bir görünüş ve biçim kazanır.

Fransa bilge yazarlarından Buffon’un “Üslûb-i beyan aynıyla insandır” (üslûp insanın kendisidir) sözü gerçeğin en güzel anlatımıdır denmeğe değer.

Çünkü dikkat olursa, her kişinin üslûbu mizacının, ahlâkının, davranışlarının, hallerinin aynasıdır.

Düşünce saçma olursa, üslûbun hiç önemi kalmaz. Oysa düşüncenin doğru olması dahi üslûbun güzelliğine sırt çeviremez. Belki, düşüncelerin değeri, onların anlatış biçimiyle belirginleşir. (...)

Üslûp, düşünceden ayrı, bütün bütün bağımsızdır. Her zaman söylenilen birtakım önemsiz şeyler bir aralık üslûbun değişivermesiyle göze çarpar olur. İnsanların günlük işlerde düşünce ve tasarıları biridir; aralarındaki fark, anlatılışlarında, yani üslûplarında görünür. (...)

... Üslûplar, *Üslûb-i sâde*, *Üslûb-i müzeyyen*, *Üslûb-i âli* adlarıyla başlıca üç türe bölünür. (...)

Üslûb-i sâde (sade üslûp): Kandırma ve heyecanlandırmaya değil, belirtmeğe, öğrenmeğe, eğlendirmeye özgü bir anlatım yolu olduğu için uzun cümlelerden, görkemli benzetme ve istiarelerden, şatafatlı hayallerden kaçınır. Edebiyat süslerini kabul etmeğe karşı değilse de, o süsler özenti ve gösterişten uzak olmalıdır. Kullanılan sanat göze çarpmayacak biçimde olmak gerekir. Üslûb-ı sâde'nin en büyük özelliği ve güzelliği yapmacıksızlıktan, doğallıktan ibarettir. (...) Üslûb-i sâde, dost yazışmalarında, lâtifelerde, kıssalarda, efsanelerde, mektuplarda ve genellikle bilime hizmet maksadıyla yazılan eserlerde kullanılır.

Üslûb-i müzeyyen (süslü üslûp): Üslûb-i müzeyyen, edebiyat süslerine, yani

mecaz çeşitleri ile öteki sanatlara aşırı eğilim gösterdiği için, *müzeyyen* (süslü) sıfatıyla anılıyor. (...) Bu tür üslûbun özellikle aradığı şey gösterişle, süsüyle göze çarpmaktır. Özellikle şairane tasvirlerle yakışır.

Üslûb-ı âli (yüksek üslûp): ... Üslûb-ı âliye yakışan şey, görkemli ve yüce anlamıdır. Erdemi sözcüklerin süsünde ve zenginliğinde değil, anlamın kuvvet ve sağlamlığında arar. Düşüncelerin şiddeti ile soylu duyguların aşırılığından doğar. (...) Üslûb-i âli münâcât ve naatlara, merseyeye, hutbelere, felsefeye, tarihin bazı parçalarına, tragedyalara ve başka her türlü kutsal ve yüksek bahislere uygundur.

(Recâi-zâde Mahmut Ekrem,
Tâlim-i Edebiyat, 1297/1881)

3

ÜSLÛP

Bizim idâdinin edebiyat kitabında üslûp üç türlü idi: Üslûb-i sâde, Üslûb-i müzeyyen, Üslûb-i âli. Sâde'si belli: *Ben senden vazgeçmem*. Müzeyyen'i: *Gül bülbülsüz, bülbül nağmesiz olur, gönlüm sensiz olmaz*. Âli'sine gelince: *Zemin çâk, âsuman çâkçâk olsa, tûfân içinden tekne-i Nuh belirip*,

"Onu bırak da sen yalnız gel" dese, gitmem.

Biz üslûp diye bu üçünü bilirdik. Muallim Naci sâde'sine. Recâi-zâde müzeyyen'ine, Abdülhak Hâmit de âli'sine meraklı idi.

(Faliş Rıfkı Atay, *Çile*, 1955)

S ö z c ü k l e r : *İdâdi*: lise. *Zemin*: yer. *Çâk*: parçalanmış, yarık. *Çâkçâk*: parça parça. *Tekne-i Nûh*: Nuh'un teknesi.

ÖRNEKLER:

A. Nesir:

Aşağıdaki parçaların kimisi kısa kısa cümlelerle (no. 1); kimisi kıvrım kıvrım sürüp giden uzun cümlelerle (no. 3,4); kimisi mecazsız, düz bir anlatımla ["sade üslûp" ile] (no. 1, 2, 3); kimisi mecazlı anlatımla ["süslü üslûp" ile] (no. 4,5) yazılmıştır; bir tanesi de "yüksek üslûp" (no. 6) örneği sayılabilir.

BİR HİKÂYE BAŞLANGICI

Temmuz. Öğle vakti. Komşuda bir kaddın sesi. Neye bağırırdığı anlaşılmıyor. Belki de çocuğuna haykırıyor. Müezzinin duvarından tahtapoşa bir kedi atladı. Birkaç ev ötede bir tavuk gıdıklıyor.

Hafız Nuri Efendi, kapının arkasından şemsiyesini aldı, yavaşça sokağa çıktı.

Neden? Bir işi mi var? Birini mi görecekti? Hiçbir işi yok. Hiç çıkmasa da olabilirdi. Ancak, çıkmış bulundu. (...)

(M.Ş.E., "Hayat Ne Tatlı", *Hikâyeler*, c. II, 1946)

KOLAY ŞİİR

Bugünün şairi dünkülerin söylediklerine benzer gazeller yazmağa kalktı mı, nedir dilediği, neye yarar, anlamıyorum bir türlü. (Koşma yazmasın, gazel yazmasın demiyorum; ne çıkar kalıptan? Dünkülerin diline niçin özenir, dünkü şiir anlayışını neden benimser, işte ona akıl erdiremiyorum.) Güzellik çağdan çağa değişmezse, bizden önce gelenler onu bulmuşlar da biz artık aramayacaksak, bugün de şiir yazmanın ne yeri var? Eskiden kalanlar, örneğin Karacaoğlan'ın üç beş koşmasıyla Baki'nin birkaç gazeli nemize yetmez?

(...)

Öyle şiirleri ben de sevmez miyim? Eh! Olur benim de beğendiğim. Ne yapayım?

İnsan daima kendini tutamaz ki, bakarsınız kapılıverir. Eski şairlerimizin söyledikleri içinde çok sevdiğim şiirler vardır; onları andırır bir koşma, bir gazel duydum mu, içimde birtakım anılar, o güzel şiirlerden yankılar uyanır, gene onlarla karşılaşmış gibi olurum, beğenirim. O yeni gördüğüm koşmanın, gazelin gerçekten bir değeri olmadığını eskileri andırmasından, onların bıraktığı hâtıralar, onların bıraktığı yankılar sayesinde kendisini beğendirmesinden anlamalıyım ya, boş bulunurum... Benim asıl beğendiğim şiirler; uzun uzun düşündükten sonra, sanki çarpıştıktan sonra beğendiğim şiirlerdir. (...)

(Nurullah Ataç, *Sözden Söze*, 1952)

HALKA DOĞRU

(...)

Bir taraftan halkın içine girmek, halkla birlikte yaşamak, halkın kullandığı sözcüklere, cümlelere dikkat etmek; söylediği atasözlerini, geleneksel hikmetleri işitmek; düşüncesindeki yöntemi, duygusundakî üslubu elde etmek; şiirini, musikisini dinleyerek, raksını, oyunlarını seyretmek; dinsel hayatını, ahlâksal duygularını kavramak; giyinişinde, evinin yapımında, döşemelerinin sadeliğindeki güzellikleri ta-

dabilmek; bundan başka, halkın masallarını, fıkralarını, menkıbelerini öğrenmek; halk kitaplarını okumak; Korkut Ata'dan başlayarak âşık kitaplarını, Yunus Emre'den başlayarak tekke ilâhilerini, Nasreddin Hoca'dan başlayarak halk mizahçılığını, çocukluğumuzda seyrettiğimiz, Karagözle ortaoyununu aramak, bulmak gerek.

(Ziya Gökalp, *Türkçülüğün Esasları*, 1923)

SAZ FASILLARI

(...)

Saz o kadar şiirlidir ki, onun havasına bir giren insan denize düşen bir adam gibi, bu şiirle sıırıslıkla kalarak, üstünden sular damlar gibi, gönlündeki şiirler sızarak çıkar. (...)

... Bu tılsımlı mehtap gecesinde bu sihirli sazı dinlerken, tıpkı rüya âlemimizde kendimizin kalıbımızdan kurtularak, maddiyâtımızdan çözülerek vücudumuzun ölçülerinden ayrılarak, manevî birtakım mefhumlara karıştığımızı, geçen bir mevsim gibi değişip dağıldığımızı, işittiğimiz nağmeler gibi uzayıp kısaldığımızı, kuşlar gibi uçtuğumuzu, bir manevî

varlığa inkılâp ettiğimizi anladık ve bizi rüya güneş yerine mehtap çarpmış gibi, biz de cidden büyülenmiş olurduk. (...) Mehtap ve sazla artık öyle karıştığımızı, bir olduğumuzu duyardık ki, kımıldasak bütün bir nizam bozulacak, gözlerimizi kapasak mehtap kararacak ve kolumuzu kaldırsak –sulardan çıkan küreklerden suların ve incilerin damladığı gibi– elimizden sıra sıra parlak dizeler halinde, mehtabın altınları ve elmasları ve sazın ahenkleri ve nağmeleri ve hânendelerin sesleri ve imâleleri dökülecek sanırdık.

(Abdülhak Şinasi Hisar, *Boğaziçi Mehtapları*, 1942)

5

ALLAHAİSMARLADIK

Karargahın içinde, “Kudüs düştü!” sözü, ölüm haberi gibi yayıldı. Daha şimdiden Beyrut’a, Şam’a, Halep’e gözyaşlarını hazırlamak lâzımdı.

Artık yalnız Anadolu’yu ve İstanbul’u düşünüyorduk. İmparatorluğa, onun rüyalarına ve hayallerine allahaışmarladık!

Yarın kendimizi Anadolu köylerinin arasında Kudüs’süz, Şam’sız, Lübnan’sız, Beyrut’süz ve Halep’siz, öz can ve öz ocak kaygısına boğulmuş, öyle perişan bulacağız.

Kumandanım, harap Anadolu topraklarını gördükçe:

— Keşke vazifem buralarda olsaydı, diyor.

Keşke vazifesi oralarda olsaydı. Keşke o altın ve enerji fırtınası bu durgun, boş ve terkedilmiş vatan parçası üstünden geçseydi.

Anadolu hepimize hınç, şüphe ve ümitsizlikle bakıyor. Yüz binlerce çocuğunu memesinden sökerek alıp götürdüğümüz bir anaya şimdi kendimizi ve pişmanlığımızı getiriyoruz. İstasyonda bir kadın durmuş, gelene geçene:

— Benim Ahmet’i gördünüz mü? diyor. Hangi Ahmet’i, yüz bin Ahmet’in hangisini?

— Bu tarafa gitmişti, diyor.

O tarafa. Aden’e mi, Medine’ye mi, Kana’a mı, Sarıkamış’a mı, Bağdat’a mı? Ahmet’ini buz mu, kum mu, su mu, iskorpit yarası mı, tıfús biti mi yedi?

Anadolu, Ahmet’ini arıyor. Ahmet, çeşme başlarına inip çömelmiş, oğlunu arıyor.

Vagonlar, arabalar, kamyonlar hepsi ondan, Anadolu’dan utanır gibi, hep İstanbul’a doğru, perdelerini kapamış, muşambalarını indirmiş, lâmbalarını söndürmüş, gizli ve çabuk geçiyor.

Anadolu. Ahmet’ini arıyor. Ahmet, şimdi onun pahasını, kanadını kırmış, tırnaklarını büzmüş, bize dimdik bakan ana kartalın gözlerinde okuyoruz. Ahmet’i niçin harcadığımızı bir söyleyebilirsek, onunla ne kazandığımızı bu anaya anlatabilsek, onu övündürecek bir haber verebilirsek... Fakat biz Ahmet’i kumarda kaybettik.

(Faliş Rıfıkı Atay, *Zeytindağı*, 1938)

TARIK

T a r ı k — (*Yalnız*) Endülüs hükümdarlarının hazineleri içindesin, Tarık! Sen nereden gelip nerede durmuşsun? ... Gidişin ne yana? ...

Sen tâ Suriye'den gelip Tuleytule'de durmuşsun, yarın sana bir "fâti" diyecekler! Bununla birlikte, sen bir kulübeden çıktın, bir saray hazinesindesin, bir mezara gireceksin!.. Şu gözlerinin önünde parıl parıl yanan şeyler nedir?... Birtakım geçmiş zaman hükümdarlarının devrilmiş taçları!... O kralları helirleyen taçlar senin pençende! Gücünün üstünlüğüne yirmi beş tanık! Bununla birlikte, ey galip komutan, sen yalnız bir türbe bekçisisin! Sen bu taçların sahipleri olan hükümdarları örnek tutma. Onlar aymaz ve kendini beğenmiş kimseler imişler, Tan-

rı'nın gücünü, insanın güçsüzlüğünü, zamanın değişeceğini düşünmemişler. Hep birbirlerinden öç alarak gelip gitmişler. Sen onların saltanatının sarayına girdin, servetinin hazinesine sahip oldun, sırlarını keşfettin; Rodrik sana onların geleceğinin ne olduğunu gösterdi, sen de dünyaya Rodrik'in geleceğinin ne olduğunu tasvir ediyorsun. İşte koca bir ulusun varlanıp duruyor!... (*Davranışını değiştirerek*) Ne olur, Tanrım, bana da biraz gurur gelse!... Gurur ile çıksam, çıksam da birdenbire düşüp ne kadar güçsüz bir yaratık olduğumu bir kere daha öğrensem!...

(Ahmet Hâmit Tarhan, *Tarık yahut Endülüs Fethi*, p. III, mec. III)

B. Nazım

Aşağıdaki parçaların hepsi aynı ölçekle yazıldığı halde, aralarında söyleyiş farkı vardır. Bunlardan biri "yüksek üslup" (no. 7), biri "süslü üslup" (no. 8), biri de "sade üslup" (no. 9) örneği sayılabilir.

7

SABAH OLURSA

(...)

Evet, sabâh olacaktır, sabâh olur, geceler
Geçer, kıyâmete dek sürmez; en sonunda bu gök.
Bu mâvi gök size bir gün acır; usanma sakın.
Hayâta neş'e güneştir, usanç içinde kişi
Çürür bizim gibi... Siz, ey yarın uzayların
Küçük güneşleri, artık birer birer uyanın!
Tükenmez özlemi vardır ufukların ışığa,
Işık, ışıık... Bugünün işte rûhu, özlemi bu;
Silin bulutları, silkin o korku gölgesini,
Koşun ışıklar içinden o kutlu kurtuluşa.
Ümidimiz bu: ölürsek de biz, yaşar mutlak
Vatan sizinle şu zindan karanlığından uzak!

(Tevfik Fikret, *Rubâb-ı Şikeste*; bugünkü dile çev. A. M. Dıranas)

MERDİVEN

(...)

Eğilmiş arza kanar, mutasıl kanar güller,
 Durur alev gibi, dallarda kanlı bülbüller,
 Sular mı yandı, neden tunca benziyor mermer?

Bu bir lisân-ı hafidir ki rûha dolmakta,
 Kızıl havâları seyret ki akşam olmakta.

(Ahmet Haşim, *Piyâle*, 1928)

SOKAK

(...)

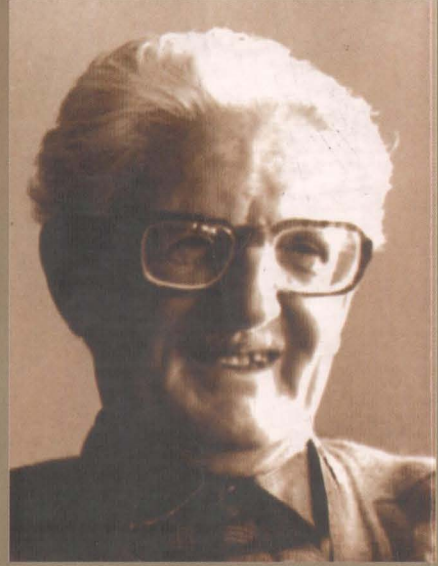
Birinci hatve selâmet... ikinci hatve tamam.
 Üçüncü hatveyi lâkin düşünmeden atamam...
 Ne var mı? Ağzını açmış ki bir yaman uçurum,
 Dalarsa "cup!" diye insan çıkar mı bilmiyorum.
 Uzak dolaş! İyi, lâkin alındı bir tümsek,
 Ne atlayanda kalır diz, ne tırmananda bilek
 Kararca gitmeli öyleyse... İhtimâli mi var?
 Sağında: ağrısı tutmuş çıkık karınlı duvar,
 Solunda: lâstiğe sâhip çıkan sakızlı çamur.

(Mehmet Akif Ersoy, *Berlin Hâtıraları*, *Safahât*, V, 1917)

Hepsinde ölçek: *Mefâilün feilâtün mefâilün feilün (fa'lün)*

. - . - . . - - . - . - . . - - -

7 Şubat 1907 tarihinde İstanbul'da doğan Cevdet Kudret yazın yaşamına 20'li yaşlarında şiirle girdi. Altı ozan bir hikâyeciden oluşan Yedi Meşale grubu içinde yer aldı. İlk ve tek şiir kitabı **Birinci Perde**'ye 1929'da yayınladı. Daha sonra yazdığı tiyatro oyunları Darülbeyazıt'ta sahnelendi. 40'lı yıllarda yazdığı öykülerini 1974'de **Sokak** adlı kitabında bir araya getirdi. "Süleyman'ın Dünyası" genel başlığı altında toplanan üç romanında **[Sınıf Arkadaşları** (1943, 2. Bas. 1976), **Havada Bulut Yok** (1958, 2. Bas 1976), **Karıncayı Tanırsınız** (1976)] Türk toplumunun iki dünya savaşı arasındaki 30 yıllık toplumsal kesitini yansıttı. Daha sonraları edebiyatımızın ünlü isimleri ve eserleri üzerine tanıtım kitapları ve lise edebiyat kitapları yazan Cevdet Kudret, çalışmalarını giderek edebiyat incelemeleri üzerinde yoğunlaştırdı. İki ciltlik **Örneklerle Edebiyat Bilgileri**, iki ciltlik **Türk ve Batı Edebiyatından Seçme Parçalar** kitapları, 1991'de Sedat Simavi Vakfı Edebiyat Ödülü'nü alan **Türk Edebiyatında Hikâye ve Roman** incelemesi, üç ciltlik **Karagöz**, iki ciltlik **Ortaoyunu Derleme ve İncelemeleri** Türk edebiyatının en önemli başvuru kitapları niteliğindedir. 16. Yüzyıl ortalarına kadar getirdiği **Örneklili Türk Edebiyatı Tarihi**'ni ise tamamlayamadan 10 temmuz 1992'de öldü.

İki büyük ciltten oluşan bu eserde, insan kültürünün gelişmesinde geniş katkısı olan edebiyat sanatının niteliği, tekniği, türleri ve akımları üzerinde ayrıntılı bilgi verilmiş; bütün bilgiler, birinci elden alınan kaynaklarla pekiştirilmiş; ayrıca, soyut bilgi ile yetinilmeyip, Türk, Batı ve Doğu edebiyatlarından seçilen binlerce örnekle somutlandırılmıştır. Eser, bu bakımdan, zengin bir antoloji niteliği de göstermektedir. Metinden kurala varma yöntemini benimseyen yazar, uzun öğretim yollarının deney ve birikimlerini lise ve dengi okullarla üniversite ve yüksek okul öğrenci ve öğreticilerine aktarma amacı gütmüştür.

Eser dört ana kesimden oluşmuştur:

"Anlatım Yolları", "Anlatım Çeşitleri", "Edebiyat Akımları", "Edebiyat Türleri".

ISBN 975-10-1962-1

9 789751 019622

